

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

**«І.ЖАНСҮГІРОВ АТЫНДАҒЫ ЖЕТІСУ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕ АҚ
НАО «ЖЕТЫСУСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ И.ЖАНСУГУРОВА»
«ZHETYSU UNIVERSITY NAMED AFTER ILYAS ZHANSUGUROV»**

**«ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА ПЕДАГОГТЕРДІҢ КӘСІБИ
ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІНІҢ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІ»**

Республикалық ғылыми-тәжірибелік (онлайн) конференция

МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ

Республиканской научно-практической онлайн-конференции

**«ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГОВ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО
ОБРАЗОВАНИЯ»**

MATERIALS

of the Republican scientific and practical online conference

**«THEORY AND PRACTICE OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF
TEACHERS IN THE CONDITIONS OF MODERN EDUCATION»**

Талдықорған, 2022

УДК 37.0
ББК 74.00
Қ22

Редакция алқасы

Редакционная коллегия: Қ.М. Баймырзаев (бас редактор), А.С. Бахтаулова (бас редактордың орынбасары), Л.Н. Карашолакова, А.Г. Толамисов

Editorial colleague: K.M. Baimyrzaev (editor-in-chief), A.S. Bakhtaulova (deputy of editor-in-chief), L.N. Karasholakova, A.G.Tolamisso

«ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА ПЕДАГОГТЕРДІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІНІҢ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІ» Республикалық ғылыми-тәжірибелік (онлайн) конференция материалдары. - Талдықорған, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, 2022. 274 б.

Қ22 *Материалы Республиканской научно-практической онлайн-конференции*
«ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГОВ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ» – Талдықорған, Жетысуский университет им. И.Жансугурова, 2022. 274 с.

«THEORY AND PRACTICE OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF TEACHERS IN THE CONDITIONS OF MODERN EDUCATION »

Materials of the Republican scientific and practical online conference

– Tal dykorgan, Zhetysu University named after I.Zhansugurov, 2022. 274 p.

ISBN 978-601-216-796-2

Жинақ материалдары білім беру мен ғылым саласында инновациялық зерттеу жұмыстарымен айналысатын ғалымдарға, докторанттарға және магистранттарға арналған.

Материалы сборника предназначены ученым, докторантам и магистрантам, занимающимся исследованиями инноваций в образовании и науке.

Collection of materials is intended for scientists, Master and Doctor students, who are interested in innovative research in education and science.

УДК 37.0
ББК 74.00

ISBN 978-601-216-796-2

© І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, 2022
© Имідждік саясат орталығы, 2022

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО

**Председателя Правления - Ректора Жетысуского
университета им. Ильяса Жансугурова,
доктора географических наук, профессора
Қ. М. Баймырзаева**

Уважаемые гости, преподаватели и молодые ученые!

В этом году, обитель талантливых умов, единственное высшее учебное заведение на территории Алматинской области, отмечает свой 50-й юбилей. Жетысуский университет имени Ильяса Жансугурова, был образован еще в 1972 году. Тогда он назывался «Талдыкурганский педагогический институт». В 1977 году институту было присвоено имя И. Жансугурова. А в 1999 году он получил статус государственного университета. На сегодняшний день ЖГУ это - ориентированный на качественное образование в интересах инновационного развития региона, осуществляет подготовку конкурентоспособных специалистов, востребованных не только в Алматинской области, но и в Казахстане в целом. Здесь осуществляется постоянный поиск современных форм и методов обучения, активно внедряются новейшие образовательные технологии.

Роль высших учебных заведений заключается в оперативном реагировании на обновления содержания среднего образования. Проблема подготовки будущих педагогов в нашем университете решается разработкой образовательных программ, ориентированных на подготовку учителей нового формата. Повышение качества профессиональной подготовки педагогических кадров достигается также за счет инновационных процессов путем дополнительного образования.

Главная цель модернизации образования – повышение его качества и расширение его доступности для всех слоев населения независимо от социального и имущественного положения человека.

Конференция «Теория и практика профессиональной компетентности педагогов в условиях современного образования» – пространство открытого разговора и размышления о будущем содержания образования. Целью является развитие педагогической науки и практики в сфере образования, обмен информацией и изучение инновационного опыта, обсуждение путей реализации перспективных разработок, установление контактов для дальнейшего сотрудничества.

Решая проблему эффективной подготовки педагогических кадров, мы способствуем повышению качества образования.

Спасибо за участие в конференции и призываю вас быть активными.

Желаю всем удачи на конференции!

STRUCTURAL AND CONTENT MODEL OF FORMATION OF PSYCHOLOGICAL STABILITY OF STUDENTS IN EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL ACTIVITIES

Bondar M.V., 2nd year master's student
Zhetysu University named after I.Zhansugurov, Taldykorgan

E-mail: margoreetka@mail.ru

This article presents a structural and content model of the formation of psychological stability of students in educational and professional activities. Its content and the main components that determine the essence of this structural and content model, as well as the main factors influencing the formation of psychological stability of students in educational and professional activities are presented. The model contains current technologies and methods that solve several problems at once. In addition to the main one included in the title, topical issues of the reorganization of the educational process, motivation of students of the professional level, etc., can also be solved. The formation of psychological resistance to various negative professional and educational factors occurs in the process of learning activities and is based on the functional and physical capabilities of a person. All of them are an integral part of the personality and develop collectively, albeit within the framework of variability.

Key words: psychological stability of students, educational and professional activity, structural and content model of formation of psychological stability of students.

Бұл мақалада студенттердің оқу-кәсіби қызметіндегі психологиялық тұрақтылығын қалыптастырудың құрылымдық және мазмұндық моделі келтірілген. Оның мазмұны мен негізгі компоненттері ұсынылған, олар осы құрылымдық-мазмұндық модельдің мәнін, сондай-ақ студенттердің оқу-кәсіби қызметіндегі психологиялық тұрақтылығының қалыптасуына әсер ететін негізгі факторларды анықтайды. Модельде бірден бірнеше мәселені шешетін өзекті технологиялар мен әдістер бар. Атауға енгізілген негізгі мәселелерден басқа, оқу процесін қайта ұйымдастырудың өзекті мәселелері, кәсіптік сатыдағы студенттерді ынталандыру және т.б. шешілуі мүмкін. әр түрлі теріс кәсіби және оқу факторларына психологиялық тұрақтылықты қалыптастыру іс-әрекетті оқыту процесінде жүреді және адамның Функционалды және физикалық мүмкіндіктеріне сүйенеді. Олардың барлығы жеке тұлғаның ажырамас бөлігі болып табылады және өзгергіштік аясында болса да, бірге дамиды.

Тірек сөздер: студенттердің психологиялық тұрақтылығы, оқу-кәсіби қызметі, студенттердің психологиялық тұрақтылығын қалыптастырудың құрылымдық-мазмұндық моделі.

В данной статье представлена структурно-содержательная модель формирования психологической устойчивости учащихся в учебно-профессиональной деятельности. Представлено ее содержание и основные компоненты, которые определяют сущность данной структурно-содержательной модели, а так же основные факторы, влияющие на формирование психологической устойчивости учащихся в учебно-профессиональной деятельности. Модель содержит актуальные технологии и методы, решающие сразу несколько задач. Кроме основной, включенной в название, могут быть так же решены актуальные вопросы реорганизации учебного процесса, мотивации учащихся профессиональной ступени и т.д. Формирование психологической устойчивости к различным негативным профессиональным и учебным факторам, происходит в процессе обучения деятельности и опирается на функциональные и физические возможности человека. Все они являются неотъемлемой составляющей личности и развиваются совокупно, хоть и в рамках вариативности.

Ключевые слова: психологическая устойчивость учащихся, учебно-профессиональная деятельность, структурно-содержательная модель формирования психологической устойчивости учащихся.

I would like to start the article by emphasizing once again why it is so important to form the psychological stability of students in educational and professional activities. Firstly, because the term psychological stability of the individual in psychology itself implies the ability to maintain the optimal functioning of the psyche in changing circumstances, in a stressful environment. The idea is that the personality system as a whole is undergoing changes, but some of its properties remain unchanged. For students, this is relevant due to their young age and unformed psyche, which is subjected to excessive stress. Secondly, because this skill will be useful in further professional activities for all students, without exception. [1]

The purpose of creating this model was the formation of psychological and emotional stability of students in the educational process, increasing their academic performance and interest in the educational process. It was decided that the content of the structural and content model will include 3 main stages: initial, working, and final. The content of which, in turn, will be based on the main factors of the formation of psychological stability of students in educational and professional activities, shown in Figure 1. [2]

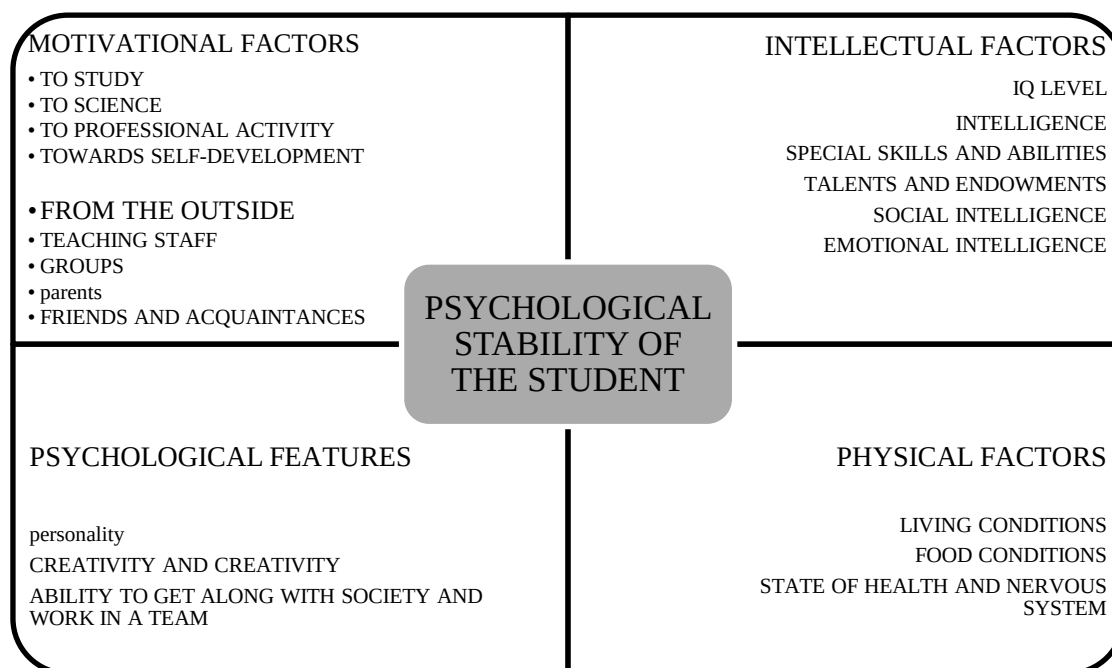

Figure 1. Factors influencing the development of psychological stability of a student in educational and professional activities

In the modern global information community, a person's life sphere is a social environment consisting of a number of hierarchically organized systems:

- microsystems related to the interactions of an individual and his immediate environment (family, neighborhood, peer groups, educational, social, etc. organizations),
- mesosystems formed by the interconnections of two or more microsystems (for example, formal and informal connections between family and school or family, school and a group of peers);
- an exosystem related to those conditions of the social environment or social structures that, being outside the sphere of an individual's direct experience, nevertheless affect him (for example, living conditions distinguished by locality and type of settlement - region, village, city);
- a macrosystem that includes life values, tasks and traditions of the culture in which an individual lives (country, ethnicity, society, state);

- megasystems (space, planet, world, Internet), which in one way or another directly, and in mainly through other groups of factors affects or may affect the vital activity of all inhabitants of the Earth. [3]

The initial stage included: Questionnaires, psychological tests to assess emotional mood, the SAN technique.

Working stage: Motivational discussions, seminars, lectures and exercises on time management, study and practice of relaxation methods, project and group work.

The final stage: Repeated questioning, psychological tests to assess emotional mood, SAN technique. Comparison of results.

Modern approaches to understanding psychological stability and a healthy lifestyle of a person contain three main ideas: exclusion of the causes (circumstances, motives, factors) of destructive, including dependent behavior; creation of environmental factors for the upbringing and manifestation of spiritual, psychological qualities of a person; creation of conditions for the development, improvement of creative abilities of a person and their manifestations at all age stages of life. In our opinion, spiritual and moral factors are particularly important here, which, unfortunately, are given the least attention in existing studies. [4]

The psychological and pedagogical work carried out and its results convince that the psychological resistance of the individual to addictive factors can be effectively formed in the conditions of psychological and pedagogical work on the dialogization of family and other social relations in which the personality is included, through the competent and competent use of the developed program aimed at overcoming the existential vacuum, destructive neoplasms of the self-concept and dependent behavior. [5] Structural and content model of technology for the development of psychological stability of students in educational and professional activities is shown in Figure 2.

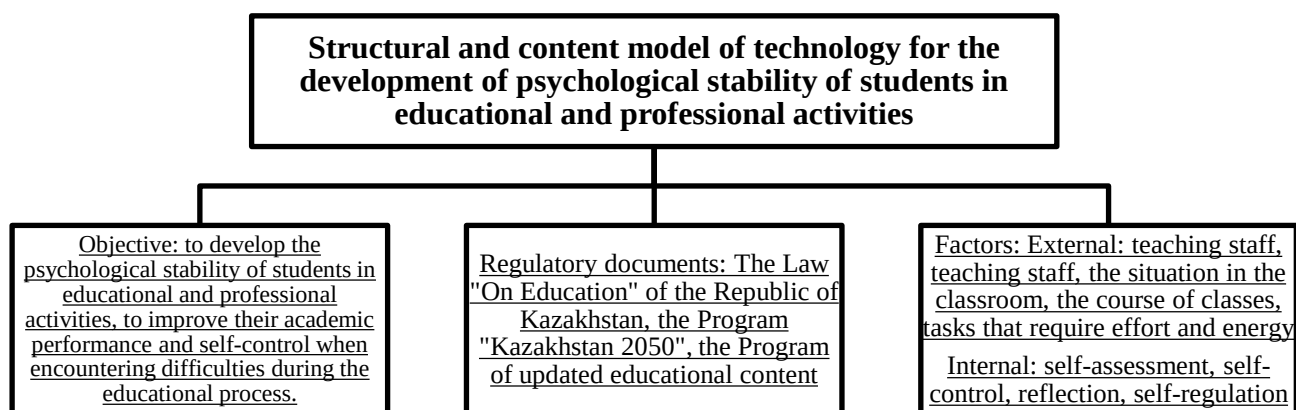

Figure 2. "Structural and content model of technology for the development of psychological stability of students in educational and professional activities"

Psychological characteristics of a person that have a significant impact on the formation of psychological stability of students in educational and professional activities are some stable psychological characteristics that describe their social behavior. Psychologist A. Rakhovich defines psychological stability as a character trait that provides the ability to endure great psychological and physical stress, the ability to close debts on time for studies, to move up the career ladder in professional activity. The author also advises not to compare people with psychological stability with optimists. Because the ability of the rack to perceive life situations is not at all a manifestation of optimism, but rather realism. [6] Psychologically stable people are realists, with a strong character, which they developed through purposeful actions. The main character traits that are inherent in a person who has developed psychological stability are self-confidence, perseverance and purposefulness, as well as the ability to adapt to any situation.

LITERATURE:

1. Psychological stability: how to be ready for everything [Electornical resource: <https://4brain.ru/blog/%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F-%D1%83%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B9%D1%87%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C/>]
2. Schneider L.B. Fundamentals of family psychology: textbook. M., 2006.
3. С.П. Иванова, ВНЕШНИЕ ФАКТОРЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ
4. Личности в ранней юности и молодости [Electornical resource: https://pskgu.ru/projects/pgu/storage/ppn/wgpgpu09/wgpgpu_09_18.pdf]
4. [Electornical resource]: <https://www.dissercat.com/content/psikhologo-pedagogicheskaya-kontseptsiya-formirovaniya-psikhologicheskoi-ustoichivosti-lichn>
5. Mudrik A.V. Human socialization. M., 2004.
6. Ryzhov, V.V. Personal potential as a basis for the development of professionalism Text. / V.V.Ryzhov // Actual problems of science and humanities education. Issue 9. Moscow: RAKHI, 2006. - pp. 8-16.

UDC 378.371

<https://doi.org/10.53355/15660-4035-4666-e>

PROFESSIONAL TRAINING OF THE TEACHER-PSYCHOLOGIST IN THE PROCESS OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGE CULTURE

Sapargaliyeva A.Zh., Phd, associated professor

Shayakhmet A., Master student 2nd year

Berkinbayeva K., Master student 2nd year

Zhetysu University named after I.Zhansugurov

E-mail: zhanageldinova@inbox.ru , karimka85@mail.ru, Aizhan_sapargaliyeva@mail.ru

The article considers the professional training of the teacher-psychologist in the process of learning a foreign language. The main features of the professional training of a teacher-psychologist in modern education are outlined. Anthropological and cultural approaches are allocated as the most important condition for the training of future teacher-psychologists.

Key words: professional training, teacher-psychologist, foreign language, conditions, approaches.

Мақалада шет тілін оқыту үдерісінде педагог-психологтың кәсіби дайындығы қарастырылған. Қазіргі білім берудегі педагог-психологтың кәсіби дайындығының негізгі ерекшеліктері көрсетілген. Болашақ педагогикалық психологтарды дайындаудың маңызды шарты ретінде антропологиялық және мәдени тәсілдер айқындалды.

Түйінді сөздер: кәсіби дайындық, педагог-психолог, шет тілі, шарттары, тәсілдері.

В статье рассматривается профессиональная подготовка педагога-психолога в процессе изучения иностранного языка. Обозначены основные особенности профессиональной подготовки педагога-психолога в современном образовании. Антропологический и культурологический подходы выделяются как важнейшее условие подготовки будущих педагогов-психологов.

Ключевые слова: кәсіби дайындық, педагог-психолог, шет тілі, шарттар, тәсілдер.

The relevance of the study is due to the fact that at the present stage of development of the education system, such qualities of a teacher-psychologist as high professional mobility, level of culture, spirituality, psychological resistance to stress and conflicts, creative activity, sociability, readiness for continuous self-education, self-education, are of great importance. self-development. In this regard, in modern society, interest in the phenomenon of professional training of specialists at a university has sharply increased by the aggregate means of all academic subjects. An important place in this process is given to the development of foreign language culture by teachers-psychologists. This is due to the social order of society for the training of specialists who speak a foreign language, both in the field of their professional activities and in their personal life.

The teacher-psychologist, as an equal member of the teaching staff, is responsible for the mental development of children, their intellectual, emotional, communicative, motivational and need-based development, as well as for the spiritual health of students. Therefore, as never before, the role of culture and spirituality as the leading components of the professional training of future specialists is growing at the present stage.

Each academic subject at the university carries an element of universal human culture. This tendency also applies to the subject of "foreign language". In the modern methodology of teaching it, it is generally recognized that the study of a foreign language is inseparable from familiarization with the culture of the country of the target language, its history, socio-cultural traditions, and the peculiarities of the national vision of the world by the native-speaker of the language. In this regard, the content of the academic subject "foreign language" is understood by us as the mastery of the foreign language culture of the country of the target language.

Many well-known psychologists, educators, methodologists, teachers paid attention to the issues of studying foreign language culture. Among scientists J.W. Berry[1], S. Bochner[2], V.S.G.Ter-Minasova [3]; engaged in communicative teaching of foreign language culture, G.G.Khantseva[4], H.Hammerly[5], who are considering issues of linguistic and cultural studies, S.G. Ter-Minasova and her school, whose representatives put forward the problem of studying the "world" of a foreign language, intercultural communication, etc. Questions of theory and methods of teaching a foreign language in professional educational institutions are reflected in the works of such specialists as I.M. Berman[6], R.A. Kuznetsova[7], A.A. Mirolyubov[8], A.V.Parakhina[9], S.A. Tylkina[10] and others. The goals and criteria of teaching a foreign language are considered in the studies of GI Baturina, LV Mikhaleva, OI Moskalskaya, NNTrubnikova, VS Tsetlin, ZM Tsvetkova and others.

In the context of the problem being developed, a number of dissertation studies have been carried out, in which such a direction as the connection between teaching a foreign language in a non-linguistic university and professional training of specialists has been reflected (V.P. Kuzovlev, A.S. Belyaeva, O.A. Kalashnikova, G. P. Savchenko, T. M. Saltykova, E. V. Tarasova, L.N.Chauraskaya, G. G. Khantseva, G. G. Kharisova and others). The dissertation research of M.E.Bagdasaryan, L.I.Bogatikova, A.Ya. Gaisina, L.I.Demina, M.G. Devina, M.G. Kochneva, T.V. Kuchma, A.K. Operenko, T.Yu. Polyakova, I.V. Samoylyukevich, V.M. Selezneva, N.D.Solovieva, E.V. Tarasova, L.V. Shilak and others. The issues of the formation of professionally important qualities of a specialist in foreign language classes are considered in V.F. Tenischeva's dissertation, personal approach - in L.N. Komarova's dissertations, The development of the pedagogical culture of a future teacher in foreign language classes is analyzed in the dissertation research Komar HA, teaching discussion communication - in the work of S.A.Miloradov. Attention is paid to the psychological study of the abilities for a foreign language in the dissertation research of O.I. Bondarevskaya.

First of all, we focus on what is meant by professional higher education, let us consider what requirements modern society imposes on the professional training of specialists with higher education, including higher psychological and pedagogical education.

Higher professional education is considered as the stage of design, design, testing, production, technology, the stage of mastering the logical structure of science and academic

discipline, the stage of transition to the sphere of professional activity, either in the field of fundamental science, or in the sphere of administrative management.

It would be appropriate to cite here the qualification characteristics of a graduate-teacher-psychologist, since a teacher of any academic subject at a university in his work is guided, first of all, by its basic requirements. The future teacher-psychologist, as noted in the state educational standard of higher professional education (Specialty 01101 Pedagogy and Psychology), "must be ready to carry out professional activities aimed at psychological support of the educational process, personal and social development of students; promote socialization and the formation of a holistic culture of the individual, conscious choice and development of educational programs; to promote the protection of individual rights in accordance with the Convention on the Rights of the Child; contribute to the harmonization of the social sphere of an educational institution; take measures to form the psychological culture of students, teachers and parents; develop developmental and correctional programs of educational activities, taking into account the characteristics of the individual; to carry out psychological diagnostics of various profiles and purposes and the necessary psychological and pedagogical correction; provide psychological support to creatively gifted students". From our point of view, it is necessary to add to this characteristic that one of the main tasks of a teacher-psychologist is to help "cure" our society from evil and violence, drug addiction and permissiveness, to return the ideals of goodness and justice that we almost lost. "To achieve this result, it is necessary that the teacher-psychologist, leaving the university, has not only solid knowledge of his subject, but also good general cultural training, possesses the necessary set of personal qualities, not forgetting that the spiritual in a person self-manifests, thanks to his "Growing" into the culture. "

As our work experience shows, any area of activity of a teacher-psychologist can be included in the content of teaching a foreign language and implemented in foreign language training classes for psychology students.

However, analyzing the literature on the professional training of teacher-psychologists, we found that the problem of the formation of the professional culture of these specialists, the formation and development of their personal and professional qualities in foreign language classes is extremely poorly disclosed, and, from the point of view of the dissertation candidate, requires its further comprehension. and development. According to the applicant, the professional and creative orientation of teaching a foreign language at a university is one of the main didactic principles of a foreign language teacher. This ensures, in our opinion, high-quality mastering of this discipline, effective use of the acquired knowledge of a foreign language in future professional activities. At the same time, the main task of a foreign language teacher is to focus on the true interests of students - to become in the future a competitive highly qualified specialist. Ultimately, this will determine not only the fate of students, but also the future of our country.

Thus, the main features and features of the professional training of a teacher-psychologist in modern education are quite clearly outlined, namely:

- the main task of higher professional pedagogical education is to train competitive highly qualified specialists with a high level of culture;
- the role of a teacher-psychologist in educational institutions of various types is increasing, which is due to the urgent need to provide psychological, pedagogical and medical and social assistance to a large group of children of all age groups experiencing difficulties both in everyday communication and in mastering educational programs;
- the current state of professional training of a teacher-psychologist at a university does not fully comply with the requirements that the new millennium has set for it, so that this training becomes urgent, aimed at developing the individuality, spirituality of the future specialist;

The most common and main problems of the modern period of development of the higher professional school include the transition from the traditional to the spiritually oriented model of education; the rapid obsolescence of curricula; discrepancy between the knowledge, skills and abilities of graduates of pedagogical universities to the requirements of the new millennium for a

professionally trained, creative, cultural, spiritually enriched, holistic personality of a specialist who has the skills of self-control, self-development, self-education.

The focus of the learning process at school and university is on the student, the declaration of the development of a holistic personality as the goal of all academic subjects, the prevention of problems and conflicts, and not consultation after them, attention to the young person as an individual, attempts to maximize his creative inner potential, drawing attention to personal and interpersonal problems of students, as well as resistance to evil, aggression, drug addiction, alcoholism and other negative phenomena of our time, confirm the need to introduce the position of a teacher-psychologist in schools, universities and other educational institutions, as a "healer" of human souls.

Anthropological and cultural approaches are the most important condition for the training of future educational psychologists, the preparation of curricula and programs for all academic subjects. The Latin term "culture" means "cultivation", the improvement of something. With regard to a student-psychologist, this is the cultivation, improvement, formation of his image of a future professional.

The level of culture of an era (and of an individual) is determined by the attitude towards language as a component of an integral culture. Therefore, the main goal of education is to form in the younger generation a responsible attitude towards both native and foreign

language, to the preservation and enrichment of cultural values. Foreign language culture occupies a worthy place in this process among the subjects of the humanitarian cycle.

It acquaints future psychologists with the achievements of modern psychological science, the latest technologies, with the latest psychological literature, as well as with the pedagogical systems of upbringing and education, theories and methods of foreign countries. By means of a foreign language, you can educate a patriot of your homeland, your region, your university, introducing psychology students to the traditions, customs, folk pedagogy, the art of the country of the language being studied and your country.

The need to systematize the process of teaching a foreign language determines the relevance of creating a comprehensive model of professional training of a teacher-psychologist in the process of foreign language training of students-psychologists, the basis of which is universal anthropological ideas, spiritually-oriented relationships, as well as a psychological component. the introduction of which is due to the fact that at present, when a significant part of the spiritual forces of society is aimed at finding a way out of various kinds of crisis situations, it becomes obvious that the basis, the center of control and decision-making is within the student himself, and not in his environment. The psychological component is of great importance in the foreign language training of educational psychologists, due to the fact that foreign language teachers quite often face problems that students have with this subject.

REFERENCES:

1. Berry J.W. Psychology of acculturation. - In J.Berman (Ed.) Cross-Cultural Perspectives... - Lincoln, 1990.
2. Bochner S. The social psychology of cross-cultural relations// Cultures in Contact: Studies in Cross-Cultural Interaction/Ed.Cochner S.-Oxford,1982.
3. Ter-Minasova S.G. Language and intercultural communication: (Textbook) - M.: Slovo / Slovo, 2000. – 624p,
4. Khantseva G.G. Formation of the professional orientation of students in the process of learning a foreign language (on the example of a technical university): Abstract of thesis ... candidate of pedagogical sciences. - Novosibirsk, 2000. – 17p.
5. Hammerly H. Synthesis in Second Language Teaching // Second Language Publications, 1982.
6. Berman I.M. English teaching methodology. language at a non-linguistic university. - M., 1970. -229p.

7. Kuznetsova P.A. Studying a foreign language in a non-linguistic university. - Kazan, 1979. - 112 p.
8. Mirolubov A.A. General methods of teaching a foreign language in secondary schools. - M., 1984.
9. Parakhina A.B. Methodology for teaching students of technical schools to read literature in their specialty (on the material of English): Abstract of thesis .. .cand.ped.sciences. - M., 1974.
10. Tylkina S.A. and others. Manual in English for medical schools and pharmaceutical schools. ~ M.: Higher school, 1979. - 172 p.

UDC 378.371

<https://doi.org/10.53355/y8888-4382-7799-n>

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCE OF FUTURE EDUCATIONAL PSYCHOLOGISTS

Sapargaliyeva A.Zh., Phd, associated professor

Topanbay A., Master student 2nd year

Zhidebayeva L., Master student 2nd year

Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan

E-mail: zhidebayavalaila@mail.ru, Aizhan_sapargaliyeva@mail.ru, aidanatopanbai@bk.ru

The article considers the pedagogical conditions for the formation of information and communication competence of future educational psychologists. Such as is updating the principles of consistency and complexity, mastering educational disciplines that are significant for the formation of information and communication competence and carrying out of training on the basis of educational technology for the formation of information and communication competence.

Key words: information and communication competence, conditions, complexity, technology.

Мақалада Болашақ психолог-педагогтардың ақпараттық-коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудың педагогикалық шарттары қарастырылады. Жүйелілік пен кешенділік қағидаттарын өзектендіру, ақпараттық-коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру үшін маңызды оқу пәндерін меңгеру және оқыту ақпараттық-коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастырудың білім беру технологиялары негізінде жүргізу.

Тірек сөздер: ақпараттық-коммуникативтік құзыреттілік, шарттар, күрделілік, технология.

В статье рассматриваются педагогические условия формирования информационно-коммуникативной компетентности будущих психологов-педагогов. Таких, как актуализация принципов системности и комплексности, овладение учебными дисциплинами, значимыми для формирования информационно-коммуникативной компетенции и проведение обучения на основе образовательных технологий формирования информационно-коммуникативной компетенции.

Ключевые слова: информационно-коммуникативная компетентность, условия, сложность, технология.

The modern education system in the Republic of Kazakhstan is undergoing serious changes associated with the modernization of the learning process. As the basis for the design of the State educational standard of higher professional education of a new generation, a competence-based approach was chosen, which implies a transition from the knowledge paradigm of education to the achievement of a certain level of competence by the subjects of education. At the moment, there

is an intensive development of the concept of professional competence, its content, types, stages of formation are being determined. According to modern concepts, professional competence is a combination of key, basic and special competence.

The implementation in practice of the optimal model of psychological service, effective methods of providing psychological assistance to subjects of education inevitably leads to the use of information and communication technologies in the professional activities of a teacher-psychologist. However, at the moment, the areas of application of information and communication technologies in the activities of a teacher-psychologist have not been determined, there are only separate works devoted to the specifics of computer psychological testing, the possibilities of computer games in correctional and developmental work, the prospects for virtual counseling of teachers.

Recently, there has been an active search for new forms and methods of training specialists who are able to competently use a computer in their professional activities.

V.P.Bespalko [1], E.I.Kuznetsov [2], N.V.Makarova [3], V.A. Slastenin [4], M.V.Shvetskoy [5] and others, investigating the problem of preparing a person for the use of ICT in their activities, pay special attention to modeling the functions and nature of a specialist's activity through his professionogram.

The study of B.S. Gershunsky [6], L.I.Doliner [7], O.A. Ershova, Yu.M. Zybareva, V.S.Diev [8,9], E.G. Skibitsky [10] and others. In his doctoral dissertation, E.I.Kuznetsov [11] offers an integrated approach to teacher training based on the model of teacher activity. In the work of Yu.S. Branovsky [12] proposed a system of teaching students of non-physical and mathematical specialties in the structure of multilevel pedagogical education.

Having considered the approaches to determining the content of professional training, in which the formation of IC competence is carried out, we came to the conclusion that usually the basis for the selection of content is the directions of using ICT in the teacher's activities. So, I.V.Robert [13] proposes a classification of ICT tools according to the way they are used in the teacher's activity. Yu.S. Branovsky [12], considering the training of students of non-physical and mathematical specialties in the field of ICT, offers the content of training, focused on the methodological aspects of using ICT tools. The principle of building a course based on areas of use of ICT tools is also used by a team led by N.I. Pak [14], A.B. Mogiliev [15].

However, the approaches proposed in the scientific and methodological literature do not relate to the formation of special IC competence of a teacher-psychologist. Thus, we state the fact of insufficient theoretical and practical elaboration of the content of the formation of special IC competence in the course of studying the disciplines of subject training.

In this regard, the remark of G. Berulova and L. Bershedova that "full-fledged training of educational psychologists ... can be carried out only on the basis of the psychological faculties of higher educational institutions is true. The originality of the professional activity of a practical psychologist, special criteria for its effectiveness determine the originality of his multilateral professional training, including a wide range of professional knowledge, skills, abilities and personal qualities"[16, p. 169].

The effectiveness of any process depends on the conditions in which it operates. Not only the indicators of individual pedagogical results, but also the quality of education in general, largely depends on the adequate choice of conditions. The identification of pedagogical conditions conducive to the effective formation of the special IC competence of future pedagogical psychologists was carried out by us proceeding from the peculiarities of the construction of the educational process.

From the point of view of I.A. Vishnyakov, "the educational conditions for training a specialist in the higher education system is a phenomenon of the educational process that is carried out in higher education. The function of educational conditions is that, being refracted in them, educational influences change their effectiveness. Educational influences on a future specialist always take place in some real conditions, the characteristics of which either increase the effectiveness of the impact, or reduce it"[17]. Thus, the conditions are the circumstances of the educational process at the university, on which the effectiveness of the formation of competence depends.

The criteria and indicators, with the help of which it is possible to study the formation of special IC competence, allow us to move on to determining the conditions of professional training in which the formation of special IC competence takes place.

We substantiate the first condition for the formation of special IC competence among educational psychologists, which consists in updating the principles of consistency and complexity of the formation of IC competence in the subject and practical training of future psychologists according to the state educational standard.

The model of professional competence, presented in the form of curricula and programs, predicts the graduate's adherence to the model of successful professional activity. Training of teaching staff is carried out in accordance with the State Educational Standard of Higher Professional Education for Pedagogical Specialties. Therefore, we will consider the State educational standard of higher professional education in the specialty of Pedagogy and Psychology. It assumes that a graduate of this qualification "... must be ready to carry out professional activities aimed at psychological support of the educational process, personal and social development of students". At the same time, it is quite natural that professional activity itself in an information society presupposes possession of modern technologies, and personal and social development of a person takes place in an information civilization. At the same time, the training of a specialist teacher-psychologist does not sufficiently take into account the changes in modern society.

The second condition for the formation of special IC competence of a future educational psychologist: mastering educational disciplines that are significant for the formation of special IC competence in accordance with the logic of students' movement in basic forms of activity: symbolic - in disciplines of specialized training, modeling - when passing a psychological and pedagogical workshop, projective - in the process of complex psychological and pedagogical practice.

In order for the student to be ready to apply the acquired knowledge and skills in practice, to be able to carry out any activity, it is necessary to ask him it as the content of the activity. Such, in the opinion of Professor A.S. Sharov [18], is modeling activity. Students carry out modeling of the professional activity of a specialist during the passage of a psychological and pedagogical workshop, determined by the State Educational Standard of Higher Professional Education 2005 in the amount of 92 hours. It provides an excellent opportunity for modeling the professional activity of a teacher-psychologist while mastering the following didactic units: "Solving psychological and pedagogical problems, designing various forms of psychological and pedagogical activity, modeling educational and pedagogical situations. Designing psychological and pedagogical research in order to solve educational problems".

The above stages of professional training must be filled with content. The assurance of the result, clarity in the definition of the goal, stages, assessment methods are characteristic of the technology. Therefore, as part of the described conditions, we have developed a technology for the formation of special ICT competence, which is the third condition for the formation of special ICT competence. It is formulated as follows: training is carried out on the basis of educational technology for the formation of special IC competence, including analytical, motivational, organizational, activity, reflective stages.

The term "teaching technology" in pedagogical science has a large number of definitions. This is due to the fact that personality development is so individual and depends on the confluence of life circumstances that it is difficult to imagine a formalized description of specific pedagogical technologies. In UNESCO documents, teaching technology is considered as a systematic method of creating, applying and defining the entire process of teaching and assimilating knowledge, taking into account technical and human resources and their interaction, which aims to optimize the forms of education. From the point of view of A.Ya.Saveliev, teaching technology is "a way of implementing the content of education provided for by curricula, representing a system of forms, methods and teaching aids that ensure the most effective achievement of the set goals" [19]. The presence of feedback in the implementation of learning technologies is their essential characteristic. Any teaching technology should be mobile, that is, mobile, capable of rapid changes, and adaptive to the requirements of students, teachers and, in general, to practical life.

Thus, we came to the conclusion that in the process of professional training it is necessary to create pedagogical conditions that will lead to the formation of special IC competence of future educational psychologists. These conditions include: actualization of the principles of consistency and complexity of the formation of IC competence in the subject and practical training of future pedagogical psychologists in the EPD and DPP blocks of the State Educational Institution of Higher Professional Education; the development of academic disciplines that are significant for the formation of special IC competence is carried out in accordance with the logic of students' movement in the basic forms of activity: symbolic - in the disciplines of specialized training, modeling - during the passage of a psychological and pedagogical workshop, project - in the process of complex psychological and pedagogical practice; training is carried out on the basis of educational technology for the formation of special IC competence, including analytical, motivational, organizational, activity, reflective stages.

REFERENCES:

1. Bepalko V.P. Components of pedagogical technology. [Text] / V.P. Bepalko-M.: Pedagogy, 1989. - 192p.
2. Kodzhaspirova, G.M., Petrov, K.V. Teaching aids and methods of their use: Proc. allowance for students. higher ped. textbook establishments. [Text] / G.M. Kodzhaspirova, K.V.Petrov. - M.: Publishing Center "Academy", 2001. - 256p.
3. Informatics: Textbook, ed. prof. N.V. Makarova. [Text] / N.V. Makarova-M: Finance and statistics, 1997. - 768 p.
4. Slastyonin, V. A. Teacher's professional readiness for educational work: content, structure, functioning // The process of teacher training in the system of higher pedagogical education: Interuniversity. Sat. scientific works [Text] / Ed. V.A. Slastenin. -M., 1982.-S. 14-28.
5. Shvetsky, M.V. Methodical system of fundamental training of future teachers of informatics in a pedagogical university in a two-stage education: Dis...dokt. ped. Sciences. [Text] / M.V. Shvetsky - St. Petersburg, 1994. - 346s. Гершунский, Б.С. Компьютеризация в сфере образования: Проблемы и перспективы. [Текст] / Б.С. Гершунский. - М.: Педагогика, 1987.-264с.
6. Doliner, L.I. Adaptive Methodological Systems in the Training of University Students in the Conditions of Informatization of Education: Diss... Dr. ped. Sciences. 13.00.08 [Text] / L.I.Doliner - Ekaterinburg, 2004. - 408s.
7. Diev, B.C., Zybarev, Yu.M. Problem-oriented information environment for humanitarian research and education [Text] / B.C. Diev, Yu.M. Zybarev //New information technologies in university education. Novosibirsk: NSU, 1997. - S. 157 - 158.
8. Ershov, Yu.L., Zybarev, Yu.M. The concept of creating problem-based (subject)-oriented learning environments in a single information and educational space [Text] / Yu.L. Ershov, Yu.M. Zybarev //Telematics - 97. Proceedings of the All-Russian Scientific and Methodological Conference. St. Petersburg, 1997.
9. Skibitsky, E.G. Didactic support of the distance learning process [Text] / E.G. Skibitsky // Distance education. - 2000, No. 1. - P.21 - 25.
10. Loginova L.G. Technology and technological approach in education (problem-information material). [Text] / L.G. Loginova // Vneshkolnik, 1998, No. 9. -p.21-31.
11. Branovsky, Yu.S. Methodical system of teaching subjects in the field of computer science to students of non-physical and mathematical specialties in the structure of multi-level pedagogical education [Text]: author. diss Dr. ped. Sciences: 13.00.02 / Yu.S. Branovsky. - M., 1996. - 37p.
12. Robert, I.V. Modern information technologies in education: didactic problems; prospects for use. [Text] / I.V. Robert - M.: "School-Press", 1994. - 205s.
13. Mogilev, A.V., Pak, N.I., Henner, E.K. Workshop on Informatics: Proc. allowance for university students. [Text] / A.B. Mogilev, N.I. Pak, E.K. Henner. - M.: Academy, 2001. - 608s.
14. Mogilev, A.B. Development of a methodological system of training in informatics in a pedagogical university in the context of informatization of education: Dis. ... doc. ped. Sciences. 13.00.02 [Text] / A.B. Mogilev - Voronezh, 1999.-365s.

15. Berulova, G., Bershedova, L. Psychologist of education. [Text] / G. Berulova, L. Bershedova // Public education. - 1998, No. 4. - pp. 168-170
16. Vishnyakov, I.A. Acmeological conditions for the training of a school psychologist in the system of higher education: monograph. [Text] / I.A. Vishnyakov. - St. Petersburg: TESSA, 2004. - 282p.
17. Sharov, A.S. O-limited person: significance, activity, reflection: Monograph. [Text] / A.C. Sharov - Omsk: OmGPU Publishing House, 2000.-358 p.
18. Gopkalo, A.A. The dynamics of the structure and content of the subjective model of the profession of a psychologist at different stages of professional.

ӘОЖ 581.4

<https://doi.org/10.53355/u2507-6922-0156-x>

БІЛІМ ЖҮЙЕСІНІҢ ЖАҢАРУЫ ЖАҒДАЙЫНДА LESSON STUDY ӘДІСІН БІЛІМ САПАСЫН ЖОҒАРЫЛАТУ ТЕТІГІ РЕТІНДЕ ҚАРАСТЫРУ

Абдурасулова У.А., магистрант, **Мамыкова Р.У.**, б.ғ.к., доцент м.а.
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университет, Шымкент қ.

E-mail: abdurasulova.u@mail.ru, roza.mamykova@mail.ru

Мақалада қазіргі оқыту теориясы мен білім берудің маңыздылығы мен оның тарихи дамуы жайында ақпарат келтірілген. Сонымен қатар мұғалімдерге тиімді болып келетін Жапон әдісі Lesson study-дің пайда болуы, дамуы және тиімділігі туралы мәліметтер жинақталған.

Тірек сөздер: оқыту, оқыту теориясы, білім беру, Lesson Study.

Статья содержит информацию о теории современной теории обучения и важности образования и его исторического развития. Также есть информация о появлении, развитии и эффективности японского метода Lesson Study, который эффективен для учителей.

Ключевые слова: преподавание, теория преподавания, образование, Lesson Study.

The article contains information about the theory of modern learning theory and the importance of education and its historical development. There is also information about the emergence, development and effectiveness of the Japanese Lesson Study method, which is effective for teachers.

Key words: teaching, theory of teaching, education, Lesson Study.

Адамдар оқудың аса маңыздылығымен келіскенімен, оның себептерін, процесін, салдарларын түрліше түсіндіреді. Теоретиктер, зерттеушілер мен практик-мамандар үшін оқытудың ортақ анықтамасы жоқ. Олар оқытудың нақты сипатына қатысты ортақ пікірге келе алмағанымен, оқулықтың танымдық бағытымен сәйкес келетін және білім саласының көптеген кәсіби мамандары қабылдайтын ортақ межені сипаттайтын анықтаманы назарға ұсынғым келеді:

Оқыту дегеніміз – қайталаулардың немесе тәжірибенің нәтижесінде адамның мінез-құлқы мен жүріс-тұрыс ерекшелігінде орын алатын, ұзақ уақытқа созылатын өзгеріс.

Қазіргі оқыту теориясы ерте кезден бастау алады. Зерттеушілерді толғандырып отырған сұрақтар мен мәселелер енді ғана пайда болған жоқ, керісінше, адамдардың өздерін, басқаларды және өздері өмір сүретін әлемді түсінуге деген талпынысынан туындап отыр.

Теориялар мен зерттеу нәтижелері білім саласын алға жылжытқанымен, олардың негізгі мақсаты – білім беру процесіне үлес қосу. Бір қызығы, тарихқа көз жүгіртсек, оқыту мен білім беру арасында сәйкестік мүлдем жоқ деуге болады. Оның бір себебі аталған салаларда түрлі көзқарасты ұстанушылардың көптеп қызмет етуі болса керек. Оқыту теоретиктері мен зерттеушілерінің көбі психологтар болды. Бұрынғы зерттеулердің

барлығы жан-жануарлар мен жәндіктерге жасалды. Ондай зерттеудің өз артықшылығы болғанымен, білім саласы жөнінде нақты ақпарат бере алмайды. Керісінше, оқыту әдістерін мектепке немесе басқа да оқу орнына енгізуге зерттеушілерден гөрі мұғалімдер көп қызығушылық танытты. Алайда осылайша қолданбалы әдістерге сүйену оқыту процесінің білім беру тәсіліне қаншалықты тәуелді екенін көрсете алмайды.

Екінші себеп – білім беру психология сияқты ғылыммен ғана емес, сонымен бірге өнер деген ұғыммен де тығыз байланысты. Хайет (1950) ол туралы: «Бұл кітаптың Білім беру өнері деп аталу себебі – мен білім берудің ғылым емес, өнер екеніне сенемін. Ғылымның мақсаттары мен тәсілдерін жеке адамға қолдану аса қорқынышты көрінеді. Алайда білім беруді оқытудан бөліп алуға болмайды, – деген еді» (р. vii). Гейдж (1978) «өнер» ұғымын білім беруге қатысты қолдануды метафора деп қабылдайды. Шындығында, сызу, көркем-өнер, музыкалық композиция сияқты өнер түрлеріндей, оқыту өнеріне де ғылыми зерттеулер жасауға болады.

Үшінші себеп «түрлі теориялық қағидалар екі саланы басқарады» деген пікірмен тығыз байланысты. Стернберг (1986) «таным (оқыту) мен білім беру үшін түрлі теориялар қажет» деп есептейді. Бұл өз бетінше білім алуға қатысты болуы мүмкін. Бірақ Шуелл (1988) бұл хақында: «Оқыту мен білім берудің айырмашылығы әдетте оларды бір-бірінен бөліп қарастырумен байланысты», – дейді. Қазіргі кезде зерттеушілер оқыту мен білім беруді білім алушылар мен контекст (мұғалім, материалдар, орта) арасындағы байланыс ретінде қарастырады.

Ежелгі грек материалісі, философ Демокрит айтқандай, «Еңбек үздіксіз үйренгендіктің арқасында жеңілдей түседі». Сондықтан, болашақ ұрпаққа білім беретін мұғалімдер сабақты зерттеу әдісі, яғни Lesson Study әдісі, арқылы сабақты ұйымдастыру және жүргізу, білім деңгейі әртүрлі болып келетін оқушылармен жұмыс жүргізуге байланысты бір-бірімен тәжірибе мен пікір алмасуы арқылы білім берудің сапасын жоғарылата алады.

Жапон әдісі "Lesson Study" соңғы жылдардағы кәсіби дамуға көзқарас ретінде танымал болуда (Стиглер мен Хайберт, 1999). Бұл әдісте мұғалімдер бірлесіп сабақ пен нұсқаулықтың мазмұнын зерттеу, сабақты бақылау және талқылау арқылы оқыту сапасын жақсартуды көздейді.

Бұл әдістің тарихи пайда болуы 1900 жылдардың бас кезеңі деп қарастырсақ болады, бұл кезеңде қосымша құрылған мектептер және жеке меншік мектептердегі білім берудің жаңа әдістерін іздестіру мақсатында жасалған жиналыстардың нәтижесінде пайда болды.

Сабақты зерттеу әдісі 1960-жылдардың орта ширегінде мұғалімдерді өндірістен алшақтатпай оларды дайындау стратегиясы ретінде танылды (Фернандес және Йошида, 2004).

Мэйдзи дәуірінің басында (1868-1912) Жапонияда Мэйдзи үкіметі елдің ресурстарын, соның ішінде мектеп жүйесін жаңғырту үшін Батыс үкіметі батыс әлеуметтік жүйесін таныстырды. 1872 жылы Үкімет «Гаку-Сэй [мектеп жүйесі]» жаңа мектеп жүйесін ұсынды. Бұған дейін, «Теркойя [бастауыш мемлекеттік мектеп]» және «Ханкоу [феодалдық кландарға арналған аймақтық мемлекеттік мектебі]» ғана қол жетімді болды, оларды Ұлттық үкімет басқармады. Сондықтан Жапониядағы заманауи мектеп жүйесі «Гаку-Сэй»-тен басталды деп айтуға болады.

«Гаку-Сэй» мектептерде «Дай-Гаку [Университет]», «Тю-Гаку [орта мектеп]» және «Сю-Гаку [бастауыш мектеп]» тұрды. Мэйдзи үкіметі Сю-Гакуды бүкіл ұлтқа кеңейтуге және дарынды адамдар үшін элиталық білім беру жүйесін дамытуға ұмтылды. Осы дәуірде жедел міндет, батыстық өркениет пен технологияны енгізу және Батыс елдеріне ұқсас ел құру. Мектептер елдің адами ресурстармен дұрыс дайындағанын қамтамасыз ету үшін жауапкершілік алды.

«Гаку-Сэй» жаңа жүйесін енгізу үшін мұғалімдер де қажет болды. 1872 жылы Мэйдзи үкіметі Токиода болашақ мұғалімдердің оқытудың жаңа әдістерін үйренуін қамтамасыз ету үшін тұрақты мектеп құрды. Кәдімгі мектепке үйретуге мұғалімдерді даярлау тәжірибесі бар американдық мұғалімдер шақырылды. Солардың бірі - сыныпта оқу әдісін ұсынған Марион Скотт болды, онда бір мұғалім барлық студенттерді қара тақтаны немесе оқу кестелерін және көрнекі сабақтарды қолданады.

Көрнекі сабақ - бұл уақыттың американдық қалыпты мектептерінде белгілі жаттығу әдістерінің бірі. Мақсат Песталоцци теориясын бастауыш оқытуға қолдану болды. Песталоцци теориясына сәйкес, барлық білім интуицияға негізделген, ал интуиция адам білімі үшін өте қажет. Біз заттарды интуитивті білеміз, содан кейін тұжырымдаманы қалыптастырамыз. Бұл психикалық дамудың табиғи тәртібі ретінде қарастырылды. Интуицияның басталу нүктесі - бұл сезімдер арқылы біз түсетін сурет. Сондықтан жаттығу кітап оқудан басталмауы керек, бірақ таныс тақырыпты сақтаудан басталуы керек. Мұғалімдер шәкірттеріне интуитивті түрде үйренуге болады деп күтеді (Песталоцци, 1801).

Жапон сабақтарын зерттеудің басталуы Мэйдзидің ерте дәуірінде көруге болады. Қазіргі уақытта көрнекі сабақ жаңа оқыту әдісі ретінде енгізілді. Әдістемені тарату үшін мұғалімдердің дайындығы маңызды мәселе болды. Кәдімгі мектептерде жұмыс істегенге дейін мұғалімдер сын асты сабағын сынға алды. Бұл сабақты және оның принциптерін зерттеудің пайда болуын көрсетеді. Кейінірек сынға алу сабағы алдын-ала дайындық мұғалімдерінен бастап біліктілікті арттырудан бастап жұмыстан бөлінбестен кеңейтті. Бұл сабақты зерттеудің Жапонияда қалай басталғанын сипаттайды.

Lesson Study тәжірибелі мұғалімдермен қатар, еңбек жолын жаңа бастаған мамандарға да кәсіби жетілуге көмектеседі. Себебі бірлесіп жоспарлау, бірлесіп қадағалау, бірлесіп талдау арқылы біз оқыту туралы бірлескен пікір қалыптастырамыз. Бұл жағдайда біз оқыту аспектілерін өзіміздің ұстанымымыз тұрғысынан ғана емес, Lesson Study дайындаған әріптестеріміздің көзімен де қарастырамыз, соның нәтижесінде біз Lesson Study барысында бақылаған нақты сабақты өзіміздің жоспарлаған сабағымызбен салыстырамыз. Бұл біздерге өзіміз әдетте мән бермейтін, елемейтін, әдетте «шеттетіп тастайтын» немесе болжамды білім ретінде сақталып қалатын нәрселерді аңғаруымызға түрткі болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Оқыту теориясы: Білім беру көкжиегі. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2019 жыл. – 608 бет.
2. Fernandez C. & Yoshida M. (2004). Lesson Study: A Japanese Approach to Improving Mathematics Teaching and Learning, Mahwah, Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
3. Pestalozzi J. (1801). Wie Gertrud ihre Kinder Lehrt [transl. by Nagao T. & Fukuda H. in 1976, Tokyo, Meiji-Tosyo].
4. Inagaki T. (1995). Meiji Kyouju Rironshi Kenkyu [A Historical Research on Teaching Theory in Meiji-Era], Tokyo, Hyuuron-Sya.

УДК 37.012

<https://doi.org/10.53355/x3399-4937-1850-t>

ИСТОРИЯ ПОЯВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ МНЕМОТЕХНИКИ, ЭФФЕКТИВНОГО МЕТОДА ЗАПОМИНАНИЯ ИНФОРМАЦИИ

Абжанова М.С., Айтуганова К.А., Жумадилова Г.А., Жарыскызы А.
студенты 4 курса, специальности 5В010500-Дефектология (Сурдопедагогика)
Казахский Национальный Педагогический университет имени Абая, г.Алматы

E-mail: kamila.aitiganovaa@mail.ru

Статья посвящена истории развития мнемотехники, как метода запоминания информации. Систематизированы данные о зачатках ее появления в виде трактатов Цицерона до ее изучения Л.С.Выготским. Раскрыты современные взгляды на мнемотехнику, мнения ученых. Описывается структура системы запоминания Джордано и новшества, введенные в мнемотехнику, основанные на результатах нейрофизиологических исследований и точных методов проверки эффективности тех или иных приемов запоминания.

Ключевые слова: мнемотехника, современные взгляды, память, история развития, система Джордано, запоминание.

Мақала ақпаратты есте сақтау әдісі ретінде мнемотехниканың даму тарихына арналған. Оның Л.С.Выготский зерттегенге дейінгі Цицерон трактаттары түріндегі пайда болуы туралы деректер жүйеленген. Мнемотехника туралы заманауи көзқарастар, ғалымдардың пікірлері ашылды. Джорданоның есте сақтау жүйесінің құрылымы және нейрофизиологиялық зерттеулердің нәтижелеріне негізделген мнемотехникаға енгізілген жаңалықтар және есте сақтаудың кейбір әдістерінің тиімділігін тексерудің нақты әдістері сипатталған.

Тірек сөздер: мнемотехника, қазіргі көзқарастар, есте сақтау, даму тарихы, Джордано жүйесі, есте сақтау.

The article is devoted to the history of the development of mnemonics as a method of memorizing information. Data on the beginnings of its appearance in the form of Cicero's treatises before its study by L.S. Vygotsky are systematized. Modern views on mnemonics, opinions of scientists are revealed. The structure of Giordano's memorization system and the innovations introduced into mnemonics based on the results of neurophysiological studies and precise methods for testing the effectiveness of certain memorization techniques are described.

Key words: mnemonics, modern views, memory, history of development, Giordano system, memorization

Человеческая история происходила и до появления письменности. Поэтому когда еще письменности не было, люди в общинах передавали свои истории устным путем. Если история не передавалась устным путем, она навсегда забывалась. Без письменности для длительного запоминания информации требуется постоянное повторение и сохранение информации. Поэтому искусство долгого запоминания важно было именно в период, когда не было письменности. Поэтому жрецы, священники, рассказчики всегда должны были запоминать историю общества и передавать через устный рассказ другим людям.

Когда появилась письменность, важность искусства запоминания не утрачивало своей важности в обществе. В то время количество книг не хватало для всех людей общества, а цена книг была очень дорогая, объем книг был тоже велик – это все способствовало запоминанию текстов. Мнемотехника появилась еще во время дописьменности и развивалось во многих культурах.

Существует легенда, что на праздновании, который устроил фессалийский дворянин по имени Скопас, поэт Симонид Кеосский спел для хозяина поэтическое стихотворение, которое включало в себя фрагмент, в котором также восхвалялись Кастер и Поллукс. Скопас скупно объявил поэту, что заплатит ему только половину оговоренной цены, а остальное следует получить у священных близнецов, которым он посвятил половину стихотворений. Через некоторое время Симонидису сказали, что двое молодых людей, которые хотели его видеть, ждут у дверей у его дома. Он покинул празднование, но когда вышел за дверь, никого не обнаружил. Во время его краткого отсутствия крыша зала, где проходило празднование обрушилась, и Скопас и все его гости погибли под обломками. Трупы были очень сильно изуродованы, и родственники, пришедшие похоронить, не смогли опознать своих родственников. Однако Симонид запомнил положение каждого за обеденным столом, поэтому он смог указать на человека, которого искали их родственники. Невидимые посетители Кастор и Поллукс щедро заплатили за посвященную им часть стихотворения и устроили так, чтобы Симонид покинул празднование до катастрофы.

Благодаря этому событию поэту открылись принципы искусства запоминания, именно поэтому его называют изобретателем этого искусства запоминания. Отметив, что именно запомнив, где сидели гости, он смог узнать труп, Симонид понял, что для того, чтобы запомнить информацию о каком-либо объекте, самое главное - показать их организованным образом.

Вывод сделанный Симонидом привел к тому, что людям, которые хотят развивать искусство запоминания, нужно запоминать места, формировать психологические образы вещей, которые они хотят запомнить, а затем размещать эти образы в разных местах так, чтобы порядок мест поддерживал порядок вещей, а изображения вещей указывал на сами вещи. Мы будем использовать эти места и изображения в качестве письменных восковых табличек и букв, написанных на них.

Римский политик и писатель Цицерон впервые упомянул мнемотехнику в своем трактате "Об ораторах". Цицерон приписывал открытие правил памяти поэту жившему в пятой четверти нашей эры Симониду. Первое упражнение рекомендует запоминать образы определенных мест и помещать мысленные образы объектов памяти в эти места. Таким образом, первоначальный порядок восстанавливает порядок элементов.

В системе мнемотехники, как она есть, информация хранится для того, чтобы "привязать" их к хорошо известным элементам окружающей среды - обычно это дом с комнатами и объектами, которые нужно помнить, психологически размещенными вдоль цепочки этих элементов. Таким образом легче воспроизвести информацию, если человек будет вспоминать по цепочке с помощью "внутреннего видения" и, переходя от одного элемента к другим элементам.

Трактат на латыни неизвестного автора, озаглавленный "Ad Herenium", определяет память как долговременное удержание и усвоение предметов, слов и их взаимного расположения. Эта статья позволяет понять, как выбрать картинку, которая, помимо прочего, может позволить людям понять организацию объекта запоминания.

И даже в эпоху Возрождения нет такой теории ассоциации, как основная теория психики, однако, Леонардо да Винчи (который критический относился к Платону или Аристотелю и культу античности) создает мнемотехнику. Ради этого он предлагает следующую схему: необходимо разделить фигуру на части (или формы) и составить карту элементов (форм) человеческого тела. Свободные ячейки выходят так, как если бы в словарь вводилась стандартизированная вероятная информация. Например, из стандартного набора размеров роста выбирается и записывается в соответствующую данному человеку записывают в соответствующую ячейку, также голова (круглая, овальная и т.д.), нос (длина, ширина, и т.д.). То есть вводится отдельная диаграмма человеческого тела и заполняется фактическими размерами (форм) этого человеческого тела. Следовательно, на этом месте мы уже имеем очень сложную структуру человеческого тела, составленную на основе детального анатомического анализа. Значит, это уже не запоминание, а очень сложный анализ. У Леонардо да Винчи вместо академических слов и логических фигур измеримые линии и визуальные формы выступают в качестве инструментов восприятия, в то время как схоластика заменяется "божественной наукой живописи" как философией природы.

Отсюда поподробней, заманчиво, что Леонардо да Винчи применял контрастно-противоположную технику, совершенно другую, чтобы научить студентов воображению. Он посмотрел на совершенно обычные пятна на стенах и предложил создать вымышленное изображение на основе этих пятен. На современных языках это получило название как техникой проективного воображения. Для Леонардо да Винчи и эпохи Возрождения в целом образ и воображение все еще существовали в гармоничном равновесии. Для современного человека такое психотехническое состояние - недостижимый идеал. Два известных нам направления психологической техники Леонардо да Винчи дает начало двум современным направлениям психологии: объективной и проективной психологической диагностике. Примечательно, что были времена, когда они свободно вместе сосуществовали и гармонично дополняли друг друга. Это миссия, данная нам.

Интересно, что мнемоника развивается быстро в конкретных культурных ситуациях. К примеру, она быстро развивается в сегодняшний день, когда приходит наука, когда знания быстро растут, когда религия рационализируется, символы разделяются и анализируются, в эту эпоху культа разума, который предпочитает знание вере и разбирает

мир на элементы. Именно в этот момент ситуации необходимо переоценить мир в своем сознании. Но то же самое мы находим во времена Сократа, во времена древнегреческого Просвещения, когда рухнула полисная система, появилась наука, и область знаний стала становиться все более подробной. Кроме того, знания же становятся ценными. Эти знания должны быть собраны в одном разуме, чтобы он был осведомлен и мог с ними работать (в конце концов, они принимаются другими). И появляются софисты. Аналогичную ситуацию можно наблюдать в контексте древнеримской культуры. Это специфическая психотехническая реакция индивида на начало и углубление разделения труда.

В одном случае, человек начинает быть вовлеченным и включенным в работу какой-то затруднительной социальной системы по производству знаний, а в другом случае, думая в целом, он автоматически оказывается в положение размышления и созерцания извне функции этого механизма.

Искусство запоминания в свой черед было развито средневековыми монахами, которым необходимо запоминание многих церковных текстов. В средние века техника запоминания цифр и букв в основном пришла в упадок. Полагалось, что было достаточно запомнить правильный порядок молитв или порядок легко различимых картинок или надписей, размещенных по кругу, чтобы запомнить список мыслей и добродетелей.

Место "записи" памятных образов 19 века сравнивали со специальным "театром памяти" с символическими скульптурами, похожими на скульптуры древнеримского форума. Этот театр позволяет размещать вещи в качестве сувениров.

Итальянский монах, доминиканец Джордано Бруно также писал книги о мнемотехнике. Книга, повествовавшая о его использовании мнемонических приемов называется "О тенях идей". Его путями постижения природных сущностей и закономерностей Вселенной становились театры памяти.

Происхождение слова «мнемотехника» берет начало от «искусства запоминания»-с греческого языка "mnemonikon". Придумал данное слово еще в 6 веке до нашей эры древнегреческий философ, математик и мистик Пифагор Самосский.

Само название «мнемотехника» имеет прямую связь с богиней памяти под именем «Мнемосина», то есть мать девяти муз, что так же имеет древнегреческое происхождение.

С древних времен мнемотехника возникала являясь частью ораторского искусства, которая предназначалась для облегчения запоминания большого объема информации. Но и в современности она получила больших успехов, не только для запоминания текстов, также для запоминания любой точной информации, например: номера телефонов, система данных, научная информация и так далее.

Римскому политическому деятелю республиканского периода, оратору, ученому, философу Цицерону принадлежит одна из первых работ по мнемонике. Также благодаря мнемотехническим методам хорошую память имели Юлий Цезарь и Наполеон Бонапарт.

Виктор Урбанчич –австрийский отоларинголог, в начале 20го века заострил внимание на способностях детей с нарушениями слуха сохранять в памяти информацию о предметах несколько суток. Под сопровождением немецкого профессора Эрика Эйнша, его единомышленники изучали данную особенность. Он ввел понятие «эйдетизм», а обладателя этой способности назвал-эйдетиком.

Сутью эйдетизма, по мнению советского дефектолога Льва Семеновича Выгодского, является то, что возможно увидеть на пустой картинке или экране, то чего там нет. Он считал, что на разном уровне данный инстинкт есть у всех, в том числе у детей.

Сейчас эйдетизм является одной из форм образной памяти, проявляющейся в умении сохранять и воспроизводить яркие, зрительные образы после преобразования воздействовать на рецепторы зрения, слуха, обоняния, осязания и вкуса.

Советский психолог и доктор педагогических наук Александр Владимирович Запорожец, советский психолог и педагог Петр Иванович Зинченко, основоположник советской вычислительной техники Сергей Алексеевич Лебедев, советский психолог

Анатолий Александрович Смирнов и многие другие выдающиеся ученые изучали эйдитизм. Они отмечали, что благодаря целенаправленным и систематическим методам обучения техникам запоминания, хранения и воспроизведения информации, а также при целенаправленном взаимодействии ребенка и взрослых или сверстников, можно достичь феноменальных результатов развития памяти.

До конца 20го века, точнее до 1990 года приемы мнемоники существовали в виде разных техник, не имеющих теоретическое обоснование и объяснение свойств памяти, а в различных книжных источниках описывались неэффективные методы тренировок памяти, имеющий множество методологических ошибок.

Использование мнемонических приемы осуществлялось и на Древней Руси. Славянская азбука была главным приемом. В целях создания мнемотехнических пособий был назван кириллический алфавит. Издревле известно, что мнемотехнические средства способствуют для запоминания и облегчают усвоение знаний.

2.Современные взгляды на мнемотехнику.

Мнемотехника – это искусство запоминания с помощью приемов и способов, благодаря которым увеличивается объем памяти путем образования искусственных ассоциаций.

Суть мнемотехники в том, что с ее помощью можно осуществлять управление процессами запоминания и сохранения информации с использованием естественных механизмов памяти мозга.

Одним из важнейших периодов развития мнемотехники было изобретение методики «Джордано» в 1992 году Самвелом Гарибяном и Владимиром Козаренко. Она представляет собой использование вербальных приемов запоминания.

Игор Юрьевич Матюгин – основатель «Академии эйдетики», автор книг по улучшению процесса запоминания - создал особую систему развития памяти, используя мнемонические приемы и эйдотехнику, соответственно развивая и наглядно-образное мышление, воображение людей.

Мнемотехника — «система внутреннего письма, основанная на непосредственной записи в мозг связей между зрительными образами, обозначающими значимые элементы запоминаемой информации. Мнемоническое запоминание состоит из четырёх этапов: кодирование в образы, запоминание (соединение двух образов), запоминание последовательности, закрепление в памяти». Выражение Владимира Алексеевича Козаренко надежно закрепилось, как понятие мнемоники.

«Джордано» используется для запоминания такого вида информации, который не может быть заменен чем-то похожим, то есть идет сохранение незапоминаемых данных.

Мнемотехника не ограничена системой «Джордано» и каждый ее вид имеет свой теоретический фундамент. Старые приемы запоминания информации улучшаются, что позволяет создать более точную модель мнемоники. Ведь ее развитие ушло далеко от Симонида, оно основывается на научных данных по нейрофизиологии. Особое значение придается именно эффективности запоминания информации.

Чем же отличается «Джордано» от остальных методик?

Данная система использует ассоциации и воображение для сохранения данных в памяти. Вводит такие понятия, как:

- «Соединение образов», основывающееся на том, что каждый образ запоминается крупно в паре, сохраняется последовательность их соединения. Также учитываются объем и цвет предметов.
- «Электрическая память» - информация запоминается из-за электрической активности нейронов.
- «Точная информация» - данные, которые необходимо сохранять с особой точностью (даты, номера).
- «Фиксированные образные коды» - запоминание информации из чисел с параллельным запоминанием ста образов.

- «Навык запоминания» - автоматизация мышления для развития памяти.
- «Фонетические образные коды» - способ запоминания иностранной информации.
- "Каналы воссоздающего воображения" – представление зрительных образов при восприятии информации (устной или письменной).

В данной системе имеются четыре стадии запоминания: кодирование данных, запоминание, фиксация и закрепление. Этим методика «Джордано» отличается от предыдущих и в какой то степени даже противоречит им.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Френсис Йейтс. ИСКУССТВО ПАМЯТИ. Перевел Е.Малышкин. F.Yates. The Art of Memory. L.: Routledge and Kegan Paul, 1966. СПб.: Университетская книга, 1997
2. Лапп Д. Искусство помнить и забывать. Питер, 1994.
3. Эренберг О. Приёмы запоминания информации. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: - <http://www.toptrening.ru/articles/1052/> - Дата доступа: 30.10.2009
4. Гонаболин Ф.Н. Психология. - М.: Просвещение, 1973
5. Крутецкий В.А. Психология: Учебник для учащихся пед. училищ / В.А. Крутецкий. - М.: Просвещение, 1980. - 352с.

ӘОЖ 541.124

<https://doi.org/10.53355/13999-9540-3426-x>

КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІҢ ДАМУЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫ МЕН МАЗМҰНЫ

Абишев Н.А., педагогика ғылымдарының докторы, профессор
Аипова Д.Ж., 7M01101 «Педагогика және психология» мамандығының 2 курс магистрі
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қаласы

E-mail: aiipova.inbox.ru, abishev.47@mail.ru

Мақалада "құзырет", "құзыреттілік" ұғымдарының мәні ашылады. Кәсіби құзыреттіліктің дамуының құрылымы мен мазмұны Білім беру процесінде педагог тұлғасының дамуының психологиялық-педагогикалық шарттары анықталады. Түлектің және педагогтың құзыреттілігін қалыптастыру кезеңдері, оқу процесінде жеке тұлғаның құзыреттілігін қалыптастыру аясында жүзеге асырылатын сабақтарды ұйымдастырудың әр түрлі әдістері мен формаларын қолдану реттілігі анықталады.

Тірек сөздер: құзырет, құзыреттілік, кәсіби құзыреттілік, білім, білік, дағды, педагог-психологтың құзыреттілігі, білім және адам тәжірибесі, құндылық бағдарлары.

В статье раскрывается сущность понятий «компетенция», «компетентность». Определяются психолого-педагогические условия развития личности в образовательном процессе. Раскрываются критерии оценки и этапы формирования компетентности. Анализируется последовательность применения различных методов, приемов и форм организации занятий, реализуемых в рамках формирования компетентности личности в процессе обучения в вузе.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, профессиональная компетентность, знания, умения, навыки, компетентность педагога, знания и человеческий опыт, ценностные ориентации.

The article reveals the essence of the concepts "competence", "competence", "conditions". The psychological and pedagogical conditions for the development of the student's personality in the educational process at the university are determined. The article reveals the evaluation criteria and stages of the formation of students' competence. The article analyzes the sequence of application of various methods, techniques and forms of organization of classes implemented in the framework of the formation of personal competence in the process of studying at a university.

Key words: *competence, competence, professional competence, knowledge, skills, skills, competence of a teacher, knowledge and human experience, value orientations.*

Өзгермелі әлемде бағдарлай алатын құзыретті, креативті мұғалімдерді даярлау мәселесі педагогикалық білім беру жүйесінде үлкен назар аударады. Қазіргі еңбек нарығында педагогикалық ЖОО түлегіне, педагогтарға жұмыс берушілер көптеген талаптар қояды, олардың ішінде: өз кәсібін еркін меңгеру және кәсіби қызметтің әртүрлі салаларында бағдарлай білу, әлемдік стандарттар деңгейінде мамандық (бағыт) бойынша тиімді жұмыс істеу қабілеті, тұрақты кәсіби өсуге әзірлік. Сондықтан жоғары кәсіптік білім берудің маңызды мақсаты өз қызметінде құзыретті маман даярлау болып табылады. Мұндай маманды қалыптастыру үшін сапалы білім қажет, ол қазіргі уақытта білімді игерумен ғана емес, жаңа білім алу қабілетімен, кәсіби құзыреттіліктің қалыптасуымен байланысты, бұл құзыреттілік тәсілінің идеяларын қарқынды дамытуға және іске асыруға әкелді. Осы тәсілге сәйкес білім мазмұны күрт өзгереді және кәсіби мәселелерді шешу үшін өзара байланысты семантикалық бағыттардың, дағдылардың және білімнің жиынтығын біріктіретін құзыреттер мен олардың құзыреттілік жүйесі ретінде ұсынылады.

Түлектің немесе педагогтың кәсіби құзыреттілігін дамыту, қалыптастыру қазіргі уақытта ерекше өзектілікке ие. В. А. Сластениннің пікірінше, білімді, іскерлікті, жеке тұлғаның жеке қасиеттерін біріктіруші түлектің немесе педагогтың кәсіби жетілуін және өзін-өзі көрсетуін қамтамасыз етеді [1]. Сондықтан кәсіби құзыреттілігінің мәні оның педагогикалық қызметті жүзеге асыруға теориялық және практикалық дайындығының бірлігінде байқалады және оның кәсібилігін сипаттайды.

Кәсіби құзыреттілік құрылымы оның компоненттері арқылы ашылуы мүмкін. Компоненттердің орны мен рөлін анықтау үшін біз кәсіби құзыреттілігінің қолданыстағы компоненттерін талдаймыз. Әдебиеттерді талдау (И. В.Алехин, Э. С. Алисултанова, И.В. Волвенко, А.В. Гусев, Н. Б. Литвинова, М. М. Миншин, Я. Г. Стельмах, В. И. Томаков және т. б.) ғалымдардың оның құрылымына қатысты бір пікірінің жоқтығын көрсетеді.

Сонымен, Л. М. Митина кәсіби құзыреттілікті үш ішкі құрылым арқылы ұсынады: белсенділік (білім, білік, дағдылар және педагогикалық қызметті өздігінен және жауапкершілікпен жүзеге асырудың жеке тәсілдері); коммуникативті (білім, білік, дағдылар және педагогикалық қарым-қатынасты шығармашылық жолмен жүзеге асыру тәсілдері); жеке (өзін-өзі дамыту қажеттілігі, сонымен қатар білім, білік, өзін-өзі жетілдіру дағдылары) [2].

Жалпы құзырлық— бұл жалпыланған білім мен дағдылардың, әмбебап қабілеттер мен маманның үлкен міндеттерді шешуге дайындығы-жеке адамнан әлеуметтік деңгейге дейін. Көптеген ғылыми еңбектерде жалпы құзыреттіліктер әр түрлі жағдайларда қолдануға болатын барлық мамандықтар мен мамандықтарға ортақ негізгі, әмбебап құзыреттіліктер ретінде ұсынылған. Сондықтан олардың құрылымы үш міндетті компоненттің болуымен сипатталады. Олардың әрқайсысының мәнін қысқаша елестетіп көріңіз:

- әлеуметтік-құқықтық құзыреттілік, оған сәйкес қоғамдық институттармен және адамдармен өзара іс-қимыл саласында білім мен іскерліктің болуы, сондай-ақ кәсіби қарым-қатынас пен мінез-құлық тәсілдерін меңгеру көзделеді;
- арнайы құзыреттілік тар кәсіби қызметтің нақты түрлерін өз бетінше орындауға дайындығымен, типтік кәсіби міндеттерді шеше білуімен және өз жұмысының нәтижелерін бағалай білуімен, белгілі бір мамандық бойынша жаңа білім мен дағдыларды өз бетінше алу қабілетімен анықталады;
- үздіксіз білім беру контекстінде тұрақты кәсіби өсу және біліктілікті арттыру қабілеті іске асырылатын жеке құзыреттілік;
- халықаралық білім беру кеңістігінің қалыптасуы мен іскерлік мәдениеттердің дамып келе жатқан диалогы жағдайында кәсіби өзін-өзі жүзеге асырудың маңызды құралы болып табылатын шет тілдік құзыреттілік.

Л. Е. Солянкинаның пікірінше, кәсіби құзыреттіліктің құрылымы бастапқы (ақпараттық-мультимедиялық, әлеуметтік-көп мәдениетті, әрекеттік-белгілік, коммуникативтік-интерактивтік және тұлғалық-позициялық); функционалдық (пәндік-орындаушылық, ақпараттық-аналитикалық, әкімшілік-басқарушылық, тұлғалық-шығармашылық, ұйымдастырушылық-болжамдық); арнайы (дағдарысты – бағдарлы, экстремалды-басқарушылық, кәсіби-стратегиялық, жеке-психологиялық, форс-мажорлық) құзыреттермен толтырылады [3].

Алайда, қазіргі уақытта педагогикалық білім бакалаврларының кәсіби дайындығының мәнін түсіндіруде А. К. Маркова ұсынған кәсіби құзыреттіліктің компоненттік құрамын сәйкестендірудің ең көп таралған тәсілі болып табылады:

- * арнайы кәсіби құзыреттілік;
- * әлеуметтік кәсіби құзыреттілік;
- * тұлғалық кәсіби құзыреттілік;
- * жеке кәсіби құзыреттілік [4].

Осы компоненттердің әрқайсысын педагогикалық білім бакалавры деңгейіне қосымшада қарастырыңыз.

✓ Арнайы құзыреттілік-бұл педагогикалық білім бакалаврының кәсіби құзыреттілігінің компоненті, ол жоғары кәсіби деңгейде іс-әрекетке ие және арнайы білімнің болуын ғана емес, сонымен қатар оларды іс жүзінде қолдана білуді де көрсетеді.

✓ Әлеуметтік құзыреттілік-кәсіби қоғамдастықта қабылданған кәсіби қарым-қатынас әдістерімен кәсіби қызмет пен ынтымақтастық тәсілдерін игеруде көрінетін кәсіби құзыреттілік компоненті.

✓ Тұлғалық құзыреттілік, өз кезегінде, өзін-өзі көрсету және өзін-өзі дамыту әдістерін, кәсіби өзгерістерге қарсы тұру құралдарын игеруде көрінеді. Бұған бакалаврдың кәсіби қызметін жоспарлау, өз бетінше шешім қабылдау және мәселені көру қабілеті кіреді.

Сонымен, жеке кәсіби құзыреттілік өзін-өзі реттеу әдістерін игерумен, кәсіби өсуге дайындықпен, кәсіби қартаюға бейімділікпен және тұрақты кәсіби уәждеменің болуымен сипатталады.

В.А. Сластенин жалпы және жеке кәсіби дағдылардың жиынтығы арқылы кәсіби құзыреттіліктің құрылымын ашуды ұсынады. Ең дұрысы, маманның біліктілік сипаттамасының талаптарына толық сәйкестігі кәсіби дағдылардың барлық жиынтығын біріктіруді білдіреді.

И. В. Гришина мектеп директорының кәсіби құзыреттілігін ескере отырып, келесі функционалды байланысты компоненттерді анықтайды:

- мотивациялық-басқару мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес келетін мотивтердің жиынтығы;
- танымдық-басқару үшін қажетті білім жиынтығы;
- операциялық-міндеттерді практикалық шешу біліктері мен дағдыларының жиынтығы;
- жеке-басқару үшін маңызды жеке қасиеттердің жиынтығы;
- рефлексивті-алдын-ала болжау, өз іс-әрекетін бағалау, басқару стратегиясын таңдау қабілеттерінің жиынтығы [5].

Т. В. Добудько белгілі бір дағдылар арқылы мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің құрылымын сипаттайды, атап айтқанда:

1. талдау білігі;
2. болжамдық біліктер және проективтік біліктер;
3. рефлексивті дағдылар (профессиографиялық тәсіл), сондай-ақ оларға сәйкес келетін профессиографиялық білім беру:

- педагогикалық ойлау және педагогикалық эрудиция;
- педагогикалық көрегенділік, қорытынды, қиял, түйсігі, болжау;
- педагогикалық рефлексия [6].

Мұғалімнің кәсіби құзыреттілік құрылымында А. К. Маркова төрт блокты анықтайды:

1. кәсіби (объективті қажетті) психологиялық және педагогикалық білім;
2. кәсіби (объективті қажетті) педагогикалық іскерліктер;
3. кәсіби психологиялық ұстанымдар, мұғалімнен талап етілетін мамандық;
4. мұғалімнің кәсіби білім мен дағдыларды игеруін қамтамасыз ететін жеке ерекшеліктері [4, 52 б.].

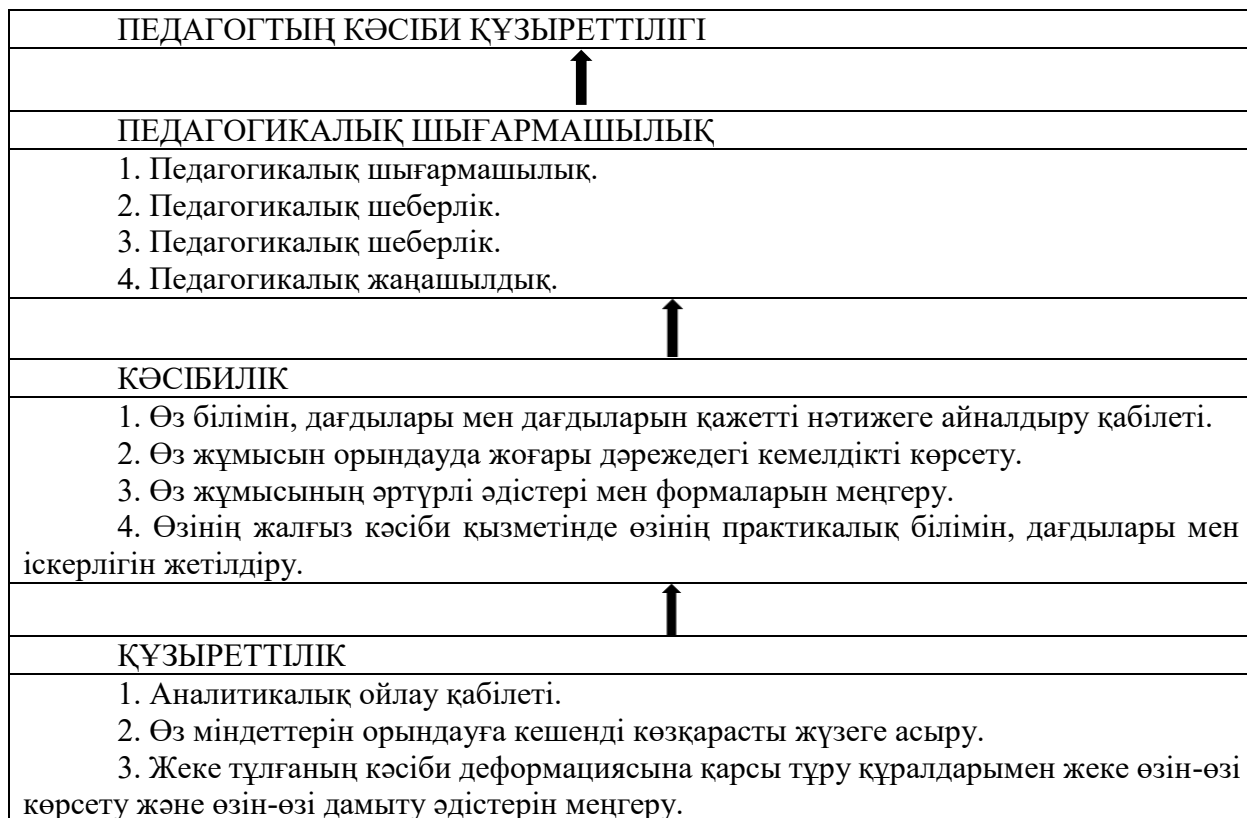
Н.Е. Костылеваның жұмысында мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің келесі компоненттері көрсетілген:

- тұлғалық-гуманистік бағдар;
- педагогикалық қабылдау;
- педагогикалық іскерліктер;
- педагогикалық шығармашылық.

Олар бір-бірімен байланысты және біртұтас жүйені құрайды, оған сүйене отырып, автор мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін тәжірибені, теориялық білімді, практикалық дағдыларды және маңызды жеке қасиеттерді біріктіруге негізделген, мұғалімнің педагогикалық іс-әрекетті нақты жүзеге асыруға дайындығын анықтайтын күрделі жеке психологиялық білім ретінде анықтайды [7].

Педагогикалық шығармашылықтың өзі-бұл бұрыннан жинақталған нәрсені игеруден (бейімделу, көбейту, білім мен тәжірибені көбейту) бастап, бар тәжірибені өзгертуге, өзгертуге дейінгі процесс. Педагогикалық жағдайға бейімделуден оның өзгеруіне дейінгі жол мұғалімнің шығармашылық динамикасының мәні болып табылады.

Шеберлік – мамандандырылған іс-әрекеттің белгілі бір түрін меңгерудің жоғары дәрежесі, мәселені терең түсінуге негізделген, ұтымды және тиімді әрекеттерді жүзеге асыру үшін қалыптасқан дағдылармен біріктіріледі. Шығармашылық, шығармашылық белсенділік – сапалы жаңалық тудыратын және өзіндік ерекшелігімен, өзіндік ерекшелігімен және әлеуметтік-тарихи бірегейлігімен ерекшеленетін әрекет. Сонымен, шеберлік педагогикалық шығармашылықтың бір бөлігі және кәсіби құзыреттіліктің құрамдас бөлігі болып табылады деген қорытынды жасауға болады. Демек, мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің құрылымы, автордың пікірінше, келесідей көрінуі мүмкін (1-сурет).

4. Жағдайға сәйкес әрекет ете білу. 5. Коммуникациялық және интеграциялық қабілеттердің болуы, қарым-қатынасты сақтау, әсер ету және өзіне қол жеткізу, бірлескен топтық кәсіби іс-әрекетке ие болу, ынтымақтастық. 6. Кәсіби қарым-қатынас әдістерін меңгеру. 7. Өз еңбегінің нәтижелері үшін әлеуметтік жауапкершілік.
↑
БІЛІКТІЛІГІ
1. Қызметкердің кәсіби қызметке дайындығы. 2. Қызметкердің белгілі бір жұмысты орындау үшін қажетті білімі, дағдылары мен дағдыларының болуы.

Сурет 1. Педагогтың кәсіби құзыреттілігінің құрылымы

Бұл маңызды аспектілер құзыреттіліктің нормативтік жағына, жеке және экстремалды құзыреттілікке тән.

Осылайша, орыс психологиясында мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің құрылымдық компоненттері білім, білік, жеке қасиеттер иерархиясы арқылы (Т. В. Добудько, Э.Г.Исламғалиев, А.Г. Казакова, Л.В. Комаровская, Н. В. Кузьмина, В. А. Сластенин және т. б.) немесе кәсіби шеберлікті қажет ететін бірқатар ерекше қабілеттер арқылы анықталады (Ю. Вардан, А. К. Маркова, Н. В. Матяш, Е. М. Павлюченков және т. б.) немесе белгілі бір компоненттер арқылы (И. В. Гришина, Н. Е. Костылева, И. О. Котлярова және т. б.).

Шетелдік психологияда кәсіби құзыреттілікті анықтауда өз бетінше және жауапкершілікпен әрекет ету қабілетіне баса назар аударылады. Кәсіби құзыреттіліктің негізгі компоненттері:

- әлеуметтік құзыреттілік топтық іс-әрекет және басқалармен ынтымақтастық қабілеті, өз жұмысының нәтижелері үшін жауапкершілікті қабылдауға дайын болу, кәсіптік оқыту әдістерін меңгеру;

- арнайы құзыреттілік-нақты қызмет түрлерін өз бетінше орындауға дайындық, кәсіби типтік міндеттерді шеше білу және өз еңбегінің нәтижелерін бағалау, мамандық бойынша жаңа білім мен дағдыларды өз бетінше алу қабілеті;

- жеке құзыреттілік-біліктілікті үнемі арттыруға және кәсіби жұмыста өзін-өзі жүзеге асыруға дайын болу, кәсіби рефлексия, кәсіби дағдарыстар мен деформацияларды жеңу мүмкіндігі.

И.В. Гришина, Н.Е. Костылева, Н. В. Кузьмина, В. А. Сластениннің еңбектерінде ұсынылған теориялық ережелер негізінде осы жұмыста мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің құрылымы үш компоненттен тұрады:

- әрекеттік компонент (пәндік білім, кәсіби болуға деген ұмтылыс, таңдау еркіндігіне деген ұмтылыс, адамдармен жұмыс істеуге бағдарлану, басқалардың күш-жігерін біріктіруге бағдарлану, жаңа нәрсені жасауға ұмтылу, кедергілерді жеңуге және нәтиже үшін жауапкершілік алуға дайын болу, табысқа жетуге уәждеме, тәуекелге дайындық);

- жеке компонент (өз өмірін құруға деген ұмтылыс, ондағы оқиғаларға жауап беру, қолдау көрсету қабілеті, басқаларға көмектесу, өзін-өзі дамытуға деген ұмтылыс, эмоционалдық жағдайларды бақылау қабілеті);

- әлеуметтік-коммуникативтік компонент (қарым-қатынастағы икемділік, белгісіздікке төзімділік, оптимизм, қарым-қатынаста өзін-өзі бақылау дағдыларын дамыту).

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Сластенин, В. А. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; под ред. В. А. Сластенина. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 576 с.

2. Лазь, Н. А. Компетентностно-ориентированное обучение: опыт внедрения инноваций / Н. А. Лазь, А. Е. Лазь // Высшее образование в России. 2009. – № 6. – С. 29-36.
3. Солянкина, Л. Е. Профессиональная компетентность специалиста как практико-ориентированный конструкт: психолого-акмеологический аспект: монография. Тамбов: Изд. дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2010.
4. Маркова А.К. Психологический анализ профессиональной компетентности учителя // Советская педагогика. 1990 № 8. – С.2-14.
5. Гришина И.В. Профессиональная компетентность директора школы: теория и практика формирования: Дисс... д-ра пед. наук. – СПб, 2004. – 443 с.
6. Добудько Т.В. Формирование профессиональной компетентности учителя информатики в условиях информатизации образования. – Самара: СамГПУ, 1999. – 340 с.
7. Костылева Н.Е. Психолого-педагогические условия эффективности управления развитием профессиональной компетентности учителей в процессе гуманизации и демократизации школы: Дисс.канд. пед. наук – Казань, 1997. – 252 с.

УДК 441.974.49.70

<https://doi.org/10.53355/r1644-6274-9690-r>

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ АГРЕССИИ У ПОДРОСТКОВ

Абишев Н.А., доктор педагогических наук, профессор

Асланқызы Н. магистр

Жетысуский университет им.И.Жансугурова, г.Талдыкорган

E-mail: nargiza_aslankyzy@mail.ru

Данная статья посвящена рассмотрению факторов формирования агрессивности у подростков. Используется анализ, синтез и обобщение представленного литературного обзора для того, чтобы: рассмотреть агрессивность, как психологическую характеристику, понять специфику агрессивного поведения в подростковом возрасте, изучить факторы формирования агрессии у подростков. Агрессивное поведение воздействует на общественное благосостояние и в целом на формирование общества. До сих пор нет целостной картины в описании механизмов усвоения и закрепления агрессии, ее детерминантов, индивидуальных и половозрастных особенностей агрессивного поведения. Проблема агрессивности в настоящий период считается одной из актуальных исследовательских проблем в психологии, поскольку может способствовать разработке приемов снижения уровня агрессии в современном обществе.

Ключевые слова: факторы формирования агрессии, агрессивность, агрессивное поведение, причины агрессии, генезис агрессивного поведения, подростки, агрессивные подростки, специфика подростковой агрессии

Бұл мақала жасөспірімдерде агрессивтіліктің қалыптасу факторларын қарастыруға арналған. Ұсынылған әдеби шолуды талдау, синтездеу және жалпылау: агрессивтілікті психологиялық сипаттама ретінде қарастыру, жасөспірім кезіндегі агрессивті мінез-құлықтың ерекшеліктерін түсіну, жасөспірімдерде агрессияның қалыптасу факторларын зерттеу үшін қолданылады. Агрессивті мінез-құлық әлеуметтік әл-ауқатқа және тұтастай алғанда қоғамның қалыптасуына әсер етеді. Агрессияны ассимиляциялау және шоғырландыру тетіктерін, оның детерминанттарын, агрессивті мінез-құлықтың жеке және жыныстық-жас ерекшеліктерін сипаттауда әлі де толық көрініс жоқ. Қазіргі кезеңдегі агрессивтілік мәселесі психологиядағы өзекті зерттеу мәселелерінің бірі болып саналады, өйткені ол қазіргі қоғамдағы агрессия деңгейін төмендету әдістерін дамытуға ықпал етуі мүмкін.

Тірек сөздер: агрессияның қалыптасу факторлары, агрессивтілік, агрессивті мінез-құлық, агрессияның себептері, агрессивті мінез-құлықтың генезисі, жасөспірімдер, агрессивті жасөспірімдер, жасөспірімдер агрессиясының ерекшелігі.

This article is devoted to the consideration of factors of aggression formation in adolescents. The analysis, synthesis and generalization of the presented literature review is used in order to: consider aggression as a psychological characteristic, understand the specifics of aggressive behavior in adolescence, and study the factors of aggression formation in adolescents. Aggressive behavior affects public welfare and the overall formation of society. Until now, there is no complete picture in the description of the mechanisms of assimilation and consolidation of aggression, its determinants, individual and gender-and age-specific features of aggressive behavior. The problem of aggression is currently considered one of the most pressing research problems in psychology, since it can contribute to the development of techniques for reducing the level of aggression in modern society.

Key words: factors of aggression formation, aggressiveness, aggressive behavior, causes of aggression, genesis of aggressive behavior, adolescents, aggressive adolescents, specifics of adolescent aggression

На сегодняшний день агрессия рассматривается как целенаправленное мотивированное деструктивное поведение, противоречащее общепринятым нормам сосуществования в социуме, причиняющее физический и моральный вред объектам нападения или вызывающее у них негативные переживания, состояние напряженности, ужаса, удрученности и т.д

Если под агрессией мы рассматриваем некие отдельные акты, поступки с последующим ущербом для жертвы, то понятие агрессивность носит характер стабильного свойства психики, которое проявляется в нападении, а также в склонности воспринимать других с опаской и враждебностью.

Платонова Н.М. изучавшая агрессивность детей и подростков разграничивала агрессию и агрессивность таким образом: первое определяла как процесс с характерным функционалом и организацией, второе охарактеризовала как некую структуру, входящую в более крупную и сложную организацию свойств психики индивида. Агрессивность как неизменная личностная черта имеет под собой заложенный фундамент еще в детском возрасте, ее проявление можно наблюдать уже в дошкольном возрасте

Проведя анализ научной литературы по вопросу этимологии феномена агрессивного поведения, мы не нашли однозначного ответа. Ряд ученых склонны к позиции, что агрессивное поведение — врожденное качество индивида, другие полагают, что средовой фактор играет роль спускового механизма в приобретении данного качества. Данные полученные в результате исследования детей, которые были оставлены их генетическими родителями, имеющими антисоциальные и криминальные направленности, но воспитывающиеся в адекватных условиях приемными родителями, показали, что их биологический код влияет на их уровень агрессии. Другое исследование показало, что агрессивное поведение — это влияние среды. С помощью подражания, ребенком приобретаются подобные образцы поведения, а далее они могут являться подспорьем для проявления агрессии. Но на текущий момент времени отклонить генетическую причину склонности к агрессивности и проявления агрессивного поведения научное сообщество не может.

В случае, когда реакция на какое-либо событие носит единичный случай, то речь идет о таком ответном акте, как агрессивное действие. Действия подобного характера - проявление ситуативной реакцией. Их воспроизведение с определенной частотой, уже будет определяться как агрессивное поведение, а оно, в свою очередь, может свидетельствовать об агрессивности. Подобные действия для индивида могут быть: ресурсом для достижения значимой цели, методом удовлетворения каких-либо нужд и способ самоутвердиться в коллективе.

Агрессивное поведение формируется из следующих сфер: эмоциональная, познавательная, волевая. Первая сфера — это высвобождение эмоций с негативным окрасом (отвращение, гнев, пренебрежение, озлобленность). Вторая – познавательная включает осознание обстановки, выделение объекта, на которого будет направлена реакция негативного посыла и аргументация мотива для акта агрессии. И последняя — целенаправленность Журнал «Трибуна ученого» и решительность для осуществления акта агрессии. Данная триада взаимосвязана с личностными характеристиками человека, темперамент, акцентуации характера, расстройства личности, поэтому соотношение выраженности этих сфер будет различной.

Существуют разные особенности, которые могут сопутствовать агрессивному поведению: низкий уровень интеллектуальных способностей, небольшой уровень самоконтроля, низкая или неадекватно завышенная самооценка, замкнутость, антисоциальная направленность, несформированная морально-нравственная сфера.

Единой позиции в определении феномена агрессивного поведения не существует. Психоаналитики, точнее выражаясь, представители классической его формы говорили о том, что корни агрессивности заложены в инстинктах. Представители поведенческой концепции придерживаются теории социального научения. В данной теории агрессия является интегрированным поведением, которое произошло во время усвоения социальных норм/ценностей/правил, по средствам наблюдения подобных деяний, осуществляемых и подкрепляемых значимым лицом. Другая теория возникновения агрессии базируется на принципе фрустрация-агрессия. Суть данной теории в том, что человек, переживает фрустрацию, а далее у него зарождается побуждение к агрессии. Фрустрация рассматривается как причина, которая обязательно приведет к такому следствию, как агрессия, а она в свою очередь обязательно возникнет благодаря фрустрации. Другие авторы рассматривают агрессию, как адаптационную функцию. Все эти теории имеют право на существование, так как объясняют ту или иную грань агрессивного поведения.

Подростковый возраст — является рубежом между детством и зрелостью, которая связана с возрастом непереносимого участия человека в социальной жизнедеятельности. С одной стороны, для этого сложного этапа показательны негативные проявления ребенка, дисгармоничность строения личности, свертывание прежде установившейся системы интересов, протестующий характер поведения по отношению к взрослым. С другой стороны, подростковый возраст отличается массой положительных факторов — возрастает самостоятельность ребенка, значительно более многообразными содержательными становятся его отношения с другими детьми и взрослыми, значительно расширяется и качественно изменяется сфера его деятельности, развивается ответственное отношение к себе, другим людям и т.д.

Агрессивность в личностных характеристиках подростков формируется в основном как разновидность некоего протеста против недопонимания со стороны взрослых, из-за того, что свой статус в социуме их не удовлетворяет, это наблюдается в демонстрирующем поведении. Учитывая более глубокие основы данного поведения, можно разглядеть нарушение сферы эмоций и личностный кризис у таких подростков. Данный кризис проявляется в том, что их собственное «Я» воспринимается нездорово, они чувствуют себя одинокими, недопонятыми.

Модели агрессивного поведения формируются из трех главенствующих оснований. Семейство может наряду с этим показывать модели агрессивного поведения и снабжать его подкрепление. Возможность агрессивного поведения подростков зависит от того, встречают ли они с проявлениями агрессии в собственном доме. На становление агрессивного поведения, как показали различные исследования, влияют уровень слитности семьи, близости детскородительских взаимоотношений, стиль воспитания, характер отношений между родственниками. Подростки из конфликтных, отчужденных или

авторитарных семей сравнительно более склонны к агрессивному поведению. Строгие наказания, жесткий контроль, малая свобода действий формируют условия для выработки у подростка агрессивности.

Вторым основанием является поле взаимодействия «подросток – сверстники», так агрессивность может закрепиться благодаря тому, что такая стратегия в играх или иных деятельности воспринимается, как выигрышная.

Третьим источником модели агрессивного поведения является информационное поле, виртуальные примеры данного поведения. К их числу относятся: фильмы с агрессивным контекстом, видеоролики, социальные сети с их специфическими группами и беседами, форумы с агрессивным посылом.

Итак, основными факторами формирования агрессивного поведения является семья (её стиль воспитания, детско-родительские отношения), взаимоотношения со сверстниками, и возрастание агрессивного посыла в информационном пространстве. Это обусловлено тем, что подросток при помощи данного поведения преодолевает психологический барьер, это его специфический способ выражения несогласия с образовавшимся статусно-ролевым распределением в семье, классе и т.п.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Батуева С. В. Проявление форм агрессивного поведения младших подростков, связанных с половой самоидентификацией // Вестник Совета молодых ученых и специалистов Челябинской области. 2017. Т. 2. № 1 (16). С. 16–18.
2. Бреслав Г.Э. Психологическая коррекция детской и подростковой агрессивности: Учебное пособие для специалистов и дилетантов. СПб.: Речь, 2016. 144 с.
3. Гишинский Я.И. Девиантность подростков: теория, методология, эмпирическая реальность. СПб.: Питер, 2015. 196 с.
4. Дубинко Н.А. К проблеме условий и движущих факторов агрессии // Социально-педагогическая работа. М.: 2017. № 4. С. 85–92.
5. Ениколопов С.Н. Понятие агрессии в современной психологии // Прикладная психология. 2016. №1. С. 60–71.
6. Зубова Л.В. Индивидуально-личностные особенности агрессивности подростков различных типов направленности личности: монография. ФГБОУ ВО «ОГУ», Экспресс-печать, Оренбург, 2016. 136 с.
7. Коннор Д. Агрессия и антисоциальное поведение детей и подростков. СПб.: Прайм. ЕВРОЗНАК, 2015. 288 с.
8. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции. М.: ИНФРА-М 2015. 245 с.

ӘОЖ 376

<https://doi.org/10.53355/j5343-8715-7926-d>

ЗЕРДЕ БҰЗЫЛЫСТАРЫ БАР БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СӨЗДІК ҚОРЫН ДАМЫТУҒА АРНАЛҒАН ОЙЫНДАР МЕН ЖАТТЫҒУЛАР

Азанбекова Г.Т., оқытушы дәріскер, Казиева А., 4 курс студенті
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: azanbekova.gulnaz@mail.ru

Мақалада зерде бұзылыстары бар балардың сөз қорын толықтыру туралы баяндалған. Зерде бұзылыстары бар бастауыш сынып оқушыларының сөздік қорын дамытуға арналған ойындар мен жаттығулардың түрлері сипатталып, оларды қолдану нұсқасы ұсынылған.

Тірек сөздер: танымдық іс-әрекет, сөз қоры, сөздерді қабылдау, есте сақтау.

В статье рассматриваются игры и упражнения для развития словарного запаса у младших школьников с нарушениями интеллекта, предложены варианты их использования.

Ключевые слова: познавательная деятельность, словарный запас, восприятие слов, память.

The article discusses games and exercises for the development of vocabulary in younger schoolchildren with intellectual disabilities, and offers options for their use.

Key words: cognitive activity, vocabulary, word perception, memory.

Сөйлеу-бұл қарым-қатынас құралы, танымдық іс-әрекеттің маңызды компоненті, сонымен қатар мінез-құлықты реттеуші. Сөйлеудің бұзылуы барлық психикалық белсенділікке теріс әсер етеді, балаларда басқалармен қарым-қатынас қиындап, коммуникативті мүмкіндіктер бұзылады, танымдық процестердің қалыптасуы кешігеді.

Зерде бұзылыстары бар балаларда пассивті және тіпті белсенді сөздері өте таяз немесе, керісінше, тым кең, бірақ мағынаға сәйкес емес келеді. Әрине, бұл сөздер балаға жаңа білім берудің құралы бола алмайды. Олар сондай-ақ балада бар білімді бекіте немесе жаңарта алмайды. Зерде бұзылыстары бар балалармен сөздердің мағынасын кеңейту және нақтылау үшін күнделікті ұзақ жұмыс істеу қажет. Алайда, бұл ойындарды балалармен сөйлеудің белгілі бір деңгейінде ғана өткізуге болады. (Катаева А. А., Стребелева Е. А.) [1].

Мектеп оқушылардың сөздік қорын Е.И. Буцкова, Г. А. Каше, М. Е. Хватцев, З.А.Репина және т.б. көптеген ғалымдар зерттеген[2,3]. Сөз қорымен жұмыс сөйлеуді дамытудағы жетекші бағыттардың бірі болып табылады, сөздерді әртүрлі қатынастармен толықтыру балалардың қарым-қатынасы мен іс-әрекеті процесінде жүреді. Әдістер арқылы балалардың сөздік қорын қалыптастыру және байыту бойынша ұсыныстар: оқушыға түсінікті ауызша нұсқаулық беру, оны көрнекі материалмен үйлестіру және т. б..

Зерде бұзылыстары бар балалардың сөздігі нашар, шектеулі, түсініксіз, сөйлеудің грамматикалық, фонетикалық, синтаксистік жақтары зардап шегеді. Балалар жануарларды атауда, синонимдік және антонимдік қатарларды құруда айтарлықтай қиындықтарға тап болады, яғни зерде бұзылыстары бар балаларда сөздік қорын дамыту өзекті мәселе болып тұр. Осы орайда біздің зерттеу жұмысымызда зерде бұзылыстары бар бастауыш сынып оқушыларының сөздік қорын дамытуға арналған ойындар мен жаттығулар ұсындық.

Сөздік жұмыс бірнеше бағыттардан тұрады: сөздікті байыту – балалар мүлдем білмейтін жаңа сөздерді, сөздердің жаңа мағыналарын игеру.

Сөздерді түсіндіру әдістері: көрнекі, синонимдерді ауыстыру әдісі, логикалық анықтама, егжей-тегжейлі сипаттама, антонимдерді таңдау, сөздің морфологиялық құрылымын талдау. Балалардың сөздерді қабылдау және ұзақ есте сақтау үшін барлық анализаторлар қолданылады. Әрбір жаңа сөз баланың санасы арқылы бірнеше рет және әртүрлі контексте қайталанады.

Сөздікті нақтылау - бұрыннан белгілі сөздерді түсінуді тереңдету, олардың реңктерін нақтылау, синонимдер арасындағы айырмашылықтар, антонимдерді таңдау, көпмағыналықты, аллегориялық мағыналарды талдау.

Сөздікті белсендіру - әр оқушының сөйлеуіне мүмкіндігінше кең сөздерді қосу, сөздерді сөйлемдерге енгізу, сөздердің басқа сөздермен үйлесімділігін жақсарту, оларды белгілі бір мәтінде қолданудың орындылығын нақтылау. Бұл бағыт ең маңызды болып саналады, сондықтан логопедтің міндеті - балаларға белсенді лексикаға аудару үшін пассивті сөздердің тіркесімі мен қолдану аясын игеруге көмектесу. Егер оқушы оны кем дегенде бір рет қайталанулар мен әңгімелерде қолданса, сөз белсенді болып саналады. Сөзге ие болу оның семантикасын, үйлесімділігі мен қолданылу аясын білуді білдіреді.

Қате екіпінмен және айтылуымен сөздерді жою және түзету.

Сөз қорын молайту, нақтылау және жүйелеу бойынша жаттығулар

Сөзге синонимдерді таңдау.

Сөзге антонимдерді таңдау.

Мәтіндегі синоним немесе антоним сөздерін табу.

Сөздердің мағынасын түсіндіру.

Сөздің жалпылама ұғыммен байланысы (қияр – көкөніс, алмұрт – жеміс және т. б.)

Жалпылама тұжырымдаманың көлемін кеңейту. Мысалы: «алмұрт-бұл жеміс. Сіз тағы қандай жемістерді білесіз?». «Жорғалау - баяу қозғалу. Адамдар мен жануарлардың қозғалысын білдіретін тағы қандай сөздерді білесіз.»

Зат есімге бірнеше етістіктерді ойлап табу. Мысалы: *жаңбыр* не істейді? – тамшылады, жауды, құйды, т. б.

Зат есімге анықтамаларды таңдау(қандай күн болуы мүмкін? -аязды, желді, бұлтты және т.б.)

Жануардың атауына қарай төлдерін таңдау.

Біртүбір сөздерді атау (қалам-қаламсап, жол-жолдас т.б.)

Затты немесе тірі жануарды сипаттау.

Сөзді өзгерту жаттығулары

Берілген сөздерден сөйлем құрастыру.

Сөйлемге жетіспейтін сөздерді енгізу.

Сөйлемдердің дұрыстығын анықтау. Балаларға сөздердің дұрыс және бұрыс формалары бар сөйлемдер беріледі. Сөйлемдердің қайсысы дұрыс екенін анықтау ұсынылады. Мысалы: *Диаста бес түрлі-түсті қарындаш бар. - Диас бес түрлі-түсті қарындаш бар.*

Заттық суреттің көмегімен сөйлемді толықтыру. Аяқталмаған сөйлем және жетіспейтін сөздің орнына сурет ұсынылады. Суреттің атауын белгілі бір формада қою арқылы сөйлемді аяқтау керек.

Сөздерді белгілі бір септік жалғауға қоюды талап ететін сұрақтарға жауап беру.

Нұсқаумен әр түрлі іс-әрекеттер түсініп орындау (Қаламды партаға қой. Қаламды партаның астына қой...)

Әрекеттерді орындау кезінде әртүрлі жалғауларды дұрыс қолдану (қаламды қорапқа сал, қораптан ал...)

Суреттер бойынша сұрақтарға жауап.

Түрлі заттардың түстерін атау (қызыл лак, қызыл машина, қызыл көйлек, қызыл аяқ киім және т. б.)

Сөздік қорын байыту бойынша дидактикалық ойындар мен жаттығулар

«БІР-КӨП»

Мақсаты: зат есімді көпше түрде өзгертуге жаттықтыру,

Логопед заттың атын атап, допты балаға лақтырады. Оқушы сол затты көпше түрде атауы керек.

«Менде орындық бар, ал сенде.....(орындықтар)»

«НЕ ЖОҚ?»

Мақсаты: зат есімдерді қолдану, зейін, есте сақтау қабілеттерін дамыту.

Логопед балаға суреттерді қарап, көзін жұмуды ұсынады. Бұл уақытта бір суретті жасырып, балалар қандай зат жоқ екенін білуі керек. «үстел, орындық, төсек жоқ».

«ӨЗ ОРНЫНА ОРНАЛАСТЫР»

Мақсаты: зат есімдерге жалғау қолдану, есту қабілетін дамыту.

Логопед балардың зейінін шашылған заттарға аударады аударады және заттарды орнына қоюды ұсынады. «Кітапты шкафқа, допты шкафтың астына, жастықты төсекке қойыңыз».

«НЕ ОРТАҚ? ОЛАРДЫҢ АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ?»

Мақсаты: екі затты салыстыра отырып жаттығу.

Логопед балаларға жиһаз бөлшектерін мұқият қарап, олардың арасындағы барлық айырмашылықтарды (ұқсастықтарды) атауды ұсынады.

«Мынау үстел үлкен, мынау кішкентай үстел. Үлкені ас үй үстелі, ал кішкентайы компьютер үстелі».

«НЕ ЖЕТІСПЕЙДІ»

Мақсаты: зат есімдерді қолдану.

Логопед балаларға жиһаз фабрикасына баруды және ағаш ұсталарына жиһаз жинауға көмектесуді ұсынады. Балалар оларды қарап, қай бөлігі жетіспейтінін айтады

«Үстелдің аяғы жоқ, тұтқасы жоқ шкаф».

«БІЗДЕ ЖИНАЙМЫЗ»

Мақсаты: сөздікті кеңейту және зат есімдерге жалғауларды жалғау.

Логопед суреттерді сәйкес жиһазға өз орындарына орналастыруды ұсынады.

«Сөреге, үстелге, төсекке не қоюға болады».

«ЖИҢАЗ» ДҮКЕНІ

Мақсаты: суретке сүйене отырып, әңгіме құрастыру.

Логопед балаға дүкеннен жиһаз сатып алуды және оны атамай сипаттауды ұсынады.

Сатушы сипаттамаға сәйкес сатып алушының не сатып алғысы келетінін білуі керек.

Мен жиһаз сатып алғым келеді. Ол ағаштан жасалған және қоңыр матамен қапталған. Оның артқы жағы, шынтақшалары және жұмсақ орындығы бар. Онда отыруға ыңғайлы және сіз кітапты оқи аласыз. Ол қонақ бөлмеге арналған.

«КІМ БІЛЕДІ, ЖАЛҒАС» ОЙЫНЫ

Мақсаты: сөйлеуде жалпылама мағынасы бар сөздерді таңдауға және қолдануға, байланыстырып сөйлеуге үйрету.

1 нұсқа:

Логопед: жиһаз.

Балалар: төсек, диван, орындық, үстел, т. б.

Логопед: балықтар.

Балалар: сазан, мөңке, қызыл балық және т. б.

2 нұсқа:

Жалпы ұғымдарды атайды, ал оқушылар – жалпылама сөзбен атайды.

Логопед: қияр, шалқан, картоп, т. б.

Балалар: көкөністер.

Логопед: алма, алмұрт, апельсин, т. б.

Әр дұрыс жауап үшін бала фишка алады. Кім қателессе, фишка төлейді. Қай оқушыда фишка көп, сол жеңеді.

«КЕРІСІНШЕ» ОЙЫНЫ

Мақсаты: баланың сөздік қорын антонимдермен байыту.

Жүргізуші сөздерді атайды, ал қатысушылар қарама-қарсы мағынасы бар сөздерді таңдайды. Дұрыс жауап үшін жұлдызша алады.

Жақсы-жаман сыпайы-дөрекі ұқыпты-жалқау еңбекқор-жалқау

Мұқият-шашыраңқы батыл қорқақ жоғары- төмен. Алыс - жақын

«ҮШІНШІ АРТЫҚ» ОЙЫНЫ

Мақсаты: сөздердің жалпы атауын айтуды, жалпылау қабілетін дамытуды үйрету.

Қай сөздің артық екенін анықтау. Сөзді атау. Қате жауаптары аз адам жеңеді.

Сәбіз, қияр, лимон.

Лимон, апельсин, қияр.

Шалқан, қызанақ, бұршақ.

Жүгіру, ұшу, сурет салу.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Катаева А.А., Стребелева Е.А. Дидактические игры и упражнения в обучении умственно отсталых дошкольников: Кн. для учителя.—М.: «БУК-МАСТЕР», 1993.— 191 с: ил.

2. Репина З. А. Нейропсихологическое изучение детей с тяжелыми нарушениями речи : учеб. для студентов дефектол. пед. вузов / З. А. Репина ; Урал. гос. пед. ун-т. — Екатеринбург: Изд. Калинина Г. П., 2008. — 140 с. — ISBN 978-5-901487-49-5.

3. Каше Г.А. Подготовка к школе детей с недостатками речи: Пособие для логопеда. — М.: Просвещение.

ӘОЖ 376

<https://doi.org/10.53355/d7019-1773-0696-o>

ЗЕРДЕ БҰЗЫЛЫСТАРЫ БАР БАЛАЛАРДЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУ

Азанбекова Г.Т., оқытушы дәріскер

Идришова А., 4 курс студенті

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: azanbekova.gulnaz@mail.ru

Мақалада ерекше білімді қажет ететін балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді дамыту, оқыту, тәрбиелеудегі бұзушылықтарды сәтті түзетуге, олардың қоғамға әлеуметтік және еңбекке бейімделуіне оңтайлы жағдай жасау мәселелері қарастырылған.

Тірек сөздер: психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу, әлеуметтік және еңбекке бейімдеу, оқыту және тәрбиелеу, бейімделген дене шынықтыру.

В статье рассматриваются вопросы развития психолого-педагогического сопровождения детей с особыми образовательными потребностями, создания оптимальных условий для успешной коррекции в обучении и воспитании, их социальной и трудовой адаптации в обществе.

Ключевые слова: психолого-педагогическое сопровождение, социальная и трудовая адаптация, обучение и воспитание, адаптивная физическая культура.

The article deals with the development of psychological and pedagogical support for children with special educational needs, the creation of optimal conditions for the successful correction of violations in education, upbringing, their social and labor adaptation in society.

Key words: psychological and pedagogical support, social and labor adaptation, training and upbringing, adaptive physical culture.

Бүгінгі таңда өмірдің әртүрлі салаларындағы өзгерістерге байланысты жас ұрпақты өмірге дайындаумен байланысты мәселелер өзекті болып отыр. Ерекше білімді қажет ететін балалар ерекше көзқарасты қажет етеді. Қазіргі қоғамдағы демократияландыру және ізгілендіру процестері әр адам үшін, әсіресе зерде бұзылысы бар адамдар үшін білім алуға, олардың жеке ерекшеліктерін дамытуға, жеке басын біріктіруге тең құқықтар мен мүмкіндіктер жасау қажеттілігін қарастырады. Бүгінгі таңда бүкіл әлемде зияткерлік жетіспеушілігі бар адамдар саны 300 миллионнан асады

Бұл проблема Қазақстан үшін де өзекті. Қазақстанда қалыптан тыс дамып келе жатқан адамдар санының артуы байқалды. Зерде бұзылысы бар балаларға арналған жаттығулар оның қалыпты дамып келе жатқан құрдастарына қарағанда анағұрлым маңызды. Бұл зерде бұзылысы бар балалардың қоршаған ортадан алынған ақпаратты өз бетінше түсіну, есте сақтау және пайдалану мүмкіндіктерінің аз болуымен сипатталатындығына байланысты. Алайда, мұндай баланың дамуына, қоршаған ортаға бейімделу қабілетіне ықпал ету үшін бәрі бірдей емес, арнайы ұйымдастырылған оқыту маңызды фактор болып табылады.

Зерде бұзылыстары бар балаларды арнайы мектептерде тәрбиелеу мен оқытудың мақсаты оларға алдағы дербес өмірге, қоғамда қолданылатын әлеуметтік нормаларға бейімделуге мүмкіндік беретін деңгейде практикалық білім, білік, дағды, тәрбие алу болып табылады.

Мүмкіндігі шектеулі балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді дамыту, оқыту, тәрбиелеудегі бұзушылықтарды сәтті түзетуге, олардың қоғамға әлеуметтік және еңбекке бейімделуіне оңтайлы жағдай жасау. Бұл арнайы білімінің маңызды міндеттерінің бірі болып табылады.

Л. С. Выготский ақыл-ой дамуының бұзылуымен негізгі және жетекші қолайсыз факторлар баланың нашар қызығушылығы (бағдарлануы) және баяу оқу қабілеті екенін жазды. Бұл ақыл-ой кемістігінің ішкі биологиялық белгілері.

Зерде бұзылыстарына тән ерекшеліктер - жоғары психикалық функциялардың, мінез-құлық пен іс-әрекеттің көрінісі мен реттелуінің бұзылуы. Бұл танымдық процестердің бұзылуында көрінеді (қабылдау, ойлау, есте сақтау, қиял, сөйлеу, зейін). Эмоционалды-еріктік сала, қимыл-қозғалыс және жалпы тұлғаның дамуы зардап шегеді.

Зерде бұзылысы бар балаларды оқыту және тәрбиелеу барлық психикалық процестерге әсер ету, осылайша мектептегі білім беру, тәрбие, түзету және әлеуметтік—құқықтық мәселелерді шешуді қамтиды.

Зерде бұзылысы бар балалар үшін негізгі міндет - әр баланың дене, ақыл-ой және адамгершілік дамуының максималды деңгейін қамтамасыз ету, әр баланың жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, даму мен оқудағы екіншілік ауытқуларды түзетуге, толықтыруға және алдын алуға бағытталған оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастыру.

Осындай мүмкіндіктердің бірі - зерде бұзылысы бар балаларға арналған мектептің оқу-тәрбие жұмысының барлық жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылатын дене шынықтырумен айналысу. Ол білім беру, тәрбие, түзету - компенсаторлық және емдеу - сауықтыру міндеттерін шешеді.

Мидың дамуын және оның функцияларын зерттейтін физиологтар кез-келген қимыл жаттығуларымен қолдарды ғана емес, мидың жаттығатынын объективті түрде дәлелдеді. Педагогика саласындағы барлық ірі мамандар қимыл режиміне үлкен мән берді. Ғалымдар мұғалімдерге қозғалыстағы балалардың ақыл-ой дамуының маңызды құралы ретінде қолдануға кеңес береді.

Түзету-педагогикалық жұмыс баланың дамуындағы қауіпсіз мүмкіндіктерді ескере отырып және оқушылардың жақын даму аймақтарына сүйене отырып құрылады. Мысалы, бастауыш мектеп жасындағы басым іс – әрекет ретінде ойын іс-әрекетін дамыту ең жақын даму аймағы болып табылады.

Зерде бұзылысы бар баланың дамуында қимыл қозғалысындағы бұзылулар бастапқы болып табылады, өйткені олар орталық жүйке жүйесінің органикалық зақымдалуына байланысты. Бұл ереже зерде бұзылысы бар балалардың қимыл қозғалысындағы кемшіліктерді түзетудің педагогикалық құралдары мен әдістерін таңдауда өте маңызды. Ол үшін дұрыс қозғалыс мүмкіндіктерін белсенді дамыта отырып, оларды түзету үшін тиісті жаттығулар қолданылады.

Осы талаптарға жауап беретін ерекше білімді қажет ететін балаларға арналған бірнеше дене шынықтыру бағдарламалары бар.

1. Орташа ақыл-ой кемістігі бар білім алушыларға арналған бастауыш білім беру деңгейінің 1-4 сыныптары үшін «Бейімделген дене шынықтыру» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы

2. Жеңіл ақыл-ой кемістігі бар білім алушыларға арналған бастауыш білім беру деңгейінің 0-4 сыныптары үшін «Бейімделген дене шынықтыру» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы

3. А. А. Дмитриев «Физическая культура в специальном образовании»

4. В.В.Воронкова. «Программы специальных (коррекционных) учреждений VIII вида 1-4 классы».

«Бейімделген дене шынықтыру» пәнінің міндеттері:

- 1) физикалық дамудың ауытқуларын түзету және қалпына келтіру;
- 2) оқыту процесінде қозғалыс мүмкіндіктерін дамыту;
- 3) қозғалыс біліктері мен дағдыларын қалыптастыру, дамыту және жетілдіру;
- 4) білім алушылардың негізгі физикалық қабілеттерін дамыту, дене шынықтыру сабақтарына қатысты тұрақты қатынасын қалыптастыру;
- 5) денсаулықты нығайту, қалыпты физикалық дамуға жағдай жасау;
- 6) білім алушылардың физикалық даму процесінде қолдау құқықтарын білуді қамти отырып, денсаулықты насихаттау;
- 7) физикалық және ақыл-ой еңбегіне қабілеттерін арттыру;
- 8) білім алушылардың аллергияларға, суық тию ауруларына және созылмалы инфекцияларға жалпы қарсы тұруларына көмектесу үшін иммундық жүйені жақсарту;
- 9) келбетті мүсін қалыптастыру және оны түзету;
- 10) дұрыс тыныстау техникасына үйрету;
- 11) негізгі қозғалыс біліктері мен дағдыларын меңгеру;
- 12) моральдық-еріктік қасиеттерін тәрбиелеу;
- 13) дене шынықтыру жаттығуларын өз бетімен орындау қызығушылықты тәрбиелеу және оны білім алушылардың күн тәртібіне енгіздіру.

Дене бітімі бұзылған тәрбиеленушілерде қозғалыс белсенділігін дамыту 2 міндетті шешуге бағытталуы тиіс:

Барлық мектеп мекемелеріне ортақ міндеттер;

Бұзушылықтардың сипатына байланысты дене дамудағы ауытқуларды түзетуге, толықтыруға және алдын алуға бағытталған ерекше міндеттер;

Оқушыны оқыту кезінде көрнекі және көрнекі ақпарат, күрделі тәсіл маңызды, онда нақты міндеттер тек сабақтарда ғана емес, сонымен қатар таңертеңгілік жаттығулар, дене шынықтыру минуттары, ойындар және т.б. кезінде де шешіледі. Дараландырудың тағы бір бағыты - оқушыларға дене тәрбиесі процесінде сараланған көзқарас.

Медициналық тексеру деректері негізінде мектептегі тәрбиеленушілердің басым бөлігінің денсаулық жағдайы бойынша дайындық медициналық топ құру (денсаулық жағдайында болмашы ауытқу, бірақ бұл ретте де физикалық тұрғыдан жеткілікті дамымаған). Бүгінгі күні олардың физикалық даму серпіні үшін балалар денсаулығының көрсеткіштері бойынша мектеп қызметін бағалау критерийлері жоқ.

Бірақ, қазіргі уақытта дене шынықтыру арқылы ерекше баланы сауықтырудың және түзетудің көптеген педагогикалық технологиялары жасалды. Осындай технологиялардың бірі (А.А. Дмитриевтің ұсынысы бойынша) мектепте «оқушының денсаулығы мен физикалық даму төлқұжатын» қолданылады, ол мұғалімге оқушының денсаулығы мен физикалық дамуын бақылауға мүмкіндік береді. Паспортқа дәрігер жылына екі рет (қыркүйек, мамыр айы) қозғалыс қабілеттерінің физикалық даму көрсеткіштерін, сондай-ақ денсаулық жағдайын сипаттайтын бірқатар параметрлерді (көру өткірлігі, медициналық топ, созылмалы аурулар) енгізеді. Денсаулық паспорты баланың жеке ісіне салынады, бұл баланың қозғалыс саласының дамуын, оның денсаулығын сыныптан сыныпқа қарай динамикада бақылауға мүмкіндік береді.

Бұл «паспорттың» нәтижелері оқушыға өзін сырттан көруге және құрдастарымен салыстыруға мүмкіндік береді, оның нәтижелерін арттыруға, өз бетінше жұмыс істеуге ынталандырады, дене шынықтырумен жүйелі айналысуға, салауатты өмір салтын ұстануға әдеттер мен бейімділіктерді қалыптастырады, ата-аналарға баланың физикалық дамуын басқа балалармен салыстыра көруге мүмкіндік береді.

Сондай-ақ оқыту әртүрлі деңгейде болуы мүмкін. Қосымша білім беру (үйірмелер, шығармашылық клубтар, дене шынықтыру спорттық бағдарламалары, медициналық-оңалту орталықтары, бейімделген дене шынықтырудың жекелеген бағыттары) кеңінен қолдануға болады.

Осылайша, бүгінгі таңда психологиялық-педагогикалық қолдау балалармен түзету және дамыту жұмыстарының әртүрлі әдістерінің жиынтығы ғана емес, сонымен қатар даму, оқыту, білім беру мәселелерін шешуде баланы қолдау мен көмек көрсетудің күрделі технологиясы, ерекше мәдениеті ретінде әрекет етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Жеңіл ақыл-ой кемістігі бар білім алушыларға арналған бастауыш білім беру деңгейінің 0-4 сыныптары үшін «Бейімделген дене шынықтыру» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы
2. Дмитриев, А.А. Физическая культура в специальном образовании : учебное пособие /— Москва: Академия, 2002. — 176 с. — (Высшее образование) . — ISBN 5-7695-0813-2
3. Программы специальных (коррекционных) образовательных учреждений VIII вида: Подготовительный, 1—4 классы / Под ред. В.В.Воронковой; 4-е издание. - М.: Просвещение, 2006. - 192 с.

ӘОЖ 376

<https://doi.org/10.53355/j6159-8983-5256-f>

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРМЕН ҚОЛДАНАТЫН ЛОГОПЕДИЯЛЫҚ ӘДІСТЕР

Азанбекова Г.Т., оқытушы дәріскер, **Армияқызы Б.**, 4 курс студенті
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: azanbekova.gulnaz@mail.ru

Мақалада балабақшадағы түзету және білім беру процесінің тиімділігін арттыруда қолданатын инновациялық әдістер, балалардың сөйлеуін түзету процесін оңтайландыру, бүкіл ағзаның сауығыуына ықпал ететін мәселелері қарастырылған. Сөйлеу ақауларын жоюға немесе түзетуге бағытталған әртүрлі жаттығулар мен әдістердің жиынтығы ашылған.

Тірек сөздер: логопедиялық технология, артикуляциялық жаттығулар, ұсақ моторика, фонематикалық қабылдау, тыныс алу жаттығулары.

В статье рассмотрены инновационные методы, используемые в повышении эффективности коррекционно-образовательного процесса в детском саду, оптимизация процесса коррекции речи детей, способствующие оздоровлению всего организма. Раскрыты комплекс различных упражнений и методик, направленных на устранение или исправление речевых дефектов.

Ключевые слова: логопедическая технология, артикуляционные упражнения, мелкая моторика, фонематическое восприятие, дыхательные упражнения.

The article discusses innovative methods used in improving the effectiveness of the correctional and educational process in kindergarten, optimizing the process of correcting children's speech, contributing to the improvement of the whole organism. A set of various exercises and techniques aimed at eliminating or correcting speech defects is open.

Key words: speech therapy technology, articulation exercises, fine motor skills, phonemic perception, breathing exercises.

Логопедиялық технологиялар - бұл белгілі бір ретпен жүзеге асырылатын және әртүрлі сөйлеу ақауларын жоюға немесе түзетуге бағытталған әртүрлі жаттығулар мен әдістердің жиынтығы.

Қазіргі уақытта педагогиканың өзекті міндеттерінің бірі балабақшадағы түзету және білім беру процесінің тиімділігін арттыру болып табылады. Инновациялық әдістер, балалардың сөйлеуін түзету процесін оңтайландырады, бүкіл ағзаның сауығуына ықпал етеді, бұл біздің зерртеу жұмысында көрсетіледі.

Балалармен жұмыс жасаудың логопедиялық әдістері мен тәсілдері:

- ауызша әдістер - әңгімелеуге, көрнекі материалға сүйенбестен әңгімелеуге үйретуге бағытталған:

- сөздердің балалар бұрмалайтын бөлігінің дыбысын, екпінді буынын, дыбысын асыра айту(дикциямен) ;

- кіріспе және жалпылама әңгіме;

- 7 «сөйлеу түрлері» (Н.А. Власова бойынша), оларды біртіндеп мектеп жасына дейінгі балалармен сабақтарда қолдану қажет:

1) бала мен ересек адамның жұптасқан сөйлеуі

2) бала мен ересек адамның қайталап сөйлеуі;

3) таныс сурет бойынша сұрақтарға жауап(логопед баяндау үлгісін ұсынады), сөз айтуға немесе сөйлемнің жалғасына жол беріледі;

4) таныс суреттерді әңгімелеу;

5) тыңдаған қысқа әңгімені қайталау;

6) таныс емес суретпен әңгіме;

7) қалыпты сөйлеу(әңгімелер, өтініштер және т. б.)

Көрнекілік әдістер сөйлеудің мазмұндық жағын байытуға бағытталған және сигналдық жүйенің өзара әрекеттесуін қамтамасыз етеді.

- сөйлеу тапсырмасының танымдық ойын мотивациясы

- әр түрлі шығармашылық шығармаларды (ертегілер, әңгімелер, өлеңдер)әңгімелеу

- презентацияларды, диафильмдерді, фильмдерді көрсету

- қоршаған әлемнің суреттерін, иллюстрацияларын, объектілерін қарастыру

Практикалық әдістер - сөйлеу дағдыларын қалыптастыруда арнайы жаттығуларды, сахналық ойындарды және т. б. кеңінен қолдану арқылы қолданылады

- хор және жеке сөйлеу

- баланың өзі немесе құрдастарының сөйлеу шығармашылығын талдау

- сөйлеу мәнеріне арналған жаттығулар, әр түрлі эмоционалды күйлерді беру

- сахналау, театрландырылған ойындар

- шығармашылық тапсырмалар

Проблемалық тапсырмалар - әңгіме жоспарын, басын, соңын ойлап табу, кейіпкердің бейнесін сипаттау және т. б.

Өз зерттеу жұмысымызда дәстүрлі және инновациялық әдістер мен тәсілдерді кеңінен қолдандық.

Логопедиялық тәжірибеде дәстүрлі және дәстүрлі емес жұмыс әдістерін ажыратады.

Логопедиялық жұмыстың дәстүрлі әдістері:

- тыныс алу жаттығулары

- артикуляциялық жаттығулар

- саусақ жаттығулары

- көру жаттығулары

- ұсақ және жалпы моториканы дамыту

- сөйлеуді қозғалыспен үйлестіру

- фонематикалық қабылдауды дамыту

- фонематикалық көріністерді дамыту

- тілдің лексика-грамматикалық құрылысын дамыту

- байланыстырып сөйлеуді дамыту.

1.Тыныс алу жаттығулары - бұл баланың физикалық денсаулығын нығайтуға бағытталған арнайы тыныс алу жаттығуларының кешені. Бұл баланың тыныс алу жүйесін

дамытуға, тыныс алудың әртүрлі түрлерін орнатуға, сондай-ақ жоғарғы тыныс жолдарының ауруларының алдын алуға қызмет етеді.

2. Артикуляциялық жаттығулар - артикуляциялық аппараттың бұлшықеттерін нығайтуға, сөйлеу мүшелерінің процесіне қатысатын қозғалыстардың күшін, қозғалғыштығын және саралануын дамытуға бағытталған арнайы жаттығулар жиынтығы.

3. Саусақ жаттығулары - саусақтардың «ұсақ» қимылдарын дамытуға және жетілдіруге арналған жаттығулар жиынтығы. Баланың саусақтары мен қолдарының қозғалысы ерекше дамушы әсерге ие.

4. Көру жаттығулары көздің қозғалысын әр түрлі бастапқы позициялардан әр түрлі бағытта жетілдіруді қамтиды. Нысанадан әр жерде орналасқан затқа бағытталған түрде қарау, алаңның, залдың, бөлменің әр түрлі бөлігіндегі заттарға көз салу; жақын, алыс жерлердегі заттарды табу; сөз буынына сәйкес іс-әрекеттерді көзбен көру.

5. Ұсақ моторика – қол саусақтарының дәл ұсақ қозғалыстарын орындауға бағытталған адамның үйлестірілген әрекеттерінің жиынтығы. Көру жүйесі арқылы жүйке, бұлшықет және сүйек жүйелерінің үйлесімді жұмыс істеуі. Қол мен саусақтардың моторикасына қатысты «қол ептілігі» деп жиі қолданылады.

Ұсақ моториканы, қозғалыстардың үйлесімділігін, графо-моторлы үйлестіруді дамыту үшін қолданады: киімдер, пластикалық сақиналар, Марблс тастары - олар ойын, ертегілер, ғажайыптар мен сиқырлар әлеміне енуге көмектеседі.

Олар саусақтармен тасты дұрыс ұстап, жазықтықта, кеңістікте бағдарланады, қиялды дамытады.

Біз сөйлейміз және демаламыз,

Біз тастарды сұрыптаймыз,

Әр түрлі-әр түрлі:

Көгілдір, қызыл,

Сары, жасыл,

Жеңіл, ауыр.

Осы жаттығуларды қолдана отырып, өз жұмысымызда қолданатын инновациялық әдістер мен тәсілдер тиімділігін, оң нәтижелерін көрдік.

6. Қимылмен сөйлеу-бұл моториканы дамытуға және түзетуге бағытталған әдіс, оның мәні мәтінді, көбінесе поэтикалық, бір уақытта әрекеттерді орындау арқылы айту болып табылады.

7. Фонематикалық қабылдауды дамыту. Фонематикалық қабылдау - бұл тіл дыбыстарын-фонемаларды қабылдау және ажырату қабілеті. Фонематикалық қабылдауы бұзылған баланың дыбысқа жақын немесе артикуляцияға ұқсас дыбыстарды есту арқылы ажырата алмайды.

8. Сөйлеудің лексикалық-грамматикалық жағы деп сөз қоры және оны грамматикалық тұрғыдан дұрыс қолдану. Сөз қоры - бұл айналадағы шындықтың объектілерін, құбылыстарын, әрекеттері мен белгілерін білдіретін сөздер (сөйлеудің негізгі бірліктері). Енжар және белсенді сөз қоры бар: енжар сөз қоры – бұл сөздерді түсіну мүмкіндігі, белсенді - оларды сөйлеуде қолдану. Лексиканы дамыту үшін ересектердің баламен үнемі қарым-қатынасы маңызды. Мектеп жасына дейінгі бала сөз қоры көлемі мен сапасы (дәлдігі, бейнесі) оның қарым-қатынасы қаншалықты толық болатынына байланысты.

Грамматикалық құрылым - бұл тіркестер мен сөйлемдердегі сөздердің өзара әрекеттесу жүйесі. Грамматикалық жүйенің морфологиялық және синтаксистік деңгейлерін ажыратыңыз. Морфологиялық деңгей сөзжасамдық және сөзжасамдық әдістерді меңгеруді, синтаксистік – сөйлем құра білуді, сөйлемдегі сөздерді грамматикалық тұрғыдан дұрыс біріктіруді қамтиды.

9. Байланыстырып сөйлеу - бұл белгілі бір ойдың мазмұны мен мағынасын ашатын дәйекті логикалық мәлімдемелерден тұратын ауызша сөйлеу формасы. Мектеп жасына дейінгі балалардағы байланыстырып сөйлеуді дамыту сапалы жаңа кезең болып табылады. Мектеп жасына дейінгі бала өз ойларын қисынды және дәйекті түрде айтуды үйреніп, сөйлеуді дамытады.

Артикуляциялық жаттығу

Балаларда дұрыс дыбысты айтуды қалыптастыру бойынша жұмыс бірнеше кезеңнен тұрады, олардың негізгісі артикуляциялық жаттығу.

Артикуляциялық жаттығуды жүргізу кезінде ең бастысы - артикуляциялық жаттығуларды күнделікті бірнеше рет орындау. Өкінішке орай, шаршау, назардың қысқа мерзімділігі мен тұрақсыздығы, ұйымдастырылған іс-шараларға қызығушылықтың болмауы олардың күнделікті жаттығуларға деген қызығушылығын төмендетеді, бұл өз кезегінде артикуляциялық жаттығулардың тиімділігінің төмендеуіне әкеледі. Логопедтің міндеті - ойын жаттығуларын қолдана отырып, дұрыс дыбыстық айтылымды қалыптастыру бойынша балалардың ойын мотивациясын, қызығушылықтарын тәрбиелеу.

Артикуляциялық жаттығулардың түрлері - статикалық жаттығулар баланың артикуляциялық позицияны 5-10 секунд ұстап тұруды үйренуіне бағытталған (Күрекше, Кесе, Ине, Саңырауқұлақ). Динамикалық жаттығулар (қимылдарды 6-8 рет ырғақты қайталау) тіл мен еріннің қозғалғыштығын, оларды үйлестіру мен ауысуын дамытады.

Мектеп жасына дейінгі балалармен психологиялық мүмкіндіктеріне сәйкес жаттығулар ойын түрінде ұсынылады және ұзақ уақыт бойы жаттығуларға деген қызығушылықты сақтауға көмектеседі. Ойын барысында балаларға арналған жаттығулар оларды шаршатпайды, жағымсыз реакциялар туғызбайды және сәтсіздікке ұшыраған жағдайда оны орындаудан бас тартады. Ойын тапсырмалары артикуляциялық жаттығуларды орындау кезінде сәтсіздік пен негативизм қорқынышын жеңуге көмектеседі. Мұндай жаттығу баланың қызығушылығын ұзақ уақыт сақтауға көмектеседі, балалардың мотивациялық дайындығын арттырады, баланың жағымды эмоционалды көңіл-күйін сақтайды.

1. Логопедиялық жұмыстың бастапқы кезеңінде балаларды артикуляциялық мүшелерімен таныстыру қажет.

2. Енжар жаттығулар логопедтің қолымен балаға артикуляцияны көрсету арқылы жаттығулар жасау.

3. Сондай-ақ, сабақтың ұйымдастыру кезеңінде немесе үзіліс кезінде тіл мен еріннің бұлшықеттерін өздігінен массаж жасау.

Логопед жеке сабақтарда артикуляциялық моториканы дамыту үшін дәстүрлі әдістер мен тәсілдердің бірін қолданады.

4. Артикуляциялық жаттығуды орындау кезінде биоэнергопластика әдісін қолдану балаларды қатты қызықтырады. Артикуляциялық мүшелердің қозғалысын дамыту үшін қол қозғалысының артикуляциялық аппарат мүшелерінің қозғалыстарымен үйлесуі маңызды. Артикуляциялық жаттығу кезінде қолмен тілдің қайда және қандай күйде екенін көрсетеді.

5. Белсенді артикуляциялық ойын жаттығулары (нейрогимнастика элементтерімен ойын жаттығуларын логопед басшылығымен бірлесіп орындайды).

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Селиверстов В.И. Заикание у детей: Психокоррекционные и дидактические основы логопедического воздействия: Учеб. пособие для студ. высш. и средн. пед. учеб. заведений. — 4-е изд., доп. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001.

2. Қ. Қ. Өмірбекова, Г. С. Оразаева, Г. Н. Төлебиева, Г. Б. Ибатова Логопедия. Оқулық: Жоғарғы педагогикалық оқу орындарының дефектология бөлімдерінің студенттеріне арналған оқулық (Қ. Қ. Өмірбекованың редакциясымен) — Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011.- 495 бет.

КҮРДЕЛІГҮЛДІЛЕР ТҰҚЫМДАСЫНА ЖАТАТЫН ДӘРІЛІК ӨСІМДІКТЕРДІ ЖЕРСІНДІРУ

Акинбекова Ж.В., магистрант, **Мамыкова Р.У.**, б.ғ.к., доцент м.а.
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университет, Шымкент қ.

E-mail: zhamilaualikhan@mail.ru, roza.mamykova@mail.ru

Мақалада мәдени түрде өсірілген күрделігүлділер тұқымдасына жататын дәрілік өсімдіктерді жерсіндірудің бағалануы 4-баллдық жүйемен жүргізілгені көрсетілген. Олар вегетацияны уақытында аяқтайды және уақытында гүлдейді, жеміс береді, бұл жерсіндіру үшін өте маңызды болып табылады.

Тірек сөздер: жерсіндіру, дәрілік өсімдіктер, бағалау, әдістер, төзімділік, вегетация.

В статье показана интродукция лекарственных растений, относящихся к семейству сложноцветных, выращенных в условиях культуры с использованием 4-х балльной системы. Установлено, что эти растения вовремя завершают вегетацию, обильно цветут, плодоносят, что очень важно для интродукции.

Ключевые слова: интродукция, лекарственные растения, оценка, методы, выносливость, вегетация.

The article shows the introduction of medicinal plants belonging to the family of Asteraceae grown in culture using a 4-point system. It has been established that these plants complete the vegetation in time, bloom profusely, bear fruit, which is very important for introduction.

Key words: introduction, medicinal plants, assessment, methods, endurance, vegetation.

Ботаниканың басты бағыттарының бірі жерсіндіру (интродукция), бұл ілімнің орны ерекше. Өсімдікті жерсіндіру деп адам баласының бір мақсатпен білгілі табиғи-тарихи кеңістікте бұрын кездеспеген өсімдік түрін өсіру немесе жергілікті табиғи жағдайдан екпе өсімдікке айналдыру үшін бағытталған еңбегін айтады.

Бертін келе халық көбейіп, қалалар салынды, өнеркәсіп дамыды. Мұның өзі азық-түлікке, шикізатқа деген сұранысты күшейтті. Осыған орай өсімдіктер дүниесін игеру жұмыстары да кең етек ала бастады. Әсіресе, соңғы ғасырларда өсімдік байлығын пайдалану жоғары қарқынмен жүргізілді. Бүгінде дүниежүзінде әр түрлі өсімдіктердің 4000-ға жуық түрлері өсірілуде [1, 20].

Соңғы 20 – 30 жыл көлемінде болған экологиялық дағдарыстар, тиімсіз кәсіптік, шаруашылық әрекеттердің кең етек алуы, табиғи өсімдік байлығын қорғау, сақтау, тиімді пайдалану мәселелерін күн тәртібіне қойып отыр.

Өсімдіктерді жерсіндіру заңдылығының бірі агротехникалық заңдылық, яғни агротехникалық әдістер неғұрлым өсімдік биологиясына сәйкес келсе, соншалықты жерсіндіру нәтижесі жоғары болады.

Н.А. Бородин жерсіндірудің тәсілдеріне негізінен мыналарды жатқызады: климат пен агроклимат ұқсастығы тәсілдерін қолданып алғашқы материалды алдын-ала зерттеу және іріктеу, қазіргі ареалы мен палеареалын салыстыра зерттеу, флораны экологиялық-тарихи талдау, агротехникалық, физиологиялық, химиялық әдістерді қолдана отырап ашық немесе жабық түрде өсіру, будандастыру мен мутагенезді қолдану.

Дәрілік өсімдіктердің жерсіндірулік табыстарын бағалау үшін әртүрлі тәсілдер қолданылды, ол тіршілік ету түріне және аудандағы жерсіндіру жағдайына байланысты анықталды, бағалар баллдық жүйеде белгіленді.

Жерсіндірудің бағалануы Р.А.Карписонова (1975) [2, 250] және И.В.Белолипов (1976) [3, 50] әдістермен 4-баллдық жүйемен жергілікті жағдайға бейімделген әдіспен жүргізілді (1 - кесте).

1 кесте

**Дәрілік өсімдіктердің жерсіндірілуінің нәтижесін бағалауға арналған
көрсеткіштерге сипаттама**

Көрсеткіштер	Баллдар				Белгілейтін коэффициент	Жоғары баға
	1	2	3	4		
Тұқымдық көбеюге қабілеттілігі	Өсімдік жеміс бермейді	Жемісті сирек береді	Үздіксіз жеміс береді	Үздіксіз және мол жеміс береді	10	40
Ыстық температураға төзімділігі	Жер бетіндегі мүшелері солады	Бір жылдық өркендері солады	Жеке жапырақтары солады	Солмайды	7	28
Суық температураға төзімділігі	Өсімдік толығымен қураған	Жер бетіндегі мүшелерінің зақымданғаны	Жеке жапырақтарының зақымданғаны	Зақымданбаған	5	20
Түрлі аурулар мен зиянкестерге төзімділігі	Жаппай зақымдану	Жеке өсімдіктің зақымданғаны	Жеке жапырақтың зақымданғаны	Зақымданбаған	3	12

Дәрілік өсімдіктердің жерсіндіруіне қорытынды жасау үшін біздер өсімдіктің төрт көрсеткішін комплексті түрде бағаладық, ол жергілікті жерге бейімделген өсімдіктің сипаттары (2-кесте). Бұл бағалау 4 баллдық шкаламен есептелген. Баллдың қорытындысында 70%-ды аз перспективалы (АП), 71-80 – потенциалды перспективалы (ПП.), 81-90 – перспективалы (П), 91-100%-ын перспективасы жоғары өсімдіктер деп бағаланды (ЖП.).

Зерттелген күрделігүлділер тұқымдасына жататын өсімдіктерден біздің білгеніміз, барлық өсімдіктер жақсы өседі, гүлдейді, тұқым салады. Бірақ *Calendula arvensis*, *Calendula officinalis* температура сәл төмендегенде жапырақтары ширатылып, өсімдіктер қурай бастайды. Өсімдіктердің температураның төмендеуіне байланысты реакциялары, олардың тек географиялық шыққан тектеріне ғана емес, ол өсімдіктің сол уақыттағы дамуы және өсу фазасына байланысты. Жерсіндіру кезінде көптеген түрлер ауруға шалдықпайды және зиянкестермен бұзылмайды. Кейбір жылдары көктемгі жаңбырлардың әсерінен саңырауқұлақпен ауырған өсімдіктер кездесті (жапырақтары). *Calendula officinalis* зиянкестермен зақымданды. Өсімдіктердің температураның төмендеуіне байланысты реакциялары, олардың тек географиялық шыққан тектеріне ғана емес, ол өсімдіктің сол уақыттағы дамуы және өсу фазасына байланысты. Өңдеу кезінде берілген дәрілік өсімдіктердің 6 түрдің барлығы перспективалы – 81-90 балл арасында болды (2-кесте).

Үлгілі көшетжайындағы күрделігүлділер тұқымдасына жататын дәрілік өсімдіктердің жерсіндірілуіне баға беру ұпайы

№	Түр	Тұқымдық көбеюге қабілеттілігі	Ыстық температураға төзімділігі	Суық температураға төзімділігі	Түрлі аурулар мен зиянкестерге төзімділігі	Жерсіндірудің бағасы
1	Calendula arvensis L. (дала қырмызыгүл)	40	28	15	12	95
2	Calendula officinalis L. (дәрілік қырмызыгүл)	40	21	15	9	85
3.	Chamomillarecutita (L.) Rauschert (дәрілік түймедақ)	40	14	20	12	86
4.	Echinacea purpurea L. Moench (күңгірт эхинацея)	30	28	20	12	90
5	Echinacea angustifolia L. Dc. (жіңішке жапырақты эхинацея)	30	28	20	12	90
6.	Inulahelenium L. (биік аңдыз)	40	21	20	9	90

Мәдени түрде өсірілген күрделігүлділер тұқымдасына жататын өсімдіктердің онтогенездің барлық кезеңінен өтіп, табиғи жағдайда өзінің өсу реттіліктерін сақтайды. Олар вегетацияны уақытында аяқтайды және уақытында гүлдейді, жеміс береді, бұл жерсіндіру үшін өте маңызды болып табылады (1 сурет).

1 сурет. Тәжірибелік көшетжайдағы жерсіндірілген күрделігүлділер тұқымдасына жататын дәрілік өсімдіктер: (а-күңгірт эхинацея; б-дәрілік қырмызыгүл; в- жіңішке жапырақты эхинацея; в- биік аңдыз)

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мамыкова, Р.У. Оңтүстік Қазақстандағы жерсіндірілген дәрілік өсімдіктердің морфологиясы мен экологиясы. Шымкент: Нұрлы бейне. 2009. -20 б.
2. Карписонова Р.А. Травянистые растения широколиственных лесов СССР: Эколого-флористическая и интродукционная характеристика.-М.: Наука, 1985-205 с.
3. Белолитов И.В. Краткие итоги первичной интродукции растений природной флоры Средней Азии в Ботанический сад АН УзССР //Интродукция и акклиматизация растений. Ташкент: Фан. 1976. Вып.13. С.9 - 58.

ӘОЖ 17.01.45

<https://doi.org/10.53355/w2961-3213-5468-s>

ӘДЕБИЕТТІК ОҚУ САБАҚТАРЫНДА ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ ҮЛГІЛЕРІН ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ

Ақсамбай Қ.Е., 3-курс студенті

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: Aksambaeva97@mail.ru

Бұл мақалада әдебиеттік оқу сабақтарында халық педагогикасының үлгілерін тиімді пайдалану жолдары қарастырылады.

Тірек сөздер: *әдебиеттік оқу, халық педагогикасы, тәрбие.*

В данной статье рассматриваются пути эффективного использования народной педагогики при изучении литературного чтения.

Ключевые слова: *литературное чтение, народная педагогика, воспитание.*

This article discusses the effective use of folk pedagogy in the study of literature.

Key words: *literary reading, folk pedagogy, education.*

Халық педагогикасы-бұл рухани құндылық пен жақсылықтың, сана мен мінез-құлықтың дамуының қайнар көзі. Халықтық педагогиканың үлгілерін тиімді пайдаланудың негізі – бастауыш сынып оқушыларының жалпы адамгершілік рухында тәрбиелеу болып табылады. Ойлау, сөз, іс-әрекет бостандығы адамзатқа лайықты болса да, оның жаратылысына сәйкес, тарихи даму үрдісінде ілімді зерттей отырып, оның мағынасы мен мазмұнын жаңаша жаңғыртудан тұрады.

Қазақ халқының өзіндік мәдени, рухани, әдеби ұлттық дәстүрлері қалыптасқан. Жыраулар мен шешен билер елге өнегелі сөздерімен, өлең-жыр толғауларымен зор ықпал етіп, халықты ел болуға, берекелі бірлікке шақырып, қоғамдық өмір сахнасына шыға бастады.

Қазақ жырауларының жыры, билердің шешендік - қанатты сөздері тек өзінің тәлімгерлік қасиеті бойынша ғана емес, рухани, эстетикалық, патриоттық мағынасы бойынша да маңызды болды.

Білім беру үдерісінде халықтық педагогикада әдептілік, адамгершілікті бейнелейтін терең мағыналы ұғым бар. Қазақ халқының педагогикасының ерекшеліктеріне үлкендерді құрметтеу, адам этикасын сақтау, ізгілік, адамгершілік, мейірімділік, әр адамның туыстық қатынасына сәйкес парасаттылық жатады.

Ауыз әдебиеті — халық жырлары, жыраулары, жыршылары, ертекшілері сонау баяғы заманнан өзінің асыл қазынасы ретінде ұрпақтан-ұрпаққа мұра етіп бүгінгі біздің заманымызға жеткен.

Әдеби тұрғыдан алғанда, қазақ әдебиеті мәдениеттің өркениетті елдеріндегідей, мектептер, халық ағарту жүйесі, баспасөз болмаған кезде біздің ата-бабаларымыз ұрпақтан-ұрпаққа беріп келе жатқан бай ауыз әдебиетіне шоғырланған[1].

Қазіргі кезеңдегі білім берудің өзекті мәселесі-өскелең ұрпақты рухани тәрбиелеу. Адамның рухани байлығының қалыптасуы, құнды қасиеттерге ие болуы оның туған сәтінен басталуы керек. Халық «ағаштың тік өсуі үшін оған көшет кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болған кезде оны түзетуге болмайды» деп бекер айтпайды ғой. Мейірімділікке, яғни рухани құндылықтарға баулу арқылы өзіне деген сенімділікті тәрбиелеуде шешуші рөл атқарады. Сондықтан әдебиеттік оқу сабақтарында халық педагогикасы мүмкіндіктерін пайдалана отырып отбасы мен мұғалімдер балаға ерте жастан ізгілікке тәрбиелеуді мақсат етеді.

Қазіргі кезде халық ауыз шығармашылығын зерттеу халық педагогикасының ескерткіші ретінде маңызды орын алады. Бала тұлғасына әсер ету құралы ретінде ертегі, жұмбақ, мақал-мәтелдерге жүгінейік.

Ертегі ата-бабамыздың даналығы мен тәжірибесінің қоймасы деп білеміз. Ертегіден біз өміріміз үшін көп нәрсені үйрене аламыз: ол біздің ішкі әлемімізді толтырып қана қоймайды, ол кез келген қиындықтарды жеңуге күшіңіз бар екенін түсінуге көмектеседі. Бұл айналадағының бәрі тірі екенін және оған мұқият қарау керек екенін сезінеді.

Халық даналығы ертегілерде болатындықтан, әдебиеттік оқу сабағында ертегіні оқу жеткіліксіз, оны түсініп, сезіну, батырлар өмірін бастан кешіру маңызды. Ертегілерді оқуға, ертегілерді талқылауға, сурет салуға, жаңадан ертегі құрастыруға болады. Содан кейін ертегілер балаға әлемді жан-жақты ашуға, қиялын дамытуға көмектеседі. Ең бастысы, ертегілер бастауыш сынып оқушысының ішкі дүниесінде маңызды жұмыс атқарады.

Халықтың бір емес, бірнеше буыны нақыл сөздер мен мақал-мәтелдерге тәлім-тәрбие алған, оның үстіне кейбір мақал-мәтелдер ұлы тұлғалардың өміріндегі ұранға айналған. «Шұңқыр суда балық жоқ, мақалда өтірік жоқ» деп халық мақал-мәтелдерді жоғары бағалайды. Халықтар түсінігінде мақал-мәтелдер ақылға қонымды, үлгі-өнеге, жақсы кеңесші, алғашқы тәлімгер қызметін атқарады.

Мақал-мәтелдердің ықшамдылығы адамгершілік нормалары мен ережелерін есте сақтау үшін ерекше маңызды. Әдебиетті оқу сабағында оқушылар мақал-мәтелдерді ықыласпен оқиды, оларды өз сөзінде қолдануға ұмтылады, көптеген мақал-мәтелдер тәрбиенің жазылмаған заңдарына, отбасылық моральдық кодекстің бір түріне айналды. Мұғалімнің осы бейнелі сөз тіркестерін қарым-қатынаста жиірек қолдануға ұмтылуы, олардың мәні мен маңызын қазіргі заманғы міндеттер тұрғысынан түсіндіру өте маңызды. Әдебиеттік оқу сабағында балалардың сөйлеу тілін дамыту, есте сақтауға және эсседе эпиграф ретінде қолдануға үйрету үшін қысқа да мақсатты сөз тіркестерінің мысалдары ретінде мақал-мәтелдерді де қолдануға болады. Осының барлығы жинақталған мақал-мәтелдерді халықтық педагогикалық құралы ретінде айтуға мүмкіндік береді, оларда белгілі бір дәрежеде адамды тәрбиелеу мен оқытудың дидактикалық қағидалары туралы халықтық идея өз көрінісін тапты.

Әдебиет тарихында жұмбақ балалардың білім беру үдерісінде назар аударатын нысанға айналғаны туралы нақты деректер жоқ, бірақ 19 ғасырда оның екеуінің қарым-қатынасында қатар болғаны белгілі, ересектер мен балаларға арналған оқу әдебиетіне енгізілді, бұл оның педагогикалық құндылығы мен орындылығын мойындады.

Жұмбақтардың педагогикалық құндылығы – баланы «ойлау қуанышымен» таныстырады, дүние туралы түсінігін кеңейтеді, назарын жеке заттар мен құбылыстарға және олардың «көрнекті» белгілеріне бағыттайды, олардың мағынасына терең бойлауға шақырады, белгілі бір заттар мен құбылыстардың белгілерін ауызша белгілеу, елестету қабілетін арттырады, қиялын дамытады. Біздің ойымызша, бұл жанрға деген қызығушылықты сақтауда шешуші рөл, бір жағынан, бейнелердің нақтылығында, қолжетімділігінде және бояуында, рифмалардың үндестігінде көрінетін қызықтылығымен, екінші жағынан, балалардың қызықты қарым-қатынасқа түсуінен көрінеді[2].

Тәрбие-екі жақты үдеріс. Бір жағынан, бұл ересектердің, ата-аналардың, мұғалімдердің іс-әрекеттерінде, сезімдері мен қарым-қатынастарында, оның ішінде

оқушыларға белсенді әсер еткенде, екінші жағынан оқушылардың белсенділігінде көрінеді. Сондықтан, белгілі бір мазмұнды жүзеге асыра отырып, моральдық әсердің әртүрлі әдістерін қолдана отырып, мұғалім орындалған жұмыстың нәтижелерін, оқушыларының жетістіктерін мұқият талдауы керек[3].

Әдебиеттік оқу сабақтарында халықтық педагогика негізінде Отанға деген сүйіспеншілік, адамның қоғам игілігі үшін жұмысы, өзара көмек, сондай-ақ қоғамға тән басқа да адамгершілік формалары - бұл біздің қоғамның әлеуметтік-экономикалық құндылықтарын қамтитын сананың, сезімнің, мінез-құлық пен қарым-қатынастың ажырамас элементтері. Білім беру жұмыстарының мазмұны мен нысандары оқушылардың мүмкіндіктерін ескере отырып нақтыланады. Күнделікті өмірде, ересектердің жұмысын ұйымдастыру үдерісінде, ойын және оқу іс-әрекетінде жүйелі түрде жүзеге асырылады. Мұғалімнің әдебиеттік оқу сабақтарында оқушылармен мазмұнды қарым-қатынасы, жан-жақты іс-әрекеті, қоғамдық өмір құбылыстарымен танысу, оқушылардың шығармаларымен, ақындардың шығармаларымен танысу негізінде жүзеге асырылады. Мұндай мақсатты педагогикалық жұмыс еңбексүйгіштікке, ізгілікке, ұжымдық және патриоттық бастамаға тәрбиелеуге, өз қолыңызбен көп нәрсені жасай білуге және құрылған әлемге қуануға, ересектер жұмысының нәтижелерін бағалауға ықпал етеді. Бастауыш сынып оқушылары ортақ пайдалы жұмыс жасауға, бірге ойнауға, ортақ мақсат қоюға және оны жүзеге асыруға қатысуға тырысады. Мұның бәрі оқушының жеке басының әлеуметтік бағытын анықтайды, біртіндеп оның өмірдегі белсенді позициясын қалыптастырады.

«Әдебиеттік оқу» пәнін оқу барысында бастауыш сынып оқушылары әлем, жалпы адамзат туралы білім алады. Шығармадағы кейіпкерлердің іс-әрекетіне, мінез-құлқына, сөйлеген сөзіне талдау жасай отырып, адамдардың жан-дүниесін түсінуді және оған өз көзқарасын білдіруді үйренеді.

«Әдебиеттік оқу» пәні:

- 1) көркем шығармалар арқылы оқушының бойында ұлттық тәрбие мен адамгершілік қасиеттерінің үйлесімді дамуына;
- 2) халық ауыз әдебиеті үлгілері мен көркем әдеби шығармаларды оқып-талдау арқылы қазақ тілінің бай эстетикалық мұрасымен танысуына;
- 3) әдеби шығармалар арқылы қазақ ұлтының мәдениетін, тарихын меңгеруіне;
- 4) сөз өнеріне деген қызығушылығы мен эстетикалық талғамының қалыптасуына;
- 5) әдеби мәтіндердің жанрын, стилін, құрылымын, тақырыбын, тілдік және баяндау ерекшеліктерін ажырата білуіне;
- 6) отандық және әлемдік балалар әдебиетінің озық үлгілерімен танысуына;
- 7) әдеби-теориялық білім негіздерінен бастапқы түсініктерді меңгеруіне;
- 8) әдеби туындыларды өз бетімен оқу арқылы тұрақты оқырмандық қызығушылығының қалыптасуына;
- 9) сын тұрғысынан ойлау дағдысының дамуына;
- 10) оқу сауаттылығы мен шығармашылық жазу тілінің қалыптасуына;
- 11) анықтамалықтармен, сөздіктермен, библиографиялық әдебиеттермен, басқа да ақпарат көздерімен жұмыс істей білуге дағдылануына ықпал етеді[4].

Сонымен, бастауыш сынып оқушыларын әдебиеттік оқу сабағында оқыту үдерісінде халықтық педагогиканы пайдалану біршама маңызды орын алады деген қорытындыға келеміз. Халықтық педагогика ескерткіштерінде халықтың мінез-құлқы, болашақ, сұлулық идеясы бейнеленген. Халықтық педагогика барынша мұқият, терең де мағыналы зерделеуге, әдебиеттік оқу сабақтарында шығармашылықпен пайдалануға лайық.

Оқушыларды әдептілікке, төзімділікке, адами қасиеттерге шақырады және өмір үшін күресте жеңілмеуге халық педагогикасының үлгілерін пайдалану мәні зор. Қорытындылай келе, бастауыш сынып оқушыларын тәрбиелеуде мектеп мұғалімдері мен ата-аналар бірлесіп, көптеген халықтық даналықты қолдана отырып, оқушылардың адамгершілік, еңбекқорлығы бойынша бірлесе жұмыс жүргізуі керек деп санаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қалиев С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. -А. 2003.— 280 б.
2. Измайлов А.Э. Орта Азия. Қазақстан халықтарының халық педагогикасы. - Москва, 1991.
3. Төлеубекова Р.К. Бастауыш сынып оқушыларын адамгершілікке тәрбиелеуде халықтың педагогикалық озық дәстүрлерін пайдалану: Пед.ғыл.канд. ...дис. — Алматы, 1993. — 162 б.
4. Б.Т.Қабатай. «Әдебиеттік оқу» 2-бөлім. Жалпы білім беретін мектептің 2-сыныбына арналған оқулық. Алматы «Атамұра» 2017.

ӘОЖ 376

<https://doi.org/10.53355/u5012-3287-5759-o>

АУТИЗМ БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУДЕ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Асқарбаева Т.С., студент

Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қаласы

E-mail: tomiris.samatkyzu@gmail.com

Мақалада жалпы аутизм терминіне сипаттама берілген. Аутизмді зерттеген ғалымдар мен аутизм баланың әлеуметтенуі көрсетілген. Аутизм бар балаларға қолданылатын жаңа технологиялар қарастырылған. Бейімделу және әлеуметтену мақсатында ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен түзету жұмыстары жүргізіледі.

Тірек сөздер: аутизм, аутизмнің бұзылуы, әлеуметтік жұмыс технологиялары.

В статье дана характеристика о термине аутизм в целом. Показаны ученые, изучившие аутизм и социализацию ребенка с аутизмом. Рассмотрены новые технологии, применяемые для детей с аутизмом. Проведение коррекционной работы с детьми с особыми образовательными потребностями с целью адаптации и социализации.

Ключевые слова: аутизм, аутизм расстройства, технологии социальной работы.

The article describes the term autism in general. Scientists who have studied autism and the socialization of a child with autism are shown. New technologies used for children with autism are considered. Conducting correctional work with children with special educational needs in order to adapt and socialize.

Key words: autism, autism disorders, social work technologies.

Қазіргі таңда мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың жылдан жылға санының көп артуына байланысты, қазіргі таңның өзекті мәселесі болып отыр. Соның ішінде ерекше орын алып отырған мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың аутизм категориясы. Аутизм балалардың саны қазір кезде өте көп.

Жалпы аутизмді сипаттау өте қиын міндет. Мұның бір бөлігі медициналық зерттеушілер оны не тудыратынын денеде және мида қандай процестер осы мүгедектікке әкелетінін әлі білмейтіндігіне байланысты болып табылады. Тағы бір себебі, көптеген белгілер мен көріністер аутизм спектрінің бұзылуының өзіндік ерекшелігі болып табылады.

Сонымен қатар аутизм - ол қоршаған ортаның қоздырғыштарын елемей, сыртқы әлемнен тым көп оқшаулануға назар аударады. Сондай-ақ, гиперестезиямен эмоционалды резонанстың әлсіздігі, жарық, есту, тактильді, температуралық ынталандыруларға дейін байқалады. Яғни, олар үшін қоршаған орта эмоционалды ыңғайсыздықтың көзі болып табылады, оны қабылдау теріс көңіл-күймен бірге жүреді.

Аутизм кезінде адамдарға мінез-құлық бағдары жоқ, оларды жансыз заттардан алшақтатуға деген қабілетсіздігі байқалады. Аутист бала адамдарға заттар ретінде қарайды, адамдар арқылы жүреді, адамдарға қарамайды, қарым-қатынасқа жауап бермейді және әдетте адамдармен өзін қызықтыратын қасиеттердің жансыз тасымалдаушылары ретінде әрекет етеді.

Физикалық байланысын қарастырсақ, егер ол орын алса, ыңғайсыз және өте манипуляциялық сипатқа ие, көбінесе агрессияның ресми әсерін тудырады: бала басқа баланың басына басып немесе дем ала алмайтындай етіп басын құшақтай алады.

Аутист бала тек балалар ойындарына қатысып қана қоймайды, сонымен бірге өзінің жалғыз ойынында коммуникативті тенденцияларды (дені сау балаларға тән) ашпайды. Ойын әрекеті стереотиптік, монотонды болып келеді. Көбінесе бұл ойын емес (арқан, тырнақ, қағаз) заттармен механикалық манипуляциялар (мысалы, бала стереотипті түрде кастрюльдерді ауыстырады, шамдарды қосады және өшіреді). Құрылымданбаған материалмен (құм, су) ойындарға тәуелділік байқалып отырады.

Көп ғалымдардың деректері бойынша аутизммен ауырған балалардың себебі орталық жүйке жүйесінің бұзылуы салдарынан болады. Тұқым қуалаушылық фактордың әсері мол екенін көптеген зерттеушілер мойындайды. Сонымен бірге мидың органикалық зақымдалуы да аутист балаларда жиі кездесетін көрініс болып табылады. Тұқым қуалаушылық хромосомалық өзгерістерге, зат алмасу өзгерістеріне, анасы жүктілік кезінде және туу кезінде алған жарақаттар, нейроинфекциялар, т.б. барлық жағдайда жағымсыз әсер ету мүмкіндігі бар.

Жалпы алғанда аутизм термині (басқа грек тілінен аударғанда *αὐτός*-өзі; түпнұсқа термин неміс тілінен аударғанда "Autismus") - өзін-өзі оқшаулау, өз тәжірибелерінің әлеміне ену және шындықтан алшақтау. Аутизмде шындыққа және басқалармен қарым-қатынасқа деген қызығушылық жоғалады, басқа адамдармен эмоционалды қарым-қатынастық байланысы жоғалады. Сонымен қатар, аутизм - қиял мен шындықты ажырата алмау, қалаған нәрсені шындыққа, армандар мен үміттерді шындықта орындалғаны үшін, қалағаны немесе қорқыныш тудырғаны үшін – шынымен сол туындының бар екендігі туралы қабылдауға бейім болып келеді. Шизофрениялық аутисттер негізінен өздерінің аффективті идеялары мен тәжірибелеріне назар аударады.

Аутизм терминін швейцариялық психиатр Евгений Блейлер енгізді. Аутизм термині (грек *autos* (өзі), ол шизофрениямен ауыратын науқастарды өз қиял әлеміне белсенді түрде шығаруды сипаттау үшін қолданылған, сыртқы әлемнен немесе тәжірибелерден шыдамсыз ынталандыруды жеңуге тырысады. "Ау-тизм" терминін қазіргі түсінігінде отыздан кейін қолдана бастады австриялық педиатр Ханс Аспергер Блейлердің терминологиясын Вена университетінің ауруханасында оқыған дәрісінде аутистикалық психопатияны сипаттау үшін алған. Кейінірек, 1944 жылы Аспергер өзінің докторлық диссертациясын жариялады (напи - санная 1943), онда ол Байланыс және әлеуметтік дағдылар жетіспейтін балалар мен жасөспірімдер тобын, сондай - ақ шектеулі және қайталанатын мінез-құлық үлгілерін сипаттады.

Аутизм деген терминді ең алғаш 1912 жылы швейцар психиатрі Э.Блэйхер ұсынған болса, жалпы аутизм ауруын бірінші ашып зерттеген америка психиатрі 1943 жылы - Лео Каннер. Балалық аутизмі әр түрлі болады және зиятпен сөйлеу дамуының деңгейлеріде әр түрлі болып келеді. Лео Каннердің зерттеуі бойынша ерте балалық шақтағы аутизм синдромы келесі үш көрсеткішті біріктіреді: аутистикалық уайымдар, стереотипті, үйреншікті, бір қалыпты мінез-құлық, сөйлеу тілінде ерекше сипаттағы кемістіктерге бөліп қарастырған.

Каннер синдромы – ол балалық аутизмнің процесссіз нұсқасы, яғни ядролық түрі. Клиникалық көріністері атап өтсек:

1) Өмір басынан бастап адамдармен толыққанды қарым-қатынас орната алмау. Нәрестеде анамен байланыста "қалпына келтіру кешені" жоқ (бала оның күтіміне, келуіне, оған енжар немесе теріс әсер етпейді). Кейде симбиоз байқалады - бала анасымен бөліспейді, бірақ оған сүйіспеншілік көрсетпейді.

2) Аутизм - өзін-өзі күту, өзін-өзі оқшаулау түрінде көрінеді, басқалармен байланыс орната алмайды (яғни, басқалармен байланыс азаяды немесе болмайды):

- бала өзінің ішкі әлеміне енеді;
- балалардың "жанынан" көрінеді, "айналасында" ойнайды;
- оған қойылған сұрақтарға жауап бермейді;
- сөйлеу көбінесе кеңістікке айналады, жауаптар тікелей және артта қалған эхолалия сипатына ие (Каннердің айтуы бойынша "граммофон немесе попугая сөзі");
- көбінесе өзін 2 немесе 3-ші тұлғада атайды ("мен" жеке есімдігінің дамуында кідіріс бар).
3) тиісті эмоционалдық жауап жоқ (суық, жақын адамдарымен иеліктен шығарылған).
4) сыртқы жағынан, бұл әдетте "ойлы, ұйқысыз," беті бар әдемі балалар (Каннердің айтуы бойынша "князьдің бет - әлпеті")-адамдардың көзінше сергек, шиеленісті және наразы және олардың қамқорлығына қанағаттанған.

5) қоршаған ортаның қоздырғыштарын елемей, олар ауырмайынша, сыртқы әлемнен тым көп оқшаулануға назар аударады. Сондай-ақ, гиперестезиямен эмоционалды резонанстың әлсіздігі жарық, есту, тактильді, температуралық ынталандыруларға дейін байқалады. Яғни, олар үшін қоршаған орта эмоционалды ыңғайсыздықтың көзі болып табылады, оны қабылдау теріс көңіл-күймен бірге жүреді.

6) ауыр гиперестезия және эмоционалды ыңғайсыздық, аутист балаларда қорқыныштың пайда болуының жеңілдігіне, қорқыныштың жоғарылауына әкеледі. Олар көбінесе тұрмыстық техниканың шуынан, судан, желден қорқады, олар жылдар бойы сақталуы мүмкін. (Аутистикалық қорқыныш қоршаған әлемді бұрмаланған қабылдаумен байланысты, ол біртұтас емес, жеке аффективті маңызды белгілер негізінде қабылданады).

7) аутист балалар үшін "бірегейлік феномені" - қоршаған ортаның өзгермейтіндігін сақтауға және сақтауға деген ұмтылыс тән. Айналада ештеңе байқамайтын сияқты, бала қоршаған ортадағы шамалы өзгерістерге жауап ретінде ата-аналар үшін турбулентті және түсініксіз толқулармен жауап бере алады. Бұл кез-келген өзгерісті (тамақ, киім, қоршаған орта, серуендеу бағыттары және т.б.) қабылдау өте қиын болған кезде көрінетін жаңалықтан қорқудың соңғы көрінісі.

Сонымен қатар әлеуметтену процесі жеке адамның жинақталған тәжірибені игеруінің және кейіннен белсенді түрде көбеюінің нәтижесі болып табылады. Ол адамдардың қарым-қатынасы мен бірлескен іс-әрекетімен тығыз байланысты. Онда адамның қоғамға бейімделуі мен оның қоғамдағы бөліну дәрежесі жатыр. Демек, әлеуметтену-бұл екі сипаттама арасындағы белгілі бір тепе-теңдік болып келеді. Әлеуметтену, ең алдымен, адамдармен қарым - қатынас орнатуды білдіреді. Әлеуметтенудің маңызды компоненттерінің қатарына қоғамда бекітілген нормаларды, қарым-қатынас ережелерін және мінез-құлықты қабылдау немесе қабылдамау кіреді.

Аутизмі бар балалардың әлеуметтенуі — бұл қоғамдық өмір тәжірибесін игерудің көп қырлы процесі. Әлеуметтену адами қатынастардың негізгі нормаларын, мінез-құлықтың әлеуметтік нормаларын, іс-әрекеттерді, қарым-қатынас формаларын қамтиды. Әлеуметтену процесі көбінесе әлеуметтік ортаны құрайтын қоғамға байланысты. Әлеуметтенудің негізгі көздері-отбасы, білім беру мекемелері, ресми және бейресми қоғамдық бірлестіктер, түрлі әлеуметтік институттар.

Балалардағы аутистикалық бұзылулардың әртүрлілігін және олардың көріністерін ескере отырып, аутизмі бар балаларды әлеуметтендіру және әлеуметтік бейімдеу процесіне кешенді көзқарас қажет. Жаңа тәсілдерді негіздеу және баланың табысты дамуы, оны тәрбиелеу, оқыту, әлеуметтік бейімдеу және қоғамға кірігуі үшін оңтайлы жағдайлар жасау айрықша маңызға ие болады.

Қазіргі кезеңде әлеуметтенуге, әлеуметтік бейімделуге және аутизммен ауыратын балалардың әлеуметтік қабілеттерін дамытуды қамтамасыз етуге бағытталған әлеуметтік институттардың өзара әрекеттесуі мен өзара әсерінің үздіксіз процесі жүйесін қалыптастыру мәселесі өте өткір түр. Әлеуметтік жұмыс, Денсаулық сақтау және білім беру институттарын интеграциялау аутизмі бар балалар мен олардың отбасыларының қалыпты тыныс-тіршілігін қалыптастыруға, олардың қажеттіліктерін оңтайландыруға және қанағаттандыруға бағытталуы тиіс.

Зерттеулер көрсеткендей, аутизм бар балаларға көбінесе технологияларды қолдану қауіпсіз әрі ынталандырушы және қызықты деп санайды, әсіресе әлеуметтік өзара әрекеттесу мен қарым-қатынас саласында. Аутист балалар көбінесе тиімді қарым-қатынас пен оқуда қиындықтарға тап болады, бірақ технология қолдану барысында олардың мотивациясын ашып, сөйлесуге мүмкіндік береді. Қазіргі кезеңде баланың әлеуметтік қолайлы мінез-құлық тәсілдерін дамытуға және проблемаларды шешуге бағытталған мінез-құлық тәсілдері үлкен рөл атқарады. Көптеген технологиялар психологияның мінез-құлық ағымдарына негізделген. Мамандар белгілі бір нәтижеге жету үшін әртүрлі технологиялық әдістерді қолданады.

Қазіргі әлемде бейімделу және әлеуметтену мақсатында ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен түзету жұмыстарының ең тиімді инновациялық әдістемесі құрылымдық оқыту бағдарламасы *TEACCH* технологиясы болып танылды. Жақында *ABA (Applied behavior analysis)* технологиясын қолдану қарқынды дамуда – яғни мінез-құлықты қолданбалы талдау. Бұл әдіс өзін ең тиімді әдістердің бірі ретінде көрсетті. Бірақ, сонымен бірге, С.С. Морозов ескерткендей, бұл әдіс отандық әлеуметтік-мәдени жағдайларға бейімделуді қажет етеді.

Сонымен, сыртқы ортаны визуалды ұйымдастыру арқылы баланың бейімделуін қамтамасыз етуге бағытталған *TEACCH (Treatment and Education of Autistic and related Communication handicapped Children)* бағдарламасы бар. Мамандар мен ата-аналар балаға іс-әрекеттің уақытша реттілігінің тәртібін ұсынады. Ересектер балаға тітіркендіргіш және қауіпті заттарды алып, ең қолайлы орта жасайды. Күні бойы осы жүйеде тәрбиеленетін бала қатаң кестеге бағынады, оны Кеңестер карточкаларының көмегінің арқасында бала игереді. Барлық заттарға белгілі бір орын беріледі. Бөлмедегі жағдай өзгермейді, ал мұғалім мен ата-ана белгілі бір логика жасауға тырысады. Айталық, кітаптар түсі немесе өлшемі бойынша орналастырылып, бөлмеде жұмыс істеу үшін аймақ, демалыс аймағы, ұйқы аймағы құрылады. Осылайша, технология баланың әлеуметтік-тұрмыстық бейімделуіне қол жеткізуге мүмкіндік беретін ритуализм мен қатаң әрекеттер тізбегін қамтамасыз етеді. Кеңістіктік ұйым маман ескеруі керек элементтер жиынтығын қамтиды. Әлеуметтік қызметкер баланы тиісті шеберлікке үйрету үшін қажетті пәндерді нақты таңдауы керек. Мысалы, егер біз балаға ыдыс жууды үйретсек, онда сізге жуғыш зат, губка, таза суға арналған контейнер, ыдыс сүлгі, сабын және қол сүлгісі қажет болады.

ABA (Applied behavior analysis) – қолданбалы мінез – құлықты талдау-қазіргі уақытта бұл мінез-құлық технологиялары мен оқыту әдістеріне негізделген қарқынды оқыту бағдарламасы. Ол өз бастауын мінез-құлықтан алады. Бихевиоризм (ағылш. behavior-мінез-құлық) кең мағынада - психологиядағы адамның мінез - құлқын және тар мағынада адамның мінез-құлқына әсер ету тәсілдерін зерттейтін бағыт немесе классикалық мінез-құлық Дж.Уотсон және оның мектебі тек сыртқы бақыланатын мінез-құлықты зерттейді және адам мен басқа жануарлардың мінез-құлқынан ешқандай айырмашылық жасамайды. Классикалық мінез - құлық үшін барлық психикалық құбылыстар дененің реакцияларына, негізінен моторикаға дейін азаяды: ойлау сөйлеу-мотор актілерімен, эмоциялар-ағзадағы өзгерістермен анықталады, сана мінез-құлық көрсеткіштері жоқ ретінде түбегейлі зерттелмейді. Мінез-құлықтың негізгі механизмі-ынталандыру мен реакцияның байланысы.

Классикалық мінез - құлықтың негізгі әдісі-осы айнымалылар арасындағы математикалық сипаттамаға қол жетімді корреляцияны анықтау үшін қоршаған ортаның әсеріне жауап ретінде ағзаның реакцияларын бақылау және эксперименттік зерттеу.

Өкілдері: Эдуард Торндайк, Иван Петрович Павлов, Джон Бродес Уотсон, Эдуард Чейс Толман, Беррес Фредерик Скиннер.

Мінез-құлықтың миссиясы - гуманитарлардың алыпсатарлық қиялдарын ғылыми байқау тіліне аудару. Бихевиоризм ұғымдарды нақты, жедел түрде анықтамайтын және мінез-құлықты тек метафоралық түрде түсіндіретін зерттеушілердің ерікті алыпсатарлыққа қарсы наразылығы ретінде пайда болды: әдемі түсіндірмелерді нақты нұсқаулар тіліне аудармай: өзіңізден немесе басқалардан алу үшін не істеу керек.мінез-құлықтың қажетті өзгеруі.

Мінез-құлық практикалық психологиядағы мінез-құлық тәсілінің негізін қалаушы болды, онда адамның мінез-құлық психологтың назарында, дәлірек айтқанда "мінез-құлықта не бар", "біз мінез-құлықта нені өзгерткіміз келеді" және "бұл үшін не істеу керек". Уақыт өте келе мінез-құлық пен мінез-құлық тәсілін ажырату қажеттілігі туындады. Практикалық психологиядағы мінез - құлық тәсілі-бұл классикалық мінез-құлық принциптерін жүзеге асыратын, яғни ең алдымен адамның сыртқы көрінетін, байқалатын мінез-құлықпен жұмыс істейтін және адамды табиғи-ғылыми көзқарасқа толық ұқсастық ретінде әсер ету объектісі ретінде қарастыратын тәсіл. Алайда мінез - құлық тәсілі кеңірек. Оған тек мінез-құлық қана емес, сонымен бірге когнитивті мінез - құлық және жеке мінез - құлық көзқарасы кіреді, онда психолог адамның сыртқы және ішкі мінез-құлықның авторын (ойлар мен эмоциялар, белгілі бір өмірлік рөлді немесе позицияны таңдау) - кез-келген іс-әрекетті көреді. ол өзі және ол үшін жауап береді.

Балама мінез – құлықты дифференциалды күшейту-бұл АВА-ның керемет құралы, ол әдетте мінез-құлықтағы өте тез және маңызды өзгерістерге, демек, АВА бар балаларды оқыту мен әлеуметтендірудегі жетістіктерге әкеледі.

Жалпы қорытындылай келе бүгінгі таңда аутизмі бар балалардың әртүрлі жас кезеңдеріне әлеуметтік бейімделу проблемасы іс жүзінде дамымаған күйінде қалып отыр. Бұл, бір жағынан, аутизмі бар баланың эмоционалды жағдайын психологиялық бағалаудың қиындықтарына, әсіресе мектепке дейінгі және мектепке дейінгі кезеңдерде, екінші жағынан, оның бейімделу қабілетінің объективті психологиялық критерийлерінің болмауына байланысты. Тәжірибе көрсеткендей, аутист балаларды әлеуметтік бейімдеу үшін психотерапиялық процестің үздіксіз және, әдетте, көпжылдық ағымы қажет, оған әртүрлі профильдегі мамандар – психологтар, дәрігерлер, мұғалімдер, әлеуметтік қызметкерлер, еріктілер, аутизм бар балалардың ата-аналары қатысады. Аутист балалардың сәтті әлеуметтенуі түзету жаттығуларының ерте басталуымен байқалады. Аутизм бар балалардың дамуының өзекті деңгейіне және мүмкіндіктеріне бағдарланатын оқыту "проксимальды даму аймақтары" мектепке дейінгі жастағы жетекші қызметке негізделген, ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланың білім алуында шешуші рөл атқарады. Оқу процесінде бұл білім жүйеленеді және мұның бәрі баланың танымдық дамуына, оның қазіргі әлемде бейімделуі мен әлеуметтенуіне ықпал етеді. Осыған байланысты инновациялық жорықтар мен технологияларды зерттеу, оларды арнайы мектепке дейінгі мекеменің жағдайларына бейімдеу және жұмыс тәжірибесіне енгізу қажеттілігі туындайды. Сабақтарды өткізудің дәстүрлі емес нысандарын, инновациялық технологиялар мен әдістерді қолдану баланың белсенділігін, дербестігін, әлеуметтік бейімделуі мен ұтқырлығын арттыруға, оның танымдық қабілеттерін толық дамытуға ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Психикалық бұзылулар және мінез-құлық бұзылыстары // аурулардың халықаралық жіктелуі 10-шы қайта қарау [Электрондық ресурс] <http://mkb-10.com/index.php?pid=4001>
2. Никольская, О.С. аффективті ортаның бұзылуы ретінде балалар аутизмін түзету: // Дефектология. – 2014.
3. Мүгедектерді жынысы мен жасына қарай бөлу // федералды мемлекеттік статистика қызметінің ресми сайты [Электрондық ресурс] [http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/population/disabilities / #](http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/population/disabilities/#)
4. Либринг, М. М. АВА терапиясына қарсы он дәлел // Дефектология. – 2014.
5. Рудова А.С. дамуында кемістігі бар балаларды түзетудің негізгі әдістемелері // дамытушы инновациялық әдістемелер орталығы – [Электрондық ресурс] http://centrazvitia.ucoz.ru/publ/metodiki_metody_i_prijomy_korrekcionnoj_pedagogiki/osnovnye_metodiki_korrekcii_detej_s_narushenijami_v_razviti/15-1-0-54.

МЕКТЕПKE ДЕЙІНГІ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА ПЕДАГОГТЕРДІҢ КӘСІБИ ҰСТАНЫМЫН ДАМУ

Ауесханова М.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: aueskhanova.m@mail.ru

Мақалада мектепке дейінгі инклюзивті білім беру жағдайында педагогтердің кәсіби ұстанымын дамыту мәселесі талданған. Автор инклюзивті білім беру талаптарына жауап беретін мектепке дейінгі білім берудің кешенді бағдарламаларындағы кемшіліктерге, балабақшада инклюзивті білім беру процесін құру технологиясына және мектепке дейінгі инклюзивті білім беру жағдайында педагогтардың кәсіби қызметіндегі өзгерістерге назар аударады.

Тірек сөздер: инклюзивті білім беру, кәсіби қызмет, ерекше білім беру қажеттілігі бар бала, кәсіби ұстаным, мектепке дейінгі инклюзивті білім беру.

В статье проанализирована проблема развития профессиональной позиции педагогов в условиях инклюзивного дошкольного образования. Автор обращает внимание на недостатки в комплексных программах дошкольного образования, отвечающих требованиям инклюзивного образования, технологии построения инклюзивного образовательного процесса в детском саду и изменения в профессиональной деятельности педагогов в условиях инклюзивного дошкольного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, профессиональная деятельность, ребенок с особыми образовательными потребностями, профессиональная позиция, дошкольное инклюзивное образование.

The article analyzes the problem of developing the professional position of teachers in the context of pre-school inclusive education. The author draws attention to the shortcomings in comprehensive programs of preschool education that meet the requirements of inclusive education, the technology of building the process of inclusive education in kindergarten and changes in the professional activity of teachers in the context of inclusive education in preschool.

Key words: inclusive education, professional activity, child with special educational needs, professional position, pre-school inclusive education.

Инклюзивті білім беру жеке тұлғаға бағытталған педагогикаға жүгінумен, балаларды тәрбиелеу мен оқытудың қатаң реттелген нысандарынан алшақтатумен сипатталады. Бұл ретте білім беру мекемелеріне ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін арнайы білім беру жағдайларын жасау қажеттілігі бекітіледі [1,2]. Мұндай баланы оқыту мен тәрбиелеудің мазмұнын анықтау мұғалімнен кәсіби қызметтің әдіснамалық және практикалық-технологиялық негізін таңдауда өзін - өзі анықтауға дайындықты талап етеді. Бұл таңдау оның негізгі мақсаттары мен құндылықтары жүйесімен, әртүрлі қызмет жағдайларында саналы және жауапкершілікпен жүзеге асырылатын және білім беру кеңістігінің басқа субъектілерімен қарым-қатынастарымен анықталады.

Инклюзивті білім беру ("Inclusive education") қазіргі уақытта мектепке дейінгі білім беру жүйесін жетілдірудің аса маңызды және перспективалы бағыттарының бірі ретінде қарастырылады. Мектепке дейінгі мекемелер түрлерінің біркелкілігінен мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдардың жаңа түрлерін қамтитын икемді Көп функциялы жүйені құруға көшу, оған халықтың әртүрлі білім беру қажеттіліктеріне жауап беруге және білім беру қызметтерінің кең спектрін ұсына отырып, оларды қанағаттандыруға мүмкіндік

береді. "Кеңес беру пункті", "Лекотека", "Баланы ойын арқылы қолдау орталығы", "Ерте көмек көрсету қызметі", "Қысқа мерзімді болу топтары" мектепке дейінгі білім берудің вариативтік нысандарының пайда болуы отбасылық және қоғамдық тәрбиенің бірлігі мен сабақтастығын, баланың қажеттіліктеріне, қабілеттеріне, мүмкіндіктеріне қарай оның жеке білім беру бағытын және бала мен оның отбасына психологиялық-педагогикалық көмекті қамтамасыз етуге арналған.

Балабақшада инклюзивті білім беру процесін құру технологиясы және баланың мектепке ауысуын қолдау: оқытудың негізгі түрлерінің әдіснамасына негізделген: оқытудың негізгі түрлерінің әдіснамасы: дәстүрлі, принциптері Я.А. Коменский тұжырымдаған; проблемалық (Дьюи Дж., Брунер Дж., Давыдов В. В., Кудрявцев Т. В., Матюшкин А.М., Махмутов, М.И., Эльконин Д.Б.) және бағдарламаланған оқыту (Скиннер Б., Талызина Н.Ф., Галперин П.Я.); Л.С. Выготскийдің мәдени-тарихи теориясына; мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеу мен оқытудың әлеуметтік - педагогикалық және психологиялық негіздері (Васильева М. А., Веракса Н. Е., Гризик Т.И., Доронова Т.Н., Комарова Т.С., Михайлова З.А.); мамандандырылған мектепке дейінгі мекемелер жағдайында дамуында кемістігі бар балаларды оқыту мен тәрбиелеу саласындағы арнайы психология мен түзету педагогикасын зерттеу (Баряева Л.Б., Гаврилушкина О.П., Екжанова Е.А., Зарин А.Н., Соколова Н.Д., Стребелева Е.А., Шевченко С. Г., Филичева Т.Б.); мектепке дайындық ұғымына көзқарастар (Божович Л. И., Венгер П.А., Венгер А.Л., Гуткина Н.И., Запорожец А.В., Кравцова Е.Е., Лисина М. И., Мухина В.С., Смирнова Е.О.); арнайы және инклюзивті білім беру саласындағы шетелдік зерттеулер (Гари Банч, Тони Бут, Мэл Эйнскоу, Дэвид Митчелл).

Инклюзивті мектепке дейінгі білім беру балалардың, оның ішінде ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар балалардың сапалы білім алу құқығын қамтамасыз ету бойынша мәселелерді шешеді. Балабақшада инклюзивті білім беруді жүзеге асыру міндеттері.

- Баланың қажеттіліктерін, мүмкіндіктері мен қабілеттерін ескере отырып, білім беру процесін даралау.

- Тәрбие-білім беру процесінің тиімділігін арттыру мақсатында барлық балалардың ата-аналарымен өзара әрекеттесу.

- Психологиялық-педагогикалық және медициналық-әлеуметтік сүйемелдеуді қамтамасыз ету арқылы барлық балалар үшін білім беру-дамыту ортасын қалыптастыру.

- Инклюзивті білім беруді жүзеге асыруға бағытталған әдістемелік қамтамасыз етуді жетілдіру.

Инклюзивті білім берудегі технологияның өзі, қолданылатын әдістер мен тәсілдер, нәтиже үшін жауапкершілікті алу үшін педагогтың белсенді қатысуымен құрылуы керек [3]. Біз өз құндылықтарымыз туралы хабардар болуды және оларды іске асыру жағдайларын белсенді іздеуді және құруды жауапкершілікпен түсінеміз. Педагогтың жауапкершілігімен қатар, технология инклюзивті білім беру процесіне қатысушылардың эмпатия арқылы басқа адамның эмоционалды жағдайын түсіну қабілетін жетілдіруге негізделген. Бұл қабілет — эмпатия — инклюзияда мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс жасайтын педагогтың маңызды қасиеттерінің бірі. Сондай-ақ, білім беру процесіне қатысушылар-балалар, ата-аналар мен педагогтар арасындағы қарым-қатынасқа көп көңіл бөлінуі керек, бұл олардың түсінігін, ынтымақтастығын және кәсіби рефлексияның дамуын қамтамасыз етеді.

Балабақшада инклюзивті білім беру процесін құру технологиясы келесі қағидаттарға негізделген:

- Ғылымилық қағидаты: мектепке дейінгі және арнайы (түзету) педагогика мен психологияның үздік тәжірибелеріне сүйене отырып, инклюзивті білім берудің теориялық-әдіснамалық негіздерін қолдану, бағдарламалық-әдістемелік құралдарды әзірлеу, балаларды оқыту және тәрбиелеу нәтижелерін талдау және мониторингілеу, технологияның тиімділігін бағалау.

- Жүйелілік қағидаты: ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар балалардың сапалы білім алуына тең қолжетімділікті қамтамасыз ету, мектепке дейінгі білім берудің жаңа нысандарын ескере отырып, баланың жеке білім беру бағытын іске асыру және білім беру деңгейлері арасындағы сабақтастық: ерте көмек — мектепке дейінгі білім беру — Жалпы орта білім беру.

- Вариативтілік, түзету бағыттылығы қағидаты: білім беру процесін түзету - дамыту жұмысымен кешенде ұйымдастыру.

- Даралау қағидаты: жеке тұлғаға бағытталған жеке, сараланған тәсілді жүзеге асыру. Даралауды көбінесе ата-аналар мен мамандар баланы жеке жұмыс формаларына шығару ретінде түсінеді. Бірақ шығармашылық тұлғаны тәрбиелеу мүмкіндігі тек "басқа адам" арқылы диалогтық қарым-қатынас пен өзара әрекеттесу процесінде жүзеге асырылатыны белгілі, онда адам тек объективті әрекеттерді ғана емес, сонымен бірге әрекеттерді де жасайды (Унт И. Э., 1990). Тек балалар тобында Бала басқа адамның әрекеттеріне жауап беретін әрекеттерге мұқтаж болады және балаға өзінің мінез - құлқын түзету қажеттілігі туындайды. Бұл жағдайда бала қарым-қатынаста әлеуметтік және моральдық нормаларды қалыптастырады.

- Отбасының әлеуметтік жауапкершілігі қағидаты: тәрбиеленушілердің отбасыларымен өзара іс-қимыл жасау, отбасының тәрбие-білім беру процесіне қатысуы.

- Пәнаралық өзара іс-қимыл қағидаты: мектепке дейінгі білім беру процесін оңтайландыру мақсатында түрлі мамандар мен қызметтердің іс-қимылын үйлестіру.

Балабақшада білім беру процесін құру мектепке дейінгі білім берудің негізгі жалпы білім беру бағдарламасының құрылымына қойылатын мемлекеттік талаптарға (МЖМС) негізделген [4]. Олар мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған мектепке дейінгі білім берудің негізгі жалпы білім беру бағдарламасын іске асыру ерекшеліктерін де ескереді. МЖМС негізінде балабақшада балаға жеке бағытталған психологиялық-медициналық-педагогикалық көмек жүйесі жасалады. МЖМС-да психологиялық-медициналық-педагогикалық комиссия белгілеген тәртіппен расталған физикалық және (немесе) психикалық бұзылулардың ауырлығына байланысты тәрбиеленушінің білім беру бағдарламасын кешенді меңгеруі мүмкін болмаған жағдайда түзету жұмысының мазмұны тәрбиеленушіні әлеуметтендіруге және іс жүзінде бағдарланған дағдыларды қалыптастыруға баса назар аудара отырып қалыптастырылады.

Балаға жеке-бағытталған психологиялық-медициналық-педагогикалық көмек бағдарламасын әзірлеуді және іске асыруды мекемеде жұмыс істейтін барлық мамандар ата-аналардың сұранысын ескере отырып және олармен келісе отырып жүргізеді. Ол қамтиды:

- Баланың дамуын терең диагностикалау нәтижелері.

- Баланы қосудың жас тобын анықтау. Баланың дамуының психофизиологиялық ерекшеліктеріне байланысты баланы қалыпты дамып келе жатқан құрдастар тобына қосуға болады, олардың физиологиялық жасы мүтедек баланың физиологиялық жасынан (бір жылға) аз болады.

- Баланы қосу режимі. Баланы топқа қосу икемді және біртіндеп болуы керек және келесі кезеңдерді қамтиды: дайындық, ішінара қосу, толық қосу. Мұнда баланың мамандармен топтық және жеке жалпы топтық және түзету сабақтарына қатысуы туралы жазылған.

- Баланы оқыту мен тәрбиелеудің арнайы жағдайларын сипаттау: топтық қызметке қосу кезінде балаға қажетті көмек көрсететін ассистенттің (тәрбиешінің көмекшісінің) қызметтерін ұсыну; балабақша педагогтеріне оқыту мен тәрбиелеудің арнайы жалпы дамытушылық бағдарламалары мен әдістерін, арнайы әдістемелік құралдар мен дидактикалық материалдарды, ұжымдық және жеке пайдалануға Оқытудың техникалық құралдарын пайдалану бойынша ұсынымдар; баланың толыққанды өмір сүруі үшін балабақша үй - жайын қажетті өзгерту және бейімдеу.

- Балаға түзету шараларын жоспарлау. Баламен жұмыс істейтін мамандар, олардың жеке сабақтарының бағыттары, оны енгізудің осы кезеңіндегі сабақтар саны анықталады.

- Түзету бағдарламасының негізгі міндеттері мен бағыттары:
- Баланың дамуындағы бұзылыстарды түзету.
- Балаларды балалар қауымдастығына қосу бойынша жұмыс.
- Ата-аналармен өзара әрекеттесу.
- Тәрбиеші жүзеге асыратын баланың мүмкіндіктеріне бейімделген білім беру бағдарламалары.

- Музыкалық және дене шынықтыру бағдарламаларын іске асыру ерекшеліктері, баланың мерекелерге және басқа да бос уақыт іс-шараларына қатысуы (психологтың қатысуымен музыка жетекшісі және дене шынықтыру тәрбиешісі жасайды).

Күтілетін нәтижелер: баланың негізгі жалпы білім беру бағдарламасын игеруін бағалау.

- Баланың дамуындағы ауытқуларды түзетуді бағалауды, балабақша тобына енгізудің сәттілігін, мектепке дейінгі білім беру бағдарламасын игеруді анықтайтын динамикалық тексеру мерзімдері.

Егер біз дамудың жетекші бұзылуына, нейropsychикалық белсенділіктің қайталама және күрделі бұзылыстарына және сақталған функцияларға байланысты "ерекше" баланы білім беру кеңістігіне қосудың ерекше жағдайларын саралауға баратын болсақ, онда баланың компенсаторлық мүмкіндіктері мен даму перспективаларын бағалау өте маңызды. Алайда, біздің ойымызша, мұғалім үшін кез-келген жаңа баланың пайда болуы одан білім беру процесіне өзгерістер енгізуді талап ететінін түсіну әлдеқайда маңызды. Сонымен қатар, барлық балалар үшін оқыту мен тәрбиелеудің арнайы жағдайларын қамтамасыз етуге жалпы талаптар бар. Мысал ретінде Ұлыбританияның тәжірибесі мысал бола алады, онда мамандар тоғыз айдан бастап балалармен жүйелі түрде сабақ бастайды, нақты диагноз қоюға тырыспайды, бірақ әлеуетті мүмкіндіктерді барынша дамытуға тырысады.

Осы ерекшеліктерді қарастырайық. "Ерекше" баланың танымдық даму деңгейі оның жас тобындағы басқа балалардан көп немесе аз дәрежеде ерекшеленеді [5]. Сонымен қатар, оларда әртүрлі қарқындағы сөйлеу-ойлау қызметі байқалады, оларда, әдетте, коммуникативтік дағдылар бұзылған, олар шаршаудың және моторлы даму ерекшеліктерінің жоғарылауымен сипатталады. Бұл кез-келген "ерекше" баланы балабақшаға қосқан кезде жасалуы керек келесі жағдайларды білдіреді: қауіпсіз орта құру, оның ішінде серуендеу және ұйқы кезінде; әр түрлі жастағы балалар үшін қоршаған ортаның тартымдылығын (ойыншықтармен қанықтыру), оның ішінде серуендеуді ұйымдастыру; баланың ұйықтап қалуын қамтамасыз ету және күн ішінде жалғыздықтың болуы; топта екінші ересек адамның болуы; коммуникацияны дамытуға арнайы бағытталған сабақтардың құрылымына қосу ("шеңбер"); топта әртүрлі деңгейдегі тапсырмаларды қолдану; баланың күшті жақтарына тәрбиелеуге баса назар аудару; балаларды бір - біріне көмектесуге қосу; балаларды салыстыруға және бір-бірімен бәсекелесуге жол бермеу.

Бүгінгі таңда инклюзивті білім беру жүйесін бағдарламалық-әдістемелік қамтамасыз ету жеткіліксіз әзірленген. Инклюзивті білім беру талаптарына жауап беретін мектепке дейінгі білім берудің кешенді бағдарламалары қазіргі уақытта жоқ. Бағдарламалардың көпшілігі қалыпты дамып келе жатқан балалар немесе дамуында ауытқулары бар балалар болса да, балалардың дамуының шамамен бірдей деңгейіне бағытталған. Алайда, мектепке дейінгі және түзету педагогикасында сөйлеу және ақыл - ойы бұзылған балаларға арналған мамандандырылған мектепке дейінгі мекемелер жағдайында балаларды оқыту мен тәрбиелеудің бай тәжірибесі бар, ал педагогтар мен тәрбиешілердің жалпы білім беру және түзету бағдарламаларының әртүрлі бөлімдерін өз бетінше бейімдеуге және біріктіруге мүмкіндігі бар.

ӘБЕБИЕТТЕР:

1. Елисеева И.Г., Чумакова О.Ф. Профессиональное сопровождение педагогов общеобразовательных школ, реализующих инклюзивную практику. Методические рекомендации. Алматы, 2015 г.

2. Мовкебаева З.А., Оралканова И.А. Включение детей с ограниченными возможностями в общеобразовательный процесс: Учебное пособие, Алматы, 2014. – 236 с.
3. Corbet J. Inclusive education and school culture [Инклюзивное образование и школьная культура] [Электронный ресурс]: Jenny Corbet // International Journal of Inclusive Education. 1999. Vol. 3, No. 1. P. 53-61. URL: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/136031199285183>
4. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты, 2018 ж. 31 қазандағы ҚР БҒМ № 604 бұйрығы.
5. Екжанова Е.А., Стребелева Е.А. Коррекционно-развивающее обучение и воспитание. Программа дошкольных образовательных учреждений компенсирующего вида для детей с нарушением интеллекта. – М.: Просвещение, 2005. – 272 с.

ӘОЖ 372.881

<https://doi.org/10.53355/h5547-4147-6963-o>

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН МӘТІН ҚҰРЫП ЖАЗУҒА ҮЙРЕТУ ТӘСІЛДЕРІ

Базарбекова Р.Ж., педагогика ғылымдарының кандидаты

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ.

E-mail: rabiga68@mail.ru

Мақалада бастауыш сынып оқушыларының мәтін құрып жазуға үйретудің әдістемелік тәсілдері қарастырылды. Оқушының мәтін құрып жазуға алуы ең алдымен оның тілдік біліміне және сол игерген білімін тәжірибеде қолдана білу дағдысына байланысты екендігі айтылады.

Оқушыға мәтін құрып үйрету тақырып және оның шекарасын анықтау, мазмұнның негізгі мағыналық бірліктерін таңдау, оның композициясын құру, одан тұтас мәтін құрастыру сияқты бірнеше әрекет жүйесін қамтиды. Мақалада бастауыш сыныпта сөйлемнің арасындағы байланысты оқушыларға қалай үйретуге болатыны түсіндіріледі. Сөйлем арасындағы байланысты табуды үйрететін практикалық тапсырмаларды оқулыққа енгізу ұсынылады.

Тірек сөздер: байланыстырып сөйлеу, мәтін, құрылым, байланыс, әдіс, жазба сөз, тірек сөздер.

В статье рассматриваются методические подходы по обучению учащихся начальных классов составлению текста. В статье подчеркивается, что способность учащегося составить текст зависит, прежде всего, от его языковых навыков и умения применять их на практике. Обучение учащегося составлению текста предполагает несколько систем действий, таких как определение темы и ее границ, выбор основных смысловых единиц содержания, создание композиции текста и составление из него целого текста. Рекомендуется включать в учебник задания, объясняющие на практике связь между предложениями.

Ключевые слова: связная речь, текст, структура, цепная связь, метод, письменная речь, ключевые слова.

The article discusses methodological approaches to teaching primary school students how to compose a text. The article emphasizes that the student's ability to compose a text depends, first of all, on his language skills and the ability to apply this knowledge in practice. Teaching a student to compose a text involves several systems of actions, such as defining a topic and its boundaries, choosing the main semantic units of content, creating its composition, and composing a whole text from it. It is recommended to include tasks in the textbook that explain the relationship between sentences in practice.

Key words: connected speech, text, structure, chain connection, method, written speech, keywords.

Бастауыш сыныпта қазақ тілін оқыту үрдісінде оқушыларға мәтін туралы жан-жақты теориялық білім бере отырып, мәтін құрастырудың түрлі әдіс-тәсілдерін қолдану олардың өз ойын дұрыс, жүйелі түрде жеткізуге үйретіп, жазбаша сөйлеу біліктері пен дағдыларын қалыптастырады. Оқушының жазу әрекеті жеке әріптердің элементтерін қолдана отырып, графика мен орфографияны меңгеруі арқылы қалыптасса, ал графикалық кодтың көмегімен өз ойларын басқаға жеткізу, құрылған ойды жазба таңбалармен қағазға түсіру оқушылардың жазбаша байланыстырып сөйлеу әрекеті арқылы іске асады. Әдістемеде «жазбаша сөйлеу» және «жазбаша байланыстырып сөйлеу» деген ұғым жиі кездеседі. Жазбаша сөйлеу – естумен қабылданатын тілдік дыбыстардың, көрумен танылатын әріптер мен адамның тілдік әрекеттерінің күрделі байланысынан тұратын үрдіс.

Орыс-психологы Л.С.Выготский: «Жазбаша сөйлеу – бұл сөйлеу алгебрасы, өйткені ол балаға сөйлеудің ең жоғары абстракты түрі жоспарлы сөйлеуді үйретеді» деп жазады [1,114]. Жазбаша сөйлеудің ойлауды дамытудағы рөлі жайлы А.Р.Лурия [2,33] «ойлаудың жаңа әрі мықты құралы, ауызша сөйлеуге қарағанда ойлануға үлкен мүмкіндіктер туғызатын құрал» дейді. Ал даму теориясының негізін салушы ғалым В.В.Давыдов [3,94] «жазбаша сөйлеу баланың ақыл-ой әрекетінің дамуында ерекше орын алатынын» жазған. В.В.Давыдов «оқу-таным қызметінде оқу материалының тек сыртқы белгілерін ғана санамалап оқыту бастауыш сынып оқушыларының ақыл-ой даму қарқынын төмендетіп, өздігінен білім алу қабілетін қалыптастыруға кедергі келтіретіні» жайлы айтады. Ол баланы «оқытудың абстракті түрінен конкреттік түріне» көшуге болатынын дәлелдеп, оның теориялық ойлауын дамытуға мүмкіндік бар санайды.

Осы пікірлерге сүйене отырып, бастауыш сыныптан бастап мәтіннің мазмұндық құрылымы жайлы теориялық білім берудің негізінде оларға мәтін жазып үйретуге мүмкіндік бар деп ойлаймыз. Бастауыш сыныпта мәтіннің мағыналық құрылым ерекшелігін таныту, мәтін жайлы теориялық білімді меңгерту мәтіннің байланыстылық, тұтастық және бөлікке бөлінушілік сияқты негізгі белгілерін оқытумен қатар жүргізіледі.

2-4-сыныпта оқушыларға мәтіннің тұтастық белгісін түсіндіру үшін мәтіннің негізгі ойын қамтамасыз ететін мәтін тақырыбы жайлы теориялық білім берілсе, ал мәтіннің бөлінушілік қасиеті мәтінді мағыналық бөліктерге жіктеу арқылы, яғни мәтіннің басы, ортасы, соңы болатыны арқылы түсіндіріледі. Мәтіннің қатысымдық қызметі, мәтін түрлері жайлы түсінік қалыптастыру үшін әртүрлі тақырыпта жазылған мәтінді талдау жұмыстары жасалады. Алайда мәтіннің байланыстылық белгісі оқулықтарда қарастырылмайды. Мәтіндегі ойдың байланысы сөйлемдегі лексикалық және синтаксистік байланыс құралдары арқылы, яғни қайталаулар, есімдіктер т.б арқылы жүзеге асырылатыны белгілі. Бастауыш сыныптан бастап оқушыларға мәтіндегі сөйлемдер байланысының екі түрін, қатарластық және тізбектік байланыс түрлері таныстырылуы қажет деп ойлаймыз. Осы байланыс түрлері арқылы оқушы сөйлемдегі байланыс қызметін атқаратын сөздерді (лексикалық қайталаулар, есімдіктер, синонимдік сөздер) ажыратуға үйренеді. Мағыналы мазмұн түзу үшін сөзді дұрыс таңдау, сөйлемнің синтаксистік құрылымын реттеу, мәтіндегі байланысты қамтамасыз ету негізгі әрекет болып саналды.

Мәтінге қажетті мағыналық мазмұн құру тақырып және оның шекарасын анықтау, мазмұнның негізгі мағыналық бірліктерін таңдау, оның композициясын құру, одан тұтас мәтін құрастыру сияқты бірнеше әрекет жүйесін қамтиды. Мысалы сипаттау мәтінінің құрылымымен таныстыруды алайық. Егер мұғалім сипаттау мәтінінің қандай бөліктен тұратынын айтып, нақты мысалдар арқылы көрсетсе, бұл баланың мәтін бөлігін тауып, оны жүйелі түрде орналастырып, байланыстырып жаза алады деген сөз емес. Бұл жағдайда оқушыға тек білім беріліп отыр. Оқушының мәтін белгілерін саналы ұғынуы «зерттеу» әрекеттері арқылы, яғни оқу-танымдық қызметін ұйымдастыру арқылы іске асады. Мысалы, берілген мәтіннің сызбасын жасау, басқы бөлігі берілген мәтінді өз ойынан аяқтау, мәтін қатесін түзеп, қайта жазу, ой жүйесі бұзылған мәтінді қалпына келтіру, мәтіндегі ойдың байланысын қамтамасыз етіп тұрған тірек сөздерді табу т.б. осы сияқты алуан түрлі оқу міндетін шешу арқылы оқушы білімді өз бетімен алуға үйренеді.

Мәтіннің алдымен сыртқы белгілерін кең түрде талдаудан өткізеді, ерекшелігін сараптайды, жалпыдан жекеге немесе жекеден жалпыға жүру жолын таниды. Осындай кең түрдегі талдау барысында оқушының теориялық білімді түсініп, жазылым дағдысын қалыптастыруға мүмкіндік ашылады.

Оқу қызметі оқу міндеттерін шешу жолдарына қарай әртүрлі жоспарланған әрекеттен тұрады. Оқу міндеттері талдау жұмыстарынан кейін іштей сөйлеу арқылы, одан соң ақыл-ой әрекеті арқылы шешіледі. Ақыл-ой әрекетінің қалыптасу кезеңдерін зерттеген П.Я.Гальпериннің және Н.Ф.Талызинаның еңбектеріне сүйенетін болсақ, мәтінді құрып айту (жазу) мынадай кезеңдерге бөледі:

1. Әрекетті жоспарлау
2. Әрекеттің орындалуы
3. Ішкі сөйлеу: а) «өзіне-өзі» айту; б) айтатын, жазатын сөзін анықтау (ойша қысқарту, іштей жоспарлау)
4. Сыртқы сөйлеу кезеңі (сыртқа шығарып айту немесе жазу) [4,152].

Жазылым әрекетінің осындай кезеңдерден өту үдерісін М. Мұқанов «тұзақ принципі» деп атап, оның маңызын ашып көрсетеді. М.Мұқановтың айтуынша, «ой қорытындысының қай-қайсысы да текске айналмай тұрып, әуелі үнсіз сөйлеу арқылы сұрыпталып, содан кейін сөйлем ретінде беріледі, айтайын дегенін үнсіз сөйлеу арқылы тексереді» [5,115-116].

«...осыдан кейін мәліметтер текстке жіберіледі, сөйтіп текстер арқылы хабар қайтадан миға жетеді. Бұл айналу процесін «тұзақ принципі» деп атап, оның ойдың дамуына себепші болатынын айтады. Оқушы ең алдымен ойын іштей сөйлеу арқылы құрастырып алады. Жазба сөздің дайындығы адамның өзіне-өзі сөйлеуінен, яғни іштей сөйлеуден басталады. Іштей сөйлеу (үнсіз сөйлеу) оймен тығыз байланысты болады. Іштей сөйлеу дегеніміз – сөйлер алдындағы айтар ойдың мида құрастырылуы.

Әрбір сөздің ішкі мәнісі ойға байланысты. Сөздің ішкі мазмұны тек ауызша немесе жазба сөздің негізінде іске асады. Ойды жазу күрделі психологиялық құрылымға, яғни абстракцияға сүйенетін іштей сөйлеуге негізделеді. Олай болса, іштей сөйлеудің дамуы оқушылардың өз ойынан жазу жұмыстарының дұрыс орындалуына ықпал етері сөзсіз. Өйткені өз ойын жазар алдында оқушы іштей ойланып, пікірін білдіруге сәйкес келетін жеке сөздерді, сөйлемдерді саралап, іштей қайталап айтады да, сосын жазады.

Іштей сөйлеудің ерекшелігі жөнінде Н.И.Жинкин [6,92] былай деп жазған: «...Внутренняя речь не обладает набором стандартных грамматических правил и даже алфавитом лексики. Она не является ни строго дискретной, ни целиком аналоговой. В ней могут появиться ...схемы, наглядные представления, отдельные слова и т.п. Это субъективный язык, которой не осознается говорящим...».

Психологтардың пікірі бойынша, іштей сөйлеудің синтаксисі ауызша және жазбаша сөйлеудің синтаксисінен мүлде өзгеше. Онда бүтін мазмұн бірлігін құруда тіпті бөлек заңдылықтарға сүйенеді. Іштей сөйлеудің дамуы оқушылардың өз ойын жүйелі жазуына ықпал етері даусыз.

Щецария психологы Ж.Пиаже [7, 35] баланың сөйлеу тілі біреулермен сөйлескен кезде және өзімен-өзі сөйлесуі (эгоцентрическая речь) арқылы дамиды, мұндай сөйлеу түрі қатысымдық қызмет атқармайды деп санаса, совет психологы Л.С.Выготский ойынша, эгоцентрлік сөйлеу баланың әрекетін жоспарлауға көмектеседі, біртіндеп іштей сөйлеуге ауысады деген пікірді айтады [1,114].

Мәтін құрастырып жазатын оқушының санасында сөздер толық бейнеленіп тұрмайды. Ол өзінің сөздік қорынан өзіне таныс сөздерді іріктеп, іштей сөйлейді, іштей жоспарлап, жаза бастайды. Сосын жазғанын тексеріп, іштегі ойымен салыстырады. Егер айтайын дегені ішкі ойымен сәйкес келмесе, қатесін жөндейді. Мұндай кезде М.Мұқановтың [5,115] айтуынша желінің пайдасы көп. Мұның себебі қағазға түскен сөздер арқылы миға көру түйсігі хабар жіберіп, сөйлемнің дұрыс не бұрыс құрастырылғаны

жөнінде «қайта оралу» байланысын қамтамасыз етеді. Қағаз бетіне жазылған мәтіннен адамның көзіне импульстер келеді. Осы импульстер арқылы мәтіндегі жазылғанды көріп, оларды ойдағы бейнелермен салыстырып көруге мүмкіндік алады..

«Ой текст ретінде қағазға түсірілгеннен кейін қалай жазылғаны жөнінде текстен миға хабар» келіп отырады. Текстен миға келіп отырған осындай хабарды кибернетиканың негізін салушы Н.Винер «қайта оралу хабары» деп атаған [5,124].

Адам ойланғанда, сөйлегенде өз сөзінен миға үздіксіз хабар алып отырмаса, онда адам не сөйлеп не қойғанын өзі де білмей қалады. Сөйлеу әрекетіне байланысты қайта оралу хабарының үш түрі кездеседі.

- адам сөйлегенде, оның сөзді дұрыс не бұрыс айтқаны жөнінде бұлшық еттерден (ерін, тіл) оралу хабары келеді;

- сол кезде осы сияқты импульстер құлаққа жетіп, хабар одан оралып миға кетеді;

- айтқан кезде сөзді түсінген, түсінбегені жөнінде сол адам тыңдаушылардан үздіксіз хабар алып отырады [5,37].

Бастауыш сыныпта мәтінді редакциялау, қатені жөндеу, құрылымы бұзылған мәтінді түзеу т.б тапсырмаларды орындайды. Мұндағы мақсат – біреудің сөйлеген сөзіндегі қатені байқауға, оны жөндеуге үйрену арқылы өз сөзін дұрыстауды, ойды жүйелі жазуды меңгерту. Бұл жерде грамматикалық қателер жайында айтылып отырған жоқ, ойды дәл жеткізе алмауға байланысты қателерді жөндеу жайында болып отыр. М.Мұқановтың «текстің ойды түзетудегі рөлін» дәлелдейтін тұжырымы бойынша «шімайқағаз» (черновик) жазу арқылы мәтіннің қатесін жөндеуге, ой қатесін табуға және сол арқылы өз сөзін бақылауға болады.

Оқушы алдымен ойында не бар, соны қағазға жазып шығады да, сол жазғанын басындағы бейнемен салыстырады. Сәйкес келмесе түзетеді. Балаға жазғанын қайта жөндеуге толық мүмкіндік беріледі, өйткені дәптерім бүлініп, шимақталып қалады деген қорқыныш болмайды.

Бұл әдіс арқылы оқушы сөздің мазмұндық құрылымын жөндеп қана қоймай, оның лексикалық мағынасын түсінуге, түзетуге үйренеді. Жазып болған соң оны жөндеу жұмыстары мұғаліммен немесе оқушылардың бірін-бірі тексеруі арқылы жүргізіледі, жаңа қағазға қайта жазылады. Мұнда сабақта уақыт жетпейді деген ойлар тууы мүмкін. Уақытты көп кетіrmес үшін мәтін көлемі 3-5 сөйлемнен аспауы тиіс. Мұндағы ең басты мақсат – оқушыға өз ойын байланыстырып жазуға жаттықтыру.

Оқушылардың өз ойын байланыстырып жазуға үйретудің психикалық ерекшелігі жайлы С.Рахметова алдын-ала синтездеу жұмысына ерекше назар аудару қажеттігін айтады. С.Рахметова «жазғалы отырған уақиғаға сай келетін сөздерді таңдап ала білсе, бұл аналитикалық процесс, ал осы сөздерді мәтіннің ішіне енгізуі синтетикалық процесс болып есептеледі. Мәтін құрастыруда анализ – тұтас мәтінді бірнеше бөлімге бөлу, ал синтез – сол бөлімдерді бір-бірімен жалғастыру» деп анализ бен синтездеуге ерекше мән береді [8,145].

Оқушыларды жазбаша мәтін құрауға үйрету жұмысы сөйлемдер байланысын түсіндірумен тығыз байланысты. Сөйлемдер байланысы айтатын ой байланысын қамтиды. «Қазақ тілі» оқыту бағдарламасында да, оқулықта да сөйлемдердің байланысу жолын түсіндіретін жаттығулар қамтылмаған. Ресей оқулықтары мен оқыту бағдарламасында сөйлемдер байланысы жайлы түсінік 2-сыныптан бастап беріледі. Меніңше, 4-сынып оқушыларына мәтіндегі барлық сөйлемдер бір-бірімен байланысты екенін, байланыстың қандай тәсілмен жүзеге асатынын практикалық тұрғыда түсіндіру қажет.

Бастауыш сыныпта «Қазақ тілін» оқыту бағдарламасында, оқулықта «тірек сөздер» жайлы түсінік беріліп, тірек сөзге сүйеніп, мәтін құру тапсырмасы жиі беріледі. Тірек сөздер мәтін мазмұнын құруға көмектесетін тілдік құрал болып табылады. Оқушыға «тірек сөздер» жайлы түсінік беріп, мәтіндегі сөйлемдер байланысы, ойдың жүйесі «тірек» сөздер арқылы жасалатынын түсіндірілуі керек.

Тірек сөздердің ерекшелігі, мәтіндегі барлық сөйлемде кездесіп отырады немесе есімдікпен, синоним сөздермен, бір тұлғалас сөздермен (етістікпен, сын есіммен) алмасып отырады. Бұған мынадай жаттығуларды орындау барысында көз жеткізеді:

Көмек

Көгершін қызыл құмырсқаның суга кетіп, жанталасып жүзіп бара жатқанын көріпті. Оны өлімнен құтқару үшін мойылдың жалпақ жапырағын жұлып алып, құмырсқаның алдына тастапты. Құмырсқа жан дәрмен жапырақтың үстіне шығып, жайғасып, «Уф!» деп демін алыпты. Біраздан кейін жел тұрады. Құмырсқа отырған жапырақ жағаға жақындайды. Шаршап-шалдығып, құмырсқа жағаға шығады.

(С.Сауытбеков. «Көмек», 25-бет)

Оқушыларға «Мәтін не жайлы жазылған? Мәтінде әрбір сөйлемде қайталанып тұрған сөз бар ма?» деп мәтіндегі тірек сөздерді табады.

Мәтіндегі тірек сөз: құмырсқа. Өйткені 1-сөйлемдегі құмырсқаның деген сөз 2-сөйлемде оны деген сөз арқылы құмырсқа туралы айтылған ой жалғастырылады. Бұл сөз бірнеше сөйлемде кездеседі: 1-ші сөйлемде құмырсқаның, 2-ші сөйлемде оны, 3-5-6-шы сөйлемде құмырсқа.

Нәтижесінде оқушылар тірек сөздерді дұрыс қолдану арқылы сөйлемдерді бір-бірімен байланыстырып, мәтін құрып жазуға үйренеді.

Оқушыларға тізбектік байланысты үйрету үшін сөйлемдердің ішінен тірек сөздерді, яғни байланыс жасауға көмектесіп тұрған сөздердің асты сызылып беріледі (немесе қара маркировкамен беріледі). Мұғалімнің басшылығымен талдау барысында: тізбектік байланыс – бұл мәтіндегі сөйлемдер байланысының бір түрі. «Әрбір келесі сөйлем алдыңғы сөйлеммен «тізбек» жасап байланысады. Тізбектік байланыста бір сөз келесі сөйлемде қайталанады немесе мағынасы жақын сөзбен алмастырылады. Тізбектік байланыс есімдіктер арқылы, синоним сөздер арқылы, бір сөздің қайталануы арқылы жасалады деген түсінік беріледі.

Мәтіндегі сөйлемдер байланысын анықтау жолын түсіндіру үшін Т.Ізбасаровтың «Қызыл қасқыр» әңгімелер жинағынан үзінді алынды.

Қызыл қасқыр

«Бөрі не жесе соны құсады» деген емес пе атаң қазақ. Бөлтіріктері аң аулауға жарап, ауызданғаниша, сырттан жеген етін соларға құсып береді.

Қасқырдың сырттаны екі-үштен артық бөлтіріктемейді.

Көкжалдың тағы бір қызығы бар. Қалың шөп ішінде өсетін «алмасқайыр» деген у шөп болатын көрінеді. Сол шөпті жеген аң болсын, мал болсын, табан астында тыпырлап, уланып өледі екен. Ал, сол у шөпті қасқыр мен ит дала кезіп жүріп тауып, ашырқанып, құмартып жейді екен.

(Т.Ізбасаров «Қызыл қасқыр» жинағы, 19-20-бет).

Мәтіннің 1-сөйлемінде не жайлы айтылатыны (қасқыр туралы) яғни мәтін тақырыбы көрінеді, мұны «тақырыптық сөйлем» дейміз деп бастауыш сыныптан бастап үйрету қажет. Ары қарай 2-сөйлемдегі сырттан сөзі 1-ші сөйлемдегі бөрі деген сөз арқылы, 3-сөйлемде 2-сөйлемдегі сырттан сөзін қайталау арқылы, 4-сөйлемде қасқыр деген сөз көкжал деген синоним сөз арқылы мәтіндегі сөйлемдер арасында байланыс жасалып тұр. Екінші абзацта 5-сөйлемде айтылған у шөп туралы ой 6 және 7-сөйлемде ары қарай өрбиді. Ойдың дамуы у шөп, сол шөпті, сол у шөпті деген лексикалық қайталаулар (бір сөздің қайталануы) арқылы жасалатыны түсіндірілді.

Бұл жерде мәтінді талдау барысында 1-ден, әрбір сөйлемдегі сөздердің лексикалық мағынасын түсінуге мүмкіндік ашылады. 2-ден, оқушының сөздік қоры синоним сөздер арқылы көбейеді. Мысалы, «қасқыр-бөрі-сырттан-көкжал» деген сөздермен толығады. Сөйлемдегі байланыс есімдіктер арқылы, синоним сөздер арқылы, лексикалық қайталаулар арқылы жасалғанын аңғартуға болады. Мәтіндегі байланыстың осы белгілеріне қарап, мұны тізбектік байланысқа жатқызамыз деген ой қорытындысын жасайды [9,16].

Қорытынды келе, мәтіннің мазмұндық құрылымы жайлы теориялық білім берудің негізінде оқушыға мәтін құрып үйретуге болады деп ойлаймыз. Мәтіннің мағыналық құрылым ерекшелігін таныту, мәтін жайлы теориялық және тәжірибелік білімді меңгерту мәтіннің

байланыстылық, тұтастық және бөлікке бөлінушілік сияқты негізгі белгілерін оқытумен қатар жүргізіледі. Мәтін тұтастығын үйрету үшін мәтіннің негізгі ойын қамтамасыз ететін мәтін тақырыбын қою, оны анықтау тапсырмалары берілсе, мәтіннің бөлінушілік қасиетін таныстыру үшін оны бөліктерге жіктеуді, басы, ортасы, соңын табуды үйренеді. Алайда мәтіннің байланыстылық қасиеті түсіндірілмейді. Тілдің лексикалық және синтаксистік байланыс құралдары арқылы, яғни қайталаулар, есімдіктер т.б арқылы жүзеге асырылатынын білетін болса, онда эссе, шығарма жазу кезінде ойын жүйелеп жазуға қалыптасады.

Бұл жерде оқушы өз ойын байланыстырып жазуға үйренуі үшін мәтіннің тек сыртқы ерекшеліктерін, белгілерін анықтап қана қоймай, мәтінге тән байланыстылық, жүйелілік белгілерін, яғни сөйлемдер арасындағы байланыс (тізбектік байланыс) түрлерін үйрету керек. Сөйлемдер байланысын қамтамасыз ететін тілдік құралдар мен тірек сөздердің қызметін практикалық бағытта оқытуды қарастырып, осындай жаттығуларды оқулыққа енгізуді ұсынынамыз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Выготский Л.С. Проблемы развития психологии // Собр. соч.: в 6 т. – М.: 1982. Т. 2. – 226 с. Мұқанов.М.М. Ақыл-ой өрісі. – Алматы: Қазақстан, 1962. – 171 б.
2. Лурия А.Р. Развитие речи и формирование психологических процессов у ребенка. – М.: АПН РСФСР, 1956. – 94 с.
3. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения: Опыт теоретического и экспериментального психологического исследования. – М.: Педагогика, 1986. – 240 с.
4. Талызина Н.Ф. Формирование познавательной деятельности младших школьников: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1988. – 175 с.
5. Мұқанов.М.М. Ақыл-ой өрісі. – Алматы: Қазақстан, 1962. – 171 б.
6. Пиаже Ж. Избранные психологические труды: Психология интеллекта. Генезис числа у ребенка. – М: Просвещение, 1969. – 659 с.
7. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации – М.: Наука, 1982. – 158 с.
8. Рахметова С. Қазақ тілі әдістемесінің теориясы мен технологиясы, – Алматы: Қаз ҰПУ, 2007. – 184 б.
9. Базарбекова Р.Ж. «Бастауыш сынып оқушыларын жазбаша байланыстырып сөйлеуге үйрету әдістемесі» (п.ғ.к. автореферат) Алматы, 2008. <https://kk.convdocs.org/docs/index-314908.html>

ӘОЖ 37.015

<https://doi.org/10.53355/p3535-5171-5677-p>

НАШАР ЕСТИТІН КІШІ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ОЙЛАУЫН АРТ-ТЕРАПИЯ АРҚЫЛЫ ДАМУЫНЫҢ МАҢЫЗЫ

Байдильдинов Т.Ж.¹, Бағышбек А.Б.²

¹п.ғ.к., аға оқытушы, Педагогика және психология институты «Арнайы білім беру» кафедрасы

²«7М01901 – «Арнайы педагогика кадрларын дайындау» мамандығының 2 курс магистранты
Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ.

E-mail: ¹t_baidildinov2020@mail.ru, ²arai.bagyshbek@mail.ru

Бұл мақалада нашар еститін кіші мектеп жасындағы балалардың шығармашылық ойлауын арт-терапия арқылы дамыту мәселесі қарастырылған. Мақаланың негізгі мақсаты – соңғы жылдары дамуында әртүрлі ауытқулары бар балаларға арналған арнайы білім беру мекемелеріндегі түзете-дамыту процесіне көбірек енгізіліп, оң нәтижелер беріп жатқан

арт-терапия әдісі туралы мәлімет беру. Арт-терапия әдістерін нашар еститін кіші мектеп жасындағы балаларға қолдану олардың шығармашылық әлеуетін ашуға мүмкіндік береді, о сылайша олардың жеке құндылығын, өзіне деген сенімділігін арттырады, нәтижесінде жағымды "Мен-тұжырымдаманы" қалыптастыруға ықпал етеді.

Тірек сөздер: нашар еститін балалар, шығармашылық ойлау, арт-терапия.

В данной статье рассматривается проблема развития творческого мышления слабослышащих детей младшего школьного возраста посредством арт-терапии. Основная цель статьи-рассказать о методе арт-терапии, который в последние годы все больше внедряется в коррекционно-развивающий процесс в специальных образовательных учреждениях для детей с различными отклонениями в развитии и дает положительные результаты. Применение методов арт-терапии для слабослышащих детей младшего школьного возраста позволяет раскрыть их творческий потенциал, повышает их личностную ценность, уверенность в себе и, как следствие, способствует формированию позитивной "Я-концепции".

Ключевые слова: слабослышащие дети, творческое мышление, арт-терапия

This article discusses the problem of developing creative thinking of hearing-impaired children of primary school age through art therapy. The main purpose of the article is to tell about the method of art therapy, which in recent years has been increasingly introduced into the correctional and developmental process in special educational institutions for children with various developmental disabilities and gives positive results. The use of art therapy methods for hearing-impaired children of primary school age allows them to unleash their creative potential, increases their personal value, self-confidence and, as a result, contributes to the formation of a positive "I-concept".

Key words: hard of hearing children, creative thinking, art therapy.

Қазіргі уақытта дефектология ғылымында есту анализаторының патологиясы бар балалардың танымдық саласының ерекшеліктері туралы зерттелгенімен, осы категориядағы балалардың шығармашылық ойлауының ерекшелігіне қатысты мәселелер әлі де толық зерттелмеген. Бұл мәселе түзету жұмыстарының мазмұнын жоспарлауды және нашар еститін балаларға білікті көмек көрсету үшін әдістемелік құралды таңдауда қиындықтар туғызуда. Дефектологтар (сурдопедагогтар, арнайы психологтар) кәсіби қызметтің стратегиясын дұрыс анықтауға мүмкіндік беретін ғылыми негізделген деректерді қажет етеді. Дұрыс таңдалған әдістеменің арқасында, есту анализаторының өрескел бұзылуына және осы бұзылудан туындаған сөйлеу түсінбеушілігіне қарамастан, балалар шығармашылық шешімдер қабылдауға, қоршаған ортадағы шындыққа жеке көзқарасын білдіруге үйренеді.

Есту патологиясы бастапқы кезеңнен бастап баланы қолайсыз жағдайға душар етеді. Физикалық дамудың бұзылысымен қатар балада психикалық, эмоционалды, рухани, әлеуметтік бұзылыс түрлері де байқала бастайды. Бұл, О. Ю. Синевич атап өткендей, баланың әлеуметтік қатынастар жүйесіне сәтті енуіне және мәдени дамуына жол бермейді.

Л.И.Тигранованың айтуынша, есту бұзылысы бар балалардың ойлау операцияларының, жалпы логикалық дағдыларының, шығармашылық қабілеттерінің дамуы баланың есту патологиясымен өмір сүріп келе жатқан өмірлік тәжірибесіне байланысты. [1]

Қоғам дамуының қазіргі кезеңінде жеке тұлғаның дамуына түбегейлі жаңа талаптар енгізілуде. Шығармашылық белсенділік пен бастамашылдық, болашаққа бағдарлану, жаңа қызмет түрлеріне икемді көшу мүмкіндігі бірінші орынға шығады. Бұл шығармашылық ойлаудың толық дамуын талап етеді. [2]

Егеменді еліміздің білім беру жүйесінде әлемдік деңгейге жету үшін жасалынып жатқан талпыныстар оқытудың әдіс-тәсілдерін қолдана отырып, терең білімді, ізденімпаз, барлық іс-әрекеттерінде шығармашылық бағыт ұстанатын, сол тұрғыда өз болмысын таныта алатын жеке тұлға ісіне ерекше мән берілуде. Сондықтан да, әрбір білім ордасы оқу үрдісінде балалардың танымдық белсенділіктерін арттырып, шығармашылық әрекетінің

дамуына жол ашуы қажет. Мұның ішінде бүгінгі таңда мүмкіндігі шектеулі балаларға қатысты мемлекетіміздің алдында тұрған негізгі мәселелердің бірі оларды қоғамдық өмірге дайындау. Оны 2002 жылғы 11 шілдеде №343 Қазақстан Республикасында қабылданған «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-психологиялық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» Заңы, тұңғыш президентіміз Н.Ә.Назарбаевтың 2014 жылы 17 қаңтардағы «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауы да дәлелдейді.

Шығармашылық – бұл бүкіл тіршілік көзі. Мүмкіндігі шектеулі балалардың шығармашылығын дамыту мен тәрбиелеу бүгінгі көкейкесті мәселелердің бірі болып отыр. Баланың тілі мен ойлау мүшесінің дамуы тікелей оның ұсақ моторикасының дамуына әсер етеді деп ғалымдар дәлелдеген.

Шығармашылық ойлау жаңа идеяларды туындатуға бағытталған. Оның нәтижесінде қандай да бір мәселенің негізгі шешімі табылады. Шығармашылық ойлаудың барысында танымдық іс-әрекеттің ішкі мән-мағынасына, құнына, мақсатына сай жаңа ой-пікір құрылымдары пайда болмақ.

«Шығармашылық» сөзінің мағынасы «шығу», «ойлап табу» дегенді білдіреді. Көрнекті психолог Л.Выготский жаңалық ашатын әрекетті шығармашылық деп атаған. Ал, Я.Понамарев оны даму ұғымымен байланыстырды. Соңғы кездері шығармашылық сөзімен жаңалық, бастамашылық, белсенділік ұғымдары қатар қолданылып жүр. [3]

Ал, көрнекті педагогтар К.Ушинский, Ы.Алтынсарин, А.Макаренко, Ж.Аймауытовтар болса өз еңбектерінде оқушының шығармашылық ойлауына бағыт-бағдар беруді басты нәрсе деп қарады. [4]

Шығармашылық – білім көзі. Ал бүгінгідей күрделі әлеуметтік-экономикалық жаңартулар тұсында шығармашылық ойлау қабілеттері басты нысана болып саналады. Оқушыда шығармашылық ойлау қабілетінің болмауы үлкен маңызды мәселе.

Шығармашылық ойлау – өте күрделі үрдіс болып табылады. Ол адамға ғана тән. Білім беру үрдісіндегі басты бағдар – оқушылардың шығармашылық мүмкіндіктерін дамыту және оларды шынайы өмірдегі дара тұлға етіп дайындау. Ол үшін, алдымен, өз таңдаулары бойынша оқытудың ұстанымын жүзеге асыру, яғни денсаулығын, дамуын, қызығуын ескеріп, өз дәрежелеріне қарай мүмкіндіктерін ашу. Оқытудың негізгі мақсаты өз бетінше дами алатын жеке адамды қалыптастыру болғандықтан, оқушылар өз бетінше танымдық әрекет етудің әдістері мен дағдыларын меңгерулері керек.

Қазіргі таңда білім беру жүйесінің алдына қойған міндеттерін оқушының шығармашылық ойлауын қалыптастырудың жаңа әдістерінсіз жүзеге асыру мүмкін емес. Оқушының шығармашылық ойлауын қалыптастыру оқу-тәрбие жұмысының маңызды бөлігі болып табылады. [5]

Мүмкіндігі шектеулі балалар, оның ішінде есту қабілеті бұзылған балалар үшін шығармашылық ойлауды дамыту ерекше өзектілікке ие, өйткені ол көрнекі-бейнелі ойлауды, шығармашылық қиялды, ауызша сөйлеуді, коммуникация тәсілдерін, сондай-ақ білім алушылардың әлеуметтік бейімделуін дамыту проблемаларын шешуге ықпал етуге бағытталады.

Шығармашылық ойлауын дамыту нашар еститін кіші мектеп жасындағы балаларды әлеуметтендіруге қосымша мүмкіндік береді. Шығармашылық қызметпен айналысу есту бұзылулары бар балалардың ойлауының барлық салаларында маңызды психикалық функциялардың дамуына ықпал етеді. Объектілердің абстрактілі көрінісіне, қиял мен шығармашылықтың дамуына, сондай-ақ қоршаған әлем мен шындықтың ең дәл идеясының дамуына көмектеседі.

Қазақстан Республикасының «Даму мүмкіндігі шектеулі балаларға әлеуметтік және медициналық-педагогикалық коррекциялық қолдау» Заңына сәйкес Қазақстанда өмірінің алғашқы айларынан бастап-ақ дамуында проблемалары бар балаларға диагностикалық түзете дамыту көмегін көрсету үшін ерте көмек көрсету жүйесі жүргізіліп келеді.

Осындай ерекшеліктері бар балаларды оқыту мен тәрбиелеу Қазақстан Республикасының біртұтас мемлекеттік білім беру жүйесіне енгізілді. Статистикалық мәліметтерді талдау негізінде Қазақстанда есту қабілеті нашар балаларды оқыту мен әлеуметтік бейімдеуде көптеген мәселелердің бар екені анықталды. Есту қабілеті бұзылған балаларды оқыту мен тәрбиелеу үрдісінде әрбір балаға жеке әдіс қолданып, оларды кешенді түрде зерттеудің қажеттілігін көрсетеді. Баланың өмірінің алғашқы айларынан бастап жүргізілген кешенді медициналық-педагогикалық диагностикалау мен түзеу жұмыстары, әлеуметтік бейімделуге мүмкіндік туғызады.

Есту қабілеті нашар баланың ішкі әлемі күрделі. Есту қабілетінің бұзылуы балаға қоршаған ортаны тануға және ондағы алуан түрлілікті сезінуге мүмкіндік бермейді. Ол үшін мұндай балалардың өзін-өзі тануы, ересектер әлеміне толық енуіне мүмкіндік беретін құралдар мен әдістерді дұрыс таңдау қажет. К. А. Михальченко, Е. З. Яхнина, Е. А. Медведева және тағы басқа ғалымдардың ойынша осындай мәселені шешуге мүмкіндік беретін бірден бір құрал ретінде «өнерді» қарастыруға болады. Осыған сүйене отырып, көптеген заманауи зерттеушілер әр түрлі өнер түрлерін тек қана түзетушілік мақсатта ғана емес, сонымен қатар емдік және профилактикалық бағытта қолдануға баса назар аударуда. [6]

Қазіргі заманғы арнайы психология мен педагогика түзетудің тиімді құралдарын іздеуде мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту мен тәрбиелеу процесінде өнерді қолдануға көбірек көңіл бөледі және заманауи зерттеулер дамуында әртүрлі ауытқулары бар балаларға өнердің оң әсерін объективті түрде растайды.

Мүмкіндігі шектеулі балалар ерекше категория болып табылады, олармен жұмыс жасау кезінде өнер олардың көркемдік дамуы мен мәдениетін қалыптастыру құралы ретінде ғана емес, сонымен бірге оларға емдік әсер етеді, дамудың ауытқуларының алдын-алу және түзету әдісі болып табылады.

Арнайы педагогика саласындағы зерттеулер көрсеткендей, өнер жеке тұлғаны дамытады, мүмкіндігі шектеулі баланың жалпы және көркемдік көкжиегін кеңейтеді, балалардың танымдық мүдделерін жүзеге асырады. Өнер шындықты эстетикалық танудың және оны көркем образдарда бейнелеудің өзіндік формасы бола отырып, дамуында ауытқулары бар балаға әлемді өзінің барлық байлығымен сезінуге және көркемдік іс-шаралар арқылы оны қалай өзгертуге болатындығын білуге мүмкіндік береді.

Өнердің адамдарға әсер ету принциптері ғалымдарды әрдайым қызықтырды. Тарихи дереккөздер ежелгі уақытта діни қызметкерлер, содан кейін дәрігерлер, философтар, мұғалімдер өнерді жан мен денені емдеу үшін қолданғанын көрсетеді. Ежелгі ғалымдар кескіндеме, театр, музыка, бидің адам психикасына әсер ету механизмін зерттей отырып, дененің функцияларын қалпына келтіру процесінде де, тұлғаның рухани әлемін қалыптастыруда да өнердің рөлі мен орнын анықтауға тырысты. Өнер емдеу әдісі ретінде Ежелгі Грецияда, Египетте, Месопотамияда, Қытайда және Үндістанда қолданылған. Алайда, XX ғасырда ғана ғылыми зерттеулердің нақты оң нәтижелеріне сүйене отырып, өнер ресми түрде емдеу әдісіне жатқызыла бастады. [7]

Эстетикалық тәрбие саласындағы жұмыстармен танымал Е.Сурно өнер тәрбиенің маңызды құралы екенін, баланың моральына әсер ететінін, сонымен қатар оның ойлауын, қиялын, эмоцияларын және сезімдерін қалыптастыратынын атап өткен.

Л.С. Выготский дамуында ауытқуы бар баланың жеке басының субмәдениетін қалыптастыруда өнер құралдарының рөліне ерекше мән берді.

Сонымен қатар, шетелдік арнайы педагогика өкілдері Э. Сеген, Ж. Демор, О.Декроли, сондай-ақ Ресейлік психологтар мен дәрігерлер Л.С. Выготский, А.И. Граборов, В. П. Кащенко және т. б. дамуында ауытқулары бар балаларды тәрбиелеу мен оқытудағы өнердің маңызды рөлін атап өтті.

Өнердің түзете-дамыту және психотерапиялық мүмкіндіктері балаға шығармашылық процесінде де, оның өнімдерінде де өзін-өзі көрсету және өзін-өзі тану үшін іс жүзінде шексіз мүмкіндіктер беруімен байланысты. Баланың көркемдік белсенділік

өнімдерін жасауы қарым-қатынас процесін жеңілдетеді, жеке дамудың әртүрлі кезеңдерінде ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынас орнатады. Баланың шығармашылық нәтижелеріне басқалардың қызығушылығы, олардың көркемдік іс-әрекеттің өнімдерін қабылдауы (суреттер, қолөнер, орындалған әндер, билер және т.б.) өзін-өзі бағалауды, дамуында ауытқулары бар баланың өзін-өзі қабылдауын арттырады. Бұл ең маңызды мәселені шешуді қамтамасыз етеді — баланы макроәлеуметтік ортада өнер мен көркемдік іс-әрекет арқылы бейімдеу.

Балалардың шығармашылық ойлауын ғана емес, сонымен қатар жағымды жеке қасиеттерін дамытуға ықпал ететін психокоррекциялық әсер етудің тиімді құралдарының қатарына арт-терапия жатады. Бұл О.В. Якубенконың зерттеу материалдарынан дәлелді негіздеме тапты. Автор бастауыш мектеп жасындағы балалармен жұмыс істеудің мұндай құралдары жанжалдардың алдын-алу, балалардың мінез-құлқының теріс формаларын жою үшін тиімді екенін сенімді түрде дәлелдейді және негіздейді. [2]

Бүгінгі таңда арт-терапия психологтар, психотерапевттер және дефектологтар жұмысында қолданылатын тиімді әдістердің бірі болып саналады. Бұл дамуында ауытқулары бар әртүрлі эмоционалды және мінез-құлық бұзылулары бар балаларға психологиялық көмек көрсету кезінде өте құнды және тіпті таптырмайтын құрал. Арт-терапияның өзіндік педагогикалық бағыты бар, оның міндеттері даму, түзету, білім беру және әлеуметтену болып табылады.

Соңғы жылдары арт-терапия даму бұзылыстарының әртүрлі нұсқалары бар балаларға арналған арнайы білім беру мекемелеріндегі түзете-дамыту процесіне көбірек енгізіліп, оң нәтижелер беріп келеді. Сондықтан біз арнайы білімге қатысты арт-терапияны ғылыми білімнің (өнер, медицина және психология) бірнеше салаларының синтезі ретінде қарастырамыз, ал медициналық және психокоррекциялық тәжірибеде әртүрлі өнер түрлерін өзіндік символдық түрде қолдануға негізделген және проблемалары бар баланың көркемдік және шығармашылық (шығармашылық) көріністерін ынталандыру арқылы жеке дамудағы психосоматикалық, психоэмоционалды процестер мен ауытқуларды түзетуді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін әдістер жиынтығы ретінде қарастырамыз.

Арт-терапия-бұл белгілі бір өнер түріне жанрлық тиістілігімен де, бағытымен де, психокоррекциялық терапевтік қолдану технологиясымен де анықталатын айырмашылықтары мен ерекшеліктері бар психокоррекциялық әдістердің жиынтығы.

Қазіргі уақытта "арт-терапия" ұғымы бірнеше мағынаға ие: емдеу мен түзетуде қолданылатын өнер түрлерінің жиынтығы ретінде қарастырылады; арт-терапия әдістерінің кешені ретінде; психотерапиялық және психокоррекциялық тәжірибенің бағыты ретінде; әдіс ретінде. Ол медицинада (психиатрия, терапия, хирургия және т.б.) және психологияда (жалпы, медициналық, арнайы) қолданылады. Арт-терапия әр түрлі өнер құралдарының адамға әсер етуімен байланысты бағыт ретінде өздігінен де, дәрі-дәрмектермен, педагогикалық және басқа құралдармен бірге қолданылады.

Арттерапия термині (art-therapy тікелей аударғанда «өнермен емдеу» деген мағынаны береді) ағылшын тілінен аударғанда шығармашылық терапия деген ұғымды білдіреді. Бұл сөз ағылшындардан келді. Оны жалпы ғылымға 1938 жылы алғаш енгізген Андриан Хилл болды. Ол туберкулезбен ауырған ауруларды емдеуге алғаш рет енгізген. Көп кешікпей бұл сөз тіркесі шектеусіз және психотерапияның барлық бағыттарында, педагогикада, әлеуметтік жұмыста т.б. қолданылады. Әр адам өзін, өз сезімін және өзінің жағдайын әуен, дыбыс және сурет арқылы көрсете алады. Емдеу орталықтарында жүргізілетін өнерге қатысты қызметтердің барлық түрінде қолданыла бастады. Арт-терапияның гуманистік бағытының өкілдері Эдит Крамер, Э. Виршоп, М. Бетенски, Р.Сильвер және т. б. Арт-терапияны өз тәжірибелерінде қолданған ресейлік ғалымдар: М.Ю. Алексеева, Е. Р. Кузьмина, Л. Д. Лебедева, А. В. Гришина, Л. А. Аметова, Е.А.Медведева, И. Ю. Левченко, Л. Н. Комиссарова, Т. А. Добровольский.

Арт-терапияның мәні өнердің терапиялық және түзету әсерінен тұрады және көркем шығармашылық іс-әрекеттің көмегімен травматикалық жағдайды қалпына келтіруде, онымен байланысты тәжірибені көркемдік іс-әрекеттің өнімі арқылы сыртқы пішінге келтіруде, сонымен қатар жаңа жағымды тәжірибелер жасауда көрінеді.

Мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасауда арт-терапияны қолдану бірқатар артықшылықтарға ие:

- біріншіден: психологиялық тұрғыдан қауіпсіз, еркін, бағалауды талап етпейді.
- екіншіден: баланың шығармашылық өнімі ретроспективті баға беруге мүмкіндік береді (орындалған жұмысты бағалау).
- үшіншіден: баланың өзіндік құндылығы туралы хабардар болу мүмкіндігін жасайды.

Арт-терапияның негізгі мақсаты адамды суретші немесе әртіс етіп шығару емес, оның психологиялық мәселелерін шешуге бағытталады. Мұндай жұмысқа жасына қарамастан кез-келген адам қатыса алады және бұл оның шығармашылық қабілеттерін қажет етпейді. Арт-терапияның қандай да бір өнерге жүйелі оқыту сабақтарынан айырмашылығы оның нәтижеге емес шығармашылық процеске бағытталуы. Еркін шығармашылық жағдайы эмоционалды босатуды, өзін-өзі көрсету мүмкіндігін береді және процестің барлық қатысушыларына үлкен рахат сыйлайды.

Бала кезінде әр адам сурет салды, мүсіндеді, ойнады, сондықтан арт-терапия әдісі іс жүзінде жас шектеулеріне ие емес және арт-терапия процесіне белгілі бір адамдардың қатысуына қарсы көрсетілімдер жоқ. Арт-терапия адамдар арасындағы қарым-қатынасты орнатуға көмектеседі.

Арт-терапия көбінесе сөйлеу қабілеті жеткіліксіз, өз ойларын сөзбен жеткізу қиын болатын және өз тәжірибелерін ауызша сипаттауда қиындық тудыратын адамдар үшін өте маңызды, яғни нашар еститін кіші мектеп жасындағы балаларға қолдану тиімді болып табылады.[7]

Күнделікті өмірде нашар еститін балалармен жұмыс жасауда педагог үшін ең бастысы – мүмкіндігінше сауықтыру технологияларын қолдану, өйткені оларды қолдану оңай, балаларға үлкен рахат сыйлайды, ең бастысы олардың психикалық, физикалық және психикалық денсаулығын қалыптастыруға тиімді кешенді әсер етеді.

Арт-терапия вербалды емес қарым-қатынас құралы болып табылады. Іс жүзінде әр баланың шығармашылық қызметтің әртүрлі салаларында оған ешқандай қабілет қажет етпейтін жұмысқа қатысу мүмкіндігі бар. Сонымен қатар, арт-терапияның "өнімдері" баланың көңіл-күйі мен ойларының объективті дәлелі болып табылады, бұл оларды диагностика ретінде пайдалануға мүмкіндік береді.[8]

Арт-терапияны нашар еститін кіші мектеп жасындағы балаларға қолданудың артықшылықтары:

- арт-терапия құралы вербалды емес қарым-қатынаста тиімді болып табылады, бұл өз кезегінде есту қабілеті зақымдалған балалармен жұмыс жасауда айрықша құнды;
- бейнелеу іс-әрекеті балаларды жақындастырудың күшті құралы;
- бейнелеу іс-әрекеті баланың жай-күйін оның жасаған жұмыстары арқылы бағалауға мол мүмкіндік береді;
- шығармашылық потенциалды және өзіндік бағалау мен сауығудың ішкі механизмдерін жұмылдыруға негізделеді.
- жұмыс жасауға барлығы бірдей қатыса алады, себебі ол көркемдік дағдыларды талап етпейді;
- көркемдік іс-әрекетке бірлесе қатысу – өзара қабылдау қатынастарына, эмпатияға мүмкіндік жасайды;
- баланың мәдени иденттілігін нығайтады, тілдік кедергілерді жеңуге (әсіресе көп ұлтты балабақшаларда, мектептерде) мүмкіндік береді;
- белгілі бір себептерге байланысты вербалды талқылауға қиындық тудыратын проблемалар мен фантазияға сүйенуге мүмкіндік жасайды;

- символикалық деңгейде әртүрлі сезімдерге тәжірибе жасап көруге, зерттеуге және оларды әлеуметтік тұрғыда танылған, лайық түрде көрсетуге көмектеседі;
 - іштей бақылау сезімін дамытады, кинестетикалық және көру түйсіктерімен тәжірибе жасап көруге жағдай жасайды, сенсорлық ептіліктердің дамуын арттырады, интуицияға және кеңістікте бағдарлануға жауап беретін мидың оң жақ жарты шарын дамытады;
 - өзін шығармашылық жағынан көрсетуге, қиялдың, эстетикалық тәжірибенің, көркемдік іс-әрекеттің практикалық дағдыларының, біртұтас көркемдік қабілеттердің дамуына жағдай жасайды;
 - адамның күнделікті өмірге және балабақшаға, мектепке адаптациялық қабілеттерін арттырады. Шаршауды, жағымсыз эмоциялық күйлерді және оның оқумен байланысты туындауын азайтады;
 - жеке дамудың әртүрлі ауытқушылықтары мен бұзылыстарын түзетуде тиімді.
- Тұлғаның сау потенциалына, өзіндік басқарудың және сауығудың ішкі механизмдеріне сүйенеді.

Қорытындылай келе, нашар еститін кіші мектеп жасындағы балалардың психикалық ерекшеліктері мен даму жағдайларын ескере отырып, осы санаттағы балалардың шығармашылық ойлауын дамыту үшін есту қабілеті зақымдалған балаларға өз іс-әрекеттерінің нәтижелерін бағалауға, оларды басқалардың нәтижелерімен салыстыруға мүмкіндік беретін арт-терапия әдістерін қолдану оң нәтиже беретінін сенімді түрде айтуға болады. Арт-терапияның қолданылатын құралдары мүмкіндігі шектеулі балалардың шығармашылық қабілеттерін, шығармашылық әлеуетін сәтті дамытуға жағдай жасауға көмектеседі.

Арт-терапия нашар еститін кіші мектеп жасындағы балалардың шығармашылық ойлауын ғана дамытып қоймай, сонымен қатар есту қабілеті нашар балалар үшін байланыс процесін жеңілдетеді, ауызша емес байланысқа мүмкіндік береді (арт-терапия өнімі арқылы), коммуникативті кедергілер мен психологиялық қорғаныстарды жеңуге көмектеседі, баланың сезімдерін, тәжірибелерін және эмоционалды жағдайларын білуге қосымша әсер етеді, эмоционалды жағдайлар мен реакцияларды реттеудің алғышарттарын жасайды, жеке құндылықты айтарлықтай арттырады, оң "Мен-тұжырымдаманы" қалыптастыруға және есту қабілеті зақымдалған бала жасаған өнімінің құндылығын әлеуметтік тану арқылы өзіне деген сенімділікті арттыруға ықпал етеді.

Сонымен қатар, осы жұмыста қарастырылған мәселелер одан әрі теориялық және практикалық зерттеулер үшін өте маңызды деп қорытынды жасауға болады. Әсіресе, мүмкіндігі шектеулі балаларды өнер құралдарымен әлеуметтік бейімдеу және оңалтуға байланысты мәселелерді айтуға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Тигранова Л. И. Развитие логического мышления детей с недостатками слуха: кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 61 с.
2. Бондарь С. В. Технология психокоррекционной работы по развитию у слабослышащих младших школьников творческого мышления // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2019 – №2 (февраль) –0,4п.л.
3. Қасымжанов А., Келбұғанов Ә. Ойлау мәнері. – Алматы, Қазақстан, 1867- 1846.
4. Аймауытов Ж. Психология.- Алматы, Рауан, 1995.-312б.
5. Мұқанов М.М. Бақылау және ойлау.- Алматы, Қаз. мем. бас, 1959.-120б.
6. Заикина Евгения Дмитриевна, студентка Лебеденко Инна Юрьевна. Арт-терапия в коррекции эмоционально-личностных нарушений у детей с нарушениями слуха .
7. Подлужная И.Н. Учебно-методический комплект «Арт-терапия как инновационная технология при работе с детьми с нарушением слуха в дополнительном образовании».
8. Утёмова Г.В. Учебно-методическая копилка приемов и методов психолого-педагогического сопровождения детей с ОВЗ (нарушение слуха) «Арт-терапия как средство развития когнитивных процессов в работе с детьми с нарушением слуха в дошкольном образовании».- Звериноголовское 2019.

НАШАР ЕСТИТІН МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ КООРДИНАЦИЯСЫН МУЗЫКАЛЫҚ-ЫРҒАҚ АРҚЫЛЫ ДАМУЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Байдильдинов Т.Ж.¹, Қарақойшиева А.А.¹

¹п.ғ.к., аға оқытушы, Педагогика және психология институты «Арнайы білім беру» кафедрасы,

²«7М01901 – Арнайы педагогика кадрларын дайындау» мамандығының 2 курс магистранты,
Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ.

E-mail: ¹t_baidildinov2020@mail.ru, ²karakoishiyevaa@mail.ru

Мақалада нашар еститін балалардың координациясы, жалпы физикалық дамуы сипатталған. Мақаланың негізгі мақсаты – нашар еститін мектеп жасына дейінгі балалардың координация дағдыларын дамытудағы музыкалық-ырғақтың алатын орны туралы мәлімет беру. Нашар еститін балалардың координациясын музыкалық-ырғақ арқылы дамытудың маңыздылығы мен қажеттілігі айқындалған. Нашар еститін балалардың координациясын музыкалық-ырғақ арқылы дамыту мәселесі бойынша арнайы әдебиеттерге шолу жасалынды.

Тірек сөздер: нашар еститін балалар, координация, музыкалық-ырғақ арқылы дамыту

В статье описана координация, общее физическое развитие слабослышащих детей. Определена важность и необходимость музыкально-ритмического развития координации слабослышащих детей. Проведен обзор специальной литературы по проблеме музыкально-ритмического развития координации слабослышащих детей.

Ключевые слова: слабослышащие дети, координация, музыкально-ритмическое развитие

The article describes the coordination, general physical development of hearing-impaired children. The importance and necessity of musical and rhythmic development of coordination of hearing-impaired children is determined. The review of special literature on the problem of musical and rhythmic development of coordination of hearing-impaired children is carried out.

Key words: hard of hearing children, coordination, musical and rhythmic development.

Есту қабілеті зақымдалған балалардың жалпы физикалық дамуы, сонымен қатар есту қабілеті зақымдалған балалардың қозғалу-координация дағдылары, педагогика, дефектология ғылымының мамандарының басты назарында. Мектеп жасына дейінгі есту қабілеті зақымдалған балалардың қозғалыс -координациясын мектепке дейінгі білім беру ұйымдарындағы балалармен дамыту-педагогикалық жұмысты ұйымдастыруда маңызды орын алады.

Е.Ю.Овсянникова, Н.Б.Губарева зерттеулерінде нашар еститін балалардың физикалық дамуы, қимыл-қозғалысты бағдарлау қабілеттерінің көрсеткіштері бойынша қалыпты еститін балалардан артта қалуда делінген [1].

Нашар еститін мектеп жасына дейінгі балалардың қозғалу-координация дағдыларын бағдарлау мектепке дейінгі білім беру ұйымдарындағы балалармен дамыту-педагогикалық жұмысты ұйымдастыруда негізгі орын алады. Есту анализаторларының зақымдалуы нәтижесінде вестибулярлы аппаратта ақаулардың пайда болуы нашар еститін балалардың қимыл-қозғалысты бағдарлау қабілеттерінің дамуында бұзылыстардың пайда болуының себебі екендігін ғалымдар өз зерттеулерінде көрсетіп өткен.

Нашар еститін, естімейтін балаларда қимыл-қозғалыс дағдыларында төмендегідей өзгешеліктер байқалады:

- негізгі моторикада көрінетін қозғалыстардың төмендігі;
- қозғалыстағы меңгерудің салыстырмалы баяулауы;

- статикалық және динамикалық тепе-теңдігін сақтаудағы қиындық;
- кеңістіктік бағдарлауды дамытудың салыстырмалы түрде төмен деңгейі;
- баяу әрекет ету қабілеті, жекелеген қозғалыстарды орындау жылдамдығы және жалпы қозғалыс қарқынының төмендігі;
- қолдар мен саусақтардың ұсақ моторикасының мотор сферасының дамуындағы ауытқулар, уақыт пен кеңістіктегі дененің жеке бөліктерінің қозғалыстарының үйлесімділігі, қозғалыстардың ауысуы, қозғалыстардың дифференциациясы мен ырғағы, олардың жиынтығы үйлестіру қабілетінің бұзылуын сипаттайды;
- балалар мен жасөспірімдердің дене даярлығын сипаттайтын жылдамдық - күш, күш, төзімділік және басқа да өмірлік маңызды дене қабілеттерін дамытудағы артта қалушылық.

Г.П. Лескова өз еңбегінде балалар ағзасына үнемі қозғалыста болудың тән екендігін жазған. Оның айтуынша, ерте балалық шақта мотор сферасының белсенді дамуы жүреді: өмірдің бірінші жылында бала серуендеу мен қарапайым объективті әрекеттерді игереді, содан кейін негізгі қозғалыстардың барлық қарапайым формаларын игереді, сондықтан моториканы және дағдыларды қалыптастыру міндеті балалар мекемелерінің жұмысында үлкен орын алады.

Нашар еститін балалардың дене тәрбиесін жақсарту мәселелерімен айналысқан зерттеушілер (А.А. Коржова, Н.А.Бернштейн, Г.В.Трофимова) физикалық дамудағы ауытқуларды түзету және дамыту мүмкін екендігімен келіседі. Арнайы таңдалған және әзірленген бағдарламалар негізінде жүйелі және мақсатты физикалық жаттығулар көмегімен нашар еститін балалардың физикалық дамуын түзетуде айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізуге болады.

Л.А.Головчиц зерттеуінше, естудің түрлі патологиясы бар балаларда 62% - жағдайда дисгармониялық физикалық дамудың баяулауы байқалатынын атап өткен. Сонымен, естудің бұзылысы баланың физикалық дамуының баяулауымен қатар, жалпы қимыл - қозғалысқа да теріс әсерін беретінін байқауға болады [2].

Қозғалыстарды үйлестірудің күрделі процестері ең алдымен нейрофизиологиялық механизмдермен қамтамасыз етіледі (Н.А. Бернштейн, Н.А. Рокотова, А.Р. Лурия және т. б.). 100 жылдан астам тарихында бұл механизмдер туралы идеялар - мидың басқару функциялары айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Адамның моторикасын және қозғалыстарды үйлестіру механизмдерін түсіндіруге қатысты алғашқы ғылыми тәсілдер И.М. Сеченов пен И. П. Павловтың есімдерімен байланысты, олар бұл механизмдерді рефлексия теориясы тұрғысынан түсіндірді [3].

Нашар еститін балаларға арналған музыкалық қимылдарды үйрету- бұл баланың жан-жақты дамуына ғана әсер етіп қоймай, координация дағдыларын дамытуда маңызды бағыт болып табылады. Музыка мен қимылдардың синтезін қолдану балалардың қозғалыс сферасындағы бұзылыстарды, соның ішінде қимылдардың жеткіліксіз дәлдігі, үйлестірілуі мен ырғағын, оларды өз еркімен реттеудегі қиындықтарды жеңу үшін ерекше маңызға ие. (Э.Н.Абилова, Р.Д.Бабенкова, Н.Г.Байкина, В.В.Дзюрич, А.С.Кагарлицкая, В.А.Какузин, Г.В.Трофимова). Нашар еститін балаларға қимылдарды үйрету ең алдымен музыкалық-ырғақ сабағында жүзеге асады. Бүгінгі күнге дейін балаларды музыкаға дұрыс, мәнерлі және ырғақты қимылдар жасауға арнайы бағдарламалық-әдістемелік қолдау жасалды[4].

Н.А. Ветлугина "Баланың музыкалық дамуы" кітабында атап өткендей, музыкалық даму күрделі және көп мағыналы құбылыс. Оның компоненттері арасында әртүрлі қатынастар бар: табиғи бейімділіктер мен қалыптасқан музыкалық қабілеттер, дамудың ішкі процестері және балаға сырттан берілетін тәжірибе, тәжірибені игеру және одан әрі даму процестері арасындағы қатынастар. Музыкалық білім педагогикалық процесс ретінде баланың дамуының ішкі заңдылықтарын және сыртқы жағдайлардың осы дамуына әсерін ескере отырып, олардың бірлігіндегі ішкі процестер мен сыртқы жағдайлардың барысын қамтиды [5].

Балаларға арнайы білім берудің заманауи жүйесінде музыкалық-ырғақты қолдана отырып, координациясын дамыту жұмыстары қозғалыс және эмоционалды-ерік салаларын, психикалық функцияларды, көркемдік және шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді.

Мектеп жасына дейінгі және мектеп жасындағы балалардың музыкалық-ырғақтық қозғалыстарымен жұмыс жасау жүйесі құрылған (Э. Б.Абдуллин, Л. Н. Алексеева, Ю.Б.Алиев, Л. А. Безбородова, Н. А.). Мектеп жасына дейінгі нашар еститін балалармен музыкалық-ырғақ арқылы дамыту бағдарламаларын құруға басты назар аударылуы тиіс. Мұндай бағдарламаларды әзірлеу нашар еститін балалардың физикалық даму ерекшеліктерін, дайындығы мен координация деңгейін жан-жақты зерттеуге негізделуі керек. Берілген бағдарламаларда музыкалық-ырғақ арқылы мектеп жасына дейінгі нашар еститін балалардың жеке басын мақсатты дамыту мәселелері жеткіліксіз қарастырылған.

Сонымен қатар, бірқатар авторлар (Ю.В. Демьяненко, 1987; г. Б. Дьяченко, 1993; Е.П. Артамонова, 1996; А. Б. Лагутин, 1997; л. т. Майорова, 1998; А. А. Мирошников, 2000 және т. б.) мектепке дейінгі жаста қозғалу –координация дағдыларын қарқынды дамытудың маңызды алғышарттары бар екенін атап өтті. Атап айтқанда, мектепке дейінгі жастағы қозғалыс координациясын мақсатты түрде тәрбиелеу кезінде олардың жекелеген жақтарының көрінуі даму қарқыны басқа қозғалыс қабілеттері мен қасиеттерінен 1,5-2 есе жоғары, бұл 6-7 жасқа дейін оның одан әрі табысты дамуы және балалардың мектепте оқуға функционалдық дайындығын қамтамасыз ету үшін мықты қозғалыс-координация базасын құру үшін мектепке дейінгі жаста координацияны мақсатты түрде қалыптастыру қажеттілігін көрсетеді.

Нашар еститін балалардың дене бітімінің дамуының, дене дайындығының, қозғалыс қабілеттерінің және функционалдық мүмкіндіктерінің төмен деңгейі оларды музыкалық-ырғақ сабағында жүйелі шұғылдануға тарту арқылы координацияны музыкалық-ырғақ арқылы дамыту қажеттілігін туындатады.

Психологтар, физиологтар, педагогтар және дәрігерлер ырғақтық қозғалыстың табиғаттағы және еңбек іс-әрекетіндегі маңызын зерттей отырып, музыканы емдік және тәрбиелеу мақсатында қолданудың мәселеріне баса назар аударады. Музыка мен қозғалыстың органикалық бірлігі керек, қозғалыс музыканың мазмұнын ашуы керек және композицияның динамикасына, темпіне, метроритміне сай келуі қажет. Сонымен бірге, қозғалыстар музыкалық шығарманы саналы түрде қабылдауға итермелейді. Музыка мен қозғалыстың байланысының айқын көріністері ретінде балет спектаклін және спорт түрлерінен мәнерлеп сырғанауды және көркем гимнастиканы да жатқызуға болады.

Музыкалық-ырғақты білім беру жүйесінің негізін қалаушы-швейцариялық музыкант композитор және педагог Эмиль Жак-Далькроз - балалардың жалпы музыкалық қабілетін қалыптастыру құралы ретінде музыкаға қозғалысты қолдану идеясын алға тартты және көптеген балалардың ырғақ сезімі дамымағанына назар аударды. Ол "денеге арналған Сольфеджио" деп атаған ырғақты жаттығулар кешенін дамыта отырып, балалардың жақсы есту-қимыл реакциясын, дыбыстық музыкаға қимылмен тікелей және тиісті жауап беру қабілетін дамытуға тырысты [6].

Н. А. Ветлугина шартты түрде балалардың музыкалық-ырғақты әрекетін музыканы қабылдау және қозғалыста мәнерлілікті көрсету деп екі топқа бөледі. Әрекеттің бірінші тобы біртіндеп сараланатын және дәлірек болатын музыканы тұтас қабылдаумен байланысты. Бірінші топта - бала музыкалық мәнерліліктің кейбір құралдарын бөле бастайды. Іс-қимылдардың екінші тобы музыкалық ойындар, билер кезінде, музыкаға әртүрлі дене шынықтыру жаттығуларын орындау кезінде моториканы, қозғалысты дамытуға бағытталған. Балалардың қимыл-қозғалыстарының мәнерлілігінің орындалуына қол жеткізе отырып, олар белгілі бір музыкалық шығарманың ерекшеліктерін дәл жеткізуі керек [7].

Бала өміріндегі музыкалық-ырғақты қозғалыстардың маңызы:

- балалардың эмоционалды әлемін байытып, музыкалық қабілеттерін; дамытады;
- танымдық қабілеттерін дамытады;
- белсенділікке, тәртіпке тәрбиелейді;
- дененің физикалық жақсаруына ықпал етеді.

Музыка тек қозғалыспен ғана жүрмейді, оның мәнін де анықтайды: қозғалыс тек музыканың аккомпанент астындағы қозғалыс болмауы керек, музыка фонында ол сәйкес келуі керек:

- музыка сипатына
- музыкалық мәнерлілік құралдарына;
- музыкалық шығарманың формасына.

Музыкалық-ырғақтық қозғалыспен жұмыс барысындағы басты бағыт – баланың жүйелі музыкалық дамуы.

А.Н.Зими́на зерттеуінше, мектепке дейінгі кезең - бұл музыкалық әсердің жинақталу кезеңі, әрі музыкалық қабылдаудың қарқынды дамуы. Бұл жас дамуына байланысты, музыкалық-ырғақтық даму сипаты өзгереді. Ерте балалық шақта бала қуанышпен жүгіреді, секіреді, билейді. Бірақ бұл әлі толық орындалмаған іс-әрекет (ойын,би) болып табылады, бұл тек осы процеске ішінара қосылу. Бала бұл жаста дұрыс емес және түсініксіз қозғалады. Осы жылдары балаларды музыкаға эмоционалды жауаптылықты, қабілеттілікті, музыканы тыңдау, есте сақтау және музыкамен байланысты қимылдарды орындауға үйретеді [8].

Музыкалық-ырғақтық қозғалыстардың балалармен ойындар, билер және жаттығулар түрінде өткізілуінің қозғалтқыш негізі (двигательная основа):

- негізгі жаттығулар –жүру, секіру
- заттармен гимнастикалық қозғалыстар, (доптармен, ленталармен, тулармен, жалаушалармен);
- би қимылдары;
- еліктеуші қозғалыстар: құстардың, адамдардың, жануарлардың, көлік құралдарының әр түрлі әрекеттерін еліктей отырып, негізгі қозғалыстарды орындау.

Музыкалық – ритмикалық бөлімдер бойынша негізгі бағдарламалық талаптар келесідей: музыкалық-ритмикалық жаттығулар және музыкалық ойындар арқылы балалардың музыкаға деген қызығушылығын арттыру, олардың музыкалық қабілеттерін дамыту, оларға музыканы тұтас, эмоционалды түрде қабылдауға үйрету. Балалар келесідей дағдыларды игеруі қажет:

- музыкамен бір уақытта қимылдарды бастау және аяқтау;
- қозғалыстарын музыка сипатына қарай (сергек,тыныш), регистрлік өзгерістермен (жоғары, төмен), темпке байланысты (жылдам, баяу), динамикаға байланысты (қатты дыбыс, баяу дыбыс) деп өзгерту.
- негізгі қимылдарды орындау (жүру, жүгіру, секіру);
- гимнастикалық жаттығуларды орындау (жалаушалармен, сылдырмақтармен және т. б.);
- бейнелі және би қимылдарын орындау.

А.Н.Зими́на зерттеуінше, бұл қозғалыстардың барлығын балалар әртүрлі жолмен көрсетеді және олар қиял мен шығармашылық белсенділігін дамыту үшін пайдалы материал болып саналады.

Е. Г. Речицкая былай деп жазады: "Сабақтан тыс уақытта естімейтін және нашар еститін балаларға ырғақ пен би сабақтарын ұсынуға болады, бұл шығармашылық мүмкіндіктерді ашуға ғана емес, сонымен бірге баланың мұғаліммен немесе жалпы топпен қарым-қатынасын жандандыруға, олардың ішкі мәселелерін, тәжірибелерін, ішкі қайшылықтарын нақты, дәл білдіру үшін де көмектеседі"[9].

Е. З. Яхни́на "Есту қабілеті зақымдалған балалармен музыкалық-ырғақты сабақтардың әдістемесі" оқулығында да есту қабілеті зақымдалған балалардың даму процесіндегі музыкалық-ырғақтық сабақтар мен хореографиялық сабақтардың маңыздылығын атап өтті [10].

Е.З.Яхни́на зерттеуінше, оқудың төртінші жылында нашар еститін балалардың музыкаға эстетикалық қатынасын тәрбиелеу жалғасады, музыкаға деген қызығушылық пен махаббат, музыкаға эмоционалды жауаптылық дамиды. Музыка мазмұнының қоршаған әлемнің дыбыстарымен және бейнелерімен байланысы туралы қарапайым идеялар қалыптасады. Музыкалық сабақтарда балаларды музыкаға мәнерлі қимылдарды іздеуде қарапайым шығармашылыққа тартады. Олар музыкалық пьесаларды, үйренген билердің әуендерін, ойындарды, билерді есте сақтау және тану, пьесаның жанрын анықтау дағдыларын дамытады-марш, би (полка, вальс), ән.

Бесінші оқу жылында нашар еститін балалар мұғалімнің орындауындағы және жазбадағы музыканы тыңдау кезінде музыкалық қойылымдар туралы түсінігін кеңейтеді. Балалардың назарын оркестрдің, хордың, дауыстардың (ерлер, әйелдер, балалар) дыбысына аударады.

Мектепке дейінгі білім берудің толық курсынан өткен нашар еститін балалар көп жағдайда билеуге, музыканың көңіл-күйіне сәйкес келетін мәнерлі қимылдарды өз бетінше таңдауға, жүргізуші ретінде әрекет етуге деген ұмтылысты дамытады. Балалар қозғалыстарды мәнерлі және ырғақты орындайды, жұптардағы (бағандардағы, шеңберлердегі) қимылдары келісімді болады, ойын бейнелерін сахналық қойылымдарда, дөңгелек билерде мәнерлеп жеткізеді, композиция бойында бейнелі - рөлдік әрекетті сақтайды. Олар әлем халықтарының ұлттық билерінің элементтерімен, тән би қимылдарының ерекшеліктерімен, олардың ырғағымен, мәнерлілігімен таныс болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Губарева, Н.В. Дифференцированный подход в процессе коррекции и развития координационных способностей у школьников с различной степенью нарушения слуха: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Н.В. Губарева. — М., 2009.-24 с
2. Головниц Л.А. Дошкольная сурдопедагогика: Воспитание и обучение дошкольников с нарушениями слуха: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений
3. Лях В.И. Координационные способности: диагностика и развитие. - М.: ТВТ Дивизион, 2006. – 290
4. Кагарлицкая А.С., Тугова Н.А, Шелгунова Н.И, Программа музыкально-ритмических занятий, 1988, 1992
5. Ветлугина Н.А, «Музыкальное развитие ребенка», 1968
6. Россихина В.П., Александрова Н.Г. и ритмика Далькроза в нашей стране-В кн: Из прошлого советской музыкальной культуры/238-270
7. Ветлугина Н.А, 1968.
8. Зими́на А.Н./Основы музыкального воспитания и развития детей младшего возраста.-М.Просвещение,1989
9. Речицкая Е.Г. Развитие младших школьников с нарушениями слуха в процессе внеклассной работы. М., 2004. — 156 б
10. Яхни́на Е.З. Методика музыкально-ритмических занятий с детьми, имеющими нарушения слуха: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений./ Под ред. Б.П. Пузанова. М.: ВЛАДОС, 2003. — 272 б.

ӘОЖ 541.124

<https://doi.org/10.53355/z3045-5244-5524-s>

БАЛАЛАРДЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМУДА ТАНЫМДЫҚ ҚАСИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Байтақ Ж., Рыспаев И., Сембай А., Зияда Р.

Шығармашылық оқыту білім беру бағдарламаларының музыкалық білім мамандығының
МҚ-411 топ., МҚ-231 топ студенттері

Ғылыми жетекшісі: Таубалдиева Ж.Ш., п.ғ.к., доцент, шығармашылық оқыту білім
беру бағдарламаларының қауымдастырылған профессоры (доцент)

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: z.taubaldieva@mail.ru

Мақалада әңгімелесудің арнайы әзірленген және әзірленбеген түрлерінің әдіс ретінде саз сабағын ұйымдастыруда қолданылуы сарапталып, олардың баланың диалогті сөйлеуін

дамытудағы рөлі ашылған. Эстетикалық тұрғыда тұлға тәрбиелеу мақсатында авторлар мектепке дейінгі және мектепалды жастағы баланың қарым-қатынастық, танымдық және бейнелі-қимылдық қырынан дамуына қатысты біршама зерттеулерді қарастырылған.

Тірек сөздер: әңгімелесу, сөйлеуді дамыту, аңыз әңгіме оқу.

В статье рассмотрено использование преднамеренных или непреднамеренных видов беседы как методов организаций деятельности по обучению детей к музыке и рассмотрена их роль в развитии диалогической речи ребенка. Для воспитания эстетически развитой личности авторами изучены ряд исследований и предложены практические материалы по коммуникативному, познавательному и образно-двигательному развитию детей дошкольного и предшкольного возраста.

Ключевые слова: беседа, развитие речи, чтение сказочного рассказа.

The article discusses the use of deliberate or unintentional types of conversation as methods of organizing activities for teaching children to music and their role in the development of dialogical speech of the child. To educate an aesthetically developed personality, the authors studied a number of studies and offered practical materials on the communicative, cognitive and figurative-motor development of children of preschool and preschool age.

Key words: conversation, speech development, reading a fairy tale story.

Баланы жастайынан шығармашылыққа баулуда қандай іс-әрекетте болсын, баламен әңгімелесуді дұрыс құру маңызды болып табылады. Қазіргі қоғамның жаңғыруы кезеңінде халықтық дәстүр бойынша тәрбиелей отыра, балаларды сөйлетуге қызықтыратындай жағдаяттар арнайы тудырылмаса, олардың бір нәрсе туралы түсіндіріп айтуы, дәлелдеп сөйлеуі немесе ой-пікірін білдіруі ойдағыдай жүзеге аспай жатады. Бұған себеп, біріншіден, бала тілінің ата-әже ықпалымен тиісті деңгейде жетілмеуі болса, екіншіден, тәрбиеші мен мұғалімнің әңгімелесуде жіберетін қателерінің салдары болуы мүмкін. Педагогтар әдіскер ғалым Ш. Сарыбаевтың әр сабақтың тәжірибе жүзінде сөйлеу сабағы болуын ескерткенін саз сабақтарын ұйымдастыруымызда да ұмытпауымыз керек.

Баламен әңгімелесу барысында бала ойлау операцияларына (талдау, жинақтау, салыстыру, қорытындылау), өз ойын білдіруге, тыңдауға және қарсыласын түсінуге, айналасындағыларға түсінік беруге, қойылған сұрақтарға жүйелі жауап беруге үйренеді. Әңгімелесуде балалардың байланыстырып сөйлеу тілі дамиды және педагог балаларды ортақ қызықты тақырыпқа жетелеп, бір-бірімен сөйлесуге деген қызығушылықтарын тудырады. Тақырып ретінде белгілі бір баланың тәжірибесі алынса және ондай әңгіме айтатын балалар көп болса, әңгіме бағалы бола түседі.

Тілді психологиялық қырынан ғалым Л.С. Выготский және оның мектебіндегі шәкірттері қарастырды. Олар ойлап шығарған «дамыта оқыту» концепциясы бала тілінің табиғи деңгейлік даму кезеңдерін көрсетеді. Л.С. Выготский, А.А. Леонтьев, И.А. Зимняя және басқалар ұсынған «әрекет теориясы» ұйымдастырылған оқу іс-әрекеттері барысында бала тілінің даму деңгейіне сүйенеді, оның ұстанымдары баланы алға сүйрейді. Балаларды оқу үдерісінде тілдік әрекетке келтіру үшін ғалымдар мынандай талаптар ұсынады:

1. сөйлеуге қажеттілік тудырылу, яғни балаларға тапсырмалар беруде олардың балаларды өзара сөйлететіндей етіліп берілуі;
2. тіл мазмұнын нақтылау (не туралы сөйлейтіні);
3. тілдік құралдардың (тіл таңбалары: сөздер, сөз тіркестері, т.б.) жеткілікті болуы [5., 21б.].

Тілдік құралдар, материалдар әрбір ұлт тілінде бар, тұрақталған, әдеби нормасы қалыптасқан, тіл заңдылықтарына сүйенетін құралдар болса, олардың қолданысқа түсуі адамдардың жасына, әлеуметтік тұрқына, біліміне, қоғамдағы орнына, жеке мінезіне, өзіндік қабілеттеріне байланысты әртүрлі болады. Мысалы, үлкендердің сөйлеуі мен баланың сөйлеуін салыстыра алмайсың, екеуі екі басқа. Үлкендер ұлт тілінде бар тілдік құралдарды баланың жасына қарай таңдап-талғап қолданбаса, балаға ойын тез қабылдата алмайды.

Сөйлеу тілі үш қызмет атқарады: қарым-қатынастық, танымдық және тәртіптеушілік. Бұны сабақта қойылатын міндеттерден байқай аламыз. Тілдің қарым-қатынаста, сөйлеу ортасында дамитыны ғылыми тұрғыда дәлелденген. Тіл балаға қоршаған ортаны, оның мәдени-тұрмыстық құралдарын тануға көмектеседі. Туындаған жағдайларға байланысты орыс мектебінде оқытылатын, немесе өз ана тілінде белгілі себептерге орай еркін сөйлеп дағдыланбаған балалардың сөйлеу тілі тиісті деңгейде қалыптаспайды. Сондықтан саз, өнер мектептерінің әрқайсысындасабақ барысында әңгімелесу, баламен жеке және топтық сөйлесулер үздіксіз пайдаланылуы керек.

Сонымен, әңгімелесу – әрі әдіс, әрі ана тілді, сөйлеуді дамыту құралы. Мұны жете түсіну үшін әңгімелесу әдісімен өнер мектебінің 6-жастағы балаларымен өткізілген саз сабағының құрылысына назар аударалық. Сабақтың жоспары төмендегіше құрылды:

Сабақ мақсаты: Күйдің құрылысы, мәні туралы жүйелі ақпарат беру, дәстүрлі күйге сүйіспеншілікпен қарауға тәрбиелеу, өнерді тануға және ол туралы әңгімелей алуға ынталандыру.

Білімділік: Күйдің мәні мен мазмұны туралы ақпарат беру. Күй өнерінің негізін қалаушылары туралы мәлімет беру. Күй мен күйші айырмашылығын түсіндіру.

Дамытушылық: Күй туралы баланың алғашқы дүниетанымдық көзқарасын қалыптастыру. Музыкалық танымын, зейінін, ой-қиялын, есте сақтау дағдыларын дамыту.

Тәрбиелік: Ұлттық дәстүрлі күйге сүйіспеншілікпен қарауға, күйді тыңдату және қимылын келтіре орындату арқылы баланың ішкі рухани сезімталдығын тәрбиелеу. Күй мен халықтың бастан кешкен тарихының байланысын көрсету.

Сабақ түрі: интегративті (Қазақстан тарихы, музыкасы, әдебиеті, ритмика)

Пәнаралық байланыстар: Қазақстан тарихы, музыка тарихы, сольфеджио, ритмика, ырғақ.

Қолданылатын әдіс-тәсілдер: аңыз әңгімені оқу, әңгімелеу және әңгімелесу, күй құрылысын талдау-жинақтау.

Материалды-техникалық құралдар: CD-жазбалары, домбыра аспабы, слайдтан ноталарды, суреттерді көрсету.

Интегративті (біріктірілген) 1 сағаттық оқу үдерісінде домбыра аспабының оқытушысының балалармен 4 рет әзірленбеген әңгімелесу өткізуі педагогтің сабақ мақсатына біршама қол жеткізуіне ықпал еткен.

Бірінші әңгімелесу оқушының үй тапсырмасын тексеру барысында өткізілген. Қойылған сұрақтар:

1. Орындаған шығарманда сен қай жолдағы қимыл-қозғалысты көрсеттің?

2. Қандай динамикалық белгілерді пайдаландың?

3. Мәтінде қандай динамикалық белгілерді орындадың?

Екінші әңгімелесу домбыра мен күйші туралы аңыздардан үзінді келтіріп, CD-жазбасын тыңдатқызған соң өткізілген. Педагог аңызды мәнерлеп оқып, күйдің ақпарат жеткізуші өнер екенін және домбыраның тілі де бар екенін көрсетті де, мынандай сұрақтар бойынша баламен әңгімелескен:

1. Күйді түсіну үшін адам нені пайдаланады?

2. Күй сурет сала ма?

3. Күй адамда қандай сезімдерді оятады? Бұл сұрақтарға толымды

жауап бере алмаған Мариямға әңгіме мазмұнын жинақтап, әңгіме түйіні шығарылды: «Демек, тіл тоқтаған жерде күй жүреді деген сөз. Күй кей жағдайларда алдыңғы орынға да шығып кетеді. Күйдің осындай мән-мағынасы бар, сондықтан да қадірлі, қастерлі. Күй тұрғанда қазақ қазақ болады, қазақ болып қала береді».

Жаңа сабақ материалдарын оқушыға үйретіп шыққаннан соң, «Кеңес» күйіне оқушымен талдау жасауда оқытушыға әңгіме үстінде тапсырма беру, негізінде әңгімелесу тәсілдеріне жүгінуге тура келді.

1. Күйдің басын көрсет.

2. Мәтіні қалай өзгереді (секіреді, жоғары және төмен түседі).

3. Қандай қимыл-қозғалысқа ұқсайды?

Беріліп отырған сабақ барысында оқытушы бжастағы мектепалды топ баласынсұрақтарымен түрлі әрекетке салды: күй арқылы жеткізілетін қимыл-қозғалыстарды көрсетті және атады; динамикалық белгілерді орындап, тыңдап, көріп әрі орындады; күйдің қасиеттері туралы проблемалық сұрақтар төңірегінде ойландырды, өздігінен жауап іздетті; күйдегі қимыл-қозғалыстарды салыстырды, ажыратып топтады.

Ескеретін жайт: балалармен әңгімелесу шынайы, жанды болуы керек. Бұл талап сабақта ұсталынды. Мариям жауап бере алмай жатқанда, жетелеуші, демеуші сұрақтармен көмек берілді. Орысша қолданған тіркестеріне «волнаобразный» деген кезде «толқыған теңіз сияқты» деп айтылып, ол тіркес бірлесе қайталанды. «Күй толқыған теңіз сияқты, бірде жоғары секіреді, бірде төмен түседі» деп қимылы көрсетіліп, бала тіліне теңеу сөз енгізілді. Балалармен әңгімелесутақырыпты жинақтап, бекіту мақсатында мынандай сұрақтар төңірегінде өрбіді:

1. Күйдің ерекшелігі қандай?
2. Белгілі күйшілерді және күйлерді атап бер.
3. «Кеңес» түсінігі нені білдіреді?
4. Лига деген қандай орындау тәсілі?
5. «Кеңес» күйінде қандай қағыстар және ырғақтар орындалады?
6. «Кеңес» күйі неше бөлімнен құрылған?

Жинақтап айтқанда, сөйлесу әрекеті кезіндегі жанды, шынайы тілдік қатынас, яғни әңгімелесу, бала тілін дамытудың тиімді құралы әрі сабақты ұйымдастырудың әдісі. Оның ұйымдастырылу формалары мен мазмұны сабақтың өткізілу әдісі ретінде баланың педагогпен сөйлесу деңгейі мен оның мазмұнының көрсеткіші екендігін көрсетеді зерттеушілер [2,3]. Байқалып тұрғандай, кейбір сұрақтар толыққанды қойылмағандықтан («Қандай қимыл-қозғалысқа ұқсайды?»), балаға бірден түсінікті болмай қалды. Сол сияқты оқушының сөздік қорының аздығы кейде оның толық жауап бере алмай қалуына әкелді. Сондықтан балаларды қарым-қатынасқа тарту үшін ұйымдастырылған оқу іс-әрекеті үстінде өздерінің сөйлеу тіліне педагогмынандай талаптар қоюы керек:

- Мазмұнды, дәл және логикалық байланыста сөйлеуі;
- Сөздерінің балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес болуы;
- Сөйлеу тілі лексикалық, фонетикалық, грамматикалық, орфоэпиялық жақтан дұрыс болуы;
- Әдеби тілі бала түсінігіне сәйкес бейнелі, айшықты болуы;
- Сөйлегенде үн реңкін сақтау, мәнерлі, құлаққа жағымды дауыспен сөйлеу;
- Сөйлеу мәдениетін сақтау, яғни ойды, идеяны мимика, пантомимка, бейнелі қимылдар арқылы жеткізу[1].

Мектепалды оқыту, балабақшаның мектепке даярлық топтарында балалардың байланыстырып сөйлеу тілі жеткілікті дамыған болуы керек. Оның екі типі әңгімелесу (диалог) және әңгімелеу (монолог) балабақшада бала тілін дамыту құралы ретінде арнайы ұйымдастырылатын оқу іс-әрекеттерінде 5-6жастан бастап жүзеге асырылып келеді.

Күнделікті қарым-қатынаста диалогтік сөйлеуді қалыптастырудың негізгі әдісі – тәрбиешінің балалармен әңгімелесуі. Тәрбиешінің балалармен әңгімесі, егер топта жағымды атмосфера болған жағдайда дамытушылық сипатта болады. Бұл жағдайда қарым-қатынаста басты жағдай бала тұлғасын түсіну қабылдау болып табылады. Бала егер үлкендер әңгімесінен ақылдылық, қызығушылық сезінсе, олармен қарым-қатынасқа шын ниетімен кіріседі. Тәрбиеші балалармен кез-келген уақытта әңгімелесе алады.

Балалармен жүргізілетін әңгіме жеке және ұжымдық әңгімелесулер деп те аталады. Ұжымдық әңгіме үшін нағыз бағалы уақыт серуен кезі. Кіші топта өткізілетін әңгімелесу балаларды қоршап тұрған заттармен байланысты: олар ойыншықтарды, көліктерді, топ ішіндегі мүліктерді, ауладағы, отбасындағы құралдарды бақылайды. Естияр және ересек топтарда әңгіменің тақырыбы балалардың қоршаған өмірден, кітаптан, теледидардан алған тәжірибелері мен жаңа білімдері арқылы кеңейе түседі. Балалардың сөйлеуіне тәрбиеші қатты әсер ететіндіктен, оның сөйлеуінде балалардың жас ерекшеліктері ескерілуі керек.

Ұлттық аспапта ойнауға үйренуге бала 5 жастан келеді, бұл сыныпта баламен жеке әңгіме басымырақ болады. Баланы қызықтырып, өзіне қарату өте маңызды. Оқытушы алғашқы нота түрлерін үйрету сабақтарында бала көңілін аударатындай етіп машина ойыншығын пайдаланады. Слайдқа орналастырылған ашық түсті түрлі машиналарды қозғалысқа келтіре отырып, әр нотаның ырғағын салу, қысқа, созылыңқы ноталарды ұйқасты жолдарды бірлесе айтутәсілімен баланы нота әлеміне апара алады. Келесі сыныпта ұжымдық әңгіме бағдарлама бойынша балаға үйретілетін күйлердің тарихына орын беруде тиімді болып шықты. Балалардың күйдіңшығуына негіз болған тарихи оқиғаны әңгімелеуді, мазмұнын еске ұстауды тапсырған оқытушы бала әңгімесінің жүйелі болуына назар аударады.

Диалогтік сөйлеуді дамытудың келесі тиімді әдісі балалардың ойындары. Мазмұны мен түрлеріне қарай олар: мазмұнды-бейнелі, қимыл-қозғалыс, дидактикалық, құрылыс, кейіптендіру ойындары болып бөлінеді. Мысалы, саз ырғағына енгізу үшін атқа отырғандай етіп, оқушы баланы орындыққа отырғызып, «Шауып келем, шауып келем қатты мен, шауып келем, шауып келем атпенен» дегізіп, динамикалық лепті, ритмикалық қозғалыстар жасату немесе «Жел соғады, күн бұлттанды, жаңбыр жауды себелеп» дегізіп, біркелкі ырғақты қозғалыстарға келтіру үйретілетін саздың мазмұнына қарай қолданылады.

Жинақтап айтқанда, баланы арнайы түрде әңгімелесуге үйретуде педагогтің заттық нысандарды көрсете отырып сөйлесу, көркем әдеби шығармаларды мәнерлеп жатқа оқу, балаларға сөздік не қимылдық тапсырмалар беру, диалог құруға түрткі болатын сөйлесу жағдаяттарын тудыру, түрлі қимылдық ойындар ойнату әдістері қолданылады. Ойын түрлеріне (мазмұнды рөлдік, сөздік дидактикалық, қимылдық, сахналық және драматизациялық) қарата қолданылатын орындары, жүргізілу тәсілдері (бейнелі ойыншықтар, қуыршақтар, картина-суреттер арқылы) бір-бірінен өзгеше болуы керек. Олар балалардың ана тілінде сөйлеуінің даму деңгейлеріне, жас ерекшеліктеріне байланысты таңдалып, саз сабағында көркем сөздің не тыңдатылатын ән мен күйдің мазмұндық мәнеріне келтіре оқушының диалогтік сөйлеуін қалыптастыруда тиімді болып табылады.

А.Н. Леонтьев педагогпен ең аз қатынас жасаса да, әр бала өзгелермен қарым-қатынасқа түсуге үлкендердің бағдарлауымен баратынын, балада үлкенге деген сенім мықты болған жағдайда, ол тіпті ата-анасынан гөрі өзін толғандыратын мәселелерді өзінің музыка не денешынықтыру жетекшілеріне айта бастайтынын психолог ғалым ерекше ескерткен [2,127б.]. Педагог кез келген тақырыпта, кез келген жағдаятта баламен сөйлесуге міндетті. Бұл сөйлесулер еркін түрде, қыспақтаусыз өтіп жатады. Оқытушының сөзі сұрақ қою, түсінік беру, нұсқау жасау, бір нысан туралы түсіндіру тәсілдерімен көрінеді. Әзірліксіз жүріп жататын сөйлесулердің бала тілін жетілдіруде маңызы зор. Ол бала тілін барлық қырларынан жетілдіреді, яғни диалогтік, монологтік сөйлеу қабілеттерін арттырады. Жекелеген сөйлесулерде бала тіліндегі қате қолданыстар анықталады. Осы орайда тиімді жұмыстар жүргізіледі, яғни қате сөздері түзетіледі, байланыстырып дұрыс сөйлеу үлгісі беріледі, ән мәтіндеріндегі кейбір сөздер, тіркестер дұрыс айтқызылып жаттықтырылады, баланың білгісі келетін мәселелері-сұрақтары айқындалады, қызығушылығы бар тақырыптар ажыратылады.

Ұжымдық әңгімелесулердің ең қызықты түрлері –серуендер, көрмелерге, спорттық алаңдарға жасалатын экскурсиялар. Баламен өткізілетін жеке әңгімелесулерге таңғы және кешкі кезеңдер ыңғайлы. Әзірленбеген әңгімелесулерді арнайы тақырыптарға алдынала ойластырып өткізу нәтижелі болатын әзірленген әңгімелесудің басты шарты. А.Г.Рузскийдің, А.Э. Рейнстейннің баланың байланыстырып сөйлеу тілін қарастырған еңбектерінде баланың өзі тұрғылас балаларға қарата айтылған сөзінің байланыс формалары сақталған, сөздік қоры кеңірек, сөйлемдері жайылмалы келетіндігі айтылған [4,44б.] Әңгімелесу тақырыптары, тақырыпқа негізделген әңгіме мазмұны балалар қатысатын топ міндеттеріне, баланың жас ерекшелігіне байланысты алынады. Мысалы, «Тоғыз құмалақ», «Асық ату» ойындары, «Атжарыс» өтіп жататын алаңдарға балаларды апарып келіп, оларға «Боз жорға», «Сарыарқа» күйлерін тыңдататын болсақ, ұлттық рухани тәрбие мақсатында оларға түсінетіндей сұрақтар қойып, әңгімеге баланы біртіндеп тарту көзделеді. Алдынала

әзірленген сұрақтар соңғы әңгімеге қатысты арнайы дайындалса, ол сұрақтар серуен кезіндегі балалардың әзірленбеген әңгімелесулеріне негізделуі керек.

Жинақтап айтқанда, диалогтік сөйлеудің нормаларын балаларды жас кезінен оқытатын әрбір педагог және тәрбиеші мектеп жасына дейінгі бала өміріндегі барлық әрекеттерде сақтайтын болса, қимылдық әрекеттермен белсенді және орнымен қолданса, баланың танымдық ой-өрісі артып, көркем өнерге деген эстетикалық қызығушылығы өрістейтін болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ауталипова У.И. Речевая культура общения и пути ее формирования у детей дошкольного возраста. Алматы, 1996.
2. Леонтьев А.А. Исследования детской речи //Основы теории речевой деятельности. –М., 1974.
3. Кириллова Ю.А.Интегрированные музыкально-речевые занятия для дошкольников – М., 2005. – 224с.
4. Рейнштейн А.Э. Особенности влияния взрослого и сверстника на развитие речи дошкольников: дис....канд. психол. наук. – М.,1982.
5. Стародубова Н.А. Теория и методика развития речи дошкольников. 5-басылым. Педагогическое образование. «Академия», 2006.

УДК 372.881.111.1:004

<https://doi.org/10.53355/s3429-4640-4526-t>

ШЕТ ТІЛІН ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДАҒЫ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бақыт Ж., Ибрагим А., Ергешова Х., Павлодар педагогикалық университетінің студенттері
Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

E-mail: zhainabakyt@gmail.com

Мақалада білім беру процесіндегі шет тілін қашықтықтан оқытудағы технологияларды қолдану ерекшеліктері мен қолданудың заманауи теориялық аспектілері қарастырылды. Қашықтықтан оқыту интерактивті болуы керек, яғни студенттер оқытушымен де, өзара да қарым-қатынас жасай алуы керек, электрондық пошта немесе әртүрлі мессенджерлер арқылы ғана емес, тікелей "виртуалды сыныптар" деп аталатын нақты уақыт режимінде. Қашықтықтан оқыту – бұл Интернет-технологиялардың ерекше құралдарымен немесе интерактивтілікті көздейтін басқа да құралдармен іске асырылатын қазіргі заманғы дербес оқыту нысаны деген тұжырым жасалды.

Тірек сөздер: білім беру, ақпараттық технологиялар, қашықтықтан оқыту, онлайн, интернет.

В статье рассматриваются особенности применения и современные теоретические аспекты использования технологий дистанционного обучения иностранному языку в образовательном процессе. Дистанционное обучение должно быть интерактивным, то есть учащиеся должны иметь возможность общаться как с преподавателем, так и друг с другом не только через электронную почту или различные мессенджеры, но и непосредственно в режиме реального времени, так называемые "виртуальные классы". Делается вывод о том, что дистанционное обучение - это современная самостоятельная форма обучения, реализуемая специальными средствами интернет-технологий или другими средствами, предполагающими интерактивность.

Ключевые слова: образование, информационные технологии, дистанционное обучение, онлайн, интернет.

The article discusses the features of the application and modern theoretical aspects of the use of distance learning technologies in a foreign language in the educational process. Distance learning should be interactive, that is, students should be able to communicate both with the teacher and with each other, not only through e-mail or various messengers, but also directly in real time, the so-called "virtual classes". It is concluded that distance learning is a modern independent form of learning implemented by special means of Internet technologies or other means involving interactivity.

Key words: education, information technology, distance learning, online, Internet.

Қазіргі білім беру жүйесінің міндеттерінің бірі үнемі өзгеріп отыратын әлеуметтік-экономикалық жағдайларға тез бейімделу қабілеті болып табылады. Кез-келген қоғамның маңызды салаларының бірі ретінде білім беру қоғамдағы барлық өзгерістерге сәйкес келуі керек, икемді және бәсекеге қабілетті болуы керек. Қазіргі жағдайда білім беру мекемесін басқару тек өзгерістерді ескеріп қана қоймай, олардан озып, мұғалімдер мен студенттерге уақытты сақтауға, сәтті және өзекті болуға мүмкіндік береді.

Қазіргі уақытта оқушылардың мектеп бағдарламасының оқу пәндерін, оның ішінде ағылшын тілін меңгеруге деген қызығушылығының төмендеу үрдісі байқалады. Оқытудың дәстүрлі әдістері мен нысандары кейде білім алушылардың білім алу сұраныстары мен қажеттіліктерін қанағаттандырмайды, оқу уәждемесін арттыруға ықпал етпейді. Қашықтықтан оқыту білім берудің стратегиялық мәселелері жөніндегі мамандар "XXI ғасырдың білім беру жүйесі" деп атайды.

Жалпы білім беру ұйымында қашықтықтан оқытуды немесе оның элементтерін нақты оқу пәндері мен курстар аясында қолдану ақпараттық қоғамда өмір сүретін балалардың қызығушылығын тудыруы, ақпараттық технологияларды қолдана отырып пәнді оқуға деген ынтасын оятуы мүмкін.

Заңнамалық қолдауға және қазіргі заманның талаптарына қарамастан, мектептерде қашықтықтан оқытуды енгізу және іске асыру 5 белгілі бір қиындықпен байланысты: педагогтердің дайын болмауы, материалдық-техникалық базаның жетілмегендігі, бағдарламалық-әдістемелік және ақпараттық қамтамасыз етудің жеткіліксіздігі және т. б.

Осылайша, қазіргі мектептің білім беру процесіне қашықтықтан оқытуды енгізу қажеттілігі мен қызметтің осы бағытын жүзеге асыру үшін жағдайлардың болмауы арасында қайшылық бар.

Қашықтықтан оқыту және оның білім беру үдерісіндегі маңызы. XXI ғасырда дәстүрлі білім беру жүйесі ақпараттық технологиялар және олардың дамуына байланысты түбегейлі өзгеріс үстінде. Қоғам жаңа дәуірге — қашықтықтан оқыту үдерісіне кірді. Білім беру процесінде тиімді ұйымдастыру қажетті ақпаратты алудың технологиялық құралдарынсыз мүмкін емес. Интернет пен жаңа технологиялардың арқасында кез келген уақытта және кез келген жерде сапалы білім алуға мүмкіндік туды. Интернет "алыс" және "жақын" ұғымдарының арасындағы шекараны жойып, қашықтықтан оқыту қолданысындағы білім беру парадигмасын бұза бастады. . [1, 29–326]. Білікті оқытушылар кез-келген оқушының білім алу процесінде ажырамас бөлігі болып қала береді, бірақ қашықтықтан оқу процесіне қатысушылар арасындағы физикалық қашықтық бұл мүмкіндікті азайтып, оқушының өз бетінше көбірек жұмыс жасауына мүмкіндік береді. білім берушімен бетпе-бетпіз қарым-қатынаста бола отырып, терең білім алудың қиындығы студенттердің мотивациясының жеткіліксіздігімен байланысты. Сонымен қоса білім алушылар барлық оқу материалдарын өз бетінше игереді, бұл өз бетінше жұмыс істей алмайтын білім алушылар үшін іс жүзінде мүмкін емес. Басқаша айтқанда, қашықтықтан білім беру формасынан бастау қиын міндет, оны орындау кейбір жағдайларда мүмкін емес, өйткені ол білім алушыдан өзін-өзі ұйымдастыру мен ынталандырудың жоғары дәрежесін талап етеді.

Қашықтан оқыту және онлайн оқыту бірдей ме? Қашықтықтан оқыту бұл тіркес көбінесе сырттай оқу формасымен байланысты, бірақ ол мүлдем басқа тұжырымдаманы

білдіреді. Қашықтықтан оқыту-бұл оқытушы мен студент ақпараттық технологиялар арқылы қашықтықтан өзара әрекеттесетін білім беру нысаны. Қашықтықтан оқыту кезінде студент әзірленген бағдарлама бойынша өз бетінше айналысады, вебинарлардың жазбаларын қарайды, мәселелерді шешеді, онлайн-чатта оқытушымен кеңеседі. Қашықтықтан оқыту Интернеттің пайда болуымен танымал болды, шалғай елді мекендердің тұрғындары мен тығыз жұмыс кестесі бар іскер адамдар үшін жаңа даму мүмкіндіктерін ашты. Бастапқыда қашықтықтан оқыту білім алудың немесе емтиханға дайындалудың қосымша әдісі ретінде ғана қабылданды. Қазір әлемнің кез келген нүктесінде бола отырып, әртүрлі елдердің беделді университеттерінен, коммерциялық және коммерциялық емес компанияларынан толыққанды қашықтықтан оқыту курстары мен біліктілікті арттыру бағдарламаларынан өтуге болады.

Ал онлайн оқыту- "осында және қазір"режимінде интернетке қосылған компьютердің немесе басқа гаджеттің көмегімен білім мен дағдыларды алу. Бұл оқыту форматы e-learning немесе "электрондық оқыту" деп те аталады. Бұл Қашықтықтан оқытудың логикалық жалғасы болып саналады. Ал "онлайн" сөзі тек білім алу тәсілін және оқытушының студентпен байланысын көрсетеді. Онлайн-оқыту кезінде оқушы дәрістерді бейнежазбада немесе тікелей эфирде көреді, интерактивті тесттерден өтеді, тьютормен файл алмасады, сыныптастарымен және оқытушыларымен чаттарда сөйлеседі, квесттер өтеді және т. б. Мұндай оқыту білім беру ортасына толықтай енуге және жұмыс процесінен қол үзбей біліктілікті арттыруға мүмкіндік береді.

Е. С. Полатаның редакциялаған "Қашықтықтан оқыту" кітабында қашықтықтан білім беруді қолданудың бірнеше негізгі себептері қарастырылады:

- ✓ Практикалық оқыту және байланыс құралдарымен қамтамасыз ету (яғни қазіргі заманғы Skype, Gmail, Интернет сияқты байланыс құралдарын пайдалану және ақпаратты іздеу).
- ✓ Топтық жұмыстың кең ауқымы (яғни, онлайн-топтар құру мүмкіндігі).
- ✓ Мұғаліммен кең байланыс (яғни, жұмыстан тыс уақытта сөйлесу мүмкіндігі).
- ✓ Оқытушының жауап беру уақытын қысқарту.
- ✓ Деректер базасына, кітапхана каталогтарына, басқа да ақпарат көздеріне еркін қол жеткізу.

- ✓ Үй тапсырмасын тез алу және жіберу мүмкіндігі.
- ✓ Нақты уақыт режимінде тест тапсыру мүмкіндігі [2, 566].

Қашықтықтан оқытудың екі негізгі белгісін айта кеткен жөн:

- ✓ қашықтықтан оқыту нысаны білім алуға барлық тілек білдірушілерге кепілдік береді. Осы мақсатта ол студенттердің үлкен аумақтық таралуына және олардың әртүрлі медициналық көрсеткіштеріне байланысты жасалды, бұл көбінесе оқу орындарына баруды қиындатады;

- ✓ қашықтықтан оқыту оқушылардың жеке қызығушылықтарын ескеріп, оқушының қабілеттеріне бейімделген курсты дамыта алады. [3, 896].

Жалпы алғанда, *қашықтықтан білім беру технологиялары*: білім алушы мен педагог қызметкердің қашықтықта немесе жартылай дәстүрлі бағыт кезінде ақпараттық және коммуникациялық қосымшаларды қолдана отырып іске асырылатын білім беру технологиялары.[4, 106]

В. В. Беспалов қашықтықтан білім беру технологияларының классификациясын берді.[5, 776] Қашықтықтан білім беру технологияларының негізгі түрлері: кейстік технология, интернет-технология және телекоммуникациялық технология болып табылады.

Кейстік технология-әр түрлі ақпарат түрлерін пайдалана отырып, өз бетінше оқуға арналған оқу-әдістемелік кешендердің мамандандырылған жиынтығы түрінде білім алушыларға ақпараттық білім беру ресурстарын ұсынуға негізделген қашықтықтан білім беру технологиясы.

Интернет-технологиялар (желілік технологиялар) - бұл білім алушылардың ақпараттық білім беру ресурстарына қол жеткізуін қамтамасыз ету және оның субъектілерінің орналасқан жеріне қарамастан, білім беру процесін іске асыру және басқару

үшін әдістемелік, ұйымдастырушылық-техникалық және бағдарламалық құралдар жиынтығын қалыптастыру үшін жаһандық және жергілікті компьютерлік желілерді пайдалануға негізделген қашықтықтан білім беру технологиялары.

Телекоммуникациялық технология (ақпараттық жерсеріктік)- білім алушыларға сандық кітапханалар, видео дәрістер және басқа да оқу құралдары түрінде ұсынылған ақпараттық білім беру ресурстарына қол жетімділікті қамтамасыз ету үшін деректерді тарату, сондай-ақ ғаламдық және жергілікті желілерді пайдалануға негізделген қашықтықтан білім беру технологиясы.

Айта кету керек, қашықтықтан оқыту және қашықтықтан білім беру технологиялары әртүрлі ұғымдар болып табылады, дегенмен олар жиі синоним ретінде қолданылады. Қашықтықтан білім беру технологиялары дәстүрлі оқу процесіне де сәйкес келуі мүмкін. Олар студенттермен жұмыс барысында тренингтер, семинарлар, кеңестер өткізу кезінде жүзеге асырылуы мүмкін. ҚБТ студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастырудың маңызды құралы бола алады, бұл процесті жүзеге асыру жағдайында өте маңызды.

Қашықтықтан білім беру технологияларының шет тілін үйретудегі қолдануда ғалымдардың бірқатар пікірлері:

Ф. Янушкевич оқыту технологиясы – бұл қазіргі заманғы әдістер мен оқыту құралдарын пайдалану барысында күш пен құралдардың оңтайлы шығындарымен мүмкіндігінше қысқа мерзімде маман даярлауды қамтамасыз ететін нұсқаулар жүйесі екенін анықтады [6]. Венгриялық ғалым-педагог Ласло-Салаи оқыту технологиясын "мақсаттарды жоспарлауды, талдауды, оқу-тәрбие процесін ғылыми ұйымдастыруды, оқытудың тиімділігін арттыру мүддесінде мақсаттар мен мазмұнға неғұрлым сәйкес келетін әдістерді, құралдар мен материалдарды таңдауды қамтитын жалпылама ұғым" деп анықтады [7]. Э. Н. Коротков оқыту технологиясының келесі анықтамасын тұжырымдайды: "бір жағынан, оқыту технологиясы – дәл анықталған дидактикалық мақсаттардың егжей-тегжейлі дәйектілігі негізінде бүкіл оқу процесін жобалау және ұйымдастыру тәсілдері туралы жүйелі, тұтас білім. Екінші жағынан, оқыту технологиясы – бұл оқытудың мақсаттары, мазмұны, әдістері, құралдары, нысандары, оқу және оқытушылық қызметті бақылау, бағалау және түзету жүйесі арасындағы өзара байланыстың барлық жүйесі жобаланатын және іске асырылатын ғылыми ұйымдастырылған, кеңейтілген оқыту рәсімі" [8, 86].

Шет тілін оқытуда ҚБТ-ны пайдалануға ғалымдардың пікірлері:

ҚБТ - ресурстарды пайдалану сөйлеу дағдылары мен кәсіби маңызды құзыреттерді дамытуға ықпал етеді. Шынайы, үнемі жаңартылып отыратын көптеген материалдар студенттерге "виртуалды тілдік ортада болуға" мүмкіндік береді. Қазіргі заманғы шет тілінің үлгілерін оқып, көріп, естуге мүмкіндік береді.[9, 1106] Е. В. Воевода өз мақаласында атап өткендей, онлайн білім алу- стереотиптерді жеңуге және әлеуметтік мәдениетті дамытуға ықпал ететін мәдениетаралық қарым-қатынас үшін мүмкіндік береді. Байланыс мүмкіндігі едәуір артады және сайып келгенде олардың тілдік дайындығына жақсы әсер етеді.

Түпнұсқа мәтіндердің алуан түрлері, мысалы, жаңалықтар, газет және журнал мақалалары, блогтар, шолулар және т. б. студенттер үшін ең қызықты және өзекті материалдарды таңдайды, сондай - ақ оқушыларды "шет тілдік компьютерлік-коммуникацияның әртүрлі нысандарымен" таныстырады. [10, 686]

С.Қ.Омарованың айтуы бойынша, мобильдік оқыту арқылы шет тілін оқытуға қатысты бірқатар мәселелерді шешуге болады: мобильдік технологиялар барлық қажетті ақпаратқа лезде қол жеткізуді қамтамасыз ете алады. Осылайша, шет тілінде білім алушылардың оқу қабілеті артады, сондай-ақ зерттелетін материалды шет тілінде тыңдау мүмкіндік ала отырып, тыңдау дағдылары жаттығады. [11, 526]

С.В. Титова өз жұмысында қашықтықтан білім беру технологиялар мобильді форматта оқу курстарын, бағдарламалар мен тапсырмаларды әзірлеу жағдайында дербес, сондай-ақ топтық оқытуды ең жақсы түрде ұйымдастыруға мүмкіндік береді деп мәлімдейді. Сонымен қатар, ҚБТ пайдалану есебінен білім алушылардың ынтасын арттыруға ықпал етеді.[12, 76]

Компьютерлік технологиялар арқылы білім беруді біржақты байланыс нысаны деп санауға болады, өйткені оқушы өз бетінше жұмыс істейді, ал мұғалім оқытудың бағыттаушысы рөлін атқарады. Сондықтан қарым-қатынас формасы тұрғысынан кемшіліктермен күресу керек. Шет тілін ҚБТ бойынша оқытуда теріс пікірлер де жоқ емес:

Компьютерлік технологияның маңызды кемшіліктерінің бірі - оқушылардың пассивті режимде отыруы. Шет тілі сабақтарында коммуникативті көзқарас тұрғысынан ең бастысы-әртүрлі дағдыларды қолдана отырып сөйлеу қабілеті. ҚБТ-лар әңгімелесуші ретінде қызмет ете алмайынша (сөздің толық мағынасында), ақпараттық технологияларды қолдана отырып, шет тілі бағдарламасының басты міндеті болып табылатын сөйлеуді үйрету мүмкін болмайды.

Компьютерлік технологиялар арқылы білім беруді біржақты байланыс нысаны деп санауға болады, өйткені оқушы өз бетінше жұмыс істейді, ал мұғалім оқытудың бағыттаушысы рөлін атқарады. Сондықтан қарым-қатынас формасы тұрғысынан кемшіліктермен күресу керек.

Зерттеу нәтижелері бойынша қашықтықтан білім беру технологияларын пайдалана отырып, шет тілін оқыту процесінде мынадай әлсіз жақтарды кездестіруге болады: "Шет тілі оқытушыларын мобильді оқытуды енгізуге ғылыми-әдістемелік даярлау; түрлі бағыттар мен оқу бейіндері бойынша білім алушылар үшін дайындалған қашықтықтан оқыту бағдарламаларының тапшылығы, оқу жұмыс жоспарының тақырыбына сәйкес келетін, мамандыққа бейімделмеген түпнұсқалық материалдың жетіспеушілігі". [11, 56Б]

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Маслакова Е.С. История развития дистанционного обучения //Теория и практика образования в современном мире. Материалы VIII международной научной конференции. Санкт-Петербург, 2015.
2. Полат Е.С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Москва, 2014.
3. Korolkov A., Germanov G. Languева O, Shevyakova A., Poskrebysheva N. Advantages and disadvantages of distance learning on students' and teachers' of the physical culture faculty opinion [Электрондық ресурс]. URL: https://www.bioconferences.org/articles/bioconf/full_html/2020/10/bioconf_pes2020_0058/bioconf_pes2020_00058.html (17.02.2022)
4. Информационно-коммуникационные технологии в образовании. - Электронный текст документа подготовлен АО "Кодекс" и сверен по: официальное издание М.: Стандартинформ, 2018.- Б. 10
5. Беспалов В. В. Информационные технологии: учебное пособие – Томский политехнический университет.–Томск: Изд-во Томского политехнического университета, 2012 – 134 Б.
6. Кривошеев А.О. Разработка и использование компьютерных обучающих программ // Информационные технологии.
7. Новиков А.М. Как работать над диссертацией. - М.: Педнаука, 1993.
8. Система дистанционного образования. - М.: Минобрнауки РФ, ИДО МЭСИ, 1998.- С.8.
9. Воевода Е. В. Интернет-технологии в обучении иностранным языкам // Высшее образование в России. – 2009 – № 9 – Б. 110
10. Семенова Д. К. Особенности использования веб-сайтов в обучении иностранному языку // Научно-технические ведомости Санкт Петербургского государственного политехнического университета. Гуманитарные и общественные науки. – 2012 – № 148 – Б. 68–71.
11. Омарова С. К. Характеристика и дидактических потенциал мобильно-цифровых технологий обучения иностранным языкам // Вестник ТГПУ. – 2018. – № 1 (190). – Б. 52–58.
12. Титова С. В. Дидактические проблемы интеграции мобильных приложений в учебный процесс // Вестник ТГУ. – 2016. – № 7–8 (159–160). – 7Б. 7–14.

ЖАСТАРҒА ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Балтабек І.Б., Ногаева А.Т., дене шынықтыру және өнер жоғары мектебінің 1курс
магистранттары

Ғылыми жетекші: **Таубалдиева Ж.Ш.**

Ілияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: z.taubaldieva@mail.ru

Бұл мақалада жастарды патриоттыққа тәрбиелеу - білім беру ұйымдары алдында тұрған өзекті міндеттер туралы жазылған. Сонымен қатар Қазақстан Республикасына деген сүйіспеншілікке, мемлекеттік рәміздерді құрметтеуге, халық дәстүрлерін қастерлеуге, Конституцияға қайшы және қоғамға қарсы кез-келген көріністерге төзбеуге тәрбиелеу деп атап көрсетілген және жастардың бойында патриоттық қасиетті тәрбиелеу жалпы білім беретін мектептерде тәрбие жұмысын ұйымдастырудың негізгі бағыттары қатарынан орын алатынын ашып көрсеткен. Жастарды патриоттыққа тәрбиелеудің маңыздылығына аса құнды мұралар арнаған ғұламалар Әл-Фараби, Ахмет Ясауи, Қорқыт-ата, сонау Орхон-Енисей жазба ескерткіштерінен бастап, ерте орта ғасырлардағы түркі тілдес халықтардың ойшылдары Ж.Баласағұни, М.Қашғари, А.Іүгүнеки, М.Х. Дулати шығармаларының елжандық тәрбиесінде алатын орнын ерекше атап кеткен.

Тірек сөздер: патриот, рәміздер, тәрбиелеу, мұралар, ойшылдар және т.б.

В статье речь идет о патриотическом воспитании молодежи - актуальных задачах, стоящих перед образовательными организациями. Также подчеркивается воспитание любви к Республике Казахстан, уважения к государственным символам, уважения к национальным традициям, нетерпимости к любым антиконституционным и антиобщественным явлениям, а также раскрывается, что патриотическое воспитание молодежи является одним из основных направлений воспитательной работы в средних школах. Посвящены важности патриотического воспитания молодежи ученые Аль-Фараби, Ахмет Ясави, Коркыт-Ата, из древних орхон-енисейских надписей, мыслители раннесредневековых тюркских народов Дж.Баласагуни, М.Кашгари, А.Югунеки, М.Х. Дулати подчеркивал роль своих произведений в воспитании страны.

Ключевые слова: патриот, символы, воспитание, наследие, мыслители и др.

This article is about patriotic upbringing of young people - the current challenges facing educational organizations. It also emphasizes the education of love for the Republic of Kazakhstan, respect for state symbols, respect for national traditions, intolerance of any unconstitutional and anti-social phenomena, and reveals that patriotic education of young people is one of the main directions of educational work in secondary schools. Dedicated to the importance of patriotic education of young people, scholars Al-Farabi, Ahmet Yasawi, Korkyt-Ata, from the ancient Orkhon-Yenisei inscriptions, thinkers of the early medieval Turkic peoples J.Balasaguni, M.Kashgari, A.Iuguneki, M.Kh. . Dulati emphasized the role of his works in the upbringing of the country.

Key words: patriot, symbols, upbringing, heritage, thinkers, etc.

Жастарды патриоттыққа тәрбиелеу - білім беру ұйымдары алдында тұрған өзекті міндеттердің бірі. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында білім беру жүйесінің басым міндеттерінің қатарында жеке тұлғаны «азаматтық пен елжандылыққа, өз Отаны – Қазақстан Республикасына деген сүйіспеншілікке, мемлекеттік рәміздерді құрметтеуге, халық дәстүрлерін қастерлеуге, Конституцияға қайшы және қоғамға қарсы кез-келген көріністерге төзбеуге тәрбиелеу», - деп атап көрсетілген [1].

Сондықтан, жастардың бойында патриоттық қасиетті тәрбиелеу жалпы білім беретін мектептерде тәрбие жұмысын ұйымдастырудың негізгі бағыттары қатарынан орын алады. Отанымыздың әлеуметтік – мәдени және экономикалық дамуының жаңа кезеңі жастарды патриоттыққа тәрбиелеу мәселесін тағы да көкейкестендіреді. Қазақстан Республикасының «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Жолдауында қазақстандық патриотизм мен саяси ерік-жігер жаңа Қазақстанды құрудың аса маңызды факторлары ретінде қарастырылады. «Жаңа жалпы қазақстандық патриотизмнің іргетасын қалап, біздің Отанымыздың, біздің барша көп ұлтты және көпконфессиялы қоғамымыздың, біздің балаларымыздың тамаша келешегі бар екеніне негізді мақтаныш пен сенімділікті туындатады», - делінген. Қазақстандық патриотизмге тәрбиелеудің тарихы ежелгі дәуірлерге барып тоғысады, оны қазақ халқының тарихи жадысы сақтап келеді. Қазақстандық патриотизмнің бастауы қазақ жерінде алғашқы мемлекеттік қатынастардың пайда болуына сәйкес келеді.

Жастарды патриоттыққа тәрбиелеудің маңыздылығына аса құнды мұралар арнаған ғұламалар Әл-Фараби, Ахмет Яссауи, Қорқыт-ата, сонау Орхон-Енисей жазба ескерткіштерінен бастап, ерте орта ғасырлардағы түркі тілдес халықтардың ойшылдары Ж.Баласағұни, М.Қашғари, А.Иүгүнеки, М.Х. Дулати шығармаларының елжандық тәрбиесінде алатын орны ерекше.

Қазақтың ақын-жыраулары Асан қайғы, Шалкиіз, Ақтамберді жырау, Бұқар жырау, Шал ақын, Дулат Бабатайұлы, Махамбет Өтемісұлы патриоттық қасиеттерді жас ұрпақтың бойында тәрбиелеу туралы көзқарастарын терме-жырлар арқылы толғаған.

Патриотизмнің мәнін ашу барысында, ең алдымен, осы патриотизм идеяларының ерте замандарда туып, қалыптасқандығын айта кеткен жөн. Патриотизм идеясының дамуы Аристотель, Платон, Цицерон есімдерімен тығыз байланысты. Аристотель өзінің атақты «Риторика» атты еңбегінде дәстүрлер мен құқықтардың жалпы және жеке деп аталатын екі түрі бар деп тұжырымдайды [3, 163б.].

Цицерон болса Отанға деген қатынасты патриоттық санадан іздестіреді. «Ең мәртебелі ой-толғамдар Отанның игілігі жайында болмақ», - дейді Цицерон «Мемлекет туралы диалогінде». Отан деген ұғымға, ең алдымен, саяси орта, құқықтық қатынастар мен байланысы бар адамдар бірлестігі және мемлекет кіреді. Антик ойшылдары үшін Отан алдындағы парыздың мәні – оны тек жаулардан қорғау ғана емес, сонымен бірге мемлекет басқару ісіне белсене араласу [4, 26б.].

Бірнеше жүздеген жылдар бойы «патриотизм» ұғымы, әртүрлі өзгерістерге ұшырап, халыққа қызмет етуде патриоттық сезімдердің жоғарғы көрінісін тудыратын, әр қоғамның алдыңғы қатарлы өкілдері ұсынған идеялармен байытылды.

В.И.Дальдің сөздігінде «патриот» сөзі қоғамды сүйуші, отансүйгіш, отаншыл дегенді білдіреді [5, 46б.]. Патриотизм тұлғаның қасиеті, өзінің Отанына деген сүйіспеншілігі мен қызмет етуге дайындығында көрініс табады.

Ю. К. Бабанскийдің «Педагогика» атты оқулығында «Патриотизм ... (грек тілінен аударғанда - Отан) әдетте Отанға деген сүйіспеншілік деп аталатын, нақты бір әрекет бейнесінде және қоғамдық сезімдердің күрделі жиынтығында көрініс беретін, балаларының Отан - Анаға деген көзқарасын сипатайтын қоғамдық және адамгершілік принцип», - деп көрсетілген [6].

В.Г.Белинский: «Жалқыдан жалпы басталатыны сияқты, патриоттық та ұлтшылдықтан азат Отанға деген сүйіспеншіліктен басталады. Өз Отаныңды сүю деген сол - Отаныңда бүкіл адамзаттық мұраттардың жүзеге асуын қызу қолдау және шамаң келгенше соған көмек көрсету», - дейді [7, 89б.].

Н.Г.Чернышевскийдің ойы бойынша: «Отан деген, ең алдымен, халық. Белгілі бір жерде тарихи қалыптасқан халық, сол жерге тер төгіп, өз еңбегімен түрлендіретін халық, сол жердің бостандығы мен тәуелсіздігін қан төгіп нығайтатын халық, тек сол халық қана жерді әлеуметтік мағынада толтырып, Отан деп аталатын ұғымға айналдырады» [8, 95б.].

Қазақ елі ел болғалы сан ғасырлар бойы елдігін сақтау үшін қаншама күрес, ұрыс-соғыс, жорық-майдан жолдарынан өтті, қаншама дәуірлерді, қасіретті, қайғылы жағдайларды, қысылтаяң кезеңдерді бастан кешірді. Қаншама ержүрек, батыр ата – бабаларымыз сол жолда мерт болды. Сондағы алыстан бұлыңғырлана, бұлдырай елес болып көрінген, асыл арманымыздай болған ең басты, ең түпкілікті мақсатымыз – еліміз бен жерімізді аман сақтап, бостандық, еркіндікке қол жеткізіп, тәуелсіздік туын тігу еді. Қазақ халқы – рухани зор байлықтың мұрагері. Ежелгі ата-бабаларымыздың күмбірлеген күміс күйі, сыбызғы-сырнайының үні, асқақтата салған әсем әні, ғашықтық жырлары, шешендік сөз, айтыс өлеңдері мен бостандық үшін жері мен елін қорғаған батыр бабаларымыз туралы тарихи дастандары ғасырлар бойы өз ұрпағын өнегелі де, өнерлі, адамгершілік ар – ожданы жоғары намысқой азамат етіп тәрбиелеп келгені тарихи шындық. Олай болса, тәуелсіздік туы желбіреген егеменді еліміздің болашақ патриот ұрпағын тәрбиелеуде оқушылардың бойына ізеттілік, қайырымдылық, кішіпейілділік, әдептілік, елін, жерін, Отанын сүю секілді ең асыл қасиеттерді қаны мен жанына сіңіруде осы ата – бабамыздың салт-дәстүрін негізге ұстансақ, өте ұғымды болар еді.

Туған жерге деген ыстық сезім, Отанға деген құрмет пен қадір-қасиетті дала ойшылдары Қорқыт ата, Әл-Фараби, Жүсіп Баласағұни, Махмуд Қашғари және т.б. айтып өткен болатын.

Ықылым заманнан бізге жеткен «Қорқыт ата кітабында» тәлімдік мәні зор қанатты сөздер мен ұстаздық ұлағаттар көптеп кездеседі. Мысалы, «Қолына өткір қылыш алып, соны жұмсай білмеген қорқаққа қылыш сермеп, күшінді сарп етпе. Батыр болып туған жігіттің садағының оғы да қылыштай кесіп түседі. Атаның атын былғаған ақылсыз баланың әке омыртқасынан жаралып, ана құрсағында шырмалып тұмағаны жақсы. Ата даңқын шығарып, өзінің тегін қуған балаға ешкім жетпейді. Өтірік өрге баспайды, өтірікші болғаннан жарық көріп, өмір сүрмеген көп артық», - деген екен [9, 160б.].

Әл-Фараби өзінің «Азаматтық саясат», «Поэзия өнері туралы», «Бақытқа жол сілтеу», «Риторика», «Мемлекеттік қайраткерлердің нақыл сөздері» атты трактаттарында этикалық, эстетикалық мәселелермен бірге көркемдік, сұлулық, мейірбандық, білім категорияларының бетін ашып, олардың негізін дәлелдеп берген [10, 382б.]. Сонымен бірге Әл-Фарабидің Отанына деген сүйіспеншілігін, сағынышын мына өлеңінен байқаймыз:

Өткенім жоқ, елім сенен, Атақ, бақыт, тақ іздеп,
Шықтым жалғыз, жұртым шалғай, Ғылым атты шам іздеп,
Ақтадым мен ақ сүтінді, Келгенімше шамамның,
Ассам дағы сексен жастан. Сәбиіңмін балаңмын...
Айналайын, атам қыпшақ. Туған жерді сағындым.
Өз атыңа құрметіңе. Қайда жүрсем табындым !

М.Қашғаридің «Отан дәстүр мен ұлттық мәдениеттен тұрады. Отаннан күдер үзу болғанымен, дәстүр, салтты аттап кетуге жол жоқ» деген мақалы ұлттық дәстүр мен ұлттық мәдениеттің маңыздылығын аңғартады .

Жоңғар шапқыншылығы кезіндегі халықтың береке-бірлігін, ат жалын тартып минуте жарайтын қазақ баласының қасиетті борышы - өз Отанын жаудан қорғау екендігін Шалкиіз, Ақтамберді, Бұқар жырау, Шал ақынның өлең – жырларынан көре аламыз. Бұқар жырау:

Ер жігітке жарасар,
Қолына алған найзасы,
Би жігітке жарасар
Халқына тиген пайдасы, - деген екен [11, 384б.].

Қазақ даласының айбынды ақындарының бірі Махамбет қазақ шаруаларын бостандық үшін күреске шақырып, қара халықты бақытқа жеткізуді өмір бойы армандап кеткен. Ол өзінің үзеңгілес серігі Исатаймен бірге халықтың ерлігін, олардың адамгершілік қасиеттерін жыр етеді.

Осы жобада әдебиеттердің ғылыми-теориялық талдауы мынаны көрсетеді, бұл мәселенің түрлі аспектілері Аристотельдің, Платонның, Цицеронның, ХҮІІІ ғ. француз

материалистерінің, неміс философтарының, орыс революционер-демократтарының, қазақ ағартушылары Ш. Уәлиханов, А.Құнанбаев, Ы.Алтынсарин, Ш.Құдайбердиевтің және т.б еңбектерінде зерттелген.

Ш.Уәлихановтың патриотизмі халықты ағарту ісі жолындағы жалынды күресінен көрінеді. Ол «Европаның жалпы адамзаттық ағарту ісін игеруі, оның осы мақсатқа жету үшін белсенді күресі, даму мен мәдениетке қабілетті кез-келген халықтың түпкі мақсаты, тек шынайы білім ғана күмәннен қорғаушы рухы, тек сол ғана адамды өмір мен жақсы тұрмыс жағдайды бағалауға үйретеді, дегенмен халықтың қалыпты өсіп дамуы үшін ең алдымен еркіндік және білім қажет...», - дей келе, «Менің патриоттық сезімім ірбіт сандығындай, мен, ең алдымен, отбасымды, туған-туыстарымды қадірлеймін», - деген екен [12, 254б.].

Ал қазақтың ұлы ақыны, ағартушы, философ А.Құнанбаев еңбектерін зерделеп қарайтын болсақ, жастарды ерлікке, патриоттыққа баулып, намысын, ар-ожданын, адамгершілік қасиеттерін оятатын жыр жолдарын кездестіреміз. Оның «Адамзаттың бәрін сүй, бауырым деп» деген сөзі барша жұртты жауласу, күш көрсету дегенді білместен, тек тату-тәтті өмір сүруге шақырады. Жеткіншек ұрпақты тәрбиелеу туралы және қазақ халқының гуманистік мұраттары адамгершілік туралы көзқарастарын «Қара сөздер» атты еңбегінде білдірген. Ол өз заманы үшін озық адамгершілік идеяларды ұсынды, адамгершілік ұстанымдардың қалыптасуы және мінез-құлықтың адамгершілік нормалары - «орта, дәуір» - адамзаттық заңнама және адамдардың өмір тіршілігі адамгершіліктің жалпы алғы шарттарының көзі, «адамды заман қалыптастырады және егер де адамгершілігі болмаса, онда оған замандастары кінәлі», - деп атап көрсеткен [13, 259б.]. А.Құнанбаев өз қызметін Отан мен халық алдындағы борышым деп түсінеді. Оның шығармалары Қазақстан тағдырына деген, оның бостандық сүйгіш халқының болашағына деген қамқорлықпен айшықталған. Оның патриотизмі туған ел табиғатына, мәдениетіне, тіліне, озық дәстүрлері мен ұлттық мінезінің жақсы жақтарына деген сүйіспеншілігінен көрініс тапты.

Ұлы ағартушы-педагог Ы.Алтынсариннің де өз халқының болашағына сенімі мол болды. Адамгершілік тәрбиенің негізгі қасиеттеріне патриотизм, гуманизм, адалдық, еңбек сүйгіштік, қарапайымдылық, әділеттілікті жатқызады. «Патриотизм және гуманизм – адамгершілігі мол адамның маңызды белгілері», - деп «Қырғыз хрестоматиясы» атты еңбегінде атап өткен. Сонымен қатар ол әділетсіздікке, заңсыздыққа қарсы болып, халықтың сауатын ашып, өркениетті елдер деңгейінде көруді армандады. Жастардың Отанға, елге, жерге, әдеп-ғұрыпқа сүйіспеншілігін, патриоттық сезімін халықтың ауызекі шығармашылығы арқылы қалыптастыруға талпынды [14, 259б.].

Сонымен қатар Ш.Құдайбердиевтің пікірінше, адамгершілік адамның мейрімділік, ұят, ар, еңбек сүйгіштік, адамды тұлға ретінде бағалай білу, терең сыйластық секілді ізгілікті сезімдерінен көрінеді [15, 120б.]. Жоғарыда аталған қазақ ағартушыларының ілімдеріне сәйкес патриоттық сезім дегеніміз - Отанын, өз елін сүю, Отан үшін күресу, еңбек ету.

Өсіп келе жатқан ұрпақты ұлттық негізде тәрбиелеу патриотизммен, азаматтықтың қалыптасуымен тығыз байланысты. Ғалымдардың көрсетуінше, біздің еліміздегі қазіргі жағдайда адамға қазақстандық мәдениеттің, өнер мен білімнің тәрбиелік әсері төмендеп отыр. Қоғамның санасында дәстүрлі патриоттық сезімнің жоғалуы, ал керісінше шыдамсыздық, өзімшілдік, жекелік, ашуланшақтық, әскерге және мемлекетке деген, оның рәсімдеріне және әлеуметтік институттарға деген сыйламаушылық қасиеттердің пайда болуы байқалып отыр. Елімізде азаматтық пен патриоттыққа тәрбиелеу жүйесінің жаңа түрін қалыптастыру мен дамыту қажеттілігі туындайды. Ол жүйе әлеуметтік мағыналы байлықтарды қалыптастыруға және барлық дәрежелі мемлекеттік органдардың, ғылыми және білім беру мекемелерінің қызметтерін біріктіруге бағытталған.

Б. Момышұлы «Патриотизм – Отанға деген сүйіспеншілік, жеке адамның аман - саулығы, қоғамның мемлекеттік қауіпсіздікке тікелей байланыстылығын тікелей сезіну, өзіннің мемлекетке тәуелді екенінді, мемлекетті нығайту дегеніміз - жеке адамды күшейту екенін мойындау, қысқасын айтқанда, патриотизм дегеніміз - мемлекет деген ұғымды, оның

жеке адаммен барлық жағынан: өткенімен, бүгінгі күнімен және болашағымен қарым - қатынасын білдіреді», - деп атап көрсеткен. Патриотизмнің маңызды элементтерінің бірі – онымен етене байланысып жатқан ұлттық рух пен ұлттық патриотизм жөнінде айтып өту қажет. Ұлттық рух пен ұлттық патриотизм бұл ұлттың ішіндегі жеке адамның асыл белгісі мен қасиеті, өз халқына деген сүйіспеншілігі, адам өз халқымен қан жағынан да және шыққан тегі, аумағы, тілі, тұрмыс – тіршілігі, мінез – құлқы, психологиялық және этностық ерекшеліктері қалыптасқан тарихи дәстүрлері жағынан да, әбден айқын әрі дербес басқа қасиеттері және ерекшеліктерімен байланысты. Мұның бәрін міндетті есепке алу үшін, әрі бұл сезімді әскерлерге күш – жігер беретін мықты құрал ретінде пайдалана отырып, патриотизм, Отанға, ұлтқа сүйіспеншілік ұғымының жалпы арнасына бағыттап жіберу үшін білу қажет [16, 176б.].

«Қазақстанның болашағы - қоғамның идеялық бірлігінде» атты еңбекте «Әрбір адам біздің мемлекетімізге, соның бай да даңқты тарихына, оның болашағына өзінің қатысты екенін мақтанышпен сезіне алатындай іс - қимыл жүйесін талдап жасауы қажет. Елдің проблемалары да, келешегі де, барлық адамға жақын әрі түсінікті болуы тиіс ... Әрбір адам бала кезінен Қазақстан - менің Отаным, оның мен үшін жауапты екені сияқты мен де ол үшін жауаптымын деген қарапайым ойды бойына сіңіріп өсетіндей еткен жөн», сонымен қатар «Біздің алдымызда бабаларының игі дәстүрлерін сақтайтын, күллі әлемге әйгілі, әрі сыйлы, өз елінің патриоттары болатын ұрпақ тәрбиелеу міндеті тұр», - деп орынды атап көрсетеді [17, 106.]. Міне, осы сөздің өзі патриоттық тәрбиенің басты міндеттері болып саналады. Философиялық сөздікте мынадай анықтама беріледі: «Патриотизм ... мазмұны Отанға деген сүйіспеншілік, адалдық, оның өткені мен бүгінгіне мақтаныш, Отан мүддесін қорғауға тырысу болып табылатын адамгершілік және саяси принцип, әлеуметтік сезім » [18, 130б.].

Педагогикалық сөздікте «... патриотизм өз халқына, Отанға деген сүйіспеншілік... пролетарлық интернационализммен берік байланысқан»-деп көрсетілген [19].

Этикалық сөздікте «Патриотизм (грек тілінен *patre* - Отан) – Отанға деген махаббат деп аталатын қоғамдық сезімнің күрделі кешенінде белгілі іс кезінде көрінетін өз еліне деген адамдық қатынасын сипаттайтын қоғамдық және адамгершілік принцип» деген анықтама беріледі [39, 316б.].

Осы тұрғыдан алғанда, қазақстандық патриотизмнің қалыптасуы заңды құбылыс, ол тәуелсіз Қазақстанның идеялогиясы мен мемлекеттік саясатының жаңа парадигмаларын ендіру мен бекітуге негізделеді. Сол себепті *қазақстандық патриотизм дегеніміз кеңестік патриотизм мен интернационализм негізінде пайда болған, оған азаматтық сезімді қосқанда жаңа қоғамның адамгершілігі қалыптасқан саналы тұлғасының рухани тірегі болып табылатын ұғым* деп түсінеміз.

Патриоттық сезім жалпы адам баласына тән адами түйсік - қасиет, оның еліне, туған жеріне, өз тілі мен мәдениетіне, ұлттық құндылықтарына жеке қатынасын, өзіндік бағасын, түйсінуін, қуаттап, қолдауын пайымдайтын сезім көрсеткіші болып табылады [19, 248б.].

«Біз Қазақстанның барлық азаматтарының отаншылдық сезімі мен өз еліне деген сүйіспеншілігін дамытуға тиіспіз ... Қазақстан – түрлі тарихи аласапырандарды басынан өткізіп барып, тәуелсіздікке қолын жеткізген көп ұлтты республика. Сондықтан оның берік негізі патриоттық тәрбиені дұрыс жолға қоя білуіне байланысты болмақ. Тәуелсіз мемлекетіміздің жаңа Конституциясында да Республика қызметінің түбегейлі қағидаларының бірі - қазақстандық патриотизм» деп атап көрсетілген .

Жеке тұлғаның азаматтық жауапкершілік сезімі рухында, «XXI ғасыр табалдырығында» атты еңбекте былай делінген: «... әр адам бала кезінен Қазақстан - менің Отаным, ол мен үшін жауапты, мен ол үшін жауаптымын деуі қажет», - деп қазақстандық патриотизмнің дамуына көңіл бөлген [2].

Қазақстандық патриотизм - өзінді Республика халқының құрамдас бөлігі ретінде сезіну, Қазақстан Республикасының біртұтас Отан ретінде сүйіспеншілік және берілгендік сезімді, халық пен елдің мүддесін қорғайтын, тіпті әскери борышын атқаруда жүзеге асыратын азаматтық парызы мен намысын тәрбиелеу болып табылады.

Бұл ретте С. Барбосов: «... Сондықтан қазақстандық патриотизмді жан – жақты уағыздау, оны еліміздің әлеуметтік топтарының ой – санасының, дүние танымының құрамдас бөлшегіне айналдыру, әр азаматтың әлеуметтік - саяси позициясы ету ұлттық идеологияның ең түйінді міндеттерінің біріне айналуға тиісті» деп атап көрсетеді.

В.А.Сухомлинский: «Патриоттық сезім мен моральдық қасиеттер ерік – жігер Отан идеяларын түсіну, оның бүгінгісі мен болашағын ойлау, оған деген сүйіспеншілік, мақтаныш, алғыс сезімі, жауына деген өшпенділік Отаны үшін жанын беру сезімі арқылы адам жасөспірім шағында өзін-өзі таниды, өз беделін бекітеді, осы арқылы тәрбиеленеді», - деп есептейді.

Зерттеуші Д.С.Құсайынованың көзқарасы бойынша «...алдымен мемлекеттің негізін құ райтын ұлттық бірлестік жүзеге асқан жағдайда ғана толыққанды ұлттық патриотизм болуы мүмкін. Ұлттың әр түрлі қарама-қарсы топтарға жіктеліп, бөлінуі толыққанды патриотизмді тудыра алмайды және бұл Отанының өмір сүруіне қауіп төндіруі мүмкін», - дей келе, «патриотизм - адамның туа біткен биологиялық қасиеті емес, ол - әлеуметтік, тарихи қалыптасқан Отанға деген сүйіспеншілік сезім, ол Отанға қызмет етуден көрінеді». Сонымен қатар қазіргі жағдайда қазақстандық патриоттық тәрбиенің мынадай негізгі бағыттарына ықпал ету қажет деп ойлайды:

1. Егеменді және тәуелсіз Қазақстанның жаңа идеологиясын (идеялар, мұраттар жүйесін) жасау. Республика азаматтарының осы жаңа идеологияны терең түсініп, меңгеруі, Қазақстан Республикасын өз Отаны деп түсінуі.

2. Қоғамдық ұйымдар, әлеуметтік және мемлекеттік құрылымдар тарапынан патриоттық тәрбиеге байланысты жұмыстардың нәтижелілігін тексеру және жүйелі түрде жоспарлап отыру.

3. Республика бойынша біртұтас халықтық – шаруашылық кешен дайындау, Қазақстандағы ұлттық қоғамдастықтар арасындағы өзара байланысты жетілдіру.

4. Қазақстандық патриоттық тәрбие дұрыс жолға қойылған ұжымдар тәжірибесін зерттеу және тарату.

5. Қазақстандық патриоттық тәрбиедегі қоғамдық қозғалыстар, партиялар, мемлекеттік құрылымдар, электрондық техника, баспасөздің рөлін дамыту.

6. Әрбір азаматтың бойында «Қазақстан Республикасының бірыңғай халқының санатындамын» деген сананы Республика азаматының жалпы ұлттық намыс сезімі ретінде тәрбиелеу.

7. Азаматтарда Қазақстан Республикасының экономикалық, мәдени және әскери күшін нығайту, оның мүдделерін қорғау тәрізді патриоттық парыз сезіміне жауапкершілікті қалыптастыру.

8. Елдің барлық азаматтарын ұлтшылдыққа, шовинистікке, экстремизм мен сепаратизмге төзбестік рухта тәрбиелеу.

Сонымен жоғарыда аталған ғалымдардың ғылыми жұмыстарына талдау жасау, қазіргі жаңа білім беру парадигмасында патриоттық тәрбие кеңінен түсіндірілуде, деген тұжырым жасауға мүмкіндік береді. Жаңа типті мектептердің пайда болуы гимназиялар, лицейлер, элитарлы колледждер, жекеменшік мектептер, рухани жаңару мектебі білім беру бағыттарына еркін таңдау жасауын қарастыра отырып гуманизм, гуманизация, гуманитаризация қағидасына негізделген білім беру процестері, оқытуға дифференцияланған ықпал жасауды нығайтады. Біздің көзқарасымыз бойынша, жоғарыда айтылғандар білімнің құндылығын бағалап, білім алуға ұмтылатын, сонымен қатар өзінің жоғарғы деңгейдегі мәдениетін, азаматтық жауапкершілігін, ерлігін, Отанына деген патриоттық сезімдегі сүйіспеншілігін көрсете білетін жаңа оқушылар буынының қалыптасуына әсер ететіні сөзсіз.

Жалпы алғанда түрлі жұмыстарды талдау нәтижесі патриоттық тәрбиеге қатысты түсінікке мынадай қорытынды жасауға мүмкіндік береді: *патриоттық тәрбие - әлеуметтік құбылыс, ол бір жағынан, тұлғаның тарихи - саяси даму аспектісін, ал екінші жағынан, жастарды өнегелі азаматтық тәрбиелеудегі психологиялық - педагогикалық аспектіні сипаттайды.*

Осылайша, жоғарыда айтылғандардың барлығын тұжырымдай келе, мынадай қорытынды жасауға болады: «тәрбие», «патриотизм», «кеңестік патриотизм», «қазақстандық патриотизм», қазіргі жастардың патриоттық тәрбиесінің маңыздылығын анықтауға мүмкіндік беретін қосынды болып табылады.

Патриоттық тәрбие барысында жастардың бойында Отанға сүйіспеншілік, тәуелсіз өмір сүріп жатқан елдерге ынтымақтастық, ел тағдырының болашағы үшін жауапкершілік, экономикалық даму қарқынын тездетуге үлес қосуға ниеттестік, ғылыми, саяси-моральдық және туған жерін қорғау мақсатындағы әскери әзірлік, Отанын саяси, идеологиялық қауіптерден сақтауға бағыттылық, арам ниеттегі ішкі және сыртқы жауларға төзбеушілік тәрізді мінез-құлық қалыптасады және дамиды. Сонда даму өрісінің басты тірегі - патриоттық тәрбие дей отырып, дамудың өзі патриотизмсіз жүзеге аспайтынын мойындаған жөн деген қорытындыға келеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР :

1. Қазақстан Республикасындағы Білім туралы Заңнама. Заң актілерінің жиынтығы. – Алматы: Юрист, 2004.
2. Аристотель. Риторика. - Москва: ОГИЗ. Соц.ЭКГИЗ, 1939.- 163с.
3. 3.Цицерон. Диалоги о государстве, о законах. - Москва: 1966. - Т.VI. – С.26-28.
4. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4т. - Москва, 1978. - Т.3. - С.24.
5. Бабанский Ю.К. Педагогика. – Москва: Просвещение, 1983. – 256с.
6. Белинский В.Г. Полн. собр. соч. - Москва, 1954. - Т. IV. - С. 489.
7. Чернышевский Н.Г. Изб. философ. сочинения. - Москва, 1984. - Т. IV. - С.495.
8. Қорқыт ата кітабы. Түрік тілінен аударған Б. Ысқаков. - Алматы: Жазушы, 1994. – 160б.
9. Әл – Фараби. Әлеуметтік – этикалық трактаттар. – Алматы, 1975. – 382б.
10. Бес ғасыр жырлайды.. – Алматы: Жазушы, 1989. – Т.1. – 384б.
11. Валиханов Ч. Собр. соч. - Алма – Ата, 1961. - Т.1. - С. 524.
12. Құнанбаев А. Қарасөз. – Алматы: Рауан, 1995.- 259б.
13. 13.Алтынсарин Ы. Таңдамалы шығармалар. - Алматы, 1995.- 259б.
14. Шакарим Кудайберды. Родословная тюрков, киргизов, казахов и ханских династий. - Алма – Ата: Жазушы, 1990. - 120с.
15. Момышұлы Б. Психология войны. – Алматы, 1996. - 176с.

ӘОЖ 378.24

<https://doi.org/10.53355/q5625-2640-9396-m>

СӨЙЛЕУ ТІЛІНДЕ БҰЗЫЛЫСЫ БАР БАЛАНЫ ЛОГОПЕД МАМАНМЕН СҮЙЕМЕЛДЕУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Бейбітова М.Е., Чебекова Д.А.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: nurai_gali@mail.ru

Мақалада сөйлеу тілінде бұзылысы бар баланы логопед маманмен сүйемелдеу технологиясы қарастырылған. Авторлар логопед қызметінің негізгі мақсаттары мен міндеттерін, логопедиялық жұмыстың мазмұны логопедтің кәсіби қызметінің әр бағытын, білім беру ұйымындағы логопед пен мамандардың бірлескен іс-әрекетін талдайды.

Тірек сөздер: сөйлеу тілінде бұзылысы бар бала, арнайы білім, кәсіби қызмет, логопедиялық жұмыс, логопедиялық сүйемелдеу.

В статье рассмотрена технология сопровождения ребенка с нарушениями речи логопедом. Авторы анализируют основные цели и задачи логопедической деятельности, содержание логопедической работы по каждому направлению профессиональной деятельности логопеда, совместной деятельности логопеда и специалистов в образовательной организации.

Ключевые слова: *ребенок с речевыми нарушениями, специальное образование, профессиональная деятельность, логопедическая работа, логопедическое сопровождение.*

The article discusses the technology of accompanying a child with speech disorders by a speech therapist. The authors comprehensively analyze the main goals and objectives of the speech therapist's activity, the content of speech therapy work each direction of the professional activity of the speech therapist, the joint activity of the speech therapist and specialists in the educational organization.

Key words: *child with speech disorders, special education, professional activity, speech therapy work, speech therapy support.*

Сөйлеу тілінде бұзылысы бар баланы білім беру кеңістігіне қосу бойынша жетекші мамандар тобы қызметінің ең маңызды жақтарының бірі логопед маманның сүйемелдеу технологиясы болып табылады. Баланың сөйлеу қиындықтары негізгі болып табылады, олардың ішінде балалар ұжымы сөйлеу тілінде бұзылысы бар баланы қабылдамайды. Көбінесе, логопедиялық проблемалар балалар арасындағы қарым-қатынастың дамуын қиындатады, сондай-ақ сөйлеу тілінде бұзылысы бар баланың білімін, іскерлігін және дағдыларын меңгеруде елеулі қиындықтар туғызады. Бұл жағдайда логопедтің жұмысы бірінші жоспарға шығып, баланы білім беру кеңістігіне сәтті енгізуде.

Жалпы білім беру ұйымындағы логопед жұмысы бірқатар дәйекті кезеңдерден тұрады.

I кезең — сөйлеу тілінде бұзылысы бар баланың тілдік дамуының жеке ерекшеліктерін диагностикалау;

II кезең — логопедтің баланың сөйлеу дамуының жеке картасын жасауы.

III кезең — логопед мектептің психологиялық-педагогикалық консилиумына міндетті түрде қатысуы, соның ішінде педагогты қолдау бойынша бірлескен ұсыныстар әзірлеу;

IV кезең — логопедиялық түзетуді қажет ететін балалармен жеке және топтық логопедиялық жұмысты ұйымдастыру;

V кезең — логопедиялық сипаттағы мәселелері бар әрбір баланың сөйлеу дамуының мониторингі;

VI кезең — мамандардың (педагогтардың, психологтың, дефектологтың, қажеттілігіне қарай) және ата-аналардың, оқу-тәрбие процесінің барлық қатысушыларының мектепте және үйде баланың сөйлеу тәртібін ұйымдастыру мәселелері бойынша жеке консультациясы;

Логопед қызметінің негізгі мақсаттары мен міндеттері.

Мақсаты: ауызша сөйлеу бұзылыстарын түзету және жазу мен оқу процесіне қатысатын жоғары психикалық функцияларды дамыту.

Міндеттері:

1. Оқушылардың ауызша және жазбаша сөйлеу дамуындағы бұзылыстарды түзету;
2. Оқушылардың жалпы білім беру бағдарламаларын меңгерудегі қиындықтарды дер кезінде алдын алу және жою;
3. Педагогтар, ата-аналар (оқушылардың заңды өкілдері) арасында логопедия бойынша арнайы білімді түсіндіру.

Логопедтің жұмысы бір жағынан білім беру ұйымының жалпы стратегиялық мақсаттары мен міндеттерімен анықталады және мемлекеттік білім беру стандарттарына сәйкес келеді. Екінші жағынан, логопед маман жалпы білім беру бағдарламаларын (ең алдымен орыс тілі бойынша) меңгеруде қиындық көретін балаларға ең алдымен көмек көрсете отырып, мұғалімдерге балалардың осы категориясымен оқу-тәрбие жұмысында көмек көрсете отырып,

қызметтің негізгі бағыттарын анықтайтын жеке таза кәсіби мақсаттар мен міндеттерді ұстанады, нәтижесінде жалпы білім беру үдерісін жандандыруға ықпал етеді.

Логопедиялық жұмыс жалпы білім беру бағдарламаларын табысты меңгеруіне кедергі келтіретін, ана тілінде ауызша және жазбаша сөйлеуді дамытуда бұзылыстары бар балаларға қажет.

Логопедиялық жұмыстың мазмұны.

Жұмыс кестесіне сәйкес жүйелі түрде жеке және фронтальды логопедиялық сабақтар жүргізіледі, бұл ретте жұмыстың келесі бағыттарын жүзеге асырады: оқу мен жазудағы бұзылыстардың алдын алу және ерте анықтау; графикалық-моторлы дағдыларды, көру-моторлы бақылауды, кеңістіктік, уақыт түсініктерді дамыту; сөйлеудің артикуляциялық-фонетикалық жағын өңдеу; фонематикалық есту мен қабылдауды, тілдік талдауды және синтездеуді дамыту; дыбыстарды қою, сөзге ретімен дыбыстарды енгізу; жазбаша сөйлеуде дыбыстар мен әріптерді дифференциациялау; әріптердің графикалық бейнелерін бекіту, дыбыстар мен әріптердің байланысын бекіту; сөздік қорын кеңейту және нақтылау, сөз өңдеу және сөз өзгерту бойынша жұмыс; тілдің грамматикалық құрылысы, ауызша және жазбаша сөйлеудің грамматикалық ресімделуі бойынша жұмыс; ауызша және жазбаша байланыстырып сөйлеумен жұмыс; оқу дағдысын автоматтандыру, интонация, мәнерлеп оқу және оқу қарқынымен, оқу дағдысын автоматтандыру, оқылған ұғымды түсіну.

Әрине, логопедиялық жұмыстың барлық аталған бағыттары мен ерекшеліктері баланың сөйлеу қызметінің жеткіліксіздігінің немесе бұзылуының ерекшеліктеріне тікелей байланысты.

Сөйлеу қабілеті бұзылған балалармен логопедтік жұмыстың тағы бір бағыты — мұғалім-логопедтің ата-аналармен жұмыс болып табылады. Логопедтің отбасымен ынтымақтастығы балаға табысты оқыту әсерінің қажетті шарты болып табылады.

Балаларды тексеру соңында, қыркүйек айының соңында, логопед ата-аналармен жеке кеңестер ұйымдастырады. Тексеру нәтижелері бойынша логопед ата-аналарға баланың сөйлеу дамуындағы ауытқулардың сипатын және оларды түзетудің перспективасын хабарлайды. Бұл сөйлеу кемістігін жеңуде бірлескен күш-жігердің қажеттілігін қолжетімді түрде ашу маңызды. Логопед оқытудың бірінші кезеңіндегі жұмыс жоспары, оның міндеттері мен мазмұны туралы әңгімелейді. Ата-аналарды жеке тәртіппен ПМПК-ның балаларын жалпы білім беретін мектепте одан әрі оқытуға қатысты шешімі туралы хабардар ету қажет. Маманның баламен логопедиялық жұмысының барлық кезеңінде қорытынды жасау, одан әрі түзету оқытудың негізгі жолдарын ашу орынды. Әр баланың сөйлеу және жалпы дамуына сипаттама беру, түзету сабақтары барысында туындаған және оларға ерекше назар аудару қажет балалардың жетістіктері мен қиындықтары туралы айту керек.

Логопед инклюзивті білім беру кеңістігінде денсаулық мүмкіндігі шектеулі балаларды психологиялық - педагогикалық қолдауды жүзеге асыратын мамандар тобының мүшесі бола отырып, сөйлеуді дамыту қиындықтары мен коммуникативті қиындықтармен байланысты мүмкін болатын қиындықтарды жеңуге бағытталған түзету жұмыстарын жүргізеді [1,2,3]. Инклюзивті практикадағы логопед қызметінің негізгі мақсаты — сөйлеу дамуының бұзылуын анықтауға және жеңуге, сондай-ақ ауызша сөйлеуді одан әрі дамытуға, білім беру бағдарламасының академиялық компонентін сәтті әлеуметтендіру және игеру үшін білім алуда ерекше қажеттіліктері бар балалардың қарым-қатынасын жақсартуға жағдай жасау.

Логопед жұмысының мақсаты — ауызша сөйлеуді дамытуда, жалпы білім беру бағдарламаларын игеруде сөйлеу тілінде бұзылыстары бар балаларға/оқушыларға түзету-тәрбиелік көмек көрсету, жеке тұлғаның дамуы мен өзін-өзі дамытуына, денсаулықты сақтау мен нығайтуға ықпал ету.

Даму мүмкіндігі шектеулі балаларға инклюзивті білім беру жағдайында логопед жұмысының негізгі бағыттары.

1. Түзету-білім беру қызметін сараланған (дараландырылған) ұйымдастыру:
 - жеке логопедиялық сабақтар;
 - денсаулық сақтау технологияларын қолдану (арттерапия, ойын артикуляциялық гимнастикасы, музыкалық терапия, массаж, құм терапиясы, сенсорлық терапия элементтері, театрализация).
2. Құрдастар тобындағы баланың әлеуметтік бейімделуі:
 - құрдастар тобындағы мектеп жасына дейінгі баланың жетістіктерін көрсету (жаңа дыбысты дұрыс айту, өлең айту, сәттілік жағдайларын жасау).

Мұндай жұмыс түрлері балалар ұжымының мүгедек балаға деген көзқарасын өзгертуге көмектеседі.
3. Түзету кеңістігін кеңейту және ДМШ баланы қоғам өміріне белсенді қосу:
 - ертеңгіліктер, балалар мерекелері үшін нөмірлерді бірлесіп дайындау, театрландырылған іс-шараларға және басқа да түрлі іс-шараларға қатысу;
 - байқауларға қатысу (мысалы, интернет конкурстары, қалалық конкурстар, сурет және шығармашылық жұмыстар конкурстары).
4. Түзету процесіне қатысушылардың өзара:
 - МДҰ педагогтарымен ДМШ баланың жеке бағытын әзірлеу. Жеке бағытын әзірлеуге логопед-мұғалім, психолог-педагог, тәрбиешілер, дене тәрбиесі жөніндегі жетекші, музыкалық тәрбие жетекшісі қатысады;
 - мамандармен және тәрбиешілермен бірлескен іс-шаралар өткізу (педагогикалық жобаларды, кіріктірілген сабақтарды, концерттік бағдарламаларда театрландырылған спектакльдерді немесе сахналық нөмірлерді ұйымдастыру, логопедиялық ритмика, ойын артикуляциялық гимнастикасы, саусақ гимнастикасы);
 - МДҰ педагогтарымен өзара әрекеттесу: сабақтарға өзара қатысу, диагностика, кеңес беру.
5. Отбасыны сүйемелдеу:
 - "ата-ана-бала" жеке сабақтары;
 - кеңес беру пункті;
 - отбасылық клубтар.
6. Дамытушы заттық-кеңістіктік орта құру: логопедиялық кабинеттің дамытушы кеңістігін құру;

МДҰ топтарындағы сөйлеуді дамыту орталықтары.

Инклюзивті тәжірибені жүзеге асыратын логопед жеке бейімделген білім беру бағдарламасының түзету компонентін әзірлейді. ЖББ түзету компоненті аясында нақты баламен түзету логопедиялық әсерінің бағыттары, формалары, әдістері мен әдістері көрсетілген. Түзету-дамыту логопедиялық жұмыстарының негізгі бағыттарын жоспарлау даму мүмкіндігі шектеулі баланың негізгі және ілеспе диагноздарына байланысты. Жұмысты ұйымдастырудың әдістері мен формаларын таңдау баланың психофизикалық дамуының ерекшеліктеріне, жалпы даму деңгейіне және оның бұзылыс құрылымына байланысты. Логопед-мұғалім тифло, сурдо, олигофренопедагогика және арнайы психология әдістемелерін қолдану сияқты шектес салалардағы жұмыс әдістері мен құралдарын пайдалануға дайын болуы тиіс.

Логопед құжаттары:

 - жұмыс кестесі және жұмыс уақытының циклограммасы.
 - психологиялық-медициналық-педагогикалық комиссия (ПМПк) отырыстарының хаттамаларының дәптері.
 - әр оқушыға арналған сөйлеу картасы.
 - жұмыс жоспарлары:
 - жылдық жоспар;
 - перспективалық жұмыс жоспары;
 - фронтальды, жеке және шағын кіші топтардың күнтізбелік жоспары.
 - балалардың сабаққа қатысуын есепке алу дәптері.

- логопед-мұғалім мен оқушының жұмыс байланыстарының дәптері.
- логопед-мұғалім мен жалпы білім беру мекемесі мамандарының өзара әрекеттесу дәптері.
- балалардың қозғалысы туралы есеп.
- логопедиялық кабинеттің паспорты.
- жоспар бойынша өз білімін жетілдіру.

Инклюзия идеясын қабылдаған білім беру ұйымының педагогтары мен әкімшілігі білім беру процесінің барлық қатысушылары арасындағы өзара іс-қимыл тетіктерін пысықтауды қажет етеді, мұнда орталық тұлға білім алуда ерекше қажеттілігі бар бала болып табылады.

Логопедтің педагогтармен (мектепке дейінгі білім беру ұйымының тәрбиешілерімен, мектеп мұғалімдерімен) өзара іс-қимылы.

Топтық жұмыс түрлері:

а) шамамен тақырыптар бойынша педагогикалық кеңестер (қыркүйек, қаңтар, мамыр):

- "Алғашқы диагностика нәтижелері" оқу жылына арналған логопедтік міндеттермен және жұмыс жоспарымен танысу, балалардың сөйлеуін дамыту бойынша логопедпен бірлескен қызметке педагогтарды жандандыру мақсаты бар;

- Ағымдағы оқу жылының екінші жартыжылдығына арналған жұмыс жоспарымен және логопедтік міндеттермен танысу мақсатында "түзету-логопедтік жұмыстың аралық қорытындылары";

- "Балалардың сөйлеу дамуындағы динамика" түзету жұмыстарының қорытындысын шығару, белсенді ынтымақтастық үшін алғыс жариялау мақсатында ұйымдастырылады.

б) тілдік даму кемшіліктерін талдауға және топтың әрбір тәрбиеленушісіне қатысты түзету ықпал ету құралдарын таңдауға арналған педагогтердің қатысуымен шағын педагогикалық кеңес;

в) педагогтарды оқытудың негізгі тәсілдерімен, көрнекі және сөйлеу материалдарын таңдаумен, сондай-ақ балалардың сөйлеуіне қойылатын талаптармен таныстыру мақсатында логопед-мұғалімнің ашық сабақтары. Педагогтар тікелей сыныпта әр баланың мүмкіндіктері мен қабілеттерін бағалайды. Логопед - мұғалім балаларда сөйлеу дағдыларын бекіту бойынша жұмыс әдістері мен тәсілдерін таңдау мен қолданудың дұрыстығын тексеретін педагогтардың (бастауыш сынып пен пән мұғалімдері) ашық сабақтары;

г) жалпы білім беретін мекемедегі балалар мерекелеріне бірлескен дайындық (Жаңа жыл, Отан қорғаушылар күні, Халықаралық әйелдер күні және т. б.);

д) дөңгелек үстелдер, шығармашылық қонақ бөлмелері, семинар-практикумдар.

Жеке жұмыс түрлері:

а) нақты баланың сөйлеу жағдайы, сөйлеудің ауыр бұзылыстарының баланың эмоционалды-ерік саласына, оның сабақтардағы және олардан тыс мінез-құлқына әсері туралы кеңестер; сөйлеу бұзылыстарын жеңудегі педагогтардың/тәрбиешілердің рөлін нақтылау, сондай-ақ жазбаша сөйлеу бұзылыстарының алдын-алу; мүмкіндігі шектеулі баланың сөйлеу деңгейінің жоғарылауы үшін режимдік сәттер процесінде түзету-логопедиялық жұмыстарды жүргізу бойынша ұсыныстар;

б) тәрбиешілерді белгілі бір баламен түзету жұмыстарының нақты әдістеріне үйрету мақсатында ашық жеке сабақтар өткізу, сондай-ақ баланың қол жеткізген жетістіктерін көрсету.

Осылайша, логопедтің кәсіби қызметінің әр бағыты даму мүмкіндігі шектеулі балаларды психологиялық-педагогикалық қолдаудың бірыңғай процесіне енеді және инклюзивті білім беру аясында ерекше мәнге ие болады, өйткені ол сөйлеу бұзылыстарын жеңуге ғана емес, сонымен қатар қалыпты дамып келе жатқан құрдастарының ортасында балалардың осы санатын әлеуметтендіруге және бейімдеуге бағытталған.

Сөйлеу қабілеті бұзылған балалармен жұмыс істеуге әртүрлі мамандар қатысады, сондықтан өзекті мәселе - әртүрлі жас топтарындағы балалармен жұмыс жасауда олардың іс-шараларының келісімділігі мен сабақтастығын қамтамасыз ету үшін мамандардың өзара әрекеттесуінің бірыңғай тұжырымдамалық негіздерін іздеу. Педагог-психолог пен логопед-

мұғалімнің бірлескен іс-әрекетіне деген мұндай көзқарас, әсіресе, сөйлеу және жоғары психикалық функциялардың дамымау белгілерінен басқа, эмоционалды-еріктік салада және қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыруда (мысалы, тұтықпа, риолалия, алалия, дизартрия) анықталған ауытқулар бар логопат балаларды сүйемелдеу кезінде өзекті болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Глухов, В. П. Формирование связной речи детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи [Текст] / В. П. Глухов. – М. : АРКТИ, 2004. – 168 с.
2. Волосовец, Т. В. Ребенок в инклюзивном дошкольном учреждении [Текст] : методические рекомендации / под. ред. Т. В. Воловец, Е.Н. Кутеповой. – М.:РУДН, 2010. – 30с.
3. Организация деятельности логопедического пункта. Методические рекомендации/сост.Ерсарина А.К.. – Алматы: ННПЦ КП, 2017г. – 75с.

ӘОЖ 378.24

<https://doi.org/10.53355/o0121-2390-1028-z>

МЕКТЕПKE ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДА ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУ ТЕЖЕЛІСІ БАР БАЛАЛАРҒА ТҮЗЕТУ ЖҰМЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Бесенова Р.Б., Есмолда Е.Қ.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: nurai_gali@mail.ru

Мақалада мектепке дейінгі ұйымда психикалық даму тежелісі бар балаларға түзету жұмысын ұйымдастыру мәселесі талданған. Авторлар ПДТ балалардың ерекше білім беру қажеттіліктері, оқытудың түзету-дамыту міндеттері не және ПДТ баланың жеке ерекшеліктеріне сәйкес келетін түзету жұмыстарын қарастырады.

Тірек сөздер: мектепке дейінгі ұйым, психикалық даму тежелісі бар бала, ерекше білім беру қажеттілігі, түзету-дамыту жұмысы, мектепке дейінгі инклюзивті білім беру.

В статье проанализирована проблема организации коррекционной работы детей с задержкой психического развития в дошкольной организации. Авторы рассматривают специфические образовательные потребности детей в ПДТ, коррекционно-развивающие задачи обучения и коррекционную работу, соответствующую индивидуальным особенностям ребенка в ПДТ.

Ключевые слова: дошкольная организация, ребенок с задержкой психического развития, особые образовательные потребности, коррекционно-развивающая работа, дошкольное инклюзивное образование.

Summary. The article analyzes the problem of organizing correctional work for children with mental retardation in a preschool organization. The authors consider the special educational needs of children with PDT, what are the correctional and developmental tasks of learning, and correctional work that corresponds to the individual characteristics of the child with mental retardation.

Key words: inclusive education, professional activity, child with special educational needs, correctional and developmental work, pre-school inclusive education.

Психикалық дамуы тежелген балалар (ПДТ) денсаулық мүмкіндіктері шектеулі балалардың үлкен санатын құрайды. Қазіргі уақытта ПДТ бар балалар саны екі есе өсті және жылдан жылға мұндай балалардың саны өсіп келеді.

Жалпы алғанда, ПДТ бар бала ойлау, есте сақтау, зейін, қабылдау, сөйлеу, адамның эмоционалды-ерік саласының дамуы нормадан артта қалуымен сипаттамалады. Психикалық және танымдық мүмкіндіктердің шектеулері балаға қоғам оған қоятын міндеттер мен талаптарды сәтті шешуге мүмкіндік бермейді. Әдетте, бұл шектеулер алғаш рет ересектер бала мектепке келгенде айқын байқайды.

Мұндай бала әлдеқайда ұзақ уақыт бойы (көбінесе бастауыш мектепте барлық жылдар бойы) жетекші ойын мотивациясы болып қала береді, оқу мүдделері қиын және ең аз дәрежеде қалыптасады. Ерік саланың нашар дамуы (назар аудару, зейінді ауыстыру, табандылық, тапсырманы орындау, үлгі бойынша жұмыс істеу қабілеті) жас оқушыға қарқынды оқу іс-әрекетін толығымен жүзеге асыруға мүмкіндік бермейді: ол тез шаршайды, әлсірейді. Оның жасына байланысты салыстыру, жалпылау, абстракциялау, жіктеу қабілеті жеткіліксіз болғандықтан, бала өздігінен, арнайы педагогикалық көмексіз, мектеп бағдарламасының мазмұндық минимумын игере алмайды және тез арада созылмалы сәтсіздікке ұшырайды. Көбінесе оқудағы қиындықтар сөйлеуді дыбыстық және семантикалық талдаудың әлсіз қабілетімен күрделене түседі, нәтижесінде бала оқу дағдыларын нашар меңгереді, жазбаша сөйлеуді меңгермейді.

ПДТ бар балаларда ерекше білім беру қажеттіліктері бар. Мұны мойындай отырып, біз оқу мерзімдерін механикалық «созу», сыныптардың толықтырылуын азайту, зерттелетін материал көлемінің азаюы тиісті дамыту, түзету және дамыту әсерін бермейді және бере алмайды, өйткені бұл жағдайда ПДТ бар баланың ерекше білім беру қажеттіліктері қанағаттандырылмайды.

ПДТ бар балалардың ерекше білім беру қажеттіліктері

- ✓ Тұрақты танымдық ынталандыру құралы ретінде танымдық белсенділікті ояту;
- ✓ Ой-өрісін кеңейту, қоршаған әлем туралы жан-жақты түсініктер мен түсініктерді қалыптастыру;
- ✓ Жалпы интеллектуалдық біліктерді қалыптастыру (талдау, синтез, салыстыру операциялары, ойлау операцияларының икемділігі);
- ✓ Зияткерлік қызметтің алғышарттарын жетілдіру (зейін, оның барлық нысандарын қабылдау, есте сақтау, т. б.);
- ✓ Мақсатты қызметті, бағдарламалау және бақылау функцияларын қалыптастыру және дамыту;
- ✓ Жеке саланы дамыту (эмоциялар, ерік-жігер, еркін мінез-құлық дағдылары);
- ✓ Сөз функциясын реттейтін коммуникация құралдарын дамыту және өңдеу;

Оқытудың түзету-дамыту міндеттері:

1. Балалардың танымдық белсенділігін дамыту (оқу материалының қолжетімділік қағидаты, «жаңалық» әсері)
2. Жалпы зияткерлік дағдыларды кеңейту
3. Оқу іс-әрекетін қалыпқа келтіру (тапсырмада бағдарлай білуді қалыптастыру, өзін-өзі бақылау мен өзін-өзі бағалауға тәрбиелеу)
4. Сөздікті, ауызша монологиялық сөйлеуді қоршаған шындық туралы білім мен идеяларды байытумен бірлікте дамыту
5. Сөйлеу бұзылыстарын логопедтік түзету
6. Әлеуметтік алдын алу, қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру, дұрыс мінез-құлық

ПДТ балаларға оқытуды ұйымдастыру ерекшеліктері

- Интеллектуалды даму мүмкіндіктері сақталған ПДТ бар балалар үшін интеграцияланған оқыту тиімді;
- Оқытудың түзетушілік бағыты базалық оқу пәндерінің жиынтығымен қамтамасыз етіледі;
- Баланы белсенді сөйлеу ортасына барынша батыру;
- Оқытудың ерекше әдістері (көрнекілік және практикалық әдістерге баса назар аудару);

- Сүйемелдеу қызметі (психолог, логопед, әлеум. педагог);
- Міндетті түзету-дамыту сабақтары.

ПДТ бар балалардың психикалық дамуындағы кемшіліктерді сәтті түзету мен өтеудің маңызды шарты - бұл дұрыс ұйымдастырылған жағдайларда, баланың жеке ерекшеліктеріне сәйкес келетін оқыту әдістерінде, яғни баланың дамуын ынталандыратын және баланың нақты мүмкіндіктеріне сәйкес келетін педагогикалық әсердің жеткіліктілігі.

Қарастырылып отырған балалар санатын оқытудағы негізгі міндет — олардың жеке басын түзету, жағымды ұмтылыстар мен мінез-құлық уәждерін қалыптастыру, сыртқы әлеммен қарым-қатынастың жаңа оң тәжірибесімен байыту құралы ретінде сәтті оқу және сыныптан тыс жұмыстарға жағдай жасау.

Балаларды оқыту мен тәрбиелеуде қиын мінез-құлықтың теріс стереотиптерін бұзуға ықпал ететін жағдайларға мыналар жатады:

- қолайлы жағдай жасау, жұмсақ режим;
- барлық педагогикалық жұмыстың оқыту, түзету-тәрбиелік бағыты;
- оқу іс-әрекетінің табыстылығын қамтамасыз ететін балалардың мүмкіндіктеріне барабар оқыту тәсілдері мен әдістерін қолдану;
- талаптарды саралау және оқытуды дараландыру, оқу бағдарламасын түрлендіру, екінші дәрежелі материал есебінен оның көлемін қысқарту және балалардың білімі мен дағдыларындағы олқылықтарды жоюға уақытты босату;
- балалардың даму деңгейін арттыратын, олардың білімге деген қызығушылығын оятатын сыныптан тыс, факультативтік, үйірме жұмыстарын ұйымдастыру;
- балалардың осы санатымен оқытуды және түзету тәрбие жұмысын ұйымдастыру кезінде психикалық даму ерекшеліктерін, мінез-құлық және оқыту қиындықтарының себептерін есепке алу.

ПДТ бар балалардың оқу материалын сәтті игеруі үшін кез-келген пән бойынша сабақтарда жүзеге асырылатын танымдық әрекеттерін қалыпқа келтіру үшін түзету жұмыстары қажет.

Түзету процесінде технология сабақтары ерекше орын алуы керек, өйткені оларда ақыл-ой жұмысының жалпыланған әдістерін қалыптастыруға мүмкіндік беретін визуалды-пәндік үлгі бойынша іс-шаралар маңызды орын алады.

Ауызша үлгі бойынша іс-әрекетті үйретуге назар аудару керек. Үлгіні табуға, оны нұсқаулықпен байланыстыруға, осы нақты үлгіні не көрсететінін талдауға үйрету керек, яғни оны талдай білу керек.

Үлгі бойынша әрекеттерді алдымен бір тапсырмамен жаттығуларда орындау керек, содан кейін үлгіні бірнеше тапсырмамен жаттығуларға біртіндеп енгізу керек. Бала «Мен үлгідегідей дұрыс жасадым ба?» деп, әрбір жұмыс кезеңінде үлгіге қайтып оралуы керек, бұл мүмкін сәйкессіздіктерді көруге, олардың себептерін табуға және жоюға мүмкіндік береді.

Түзету педагогикасының негізгі міндеттерінің бірі - сөйлеудің реттеуші және бағыттаушы рөлін күшейту, сөйлеу мен балалардың іс-әрекетінің байланысын қалыпқа келтіру [1,2,3]. Сөйлеудің көмегімен ол алдағы жұмыстың барысын қарастырып, жоспарлай алады, оның жеке түрлерін оқшаулай алады, олардың реттілігін белгілей алады, өз қызметінің нәтижесін үлгімен байланыстыра алады. Мұндай балалардан тапсырманы дауыстап ойластыруды, өз әрекеттерін жоспарлауды және соңғы нәтижені болжауды сұраған жөн. Біріншіден, бұл балалардың мұғалім қойған сұрақтарға жауап беруі арқылы жүзеге асырылады, содан кейін бала мұндай тапсырманы өз бетінше орындайды. Сөйлеуді кеңінен тарту негізінде мұғалім балалардың орындалатын іс-әрекеттің мағынасын түсінуіне, жасалған іс-әрекеттердің дұрыстығын (немесе қателігін) түсінуіне, талаптарға сәйкес жұмыс нәтижесін барабар бағалауға қол жеткізеді.

Нұсқаулықпен байланысты қызметті қалыптастыру бойынша түзету жұмыстары балалардың тапсырмаларды толық және барабар түсінуін қамтамасыз етуді көздеуі тиіс,

оларда көбінесе түсіну (әсіресе өз бетінше орындау кезінде) ПДТ бар балалар үшін қиын болатын сөздер мен тіркестер болады. Сондықтан мұғалім мүмкін болатын қиындықтарды алдын-ала біліп, алдымен балаларға түсіну қиын сөздерді, сөз тіркестерін, тұжырымдарды түсіндіреді, содан кейін өз бетінше жасалған жауапқа қажет сұрақ қояды. Егер нұсқаулық қиын тұжырымдалған болса, онда сіз баланың өз сөзімен не істеу керектігі туралы айта алатындығына көз жеткізуіңіз керек.

Балаларды бірнеше тапсырмалармен нұсқауларды орындауға үйретуге көп уақыт бөлу керек. ПДТ бар балаларда нұсқаулық сілтемелерінің бірі жоғалуы мүмкін, сондықтан оларды нұсқауларды мұқият тыңдауға, оны елестетуге және не істеу керектігін есте сақтауға үйрету керек. Сілтемелердің біреуінің жоғалуын болдырмау үшін сіз оқытудың бастапқы кезеңінде келесі әдісті қолдана аласыз: баланың жанына тапсырмалар санына сәйкес мөлшерде таяқшалар қойылады. Бір тапсырманы орындау кезінде бір таяқша жағына қарай жылжиды.

Оқу-тәрбие процесінің маңызды бағыттарының бірі білім алушыларда өз бетінше жұмыс істеу дағдыларын, өз қызметін ұйымдастыру, жоспарлау, өзін-өзі бақылауды жүзеге асыру дағдыларын қалыптастыру болып табылады.

Өздік жұмыс үшін тапсырмаларды даралау қажет. Осыған байланысты психологтар барлық мұғалімдерге әртүрлі деңгейдегі қиындықтар мен әртүрлі көмек көлемімен дидактикалық материалдарды әзірлеуді ұсынады:

- үлгілер, орындау алгоритмдері бар репродукциялық сипаттағы тапсырмалар;
- үлгіге ұқсас жаттығу сипатындағы тапсырмалар;
- бақылау сипатындағы тапсырмалар және т. б.

Жұмыс бала тапсырма түрін таңдауға саналы түрде қарайтын етіп ұйымдастырылуы керек, яғни, таңдау еркіндігі, көмек және өзара көмек атмосферасын құру.

Өз бетінше танымдық іс-әрекет процесінде ойлау, есте сақтау, зейін, шығармашылық қиял дамиды, практикалық дағдылар мен біліктер дамиды, білімді тәуелсіз толықтыруға психологиялық көзқарас қалыптасады.

Баланың іс-әрекетін дербес іс-әрекеттің барлық компоненттері қол жетімді болатындай етіп ұйымдастыру қажет: мақсатты түсіну, өз іс-әрекетін жоспарлау, өзін-өзі бақылау, жұмыстың соңғы нәтижесін берілген мақсатпен салыстыру, оқулықтың анықтамалық материалын пайдалану. Баланың өз бетінше жұмыс жасау дәрежесі, әдетте, оның оқу мүмкіндіктеріне сәйкес келеді және біртіндеп артады. Әрбір балаға анықтамалық материалдарды, сөздіктерді, жадынамаларды, схемаларды кеңінен пайдалану мүмкіндігі беріледі. Барлық осы шарттар орындалған жағдайда ғана өзбетінше жұмыс балалардың танымдық белсенділігін дамыту құралына айналады.

ПДТ бар балаларды өз жұмысының сапасын оны орындау барысында да, түпкілікті нәтиже бойынша да тексеруге үйрету керек; сонымен бірге өзін-өзі бақылау қажеттілігін, орындалған жұмысқа саналы көзқарасты дамыту қажет, ол үшін сабақтарда өзін-өзі тексеруге және орындалған тапсырманы өзара тексеруге арнайы уақыт бөлу керек. ПДТ бар балалардың іс-әрекетін сыртқы ұйымдастыруды түзету үшін орындалатын жұмысқа нақты талаптар жүйесі қажет.

ПДТ бар балалармен жұмыс істейтін педагог олардың зияткерлік көмекке бейім екенін, үйренген үлгіні қабылдауды жаңа жағдайларға еркін жеткізе алатындығын ескеруі керек, бұл оқу процесі үшін ең маңызды баланың сапасын яғни, оқу қабілеті, білімді, дағдыларды, басқалардың тәжірибесін өнімді игеру қабілетін анықтайды.

Біз балаларға психикалық белсенділікті дамыту кезінде жеке түзету тәсілін қалыптастырудың негізгі технологиялық талаптарын тізімдейміз.

- Балалардың өмір сүру режимін қамтамасыз ететін бүкіл оқу процесінің жалпы түзету бағыты (сыныптың аз толымдылығы, үнемдеу режимі); жеке және топтық түзету сабақтары (даму кемшіліктерін түзету және білім олқылықтарын толтыру бойынша, логопедиялық).

- Балалардың білімді игеруге негіз болатын ойлаудың репродуктивті тәсілдерін дамыту, сонымен бірге ақпаратты аналитикалық өңдеуге, логикалық дәйектілікке, іс-әрекеттің ұтымды әдістеріне үйретуге мүмкіндік беретін тіректерді қолдану.

- Оқытудың жартылай іздеу әдісін қамтитын проблемалық тапсырмаларды пайдалану (микропроблемдық жағдай жасау, балалармен бірге осы жағдайды шешуге көмектесетін жаңа тапсырма іздеу).

- Сөйлеу медиациясы, сөйлеу негізінде нақты ақыл-ой операциялары мен іс-қимыл әдістерін мақсатты дамыту. Ақыл-ой әрекеттерін (мақсат, жоспар, әдіс, әрекет нәтижесі) жою ойлаудың жоғары ауызша-логикалық формасын дамытуға ықпал етеді.

- Баланың рефлексиясын қалыптастыру, бұл ең алдымен оқу мотивациясымен, іс-әрекеттерді түсінумен және іс-әрекеттің барысын бақылаумен байланысты.

Арнайы педагог мыналарға ықпал ететін жағдайлар жасайды: баланың алдағы жұмыс мақсаттарын қабылдауы, ақпаратты аналитикалық жалпылау алгоритмін қалыптастыру, білімді өзгертілген жағдайларға көшіру үшін жағдай жасау; балаларды шешім әдісін ішінара өз бетінше таңдау жағдайына батыру, өзін - өзі бақылауды дамыту - үлгімен салыстыру, тапсырманы қайта түсінуге оралу, өзін-өзі бағалауды дәлелдеу, өзара бағалау.

Психикалық даму тежелуі бар балалармен жұмыс жасау кезінде оқыту мен тәрбиелеуде оң динамикаға қол жеткізуге мүмкіндік беретін арнайы түзету және дамыту педагогикалық технологиялары қолданылады. Дәстүрлі және инновациялық технологиялардың сауатты үйлесуі білім алушылардың танымдық белсенділігін, шығармашылық қабілеттерін, оқу-тәрбие процесіндегі мектепке дейінгі уәждемесін дамытуды қамтамасыз етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мамайчук, И.И. Помощь психолога ребенку с задержкой психического развития / И.И. Мамайчук, М.Н. Ильина. – СПб. : Речь, 2004.

2. Митчелл Д. Эффективные педагогические технологии специального и инклюзивного образования: главы из книги. / Д. Митчелл; пер. с англ. И.С. Аникеев, Н.В. Борисова. – Москва: РООИ «Перспектива», 2011. – 139 с.

3. Психолого-педагогическая диагностика развития детей дошкольного возраста / под ред. Е.А. Стребелевой. – М. : Полиграфсервис, 1998.

4. Екжанова Е.А., Стребелева Е.А. Коррекционно-развивающее обучение и воспитание. Программа дошкольных образовательных учреждений компенсирующего вида для детей с нарушением интеллекта. – М.: Просвещение, 2005. – 272 с.

ӘОЖ 378.24

<https://doi.org/10.53355/t6831-2614-2794-g>

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДАРДА ЛОГОПЕДТІҢ КӘСІБИ ІС-ӘРЕКЕТІ

Галиева А.Н., Ахметжанова Е.Қ.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: nurai_gali@mail.ru

Мақалада мектепке дейінгі ұйымдағы логопедтің кәсіби іс-әрекеті қарастырылады. Авторлар мектепке дейінгі ұйымдағы сөйлеу тілінде бұзылыстары бар балаларға инклюзивті білім беру жағдайында логопед-мұғалім жұмысының негізгі бағыттарын (түзету-білім беру қызметін сараланған (дараландырылған) ұйымдастыру, құрдастар тобындағы баланың әлеуметтік бейімделуі, түзету кеңістігін кеңейту және сөйлеу тілінде бұзылыстары бар баланы қоғам өміріне белсенді қосу, түзету процесіне қатысушылардың өзара іс-әрекеті) талдайды.

Тірек сөздер: сөйлеу тілінде бұзылысы бар бала, арнайы білім, кәсіби қызмет, логопедиялық жұмыс, логопедиялық сүйемелдеу.

В статье рассматривается профессиональная деятельность логопеда в дошкольной организации. Автор анализирует основные направления работы учителя-логопеда в условиях инклюзивного образования детей с речевыми нарушениями в дошкольной организации (дифференцированная (индивидуализированная) организация коррекционно-образовательной деятельности, социальная адаптация ребенка в группе сверстников, расширение коррекционного пространства и активное включение ребенка с речевыми нарушениями в жизнь общества, взаимодействие участников коррекционного процесса).

Ключевые слова: ребенок с речевыми нарушениями, специальное образование, профессиональная деятельность, логопедическая работа, логопедическое сопровождение.

The article discusses the professional activity of a speech therapist in a preschool organization. The authors analyze the main directions of work of a speech therapist-teacher in the context of inclusive education of children with speech disorders in a preschool organization (differentiated (individualized) Organization of correctional and educational activities, social adaptation of a child in a peer group, expansion of the correctional space and active inclusion of a child with speech disorders in society, interaction of participants in the correctional process).

Key words: child with speech disorders, special education, professional activity, speech therapy work, speech therapy support.

Сөйлеу қызметі – адамның негізгі психикалық функцияларының бірі. Сөйлеуді дамыту барысында танымдық іс-әрекеттің жоғары формалары қалыптасады, тұжырымдамалық ойлау қабілеті дамиды. Бұл тұжырымдаманың мағынасы жалпылау арқылы көрінеді, сондықтан оны сөйлеу бірлігі ғана емес, сонымен бірге ойлау бірлігі ретінде де тануға болады. Ойлау мен сөйлеу бір емес, олар бір-біріне қарамастан пайда болуы мүмкін. Бірақ баланың психикалық дамуы барысында күрделі, сапалы жаңа сөйлеу-ойлау қызметіне негізделген қарым-қатынас пайда болады. Бұл сөйлеу бұзылыстары бар балалардың жалпы дамуына теріс әсер етеді.

Қазіргі уақытта статистикалық көрсеткіштерге жүгінсек, жылдан жылға сөйлеу тілінің бұзылыстары бар балалар және логопедиялық көмекті қажет ететін балалардың саны өсуде. Түзету педагогикасы саласындағы жұмыс жүргізетін зерттеушілердің анықтаулары бойынша, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың арасында сөйлеу тілі бұзылыстары бар балалардың тобы ең үлкен топты құрайды.

Білім беру жүйесін дамытудың қазіргі кезеңінде оның психикалық және дене бітімінің даму ерекшеліктеріне, мүмкіндіктері мен қабілеттеріне сәйкес әрбір баланың жеке басын қалыптастыру үшін жағдай жасау міндеттері бірінші жоспарға ұсынылады.

Қазақстан Басқа халықаралық құқықтық актілермен қатар БҰҰ-ның "Мүгедектердің құқықтары туралы" (2016 жылы) және "Білім беру саласындағы кемсітушілікке қарсы күрес туралы" (2017 жылы) конвенцияларын ратификациялай отырып, әрбір азаматтың қандай да бір кемсітушіліксіз сапалы білім алу құқығын қамтамасыз етудің саяси еркіндігін көрсетеді.

Конвенциялардың негізгі ережелеріне сәйкес Қазақстан барлық деңгейлерде (мектепке дейінгі, мектеп, ТЖКБ ұйымдарында, жоғары оқу орындарында) инклюзивті білім беруді қамтамасыз етуге міндеттенеді. Бұл ретте инклюзивтік білім беру жеке алынған нәрсе емес екенін түсіну маңызды, инклюзия бүкіл білім беру жүйесінің қағидаты болып табылады.

Мектепке дейінгі білім беру ұйымындағы [1] білім беру процесінің мазмұны балалардың психофизикалық дамуы мен мүмкіндіктерінің ерекшеліктерін ескере отырып, білім беру саласындағы мемлекеттік саясатты әзірлеу және нормативтік-құқықтық реттеу жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын атқарушы билік органы белгілеген мектепке дейінгі білім берудің негізгі жалпы білім беру бағдарламасының құрылымына және оны

іске асыру жағдайларына қойылатын мемлекеттік талаптарға сәйкес өзі әзірлейтін, қабылдайтын және іске асыратын мектепке дейінгі білім берудің білім беру бағдарламасымен айқындалады.

Логопед инклюзивті білім беру кеңістігінде білім алуда ерекше қажеттілігі бар балаларды психологиялық - педагогикалық қолдауды жүзеге асыратын мамандар тобының мүшесі бола отырып, сөйлеуді дамыту проблемалары мен коммуникативті қиындықтармен байланысты мүмкін болатын қиындықтарды жеңуге бағытталған түзету жұмыстарын жүргізеді [2,3]. Инклюзивті практикадағы логопед-мұғалім қызметінің негізгі мақсаты - сөйлеу дамуының бұзылуын анықтауға және жеңуге, сондай-ақ ауызша сөйлеуді одан әрі дамытуға, білім беру бағдарламасының академиялық компонентін сәтті әлеуметтендіру және игеру үшін мүгедек балалардың қарым-қатынасын жақсартуға жағдай жасау.

Логопед жұмысының мақсаты - ауызша сөйлеуді дамытуда, жалпы білім беру бағдарламаларын игеруде сөйлеу тілінде бұзылыстары бар балаларға түзету-тәрбиелік көмек көрсету, жеке тұлғаның дамуы мен өзін-өзі дамытуына, денсаулықты сақтау мен нығайтуға ықпал ету.

Сөйлеу тілінде бұзылыстары бар балаларға инклюзивті білім беру жағдайында логопед-мұғалім жұмысының негізгі бағыттары.

1. Түзету-білім беру қызметін сараланған (дараландырылған) ұйымдастыру:

- жеке логопедиялық сабақтар;
- денсаулық сақтау технологияларын қолдану (арттерапия, ойын артикуляциялық гимнастикасы, музыкалық терапия, массаж, құмдау, сенсорлық терапия элементтері, театрализация).

2. Құрдастар тобындағы баланың әлеуметтік бейімделуі:

- құрдастар тобындағы мектеп жасына дейінгі баланың жетістіктерін көрсету (жаңа дыбысты дұрыс айту, өлең айту, сәттілік жағдайларын жасау).

Мұндай жұмыс түрлері балалар ұжымының мүгедек балаға деген көзқарасын өзгертуге көмектеседі.

3. Түзету кеңістігін кеңейту және сөйлеу тілінде бұзылыстары бар баланы қоғам өміріне белсенді қосу:

- ертеңгіліктер, балалар мерекелері үшін нөмірлерді бірлесіп дайындау, театрландырылған іс-шараларға және басқа да түрлі іс-шараларға қатысу;

- байқауларға қатысу (мысалы, интернет конкурстары, қалалық конкурстар, сурет және шығармашылық жұмыстар конкурстары).

4. Түзету процесіне қатысушылардың өзара:

- МДҰ педагогтарымен сөйлеу тілінде бұзылыстары бар баланың жеке бағытын әзірлеу. Жеке бағытын әзірлеуге логопед-мұғалім, психолог-педагог, тәрбиешілер, дене тәрбиесі жөніндегі жетекші, музыкалық тәрбие жетекшісі қатысады;

- мамандармен және тәрбиешілермен бірлескен іс-шаралар өткізу (педагогикалық жобаларды, кіріктірілген сабақтарды, концерттік бағдарламаларда театрландырылған спектакльдерді немесе сахналық нөмірлерді ұйымдастыру, логопедиялық ритмика, ойын артикуляциялық гимнастикасы, саусақ гимнастикасы);

- МДҰ педагогтарымен өзара әрекеттесу: сабақтарға өзара қатысу, диагностика, кеңес беру.

Сөйлеу тілінде бұзылыстары бар балалармен жұмыс істеу ерекшелігі баланың дамуының қазіргі деңгейін диагностикалау сатысында басталады. Мұқият арнайы тексеріс арқылы логопед сөйлеуді дамытудың жеке ерекшеліктерін және даму, тәрбиелеу, оқыту және әлеуметтенудегі проблемалардың мүмкін себептерін анықтайды. Логопед сөйлеу тілінде бұзылыстары бар балалардың көпшілігінде жоғары психикалық функциялардың ерекшеліктері (танымдық белсенділіктің жеткіліксіз деңгейі, оқу іс-әрекетіне ынталандырудың жетілмегендігі, жұмыс қабілетінің төмендеуі және зейіннің тұрақсыздығы) бар екенін ескеруі керек. Көбінесе, балаларда "сөйлемейтін" балалар деп аталатын ауыр сөйлеу қабілетінің жүйелі дамымауы болады, қарым-қатынаста қиындықтар

туындауы мүмкін (мысалы, аутизм спектрінің бұзылуы бар балаларда), мұндай жағдайларда стандартты диагностикалық материалдар мен сөйлеу карталары тиімді емес.

Инклюзивті практиканың логопедінде әртүрлі деңгейдегі диагностикалық материал болуы керек, бұл кез-келген сөйлеу тілінде бұзылыстары бар балаға оның жақын даму аймағын анықтауға мүмкіндік береді, бұл баланың қазіргі мүмкіндіктеріне сәйкес келетін сөйлеу жетістіктерінің динамикасын және біртіндеп күрделене түсетін сөйлеуді түзету бағдарламасын құруға мүмкіндік береді. Диагностикалық құралдар көзі ретінде С.Д. Забрамная, И.Ю.Левченко, Е.А. Стребелева, М.М. Семаго әзірлеген ғылыми-практикалық әдістемелер, ал аутистік спектрдің бұзылулары бар балалар үшін - К.С.Лебединская мен О.С. Никольская әзірлеген диагностикалық карта қолданылады. Логопед логопедиялық диагностиканың нәтижелерін ПМПк-ның жоспарлы отырысында ұсынады.

Түзету-дамыту бағытындағы жұмыстың ерекшеліктері

ҚР нормативтік құжаттарға сәйкес, мектепке дейінгі білім беру ұйымында инклюзивті тәжірибені ұйымдастыруда сөйлеу тілінде бұзылыстары бар әр бала үшін жеке бейімделген білім беру бағдарламасы жасалады, оған түзету блогы кіреді. Логопед логопедтік әсер етудің негізгі бағыттары, формалары, әдістері мен тәсілдерін қамтитын жеке түзету компонентін әзірлейді. Айта кету керек, біртіндеп, сөйлеу тілінде бұзылыстары бар баланың қабілеттері мен сөйлеу қабілеттерін дамыта отырып, инклюзивті шағын топтарда сабақ өткізуді жоспарлау керек. Ол үшін сөйлеу тілінде бұзылыстары бар бала бір-үш қалыпты дамып келе жатқан құрдастарымен микро топқа біріктіріледі. Сабақты бірлесіп ұйымдастырудың бұл формасы коммуникативті байланыстарды кеңейтуге, ЕББҚ бар баланы қалыпты дамудағы балалармен әлеуметтендіруге, сонымен қатар оның танымдық саласын жандандыру, жаңа сөйлеу дағдыларын қалыптастыру және бұрын білгендерін шоғырландыру үшін имитациялық әрекеттерді қолдануға мүмкіндік береді.

Жұмыстың ұйымдастыру-әдістемелік бағытының ерекшеліктері

Оқу жылы кезеңінде логопед мынадай негізгі құжаттаманы ресімдейді және жүргізеді: әр балаға сөйлеу картасын, перспективалық және күнтізбелік жұмыс жоспарларын, әр балаға жеке дәптерлерді, түзету оқуының нәтижелері туралы жылдық есеп.

Логопед әдістемелік бірлестіктерге, ПМПк отырыстарына қатысады, логопедиялық кабинетті жаңа дидактикалық ойындар мен құралдармен, сондай-ақ әдістемелік әдебиеттермен уақытылы толықтырады. Логопед жалпы білім беру ұйымының базасында даму мүмкіндігі шектеулі балаларға (атап айтқанда, сөйлеу қабілеті бұзылған балаларға) қажетті жағдай жасау мақсатында инклюзивті білім беру жүйесі туралы ақпаратты, сондай-ақ нормативтік-құқықтық актілердегі жаңа ережелерді зерттей отырып, өзінің ғылыми-әдістемелік әлеуетін үнемі жетілдіріп отыруы керек.

Жұмыстың консультациялық-ағартушылық бағытының ерекшеліктері

Инклюзивті білім беру кеңістігі ЕҚББ ата-аналарын (заңды өкілдерін) және білім беру ұйымының педагогтарын түзету процесіне белсенді тартуды көздейді, оны логопед мұғалім жүзеге асырады:

- отбасына жеке және топтық кеңес беру

- ауызша және жазбаша сөйлеудің онтогенезі, сөйлеу жүйесі компоненттерінің бұзылу көріністері, балалардағы сөйлеу бұзылыстарын түзету бойынша логопедиялық жұмыстың қарапайым тәсілдерін таңдау мәселелерінде мүгедек балалардың ата-аналарының (заңды өкілдерінің) психологиялық-педагогикалық құзыреттілігін арттыру;

- білім беру процесінің мұғалімдері мен басқа қатысушыларына сөйлеу онтогенезі және дизонтогенезі, сөйлеуді дамыту ортасын құру, инклюзивті тәжірибені жүзеге асыру процесінде мүгедек баланы дамыту, оқыту немесе тәрбиелеу мәселелері бойынша кеңес беру.

Жұмыстың алдын-алу бағытының ерекшелігі - ДМШ балада қайталама сөйлеу бұзылыстарының уақтылы алдын-алу, жалпы білім берудің әр деңгейінде олардың толық сөйлеу дамуына жағдай жасау.

Сөйлеу тілінде бұзылыстары бар бар баламен түзету жұмысы логопед-мұғалімнің қызметіне үлкен жауапкершілік артады. Теориялық және әдістемелік зерттеу барысында біз келесідей қорытындыға келдік:

Біріншіден, сөйлеу тілінде бұзылыстары бар баланы сүйемелдеуде логопедтің қызметі өте маңызды, өйткені ол денсаулық мүмкіндігі шектеулі балалардағы сөйлеу бұзылыстарын жеңуге ғана емес, сонымен қатар олардың білім беру кеңістігінде сәтті бейімделуіне де бағытталған. Түзету-дамыту жұмысының тиімділігі балалардың жалпы білім беру мекемесінде болу кезеңінде олардың қызметін нақты ұйымдастырумен, күн ішінде жүктемені дұрыс бөлумен, түзету процесінің барлық субъектілерінің (логопедтің, ата-аналардың (заңды өкілдердің) және педагогтардың) жұмысын үйлестіру және сабақтастықпен айқындалады;

Екіншіден, логопед жұмысының оң нәтижесіне қол жеткізу жалпы білім беру ұйымы мамандарының, яғни логопедтің, сынып жетекшісінің/тәрбиешінің, пән мұғалімдерінің, педагог-психологтың, дене шынықтыру нұсқаушысының, музыкалық жетекшінің қызметінде кешенді тәсілді іске асыруды көздейді. Балалар арасындағы сөйлеу бұзылыстарын жеңудің кешенді тәсілі мұғалімдердің іс-әрекетін ұйымдастыруды қамтиды, онда білім беру ұйымында балалардың сөйлеуді оңтайлы дамыту үшін қажетті жағдайлар жасалады;

Үшіншіден, логопедтің ата-аналармен (заңды өкілдермен) білім беру процесіне қатысушылар ретінде өзара әрекеттесуі түзету-дамыту және алдын-алу жұмыстарының тиімділігін едәуір арттырады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты, 2018 ж. 31 қазандағы ҚР БҒМ № 604 бұйрығы.
2. Өмірбекова Қ.Қ., Оразаева Г.С., Төлебиева Г.Н., Ибатова Г.Б. Логопедия. Алматы: Дәуір, 2011. — 648б.
3. Екжанова Е.А., Стребелева Е.А. Коррекционно-развивающее обучение и воспитание. Программа дошкольных образовательных учреждений компенсирующего вида для детей с нарушением интеллекта. – М.: Просвещение, 2005. – 272 с.

УДК 376

<https://doi.org/10.53355/a6444-5597-4350-x>

ОСОБЕННОСТИ ДЕТЕЙ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ (ЗПР) В ПЕРИОД ОБУЧЕНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Галиева А. Н., кандидат филологических наук, ассоциированный профессор

Софина М. С., магистр

Жетысуский университет имени И. Жансугурова, г. Талдыкорган

E-mail: suriyaananda@bk.ru, nurai_gali@mail.ru

В статье говорится о детях с задержкой психического развития. О причинах возникновения задержки психического развития. У детей имеющих данный диагноз, есть особенности в развитии их поведения и психики. Они нуждаются в особых образовательных условиях. Педагог должен уметь корригировать проблемы в обучении детей с задержкой психического развития, учитывая их особенности.

Ключевые слова: задержка психического развития, школа, инклюзия, дети, коррекционная педагогика.

Мақалада психикалық дамуы тежелген балаларға арналған. Ақыл-ой кемістігінің себептері туралы. Бұл диагнозы бар балалардың мінез-құлқы мен психикасының дамуында ерекшеліктер бар. Оларға ерекше білім беру жағдайлары қажет. Психикалық дамуы тежелген балаларды оқытуда мұғалім олардың ерекшеліктерін ескере отырып, оларды түзете білуі керек.

Тірек сөздер: психикалық функцияның бұзылуы, мектеп, инклюзия, балалар, коррекциялық педагогика.

The article refers to children with mental retardation. On the causes of mental retardation. Children with this diagnosis have features in the development of their behavior and psyche. They need special educational conditions. The teacher should be able to correct problems in teaching children with mental retardation, taking into account their characteristics.

Key words: mental retardation, school, inclusion, children, correctional pedagogy.

В последние годы имеется тенденция увеличения процента учащихся с особыми потребностями, значительную часть, которой занимают дети с задержкой психического развития.

Начнем с того, что задержка психического развития, а проще ЗПР – это нарушение в развитии и формировании психических функций, навыков, отхождение от нормы психического здоровья.

Еще в 60-е годы началось изучение специфического развития детей, первые клинические данные и рекомендации по составлению коррекционной работы с детьми имеющими ЗПР, были даны Марией Семеновной Певзнер и Татьяной Александровной Власовой. Интенсивное изучение ЗПР дало много ценных научных результатов.

Такие специалисты, как Мария Семеновна Певзнер, Татьяна Александровна Власова, а так же, Е. Г. Сухарев, Е. С. Иванов и другие, считали, что аффективная расположенность и церебральная астенция, не только понижают работоспособность, но и могут выступать первопричиной возникновения ЗПР.

Задержка психического развития, в любом случае приводит не только к нарушению работы интеллекта и нарушению развития эмоционально - волевой сферы, но и к физической незрелости, что может осложнить и без того тяжелое состояние ребенка.

Разрабатывая программы коррекционной работы с детьми дошкольного возраста, призванные способствовать формированию не только тех или иных навыков и умений, но и необходимых ребенку новых для него средств познания, нивелирования ущербности функции коррекции общей аномалии развития, преодолению и предупреждению вторичных нарушений. Вся коррекционная работа должна быть направлена на формирование полноценной будущей личности, на подготовку к трудовой жизни в обществе.

Проводя исследования задержки психического развития, Клара Самойловна Лебединская отметила, что дети данной категории активно двигаются, они смешливы, имеют эйфористический фон настроения.

Клара Самойловна Лебединская в 1980 году предложила классификацию по этиопатогенетическому принципу:

- ЗПР конституционного происхождения – наследственное происхождение.
- ЗПР соматогенного происхождения – перенесенное соматическое заболевание
- ЗПР психогенного происхождения – неблагоприятные условия в семье.
- ЗПР церебрально - органического происхождения – патологии беременности.

Каждый тип из классификации имеет особенности, к примеру, отличительной чертой является нарушение познавательной деятельности и эмоциональная незрелость. Так же могут возникнуть осложнения, как в неврологической сфере, так и в соматической. Самое главное отличие типов ЗПР – это характер и особенность соотношения особенностей развития всех психических функций и структуры инфантилизма.

Сравнивая детей с ЗПР и детей нормально развивающихся, можно отметить, что у первых значительно снижен уровень восприятия.

Павел Борисович Шошин, проводя исследования, показал, что отклонения от привычного условия жизни влияет на быстроту восприятия. Если предмет стоит по-другому, в другом месте или изменилось освещение, то детям с ЗПР сложно быстро определить что это за предмет и какие у него свойства.

Причины ЗПР могут быть различны, к ним относятся: сложные роды, заболевания матери при вынашивании плода, поражения головного мозга из - за врожденных заболеваний ребенка, употребление спиртного или наркотических веществ во время беременности, психотропных препаратов.

При ЗПР у детей снижена потребность в общении в целом, как с взрослыми, так и со сверстниками. Дети, имеющие диагноз ЗПР говорят невпопад, говорят не о том, о чем спрашивали, имеют «несвязную» речь.

Специалисты рекомендуют родителям таких детей меньше их опекать, стараться не выполнять задания за ребенка, поэтому главной задачей коррекционной работы можно назвать – повышение уровня психического развития, а именно: социального, интеллектуального и эмоционального.

При разработке коррекционной программы, перед специалистом встают такие задачи, как – укрепление здоровья и обеспечение охраны жизни, стимулирование в любой деятельности, будь то игра или обучение, коррекция поведения, а так же профилактика возникновения вторичных отклонений в развитии ребенка. Дети с ЗПР, благодаря развитию инклюзивного образования получили возможность обучаться в общеобразовательных учреждениях.

К началу школьного обучения дети с ЗПР не владеют в полной мере всеми необходимыми для выполнения школьных заданий навыками. Они могут испытывать трудности в формировании словесно – логического уровня, так же, дети не понимают, какая главная задача в задании, а какая второстепенная.

У детей с ЗПР снижена познавательная активность, им сложно полноценно воспринимать объект в том виде какой он есть, они выделяют только отдельные признаки. Сам процесс восприятия объектов занимает много времени, это влияет на мышление, память, внимание. При ЗПР отвлекаемость очень повышена, так как концентрация внимания снижается. Ярким признаком ЗПР у ребенка можно назвать незрелость эмоционально – волевой сферы, это проявляется в импульсивности, эмоциональной неустойчивости, расторможенности или вялости, в апатии или возбудимости. Можно отметить, что эти дети тянутся к механической работе, которая не требует умственного усилия. Их тяжело переключится с одного на другое. Из – за ослабленного внимания они теряют нить рассказа при незначительном раздражителе (упал учебник, вошли в кабинет и т.д.). Так же стоит отметить, что дети в ЗПР лучше запоминают наглядно, нежели вербально. Для правильного приема и запоминания информации нужно время. Нарушенное внимание может сопровождаться повышенной двигательной, а также речевой активностью, этот комплекс отклонений получил название - синдром дефицита внимания с гиперактивностью (СДВГ).

Для успешного овладения, как устной, так и письменной речью одного внимания недостаточно, ребенок должен уметь рассуждать, использовать логику, и так как у детей с ЗПР слабо развито мышление, необходимо развивать мыслительные операции. Для развития мыслительных операций применяются различные упражнения, так как – «покажи лишний предмет и поясни, почему он лишний».

У школьников с ЗПР ведущей мотивацией остается игра, с большим трудом формируются образовательные (учебные) интересы. Вследствие слабо развитого умения сосредотачивать внимание, переключаться с одного вида деятельности на другой, отсутствия усидчивости, школьник с ЗПР не может в полной мере осуществлять учебную деятельность. Рабочий процесс кратковременен, занимает не больше 15 – 20 минут, после чего ребенок чувствует утомление, его внимание снижается, интерес пропадает. В общеобразовательном учреждении ребенок с ЗПР впервые ощущает собственную несостоятельность, из - за этого учащийся начинает чувствовать себя неуверенно, у него может возникнуть страх.

Для правильного подхода в обучении нужны большие знания об особенностях развития детей с ЗПР. В настоящее время большое внимание уделяется обучению педагогов. Для этого увеличивается число различных курсов, семинаров, которые посвящены инклюзивному образованию в целом, а также которые обучают правильному подходу к детям с ООП и правильной постановке задач, составлению коррекционных программ и многое другое, что необходимо для достижения положительного результата в работе с детьми с особыми образовательными потребностями.

Совместно с учебно – коррекционной работой нужно проводить и лечебно – профилактическую работу, которая будет включать в себя лечебно – физкультурный комплекс занятий. Учебно – воспитательная работа должна строиться на определении первопричины отклонения в развитии и принципах коррекционной педагогики. Так же должна быть обеспечена подготовка в личностно – развивающей сфере.

Дети с ЗПР при правильной организации коррекции, обучения и воспитания, способны на прогресс в навыках, знаниях и умениях. При положительной динамике дети с ЗПР имеют возможность к нормальной адаптации в обществе.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Нарзулаев С.Б., Шуклова Л.А. Проблемы обучения детей с задержкой психического развития в условиях общеобразовательного учреждения // Вестник Томского государственного педагогического университета. 2014.
2. Покаместова О.В. Особенности детей с задержкой психического развития (ЗПР) в период обучения в начальной школе // Проблемы современной науки и образования. 2014.
3. Блинова Л.Н. Диагностика и коррекция в образовании детей с задержкой психического развития. – М.: НЦ ЭНАС, 2003
4. Матвеева О.А. Развивающая и коррекционная работа. - М.: Педагогическое общество России, 2001.
5. Электронные ресурсы (интернет) - wikipedia.org – статья "Задержка психического развития" в Википедии.

ӘОЖ 378.24

<https://doi.org/10.53355/k9635-2927-2685-j>

ДИЗАРТРИЯСЫ БАР 5-6 ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ АУЫЗША СӨЙЛЕУ ТІЛІН ТҮЗЕТУ ШАРАЛАРЫ

Даулетканова М.Е.

Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті, Алматы қ.

E-mail: madina_dauletkanova@mail.ru

Мақалада дизартриясы бар 5-6 жастағы балалардың ауызша сөйлеу тілін түзету шаралары талданған. Дизартриясы бар балалардағы фонетикалық сөйлеу бұзылыстарын жеңу үшін түзету-логопедиялық жұмыстың негізінде теориялық ережелерді сақтап, әртүрлі зерттеу еңбектерін талдай отырып дыбысты айту бойынша түзету жұмыстарының кезеңдері қарастырылған.

Тірек сөздер: логопедиялық әсер ету, дизартрия, қалыпты даму, артикуляциялық аппарат, логопедиялық жұмыс.

В статье проанализированы мероприятия по коррекции устной речи детей 5-6 лет с дизартрией. Для преодоления фонетических речевых нарушений у детей с дизартрией на основе коррекционно-логопедической работы рассмотрены этапы коррекционной работы

по звукопроизношению с соблюдением теоретических положений и анализом различных исследовательских работ.

Ключевые слова: логопедическое воздействие, дизартрия, нормальное развитие, артикуляционный аппарат, логопедическая работа.

The article analyzes measures to correct oral speech in children aged 5-6 years with dysarthria. To overcome phonetic speech disorders in children with dysarthria, the stages of correctional work on sound reproduction are considered, observing theoretical rules and analyzing various research works on the basis of correctional and speech therapy work.

Key words: speech therapy effect, dysarthria, normal development, articulation apparatus, speech therapy work.

Дизартриядағы жетекші бұзылыс - орталық және перифериялық жүйке жүйелерінің органикалық зақымдалуымен байланысты сөйлеудің дыбыстық және просодикалық жағының бұзылуы.

Дизартрия — сөйлеу аппаратының иннервациясының жеткіліксіздігіне байланысты сөйлеудің айтылу жағының бұзылуы.

Дизартрия — латын термині, аудармада артикуляциялық сөйлеудің бұзылуы — айтылу (дис — белгінің немесе функцияның бұзылуы, артрон — буын). Дизартрияны анықтау кезінде авторлардың көпшілігі терминнің нақты мағынасынан шықпайды, бірақ артикуляция, дауыс қалыптастыру, темп, ырғақ және сөйлеу интонациясының бұзылысына сілтеме жасай отырып, оны кеңірек түсіндіреді [1].

Дизартриядағы дыбысты айтудың бұзылуы әртүрлі дәрежеде көрінеді және жүйке жүйесінің зақымдануының сипаты мен ауырлығына байланысты. Жеңіл жағдайларда дыбыстардың жеке бұрмалануы, "бұлыңғыр сөйлеу" бар, ауыр жағдайларда дыбыстардың бұрмалануы, ауыстырылуы және түсініксіздігі байқалады, қарқыны, экспрессивтілігі, модуляциясы зардап шегеді, тұтастай алғанда айтылым анық болмайды.

Дизартриясы бар балалардағы фонетикалық сөйлеу бұзылыстарын жөну үшін түзету-логопедиялық жұмыстың негізінде келесі теориялық ережелерді сақтау ұсынылады:

1. Қозғалыс құрылысын деңгейлік ұйымдастыру туралы ережелер (Н.А. Бернштейн).

Қозғалыстардың құрылысын деңгейлік ұйымдастыру күрделі қозғалтқыш әрекетін компоненттерге бөлуге және олардың қозғалыстар мен әрекеттерді реттеудегі рөлін анықтауға мүмкіндік береді. Мотор функциясын жүйелі ұйымдастыру, оның әртүрлі байланыстарының өзара әрекеттесуі туралы тұжырымдама мотор функциясы бұзылған жағдайда арнайы жаттығулар мен жаттығулар арқылы функционалды жүйені компенсаторлық түрде қайта құруға мүмкіндік береді.

2. Қозғалыстарды басқарудағы кинестезияның рөлі, қозғалыстардың кинестетикалық және кинетикалық негіздерінің өзара әрекеттесуі туралы ережелер (П.К. Анохин, Н.И. Жинкин, А.Р. Лурия).

Қозғалыс актісін жүзеге асыру үшін екі компоненттің болуы қажет: күрделі қозғалыстардың сараланған құрамын қамтамасыз ететін оның кинестетикалық негізі және тегіс моториканың қалыптасуына негізделген кинетикалық құрылымы (А.Р. Лурия). Ерікті қозғалыстар мен әрекеттер жоспарланған актіні нақты шығарылған актімен үнемі салыстыруды қажет етеді. Орындалған қозғалыстан келетін үздіксіз кері сигналдар жоспарланған әрекетпен салыстырылады және кері афферентацияның мазмұнын құрайды (П.К. Анохин). Кері кинестетикалық афферентация сөйлеу мүшелерінің қозғалысын басқару үшін тәжірибе жинақтаудың негізі болып табылады (Н.И. Жинкин).

3. Сөйлеу тілінің жағдайы мен баланың мотор сферасы арасындағы байланыс туралы ереже (Е.Н.Винарская, Л.А. Данилова, М.М. Кольцова, Л.В. Лопатина).

Қалыпты даму кезінде бала жалпы моториканы және қолдың сараланған қимылдарын дамытумен бір уақытта сөйлеудің дыбыстық жағын игереді. Саусақтардың

кимылдарын жаттықтыратын жүйелі жаттығулар, сөйлеудің дамуына ынталандырушы әсер етумен қатар, ми қыртысының жұмысын жақсартудың қуатты құралы болып табылады. Бұл байланыс әсіресе дизартрияда айқын көрінеді.

4. Дыбысты айтуды игерудің психофизиологиялық механизмдері туралы ережелер (В.И. Белтюков, Н.И. Жинкин, Р. Е. Левина, М. Е. Хватцев).

Көптеген зерттеулерде *дыбыстарды қабылдау және оларды айту* өзара байланысты және өзара шарттасқан екі процесс екендігі айтылған. Бұл жағдайда дыбыстық бірліктер үш аспект бойынша қарастырылады: перцептивті, артикуляциялық, акустикалық. Дыбысты дұрыс айтуды игеру процесі сөйлеу жүйесінің полиморфты бірлігін қамтамасыз ететін сенсорлық және моторлы функциялардың тығыз өзара әрекеттесуі негізінде жүзеге асырылады. Дұрыс айтылымды меңгеру үшін бала, ең алдымен, сөйлеу дыбыстарын есту арқылы анық және дұрыс қабылдауы керек, олардың айтылуына жеткілікті артикулярлық аппараты болуы керек, нәтижесінде осы тіл жүйесінің бірліктері пайда болады.

Логопедиялық әсер келесі қағидаттарды ескере отырып құру керек:

Жүйелілік принципі. Сөйлеу - бұл құрылымдық компоненттері тығыз өзара әрекеттесетін күрделі функционалды жүйе. Сондықтан түзету процесі сөйлеудің функционалды жүйесінің барлық компоненттеріне әсер етуді қамтиды.

Даму принципі (Л.С. Выготский бойынша "жақын даму аймағын" ескеру) сөйлеу терапиясы процесінде тапсырмалар мен лексикалық материалдардың біртіндеп күрделенуін болжайды. Жаңа тапсырмалар бастапқыда қарапайым лексикалық материалда берілген. Ақыл-ой әрекеті игерілгеннен кейін сіз оны неғұрлым күрделі сөйлеу материалында орындауға кірісе аласыз.

Ақыл-ой әрекеттерін кезең-кезеңмен қалыптастыру принципі (П.Я. Халперин, Д.Б.Эльконин). Ақыл-ой іс-әрекетінің қалыптасуы - қолдаудың көмекші материалдандырылған құралдарын қолдана отырып, кеңейтілген сыртқы операциялардан басталатын ұзақ процесс, содан кейін біртіндеп азаяды, автоматтандырылады, ақыл-ой жоспарына аударылады.

Жастың жетекші қызметін есепке алу принципі. Ойын әрекеті - танымның маңызды процесі (Д.Б. Эльконин). Ойын барысында бала оның оқыту жағына емес, ойын-сауыққа назар аударады. Сондықтан, алынған дағдылар мен қабілеттерді игеру және шоғырландыру бала үшін байқаусыз, табиғи жолмен жүреді. Бұл принцип балалармен логопедиялық сабақтарды ұйымдастыруда ескерілді.

Сараланған тәсіл принципі әр баланың этиологиясын, механизмдерін, бұзылу белгілерін, жас және жеке ерекшеліктерін ескеруді қамтиды және жеке, кіші топ және фронтальды сабақтарды ұйымдастыруда көрініс табады.

Сонымен қатар жалпы дидактикалық принциптерді: көрнекілік, қол жетімділік және білімнің беріктігі принциптерін ескере отырып, сөйлеу терапиясының әсерін құру қажет.

Айта кету керек, танымал зерттеушілер О.В. Правдина, Г.В. Чиркина, Е.М.Мастюкова және М.В. Ипполитова жазған логопедияда кеңінен қолданылатын бірқатар классикалық әдістер әзірленді [2,3,4,5]. Дыбысты айтуды түзету әртүрлі әдістерге сүйене отырып жүзеге асырылады: көрнекі, ауызша, практикалық.

Дәстүрлі түрде авторлар дыбысты айту бойынша түзету жұмыстарының 3 кезеңін ажыратады:

I. Дайындық кезеңі

Мақсаты: сөйлеу және сөйлеу-есту анализаторын дыбысты дұрыс айтуға және айтуға дайындау.

Міндеттері:

1. Артикуляциялық аппараттың қозғалғыштығын дамыту:

Гимнастикаға қойылатын талаптар:

- * Қысқа мерзімділік-2-3 минут, бірақ бірнеше рет.
- * Әртүрлі анализаторларға сүйену.
- * Жаттығулар оңай және қиындықсыз орындалады.

* Статикалық және динамикалық жаттығулар тізбегі.

Егер артикуляциялық схема мүлдем қалыптаспаса, онда олар пассивті, пассивті-белсенді гимнастиканы қолданады. Содан кейін, егер бала еріннің, тілдің қажетті позицияларын өз бетінше ұстай алса, оларды өз бетінше өзгерте алса, олар логопедтің нұсқауларына сәйкес өндірілген белсенді гимнастикаға көшеді (О.В. Правдина, Г.В. Чиркина).

М.А. Повалеева артикуляциялық аппараттың моторикасын дамытуға арналған бірқатар жаттығуларды ұсынады. Оны жүргізу кезінде тактильді-проприоцептивті ынталандыру, статикалық-динамикалық сезімдердің дамуы, айқын артикуляциялық қозғалыстар үлкен маңызға ие.

- 1) Бет бұлшықеттеріне арналған жаттығулар
- 2) Бетке арналған жаттығулар
- 3) Ерінге арналған жаттығулар
- 4) Жақ сүйегіне арналған жаттығулар

М. Е. Хватцев ауыздың жағдайын бақылауды дамыту әдістемесін ұсынды.

2. Сөйлеудегі тыныстың дамуы:

Талаптар:

Баланы диафрагматикалық тыныс алуға үйрету, ауыз және мұрын демін шығара білу, визуалды қолдауды (айна) тарту. Дем шығарудың күші мен ұзақтығы, мәжбүрлі (өткір және күшті) және тұрақты (ұзақ және тегіс) дем шығаруды жүзеге асыру мүмкіндігі, дем шығару бағыты. Дамыту дағдыларын жүзеге асыруға сөйлеу кезіндегі демалу кідірісі және бөліп сыртқа шығару барысында сөйлеу, жүзеге асыра білу ұзақ айтылу дауыссыз. Тыныс алу қозғалысы оңай және кедергісіз орындалуы керек. О.В. Правдина ән айтуды ұсынады.

Статикалық жаттығулар - конфигурацияның ауытқуларынсыз қабылдау, ұстау, санау.

Динамикалық жаттығулар - толық көлемде синкенезиясыз және біртіндеп қарқынмен орындалады.

3. Тірек дыбыстарының артикуляциясын нақтылау:

Бұзылыс түріне байланысты әртүрлі тірек дыбыстары болуы мүмкін. Сөйлеу терапиясы үшін тірек дыбыстары ұғымы маңызды. Бұл артикуляцияның бұзылуына ұқсас дыбыстар (білім беру орны немесе әдісі), бірақ бала дұрыс айтады.

4. Есту қабілетін, есту қабілетін және фонемалық қабылдауды дамыту:

- 1) сөйлемейтін дыбыстарды саралау;
- 2) биіктікті ажырата білуді дамыту,
- 3) бірдей сөйлеу материалындағы дауыстың күші мен тембрі;
- 4) дыбысталуы бойынша жақын сөздердің саралануы;
- 5) буындарды ажырату;
- 6) дыбыстың сөйлемейтін дыбыс бейнесімен арақатынасы;
- 7) дыбыстық талдаудың қарапайым дағдыларын дамыту.

5. Ұсақ моторикасын дамыту

6. Жалпы дидактикалық міндеттері.

Баланы логопедиялық кабинеттің жабдықтарымен таныстыру, сабақтармен, сабақтардағы дұрыс мінез-құлықпен таныстыру, баланың сабаққа деген ынтасын қалыптастыру қажет.

II. Бастапқы айтылым дағдылары мен қабілеттерін қалыптастыру кезеңі

Ф.Ф. Рау дыбысты еліктеудің 3 әдісін анықтайды (имитациялық), механикалық және аралас.

Дыбыс қою

Мақсаты: оқшауланған дыбысты дұрыс айтуды үйрету.

Жұмыстың мазмұны: дайындық кезеңінде пысықталған артикуляциялық аппарат органдарының қозғалысы мен жағдайын біріктіру және осы дыбыстың артикуляциялық базасын құру, ауа ағыны мен дауысты қосу (соңғы және дауысты дыбыстар үшін), оқшауланған дыбыстардың айтылуын пысықтау.

Дыбысты шығарудың үш негізгі әдісі бар:

Бірінші әдіс - еліктеу, баланың назарын қимылдарға, артикуляциялық аппарат мүшелерінің позицияларына (бұл жағдайда визуалды бақылау қолданылады) және осы фонеманың дыбысына (есту бақылауы) белгілейді. Бұл баланың дыбысты саналы түрде ойнауы үшін негіз жасайды. Сонымен қатар, тактильді-діріл сезімдері қолданылады, мысалы, қолдың артқы жағы ауаның итергіш ағынын немесе дыбыстық сымдардың дірілін дыбыстық дыбыстармен тексереді. Бұл әдіспен тірек дыбыстары кеңінен қолданылады.

Екінші әдіс - механикалық көмек. Ол балаға көру, есту және тактильді-тербелісті бақылау жеткіліксіз болған кезде қолданылады. Бұл жағдайда артикуляциялық аппараттың органдарына тиісті позицияны қабылдауға немесе қажетті қозғалысты орындауға көмектесу керек.

Үшінші әдіс - аралас, онда түпкілікті мақсатқа жетудің барлық мүмкін тәсілдері қолданылады - оқшауланған дыбыстың дұрыс айтылуын белгілеу.

Кез-келген дыбысты шығарудың барлық үш әдісімен әрдайым ауызша нұсқаулар, кинестетикалық сезімдер, визуалды, есту, тактильді-діріл бақылауы және тірек дыбыстары қолданылады.

Дыбысты автоматтандыру (өндіру)

Мақсаты: сөйлемнің барлық позицияларында және сөздегі барлық позицияларда дыбысты оңай және оңай айтуға үйрету.

Жұмыстың мазмұны: қойылған дыбысты буындарға, сөздерге, сөйлемдерге (питомниктер, өлеңдер, әңгімелер) және баланың тәуелсіз сөйлеуіне біртіндеп, дәйекті енгізуді құрайды. Алдыңғы материалды игерген кезде жаңа материалға көшуге болады.

Дыбыстарды саралау

Мақсаты: аралас дыбыстарды ажырата білуге және оларды өз сөзінде дұрыс қолдануға үйрету.

Жұмыстың мазмұны: алдымен оқшауланған, содан кейін буындарда, сөздерде, сөйлемдерде, таза сөйлеулерде, өлеңдерде, әңгімелерде және тәуелсіз сөйлеуде моторлы және акустикалық белгілер бойынша аралас дыбыстарды біртіндеп, дәйекті түрде саралау

Дыбыстармен жұмыс істеу реттілігі Г.В. Чиркина дыбыстармен жұмыс істеу реттілігі келесі факторлармен анықталатынын көрсетеді:

1) дыбыстардың айтылу үшін қол жетімділік дәрежесі және кішігірім айтылу қиындықтарынан үлкенге біртіндеп көшу. Дыбыстардың қол жетімділік дәрежесі артикуляцияның жеңілдігіне ғана емес, сонымен қатар артикуляцияның жеке элементтерін көрнекі қабылдау мүмкіндігіне және "дыбыстың ауызша бейнесінің" болуына байланысты. Көрінетін артикуляциясы бар дыбыстар мыналар болып саналады: [a], [o], [y], [э], [и], [п], [б], [М], [ф], [в], [ш], [ж], [л], [с], [т], [к] (артикуляцияның көрінетін элементтерінің азаю дәрежесі бойынша).

Артикуляцияның жеңілдігі бойынша дауысты дыбыстар ең қарапайым болып саналады, олардың арасында - [А], ол ауыз қуысының түбіне басылған тілдің алға жылжуымен қалыптасады.

Жарылғыш дауыссыз дыбыстар фриктивтерге қарағанда оңай сіңеді. Ең жеңіл ерінді дауыссыз дыбыс - бұл [п], ал [ф], [в], [х] - фриктивтердің ішіндегі ең жеңіл.

2) дыбыстардың артикуляциялық және акустикалық жақындығы. Егер оның артикуляциясы немесе акустикалық сипаттамасы бұрын алынған дыбыстың артикуляциясына немесе акустикалық қасиеттеріне жақын болса, дыбыстың ассимиляциясы күрделене түседі. Осыған байланысты дыбыстардың артикуляциялық және акустикалық белгілері бойынша жақындарының қойылымы уақытында таралуы керек.

3) сөйлеу материалдарының жеткілікті мөлшерін таңдау мүмкіндігі артикуляцияның қиын дыбыстары алдымен зерттелетін жағдайды түсіндіреді: мысалы, [ы] дыбысы [э] дыбысына қарағанда ертерек, бірақ соған қарамастан [э] жеңілірек.

Дыбысты айтуды түзетудің негізгі әдістері: мотор-кинестетикалық және есту-көру-кинестетикалық (Е.М. Мастюкова, М.В. Ипполитова).

1. Дизартриядағы дыбыстарды қоюдың ең көп таралған әдісі фонетикалық локализация әдісі болып табылады, онда дыбыстың "аналогы" шақырылады, ол акустикалық және артикуляциялық сипаттамалары бойынша дұрыс сөйлеу стандартына сәйкес келмейді, бірақ сонымен бірге сөйлеудің барлық басқа дыбыстарына нақты қарама-қайшы келеді. Дыбыстың шамамен айтылуы -дизартриясы бар бала үшін нормативтік артикуляцияны игерудің белгілі бір кезеңі. Дыбыс аналогын игеру баланың фонемалық көріністер мен дыбыстық талдау дағдыларын дамыту кезінде жұмыс істей алуы үшін жеткілікті (Г.В. Чиркина).

2. Әр дыбыста айтарлықтай ұзақ жұмыс уақыты (О.В. Правдина).

3. Әр түрлі артикуляциялық топтарға жататын бірнеше дыбыстармен бір уақытта жұмыс істеу қажеттілігі (О.В. Правдина).

4. Баланың компенсаторлық мүмкіндіктеріне сүйену (сақталған анализаторлар, дұрыс айтылатын дыбыстар, еріксіз қозғалыстар, дыбыстық тіркестер).

5. Дыбыстармен жұмыс жасауда белгілі бір дәйектілікті сақтау.

6. Патологиялық күшейтілген позотоникалық рефлексстердің дыбыстық айтылуына әсерін есепке алу және рефлекс позицияларындағы арнайы жаттығулар арқылы оның алдын-алу.

7. Дизартриядағы дыбыстық айтылымды түзету, әдетте, сөйлеудің интонациялық экспрессивтілігін жақсарту жұмысымен біріктіріледі (Л.В. Лопатина, Н.В. Серебрякова).

III. Қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру кезеңі

Мақсаты: балаларда сөйлеу дыбыстарын қатесіз қолдану дағдылары мен дағдыларын қалыптастыру.

Е.М. Мастюкова және М.В. Ипполитова дизартриядағы сөйлеуді түзету бойынша жұмыстың негізгі міндеті сөйлеу коммуникациясын дамыту болып табылады, сондықтан дыбысты айту бойынша жұмыс әрдайым жеңілдетіп, оны қиындатпауы керек.

Коммуникативті іс - әрекетті қалыптастыру баланың жеке басын қалыптастыру мәселелерін шешудегі маңызды бағыт болып табылады.

Түзету дамыту ортасы түзету көмегі мен сөйлеу қабілеті бұзылған балаларды әлеуметтендіру қиындықтарын түзету, жеңу және тегістеу міндеттеріне сәйкес келетін жағдайларды ұйымдастыру мәселелерін шешеді.

Артикуляциялық моториканың бұзылуын түзетудің негізгі құралы-артикуляциялық гимнастика.

Артикуляциялық гимнастика - бұл артикуляциялық аппараттың бұлшықеттерін нығайтуға, сөйлеу процесіне қатысатын органдардың қозғалыстарының беріктігін, қозғалғыштығын және саралануын дамытуға бағытталған арнайы жаттығулар жиынтығы. Оның мақсаты - артикуляциялық аппарат мүшелерінің толық қозғалыстары мен белгілі бір позицияларын дамыту, қарапайым қозғалыстарды дыбыстарды дұрыс айту үшін қажетті күрделі қозғалыстарға біріктіру мүмкіндігі.

Дизартриямен ауыратын мектеп жасына дейінгі балалардың әр дыбыста жұмыс істеу мерзімі едәуір ұзақ. Әр балаға жеке көзқарас қажет. Дыбысты айту үшін ғана емес, тыныс алу және артикуляциялық режим үшін де жұмыс істеу керек. Дыбысты айту бойынша түзету жұмыстары неғұрлым ертерек басталса, болжам соғұрлым қолайлы болады.

Осылайша, дизартриясы бар мектеп жасына дейінгі балаларда дыбыстық айтылымның қалыптасуындағы кемшіліктерді жою үшін түзету жұмыстарының әдістері дәстүрлі түрде жұмыстың үш кезеңін қамтиды: I кезең - дайындық (мақсаты: артикуляциялық аппаратты дыбыстық айтылымды қалыптастыруға дайындау. Бастапқы бұзылыстарды түзету);

II кезең - бастапқы айтылымдық дағдылар мен дағдыларды қалыптастыру (мақсаты: фонетикалық бұзылыстарды түзету);

III кезең - коммуникативтік дағдылар мен дағдыларды қалыптастыру (мақсаты: жаңа сөйлеу дағдыларын спонтанды сөйлеуге енгізу. Қайталама бұзылыстардың алдын алу).

Артикуляциялық моториканың бұзылуын түзетудің негізгі құралы-артикуляциялық гимнастика, артикуляциялық аппараттың бұлшықеттерін нығайтуға, сөйлеу процесіне қатысатын органдардың қимыл-қозғалысын, қозғалғыштығын және саралануын дамытуға

бағытталған арнайы жаттығулар жиынтығы. Дизартриясы бар ересек мектеп жасына дейінгі балаларда әр дыбыста жұмыс істеу мерзімі едәуір ұзағырақ. Әр балаға жеке көзқарас қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Өмірбекова Қ.Қ., Оразаева Г.С., Төлебиева Г.Н., Ибатова Г.Б. Логопедия. Алматы: Дәуір, 2011. — 648б.
2. Правдина О.В. Правдина О.В. Логопедия. Учеб. пособие - Изд. 2-е, доп. и перераб. - М.: Просвещение, 1973. – 272с.
3. Чиркина Г.В. Методы обследования речи детей: пособие по диагностике речевых нарушений. – М. :Владос, 2003. – 44 с.
4. Мастюкова Е.М. Ребенок с отклонениями в развитии. Ранняя диагностика и коррекция. – М. : Просвещение, 1992. – 95 с.
5. Мастюкова Е. М., Ипполитова М. В. Нарушение речи у детей с церебральным параличом: Кн. для логопеда. - М.: Просвещение, 1985. https://pedlib.ru/Books/5/0465/5_0465-80.shtml

ӘОЖ 37.035

<https://doi.org/10.53355/o5170-8219-9887-h>

БОЛАШАҚ ЖАСТАРДА ТОЛЕРАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕСІНЕ ТАЛДАУ

Джолдасова А.А.

Ғылыми жетекшісі: Сыдыкбекова М.А., п.ғ.к., оқытушы-дәріскер

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: doszog@mail.ru

Мақалада ғылымдағы толеранттық, болашақ жастарда толерантты мінез-құлықты қалыптастыру мәселесіне талдау жасалынып, толеранттық категориясының маңызды аспектілері көрсетілген.

Тірек сөздер: толерант, толеранттық, мінез-құлық.

В статье рассматриваются вопросы толерантности в науке, формирование толерантного поведения у будущей молодежи, выделяются важные аспекты категории толерантности.

Ключевые слова: толерант, толерантность, поведение.

The article discusses the issues of tolerance in science, the formation of tolerant behavior among future youth, highlights important aspects of the category of tolerance.

Key words: tolerance, tolerance, behavior.

Толеранттық мәселелері антикалық дәуірден бастау алған. Антикалық кезеңнен өз жалғасын тапқан көптеген теориялық қағидалар қалыптасты. Ерте заманға зерттеулерде толеранттылық ұғымы «ізгілік», «рақым», «шыдамдылық», «төзімділік», «адамгершілік» идеялары негізінде көрініс тапқан. Аристотель (б.з.д. 384-322 ж.ж.) «Никомаховая этика» атты еңбегінде: өзіне мейірімділік көрсеткен адамға түсіністікпен қарайтын адамды жақсы деп есептеуге болмайды», «жақсы адам» өзгеге сондай қарым-қатынас көрсеткен адам, ал бұл қиын іс», - деп жазған [1, 85 б.].

Ғылымдағы «толеранттық» сөзінің этимологиясына назар аударсақ, толеранттық түсінігі латынның «tolero» - «шыдау», «төзу», «көндігу» сөзінен шыққан. Қазіргі шет ел сөздігінде толеранттық «tolerantia» деген латын терминінен алғанда, ағзаның кез-келген бір улы заттың қолайсыз жағдайына төзімділігі, біреуге, бір нәрсеге деген «шыдамдылық», «жұмсақтық» деп көрсетілген [2, 610 б.].

Испан тілінде «*tolerancia*» – «өз пікіріне қайшы келетін идеялар мен пікірлерді қабылдау қабілеті» деп көрсетілсе, немісше-орысша сөздікте «*tolerant*» - «біреудің пікіріне шыдау» дегенді білдіреді [3, 290 б.]. Қытай тілінде толеранттық «басқаларға кеңпейілділікпен қарау» дегенді білдірсе, парсы тілінде «шыдам, шыдамдылық, төзім, татуласуға дайындық» дегенді, француз тілінде «*tolerant*»- «шыдамды, мейірбан», ал, «*tolerare*»- «төзу, қолдау көрсету» дегенді білдіреді [4, 83 б.]. Кеңес энциклопедиялық сөздігінде толеранттылық - басқаның пікіріне, сеніміне, тәртібіне деген шыдамдылық ретінде түсіндіріледі. Көрсетілген түсіндірмелердің негізінде «толеранттық» ұғымын салыстырып қарау арқылы толеранттық адам құқығы мен тұлғаға сыйластыққа негізделген қағидалар жүйесі деген тұжырым жасауға негіз болды.

Ж.Баласағұнның «Құтты білік» шығармасында этика, әдептілік, қоғамдағы адамдардың қарым-қатынасы, сөйлесуі, жан-жақты қарастырылып, мемлекеттің мықтылығы қалың әскерге де, қарулы күштердің көптігінде емес, адамдардың татулығына байланысты деп санап, адамдықты сипаттайтын негізгі төрт қасиетті бөліп көрсетті: әділдік, ақыл, бақыт, қанағат деп бөліп көрсетті [5]. М.Жұмабаевтың шығармаларында адалдық пен адамдыққа, отансүйгіштікке, шыдамдылыққа, жалпы адамгершілікке тәрбиелейтін идеялардың басымдылығымен ерекше [6].

Толеранттық идеясы дамуындағы ерекше кезең XVI ғасыр, реформалар дәуірі сенім шыдамдылығы ретінде толеранттық мәселесін ерекше қойды. XVI ғасырдың бірінші жартысында христиандық гуманизм діни дискуссияның кейбір еркін бағытта дамуына әсер етті. Гуманистер ешқандай қысымды, әсіресе еретиктерді өлім жазасына кесуді мойындаған жоқ. XVI ғасырдағы діни дебаттар ізгілікке шақыру, жеке сананы сыйлау сипатында болды. Адам жанының қалтарыстары туралы сөз болғанда қажетсіздік пен зорлық зомбылықты болдырмау сана арқылы атап өтілді. XVII-XVIII ғ.ғ. толеранттықты саяси утилитаризм көзқарасы тұрғысынан талдау қажеттілігі туралы, сондай-ақ бұл әлеуметтік әрекеттің мүмкіндігінің шектеулілігі туралы түсінік орын алды.

Философ И. Кант (1724-1804) еңбектері толеранттық проблемасын адамның ішкі «мені» тұрғысынан қарастырып, толеранттылықтың «Өзгеге» қатыстылығы мәселесіне пайымдаулар жасаған [7]. И. Кант адамда екі жақты бейімділік болады: бірі - өзі сияқтылармен пікірлесу мүддесі, екіншісі - оқшаулануға тырысу. Бұл жағдайда адамның өз туыстарымен сыйласудан басқа амалы қалмайды, адам өзінің басқаларға деген табиғи шыдамсыздығын жеңе алады, қоғамда құндылықтарға ие болып, өз орнын табады деген пікір білдіреді.

Ғалым М.В. Ломоносов жалпы адамгершілік қасиеттерді жоғары бағалады; адамдар тұрмысындағы құндылықтар мен маңыздылық туралы айта келе, жастарды «жақсы іс-әрекет жасауға шақырды, себебі тек солар арқылы байлыққа да, өшпес даңқ пен атаққа да қол жеткізуге болады», -деп ақыл айтты [8].

Швейцар педагогі И.Г. Песталочий өте қарапайым жолмен адам бойындағы ізгілікті сезімдердің алғышарттарын түсіндіруде адамгершіліктің алғашқы бастауы сәби бойында пайда болатын өз анасына деген махаббат сезімі, кейін тәрбие арқылы бала сүйіспеншілігі объектісіне кіретін шеңбер кеңейе түседі. Сөйтіп, сәби өз сүйіспеншілігін әкесі мен бауырларына, ұстазы мен жолдастарына көрсетеді. Соңында бала халқына да сондай сүйіспеншілікпен қарауға бейімделеді [9].

Психологиялық тұрғыдан толеранттық ішкі қондырғы және тұлға мен ұжымның арасындағы қарым-қатынасы ретінде көрінсе, қарым-қатынас деңгейінде - әрекет немесе заң мен дәстүр арқылы көрініс табатын қоғамдық мінез-құлық нормасы ретінде көрінеді. Қондырғы ретінде толеранттық ерікті жеке таңдау сипатына ие, ол ешкімге міндеттелмейді, ал тәрбие, ақпарат және жеке өмір тәжірибесі арқылы қалыптасады. Әрекет ретінде - бұл өзін-өзі шектеудің белсенді позициясы, субъектілер арасындағы түрлі қарама-қайшылықты жағдайлардағы өзара шыдамдылыққа ерікті келісім.

Толеранттық категориясының маңызды аспектілері төмендегідей:

- толеранттық шыққан тегіне қарай әлеуметтік категория (адамның әлеуметпен қарым-қатынасы үдерісінде туып, көрініс береді);
- адамның әлеуметпен қарым-қатынасының ерекше түрлерін көрсетеді (зорлық-зомбылықсыз, бейбітшіл, талас-тартыссыз);
- маңызды қасиет-көрініс тұрақтылығы;
- тұлға қарым-қатынасы түріндегі саналық деңгейі және саналы әрекет ретінде көрінетін мінез-құлық деңгейі;
- толеранттыққа тәрбиелеуге болады және оны тәрбиелеу керек, ол үшін арнайы педагогикалық жағдайлар ұйымдастырылуы қажет;
- толеранттық түсінігінің негізгі мазмұны көп өлшемді қоғамдық тұрмысты түсіну, жеке тұлғаға сыйластық, жеке адамдардың ерекшеліктеріне, көзқарастарына, ұстанымдарына, сенімдеріне шыдамдылық;
- агрессияға, жаугершілікке және зорлық-зомбылыққа белсенді қарсылық;
- толеранттық әмбебап категория емес: оның мазмұны мен шектері, қатардағы азаматтар мен әлеуметтік кеңістіктегі белсенділер арасындағы әдептер саны тарихи тұрғыда ғана емес, мәдени дәстүр, қоғам жағдайы және көптеген басқа факторлар арқылы да ерекшеленеді. Яғни, толеранттық - жеке тұлғаның әлеуметтік өсуінің көрінісі деп анықтадық. Толеранттылық-басқалардың мінез-құлық модельдерін, нанымдары мен құндылықтарын либералды қабылдау.

Біздің ойымызша толеранттылық дегеніміз-бөтен деп саналатын өмір салтына, мінез-құлыққа, дәстүрлерге, сезімдерге, идеяларға, нанымдарға, көзқарастарға, қасиеттерге, әдеттерге деген шыдамды қатынас. Толеранттылық түрлі халықтардың, ұлттардың және діндердің ерекшеліктеріне қатысты қажет болатын қасиет. Бұл ұғым қазақ ойшылдарының еңбектерінде тікелей осы мағынада қарастырылмағанымен, гуманизм, әлеуметтік әріптестік, мәдени сабақтастық, бірлік, зорлықсыздық идеялары арқылы айқын көрінеді.

Толеранттық қағида мемлекеттер арасындағы қарым-қатынас барысында бұзылса, бұл даму деңгейі төмен мемлекеттің тәуелділігіне немесе бейбітшілігінің бұзылуына әкеліп соғуы мүмкін. Қоғам тұлғаға қатысты толеранттық қағидасын бұзса, ол сол қоғамдағы адам құқығының аяққа тапталуына әкеп соқтырады. Жеке тұлға қоғамға немесе қоғамның басқа адамына қатысты толеранттық қағидасын бұзса, мұндай қоғам қылмыстық қоғамға айналады.

Сонымен қорыта келгенде толеранттық мінез-құлық басқаның пікіріне сыйластықпен қарап, шыдамдылық танытып, туындаған мәселені келісіп шеше білу, зорлық-зомбылыққа қарсы әрекет ету. Шиеленісті жағдайларда өзін-өзі ұстай білетін, қақтығыс жағдайларынан бейбіт жолмен шаға білетін, өзгенің пікіріне, мінез-құлқына шыдай алатын, қарым-қатынасқа әр уақытта дайын, өз ұстанымын қайта қарауға икемді тұлғаны - толерантты тұлға дейміз. Толеранттық қағидаларының кез-келген тұрғыдағы бұзылуы қарым-қатынастың дисгармониясы мен социумның бұзылуына әкеп соғады. Яғни қазіргі қоғам толеранттық мінез-құлықтың қалыптасу технологиясын жасау үшін әлеуметтік тапсырыс береді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Аристотель. // Соч.: в 4-х т. - М.: АН СССР, 1983. - С.830. - Т.4.
2. Современный словарь иностранных слов: толкование, словоупотребление, словообразование, этимология / Под ред. А.В.Боброва и др. 2-е изд. Стереот.- М.: Цитадель, 2001.- 928 с..
3. Словарь иностранных слов. - М: Рус.яз., 1988. - С.624.
4. La tolerance au risque de 1 histoire. Lyon, Aleas, 1995.- 242 p.
5. Баласағұн Ж. Құтты білік. – Алматы: Жазушы, 1986. – 358 б..
6. Жұмабаев М. Педагогика.- Алматы: Рауан, 1993. – Б. 154.
7. И.Кант Об изначально злом в человеческой природе.- Москва, 1972
8. Ломоносов М.В. Полное собрание сочинений. - М.: Просвещение, 1957.- С.57-126. - Т.7.
9. Пестолоций И.Г. Избранные педагогические сочинение 2-том. /под ред. В.Н.Столетова. – Москва: Педагогика, 1981.- С.334.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУ ТЕЖЕЛУІ БАР БАЛАМЕН ДИЗАРТРИЯ МЕН СӨЙЛЕУДІҢ ЖАЛПЫ ДАМУМАУ БОЙЫНША ТҮЗЕТУ- ДАМУ ЖҰМЫСТАРЫ

Есмолда Е.Қ., Ерлан Н.Е.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: nurai_gali@mail.ru

Мақалада мектеп жасына дейінгі психикалық даму тежелуі бар баламен дизартрия мен сөйлеудің жалпы дамуы бойынша түзету-дамыту жұмыстары талданған. Авторлар әртүрлі әдістемелік еңбектерге шолу жасап, кешенді түзету –дамыту жұмыстары нәтижелі болады деген қорытындыға келеді.

Тірек сөздер: *дизартрия, психикалық даму тежелісі бар бала, түзету-дамыту жұмыстары, сөйлеу бұзылыстары, мектепке дейінгі инклюзивті білім беру.*

В статье проанализирована коррекционно-развивающая работа с ребенком с задержкой психического развития дошкольного возраста по дизартрии и общему недоразвитию речи. Авторы дают обзор различных методических трудов и приходят к выводу, что комплексная коррекционно –развивающая работа будет результативной.

Ключевые слова: *дизартрия, ребенок с задержкой психического развития, коррекционно-развивающая работа, речевые нарушения, дошкольное инклюзивное образование.*

The article analyzes correctional and developmental work with a child with mental retardation of preschool age for dysarthria and general underdevelopment of speech. The authors give an overview of various methodological works and come to the conclusion that comprehensive correctional and developmental work will be effective.

Key words: *dysarthria, child with mental retardation, correctional and developmental work, speech disorders, inclusive preschool education.*

Ерте жастағы баланың психикасының біркелкі дамуы әртүрлі функциялардың жетілуі әртүрлі уақытта жүретіндігімен түсіндіріледі; олардың әрқайсысының өзіндік сензитивті кезеңдері бар. Жалпы, ерте жас баланың эмоционалды саласын, қабылдаудың барлық түрлерін (сенсорлық - перцептивті белсенділік), еріксіз есте сақтау мен сөйлеуді дамыту үшін сензитивті кезең. Бұл процестердің қалыптасуы ересек адаммен белсенді қарым-қатынаста қарым-қатынас пен пәндік іс-әрекет аясында жүреді. Ерте жаста баланың жеке басының дамуына, оның ойлауы мен сөйлеуіне негіз қаланады.

Ерте балалық шақтың тағы бір ерекшелігі - денсаулық жағдайының, нейрорпсихикалық саланың және баланың физикалық дамуының өзара байланысы мен өзара тәуелділігі. Баланың денсаулығының жай-күйіндегі теріс немесе оң өзгерістер оның нейрорпсихикалық саласының жағдайына тікелей әсер етеді.

Ерте жаста қоршаған ортаға бағытталған реакциялардың жоғары деңгейі айқын көрінеді. Сенсорлық қажеттіліктер жоғары мотор белсенділігін тудырады, ал мотор сферасының жағдайы көбінесе баланың қоршаған әлемді білудегі мүмкіндіктерін анықтайды. Сенсорлық эмоционалды депривацияда баланың даму қарқыны едәуір баяулайтыны белгілі.

Ерте жастағы бала эмоционалдылықтың жоғарылығымен сипатталады. Позитивті эмоциялардың ерте қалыптасуы баланың жеке басының толық қалыптасуының, коммуникативті және танымдық белсенділіктің кепілі болып табылады.

Психомоторлық және сөйлеу дамуының тежелуі перинаталды және ерте постнаталды кезеңдерде дамып келе жатқан миға әсер ететін әртүрлі қолайсыз факторларды

тудыруы мүмкін. Ерте жаста дифференциалды диагноз қою қиын. Бұзылулардың әртүрлі локализациясында ұқсас белгілер байқалуы мүмкін (мысалы, есту қабілеті нашар, ақыл-есі кем, алалиясы бар балада сөйлеудің дамымауы). Дамудың баяу қарқыны бір немесе бірнеше функцияға қатысты болуы мүмкін, әртүрлі неврологиялық бұзылулармен біріктірілуі немесе біріктірілмеуі мүмкін. Орталық жүйке жүйесінің органикалық зақымдануының әртүрлі формалары мен әр түрлі ауырлығына байланысты әртүрлі құрылымдардың жетілу мерзімі әр түрлі дәрежеде кешіктіріледі, яғни белгілі бір функцияларды дамыту үшін сензитивті кезеңдер уақытша шашыраңқы болады. Ерте және мектепке дейінгі жастағы баланың психомоторлық даму деңгейін бағалау өте мұқият жүргізілуі керек. Жалпы және ұсақ моториканың, сенсорлық-перцептивті белсенділіктің, сөйлеудің, эмоционалды дамудың және коммуникативті мінез-құлықтың даму ерекшеліктерін ескеру қажет.

Өмірдің екінші жылындағы балалардың психомоторлық және сөйлеу дамуының психологиялық-педагогикалық сипаттамасы және тежелу көрсеткіштері. Психикалық дамуының тежелуі үш жастан ерте емес балада диагноз қойылуы мүмкін. Сондықтан, әдетте, осы жас кезеңінде біз психомоторлық және сөйлеу дамуының жалпы тежелісі туралы, психикалық функциялардың артта қалуының ауырлығы туралы айтамыз. Орталық жүйке жүйесінің ерте органикалық зақымдануының салдары бар балаларда жүйке жүйесінің жетілмегендігіне байланысты өмірдің екінші жылында мотор мен жалпы психикалық функциялардың жетілуінің дисфункциясы байқалады. Біз мұндай тежелістің кейбір көріністерін тізімдейміз:

- қозғалыс функцияларын дамытуда тежеліс бар: бала сау балаларға қарағанда 1-3 айдан кейін жүре бастайды;

- «ебедейсіз» деп аталатын қозғалыстар, мағынасыз тербелістер, қозғалыс дағдыларының қалыптасуына кедергі келтіреді;

- танымдық белсенділіктің жеткіліксіздігі, болжамды зерттеу реакциясының төмендеуі;

- бала тақырыпқа ұзақ уақыт назар аудармамайтын кезде зейін аударудың кемшіліктері;

- ересектерге еліктеудің болмауы немесе жеткіліксіздігі;

- алғашқы сөздердің пайда болуының кешігуі, өзіне аударылған сөзді түсінбеушілік, өз есіміне реакцияның кешігуі;

- объектілермен қандай да бір стереотиппен, әлсіздігімен ерекшеленеді, бала қарабайыр, мақсатсыз манипуляциялар деңгейінде ұзақ уақытқа созылады;

- ұқыптылық пен өзін-өзі күту дағдыларын игерудегі қиындықтар: бала қасықты қолдана алмайды, оны аузына апармайды, өздігінен жемейді;

- жеке өмірге бейімділік, ересектермен байланысудан аулақ болу;

- анасына деген байланыстың төмендеуі;

- жиі тітіркену, тыныштандыру қиын;

- ұйқының бұзылуы.

Бұл белгілердің болуы балада интеллектуалды және эмоционалды бұзылулардың ықтималдығын және психикалық дамуының тежелуін көрсетеді.

Өмірдің үшінші жылындағы балалардың психомоторлық және сөйлеу дамуының психологиялық-педагогикалық сипаттамасы және кешігу көрсеткіштері. Баланың дамуындағы үш жастағы артта қалудың белгілері:

- сөйлеу тілінің жалпы дамымауы;

- өзін-өзі күту дағдыларының дамымауы;

- танымдық белсенділіктің төмендеуі;

- танымдық процестердің кемшіліктері (қабылдау, есте сақтау, зейін);

- пәндік-практикалық қызметтің дамымауы;

- мінез-құлықтың жас ерекшеліктері.

Бұл жас кезеңінде баланың психикалық дамуының тежелуі психомоторлық және сөйлеу функцияларының дамымауында көрінуі мүмкін. Бұл баланың сенсорлық-перцептивті, зияткерлік, ойын белсенділігінің дамуына теріс әсер етеді. Сөйлеудің

дамымауы ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынасты қиындатады, қоршаған әлем туралы идеялардың қалыптасуына әсер етеді. Қазірдің өзінде осы жаста сіз белгілі бір ПДТ формасының белгілерін көре аласыз. Мысалы, орталық жүйке жүйесінің ерте органикалық зақымдануының салдары бар балаларда:

- психомоторлық функциялардың артта қалуы, ұсақ моториканың кемшіліктері, қозғалыстардың кеңістіктік ұйымдастырылуы, мотор жады, үйлестіру қабілеттері айқын көрінеді;

- фразалық сөйлеуді қалыптастырудағы кідіріс, көп сатылы нұсқаулықтарды, сөздердің грамматикалық формаларын түсінудегі қиындықтар, шектеулі лексика, сөздің слогдық құрылымының айқын кемшіліктері және дыбыс толықтығы, сөйлеудің фонемалық жағының бұзылуы;

- зейін аудару қасиеттерінің жеткіліксіздігі: нашар жұмыс істеу, алаңдаушылық, зейін аудару және ауысу қабілеті төмендейді;

- қолайсыз психогендік және соматогендік факторлардың әсерінің салдары танымдық іс-әрекеттің индикативті негізінің дамымауында көрінеді:

- танымдық белсенділіктің төмендеуі;

- ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынас процесінде тапсырмаларды орындау кезінде жағымсыз эмоционалды реакцияларды қалыптастыру;

- шаршағыштық, әлсіздік.

Жоғарыда аталған ерекшеліктерді ескере отырып, мұндай балалармен түзету-педагогикалық жұмыстың негізгі міндеттерін анықтауға болады:

1. Қозғалыс функцияларын жетілдіру (жалпы және ұсақ моториканы дамыту, қарапайым моториканы қалыптастыру);

2. Сенсорлық тәрбие (оптикалық-кеңістіктік және есту функцияларын, сенсорлық-перцептивтік қызметті жетілдіру);

3. Ерте жастағы жетекші қызмет ретінде пәндік іс-әрекетті қалыптастыру және дамыту. Көру және моториканы үйлестіруді жақсарту ғана емес, балаларды ойлау қабілетін дамыта отырып, тактикалық ойындар мен күнделікті өмірде көрнекі мәселелерді шешуге ынталандыру қажет.

4. Құрдастарымен эмоционалды және ситуациялық-іскерлік қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру.

5. Сөйлеуді, оның функцияларын мақсатты дамыту.

Қазіргі уақытта психикалық даму тежелуі бар балада дизартрия сөйлеу бұзылыстарының арасында ерекше орын алады, мұнда баладағы негізі қиындық дыбысты айту мен просодиканың бұзылуы болып табылады. Сондықтан логопедтің алдында баланың өзін қоғамның толыққанды мүшесі сезінуі үшін, мектеп кезінде оқуда қиындық көрмеуі үшін сөйлеу тілі бұзылыстарын жою міндеті тұр.

Дизартрия — сөйлеу аппаратының иннервациясының жетіспеушілігінен туындаған сөйлеудің айтылу жағының ақауымен сипатталатын жиі кездесетін ауыр патологиялардың бірі. Дизартрияның негізгі көріністері — орталық және перифериялық жүйке жүйесінің органикалық зақымдалуымен байланысты артикуляция, дауыс қалыптастыру, қарқын, ырғақ, интонация бұзылыстары [1]. Сөйлеудің бұзылуы және олардың қайталама салдары балалардың психосоматикалық дамуына теріс әсер етеді, олардың әлеуметтенуін қиындатады, баланың жеке дамуының бұзылуына ықпал етеді, нәтижесінде мұндай балалардың қоғамға кірігуіне кедергі келтіреді. Сондықтан мұндай балалармен түзету-педагогикалық жұмыстың маңызы артады.

Сөйлеу қабілеті бұзылған балаларға мектепке дейінгі білім беруді дамытудың қазіргі кезеңінде К.Қ. Өмірбекова, Г.С. Оразаева, Г.Н. Төлебиева, Г.Б. Ибатова, Л.С. Волкова, Е.М.Мастюкова, О.В. Правдина, Г.В. Чиркина еңбектерінде көрініс табатын әлеуметтік бейімделген тұлғаны қалыптастыру мақсатында мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу дамуын түзету міндеттері ерекше өзекті болып табылады. Мәселенің өзектілігі осындай

бұзылыстары бар балалар санының өсуімен, ата-аналардың диагностикалық және түзету материалдарына деген сұраныстарымен байланысты.

Логопедияда дизартрия ауызша сөйлеудің бұзылуының ең көп таралған түрі болып саналады, көріну жиілігінде ол алалиядан бұрын, дислалиядан кейін екінші орын алады. Дизартрияның патогенезі орталық және перифериялық жүйке жүйесінің органикалық зақымдануына негізделгендіктен, бұл сөйлеу бұзылысын психиатрия және неврология мамандары да зерттейді.

Дизартриясы бар мектеп жасына дейінгі балаларды клиникалық, логопедиялық және психологиялық зерттеу көрсеткендей, балалардың бұл санаты психикалық, қозғалыс және сөйлеу бұзылыстарын ескере отырып өте әртүрлі.

Дизартрия түріндегі сөйлеу патологиясы мектеп жасына дейінгі балалардағы әртүрлі дәрежеде көрінеді және жүйке жүйесінің зақымдану деңгейіне байланысты.

Көптеген авторлар дизартриясы бар балалардағы бұзылыстарды кешенді түзету мәселесімен айналысты. Л.В. Лопатина, Н.В. Серебрякова, Р.И. Лалаева, И.Б. Карелина, Е.Ф. Архипова және т.б. авторлар дизартрияның көмескі формасы бар балалардағы бұзылыстарды жою әдістерін даярлаумен айналысқан.

Дизартрияны түзету бойынша жұмыста Е.Ф. Архипова 3 кезенді айқындайтын кешенді тәсілді ұсынады. Бұл кешенді тәсіл үш блокты қамтиды: бірінші блок – медициналық; екінші блок – психологиялық-педагогикалық және үшінші блок – логопедиялық жұмыс [2].

Л.В. Лопатина, Н.В. Серебрякованың дизартрияның жойылған формасы бар балалардағы фонетикалық бұзылуларды жеңу әдістемесінде қол қимылдары мен артикуляциялық қозғалыстардың кинестетикалық негізін қалыптастыруға баса назар аударылады [3].

Т.Б. Филичеваның дизартриясы бар балалармен жүргізілетін логопедиялық жұмысы сөйлеу кемістігінің құрылымын білуге негізделген [4]. Оның пікірінше, жүйелі және көп жағдайда ұзақ жаттығулар кезінде артикуляциялық аппараттың моторикасын біртіндеп қалыпқа келтіру, артикуляциялық қозғалыстарды дамыту, артикуляцияның қозғалмалы мүшелерін белгілі бір қарқынмен бір қозғалыстан екіншісіне еркін ауыстыру қабілетін қалыптастыру, фонемалық қабылдаудың толық дамуы жүзеге асырылады. Сондай-ақ, ол логопедиялық жұмысты кіші мектепке дейінгі жаста бастау керек деп санайды. Дизартриясы бар балалардың айтылуын түзетудің бастапқы міндеті - сараланған айтылымға қол жеткізу. Бет бұлшықеттерінің иннервациясын қоздыру, бет әлпеті мен артикуляциялық аппараттың қозғалғыштығын жеңу үшін ол бүкіл бет бұлшықеттерін уқалауды, сонымен қатар ерінді жүйелі уқалауды, жұмсақ таңдайды уқалауды ұсынады. Келесі қадам артикуляциялық аппараттың белсенді гимнастикасын анықтайды. Ол төменгі жақ үшін, еріннің қимылын дамыту, тілдің қозғалғыштығын дамыту үшін жаттығуларды ұсынады. Осы жаттығулармен қатар сөйлеу тынысы мен дауысты дамытуға көңіл бөлу керек. Әрбір жаңа дыбысты өңдеу үшін оның артикуляциялық ерекшеліктерін зерттеу керек. Жүйелі жаттығулар арқылы қажетті артикуляциялық қалыпқа жақындай түседі. Артикуляциялық моторикамен және дыбыстарды шығарумен қатар, фонемалық қабылдауды дамыту үшін жүйелі жұмыс жүргізуді ұсынады. Сөйлеудің айтылу жағын дамыту бойынша қарқынды жұмыстың және дыбыстардың фонемалық қабылдауын тәрбиелеу бойынша жұмыстың нәтижесінде дизартриясы бар балаларда жазудың толық ассимиляциясына фонемалық дайындық жасалады.

Түзету шараларының кешенінде мотор функцияларын дамытуға ерекше рөл беріледі, өйткені бірқатар авторлардың пікірінше, мотордың дамуын ерте ынталандыру және қозғалыс бұзылыстарын түзету орталық жүйке жүйесінің ерте органикалық зақымдануы бар балаларда сөйлеудің жалпы дамымауының алдын алуға көмектеседі. Ән айту және музыкалық сүйемелдеумен ойындар үлкен маңызға ие. Сондықтан логопедиялық түзету мақсатында жүзеге асырылатын музыкалық-қозғалыс, сөйлеу-мотор, музыкалық-сөйлеу тапсырмалары мен жаттығулар жүйесі болып табылатын логопедияның маңызды бөлімі логопедиялық ырғақ

болып табылады. Логопедиялық ырғақ сөйлеу қабілеті бұзылған баланың жеке басын қайта тәрбиелеуге, оның әлеуметтік бейімделуіне ықпал етеді [Волкова, 2003].

Логопедтің ата-аналармен және педагогтармен консультативтік-әдістемелік жұмысы балаға дұрыс көзқарас қалыптастыруға және логопедиялық жұмыстан тыс баланың өзіндік жұмысын ұйымдастыруға, сөйлеудің ауыр бұзылыстарының мәні мен себептері және оларды жою әдістері, сөйлеу сабақтарының бағыты, түзету және педагогикалық процесте ата-аналар мен мұғалімдердің рөлі туралы әңгімелер циклін өткізуге бағытталған.

Қызметтің жалпы теориясына сүйене отырып [5] және оның сыртқы процестер мен сыртқы әрекеттерден ішкі ақыл - ой әрекеттерінің пайда болуы туралы ережелері, барлық педагогтардың назарын логопед танымдық маңызы бар пәндік-практикалық және ойын іс-әрекетінің кең түзету мүмкіндіктеріне бағыттайды.

Түзету және педагогикалық жұмыс негізінен ұжымда жүзеге асырылады, бірақ жеке тәсіл мен дидактиканың басқа да негізгі принциптерін (жүйелілік пен дәйектілікті, саналы белсенділікті, көрнекілікті, беріктікті және т. б.) жүзеге асыру туралы ұмытпау керек.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Өмірбекова Қ.Қ., Оразаева Г.С., Төлебиева Г.Н., Ибатова Г.Б. Логопедия. Алматы: Дәуір, 2011. — 648б.
2. Архипова, Е. Ф. Стертая дизартрия у детей [Текст] : пособие для студентов вузов / Е. Ф. Архипова. — М. : Астрель ; 2008. — 319 с.
3. Лопатина, Л. В. Логопедическая работа с детьми дошкольного возраста с минимальными дизартрическими расстройствами [Текст] : / Л. В. Лопатина. — СПб. : Союз, 2004. — 192 с.
4. Филичева, Т. Б. Особенности формирования речи у детей дошкольного возраста [Текст] : / Т. Б. Филичева. — М. : Наука, 2000. — 304 с.
5. Выготский, Л. С. Мышление и речь [Текст] / Л. С. Выготский — Издательство 5, испр. — М. : Лабиринт, 1999. — 352 с.

УДК 14.37.29

<https://doi.org/10.53355/j2433-7653-1418-r>

КОМПОНЕНТЫ САМООРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ

Жакипбекова С. С., доктор философии (PhD), **Аллахвердиева З. А.**, магистрант 2 курса
Жетысуский университет имени Ильяса Жансугурова, г. Талдыкорган

Email: sauleskorpion@mail_ruzenfira.21@mail.ru

Осы мақалада авторлар білім алушылардың өзін-өзі ұйымдастыру дағдыларын игеруінің маңыздылығын ашады, бұл еңбек нарығында бәсекеге қабілетті және сұранысқа ие болуға мүмкіндік береді. Мақалада мақсат қою, жағдайды талдау, жоспарлау, өзін-өзі бақылау, ерікті реттеу, түзету сияқты өзін-өзі ұйымдастырудың функционалды компоненттері қарастырылады. Авторлардың пікірінше, өзін-өзі ұйымдастырудың қалыптасуы болашақ мұғалімге оқытудың шарттары мен міндеттерін сәтті талдауға, процесті ұтымды жоспарлауға, ұйымдастыруға, барабар бағалауға, уақтылы түзетуге және жетілдіруге, сондай-ақ өзінің оқу-кәсіби және болашақ кәсіби қызметінің нәтижелеріне мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: *Өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі ұйымдастыру, өзін-өзі жетілдіру, кәсіби қызмет, компонент.*

В данной статье авторы раскрывают значимость приобретения обучающимися навыков саморегуляции, что даст возможность быть конкурентноспособными и

востребованными на рынке труда. В статье рассматриваются такие функциональные компоненты самоорганизации, как целеполагание, анализ ситуации, планирование, самоконтроль, волевая регуляция, коррекция. По мнению авторов, сформированность самоорганизации позволит будущему педагогу успешно анализировать условия и задачи обучения, рационально планировать, организовывать, адекватно оценивать, своевременно корректировать и совершенствовать процесс, а также результаты своей учебно-профессиональной и будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: Самообразование, самоорганизация, самосовершенствование, профессиональная деятельность, компонент.

In this article the authors reveal the importance of students acquiring self-organization skills, which will enable them to be competitive and in demand in the labor market. The article considers such functional components of self-organization as goal setting, situation analysis, planning, self-control, volitional regulation, correction. According to the authors, the formation of self-organization will allow the future teacher to successfully analyze the conditions and tasks of training, rationally plan, organize, adequately assess, timely adjust and improve the process, as well as the results of their training and professional and future professional activity.

Key words: Self-education, self-organization, self-improvement, professional activity, component.

В условиях возрастающей конкуренции на рынке труда современная образовательная система направлена не только на усвоение студентом определенной суммы знаний, но и развитие его личности, познавательных и созидательных способностей, дающих больше возможностей и перспектив в реализации их профессиональных компетенций. Сегодня больше востребованы активные, творческие личности, у которых есть желание к самоорганизации, поиску и реализации новых форм организации своей деятельности. В связи с этим, возрастает необходимость в приобретении обучающимися компетенций самоорганизации своей учебно-профессиональной деятельности, которая является важнейшей частью системы организации учебного процесса, обеспечивающей качество получаемого образования.

В литературных источниках существует множество определений самоорганизации.

Самоорганизация - это показатель личной зрелости человека, интегральная совокупность природных и социально приобретенных свойств человека, воплощенная в осознаваемых особенностях воли и интеллекта, мотивах поведения и реализуемую в организации деятельности, поведения.

Самоорганизация учебно-профессиональной деятельности — это деятельность студента, побуждаемая и направляемая целями самоуправления и саморегулирования своей профессионально значимой учебной работы, осуществляемая системой интеллектуальных действий, направленных на решение задач самостоятельной рациональной организации и осуществления своего учебного труда.

Компетенции — способности применять знания, умения, навыки, и личностные качества с целью организации и выполнения успешной деятельности в определенной области.

В современных условиях возрастает значение формирования компетенций самоорганизации учебно-профессиональной деятельности. Анализ психологических, педагогических и методических исследований убеждает в том, что самоорганизация занимает значительное место в структуре учебно-профессиональной деятельности и является одним из основных звеньев системы ее самоуправления [1,2,3,].

Сформированность компетенций самоорганизации позволит будущему специалисту успешно анализировать условия и задачи обучения, рационально планировать и организовывать, адекватно оценивать, своевременно корректировать и совершенствовать процесс и результаты своей учебно-профессиональной деятельности, иными словами,

управлять ею. От сформированности данных компетенций у студентов в огромной степени зависит их активность в обучении, качество подготовки, а также эффективность и результативность их учебно-профессиональной деятельности [3,6].

В самоорганизации деятельности выделяют следующие функциональные компоненты: целеполагание, анализ ситуации, планирование, самоконтроль, волевая регуляция, коррекция.

Целеполаганием определяется процесс выбора одной или нескольких целей с установлением параметров допустимых отклонений для управления процессом осуществления идеи.

Часто понимается как практическое осмысление своей деятельности человеком с точки зрения формирования (постановки) целей и их реализации (достижения) наиболее экономичными (рентабельными) средствами, как эффективное управление временным ресурсом, обусловленным деятельностью человека.

Целеполагание подразумевает: способность к выявлению оптимальных путей в решении задач; умение правильно устанавливать цели и достигать их, умение планировать рабочее время с учётом ближних и дальних перспектив, с учётом важности задач;

Анализ ситуации, как компонент самоорганизации, характеризуется индивидуальными особенностями выявления и анализа человеком значимых внешних и внутренних условий достижения целей, степень их осознанности и адекватности. Умение анализировать ситуацию проявляется в способностями обучающимися выделять значимые условия достижения целей, как в текущей ситуации, так и в перспективном будущем, что позволит им определить направления профессиональной деятельности и его этапы в соответствии с принятыми целями. Неумение выделить значимые условия достижения поставленной цели, как правило, не позволит им разработать реалистичную программу действий.

Следующий компонент самоорганизации, планирование, способно эффективно распределять ресурсы для достижения поставленных целей. Это деятельность (совокупность процессов), связанная с постановкой целей (задач) и действий в будущем. С точки зрения математики планирование — это функция, одним из аргументов которой является время.

Планирование в самом общем виде подразумевает выполнение следующих этапов: постановка целей и задач; составление программы действий (проектирования); вариантное составление программы (вариантное проектирование); выявление необходимых ресурсов и их источников; определение непосредственных исполнителей и доведение планов до них; фиксация результатов планирования в материальном виде, например, в виде проекта, модели, плана, карты боевых действий, приказа в письменной форме и т. п.

Самоконтроль характеризует индивидуальные особенности контроля и оценки человеком собственных действий, психических процессов и состояний. Высокий уровень развития самоконтроля свидетельствует о внимательности человека, сформированности критериев оценки достижения конечной и промежуточных целей, адекватности контроля выполняемой деятельности. При низком самоконтроле человек не замечает своих ошибок и рассогласования полученных результатов с целью деятельности, не критичен к своим действиям, критерии оценки достижения целей недостаточно устойчивы [5,7].

Волевая регуляция включает индивидуальные особенности регуляции человеком собственных действий, психических процессов и состояний. Человек с высоким уровнем волевой регуляции может целенаправленно регулировать свои психические процессы и реализовывать собственные планы. Человек с неразвитыми волевыми качествами не способен мобилизовать свои физические и психические возможности для преодоления препятствий, возникающих на пути к поставленной цели.

Индивидуальные особенности изменения человеком должны корректироваться, то есть иметь способность изменять свои действия, цели, способы реализации, уметь анализировать содержание условий, план действий, критерии оценки, формы самоконтроля

и волевой регуляции. Люди, обладающие высокой коррекцией, демонстрируют гибкость указанных процессов, своевременно вносят коррективы при выявлении рассогласования полученных результатов с принятой целью [5,9,8].

Самоорганизация обеспечивается регулируемой сознательной деятельностью, ориентирована на организацию и управление собой для достижения поставленных целей. В результате включения внутренних механизмов самоорганизации (автономность, самостоятельность, настойчивость, инициативность, ответственность) личность делает выбор оптимального пути профессионального функционирования и саморазвития, что проявляется в стремлении продолжать образование, осваивать новые грани развития профессии, личностно саморазвиваться. Сущностными признаками самоорганизации становятся управляемость и инициативность самой личности, самодеятельное участие, совпадение личных целей с целями основной деятельности, погруженность в управленческую деятельность, учет внутренних качеств личности и внешних условий основной деятельности [4,5].

Компетенция самоорганизации и саморазвития тесно связана с понятием самоменеджмента. Самоменеджмент – это целенаправленное и последовательное применение испытанных наукой и практикой методов и приемов менеджмента в повседневной жизнедеятельности, чтобы наилучшим образом использовать свое время и собственные способности, сознательно управлять течением своей жизни, умело преодолевать внешние обстоятельства как на работе, так и в личной жизни [4,5].

Стремление к саморазвитию, повышению своей квалификации и мастерства является одной из общекультурных компетенций, которой должны овладеть обучающиеся. Самоорганизация представляет собой процесс, ведущий к саморазвитию. Педагогическая практика показывает, что на сегодняшний день достаточное количество обучающихся обладает невысоким уровнем развития умений самоорганизации.

Следовательно, существует необходимость в создании и применении педагогических условий, способствующих развитию умений самоорганизации студентов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Андреев В.И. Педагогика: Учебный курс для творческого саморазвития. – 3-е изд. – Казань: Центр инновационных технологий, 2006. – 608 с 7.
2. Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. М.: Высшая школа, 1980. 368 с.
3. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. М.: Просвещение, 1982. 192 с.
4. Бугайчук, Т. В. Концепция социализации взрослых средствами дополнительного профессионального образования [Текст] / Т. В. Бугайчук, О. А. Коряковцева, А. Ю. Куликов, И. Ю. Тарханова // Ярославский педагогический вестник. – 2016. – № 1. – С. 131-135
5. Гура, В. В. Роль самоорганизации учебной деятельности студентов в развитии профессионально значимых компетенций [Текст] / В. В. Гура, И. Ю. Луцева // Международный журнал экспериментального образования. – 2016. – № 11. – С. 149-152.
6. Ишков А.Д. Применение опросника «Диагностика особенностей самоорганизации» в психолого-педагогических исследованиях / А.Д. Ишков // Казанская наука. 2014. № 8. С. 152-154.
7. Казакова, Е. И. Оценка универсальных компетенций студентов при освоении образовательных программ [Текст] / Е. И. Казакова, И. Ю. Тарханова // Ярославский педагогический вестник. – 2018. – № 5. – С. 127-135.
8. Мандрикова, Е. Ю. Разработка опросника самоорганизации деятельности (ОСД) [Текст] / Е. Ю. Мандрикова // Психологическая диагностика. – 2010. – № 2. – С. 59-83
9. Тимченкова, С. П. Психолого-педагогические особенности самоорганизации учебной деятельности студентов [Текст] / С. П. Тимченкова // Научный форум: Педагогика и психология : сб. ст. по материалам XXIV междунар. науч.- практ. конф. – № 11(24). – М. : МЦНО, 2018. – С. 243-251.

ЖЕҢІЛ ЗИЯТЫ ЗАҚЫМДАЛҒАН БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ГРАФОМОТОРИКАСЫН ТЕКСЕРУГЕ АРНАЛҒАН ЖҰМЫС ТҮРЛЕРІ

Жакипбекова С.С.¹, Асанова А.Қ.²

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Доктор PhD. Алматы қ.

²Абай атындағы ҚазҰПУ 7М01906 Дефектология мамандығының 2 курс магистранты, Алматы қ.

E-mail: Aknura_a98@mail.ru, Sauleskorpion@mail.ru

Мақалада зияты зақымдалған балалардың, соның ішінде жеңіл зияты зақымдалған балалардың жазу дағдыларын, графомоторикасын, ұсақ қол моторикасын тексеру арналған логопедиялық жұмыс түрлері көрсетілген.

Тірек сөздер: Логопедия, логопедиялық ықпал, моторика, графомоторика, графомоторикалық дағды, ұсақ қол моторикасы, жазу дағдылары, дисграфия.

В статье описаны виды логопедической помощи для проверки навыков письма, графомоторики, мелкой моторики детей с особыми образовательными потребностями, в том числе с легкой степенью умственной отсталости.

Ключевые слова: Логопедия, логопедический эффект, моторика, графомоторика, графомоторные навыки, мелкая моторика, навыки письма, дисграфия.

The article describes the types of speech therapy assistance for testing writing skills, graphomotor skills, fine motor skills of children with special needs, including those with a mild degree of mental retardation.

Key words: Speech therapy, speech therapy effect, motor skills, graphomotor skills, graphomotor skills, fine motor skills, writing skills, dysgraphia.

Соңғы жылдары зияты зақымдалған балаларға арналған көмекші мектептерде қазақ тілінде оқытатын сыныптар қарқынды түрде ашылуда. Жалпы білім беретін мектептердің 12 жылдық оқытуға ауысуына байланысты және бүкіл білім беру жүйесінің осыған сәйкес қайта құрылуымен арнайы түзету мектептерінде дайындық сыныптар ашылуда. Бірақ қазақ тілінде оқытатын арнайы мектепке дейінгі мекемелерінде және бастауыш сыныптарында бағдарламалық және әдістемелік қамтамасыздандыру енді жүзеге асырылуда. Бастауыш сыныптарында жазбаша сөйлеу тілін дамыту бойынша қазақ тілінде оқу материалдары өңделіп жасалмаған. Оқу бағдарламасымен қамтамасыздандырылмағандықтан қосымша ауытқулар пайда болуы мүмкін, мысалы сөйлеу тілінің дамымауы, байланыстыра сөйлеу тілінің қалыптаспауы. Екіншілік ауытқулардың негізгі көрінісі балалардың толыққанды байланыстырып сөйлеу тілі дағдыларының қалыптаспауы болып табылады, ал оның өз кезегінде қарым-қатынастың дамымауына әкеп соғады. Егер, сөйлеу тілі дұрыс дамымаса, онда баланың жазу дағдысын қалыптастыру тым қиындық тудыратын жүйе болып табылады. Нәтижесінде зияты зақымдалған балалардың әлеуметтенуі қиындай түседі, қоршаған орта туралы түсінігінің жеткіліксіздігіне себеп болады. Арнайы педагогикадағы оқыту мен тәрбиелеудің басты мақсаты мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік бейімдеу болғандықтан, оқу-тәрбиелеу үрдісінің басты назарында негізгі міндетті жүзеге асыру тұру керек.

Ғылыми әдебиеттерді талдай келе, олигофренопедагогикада зияты зақымдалған балалардың ерекшелігін Ресей авторлардан В.В. Воронкова, А.К. Аксенова, В.Г. Петрова, ал Қазақстандық ғалымдардан Р.К. Луцкина, Қ.Қ. Өмірбекова, К.Ж. Бектаева зерттегенін анықтадық. Тифлопедагогика саласының белгілі маманы Ғ.Ә. Абаева көру кемістігі бар балалардың байланыстырып сөйлеу тілін дамытуда қазақ фольклорын кең қолдануды қарастырады. Ал арнайы білім беру саласының ірі ғалымдары Қ.Қ. Өмірбекова,

К.Ж.Бектаева зияты зақымдалған балалардың сөйлеу тілінің дыбыс айтуын, сөздік қорын, грамматикалық құрылымын және байланыстырып сөйлеу тілінің компоненттерін қарастырған, осы мәселеге байланысты әдістемелік ұсыныстар берді. Жазудың бұзылысын сөйлеу әрекетінің патологиясының жеке мінездемесі ретінде Куссамул(1877) және Беккерман (1881) өз жұмыстарында айтқан. Р.Е.Левина балалардағы жазу жетіспеушілігін фонематикалық нәтиженің дамымауынан деп ойлаған, балалардағы дисграфияны жүйелік қалыптың көрінісі деп түсінді. Жазудың бұзылысы ауызша сөйлеу тілі нәтижесінің, яғни тілдік деңгейдің даму дайындығының жетіспеушілік нәтижесімен қарастырылады [1].

Көмекші мектеп оқушыларының жазуындағы қателер мәселесімен айналысқан. Отандық автор Қ.Қ.Өмірбекованың зерттеулері бойынша, көмекші мектеп оқушыларының жазуда дауысты дыбыстарды тастап кетуі, шатастыруы жиі кездеседі. Мысалы, ірілеу - ірілеу, ада - алда, жүгруге –жүгіруге, қыс - қысқа, қашытыққа – қашықтыққа және т.б. әріпті тастап кету сөздің ортасында, аяғында да кездесіп отырады.

Төртінші сынып оқушыларының арасында сөзді тастап кету қатесі 20,2 % құрайды. Естіп қабылдау арқылы немесе диктант жазуында сөйлемдер ішінде сөзді тастап кететін жағдайлар кездеседі. Мысалы, «Алда тегзі жатты. – Алда тегіс жол жатыр». «Олр жғары сыныпт. –Олар жоғары сыныпта оқиды». Бұл сөйлемде мына сөздерді тастап кеткен: жол, оқиды. Ондай қателердің жиі кездесуінің себебі оқушыларда естіп қабылдау арқылы жазу дағдыларының толық қалыптаспауы және естіп, ойда сақтау қабілеттерінің дамымағандығымен байланыстыруға болады.

Төртінші-алтыншы сыныптарда оқушылардың жазуында кейбір қателер дауыстылар мен дауыссыз дыбыстардың алмастырылуы жиі кездесетіні байқалады. Дауыссыз дыбыстардың ішінде қатаң және ұяң «п-б», «к-г», «қғ», «с-з», «ш-ж», «н-ң» жиі алмастырылады. Ал дауысты дыбыстардан «ү-і», «а-о», «ы-а», «ұ-ү», әсіресе 6-шы сынып оқушыларында жиі кездесетін алмастырулар: «ү-ұ» (мысалы, ұзын-ұзын), «ү-і» («мысалы, үрілеу -ірілеу), «оа» (мысалы болғын-балғын) байқалады. Сонымен қатар зерттеу барысында қателердің түрлері, жиілігі жазу жұмысының түріне байланысты екені анықталды. Мысалы, аталған қателер өзіндік жұмыс түрлерінде жиі кездесіп отырды. Зияты зақымдалған оқушыларда дисграфия күрделі, кешенді болады (тілдік талдау мен жинақтау негізіндегі дисграфия, акустикалық дисграфия, акустикалық және артикуляциялық- аустикалық дисграфия т.б.). Сонымен, зияты бұзылған балалардың сөйлеу тілі баяу және ерекше дамып, үлкен өзгешелігімен сипатталады, ол ақыл-ойы кем балалардың жоғарғы жүйке жүйесінің әрекет ерекшеліктерімен, психологиялық ерекшеліктерімен күрделенеді [2,377].

Көмекші мектепте жазбаша сөйлеу тілінің бұзылуын түзету бойынша логопедиялық жұмыстың ерекшеліктеріне тоқталып өтсек. Ақыл-ойы кем оқушылардың жазбаша сөйлеу тілін түзетуде олардың жоғарғы жүйке жүйесінің, психопатологиялық ерекшеліктерін ескерген жөн. Осыған байланысты көмекші мектепте жазу мен оқу бұзылыстарын түзету жұмысы таным әрекетінің дамуымен, талдау мен жинақтаумен, салыстырумен, жалпылаумен тығыз байланыста болуы керек. Сондай-ақ фонетикалық жуан дыбыстарды салыстыру, сөйлемнің құрылымын, сөздің дыбыстық-буындық құрамын талдау, көру-кеңістіктік талдау мен жинақтауды дамыту кеңістікті бағдарлауын дамыту жұмыстары оқу мен жазуын қалыптастыруда, түзетуде кеңінен қолданылады. Жазбаша сөйлеу тілін түзетуде көмекші мектепте түрлі психикалық функцияларды дамыту қажеттілігі туындайды. Жазу мен оқу бұзылыстарын жою, ауызша сөйлеу тілінің бұзылыстарын түзетумен (дыбыс айту бұзылыстары, сөйлеу тілінің фонематикалық жағының жетілмеуі, лексикалық-грамматикалық жағының қалыптаспауы) тығыз байланыста жүргізіледі. Логопедтің оқудан тыс жұмысы сөйлеу тілін дамыту шаралары, мектептегі біркелкі сөйлеу тәртібінің қамтамасыз етілуін қадағалауды көздейді. Логопедтің әрекеті мұғалім, тәрбиеші, мектеп дәрігері, сөйлеу тілі бұзылыстары бар оқушылардың ата-аналарымен тығыз байланыста болуы қажет.

Логопед сыныптан тыс жұмыстарға, сабақтарға қатысуы қажет: біріншіден оқушыларды бақылайды, екіншіден мұғалім, тәрбиешілердің логопед тапсырмаларын «балаға көмек беру жөніндегі» нұсқауларын орындауды қадағалайды.

Логопед әрекетінің бағыттарының бірі – мектеп қызметкерлеріне, сөйлеу тілі бұзылыстары бар балалардың ата-аналарына оқудан тыс уақытта, сабақтарда, үй жағдайында қолдануға болатын тәсілдерге үйрету (дыбыстық талдау дағдыларын қалыптастыру, жазудағы бұзылыстардың алдын алу, қолдың ұсақ моторикасын, артикуляциялық апаратты дамыту) [2,384].

И.Н. Садовникова жазудағы қателерді толық анықтап жүйелеу және түзету жұмыстарын тиімді ұйымдастыру үшін қателерді деңгейлік принципке сүйеніп талдау қажет деп есептейді. Соның негізінде ерекше қателерді үш топқа бөледі:

- әріп және буын деңгейіндегі қателер;
- сөз деңгейіндегі қателер;
- сөйлем деңгейіндегі қателер.

1. Әріп және буын деңгейіндегі қателер

Бастауыш сынып оқушыларының жазуында жиі кездесетін қателер әріпті немесе буынды тастап кету (түсіп қалуы). Мысалы, қармақ-қрмақ; балапан-бапан, тырна-трна. Сөздегі екі немесе одан да көп әріптердің түсіп қалуы дыбыстық талдаудың күрделі түрде бұзылуының салдарынан болады да, сөздің құрамын мүлдем бұзылуына әкеліп соғады. Мысалы, кант-қт, қуыршақ-қуырша.

2. Әріптер мен буындардың орнын ауыстыру сөздегі дыбыс кезектілігін анықтап талдау қиыншылықтарының салдарынан болады. Сөздің буындық құрамы сақталуы мүмкін (пенал-пелан, кран-канр).

3. Әріптерді қосып жазу (артық әріп қосу). Мысалы, шалбар-шыалбар, шалбыар, бақшада-бақшыада, құрт-құырт. Мұндай қателер жазу кезіндегі сөзді іштен жәй айтып отырған кезде қосымша дыбыстар естілуінің салдарынан байқалады. Мысалы, бала «бақшаға» сөзін жазу кезінде сөздегі әріптерді іштен айтып отырып жазады, және әріптерді баяу айтады, сонда «Ш» әрпін жазғанда «ШЫ» бірнеше рет айтып қайталайды. Жазуда жиі кездесіп жүрген қателер сөздегі әріптердің қайталанып жазылуы. Мысалы, (Аарман, Шшана, Оорман). Мұндай қателер бірінші сыныпта сауат ашу кезеңіндегі балалардың графомоторикалық дағдыларын механикалық бекіту нәтижесінде байқалуы мүмкін. Егер де қосып жазуда кездесетін қателерді (қуырт, бақшы, аға, Аарман) салыстырып қараса олардың себептері әр түрлі екенін байқауға болады, соған байланысты түзету жұмысының бағытында өзгеше болу тиіс. Жазуда кездесетін жиі қателер-әріптерді алмастыру болып табылады. Оқушы сөз құрамындағы дыбыстарды бөліп айта алғанымен, оны белгілейтін керекті әріпті таңдап сәйкестендіре алмайды. Ондай қателер төмендегідей жағдайларда байқалуы мүмкін:

- фонема мен графиканы сәйкестендіре алмаған жағдайда;
- акустикалық-артикуляциялық жағынан ұқсас дыбыстарды анық ажырата алмаған жағдайда;
- жазылу ұқсастығы бойынша ұқсас әріптерді ажырата алмаған жағдайда.

Бір әріпті екінші әріппен тұрақты алмастыруы сирек кездеседі. Көбінесе әріптерді шатастыру жиі байқалады, онда жазуда бір әріп бірде дұрыс, бірде қате белгіленеді. Шатастырудың үш түрі байқалады:

- акустикалық-артикуляциялық;
- оптикалық;
- кинестетикалық ұқсастық бойынша шатастыру[3].

Графомоторикалық дағдылар тек ұсақ моториканы дамыту туралы емес. Бұл ұғым анағұрлым кеңірек және мыналарды қамтиды: қарындашты, қаламды ұстау тәсілі, сурет салу және жазу кезінде қысым, дәлдік, қимыл ырғағы және қарқын, олардың тегістігі. Сонымен қатар, қимылдардың бір қалыптғылығы және онымен байланысты дағдыларды дамыту маңызды, оларсыз сурет салу немесе жазу мүмкін болмайды: визуалды қабылдау, зейін, қозғалыс дағдылары.

Жазу дайындығы бірнеше жүйелі сәттерден тұрады. Алдымен оқушыларды жазу кезінде партаға дұрыс отырғызып үйретіп, дәптерлерін парта үстіне дұрыс қоюын талап еткен соң ғана жазу талаптары орындалады. Мектептің алғашқы күндері мұғалім мектепте балаларға жазу кезінде партада қалай отыру тәртібін үйретіп, түсіндіре бастайды:

1. Тік отыру.
2. Аяқты партаның астындағы тақтайшаға қою.
3. Оқушы көкірегі мен парта қырының ортасынан қол жұдырығы өтетіндей етіп отыру.
4. Басты кішкене оң жаққа еңкейту.

Осы аталған отыру ережелерді мұғалім үнемі сыныпқа көрсетіп, үйретіп отырады. Логопед мезгіл-мезгіл оқушылардың дұрыс отыруын қадағалап, көкіректің парта қырына тимей, басты қатты еңкейтпеуге үйретеді. Содан соң жазу кезінде балаларды қаламсапты дұрыс ұстап оған көп салмақ салмағанды да ескеру қажет. Балаларға қаламды дұрыс ұстатып үйрету мақсатында мұғалім логопед балаларға олардың алдымен оң қолының үлкен саусағын, одан соң сұқ саусағын, ортаңғы және кіші саусағын көрсетуді сұрайды. Балалар қаламды ұшталмаған жағын үлкен және нұсқаушы саусақтарының ортасына шығып тұратындай етіп ұстауы тиімді. Мұғалім логопед балаларға үлкен және ортаңғы саусақтармен қаламды оңға да, солға да бұрып нұсқаушы саусақты үстіне еркін жатқызып көрсету арқылы қаламның қолдан түспейтіндігін көрсете алады. Осылайша балалар мұғалімнің көмегімен қалам ұстауды үйренеді. Сонымен қатар логопед жазбаша сөйлеу тілінің дамуы үшін есте сақтау, зейінін тұрақтау, ұсақ моторикамен жұмыс түрлерін әр сабақ сайын жүйелі түрде жүргізуі тиіс. Басқа да пән мұғалімдерімен бірлесе бір қалыпты қарқында әсер етуі тиіс. Сондай жағдайда жүйелі жұмыс нәтежиесін береді.

Жазбаша сөйлеу тілінің дағдыларын игерудің ерекше қиындығы, ауызша сөйлеу тілінің дислалия, дизартрия, алалия, керендіктің арқасында дамуымен, қабылдау мен танымның тұрақсыздығымен көрінеді, бірақ өз бетінше пайда болмайды. Балаларда дисграфиялық бұзылысы түрліше: жеке жазуда қиындық пен жалпылама дағдысын игере алмауымен сонымен қатар әріптің болмауымен көрінеді. Кіші мектеп жасындағы оқушылардағы жазудың бұзылысы оқу процесінде баланың мектепке бейімделуіне, оның жеке тұлға ретінде қалыптасуы мен психикалық даму мінездемесіне кері ықпалын тигізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. <https://melimde.com/ziyati-zaimdalfan-balalardi-jalpi-bilim-beru-rdisine-osu-orind.html>
2. Қ. Қ. Өмірбекова, Г. С. Оразаева, Г. Н. Төлебиева, Г. Б. Ибатова Логопедия. Оқулық: Жоғарғы педагогикалық оқу орындарының дефектология бөлімдерінің студенттеріне арналған оқулық (Қ. Қ. Өмірбекованың редакциясымен) – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011.- 495 бет
3. Кальпебаева Г. Психикалық дамуы тежелген балаларды ақыл-есі төмен балалардан ажырату». //Дефектология. №4.2010.

ӘОЖ 37.048.2

<https://doi.org/10.53355/x1544-0110-4200-k>

ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ КОНСИЛИУМНЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

Жакипбекова С.С.¹, Әбубәкірова А.Ә.²

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, доктор PhD.

²Абай атындағы ҚазҰПУ 7М01906 – Дефектология мамандығының 2 курс магистранты

E-mail: aidaabubakir@mail.ru, Sauleskorpion@mail.ru

Бұл мақалада педагогикалық – психологиялық консилиумды ұйымдастырудың жалпы әдістемелік негіздері, консилиум мамандарының жауапкершілігі мен консилиум жұмысының кезеңдері жайлы баяндалады.

Тірек сөздер: Инклюзивті білім беру, түзете – дамыту жұмыстары, интеграция, инклюзивті білім беру, психологиялық-педагогикалық кеңес, консилиум.

В данной статье рассказывается об общих методических основах организации психолого – педагогического консилиума, об ответственности специалистов консилиума и этапах работы консилиума.

Ключевые слова: *Инклюзивное образование, коррекционно-развивающая работа, интеграция, инклюзивное образование, психолого-педагогический совет, консилиум.*

This article discusses about the main methodological foundations of the organization of the psychological and pedagogical council, about the well-known specialists of the council and the features of the work of the council.

Key words: *Inclusive education, correctional and developmental work, integration, inclusive education, psychological and pedagogical council, council.*

ППк-ның шамамен құрамы нормативтік құжаттарда көрсетілген. Олар: білім беру мекемесі басшысының оқу-тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары (консилиум төрағасы), ППк баланы таныстыратын білім беру мекемесінің мұғалімі немесе тәрбиешісі, жұмыс тәжірибесі мол білім беру мекемесінің мұғалімдері (тәрбиешілері), арнайы (түзету) сыныптарының/топтарының мұғалімдері (тәрбиешілері), педагог-психолог, дефектолог-мұғалім және/немесе логопед-мұғалім, педиатр-дәрігер (невропатолог, психиатр), мейірбике.

Инклюзивті білім беру мекемесінің ППк мамандарының құрамына міндетті түрде инклюзия бойынша үйлестіруші кіреді. Сондай – ақ консилиум құрамында инклюзия бойынша меңгеруші немесе аға тәрбиеші, психолог, логопед, дефектолог бар. Баламен тікелей жұмыс істейтін мамандар – тәрбиешілер немесе мұғалімдер, баланы сүйемелдеу маманы (тәрбиеші, әлеуметтік педагог, ұзартылған күн тобының педагогы, қосымша білім беру педагогтары, медбике немесе дәрігер) кіруі мүмкін. Орталықтың ӘМСҚ бөлімшесінің өкілдері, ата-аналар шақырылуы мүмкін.

ППк төрағасы болып білім беру мекемесіндегі инклюзия жөніндегі үйлестіруші (аға тәрбиеші, инклюзия жөніндегі меңгеруші) немесе психологиялық – педагогикалық сүйемелдеу қызметінің басшысы, меңгеруші және білім беру мекемесінің өзге әкімшісі, педагог – психологы тағайындалады.

Консилиум мамандарының жауапкершілігі

ППк мамандары жауапты:

- қолданылатын диагностикалық және түзету әдістерінің кешенділігі;
- ұсынымдардың негізділігі;
- тексеру кезінде алынған материалдардың құпиялылығы;
- баланың жеке басының құқықтары мен бостандықтарын сақтау;
- құжаттаманы жүргізу және оның сақталуы.

ППк жұмысын шартты түрде үш негізгі кезеңге бөлуге болады: дайындық кезеңі, ППк отырысын өткізу, ППк-да қабылданған шешімдерді іске асыру кезеңі [35, 189 б.].

Дайындық кезеңі. Дайындық кезеңінде ПМПк ұсыныстары зерттеледі. Ең толық нұсқада олар логопедтің, психологтың, дефектологтың, әлеуметтік педагогтың, физиотерапия нұсқаушысының, дәрігердің түзету жұмыстарының бағыттарын, сабақтар мен кеңестердің ұсынылған режимін қамтиды. Ерекше білімді қажет ететін баланы балалар қоғамдастығына сәтті қосу үшін баланың сүйемелдеуімен (тьютормен), білім беру мекемесінен тыс мамандардың қосымша көмегінің, қосымша арнайы жабдықтың және т.б. қажеттіліктері анықталады. Оқу орнының осы ұсыныстарды жүзеге асырудың нақты мүмкіндіктері талданады. Бұдан басқа, баланың негізгі бұзылыстары бойынша медициналық құжаттар, мектепке дейінгі білім беру мекемесі және бұрын бала болған басқа да мекемелер ұсынған даму карталары, бала және оның отбасы туралы бастапқы мәліметтер зерделенеді. Әрі қарай, профильді мамандардың ерекшеліктері мен шектеулеріне қатысты баланы алғашқы тексеру жүргізіледі. Көбінесе, ерекше білімді қажет ететін баланы алғашқы терең диагностикалық қабылдауды мектеп психологы, мүмкін баланы қабылдаған топтың немесе сыныптың

мұғалімімен бірге жүргізеді. Алғашқы қабылдауды психолог жүргізген жағдайда, ол өзінің ұсынымдарында әрбір нақты жағдайда басқа мамандардың тексеруге қатысу қажеттілігін айқындай алады, ал кейбір жағдайларда әртүрлі бейіндегі мамандардың тексерулер (консультациялар) жүргізуінің дәйектілігін (басымдылығын) белгілей алады.

Тереңдетілген тексеру жүргізу нәтижелері бойынша баламен жұмыс істеген әрбір маман егжей – тегжейлі қорытынды жасайды, түзету және абилитациялық жұмыс бағдарламалары, оның нақты бағыттары мен кезеңдері, баламен жұмыс істеудің тактикасы мен технологиялары тұрғысынан ұсынымдарды нақтылайды.

ППК өткізу.

Консилиумды дайындау кезінде мектеп ортасының ішкі күрделілігін, баланың мектептегі оқу процесінде шешетін міндеттерінің әртүрлілігін (білім беру, әлеуметтену, психологиялық даму) есте ұстаған жөн. Консилиум-бұл әр жағдайда баланың және мектеп жүйесінің өзара әрекеттесуіне байланысты мәселелерді шешу әдісі.

Психологиялық-педагогикалық консилиум -бұл мәселені шешетін баланы психологиялық қолдаудың маңызды нысандарының бірі. Консилиумда баланы сүйемелдеудің жеке стратегиясын талқылау барысында мұндай өзара әрекеттесудің оңтайлы жағдайлары табылуы керек. Кейбір аспектілерде белгілі бір оқушыға немесе бүкіл нысанға қойылатын білім беру немесе нормативтік талаптар жүйесін өзгерту қажет-олардың мазмұны, көлемі, ұйымдастырушылық әдістері. Яғни, қоршаған ортаны оқушыға «бейімдеу». Басқа аспектілерде – белгілі бір дағдылар мен психикалық процестерді қалыптастыру, оқу іс-әрекетінің немесе қарым-қатынастың қалыптасқан әдістерін түзету, тиімді формаларды табуға көмектесу тұрғысынан оқушының өзімен жұмыс істеу.

Консилиум барысында қолдаудың осы жаһандық міндетін шешу нақты қызмет бағыттарына, іс-шараларға, психологиялық және педагогикалық технологияларға негізделеді.

3. Консилиум жұмысына қатысатын оқу меңгерушісі жеке талқылау жүргізілетін оқушылар туралы ақпарат жинайды және консилиумдарды өткізу схемасын әзірлейді. Орташа алғанда, бір нысан бойынша деректерді талқылауға үш-төрт кездесу өткізу қажет. Олардың жұмысын жоспарлай отырып, оқу меңгерушісі, ең алдымен, психологтың, мұғалімнің, дәрігердің немесе олардың барлығының пікірінше, ең «проблемалық» болып табылатын оқушыларды сүйемелдеу стратегиясын талқылауға уақыт бөледі, содан кейін ішінара проблемалары бар оқушылар туралы ақпаратты талқылауға алынады. Уақыттың жетіспеушілігімен оны жеке емес, бүкіл топ үшін талқылауға болады. Өз жұмысының соңында консилиум жалпы жағдайды талқылайды және сынып жетекшілері мен мектеп әкімшілігіне белгілі бір ұсыныстар жасайды. Оқу сатысында оқу ісінің функциялары қажетті құжаттаманы - консилиум хаттамаларының бланкілерін дайындауды да қамтуы мүмкін.

Консилиум отырыстары белгіленген күні, аптасына бір-екі рет өткізіледі. Консилиумның жетекшісі – оқу меңгерушісі немесе психолог. Жүргізуші талқылау тәртібін белгілейді, талқылау регламентінің сақталуын бақылайды. Соңғы сәт өте маңызды. Оқушыларға, олардың оқуына және мінез-құлқына қатысты ақпаратты талқылау көбінесе қатысушылардың қатты сезімдерін тудырады, іскерлік мәселелерден таза эмоционалды реакция саласына ауысады.

4. Консилиумның толық құқықты қатысушылары әлеуметтік қызметкер және әлеуметтік педагог болуы мүмкін. Сонымен қатар, егер мектепте мұндай мамандар болса және әкімшілік олар үшін мектеп жүйесінде шынымен кәсіби орын таба алса, олардың кеңеске қатысуы баға жетпес болуы мүмкін. Әлеуметтік педагог консилиумға байланысты ұйымдастырушылық міндеттерді өз мойнына ала алады, сондай-ақ сынып жетекшілеріне консилиумды шешудің бағыттарын жүзеге асыруға көмектесе алады. Әлеуметтік қызметкер отбасымен тікелей жұмыс істеуге қатысты консилиумның шешімдерін кәсіби түрде жүзеге асыра алады. Белгілі бір нысанды зерттеу нәтижелері бойынша психологиялық-педагогикалық кеңестің жұмысы ең қиын жағдайларды талқылаудан басталады. Ең алдымен, оның қатысушылары арасында ақпарат алмасу жүзеге асырылады.

Егер ең өзекті ақпарат психологтан келсе, ол талқылауды бастайды, егер мұғалім немесе дәрігер болса, тиісінше, олар басталады. Егер барлық қатысушылар осы баланы немесе жасөспірімді «ерекше» деп санаса, баланың мінез-құлқының, оқуының және мектептегі жағдайының «сыртқы» суретін беретін мұғаліммен талқылауды бастаған дұрыс. Қатысушылар арасында ақпарат алмасу және сұрақтарға өзара жауап беру оқушының өзекті психологиялық-медициналық-педагогикалық жағдайын сипаттауға қатысты консилиум қорытындысының бірінші маңызды бағанын толтыру үшін негіз болады.

Әрбір қатысушыны жеке тыңдау, біріншіден, оқушыға шынымен жүйелі, «көлемді» қолдау жасауға мүмкіндік береді, екіншіден, барлық қажетті көмек пен қолдауды қамтамасыз етеді, үшіншіден, үлкен психологиялық даму әсері бар. Болашақта баламен қарым-қатынас жасай отырып, пән мұғалімдеріне, ата-аналарға немесе әкімшілікке ілесіп жүру мәселелері бойынша кеңес бере отырып, олар белгілі бір көріністер мен реакцияларға басқаша қарайды, қарым-қатынас процесінде басқа көзқарас пен басқа дүниетанымды таратады.

Нақты жағдайды талқылау барысында кеңесте шешілетін екінші міндет-бұл оқушыны қолдау стратегиясын әзірлеу. Біріншіден, қатысушылар ілеспе жұмыстың мазмұнын қарастырады: оқушыға қандай көмек қажет, онымен дамып келе жатқан жұмысты қандай нақты мазмұнмен толтырған жөн, оның ерекшеліктері оқу және қарым-қатынас процесінде ескерілуі керек. Келесі қадам консилиумға қатысушылар қандай ілеспе жұмысты қабылдай алады, оны осы нысанның педагогикалық ұжымының күшімен жүзеге асыру керек және мектептен тыс жерде тек отбасының немесе әртүрлі профильдегі мамандардың көмегімен не істеуге болады деген мәселені талқылау болады. Осыған сәйкес олар өздерінің қатысу формаларын анықтайды және ата-аналармен, пән мұғалімдерімен, сондай-ақ әлеуметтік-диспетчерлік қызметпен кім және қандай түрде жұмыс істейтінін анықтайды.

Консилиумда әрбір маманды (педагог, педагог-психолог, мұғалім-логопед, медицина қызметкері) тексерудің жалпыланған талдамалық материалдары талқыланады. Бұл материалдарда бала мен оның отбасы туралы ақпарат олардың құпиялылық құқықтарын бұзбайтын формаларға салынып, мұғалім мен дәрігер үшін қол жетімді және түсінікті тілде тұжырымдалады. Ең алдымен, баланы консилиумға жіберген маман тыңдалады. Егер барлық қатысушылар осы баланы немесе жасөспірімді «мәселелері бар» деп санаса, оқушының мінез-құлқы, оның оқу мүмкіндіктерінің болуын, әсіресе оның бейімделуін сипаттайтын мұғаліммен талқылауды бастаған дұрыс. Қатысушылар арасында ақпарат алмасу және сұрақтарға өзара жауап беру оқушының өзекті психологиялық-медициналық-педагогикалық жағдайын сипаттауға қатысты консилиум қорытындысының бірінші маңызды бағанын толтыру үшін негіз болады.

Консилиумның жұмысы қорытынды құжатты — консилиумның қорытындысын толтырумен аяқталады, онда мынадай сұрақтарға жауаптар көзделеді:

- Тексеру кезінде баланың психологиялық, педагогикалық және медициналық жағдайы қандай?
- Тексеру кезінде баланың дамуы қандай ерекшеліктер мен мәселелермен сипатталады?
- Оқу процесінде оны сүйемелдеудің жеке стратегиясы қандай мазмұнмен толтырылуы керек?
- Баланың сүйемелдеуімен психолог, логопед, әлеуметтік педагог, ЕДШ нұсқаушысы, мектеп дәрігері және сынып жетекшісі қандай формада және қандай мерзімде қатысады?
- Консилиумға қатысушылардың педагогикалық ұжыммен немесе жеке мұғалімдермен, баланың ата-аналарымен және мектеп әкімшілігімен консультативтік жұмысы мазмұны бойынша қарастырыла ма және қандай?

Жоғарыда келтірілген барлық сұрақтарға жауаптар белгілі бір жұмысты орындау мерзімдерін, нақты жауапты адамды және бақылау нысандарын белгілеуді қамтиды. Консилиумның кез-келген маманы жауапты бола алады, бірақ көбінесе ол мектеп психологы немесе әлеуметтік тәрбиеші болады. Оның функциясына оқушының даму картасын жүргізу, сүйемелдеу кезеңдерін бақылау, орындалған жұмыстың нәтижелерін

қорытындылау және келесі қадамдарды талқылау мақсатында ППк отырысында осы баланы қайта талқылауға бастамашылық ету кіреді.

Құжаттарды толтыру кезінде ППк мамандарының жауапкершілігіне ерекше назар аудару қажет. Ұсыныстар мен қорытындылар объективті және сауатты жасалуы керек. Дұрыс жасалмаған ұсыныстар мен қорытындылар мектеп пен баланың ата-анасы арасындағы сот ісін жүргізуге себеп болуы мүмкін.

Консилиум отырысында әрбір жеке жағдай бойынша қорытынды шешімді талқылау кезінде қатысушылардың қысқаша мәлімдемелерін көрсететін хаттама жүргізіледі, тағайындалған ұсынымдарды Орындауға жауаптылар тағайындалады.

Консилиумда баланы сүйемелдеудің жеке стратегиясын талқылау барысында әр жағдайда бала мен мектеп жүйесінің өзара әрекеттесуінің оңтайлы жағдайлары табылуы керек. Кейбір балалар үшін білім беру немесе нормативтік талаптар жүйесін өзгерту керек шығар, яғни оларға қоршаған ортаны "бейімдеу" керек. Басқа жағдайларда-белгілі бір әлеуметтік дағдыларды қалыптастыру, оқу іс-әрекетінің қалыптасқан әдістерін немесе қарым-қатынас тәсілдерін түзету, яғни оқушыны мектеп ортасына "бейімдеу" тұрғысынан баланың өзімен жұмыс істеу. Консилиум барысында сүйемелдеудің кез келген міндетін шешу қызметтің нақты бағыттарына, іс-шараларға, психологиялық және педагогикалық технологияларға негізделеді. Консилиумның барлық қатысушылары мектеп оқушыларын оқыту мен дамытуға қолайлы жағдай жасау үшін туындайтын барлық мәселелерді шешу қажеттілігін түсінуі маңызды. Мәселенің тұтас көзқарасына сүйене отырып, консилиумға қатысушылар баламен немесе балалар тобымен жұмыс істеудің жалпы педагогикалық стратегиясын, жеке білім беру жоспарын (жеке даму бағдарламасы), яғни нақты қолдау стратегиясын жасайды.

Білім беру мекемесіндегі ерекше білімді қажет ететін баланың жеке білім беру бағыты дегеніміз-әкімшіліктің, негізгі мұғалімдердің, білім беру мекемесін қолдау мамандарының пәнаралық тобының, ерекше білімді қажет ететін баланы білім беру процесіне қосу процесінде ата-аналардың нақты бірлескен іс-қимыл жүйесі. Жеке білім беру жоспары (жеке даму бағдарламасы) – бұл жүйені белгілі бір кезеңге көрсететін және бекітетін, ОУ директоры бекіткен және баланың ата-аналары қол қойған құжат.

Ерекше білімді қажет ететін балаларға арналған жеке білім беру бағдарламаларын ата – аналардың қатысуымен және балалардың қажеттіліктері мен талаптарына сәйкес білім беру процесінде жетістікке жету үшін оқу орындарының ППк мамандары әзірлейді. Жеке білім беру жүйесі корпоративті түрде, пікірлестер тобымен қалыптасады. Оны құруға бастауыш сынып мұғалімдері, пән мұғалімдері, педагог – психологтар, мұғалімдер, дефектологтар, әлеуметтік педагогтар, ЕДШ нұсқаушылары, тәрбиешілер, қосымша білім беру педагогтері және тьюторлар (сүйемелдеу педагогтері), сондай-ақ мекеменің медициналық персоналы қатысады. Мамандардың күш – жігерін үйлестіру, барлығын бір үйлестірілген командаға жинау –консилиумның төрағасы ретінде инклюзия үйлестірушісінің қызметі мен консилиумды талқылау міндеті. Бұл оған арнайы басқару дағдыларын, байланысты Білім саласындағы білімді, консилиум қызметінде сындарлы атмосфера құра білуді талап етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ерсарина А. М. Развитие инклюзивного образования в Республике Казахстан [Текст] // Открытая школа (Рус). - 2012. - №1 (112). - С. 10-13. – <http://www.open-school.kz>
2. Об утверждении государственных общеобязательных стандартов образования соответствующих уровней образования. Постановление Правительства РК от 23.08.2012 г. № 1080.
3. Об утверждении типовых учебных планов начального, основного среднего, общего среднего образования Республики Казахстан. Приказ МОН РК от 08 ноября 2012 года №500.
4. Амиридзе С. П. Обзор зарубежного опыта в области инклюзивного образования. // Научная электронная библиотека –<http://cyberleninka.ru/>

5. Скрыпник Т. доктор психологических наук, заведующая лабораторией по вопросам аутизма Института специальной педагогики НАПН Украины. Инклюзия в Украине: перспективы детей с аутизмом. //ru.osvita.ua.

6. Мировая практика инклюзивного образования//<http://inclusion.kz/>

ӨОЖ 376.37

<https://doi.org/10.53355/h5493-3029-5075-d>

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЛОГОПЕД МАМАННЫҢ ИНТЕГРАЦИЯ ҚЫЗМЕТІ ЖӘНЕ ІСКЕ АСЫРУ ФОРМАЛАРЫ

Жакипбекова С.С.¹, Ормахан Б.Н.²

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Доктор PhD. Алматы қ.

²Абай атындағы ҚазҰПУ 7М01906 Дефектология мамандығының 2 курс магистранты, Алматы қ.

E-mail: balnur.ormakhan@mail.ru, Sauleskorpion@mail.ru.

Бұл мақалада “Инклюзивті білім беру жағдайындағы логопед маманның интеграция қызметі” туралы қарастырылған. Инклюзивті білім беру жағдайында жүргізілетін логопед маманның басқа мамандармен біріге отырып (дәрігер, психолог, педагогтармен т.б) баланың сөйлеу тілі ақаулықтарын түзету, ерекше білім беруде қажеттілігі бар баланы барынша қолдау, әлеуметтік өмірге бейімдеу, танымдық қабілеттерін дамыту. Әрбір сөйлеу тілі бұзылыстарының түрі мен сипаттарына қарай жүргізілетін жұмыстардың бағыттары мен ерекшеліктеріне өзгеріс енгізе отырып инклюзивті білім беру аясында мамандардың біріге отырып сабақтастықта жұмыс жасауы маңызды екені айтылған. Инклюзивті білім беру ұйымында оқитын білім алуда ерекше қажеттіліктері бар балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау аясындағы логопед-мұғалім қызметінің басымдығы маңызды орында.

Тірек сөздер: Инклюзия, логопедиялық түзете-дамыту жұмысы, логопед, интеграция.

В данной статье рассматривается “интеграционная деятельность логопеда в условиях инклюзивного образования”. Автор раскрывает совместную работу логопеда с другими специалистами (врачами, психологами, педагогами и т.д.) по коррекции с нарушениями речи ребенка, проводимая в условиях инклюзивного образования, включающая максимальную поддержку ребенка с особыми образовательными потребностями, адаптацию к социальной жизни, развитие познавательных способностей. Отмечено, что в зависимости от вида и характера каждого речевого нарушения важно работать в преемственности совместно с специалистами в рамках инклюзивного образования, внося изменения в направления и особенности проводимой работы. В сфере психолого-педагогического сопровождения детей с особыми образовательными потребностями, обучающихся в инклюзивной образовательной организации, приоритетность деятельности учителя-логопеда занимает важное место.

Ключевые слова: инклюзия, логопедическая коррекционно-развивающая работа, логопед, интеграция.

This article discusses the "integration activity of a speech therapist in inclusive education." Correction of speech defects of a child by a speech therapist together with other specialists (doctors, psychologists, teachers, etc.), carried out in an inclusive education, maximum support for a child with special educational needs, adaptation to social life, development of cognitive abilities. It is noted that, depending on the type and nature of each speech disorder, it is important to work in continuity with specialists in the framework of inclusive education, making changes in the directions and features of the work carried out. In the field of psychological and pedagogical

support for children with special educational needs studying in an inclusive educational organization, the priority of the activity of a speech therapist teacher occupies an important place.

Key words: *Inclusion, speech therapy correctional and developmental work, speech therapist, integration.*

Қазіргі кезеңдегі білім беруді модернизациялаудың негізі ерекше қажеттіліктері бар балаларды қоғамның қабылдауы, түсінуі, балаларды бөлуден бас тартуына байланысты. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016 – 2019 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасында көрсетілген орта білім берудің инфрақұрылымдық дамуын қамтамасыз ететін міндеттердің бірі ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларды инклюзивті ортада қолдау, ал орта білім берудің мазмұнын жаңарту аясындағы міндеттердің бірі білім беру ұйымдарын өлшемшартпен бағалау жүйесіне көшуді жүзеге асыру деп көрсетілген [1]. Ерекше қажеттіліктері бар балалардың табысты әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз ететін қазіргі заман талабына сай ұйымдық-құқықтық және білім беру модельдерін құру болып табылады. Ұлттық статистика бюросының 2020 жылғы статистикалық зерттеулеріне сүйенер болсақ, елімізде 161 156 білім беруде ерекше қажеттіліктері бар балалар саны. Осы аталған көрсеткіш негізінде 47 022 балада сөйлеу тілі бұзылыстары анықталған [2]. Аталған көрсеткіштер арнайы және инклюзивті мектептерде логопедиялық жұмысты ұйымдастырудың нәтижесі мен сапасын сәйкестендіру міндетін көздейді. Әсіресе, инклюзивті білім беру саласы еліміздегі өзекті мәселенің бірі деуге болады. Инклюзивті білім беру мәселесі турасында жүргізілетін логопедиялық жұмыс туралы көптеген ғалымдар зерттеу жұмыстарын жүргізген. Оларға М. А. Алексеева, С.В.Алехина, Л.В. Годовникова, Е. Н. Кутепова, Н. Н. Малофеев, Н. М. Назарова, М.М.Семаго, Н.Я. Семаго және т.б. жатады [3]. Қазіргі уақытта әр түрлі даму ерекшеліктері бар балалар дүниеге келуде, оның ішінде сөйлеу процесі дамуы артта қалған балалардың саны жылдан -жылға артып келеді. Және бұл балаларды толыққанды қоғамға қосу мәселесіде қызу талқылануда. Инклюзивті білім беруді енгізудің мақсаттарын, басым бағыттарын жаңашыл түсіну ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың білім беру жағдайларын қайта қарастыру қажеттілігін анықтайды. Білім беру парадигмаларының өзгеруі, білім беру кеңістігінің интегративтілігінің артуы, оның ашықтығы білім берудің әртүрлі модельдері мен технологияларын енгізу қажеттілігіне әкеледі. Бұл тұрғыда (мектеп мұғалімі, логопед, сурдопедагог, олигофренопедагог, тифлопедагог) мамандардың инклюзивті білім беруге дайындығын, педагогикалық білімді жетілдіру қажеттілігін, әрбір маманның жүргізілетін жұмысының ерекшеліктері атап өтіледі [4]. Жыл сайын мектепке дейінгі мекемеде төрт – бес жастағы балалардың жоғары психикалық функциялардың қалыптасуындағы өзгешеліктерді уақтылы анықтау үшін психологиялық-логопедиялық диагностика жүргізіледі, бұл процесс уақытында дамыту-түзету жұмысын іске асыруға мүмкіндік береді. Диагностика нәтижелері бойынша сөйлеу және психикалық дамуында ерекшеліктері бар балалар ата-аналарының қатысуымен Психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияға жіберіледі. ПМПК мамандары ата-аналарға балаларын одан әрі оқыту және тәрбиелеу перспективалары туралы ұсыныстар береді. Ата-аналардың балалары баратын мектепке дейінгі мекемені таңдау құқығы бар. Ерекше білімді қажет ететін баланы одан әрі қолдау үшін баланың ата-анасы таңдаған білім беру мекемесінің психологиялық-медициналық-педагогикалық консилиумы (ПМПК) жиналады. Оның құрамына инклюзия бойынша үйлестіруші, педагог-психолог, логопед-мұғалім, әлеуметтік мұғалім, дефектолог т.б мамандар кіреді. Консилиумның әрбір маманы баланың психофизикалық дамуының жай-күйін бағалайды және өзінің мамандануына сәйкес даму, тәрбие және әлеуметтік бейімделу тұрғысынан оның мүмкіндіктеріне болжам береді. Мінез-құлық өзгерістеріннің себептері мен тетіктерін бағалауды, психологиялық түзету жұмыстарының бағыттарын, оның дәйектілігі мен тактикасын педагог-психолог анықтайды. Баланың сөйлеу процесінің сипатын мұғалім-логопед анықтайды, ол баланың мүмкіндіктеріне сәйкес келетін сүйемелдеу шарттары мен

формасын анықтайды. Білім беру дағдыларының қалыптасуын мұғалім бағалайды. Дамудың әлеуметтік жағдайын, баланың оқу орнынан тыс ортасын, отбасының әлеуметтік мәртебесінің ерекшеліктерін әлеуметтік мұғалім бағалайды [5].

Инклюзивті білім беру саласында қызмет атқарып жатқан мамандар ішінде логопедтің құзыреттілігіне ерекше тоқталуды жөн көрдік. Мұғалім- логопед қызметінің ерекшелігі бірінші кезекте балалардағы сөйлеу бұзылыстарын түзету, бірақ қазіргі мұғалім-логопед әр түрлі санаттағы, дамуында түрлі ерекшеліктері бар балалармен жұмыс жасайды. Инклюзия жағдайындағы жүргізілетін педагогикалық қызметтің сәтті ұйымдастырылуы логопед жұмысының дайындығына байланысты.

Логопед – мұғалім инклюзивті білім беру кеңістігінде ерекше білімді қажет ететін балаларды психологиялық-педагогикалық қолдауды жүзеге асыратын мамандар тобының мүшесі бола отырып (мұғалім-дефектолог, педагог-психолог, тьютор, әлеуметтік педагог), сөйлеуді дамыту мәселелері мен коммуникативтік қиындықтарға байланысты білім беру бағдарламасының академиялық компонентін меңгеруде мүмкін болатын қиындықтарды жеңуге бағытталған түзету жұмыстарын жүзеге асырады.

Жалпы білім беру жүйесінің инклюзивті практикаға бағдарлануына байланысты жалпы білім беру ұйымының мектеп логопунктінде жұмыс істейтін логопед – мұғалімге қойылатын талаптар өсті. Бұл логопед – мұғалім қызметінің барлық бағыттарына қатысты: дифференциалды логопедиялық диагностика, түзету әсерінің жеке-бағдарланған бағдарламаларын әзірлеу, түзету-логопедиялық жұмыстың әдістері мен тәсілдерін таңдау және әзірлеу, сөйлеу патологиясы бар балалардың ата-аналарымен жұмыс істеу, алдын-алу шаралары.

Логопедтің өз жұмысында жаңа әдістерді қолдану және сол әдістерді интеграция арқылы нәтижеге жеткізу – заманауи тенденциялардың негізгі аспектісінің бірі [6].

Инклюзивті білім беру жағдайында балалардың сөйлеу тілі бұзылыстарын жеңудің кешенді тәсілін жүзеге асыру, оларды құрдастарының жалпы білім беру ортасына сәтті қосу мамандардың интегративті өзара әрекеттесуін ұйымдастыру арқылы ғана мүмкін болады. Бұл тұжырымдаманың қазіргі мазмұны ерекше білімді қажет ететін баланы дамытудың бірыңғай стратегиясын әзірлеуге және іске асыруға және оның отбасына қолдау көрсетуді ұйымдастыруға бағытталған кәсіби ынтымақтастық ретінде анықталады. Пәнаралық өзара іс-қимылдың негізгі мақсаты инклюзивті білім беру процесінде баланы ұйымдастыру және сүйемелдеу саласында тиімді технологиялар мен шешімдерді іздестіру болып табылады (А.А.Алмазова, К. Ю. Белая және т. б.). Білім беру мекемелерінде жүргізілген медициналық тексерудің жалпы статистикасы әртүрлі сөйлеу қабілеті бұзылыстары бар балалардың көбеюін анықтайды, атап айтқанда дыбыс айту жағының бұзылысы және жалпы сөйлеу тілінің бұзылысы. Сөйлеу бұзылыстары күрделі психофизикалық симптоматикалық кешенімен сипатталады, онда физиологиялық (жүйке жүйесінің әлсіздігі, соматикалық әлсіреу, тыныс алудың бұзылуы), сөйлеу (эмболофразия және т.б.) және психологиялық көріністер (логофобия және т. б.) ерекшеленеді. Арнайы түзету көмегі болмаған жағдайда, логопедиялық бұзылыстар уақыт өте келе күшейе түседі және баланың психикалық дамуына кері әсерін тигізеді, сөйлеу қорқынышы, қарым-қатынас мүмкіндіктерін шектейді, жеке сипаттамалардың дамуын бұрмалайды және әлеуметтік ортаға бейімделуді қиындатады (Л.И. Белякова, Е. А. Дьякова, С. В. Леонова, В. И. Селиверстов және т. б.) [7].

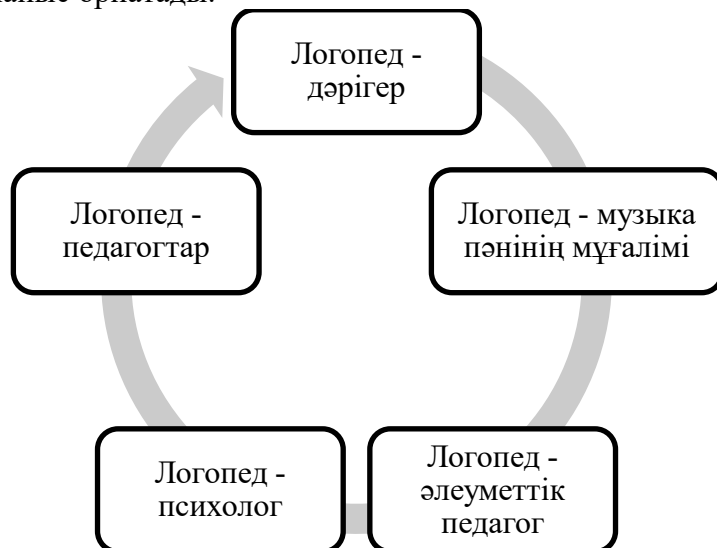
Тиімді ынтымақтастықты жүзеге асыру үшін, біздің ойымызша мына үдерістер қалыптасуы тиіс:

- балалардың сөйлеу ерекшеліктерін есепке алу;
- бұзылыстардың клиникалық көріністерін білу;
- тұлғаның мінез-құлық ерекшеліктерін есепке алу;
- баланың ресурстық мүмкіндіктерін пайдалану;
- бейімделу және әлеуметтену міндеттерінің басымдығына көңіл бөлу;

– маманның аралас пәндерге қызығушылығы, әмбебаптандыру мен инновацияға дайындығы, өзара көмекке ұмтылысын қадағалау;

– ата-аналардың баланы әлеуметтендіруге және білім беруге бейімдеуге қатысуы, олардың мамандармен серіктестік қарым-қатынасын жүзеге асыру.

Өзара интеграцияның маңызды аймақтарын бөлуге болады, олардың негізгі буыны логопед болып табылады. Логопед маман интеграция процесіне қатыса отырып келесі мамандармен байланыс орнатады.

Сурет 1 - Логопед жұмысындағы интеграция түрлері

Дәрігер мен логопедтің интегративті жұмысының мазмұны мыналарды қамтиды: логопедиялық тексеру, бұзылыстың клиникалық түрінің диагнозын қою, логопедиялық сабақтарға арналған денсаулық сақтау технологияларын таңдау, жалпы жағдайды динамикалық бақылау. Логопедтің мұғалімдермен ынтымақтастық процесінің нәтижелері: балаға педагогикалық сипаттама жасау, сабақтарда баланың сөйлеу ерекшеліктерін білу, сыныпта жағымды психологиялық қатынасын қалыптастыру, психологиялық жағдайды динамикалық бақылау.

Логопед пен музыка жетекшісінің қызметінде музыкалық және сөйлеу терапиясының әдістері мен тәсілдерін біріктіру жүзеге асырылады (сөйлеу терапиясының ырғағын жүргізу: психо-бұлшықет жағдайын қалыпқа келтіру, сөйлеу тынысын қалыптастыру, сөйлеудің просодикалық жағы, моторлы функцияларын дамыту, сөйлеуді үйлестіру, вокалдық жаттығулар). Әр түрлі сөйлеу бұзылысы бар балалармен түзету жұмыстарында логопед пен музыка жетекшісінің бірлескен сабақтары оң нәтиже береді, баладағы сөйлеу бұзылыстарын түзетуге және логопедиялық жұмыстың тиімділігін тиімділікті арттыруға қол жеткізеді, және балалардың қарқынды бейімделуіне ықпал етеді. Музыка сабақтары кезінде сөйлеудің дамуы сөз, қозғалыс және музыка синтезінің көмегімен жүреді. Қозғалыс сөзді түсінуге көмектеседі. Сөз бен музыка балалардың қозғалыс әрекетін ұйымдастырады және реттейді, бұл олардың танымдық белсенділігін, эмоционалды-еріктік саласына жағымды әсер етеді және қоршаған орта жағдайларына бейімделуге көмектеседі.

Бірлескен түзету сабақтары, бір жағынан, бұзылған сөйлеу функцияларын жояды, екінші жағынан, баланың функционалды жүйелерін дамытады: тыныс алу, дауыстық функция, артикуляциялық аппарат, жалпы ерікті назар аудару, сөйлеу және моторлық дағдыларын дамыту, есте сақтау және өзін-өзі еркін сезіну.

Логопед пен әлеуметтік педагогтың біріккен жұмыс барысы:

- білім беру мекемесі мен тәрбиеленушінің отбасымен өзара байланысты жүзеге асырады;
- тәрбиеленушілерді зерттеуге және жеке даму бағдарламаларын құрастыруға қатысады;

- баланы отбасында тәрбиелеу мен адекватты әлеуметтік әрекеттерді қалыптастыру сұрақтары бойынша ата-аналарға кеңес береді;

- баланы отбасында тәрбиелеу мен дамытудағы әлеуметтік жағдайларды зерттейді;

- педагогтар, әлеуметтік қорғау қызметтерінің мамандарымен, тәрбиеленушілерге әлеуметтік көмек көрсету сұрақтары бойынша қайырымдылық мекемелерімен өзара байланысты болады;

- топ тәрбиеленушілерін әлеуметтік қорғау іс-шараларын іске асырады;

- тәрбиеленушілердің қызығушылықтарын, қажеттіліктерін, қиындықтарын, іс-әрекеттеріудегі ауытқушылықтарды анықтап, дер кезінде оларға әлеуметтік көмек көрсетеді.

Логопед пен психологтың өзара әрекеттесуінде келесі негізгі ұстанымдарды бөлуге болады: балаға психологиялық сипаттама жасау, эмоционалды-еріктік сферасын, өзіне деген сенімділігін қалыптастыру (релаксация жаттығулары, ертегі терапиясы және психологиялық тренингтер, терапиялар), қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру, мектептегі психологиялық ақуалды, жалпы балалардың психологиялық жағдайларын динамикалық бақылау. Логопед пен психолог өз жұмысында әртүрлі міндеттерді көздейді, бірақ оларға жетудің жолдары мен тәсілдері әртүрлі болып келеді. Әрқашан екі маманның көмегіне мұқтаж балалар тобы бар екенін есте ұстаған жөн.

Интеграция аясында логопедтің жұмысы келесідей:

- сөйлеудің дыбыстық жағын дамыту
- лексика қорын және тілдің грамматикалық құрылымын дамыту
- толық оқу дағдылары мен дағдыларын қалыптастыру
- үйлесімді сөйлеуді қалыптастыру.

Интеграция аясында психологтың жұмысы келесідей:

- жоғары психикалық функцияларды дамыту және түзету;
- танымдық іс-әрекетті жандандыру;
- эмоционалды-еріктік саланы дамыту.

Өзара интеграция:

- сабақтарды жоспарлау және өткізу;
- балалармен түзету жұмыстарының жоспарларын құру;
- тексеру және түзету-дамыту қызметінің нәтижелері бойынша мониторинг;
- педагогтер мен ата-аналарға ұсыныстар әзірлеу.

Осылайша, логопед те, психолог та сөйлеуді және басқа психикалық процестерді бір уақытта дамытады.

Логопед пен педагогтардың өзара әрекеттесуі негізі:

- мүмкіндігі шектеулі балаларды топта (сыныпта), мектепке дейінгі мекемеде немесе мектепте мақсатты интеграциялау;

- топтағы балалардың өзара байланыстары мен түзету-педагогикалық процесті ұйымдастыру сұрақтары бойынша тәрбиешілерге, музыка жетекшісіне, дене шынықтыру мұғаліміне, әлеуметтік педагогқа және қосымша білім беру педагогына кеңес беру;

- фронталды, топтық және кіші топтарда жүргізілетін сабақтардың мазмұны мен әдістерін сараптауда көмек беру;

- мүмкіндігі шектеулі балаларға түзету психологиялық-педагогикалық және медициналық көмекті реттеу;

- басқа мамандармен бірігіп сабақтар өткізу (музыка мұғалімімен, дене шынықтыру мұғалімімен және т.б.);

- мүмкіндігі шектеулі немесе жас көрсеткіштерінен қалыс қалған тәрбиеленушілермен фронталды және жеке сабақтар өткізу, сонымен қатар қалыпты балалар мен мүмкіндігі шектеулі балаларды біріктіріп кіші топтарда және топтық сабақтар жүргізу;

- педагогикалық анықтау жұмысын жүргізу;

- жеке білім алу бағыттарын құрастыру және нақтылауды қамту;

- пәнаралық топтың мүшесі ретінде жеке бағдарламалар мен топтың бағдарламаларын құрастыруға және іске асыруға қатысу;

- баланың анықталған нәтижелерін ескере отырып онымен жұмысты ұйымдастыруға байланысты басқа мамандарға арналған ұсыныстар жасау.

- Педагог яғни сынып жетекші мен логопед маманы біріге отырып, логопед сынып жетекшіге баланың сөйлеу тілі бұзылыстарының сипатын түсіндіреді, сабақ кезінде сөйлеу тілінде бұзылысы бар балаға егер балада тұтықпа болған жағдайда асықтырмай, жүйке жүйесіне салмақ түспейтіндей берілетін мәліметтер жүктемесін азайтуға, топтағы балалармен бірлесе сабаққа қатысуына, сөйлеу тіліндегі ақаулықтарды біріге отырып түзетуге әрекет етеді [8].

Қорыта келе, инклюзивті білім беруде ерекше білім беруде қажеттілігі бар балаларды қолдау тікелей командалық түрде, біріге отырып жұмыс жасау барысында тиімді жүргізіледі. Ерекше қажеттіліктері бар балаларды ерте жастан анықтай отырып, дер кезінде түзете-дамыту жұмыстарын жүргізу, балалардың қоғамға еркін бейімделе алуына жол ашады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Государственная программа развития образования и науки на 2016-2019 годы. – Астана, 2016 год.

2. https://www.inform.kz/ru/skol-ko-v-kazahstane-detey-s-osobymi-obrazovatel-nymi-potrebnostyami_a3687556

3. Брызгалова, С.О. Инклюзивный подход и интегрированное образование детей с особыми образовательными потребностями [Текст] / С.О. Брызгалова, Г. Г. Зак // Специальное образование. - 2010. - № 3. -С. 14-20.

4. Вакуленко, Л. С. Школьная логопедическая служба в свете инклюзивного обучения [Текст] / Л. С. Вакуленко // Логопед. – 2011. – №4. – С. 11-18.

5. Психолого-педагогическое сопровождение детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательной школе: метод. рекомендации/ Елисеева И.Г., Ерсарина А.К. - Алматы: ННПЦ КП, 2019. - 118с.

6. Белянкова Н.М. Интегрированный подход в обучении младших школьников: пособие для учителя. М: Просвещение, 2008.

7. Леонова, С. В. Интегративный подход в деятельности специалистов как необходимое условие инклюзивного образования / С. В. Леонова // Специальное образование : материалы 11 - й Междунар. науч. конф. / Ленинград. гос. ун-т им. А. С. Пушкина. — СПб., 2015.

8. Богинская, Ю. В. Инклюзивная образовательная среда начальной школы: комплексный подход [Текст] / Ю. В. Богинская // Гуманитарные науки. – 2015. – №4. – С. 47-53.

ӘОЖ 376.37

<https://doi.org/10.53355/x0400-8397-7693-h>

ЕСТУ ҚАБІЛЕТІ БҰЗЫЛҒАН ЖАСӨСПІРІМ БАЛАЛАРДА ҚАРЫМ- ҚАТЫНАСТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Жиенбаева Н.Б., пс.ғ.д., профессор, **Қырғызбай А.С.**, магистрант
Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті

E-mail: ayman.kyrgyzbay@bk.ru

Есту қабілетінің жоғалуы баланы негізгі ақпарат көздерінен айырады. Баланың ойлау және даму процесін шектейді. Жалпы есту қабілетінің бұзылуы баланың сөйлеуіне және есте сақтау мен ойлаудың қалыптасуына әсер етеді. Соңғы жылдары туғаннан естімейтін балалар жиі кездеседі. Балада есту қабілетінің толық немесе ішінара жоғалуы - бұл физикалық ақау, нәтижесінде баланың ақыл-ойының дамуы төмендейді.

Қоршаған ортадағы адамдарды түсінбеуінен және көптеген нәрсені түсіндіре алмауына байланысты қарым-қатынаста мәселелер туындайды.

Тірек сөздер: *Есту қабілеті бұзылған, жасөспірімдер, қарым-қатынас, жанжал.*

Потеря слуха лишает ребенка основных источников информации. Ограничивает процесс мышления и развития ребенка. Общее нарушение слуха влияет на речь ребенка и формирование памяти и мышления. В последние годы часто встречаются дети, которые не слышат от рождения. Полная или частичная потеря слуха у ребенка - это физический дефект, в результате которого умственное развитие ребенка снижается. Проблемы в отношениях возникают из-за непонимания окружающих людей и неспособности объяснить многие вещи.

Ключевые слова: *Нарушения слуха, подростки, общение, конфликт.*

Hearing loss deprives the child of the main sources of information. Restricts the process of thinking and development of the child. General hearing impairment affects the child's speech and the formation of memory and thinking. In recent years, there are often children who do not hear from birth. Complete or partial hearing loss in a child is a physical defect, as a result of which the child's mental development decreases. Problems in relationships arise due to misunderstanding of people around them and inability to explain many things.

Key words: *Hearing disorders, teenagers, communication, conflict.*

Әдебиеттің көптеген ғылыми көздерінде қақтығыс адамдардың, әлеуметтік топтардың және жалпы қоғамның қарым-қатынасы жүйесіндегі қайшылықтардың дамуының ең жоғары деңгейі ретінде анықталады.

Мәселенің өзектілігі жасөспірім балалардың мінез-құлқы, қарым-қатынасы және олардың жеке басының қалыптасуы қазіргі қоғам үшін өткір және әлеуметтік маңызы бар санатқа жатады, сонымен қатар жасөспірім балалардың сыртқы әлеммен өзара әрекеттесуінің қолайлы деңгейін сақтау үшін психологиялық қоғамдастықтың араласуын қажет етеді.

Қазіргі уақытта жасөспірім балалардың жанжалды мінез-құлқының пайда болу мәселесіне ерекше назар аударылуда. Бұл құбылысқа көптеген ғалымдар қызығушылық танытты, мысалы, А.С. Новоселова, С.А. Романов, Л.М. Семенюк және тағы басқалар.

Егер психофизикалық дамуында ауытқулары бар балалар санының үнемі өсіп келе жатқанын ескеретін болсақ, онда қайталама психикалық бұзылулардың алдын алу және түзету мәселесі ерекше маңызды бола түсетінін атап өтуге болады. Дамуында кемістіктері бар, әсіресе есту қабілеті бұзылған жасөспірім балалар көбінесе дене, психикалық және тұлғалық өзгерістерді өз бетінше көтере алмайды, әлеуметтік нормалар мен талаптарға жауап бере алмайды. Жеке басын іздеу; елеулі ересектердің ықпалымен қалыптасқан балалардың өзін-өзі бағалауынан өзінің шынайы жетістіктері мен құрдастарының пікірлері негізінде дамитын жетілген өзін-өзі бағалауға көшу; қарым-қатынас тобын өзгерту – дамуы бұзылған жасөспірімнің психикасы үшін ауыр сынаққа айналады.

Есту қабілеті бұзылған жасөспірімдердің өсу кезеңіндегі дамуымен бірге жүретін жоғарыда аталған мәселелер, сондай-ақ балалардың осы санатындағы конфликттік мінез-құлықтың жеткіліксіз зерттелген ерекшеліктері осы мәселелерді егжей-тегжейлі зерттеуді қажет етеді.

Есту қабілеті бұзылған балалар үшін жасөспірім кезіндегі тұлғааралық қатынастардың дамуы маңызды. Бұл әсіресе психикалық даму және жалпы тұлғаның дамуы үшін өте маңызды. Баланың жеке басын қалыптастырудың ерекшелігі есту қабілетінің бұзылуымен және оның қоғамнан ішінара оқшаулануымен түсіндіріледі. Бұл сонымен қатар білім беру ұйымының ортасына, ұжымдағы, ата-аналар мен балалар арасындағы қатынастарға байланысты. Бұл жерде бұзушылықтың травматикалық әсерін болдырмау маңызды. Егер барлық факторлар сақталса, бұл баланың жеке басының қолайлы дамуына ықпал етеді [1].

Т.Г.Богданова еститін балалардың басқалармен қарым-қатынас жасау тәжірибесі молырақ деп жазды. Олардың да бұл тәжірибені жинақтауға мүмкіндіктері көбірек. Олар

қарым-қатынас үшін серіктестерді оңай және тез іздейді. Бірақ есту қабілеті бұзылған балаларда қарым-қатынас тәжірибесі соншалықты әртүрлі емес. Сондықтан мұндай балаларға бұл дағдыны дамыту үшін ерекше жағдайлар қажет. Бұл жерде өзара тоғысқан екі процестің маңызы зор: біріншіден, балалар басқа адамдармен қарым-қатынас жасау кезінде қажетті белгілі бір нормалар мен ережелерді меңгеруі керек, екіншіден, оларды басқалардың жеке қасиеттерін тануға және оларды бағалауға үйрету керек [2].

Тұлғааралық қарым-қатынасты дамытуда оларды қабылдау мен бағалаудың маңызы зор. Бұл жерде басқа адамды, оның топтың басқа мүшелерімен қарым-қатынасын адекватты қабылдау, тану және бағалау қабілетін атап өткен жөн [3].

Адамдардың бір-біріне деген түсініктерінің қалыптасуы қабылдау арқылы өтеді. Бұл сонымен қатар мінез-құлық ерекшеліктерін, қабілеттерін, қызығушылықтарын және эмоционалдық ерекшеліктерін анықтау мүмкіндігін қамтиды. Э.А.Вийтар есту қабілеті бұзылған балалардағы тұлға аралық қарым-қатынастарды қабылдау және түсіну табиғатында еститіндердегідей жақындарына адекватты қатынас кездеседі деп есептеді. Ең аз адекватты - бұл бала үшін елеусіз адамдардың қарым-қатынасы [4].

Есту қабілеті бұзылған жасөспірім балалар көбінесе басқамен қарым-қатынасын өзіне деген қарым-қатынасымен параллельділікке бейімдейді. Өздерінің қатынасын басқа адамдарға да жатқызады. Тіпті Э.А.Вийтар командада жақсы және орташа позицияны иемденетін жасөспірімдер жағымсызға қарағанда оң күтілетін таңдауларды дұрыс бағалайтынын айтты. Ал жағдайы нашар жасөспірімдер теріс күтілетін таңдауларды адекватты түрде бағалайды. Басқа адамдардың қабылдауындағы қателіктерге байланысты жанжал туындауы мүмкін.

Баланы басқа адамды дұрыс қабылдауға және түсінуге үйрету маңызды. Өйткені, бұл өмір тәжірибесі мен қарым-қатынас тәжірибесі арқылы біртіндеп игерілетін күрделі процесс. Өйткені жасөспірімдік жастағы балалар үшін әңгімелесушінің көзқарасын қабылдау, оны түсіну және оның жағына шығу қиын. Э.А.Вийтар балалар бұл дағдыны тек үлкен мектеп жасында меңгереді деп жазды [5].

Сондай-ақ, қарым-қатынас ерекшеліктері жанжалды мінез-құлық пен конфликттік жағдайлардың пайда болуына әсер етуі мүмкін. Есту қабілеті бұзылған балаларда бұл ауызша сөйлеудің толық қабылданбауы, жалпы сөйлеу дамуының артта қалуы. Мұның бәрі әңгімелесушімен байланысты айтарлықтай қиындатады. Сондықтан олар қарым-қатынастың вербалды емес құралдарын жиі пайдаланады, қарым-қатынастарды ерекше түрде түсінеді және жүзеге асырады [6]. Мұндай балаларға арналған мектеп-интернатта білім алу қарым-қатынаста кедергілер жасайды. Қарым-қатынас аясы мен шеңбері тарылып барады. Бұл ретте мұғалімнің міндеті тұлғааралық қарым-қатынасты дамытып, осындай оқушының рефлексиясын қалыптастыру болып табылады.

Естімейтін балалар еститін балаларға қарағанда құрдастарымен жанжалды жағдайларға жиі түседі. Бұл есту қабілеті бұзылған балалардың қарым-қатынас және өзара әрекеттесу шеңберінің шектеулі болуына байланысты. Бұған назар аударған жөн, өйткені ол мұндай балалардың жеке басының дамуында маңызды рөл атқарады [7].

Естімейтін балалар көбінесе ым мен саусақпен сөйлеу арқылы сөйлеседі. Олар үшін бұл адамдармен қарым-қатынас жасаудың ең оңай және қолайлы тәсілі.

Сенсорлық қау есту қабілеті бұзылған оқушының ересектермен және құрдастарымен қалыпты қарым-қатынаста қиындықтар туғызатыны сөзсіз. Олардан ол белгілі бір өмірлік тәжірибе алады, қарым-қатынас жасауды және байланыс орнатуды үйренеді. [8].

Есту қабілетінің бұзылуының әсерінен қарым-қатынас сипатына әсер ете алатын тұлғалық қасиеттер қалыптасады. Бұл көріністі Л.М.Барденштейн, Г.В.Козловская, В.Ф.Матвеев және т.б. зерттеген. Мәліметтер адамның өзіндік ерекшеліктерінің тәжірибесінен туындайтын мінез-құлық белгілері әр түрлі және ең негізгі бұзылыстарға ғана емес, сонымен қатар фонға да байланысты екенін көрсетті. Бала естімейтіндіктен, адамдармен қақтығыстар болуы мүмкін. Ол бәрін естімейді және оны бастан кешіреді. Кейде адамдарға жоғары талаптар қояды.

Бірақ бұл талаптарды орындау үшін адамдардың шыдамы таусылуы мүмкін. Сондықтан қақтығыстар қаупі артады.

Т.Г.Богданова, Р.М.Боскис, В.С.Скобкин және т.б. есту қабілеті бұзылған жасөспірім балалардың қақтығыс кезіндегі мінез-құлқын зерттеді. Олар бұл бұзушылықпен кез келген қақтығыстар алаңдаушылық тудыратынын көрсетті. Көбінесе есту қабілеті бұзылған бала дау-дамайдың ортасында жүргенін байқаса, онда ол есту қабілеті бұзылмаған балаға қарағанда көбірек зардап шегеді. Бірінші - бұл өзін-өзі шешеді деген үмітпен өткір жағдайдан құтылу. Бірақ егер қақтығыс субъектісі немесе оған қатысатын адамдар маңызды болса, онда мінез-құлықтың екі стилі пайда болады. Бірі – жалтару (біржақты концессия), екіншісі – ымыраға келу (өзара концессия). Мұнда концессия көбінесе дауды шешуден гөрі серіктестер арасындағы жақсы қарым-қатынасты сақтауға бағытталған.

Осылайша, есту қабілеті бұзылған жасөспірімдердегі қарым-қатынастың өзіндік ерекшеліктері мен бірқатар қиындықтары бар. Олар баланың жеке басының дамуына әсерін тигізуі мүмкін, сондықтан адамдармен қарым-қатынастағы қиындықтардың себептерін анықтап, түзету жұмыстарын дер кезінде бастау керек. Дау-дамай мінез-құлқы есту қабілетінің жоғалуы кезінде өзін-өзі қабылдау және қарым-қатынас шектеулеріне байланысты ерекшеліктерге ие болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Соловьев, И. М. Психология глухих детей [Текст] / И. М. Соловьев, Ж. И. Шиф. – М. : Педагогика, 1971. – 448 с.
2. Богданова, Т. Г. Сурдопсихология [Текст] : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Т. Г. Богданова. – М. : Академия, 2002. – 106 с
3. Вийтар, Э. А. Исследование межличностных отношений и интерперсональной перцепции слабослышащих школьников [Текст] / Э. А Вийтар // Дефектология. – 1981. – № 4. – С. 30-34.
4. Скобкин, В. С. Подросток с дефектом слуха: ценностные ориентации, жизненные планы, социальные связи [Текст] / В. С. Скобкин. – М. : ЦСО РАО, 1997. – 94 с.
5. Хлыстова, Е. В. Взаимосвязь стиля семейного воспитания и проявления тревожности у детей подросткового возраста с нарушением слуха [Текст] / Е. В. Хлыстова, В. М. Волкова // Специальное образование. – 2013. – № 1. – С. 33-39.
6. Выготский, Л. С. Собрание сочинений [Текст] : в 6-ти т. / Л. С. Выготский ; под ред. Т. А. Власовой. – М. : Педагогика, 1983 Т. 5 : Основы дефектологии. – 1983. – 386 с.
7. Кендалл, Ф. Психотерапия детей и подростков [Текст] / Ф. Кендалл. – СПб. : Питер, 2002. – 67 с.
8. Мухина, В. С. Детская психология [Текст] / В. С. Мухина. – М. : Апрель-Пресс, 1999. – 352 с.

ӘОЖ 376

<https://doi.org/10.53355/p1068-8672-1434-t>

ЗЕРДЕ БҰЗЫЛЫСЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ ЖАЗБАША СӨЙЛЕУ ТІЛІН ДАМУ

Ильяс Е.И., 4 курс студенті

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: azanbekova.gulnaz@mail.ru

Мақалада зерде бұзылысы бар балалардың сөйлеу тілі, олардың дыбыс айтуы, тілінің кеш шығу ерекшелігі сипатталған. Сөйлеудің барлық компоненттерінде, яғни, фонетикалық, лексикалық, грамматикалық бұзылыстары, танымдық қабілетінің кеш қалыптасуы бұл тілдің семантикалық және грамматикалық құрылымдарын меңгеруде айтарлықтай қиындықтар туғызатыны баяндалған.

Тірек сөздер: дыбыс айту, таным қабілеті, тілдің семантикалық және грамматикалық құрылымдары.

В статье рассматриваются особенности развития речи и звукопроизношения детей с нарушениями интеллекта. Установлено, что позднее формирование познавательной деятельности, также нарушения всех компонентов фонетического, лексического, грамматического строя речи вызывает значительные трудности в усвоении семантических и грамматических структур этого языка.

Ключевые слова: звукопроизношение, познавательная деятельность, семантические и грамматические структуры языка.

The article discusses the features of speech development and sound reproduction of children with intellectual disabilities. It is established that the late formation of cognitive activity, as well as violations of all components of the phonetic, lexical, grammatical structure of speech causes significant difficulties in mastering the semantic and grammatical structures of this language.

Key words: sound pronunciation, cognitive activity, semantic and grammatical structures of the language.

Мемлекеттің әрбіз азаматы құнды, олардың өзіндік көзқарасы мен салмақты орыны бар. Бүгінгі күннің бүлдіршіндері – болашақтың іргесін құрайтын азаматтар екенін ескерсек, барлығына бірдей білім беру біздің басты мақсатымыз болып табылады. Әрине, өмірде кейде мүмкіндігі шектеліп, қандай да бір ауру белгілерімен дүниеге келетін сәбилер де жоқ емес. Алайда, олардың ешбір кінәсі жоқ. Керісінше, өмірге деген құштарлықтары, білімге деген құлшыныстары жоғары балатын ерекше жандарды, одан әрі дамытуға барынша жағдай жасау қажет.

Жанұда зерде бұзылысы бар баланың дүниеге келуі, ең алдымен ата-аналар тарапын толғандыратыны анық. Олардың өмірге деген көзқарастары өзгеріп, өзгелерге деген қарым-қатынасы да ерекше бола бастайды. «Бала-бауыр етім» деген қазақ, қандай жағдай болмасын, өзінің бүлдіршінінің сауығып, қатарынан қалмай, толыққанды білім алғанын қалайды. Әрине, мемлекетімізде барлық азаматтың құқығы тең екенін ескерсек, бұл орайда, сапалы білім, саналы тәрбие беру барысы да қашан да назардан тыс қалмақ емес.

Жалпы, зерде бұзылысы бар балалардың сөйлеу тілінде ерекшелігі бірден байқалады. Олар дыбысты анық айтпай, тіпті көбісінің тілі кеш шығуы мүмкін. Сөйлеудің барлық компоненттерінде, яғни, фонетикалық, лексикалық, грамматикалық бұзушылықтар жиі орын алып, өз ойын жеткізу барысында тұтығып қалу қауіпі де бар. Танымдық қабілеті кеш қалыптасатын болғандықтан, сөйлеу тілі кеш қалыптасып, бұл тілдің семантикалық және грамматикалық құрылымдарын меңгеруге айтарлықтай қиындықтар туғызады. Егер денсаулығы дұрыс, өз жасына дұрыс дамып келе жатқан балалар 4-8 айында дыбыстар шығарып, алғашқы сөзді 10-18 айларында айта бастаса, зерде бұзылысы бар балаларда былдыр бір жастан немесе екі жастан асқанда бірақ пайда болуы мүмкін. Олар алғашқы сөздерін кейде тек үш жастан асқанда айта бастайды. Әрине, әр ата-ана өзінің баласының даму деңгейінің тікелей бақылаушысы. Егер қандай да бір кедергіні байқаған болса, дереу дабыл қағып, тиісті көмек беруге асығу қажет.

Балалар құқығы туралы Декларацияда: «Барлық балалар нәсіліне, ақ- қаралығына, жынысына, тіліне, дініне, саяси және басқа да түсінігіне, туған жері мен жағдайына қарамастан, төмендегі аты аталған мүмкіншіліктердің бәріне құқылы. Ерекше қамқорлықпен қорғалуға, сондай-ақ жақсы тамақ ішуге, баспана және медициналық қызметпен қамтамасыз етілуге, тәрбиелеуге, рухани және физикалық жағынан дамуға, денсаулығы әлсіз болса, емделуге, сырттан шектеу болса ерекше қамқорлыққа, ата-анасының және да басқа адамдардың сүйіспеншілігі мен түсінігіне, егер ағайын- туыстары жәрдемдесе алмаса, онда үкіметтің қарамағында қамқорлықта болуға құқылы...» делінеді.

Жыл артқан сайын мүмкіндігі шектеулі, зердесі бұзылған балаларға деген қоғамның көзқарасы айтарлықтай өзгеріп келеді. Оларға мүгедек ретінде қарамай, керісінше өзіндік пікірі бар, салмақты ойы, тағдырына батыл қарайтын адам ретінде бағалауда. Сонымен қатар, зерде бұзылысы бар балаларға білім беру барысы да бір жолға қойылып, барынша тиімді бағдарламаларды пайдалану іске асырылып келеді.

Әрине, осы орайда білікті мамандардың еңбегі айтарлықтай зор. Ақыл-ойы кеш дамыған, соған сәйкес сөйлеуі де, жазуы да қиындық тудыратын балалармен жұмыс жасау оңай емес. Олардың жазбаша сөйлеу тілін дамыту барысында орасан зор еңбек ету керек.

Баланың ерекше білім алуға қажеттілігін бағалау барысында мамандар дәрігерлердің қойған нақты диагнозын басшылыққа алып, оның одан әрі дамуын жүзеге асырады:

1. Білім алушының медициналық көрсетілімі;
2. Оқу-тәрбие кешенін әзірлеу, соған сәйкес балаға даралап оқыту әдістемесін басшылыққа алу
3. Ата-аналармен тығыз байланыс, яғни баланың әлеуметтік жағдайын есепке алу;
4. Ерекше білім беруді қажет ететін балаларға психологиялық көмек көрсету.

Әрине, сөйлеу барысында қиындық көретін балалар, жазу жағына келгенде де, қатты қиналатыны жасырын емес. Себебі, олар сөздерді игеруге қаншама күш жұмсаса, оны қағаз бетіне түсіру барысы да оңай болмайтыны анық. Дыбыстарды дұрыс жеткізе алмайтындықтан, оны шартты түрде белгілеу барысы да көп қателіктерге жол береді.

Осы орайда, ең алдымен баланың даму деңгейі мен қызығушылығын басшылыққа ала отыра, сурет, белгі, қызықты ақпарат арқылы жазу дағдысын қалыптастыруға болады. Оны бірнеше рет қайталай отыра, әр әріптің жекелей, дұрыс жазылуын басшылыққа алу керек. Бұл орайда, ақпараттық технологияны қолдану да артық етпейді. Интерактивті тақта немесе компьютер көмегімен жазуды экран бетіне шығарып, оның талапқа сай жазылуын түсіндіріп, көзбен көру арқылы, есте сақтау қабілеттерін арттыруға болады. Әрине, көбіне ауызша айтылған мәтінге қарағанда, оны көзбен көру, көптеген оң нәтижеге әкелуі мүмкін.

Сонымен қатар, ойын түрінде, жазбаша диктант әзірлеген де артық етпейді. Әрине, зерде бұзылысы бар балалар дені сау бүлдіршіндерден біраз өзгеше болғандықтан, оларға барынша көмектесіп, таратпа қағазы ретінде, сөйлемдер жазылған сөздерді беріп, арасында кейбір әріптердің орынын бос қалдыру қажет. Көп нүкте қойылған бос орынға тиісті әріптерді қою арқылы, тұтас сөздің дұрыс жазылуына дағдыландыра аламыз.

Оған қоса, тақта әдісі де қашан да дәстүрлі сабақтың жақсы нәтижесі екені белгілі. Өзіне жүктелген міндетті толық орындау барысында, тақтаға шыққан бала, сөздің жазбаша мәтініне назар аударып, қандай да бір олқылық орын алса, оны алдағы уақытта қайталамауға жол беруге дағдыланатыны анық.

Жазбаша тіл ауызшаға қарағанда екінші орында болады және ауызша тілдің негізінде құрастырылады, сол себепті жазбаша тілді меңгеру деңгейі сөйлеу тілінің даму деңгейімен анықталады.

Осы орайда арнайы мамандардың көмегімен сөйлеудің күрделі бұзуларын жеңуге, сонымен қатар, оқушылардың ауызша және жазбаша сөйлеу тілін қалыптастырып, сөздерді айтудағы, жазудағы кемістіктерін жоюға жұмыстар жүйелі жасалуы тиіс. Ол арнайы дәрістер негізінде жасалып, ерекше балалармен жекелей тапсырмалар орындауға ықпал етеді. Оның аясында жазу, оқу, дауыс, сөйлеу жылдамдығы мен ырғағын түзету басшылыққа алынады.

Әр бала бөлек бір әлем. Олардың әрқайсысы өмірге шаттана қарап, қалауы бойынша білім алуға құқылы. Кейде, ерекше балаларда, өзгелерде болмайтын, ерекше талант бар екенін байқай аламыз. Зерде бұзылысы бар бүлдіршіндердің барынша сапалы білім алуына жағдай жасап, олардың өз-өздеріне деген сенімділіктерін ешқашан жоғалтпауына септігімізді тигізгеніміз абзал. Әр бала бақытты болуға лайық!

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қ. Қ. Өмірбекова, Г. С. Оразаева, Г. Н. Төлебиева, Г. Б. Ибатова Логопедия. Оқулық: Жоғарғы педагогикалық оқу орындарының дефектология бөлімдерінің студенттеріне арналған оқулық (Қ. Қ. Өмірбекованың редакциясымен) – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011.- 495 бет.
2. Ефименкова, Л. Н. Коррекция ошибок, обусловленных несформированностью фонематического восприятия.: методическое пособие по коррекции письменной речи [Текст] / Л. Н. Ефименкова – М.: Книголюб, 2006. – 144с.
3. Яструбинская, Е.А.Профилактика и коррекция дисграфии и дислексии у детей младшего школьного возраста /[Текст] / Логопедия, 2004.- №2(4).- 60-70с.

ӘОЖ 378.24

<https://doi.org/10.53355/v0895-9883-7995-o>

БІЛІМ АЛУДА ЕРЕКШЕ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУ МЕН ТӘРБИЕЛЕУДЕ МЕКТЕП ПЕН ОТБАСЫНЫҢ БІРЛЕСКЕН ЖҰМЫСЫ

Калиева Ж.Т., Досымбекова Н.С.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: nurai_gali@mail.ru

Мақалада білім алуда ерекше қажеттілігі бар балаларды оқыту мен тәрбиелеуде мектеп пен отбасының бірлескен жұмысы қарастырылады. Авторлар білім беру үрдісіндегі ата-аналармен нәтижелі диалогты ұйымдастыра білу, оларды қатысуға және ынтымақтастыққа, баланың білім беру шарттарын бірлесіп талқылауға тарту мәселесін және кездесетін қиындықтарды талдайды.

Тірек сөздер: *бірлескен іс-әрекет, ерекше білім беру қажеттілігі бар бала, мектеп, ата-ана, ынтымақтастық.*

В статье рассматривается совместная работа школы и семьи по обучению и воспитанию детей с особыми образовательными потребностями. Авторы анализируют проблемы и возникающие трудности, связанные с умением организовать продуктивный диалог с родителями в образовательном процессе, вовлечь их в участие и сотрудничество, в совместное обсуждение условий воспитания ребенка.

Ключевые слова: *совместная деятельность, ребенок с особыми образовательными потребностями, школа, родители, сотрудничество.*

The article discusses the joint work of the school and the family on the education and upbringing of children with special educational needs. The authors analyze the problems and emerging difficulties associated with the ability to organize a productive dialogue with parents in the educational process, to involve them in participation and cooperation, in a joint discussion of the conditions of raising a child.

Key words: *joint activities, a child with special educational needs, school, parents, cooperation.*

Білім алуда ерекше қажеттілігі бар балаларды тәрбиелеу мен оқытудың сәттілігі көбінесе олардың басталу уақытымен анықталады: бала қандай да бір сенсорлық, физикалық, интеллектуалдық немесе психикалық бұзылыстарды неғұрлым ертерек анықтаса, мамандар мен ата-аналардың бала мен оның айналасындағы микросоциум арасындағы кедергілерді жеңудегі күш-жігері соғұрлым нәтижелі болады. Білім алуда ерекше қажеттілігі бар балаларды интеграцияланған оқыту идеясын іске асыру ерте және уақтылы диагностикаға байланысты.

Интеграцияны жүзеге асырудағы шешуші рөл денсаулық мүмкіндігі шектеулі балалардың ата-аналарына тиесілі. Мүмкіндігі шектеулі балалар үшін сыртқы әлеммен байланыс тарылып, отбасының рөлі артады. Отбасы келесі мәселелерді шешуде айтарлықтай мүмкіндіктерге ие: балаларды тәрбиелеу, оларды әлеуметтік және еңбек салаларына қосу, осы балаларды қоғамның белсенді мүшелері ретінде қалыптастыру. Алайда көптеген зерттеулердің нәтижелері (Г.Л. Арина, Н.Ю. Иванова, Н.Л. Коваленко, А.Г. (Румянцев және басқалар) отбасында мүмкіндігі шектеулі баланың пайда болуы отбасының қалыптасқан өмірін бұзатындығын көрсетеді. Нәтижесінде ата-ана мен бала арасындағы үйлесімсіз қатынастар қалыптасады.

Ата-аналармен нәтижелі диалогты ұйымдастыра білу, оларды қатысуға және ынтымақтастыққа, баланың білім беру шарттарын бірлесіп талқылауға тарту — мектеп қоғамдастығының маңызды міндеті. Баланың отбасымен мектеп жұмысының негізгі міндеттері мыналар болуы керек:

- ата-аналардың өз баласына барабар көзқарасын, оны отбасында тәрбиелеуге белсенді көзқарасын қалыптастыру;
- ата-аналарға баламен қарым-қатынас тәсілдерін, оны отбасы жағдайында тәрбиелеу және оқыту әдістері мен тәсілдерін меңгеруге көмек көрсету;
- ата-аналарды балалармен түзету-дамыту жұмыстарына белсенді тарту;
- ата-аналарға психологиялық-педагогикалық білім беру.

Ата-аналар ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушыларды оқытуда және қолдауда маңызды рөл атқарады. Сондықтан ата-аналардың оңалту процесіне белсенді қатысуы өте маңызды.

Біріншіден, олар барлық құқықтары мен міндеттері бар ата-аналар, бірақ олар сонымен бірге ақпарат көздері, балаларының қатысуымен бағдарламаларды әзірлеу мен жүзеге асырудағы серіктестер, сонымен қатар біз ұсынатын білімнің "тұтынушылары". Ата – аналар – бұл оқыту мен тәрбиелеу, сайып келгенде, баланы әлеуметтендіру процесінде мұғалімдердің негізгі серіктестері және олардың балаларына әсер ететін шешімдер қабылдау процесіне қатысуға құқылы [1].

«Ата-аналармен серіктестік қарым-қатынасты дамыту не үшін қажет?» деген заңды сұрақ туындайды. Балалардың ата-аналарымен, әсіресе ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен тиімді серіктестік қарым-қатынас орнатудың көптеген себептері бар. Міне, олардың бірнешеуі ғана:

— Ең алдымен, ата – аналар-бұл баланың бүкіл мектепте білім алуына қатысатын жалғыз адамдар. Осылайша, ата-аналар балаларының білім алуына көбірек қызығушылық танытады және оларға ең алдымен мектеп қабылдаған шешімдер әсер етеді.

— Ата-аналар баланың даму деңгейін және ерекше білім беру қажеттіліктерінің пайда болуына әкелуі мүмкін факторларды біледі. Әдетте, олар баланы қалай ынталандыру керектігін, баланың мінез-құлқын оқыту мен басқарудың қандай стратегиялары тиімді екенін айта алады.

— Олар бізге баланың мінез-құлқының кейбір аспектілерін жақсы түсінуге көмектеседі.

— Ата-аналармен жұмыс үйде және мектепте мінез-құлыққа қатысты бірдей күтулердің ықтималдығын арттырады. Сондай-ақ, бұл баланың дұрыс мінез-құлқын ынталандыру мүмкіндіктерін арттырады және оның мінез-құлқына жағымды әсер ететін адамдардың санын көбейтеді.

— Ата-аналардың терең араласуы оларға баланың қалай оқитынын және мектептің мақсаттары қандай екенін жақсы түсінуге мүмкіндік береді.

— Ата-аналармен үнемі байланыста болу сізге оқушыларымыздың оқуы үшін жауапкершілік сезімін жақсы сезінуге мүмкіндік береді.

— Егер мұғалімдер мен ата-аналар бірге жұмыс істесе, балалар білімнің маңыздылығын жақсы біледі.

Кейбір ата-аналар қолдауды қажет етеді, себебі ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар қуаныш пен эмоционалдық көңілсіздік көзі бола алады. Кейбір ата-аналар балаларын қабылдап қана қоймай, оларды итеріп, шамадан тыс қорғай алады, өйткені олар әр түрлі уақытта бас тарту, сенімсіздік, ашу, кінә, депрессия және ұятты сезінеді. Бұл сезімдер ата-аналарда баланың өмірінің әртүрлі кезеңдерінде, әдетте туған күндер немесе мектептен мектепке ауысу сияқты маңызды сәттерде пайда болуы мүмкін.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың ата-аналары көбінесе балаларға жоғары талаптар қояды.

Ата-аналар ерекше дағдыларды игеруі керек. Олардың балалары маңызды дағдыларды басқа балалар сияқты табиғи және тәуелсіз игере алмауы мүмкін, сондықтан ата-аналар педагогикалық дағдылардың жиынтығына ие болуы керек.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың ата-аналары басқа ата-аналарды алаңдатпайтын нәрселер туралы алаңдауы мүмкін. Олар ойын алаңындағы қауіпсіздікке, басқа балалар өздерінің баласына қалай қарайтынына, басқа ата-аналар баласына шағымдана ма, жоқ па, көбірек алаңдауы мүмкін. Нәтижесінде олар баланы "қалаусыз" сыныптастарынан бөлу үшін мектепке қысым көрсетуі мүмкін.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланың болуы көбінесе отбасының өзін өзгертеді [2,3]. Баланың ерекше қажеттіліктеріне байланысты ақшалай шығындар отбасы бюджетіне нұқсан келтіруі мүмкін.

Бауырлар отбасының басқа мүшелерін жақсы көріп, олар үшін жауапкершілікті өз мойнына алуы мүмкін, бірақ олар ерекше білім беру қажеттіліктері бар ағасы мен әпкесінен ұялуы мүмкін.

Ата-аналардың бірлескен іс-әрекетке қатысуының бес деңгейі бар.

1-Деңгей. Хабардарлық. Бұл негізгі деңгейде мектеп ата-аналарға қолданыстағы бағдарламалар туралы хабарлайды, ал ата-аналар өз кезегінде ақпарат сұрайды.

2-деңгей. Қызметке қатысу. Бұл деңгейде ата-аналар мектептің қызметіне шектеулі түрде қатысады. Мысалы, оларды оқу және оқудан тыс процестің белгілі бір сәттеріне қатысуға шақыруға болады.

3 деңгей. Диалог және пікір алмасу. Мұнда ата-аналарды мектеп пен сыныптың мақсаттары мен қажеттіліктерін зерттеуге шақырады (Жеке оқу жоспарымен таныстыру және таныстыру)

4 деңгей. Шешім қабылдауға қатысу. Мұнда ата-аналардан баласына әсер ететін шешім қабылдау қажет болған кезде (мысалы, жеке оқу жоспарын жасау үшін кездесу). олардың пікірлері туралы сұралады.

5 деңгей. Әрекет ету үшін жеткілікті жауапкершілік. Бұл ата-аналар мектеппен бірге шешім қабылдайтын, мектеп бағдарламасын жоспарлауға да, бағалауға да қатысатын ең жоғары деңгей. Мұндай қатысудың жақсы мысалы ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланың ата-аналарын мектеп ережелерін қалыптастыруға және бағалауға тарту.

Отбасына көмек көрсету үшін (ақпараттық, делдалдық, бос уақытты өткізу, әлеуметтік және педагогикалық) әр түрлі мамандармен (педагогикалық ұжым, психологиялық - медициналық - педагогикалық комиссия, қорғаншылық және қамқоршылық бөлімі, әлеуметтік қорғау және т.б.) ынтымақтастық қажет.

Инклюзия жағдайындағы отбасы мен білім беру ұйымының өзара іс-қимылының негізгі функциялары:

Қауіпсіздік және қорғаныс функциясы. Ол балалардың өмірін сақтауды, олардың сыртқы қауіптерден қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, баланың заңды құқықтары мен мүдделерін құқықтық қорғауға, оған шұғыл көмек көрсетуге бағытталған.

Профилактикалық функция. Басқа мекемелермен, ұйымдармен ынтымақтастықта педагогтар отбасылық тәрбие жағдайларын сауықтыру жөнінде ұсынымдар береді, білікті құқықтық, психологиялық қолдауды жүзеге асырады.

Қалпына келтіру функциясы. Отбасындағы балалардың өмір сүру жағдайларын жақсарту бойынша шараларды жүзеге асыра отырып, педагогтар баланың әлеуметтік

мәртебесін қалпына келтіруге, оның негізгі әлеуметтену институттарымен байланысын нығайтуға ықпал етеді, олардың функционалды дәрменсіздігін жеңуге дайын отбасылардың күш-жігерін қолдайды.

Түзету-дамыту функциясы. Кешенді диагностика негізінде балалармен және оның отбасымен медициналық-әлеуметтік, психологиялық-педагогикалық жұмыс шараларының жүйесі айқындалады.

Сауықтыру функциясы баланың денсаулығын нығайту бойынша сүйемелдеу мен ұсыныстарды қамтиды.

Мамандардың отбасымен жұмысы үш бағытта жүреді: білім беру, психологиялық және делдалдық.

Білім беру бағыты. Ата-аналарға оқыту мен тәрбиелеуде көмек көрсетуді қамтиды. Оқытуға көмек ата-аналардың педагогикалық мәдениетін қалыптастыруға және оларды ағартуға бағытталған. Тәрбиеге көмек отбасының тәрбиелік әлеуетін нығайту мақсатында арнайы тәрбиелік жағдайлар жасау арқылы жүзеге асырылады. Бұл бағыт отбасылық көмектің педагогикалық моделін қолдануға негізделген (ата-аналар жиналысы, кеңес).

Психологиялық бағыт. Әлеуметтік-психологиялық қолдау мен түзетуді қамтиды. Мұғалімнің ұстанымынан мұндай қолдау отбасында қолайлы психологиялық атмосфераны қалыптастыруға бағытталған. Психологпен одақта қолдау көрсету ең тиімді болып табылады.

Делдалдық бағыт. Бұл бағыт мынадай компоненттерден тұрады: ұйымдастыруға көмектесу, үйлестіру және ақпараттандыру. Ұйымдастыруға көмек көрсету отбасылық бос уақытты ұйымдастыру (отбасы мүшелерін мерекелерді, жәрмеңкелерді, көрмелерді және т.б. ұйымдастыру мен өткізуге қосу) болып табылады. Ата-аналармен жұмыс істеудің дәстүрлі түрі-олардың мерекелерге, сынып және мектеп конкурстарына қатысуы ("алтын күз" кросс, мозаикалық суреттер байқауы, кіші театр фестивалі).

Мектеп пен білім алуда ерекше қажеттілігі бар балалардың ата-аналарының ата нәтижелі өзара әрекеті олардың жеке басының жағымды өзгеруіне әкеледі. Өзара әрекеттесуді басқаратын мектеп пен ата-ана балаға әсер етудің барабар және өнімді тәсілдерін, әдістері мен құралдарын таңдауы керек. Мектеп пен отбасының өнімді өзара әрекеттесуін ұйымдастыру үшін:

- өзара іс-қимылдың барлық субъектілерінің жасына, жынысына және әлеуметтік мәртебесіне қарамастан психологиялық ұстанымдарының теңдігі;

- өзара әрекеттесудің әр субъектісінің мектеп өміріндегі белсенді рөлін тең тану;

- бір-біріне психологиялық қолдау және өзара көмек қажет.

Мына жағдайлар ата-аналармен жақсы жұмыс қарым-қатынасын орнатуға көмектеседі:

- ата-аналармен үнемі қарым-қатынас жасау қарым-қатынастарды орнатуға көмектеседі, онда тіпті ең аз табысқа да мән беріледі және кез-келген қиындықтар алдын-ала күтіліп, оңай шешіледі. Тұрақты байланыстар күнделікті есеп карталарымен, мектеп пен үйге арналған дәптерлермен, сондай-ақ балалардың мектепке баруға және көрмеге қойылған жұмыстарды көруге шақыруымен жүзеге асырылуы мүмкін.

- ата-аналармен кездесулер, егер ол жақсы құрылымдалған болса, тиімдірек болуы мүмкін. Мысалы, жеке оқу жоспарларына арналған кездесулер байланыс орнатуға, ата-аналардан ақпарат алуға, оларға ақпарат беруге, алынған барлық ақпаратты шолуға және қайта кездесуге уақытты жоспарлауға уақытты қамтуы мүмкін.

- кикілжің кез-келген серіктестікте мүмкін, оларды позитивті түрде шешу керек.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. «Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы.).<http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319>.

2. Акимова В.А. Историко-педагогический анализ развития современных моделей взаимодействия школы и семьи. <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriko-pedagogicheskiy-analiz-razvitiya-sovremennyh-modeley-vzaimodeystviya-shkoly-i-semi>.

З. Зыкова Н. В. Взаимодействие семьи и школы при обучении детей с ОВЗ в процессе инклюзивного образования // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 20. – С. 35–38. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/56322.htm>.

ӘОЖ 541.124

<https://doi.org/10.53355/k8974-2055-2004-f>

КӨРКЕМ ЕҢБЕК ПӘНІН ОҚЫТУДАҒЫ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ҚАТЫНАСТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДАҒЫ ДИДАКТИКАЛЫҚ ШАРТТАРДЫҢ БАҒЫТТАУШЫ ҚЫЗМЕТІ

Касымбекова М.А., магистрант

И.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: Moldir_kasymbekova01@mail.ru

Бұл мақалада болашақ мұғалімнің қазақ халық дәстүрлері негізінде бастауыш сынып оқушыларын тәрбиелеу және этикалық тәрбиелеу технологиялары туралы айтылады. Болашақ көркем еңбек мұғалімдерін өнер пәнін оқытуға дайындау әдістері нақты көрсетілген.

Тірек сөздер: педагогика, этнопедагогика, педагогика тарихы, тәрбие жұмысының әдістемесі, өнер пәнінің теориясы, педагогикалық қызмет, педагогикалық технология

В данной статье рассказывается о технологиях воспитания и этического воспитания младших школьников на основе казахских народных традиций будущего учителя. Четко изложены методики подготовки будущих учителей художественного труда к преподаванию предмета искусства.

Ключевые слова: педагогика, этнопедагогика, История педагогики, методика воспитательной работы, теория предмета искусства, педагогическая деятельность, педагогическая технология

This article describes the technologies of education and ethical education of younger schoolchildren based on the Kazakh folk traditions of the future teacher. The methods of preparing future teachers of art work for teaching the subject of art are clearly outlined.

Keywords: pedagogy, ethnopedagogy, History of pedagogy, methods of educational work, theory of the subject of art, pedagogical activity, pedagogical technology

Болашақ мұғалімдердің қазақ халық дәстүрлері негізінде бастауыш сынып оқушыларын әдепке тәрбиелеуге даярлығын қалыптастырудың педагогикалық шарттарын анықтау педагогикалық заңдылықтар мен педагогикалық принциптерді талдаудан туындайды. Педагогикалық заңдылықтар, біріншіден, оқытудың қоғамның мұқтажына, қажеттілігіне және жағдайына байланысты, екіншіден, оқытудың, білім берудің және дамудың өзара байланысына; үшіншіден, оқу үрдісінің міндеттері, мазмұны, формалары және әдістерінің өзара байланысына қатысты болып келеді. Бұл заңдылықтар педагогикалық принциптерді ажыратуға негіз болады. Педагогикалық принциптер бірінен кейін екіншісі орындалатындай реттілікте немесе тізбектілікте жүзеге аспайды, ол бір кешенді түрде орындалады. Педагогикалық принциптердің мақсаттылық және ғылымилық, жүйелілік және бірізділік, саналылық пен белсенділік, педагогикалық үдерістің бағыттылық принципі, пәндердің өзара байланыс принципі деген түрлері белгілі. Принциптердің негізгісін немесе қосалқысын ажыратуға болмайды, дегенмен, олардың арасындағы пәнаралық байланыс принципіне басымдық беру арқылы біз алға қойған мақсатты шешудің тиімді жолын іздемекпіз.

Болашақ мұғалімдердің қазақ халық дәстүрлері негізінде бастауыш сынып оқушыларын әдепке тәрбиелеуге даярлығын қалыптастыру мақсатында ұсынылған элективті курс пен оқу құралдарын жеткілікті дәрежеде меңгеру үшін педагогиканы оқыту әдістемесі, этнопедагогика, тәрбие жұмысының әдістемесі, педагогика тарихы, философия пәндерінің мазмұнына толықтырулар енгізілуі керек. Ал педагогикалық шарттарды ішкі байланысына сүйене отырып белгілі бір реттілікте келтірдік, себебі, жүйелі түрде ұсынылған оқу материалы негізінде ғана қажетті құзырлылықтар қалыптасады.

Педагогикалық шарт оқу-тәрбие процесін тиімді ұйымдастыруға бағытталады. Жоғары оқу орындарында болашақ мұғалімнің қазақ халық дәстүрлері негізінде бастауыш сынып оқушыларын әдепке тәрбиелеуге даярлығын қалыптастыру факторының бірі оқу-тәрбие үдерісі болып табылады.

Жоғары оқу орнындағы оқу және тәрбие үдерісін болашақ мұғалімнің қазақ халық дәстүрлері негізінде бастауыш сынып оқушыларын әдепке тәрбиелеуге даярлығын қалыптастыру үдерісінде негіздерді айқындаушы ретінде қарастыру жоғары оқу орнының оқу-тәрбие үдерісіне талдау жасау үшін өлшемдерді саралауға мүмкіндік береді. Өлшемдер болашақ мұғалімнің қазақ халық дәстүрлері негізінде бастауыш сынып оқушыларын әдепке тәрбиелеуге даярлығын қалыптастыру олардың сапалық және сандық көрсеткіштерін айқындауға бағытталады:

- болашақ мұғалімнің қазақ халық дәстүрлері негізінде бастауыш сынып оқушыларын әдепке тәрбиелеуге даярлығын қалыптастыру оқу-тәрбие үдерісінің мақсатты бағыттылығы;

- әдеп дәстүрлердің педагогикалық пәндер мазмұнында және оқудан тыс тәрбие жұмыстарында көрініс табуы, олардың сандық және сапалық сипаты;

- болашақ мұғалімнің қазақ халық дәстүрлері негізінде бастауыш сынып оқушыларын әдепке тәрбиелеуге даярлығын қалыптастыру даярлығының деңгейі.

Бұл өлшемдерді анықтаудағы негізгі әрекеттер мыналар: педагогикалық пәндер оқулықтары мен бағдарламаларын талдау; болашақ мұғалімдердің дербес жұмысындағы тақырыптық тапсырмаларды талдау; болашақ мұғалімдердің педагогикалық тәжірибе бойынша орындаған есебін талдау; тәрбие жұмыстарының құжаттарын талдау; сауалнамалар, анкета жүргізу; сабақтарға қатысу, әңгімелесу; кураторлық сағаттар, дөңгелек столдар, диспуттар, рөлдік және іскерлік ойындар, тринг т.б. өткізу.

Болашақ мұғалімнің қазақ халық дәстүрлері негізінде бастауыш сынып оқушыларын әдепке тәрбиелеуге даярлығын қалыптастырудың негізгі педагогикалық шарты болып әлеуметтік-гуманитарлық пәндердің мазмұны саналады. Оны осы пәндер саласындағы оқу бағдарламалары мазмұнына жасаған контент-талдау дәлелдейді. Қазақ халық әдеп дәстүрлері туралы педагогикалық ақпаратты көбінесе мынадай оқу пәндерінен алуға болады: мамандыққа кіріспе, педагогика, этнопедагогика, педагогика тарихы, тәрбие жұмыстарының әдістемесі, т.б.

Сондықтан мектептерде, басқа да білім беру мекемелерінде осы білімді үнемі толықтырып отыруға қажетті жағдайлар, атап айтқанда, үйретуден «білім беруге», өз бетінше білім алуға, қазақ халық дәстүрлері негізінде оқушыларды әдепке тәрбиелеу қажеттілігін саналы да тұрақты ету керек. Бұл жүйе мұғалімдердің шығармашылық қабілеттерін дамытуға, педагогикалық қызметте қазақ халық дәстүрлері негізінде оқушыларды әдепке тәрбиелеу технологияларын қолдану дағдысын қалыптастыруға бағытталып, педагогикалық технологияларды меңгеруге ықпал етуі керек. Мұндай көзқарас нәтижесінде қазақ халық дәстүрлері негізінде оқушыларды әдепке тәрбиелеудің педагогикалық технологиясына негізделген сабақтарды өткізу әдістемесі, қажетті ғылыми-әдістемелік материалдарды құру, сонымен бірге педагогикалық үдеріс, сабақ құрылымы, мотивтері өзгеріп, салдары ретінде болашақ мұғалімнің кәсіби сапалары молығады, артады. Оқытудың мұндай жүйесі сырттан танылмауы керек, ол мектептегі, жоғары оқу орнындағы жалпы әдістемелік жұмыс нәтижесі бола отырып, мұғалімнің кәсіби сұраныстарына сай келуі қажет.

Болашақ көркем еңбек мұғалімдерін өнер пәнін оқытуға дайындаудың дидактикалық шарттары оқытудың мазмұндық, ұйымдастырушылық, әдістемелік, материалдық жағынан қамтамасыз етуді көздейді. *Мазмұндық қамтамасыз ету:* «Өнер пәні теориясы», «Көркем еңбек оқыту әдістемесі» пәндерінің бағдарламасын жасау сол бойынша дәрістік, тәжірибелік сабақтар өткізу; «Педагогикалық іс тәжірибе» бағдарламаларына қосымшалар енгізу арқылы мектептегі өнер пәнінен сабақтар мен сабақтан тыс тәрбиелік іс шаралар ұйымдастыру; «Өнер пәнін оқыту әдістемесі» атты элективті курс бағдарламасын жасау және оның сабақтарын өткізуді қамтамасыз ету қарастырылады. *Ұйымдастырушылық қамтамасыз ету бойынша:* дипломдық жұмыс, курстық жұмыс, өнер мұражайларына экскурсиялар ұйымдастыру, тренинг, тест тапсырмалары, өнер туралы пікір алысу, баяндама, нұсқау, кеңес беру, сауалнама, конференция, семинар, дебат, көрме жұмыстарын ұйымдастыруды қамтамасыз ету танылады. *Әдістемелік қамтамасыз ету бойынша:* оқу бағдарламалар, оқулықтар, көрнекілік құралдар, электрондық оқулықтар, дидактикалық материалдар, оқытудың инновациялық технологияларын қолданудың қамтамасыз етілуі көзделеді. *Материалдық қамтамасыз ету:* оқу үдерісі кітапхана қорымен, интерактивті тақта, видео, компьютерлік кластар оқу материалдарымен жабдықталуының қамтамасыз етілуі жоспарланады.

Болашақ көркем еңбек мұғалімдерін өнер пәнін оқытуға дайындау әдістемесінде келешек маманның бойында жалпы көркемдік білім, өнер пәнін оқыту әдістемесі пәнінен теориялық білімдерін қалыптастыру және практикалық тұрғыдан іс шаралар ұйымдастыру қажеттігін көрсетеді. Ол үшін болашақ мұғалімдердің өнер пәнін оқыту әдістемесі пәнінде игерген теориялық білімдерінің нәтижесін дағды мен іскерлікті қалыптастыратын семинарлық, тәжірибелік, элективті курс, оқытушы мен студенттің өздік жұмысы және өнер пәнінен жаңа буын оқулықтары мен бағдарламалардағы теориялық материалдардың берілуіне назар аудару, студенттерді мектеп тәжірибесіне толық енгізу қажет екендігі көрінді.

Көркем еңбек оқыту теориясы мен практикасы туралы психологиялық, педагогикалық зерттеулерде «көркем еңбек пәнінің мұғалімінің кәсіби-педагогикалық қызметі» ұғымы дәйектелді және оның құрылымдық мазмұнын анықталынған. Бұл мазмұнға сәйкес бейнелеу өнері мұғалімінің кәсіби-педагогикалық қызметі мұғалім мен оқушының «субъект-субъект» қарым-қатынасының интегральды жүйесі болып табылатыны, ал оның басты мақсаты талғамын түзету, денсаулық мәдениетін, салауатты өмір салтын қалыптастыру, эстетикалық таным іскерліктері мен дағдыларын меңгерту болып саналатыны ғылыми-теориялық тұрғыдан негізделді. Осы тұрғыдан көркем еңбек мұғалімінің кәсіби-педагогикалық қызметінің құрылымдық мазмұны, оның құрылымдық және құзыретті құраушыларын айқындау нақты педагогикалық технологияны ұйымдастыруға жетекші болатынын көрсеткен жөн.

Көркем еңбек пәнінің теориясы мен практикасында мұғалімнің кәсіби педагогикалық қызметі күрделі, көпқұзыретті (полифункциональды) жүйе ретінде түрлендіруші, тасымалдаушы, басқарушы, субъект-субъектілі қатынас қалыптастырушы түрлерде қарастырылады. Сондықтан әрбір сабақ-тың мазмұнын жоспарлағанда мұғалімнің кәсіби-педагогикалық қызметінің көпқұзыреттілігі кәсіби қызметтің ерекше түрі ретінде мұғалім ұйымдасты-ратын және оқушы тұлғасын дамыту, олардың талғамдық, танымдық іскерліктері мен дағдыларын тәрбиелеуге бағытталған үрдіс болып сипатталатынын растауды дидактикалық шарттар қатарына қосқан жөн. Яғни, мұғалімнің кәсіби іскерлігі мен дағдысы оның кәсіби педагогикалық қызметінің нәтижесі ретінде оқыту үрдісінде қалыпта-сатыны және оның көрінісі тәрбие тәсілдерінен, қатынастар жүйесінен, өзін-өзі таныту құралдарынан және субъектінің табиғи белгілерінен анықталынатыны ғылыми-педагогикалық тұрғыдан дәлелденді.

Теориялық материалдарды талдау және зерттеу мәселесі бойынша жасалынған тұжырымға сәйкес зерттеуге алынған педагогикалық үрдісті технологияландырудың мынадай ұстанымдарын көрсетуге болады: зерттеу мәселесін өрнектеу және педагогикалық

жағдаяттың дамуын талдау; белгілі бір құндылықтар және келістер жүйесінде ойлар ұсыну; жетекші ойларға және құндылықтарға сәйкес қажет деп саналатын педагогикалық нысананы құрудың нобайын әзірлеу; мақсатқа жетудің тәсілдері туралы ұсыныстарды өрнектеу; қызмет, әрекеттің кезеңдерін сипаттау; күтілетін нәтижелерді бағалау критерийлерін айқындау; педагогикалық қызметтің оңтайлы варианттарын таңдау; ойды жүзеге асыру үшін қажетті міндеттерді нақтылау; диагностика және түзету қызметтерін жүзеге асыру кезеңдерін анықтау; қорытынды кезең: нәтижелерді түйіндеу, қорытындылау.

Сол себепті технологиялық талаптардың мұғалімнің кәсіби-педагогикалық қызметінің құрылымдық және құзыреттілік (функцио-нальды) ерекшеліктері есепке алуы міндетті деп саналады. Олай болса беэнелеу өнері сабақтарында болашақ мұғалімдерді педагогикалық технологияларды ұйымдастыруға даярлау бірнеше психологиялық-педагогикалық принциптерге: жүйелілік принципі, диалог принципі, білімгерлердің даралық ерекшеліктерін есепке алу принципі, ғылымиылық принципі, үздіксіздік принциптеріне сүйенуді қажет ететін дидактикалық шарттарға сүйенеді.

Олай болса, болашақ көркем еңбек мұғалімін кәсіби педагогикалық қызметке даярлауды тиімді ұйымдастыру үшін ЖОО оқу үрдісін арнайы ұйымдастырылған дидактикалық шарттарға сәйкес жүргізу қажеттігі мынадай мазмұнды қамтуы тиіс деп тұжырымауымызға болады: білім беру мазмұнын кезеңдік саралау (дифференциациялау) арқылы оқытуды қарқындату; бағдарлап оқыту арқылы білім мазмұнының кәсіби басымдығын қамтамасыз ету; оқытуды психологиялық, ақпараттық бағдарлама құралдарымен қамтамасыз ету арқылы болашақ мұғалімнің жалпы педагогикалық және кәсіби іскерліктерінің сабақтастығын қамтамасыз ету; рефлексиялық қызметке даярлығын дамыту арқылы өзінің кәсіби іскерліктері мен дағдысын бағалай алуға жағдай тудыру.

Педагогикалық технологияның соңғы қадамында болашақ мұғалімнің кәсіби даярлығының рефлексивті құраушысын қалыптастыру деңгейін арттыру мәселесі қойылғаны нәтижелікке қол жеткізеді, бұл білімгерлердің нақты дидактикалық шарттарды тудырмай технологияны меңгермейтінін тағы да дәйектеп отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Шкутина Л.А. Подготовка педагога профессионального обучения на основе интеграции педагогических и информационных технологии: Автореф. дис..докт. пед.наук. – Караганда, 1999
2. Мальгина Т.М. Формирование эстетической культуры учащихся профессионального лица. Дис. ... канд. пед. наук. – Оренбург, 2000. – 131 с.
3. Закирьянов К.Х. Методологические и педагогические основы процесса профессионального становления студентов университетов в условиях многоступенчатой системы образования (на материале ВКТУ): Дис. ...докт. пед.наук. – Алматы, 1994

ӘОЖ 374.7

<https://doi.org/10.53355/l5401-6594-9301-1>

ПЕДАГОГТЕРДІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМУ ТАЛАБЫ

Кошакаева А.А., бастауыш сынып мұғалімі, педагог- зерттеуші,
«Ораз Жандосов атындағы орта мектеп - интернаты» КММ, Алматы облысы,
Еңбекшіқазақ ауданы, Нұра ауылы

E-mail: Koshakaeva 68@mail.ru

Мақала заманауи білім беру нарығында бәсекеге қабілетті, құзыретті, өз ойын еркін айта алатын, тарихты жетік меңгерген, отандық және әлемдік мәдениетті бойына қалыптастырған, саналы ұрпақ дайындауды көздейді. Адамның бойындағы бар білім мен қабілет «құзыр» деп аталады. Ал, білім алушының алған білімі мен дағдыларын

тәжірибеде, өмірде қандай да бір практикалық және теориялық мәселелерді шешу үшін қолдану қабілеттілігі – «құзыреттілік» болып табылады. Қазіргі қоғамда кәсіби құзыреттілігі дамыған әрбір педагог сабақ барысында ғылым мен педагогика саласындағы жаңалықтарды үнемі пайдаланып отыруы тиіс. Сабақ ұзақ уақыт баланың есінде қалуы үшін ерекше әдіс-тәсілдермен, ойындар арқылы өткізгені дұрыс. «Ассоциация әдісі», «Сиқырлы сандық» - білім алушылардың шығармашылық қабілетін ұштауға өте тиімді әдістердің бірі. «Миға шабуыл», «Мәтінді болжа», «Суретті диктант», «Мнемотехника» әдістерін білім алушылардың ой ұшқырлығын бақылауда, стандартты емес шешім жасауда тиімді пайдаланып отыруға болады. Оқушыларды шығармашылыққа бағыттап, құзыреттілік тұрғысынан оқыту - білім алушының біліктілігін арттыру үшін маңызы зор екеніне кәміл сенеміз.

Тірек сөздер: құзыреттілік, нарық, білім беру, құзыр, миға шабуыл, сиқырлы сандық, ассоциация әдісі, шығармашылық, біліктілік, әдіс-тәсіл.

Статья предусматривает подготовку сознательного поколения, конкурентоспособного на современном рынке образования, компетентного, умеющего свободно выражать свои мысли, в совершенстве владеющего историей, формирующего отечественную и мировую культуру. Все имеющиеся у человека знания и способности называются «компетенциями». А способность обучающегося применять полученные знания и навыки на практике, в жизни для решения тех или иных практических и теоретических проблем – это «компетентность». Каждый педагог с развитой профессиональной компетентностью в современном обществе должен постоянно использовать на уроках новшества в области науки и педагогики. Занятия лучше проводить с помощью необычных приемов, игр, чтобы они надолго запомнились ребенку. «Метод ассоциаций», «Волишебный сундук» - один из наиболее эффективных методов для закрепления творческих способностей обучающихся. Методы «Мозговой штурм», «Угадай текст», «Иллюстрированный диктант», «Мнемотехника» можно эффективно использовать для контроля мыслительной деятельности обучающихся, создания нестандартных решений. Мы убеждены, что творческое и компетентностное обучение учащихся имеет большое значение для повышения квалификации обучающегося.

Ключевые слова: компетентность, рынок, образование, мозговой штурм, волишебный сундук, ассоциативный метод, творчество, квалификация, метод-подход.

The article provides for the preparation of a conscious generation, competitive in the modern education market, competent, able to express their thoughts freely, fluent in history, shaping domestic and world culture. All the knowledge and abilities available to a person are called "competencies". And the ability of the student to apply the acquired knowledge and skills in practice, in life to solve certain practical and theoretical problems is "competence". Every teacher with a developed professional competence in modern society should constantly use innovations in the field of science and pedagogy in the classroom. It is better to conduct classes with the help of unusual techniques, games, so that they will be remembered by the child for a long time. The "Method of Associations", "Magic Chest" is one of the most effective methods for consolidating the creative abilities of students. The methods of "Brainstorming", "Guess the text", "Illustrated dictation", "Mnemonics" can be effectively used to control the mental activity of students, create non-standard solutions. We are convinced that creative and competency-based learning of students is of great importance for improving the student's qualifications.

Keywords: competence, market, education, brainstorming, magic chest, associative method, creativity, qualification, method-approach.

Қазіргі қоғамдағы педагогтың міндеті ғылым мен техниканың қарқынды дамып келе жатқан заманда өмір сүруге икемді, қоғам пайдасына қарай өзін - өзі толық жүзеге асыруға

дайын, білімді, шығармашылыққа бейім, құзыретті және бәсекеге қабілетті тұлғаны қалыптастыру. Сондықтан білім берудің мазмұнын жетілдіре отырып, үздіксіз білім беру арқылы оларды кәсіби тұрғыдан жан - жақты жетілдіру мәселесі бүгінде күн тәртібіне қойылып отырғанын көріп отырмыз. Бүгінгі күні «құзыреттілік» ұғымы оқыту үдерісінде білімді қолданудың негізгі нәтижесі ретінде қарастырылуда [1].

Заманауи білім берудің негізгі мақсаты: еңбек нарығында бәсекеге қабілетті, құзыретті, өз жұмысын жақсы меңгерген, өз ойын еркін айта алатын, жоғары білімді, ұлттық тілді, тарихты жетік меңгерген, отандық және әлемдік мәдениетті бойына қалыптастырған, шығармашыл ұрпақ дайындау. Қазақстан Республикасында сапалы білім берудің стратегиялық міндеттерін жүзеге асыруда педагогтардың кәсіби құзыреттілігін дамыту негізгі шешуші рөл атқарады. Білім беру жүйесінде білім берудің ұлттық үлгісіне өту арқылы білім деңгейін халықаралық дәрежеге жеткізетін, әлемдік педагогиканың озық үлгілерін жаңашылдықпен дамытатын кәсіби құзыретті ұстаз [2].

Ойы жүйрік, ақылы терең, бәсекеге қабілетті, өзгерістерге бейім, шығармашылығы биік, кәсіби шеберлігі жетілген, ізденуші, зерттеуші, жасампаз жаңашыл ұстаз – бүгінгі қоғамның тапсырысы. Әр сабағын өздігінен білім меңгерудің, ізденіс пен жемісті еңбектің қайнар көзіне айналдырғанда ғана, талапқа сай мұғалім болу мәселесі шешіледі [3].

«Сабақ беру – үйреншікті жай ғана шеберлік емес, ол – жаңадан жаңаны табатын өнер», - дейді Жүсіпбек Аймауытов [4]. Құзыр – бұл адамның бойындағы бар білік пен білім және қабілеттері. Құзырет – қойылған мақсаттарға жету үшін ішкі және сыртқы ресурстарды тиімді іске асыруға дайындық; жеке және қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыру мақсатында табысты іс әрекетке дайындық, Ал, құзыреттілік дегеніміз – бұл адамға берілген немесе жүктеген істі нәтижелі түрде орындауын бағалау мінездемесі. Бұл адамның бойында өзіндік, жауапкершілік, коммуникабельдік, жаңалықты жоғары қабылдайтын, мәселені шеше алатын, адамгершілігі мол, білімі жоғары, жаңа технологияларды меңгере алатын, ұжымда жұмыс жүргізе алатын, белсенділік қасиет - қабілеттерінің болуы.

«Құзыреттілік» ұғымы бүгінгі күні оқыту үрдісінде білімді қолданудың ақырғы нәтижесі ретінде қарастырылуда. Оқыту үрдісінде «құзыреттілік» ұғымы білім алушылардың білімі мен тәжірибесін, дағдылары мен біліктерін белгілі бір мәселені шешуде қолдануы болып табылады, яғни білім алушылардың іс - әрекетін меңгеруден көрінетін білім нәтижесі. Басты мақсаттың бірі – білім игеру кезінде күтілетін нәтижеге қол жеткізу [5]. Негізгі бағыт мұғалім жеке тұлғаға ауысады, яғни, жеке тұлға бұрын білімді қабылдаушы рөлін атқарса, ал жаңа талап бойынша өздігінен білім алушы, үйренуші ретінде танылады. Сондықтан жеке тұлғаның бейнесін бүгінгі заман талабына сай дайындауымыз керек. Бүгінде білім беру стратегиясын «құзыретті білім беру» деп те атап жүр. Құзыреттілік жеке тұлғаның танымы мен тәжірибесіне қатысты нәрсе, яғни тұлғаның бойында іскерлік пен ерік - жігердің болуы.

Құзыреттілік – білім алушының алған білімі мен дағдыларын тәжірибеде, күнделікті өмірде қандай да бір практикалық және теориялық мәселелерді шешу үшін қолдана алу қабілеттілігі. Жаратылыстану сабақтарында білім алушылардың коммуникативтік құзыреттіліктерін қалыптастыру мен дамытудың маңызы зор. Білім алушылар қарым - қатынас моделдерін, мәдениет бейнелері мен таңбаларын білулері керек. Бұл білім алушылардың жаратылыстану мен дүниетану пәнін табиғатпен байланыстыра отырып ұғынуын қамтамасыз ете алады.

«Коммуникативтік құзыреттілік» (латынның «competere» – қол жеткізу, сәйкес келу, сөзінен шыққан) – қоршаған ортамен және оқиғалармен әрекеттестікте болу тәсілдерін білуді, жеке және топта жұмыс жасау дағдыларын, ұжымдағы әр түрлі әлеуметтік рөлдерді меңгеруді қамтиды [6]. Білім алушы шығарма жаза отырып, өз ойын ашық жеткізе білуі, досының пікірін тыңдай білуі, оқиғаны талдай білу, сұрақ қоя, пікір таластыра білуі тиіс. Коммуникативтік құзыреттілік жеке тұлғаның рухани өсуін қалыптастырады, адамдарды түсіне білуіне көмектеседі.

Өз іс - тәжірибеде білім алушылардың коммуникативтік құзыреттіліктерін қалыптастыру мен дамыту жолдарын қарастырамын. Осы мақсаттарға жету үшін өз

жұмысымда қазіргі заманға сай сабақтарды өткіземін, өйткені заманауи сабақ – білім алушылардың қандай да бір құзыреттілігін қалыптастыруға бағытталған. Өз сабақтарымда құзыреттілік тапсырмаларды қолданып жүрмін:

- тақырып бойынша өз пікірін білдіру;
- диалог құру;
- белсенді топтық қатынас құру;
- тақырыпты күнделікті өмірмен байланыстыра білу.

Өз сабағымда жиі қолданатын әдіс - тәсілдерден «Ассоциация әдісі», «Сиқырлы сандық», стратегиялары білім алушылардың шығармашылық қабілетін ұштауға өте тиімді. «Миға шабуыл», «Мәтінді болжа», «Суретті диктант», «Мнемотехника» әдістерін білім алушылардың ой ұшқырлығын бақылауда, стандартты емес шешім жасауда тиімді пайдаланып отырдым. Сонымен қатар білім алушылардың ақпараттық құзырлылығы мен ақпараттық мәдениетін қалыптастыру қазіргі таңда үздіксіз педагогикалық білім беру жүйесіндегі ең көкейтесті мәселелердің біріне айналып отыр. Математика, жаратылыстану сабақтарында ақпараттық - коммуникациялық технологияларды пайдаланудың тиімділігі:

- білім алушының өз бетімен жұмысы;
- аз уақытта көп білім алып, уақытты үнемдеу;
- білім - білік дағдыларын тест тапсырмалары арқылы тексеру;
- логикалық есептер шығару кезінде әртүрлі құбылыстарды түсіндіру арқылы жүзеге асыру;
- қашықтықтан білім алу мүмкіндігінің туындауы;
- қажетті ақпаратты жедел түрде алу мүмкіндігі;
- іс - әрекет, қимылды қажет ететін пәндер мен тапсырмаларды оқып үйрену;
- қарапайым көзбен көріп, қолмен ұстап сезіну немесе құлақ пен есту мүмкіндіктері

болмайтын табиғаттың таңғажайып процестерімен әр түрлі тәжірибе нәтижелерін көріп, сезіну мүмкіндігі;

- білім алушының ой - өрісін, дүниетанымын кеңейтуге де ықпалы зор.

Ақпараттық құзыреттілік – бұл жеке тұлғаның әртүрлі ақпаратты қабылдау, табу, сақтау, оны жүзеге асыру және ақпараттық – коммуникациялық технологияның мүмкіндіктерін жан - жақты қолдану қабілеті [7].

Кәсіби құзыреттілігі дамыған мұғалім сабағында ғылым мен педагогика саласындағы жаңалықтарды үнемі пайдаланып отыруы тиіс, ұзақ уақыт есте сақтау қабілетін арттыру үшін жаңа сабақты ерекше әдіс-тәсілдермен, ойын арқылы өткізсе дұрыс.

Білім алушылардың сапалы да тиянақты білім алуы үшін әр бөлім, әр тақырып бойынша олардың білімдерін тексеріп отырған жөн. Мен өз сабақтарымда оқушылардың білімдерін тексерудің мынадай әдістерін пайдаланамын:

- тестік жүйе бойынша;
- өзін - өзі тексеру;
- көршісін тексеру және т. б.

Білім алушылардың кәсіби құзыреттілігін дамыту мақсатында сабақта халықтық педагогика элементтерін де жиі пайдаланамын. Ол үшін:

- халық ертегілерінен, аңыз әңгімелерінен, өлең жырларынан үзінділер келтіріп, олардың мағынасын түсіндіруді;
- халықтың ұлттық ойындарының мағынасын балаға түсінікті тілмен түсіндіруді;
- әртүрлі табиғи құбылыстарға байланысты жұмбақтар шешіп, сөзжұмбақ, бейнесөздер құрастыруды тапсырамын.

Сабақта оқушыларды таң қалдырып, себебін білгілері келетін әртүрлі қызықты тәжірибелер мен әдістерді ұдайы қолдану олардың пәнге деген қызығушылығын арттырады.

Білім – қоғамды әлеуметтік, мәдени үрдіспен қамтамасыз ететін жоғары құндылық. Осы жоғары құндылық сапасын көтерудің басты шарты – педагогтардың кәсіби құзыреттілігін дамыту болып табылады.

Қорыта айтқанда, білім алушыларды шығармашылықпен жұмыс жасатып, алған ақпараттарын өмірде қолдана алуына жағдай жасау үшін құзыреттілік тұрғысынан оқыту тәсілдерін қолданудың білім алушының біліктілігін арттыру үшін маңызы зор. Болашақ ұрпағымыз жаңа заман талабына сай білімді, жан - жақты, коммуникабельді, мәдениетті, өмірге икемделген тұлға болуы үшін оның бойында құзыреттілікті дамыту ұстаздың қолында.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Құдайбергенова К. С. Құзырлылық амалының негізгі ұғымдары. Алматы 2019
2. Қазбекова Н. Т. Қазақ тілі сабақтарында коммуникативтік оқытудың элементтерін қолдану 12 жылдық білім журналы 2006 №1
3. Тұрғынбаева Б. А. Ұстаздық шығармашылық. Алматы 2007
4. Журнал «Қазақстан мектебі», №12, 2018
5. «Бастауыш мектеп» журналы №1, 2007
6. Барсай Б. Бастауыш сыныпта оқытудың жаңа технологиясы. Бастауыш мектеп, №1, 2020
7. Айдосова З. «Дамыта оқыту технологиясының мәселелері» 2022

ӨОЖ 541.124

<https://doi.org/10.53355/j0179-1304-2336-o>

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ АУТОДЕСТРУКТИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТАРЫН АЛДЫН АЛУ

Қалымбек Ф., студент

Ғылыми жетекші: Наубаева Х. Т., пс. ғ. д., қауымдастырылған профессор

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: fkalymbek@mail.ru

Мақалада "аутодеструктивті мінез-құлық", "алдын-алу", "жасөспірім" ұғымдары қарастырылады. Аутодеструктивті мінез-құлық формалары келтірілген. Алдын алудың маңыздылығы көрсетілген. Ата-аналарға аутодеструктивті мінез-құлықтың алдын-алу бойынша ұсыныс ұсынылды.

Тірек сөздер: аутодеструктивті мінез – құлық алдын – алу, жасөспірімдер, ата-аналар.

В статье рассматриваются понятия «аутодеструктивное поведение», «профилактика», «подросток». Приведены формы аутодеструктивного поведения. Показана важность профилактики. Предложена рекомендация родителям по профилактике аутодеструктивного поведения.

Ключевые слова: аутодеструктивное поведение профилактика, подростки, родители.

The article discusses the concept of "autodestructive behavior", "prevention", "teenager". Results form of self - destructive behavior. The basic components of psychological victimization teenager. The importance of prevention. It offers advice to parents on the prevention of self - destructive behavior.

Keywords: auto – destructive behavior prevention, adolescents, parents.

Қазіргі кезде жасөспірімдердің аутодеструктивті мінез-құлықын зерттеу өзекті болып отыр. Теріс әлеуметтік-экономикалық құбылыстардың салдарының бірі-аутодеструктивті мінез-құлыққа бейім адамдар санының көбеюі. Жасөспірімдік жасқа тән өзін-өзі реттеудің қиындықтары импульсивтілікте, алаңдаушылықта, өзін-өзі бағалау және эмоцияларды басқару мәселелерінде көрініс табады [5,125 б.]. Біріншіден, жасөспірімдердің осы бейімділігінің теріс салдарларының қаупін жақсы түсіну үшін "аутодеструктивті мінез-құлық" ұғымына келетін болсақ. Аутодеструктивті (өзін — өзі зақымдайтын) мінез-құлық-адамның қоршаған ортамен және өзара әрекеттесу зиян келтіру тәсілі, яғни оның

әрекеттері өзінің соматикалық немесе психикалық денсаулығына тікелей немесе жанама зиян келтіруге бағытталған, адамның тұтастығы мен жеке басының дамуына қауіп төндіретін мінез-құлық болып табылады. Бұл танымдық, эмоционалды және мінез-құлық деңгейінде көрінетін күрделі көп өлшемді құбылыс.

Н. А. Польская аутодеструктивті мінез-құлықты өзін-өзі жоюдың әртүрлі формаларымен байланыстырады: жаңа сезімдерді іздеуге бағытталған жоғары қауіпті әрекеттерден бастап, өзіне-өзі зиян келтіру және өзіне-өзі қол жұмсау әрекеттеріне дейін, қасақана зиян келтіру немесе жеке адам үшін теріс салдары бар әрекеттерді орындау. Бұл ұғым өзіне-өзі қол жұмсау және өзіне-өзі зиян келтіру мінез-құлықын білдіреді, көбінесе кездесетін - алкоголь мен есірткі мен химиялық тәуелділік, тамақтанудың бұзылуы [6, 177 б].

Аутодеструктивті мінез-құлықты қалыптастырудың негізгі психологиялық механизмдерінің бірі - *эмоционалды дисрегуляция*. Эмоционалды дисрегуляция эмоцияның қалыпты реттелуінің бұзылуын білдіреді. Эмоционалды реттеудің бұзылуы күш-жігерге қарамастан, эмоцияларды реттеу әрекеттері өз мақсатына жетпеген кезде және эмоциялар, сондай-ақ олармен байланысты мінез-құлық қалаған жолмен өзгермеген кезде пайда болады. Жасөспірімде эмоционалды дисрегуляция белгілері болуы мүмкін:

- теріс, ауыр эмоционалды тәжірибелердің басым болуы;
- импульсивтілік;
- көңіл-күйге тәуелді емес мақсаттарға қол жеткізу кезінде эмоционалды қозуды реттеудегі елеулі қиындықтар;
- күшті стресстерге ұшыраған кезде эмоционалды күйзеліс, сезімталдық.

А.А. Руженков, Г.А. Лобов, А.В. Боева аутодеструктивті мінез - құлықты қасақана әрекет ретінде анықтайды, оның салдары жеке тұлғаның физикалық немесе психикалық бұзылуы болып табылады. Тікелей аутодеструкцияны жанама түрден - өзін өмірден айыру мақсатынсыз өз денсаулығына кейінге қалдырылған зиян келтіруден ажыратады, ол өз кезегінде белсенді (саналы) және пассивті (бейсаналы) болып бөлінуі мүмкін. Руженков, Г.А. Лобов, А.В. Боева аутодеструктивті мінез-құлықты жеті топқа бөледі: релаксациялық, манипуляциялық, инфантильді - демонстрациялық, шақыру, инфантильді-еліктеу, инфантильді - мазохистикалық және симуляциялық [7, 43 б.].

Ц.П. Короленко және Т. А. Донских, мінез - құлық ауытқуларын талдай отырып, екі топты ажыратады: стандартты емес (жаңа ойлау немесе идеялар түрінде, сондай-ақ әлеуметтік мінез-құлық стереотиптерінен тыс әрекеттер) және деструктивті мінез-құлық (әлеуметтік нормаларды бұзуға бағытталған сыртқы мінез-құлық және тұлғаның өзін ыдыратуға бағытталған ішкі мінез-құлық, оның регрессиясы). Авторлар аутодеструктивті (өзін-өзі бұзатын) мінез-құлықты медициналық және психологиялық нормалардан ауытқып, адамның тұтастығы мен дамуына қауіп төндіретін мінез-құлық деп атады. Олар мінез-құлықтың келесі түрлерін қарастырады: суицидтік мінез-құлық, тамақ немесе химиялық тәуелділік, фанатикалық мінез-құлық, аутистикалық мінез-құлық, өмірге қауіп төндіретін іс-әрекеттер (экстремалды спорт, автомобильде жүру кезінде айтарлықтай жылдамдық және т.б.) [3, 200 б.]. Осылайша, аутодеструктивті мінез-құлық адамның басқа адамдармен және өзімен өзара әрекеттесу тәсілін білдіреді, яғни оның әрекеттері адамның тұтастығына және дамуына қауіп төндіруге бағытталған.

Сондай – ақ, аутодеструктивті мінез-құлықтың көптеген түрлерінің анықтамаларына келетін болсақ, олардың әрқайсысының өзіндік спецификалық көрініс пен түзету ерекшеліктері бар. Бірақ оның кез - келген формасының түбірінде адамның өзімен және басқа адамдармен үйлесімді қарым-қатынас орната алмауынан туындайтын және шешілмеген ішкі проблемалар бар.

• *Аутистік мінез-құлық* – шындыққа және күнделікті өмірдің талаптарына бейімделмеумен, қиял әлеміне тартылумен (эскапизм), қарым-қатынастан бас тартумен және жалғыздықты таңдаумен сипатталатын мінез-құлық [4, 133 б.]. Аутистік мінез-құлықтың салдары әлеуметтік ынталандырудың жеткіліксіздігі. Бұл жағдайда

қанағаттанбаған тілектердің болжамды жүзеге асуымен пассивті қиялдың компенсаторлы күшеюі байқалады. Жасөспірім «қиялдық өмірге» еніп, барған сайын шындықтан алыстап барады. Бірақ бұл жағдайда жеке қиындықтар мен назар аудару қажеттілігі психосоматикалық белгілердің қалыптасуында немесе депрессиялық күйде көрінеді.

• *Фанатикалық мінез – құлық* - деструктивті табынушылыққа қатысу, кез-келген спорт түріне немесе музыкалық бағытқа өте күшті құмарлық. Деструктивті культтер мен экстремистік ұйымдарға тарту бойынша тәуекел тобына истероидты, психоастеникалық, параноидтық сипаттағы екпіндері бар адамдар, тәуелді тұлғалар, толық емес отбасылардан шыққан адамдар, шектен тыс қорғаншылықтары бар отбасылар, асоциалды отбасылар, физикалық мүмкіндіктері шектеулі адамдар, ауыр психотробумадан аман қалған адамдар, дамыған эйдетикалық қабылдауы бар адамдар, конфабуляцияға бейім адамдар, культ мүшелерінің балалары, немерелері мен туыстары [1, 49 б.].

• *Виктимді мінез-құлық* (лат. victima-жәбірленуші) - басқа адамды жеңіл, азғындық немесе заңсыз әрекет жасауға итермелейтін әрекеттер немесе әрекетсіздік [2, 322 б.].

Жасөспірімдердің өз-өзіне зиян келтіретін мінез-құлқының алдын алуға үлкен көңіл бөлу керек екені анық. Кейбір балалар сыныптастарының назарында болуға, көшбасшылық позицияны иеленуге соншалықты, өздерінің талаптары бойынша өзін ұстай алмай, адекватты емес тәсілдерін таңдайды. Көптеген психологтар мен педагогтар балаға ұжымда өзін артық сезінбеуге қалай көмектесуге болады, оны қарым-қатынасқа үйретуге бола ма, ересектер (мұғалімдер, психологтар, ата-аналар) оған өз құрдастарының назарын ерекше аудары ала ма, жасай ала ма, соны ойлайды. Жасөспірімдердің аутодеструктивті мінез-құлқының қалыптасуына әртүрлі факторлар әсер етеді. Бұл өмір сүру аймағындағы қолайсыз әлеуметтік-экономикалық жағдайлар, оның ішінде қылмыс пен әлеуметтік қолайсыздықтың жоғары деңгейі, өзін-өзі жоюдың эстетикасына және/немесе жоғары қауіпті мінез-құлыққа бағытталған жастар субмәдени топтарына қатысу және т.б. Жалпы психоәлеуметтік қауіп факторларына мыналар жатады:

1. Отбасылық күйзеліс, девиантты ортадағы әлеуметтену. Отбасының қолайсыз жағдайы және қоғамға қарсы және қоғамға қарсы ортадағы даму, сондай-ақ отбасындағы және жақын ортадағы аутодеструктивті мінез-құлық жағдайлары балалар мен жасөспірімдерде аутодеструктивті бағыттағы әрекеттердің ерте пайда болуына әкеледі.

2. Отбасындағы психикалық бұзылулардың болуы, бұл отбасылық жүйені тұрақсыздандырудың және отбасылық коммуникацияның созылмалы бұрмалануының жалпы факторы болып табылады.

3. Зорлық-зомбылықпен байланысты травматикалық тәжірибе жасөспірімдерде аутодеструкцияның әртүрлі модельдерін қалыптастырудың күшті алғышарттарының бірі болып табылады.

4. Адамдар арасындағы проблемалар: өзін-өзі бақылау мен рефлексияның әлсіздігі, эмоцияларды түсіну және оларды басқару қиындықтары, тәуелді мінез-құлыққа бейімділік.

5. Тұлғааралық проблемалар: әлеуметтік байланыстардың тар шеңбері және әлеуметтік қолдаудың болмауы, Достық сенімді қарым-қатынас орнатуға проблемалар, сенімсіздік, жақындасудан аулақ болу немесе басқа адамдармен қарым-қатынаста үстемдік пен қанауға ұмтылу, әлеуметтік оқшаулану, жалғыздық.

Аутодеструктивті мінез-құлықтың алдын алу жағымсыз салдарды азайтудың кілті болып табылады. Мұнда басты назар отбасының моральдық-психологиялық ахуалына, ата-ананың мәдениеті мен білім деңгейіне, олардың әлеуметтік жағдайына, отбасындағы қызығушылықтарының ауқымына аударылады. Бұл мәселе әр ата-ананың белгілі бір ата-аналық дағдыларға ие еместігі және өз баласының қалауын сезіне алмайтындығымен қиындайды.

Өз-өзіне зиян келтіретін мінез-құлықтың алдын алу ата-аналарға келесі ұсыныстарды қамтиды:

1. Балаңызбен байланыста болыңыз. Осы жаста ата-анасынан ажырасу қажеттілігінің артуына қарамастан, баламен қарым-қатынасты сақтау маңызды. Ол үшін: оның өмірі туралы шынайы қызығушылықпен сұраңыз, бала үшін маңызды болып

көрінетін нәрсені құрметтеңіз, тіпті ол сізге елеусіз болып көрінсе де; жұмыстан кейін үйге келгенде, бала дұрыс емес нәрсе жасаса да, шағымдармен сөйлесуді бастамаңыз. Оған қызығушылық танытыңыз, оның күнделікті істерін талқылаңыз, сұрақтар қойыңыз. Табалдырықта айтылған ескерту мен мүдделі әңгіме аясында айтылған ескерту басқаша естіледі! Жасөспіріммен мүмкіндігінше сөйлесу маңызды. Біз оны қандай мәселе мазалайтынын білуге және оның азабын азайтуға тырысуымыз керек.

2. Жасөспірімдерге авторитарлық тәрбие беру стилі тиімсіз және тіпті қауіпті екенін есте сақтаңыз. Шамадан тыс тыйым салулар, бостандық пен жазаны шектеу жасөспірімде жауап агрессиясын немесе аутоагрессияны тудыруы мүмкін.

3. Өмірдегі және болашақтағы перспективалар туралы сөйлесіңіз. Жасөспірімдер әлі де болашақтың бейнесін қалыптастыруда, олар не өте алыс болашақты, не қазіргі сәтті көреді. Жасөспірімнің не қалайтынын, оған қалай қол жеткізуді жоспарлап отырғанын біліп, оларға өзінің қалаған болашағына шынайы қадамдарды елестетуге көмектесіңіз. Балаға өмір мен денсаулықтың құндылығы туралы түсінік беріңіз. Егер әлеуметтік табыстың, жақсы бағаның, мансаптың құндылығы басым болса, онда өмірдің өзі осы нәрселерге қарамастан, айқын болмайды. Баланы өмірдегі қарапайым және қолжетімді нәрселерден ләззат алуға үйрету маңызды: табиғат, адамдармен қарым-қатынас, дүниені білу, қозғалыс.

4. Жасөспірімдердің бойында конструктивті, жанжалсыз оңтайлы қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру.

5. Зейінді тыңдаушы болыңыз. Жасөспірімдер әсіресе бөтендік сезімінен зардап шегеді. Осыған байланысты олар сіздің кеңесіңізді қабылдау үшін конфигурацияланбаған. Көбірек олар өздерінің ауырсынуын, көңіл-күйін және не туралы айтып жатқанын талқылауы керек.

6. Еркіндік беру мен ата-ананың нұсқауы арасындағы тепе-теңдікті табыңыз [1, 43 б.].

Қорытындылай келе, мектеп өміріндегі кейбір жағдайлардың стресстері бүгінгі күннің шындығы. Жасөспірімдердің стресс пен агрессияларын азайту үшін, олардың сезімдері мен тәжірибелеріне ересектерге көбірек көңіл бөлу керек. Ата-ананың көмегімен алдын алу аутодеструктивті мінез-құлықтың жағымсыз салдарын барынша азайтатынын айта кету керек, себебі балалардың денсаулығы – еліміздің болашағы. Сондықтан, жасөспірімдердің эмоционалдық күй мен мінез – құлқында болып жатқан өзгерістеріне аса жауапкершілікпен қарап, дер кезінде көмек беріліп, жасөспірімдердің теріс іс – әрекеттерге баруға жол берілмеу керек.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. М.В. Вершинин, Деструктивті культтердің «құрбандарына» психологиялық кеңес беру / М.В. Вершинин // «Қиын өмірлік жағдайларда жедел психологиялық көмек» ғылыми-практикалық конференциясының материалдары / ред. М.В.Вершинин. Ставрополь: Солтүстік Кавказ университеті, 2009. - 40-50 б.

2. Ф.С. Долто, Жасөспірім жағында / Ф.Долто. - Екатеринбург: V - Фактория, 2004. - 368 б.

3. Ц.П., Короленко, Н.В. Дмитриева. Тұлғаның бұзылыстары / Ц.П. Короленко. – Петербург, 2009. – 400 б.

4. В.А. Менделевич, Девиантты мінез-құлық психологиясы / В.А. Менделевич.- Петербург: 2005.- 445 б.

5. Н.А. Польская, Жасөспірімдік шақта өзіне зиян келтіру себептері (өзін-өзі есеп беру шкаласы негізінде) / Н.А. Поляк // Консультативті психология және психотерапия. - 2014. - No 2 (81). - бастап. 140-152 б.

6. Н.А. Польская, Н.В. Власова. аутодеструктивті мінез-құлық жасөспірім және жастық шақ / Н.А. Поляк // Кеңес беру психологиясы және психотерапия. - 2015. - No 4. - 176–190 б.

7. В.А. Руженков , В.В. Руженкова. Терминологияның кейбір аспектілері және аутоагрессивті мінез-құлықтың классификациясы / В.А. Руженков // Суицидология. - 2014. - No 1. - 41-49 б.

ЛАТЫН ӘЛІПБИІНЕ КӨШУ – ЖАҒАҢДАҢУ ТАЛАБЫ

Қожағұлова М.Қ., қазақ тілінде оқытпайтын мектептердегі қазақ тілі мен әдебиеті мамандығының студенті
Алматы, Қазақстан

E-mail: micosya23.12.1985@gmail.com

Мақалада латын әліпбиіне көшудің ұлтымыздың рухани әлемі үшін маңыздылығы, латын әрпін қолдану, ең алдымен, заман талабы екендігі сөз болады. Латын әліпбиіне көшу – қазақ халқының алға жылжуына, жаңа заман талабына сай өсіп-өркендеуіне, болашақта еліміздің жан-жақты дамуына үлкен үлес қосып, жемісі мен жеңісін әкелері сөзсіз екендігі ғылыми тұрғыдан тұжырымдалады.

Тірек сөздер: әліпби, ириллица, деколонизация, лингвоясаясат, ұлттық бірегейлік, жазу, орфоэпия.

В статье речь пойдет о важности перехода на латинский алфавит для духовного мира нации, о том, что использование латинской буквы-это, прежде всего, требование времени. Научно обосновывается, что переход на латинский алфавит – безусловный вклад в продвижение казахского народа, его процветание в соответствии с требованиями нового времени, в будущее всестороннее развитие страны.

Ключевые слова: алфавит, ириллица, деколонизация, лингвоясаясат, национальная идентичность, письменность, орфоэпия.

The article deals with the importance of the transition to the Latin alphabet for the spiritual world of the nation, the fact that the use of the Latin letter is, above all, the requirement of the time. Scientifically proved that the transition to the Latin alphabet - an absolute contribution to the advancement of the Kazakh people, its prosperity in accordance with the requirements of the new times, to the future comprehensive development of the country.

Key words: alphabet, irillic, decolonization, linguosayosat, national identity, writing, orthoepy.

Латын әліпбиіне көшу — Қазақстан үшін өте күрделі процесс. Оған бұл мәселенің сан мәрте көтеріліп отырғаны дәлел. Ұлтымыздың рухани әлемі үшін маңызды болып табылатын осынау өзекті мәселеге байланысты бұқаралық ақпарат құралдарында түрлі ұсыныстар, ой-пікірлер тасқыны толастамауы заңдылық.

XX ғасырдың басында 1929 жылға дейін Қазақстанда Ахмет Байтұрсынұлы ұсынысымен қазақ фонетикасының ерекшеліктері ескеріліп жасалған, араб графикасына негізделген «төте жазу» пайдаланылған. 1929 жылғы 7 тамызда КСРО Орталық Атқару Комитеті мен КСРО Халық Комиссарлары Кеңесінің Президиумы латындандырылған жаңа әліпби – «Біртұтас түркі алфавитін» енгізу туралы қаулы қабылдады. Латын әліпбиінің негізінде жасалған жазу үлгісі 1929 жылдан 1940 жылға дейін қолданылып, кейін кириллицаға ауыстырылды. 1940 жылғы 13 қарашада «Қазақ жазуын латындандырылған әліпбиден орыс графикасы негізіндегі жаңа әліпбиге көшіру туралы» заң қабылданды. Бұл - түркі халықтарына ортақ латын әліпбиіндегі қазақ мемлекетін бір күнде империалистік мақсатпен орыстың шовинистік кириллицасына өткізіп жіберген рухани репрессия болатын. Ұлттық рухани деколонизация осы рухани репрессияның зардабын жоюдың, латын әліпбиіне өтудің, тарихи әділеттілікті қалпына келтірудің қадамдарын жасауда.

Түрік тектес халықтар тілінде латын әліпбиі 1926 жылдан бастап қолданылады. Латын әліпбиін алғаш қолданысқа енгізгендердің бірі – Түркия мемлекеті. Біздің елде XX ғасырдың 20-жылдары қазақ зиялылары латын әліпбиіне көшу мәселесін көтерді. Қазақ

тілінің табиғатына сай әліпби үлгісін жасап, қолданысқа енгізген болатын. Қазақ тіл білімінің, әліпбиінің негізін салған бірегей ғалым А.Байтұрсынұлы: «Біздің заманымыз – жазу заманы: жазумен сөйлесу ауызбен сөйлесуден артық дәрежеге жеткен заман. Сондықтан сөйлей білу қандай керек болса, жаза білу керектігі одан да артық» [1], – деген болатын. Латын графикасын қолданатын барлық елдердің әліпбиіндегі әріп саны тілдегі фонемалар санынан әлдеқайда аз болуы да оның жетістігі болып табылады.

Латынға өтуді кезінде Түркияның президенті Ататүріктен бастап, Алаштың көсемі Әлихан Бөкейхан да қатты қолдаған. Ал 1929 жылы латынға өту кезінде Алаш арыстары Ахмет Байтұрсынов пен Халел Досмұхамедовтың қарсы болуы араб қарпіндегі «төте жазудан» кетуді қаламағандық емес, қызыл империяның қитұрқы лингвоясаясатының салқынын сезгендігінен болса керек. Кейін, Ахаң да, Халел Досмұхамедов те ұлт мүддесі үшін латын әліпбиін қазақ тіліне үйлестіріп жасауға мемлекет қайраткерлері ретінде тікелей атсалысқандары белгілі.

Қазіргі қолданыстағы кириллица – қазақ тарихындағы төртінші алфавит екені бәрімізге мәлім. Сонау сақ дәуірі, түркі дәуірі кезеңіндегі ата-бабаларымыз өздері ойлап тауып, енгізген түрік қағанаты заманынан мұра болып қалған құндылық «руно» жазуынан басқалары бодандықтың кебімен латын және кириллицаны кеңес үкіметі күштеп енгізді. Мақсат – алфавиттен- алфавитке көшіру арқылы ұлттың рухын жойып, есентіретіп, өз дегендерін жүзеге асыру еді. «Ресей тілін, дінін, жазу-сызуын орысқа аударса, үкіметке онан артық іс болмас» [2] деген Ахмет Байтұрсынұлының 1914 жылы жарық көрген «Қазақ» газетіндегі жанайқайы бекер емес-ті.

Еліміздің латын әліпбиіне көшуі - ұлтымыз үшін жасалған маңызды қадамдардың бірі. Ұлы Дала елінің тарихына көз жүгіртсек, бірінші тұғыры байлық – жер, екіншісі – тіл, үшіншісі – мемлекет және оның тарихы болуы керектігі айқындалады. Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев өзінің кезекті Жолдауларының бірінде: "Біз алдағы уақытта да мемлекеттік тілді дамыту бағытындағы кешенді жобаларды жүзеге асыруды табандылықпен жалғастыра береміз. Қазақ алфавитін 2025 жылға қарай латын графикасына көшіруге дайындық жұмысын осы бастан қолға алу қажет. Бұл қазақ тілін жаңғыртып қана қоймай, оны осы заманға ақпараттың тіліне айналдырады" [3] -деген болатын.

Қазақстан тәуелсіздігін жариялаған кезден бастап қазақ лингвистері мен зиялы қауымының арасында латын әліпбиіне көшудің пайдасы мен зияны туралы бірталай пікірталастар туындай бастады. Бүгінгі таңда елімізде латын әліпбиіне көшу әлі де екі жақты тартыс пен талас тудырып отырған мәселе болып табылады. Халықаралық деңгейде ойлайтын ойшылдарымыз бен ұлттың нағыз жанашырлары латынға көшуді дәріптесе, кейбір зиялылар қауымы тарихтың бұл үрдісіне әліге дейін қарсы болып келеді. Президентіміз әліпбиіміздің толықтай латын тіліне көшуін 2025 жылға қарай жүзеге асыруды көздеп отыр.

Қазіргі уақытта латын әрпін қолдану, ең алдымен, заман талабы. Сондықтан да заманауи технологияларға тәуелді екенімізді мойындап, кез келген жаңа дүниелермен санасуымыз керек. Бұл үдеріс жақсы дайындықты және ойластырылып жүргізілуді қажет етеді. Біз қазақ тілін латын әрпіне көшіру арқылы қазақ тілінің мәртебесін, қазақ тілінің тазалығын ойлауымыз қажет! Ахмет Байтұрсынұлы айтып кеткендей, «Ұлттың сақталуына да, жоғалуына да себеп болатын нәрсенің ең қуаттысы – тілі». Негізі қазақтың тілі жұмсақ, үнді, мәдениетті тіл. Латын әліпбиі қазақтың тіліне ең жақын әліпби. Көрші Өзбекстан елі асығыстау болса да, латын алфавитіне көшті. Түрік мемлекеті, Әзірбайжан латын әліпбиін пайдаланады. Артықшылығы болмаса, ешқандай қиындық көріп отырған жоқ. Сондықтан бізге ХХІ ғасырдың күллі тынысын бойына сіңірген, жаһандану талабын ескеретін, отыз жылдан астам тәуелсіз тарихы бар жаңа тұрпатты Қазақстанның бүгіні мен болашағын толық бейнелей алатын әліпби қажет.

Латын жазуына көшкенімізде ұтатын тұстарымызды былайша жіктеп көрсетуге болады:

Ең алдымен, тіл тазалығы мәселесі, қазіргі әліпбиіміз бен жазуымыздағы халықтың өз еркімен қалап алмаған, кешегі бодандық жүйенің өктем саясатының әмірімен күшпен таңылған кейбір кірме әріптерден арылып, таза қазақ әліпбиін қалыптастыру бағытындағы

игілікті қадам деп түсінеміз. Сондықтанда тіліміздегі жат дыбыстарды таңбалайтын әріптерді қысқартып, сол арқылы қазақ тілінің таза қалпын сақтауға мүмкіндік аламыз. Қазақтың дыбыстық жүйесін сол қалпында таңбалап бере алатын әліпбиді енгізу арқылы сол әліпбиді қоғам дамуына сай одан әрі жетілдіруге ілесіп, дами алу деңгейінде ескерілетін заңдылықтарды енгізу және қазақтың ұлттық жазуын, әліпбиін тұрақтандыруға, қазақ тілдік қорды сол қалпында сақтап қалатын негізгі графиканы енгізуге бағытталады. Кирилицадағы кейбір әріптердің ана тіліміздің әуезін бере алмауына байланысты тіліміз өзінің бастапқы қалпын жоғалтып, орфоэпия заңдылықтарын өрескел бұзуда. Профессор Әлімхан Жүнісбек: «Латын әліпбиіне көшудің қиыншылығы қазіргі біздің қолданып жүрген әліпбиіміз қазақтың төл әліпбиі емес, орыс тілімен араласып кеткені, бізге өзге тілден енген дыбыстар араласып кетсе онда кедергілер туындайтынын, латын әліпбиіне төл дыбыстарымызды баптап, соның аясында көшуін және қазақ жазуына тек әліпби ауыстыру ғана емес, түбегейлі реформа керек екенін, ол реформа үш мәселені дыбыс, әліпби және емле ережені бірдей қамтитынын» айтты.

Екіншіден, латын әліпбиіне көшу - қазақ тілінің халықаралық дәрежеге шығуына жол ашады. Қазақ тіліне сандық жаңа IT технологиялар арқылы халықаралық ақпарат кеңістігіне кіріуге тиімді жолдар ашылады. Бүгінгі таңдағы әліпбиді ауыстырудың саясатқа да, басқаға да қатысы жоқ, ең басты қажеттілігін тілдің өзі талап етіп отырғанын жете түсінуіміз қажет. Қазақстанның қазақ тілін латын графикасына көшіру арқылы кең көлемді, терең деңгейлі ғаламдасу процесіне енуі ең маңызды мәселе. Латын графикасы қазіргі таңда дүниежүзі бойынша кең қолданылатын жазу жүйесі ретінде танылып отыр. Осы тұрғыдан алғанда қазақ тілінің латын әліпбиіне көшуі бір жағынан, қазақ тілінің әлемдік ақпараттық кеңістікке еркін енуіне, екінші жағынан, Қазақстандағы ақпараттық және коммуникативтік технологиялардың кең таралуы мен дамуына мүмкіндік береді.

Үшіншіден, бүгінгі таңда кириллица жазуын әлемнің 12 мемлекеті ғана пайдаланады. Ал қалған мемлекеттердің дені латын әліпбиіне көшкен. Түбі бір түрік тектес ұлттар негізінен латынды қолданады. Біздерге олармен рухани, мәдени, ғылыми, экономикалық қарым-қатынасты, тығыз байланысты күшейтуіміз үшін латын әліпбиі ауадай қажет. Сондай-ақ бүгінде әлемнің әр түкпірінде 5 миллионға жуық қазақтар тұратынын ескерсек, солардың 80 пайызы латын әліпбиін қолданатын көрінеді. Демек, біз болашақта латын әліпбиіне көшер болсақ, сол қандастарымызбен жақындаса түсеміз. Мемлекет үшін де, қоғам үшін де мұның да маңызы зор.

Тәуелсіздік жылдарының алғашқы күндерінен бастау алған Түркі мемлекеттерімен серіктестік алаңында Қазақстанда латын әліпбиінің қолданысы ғылыми және мәдени қатынастардың өрістеуіне септігін тигізері сөзсіз. Латын әліпбиін білікті пайдаланып келген Түркия, Әзірбайжан, Өзбекстан, Түрікменстан сияқты мемлекеттер мен Қазақстан арасындағы құндылықтардың өзара бөлісу үрдісінде ортақ әліпби қолданысының қосар үлесі шексіз. Бұл әліпби өзгерісі осылайша Түрік тектес бауырлас халықтардың бірлесуіне де зор ықпалын тигізеді. Түрік тектес халықтардың мәдениеті, сөздік құрамы латын әліпбиінде жазылғандықтан, оларды зерттеу де оңайға түседі. Түп негізінде латын әліпбиіне көшу түрік тектес тілді бауырлармен толық ынтымақтастық орнатуға кең жол ашары анық.

Тәуелсіз мемлекетіміз жылдан-жылға қарыштап, өсіп-өркендеп, отандық ғылым-білім саласы дамып келеді. Жастардың көбі ағылшын тілін жақсы меңгеруде. Әлеуметтік желілерде де ағылшынша жазатын жастардың дені күннен күнге артуда. Латын әліпбиі соған ұқсас болғандықтан, көп кешікпей көпшілік арасында кең таралып, ауқымы кеңейе түсетініне сенімдімін.

Ел болашағы үшін қабылданғалы отырған маңызды шешімге қолдау білдіру, жақсыны үйренбекке ұмтылу – жүрегі «елім» деп соққан әрбір қазақтың абыройлы міндеті деп түсінемін!

Бұл біріншіден тәуелсіз ел бола тұра, өзіміздің төл әріпке икемделген әліппеміздің болмауы салдарынан біз грамматикалық, фонетикалық, морфологиялық жағынан болсын жеңілдікті сезіне алмай келеміз. Жаңа әліпбиге көшу қазақ тілін меңгеруді жеңілдетеді.

Бүгінгі күні егемен еліміздің латын әліпбиіне көшетіні айқындалды. Ал осы межелі мақсатқа кедергісіз қол жеткізу үшін не істеу керек? Бұл мәселені жан-жақты талқылау мақсатында республика көлемінде әрбір мекеме, ұйымдарда іс-шаралар ұйымдастырылуда.

Халық санасын жаңғырту, ұлттық бірегейлікті сақтау, қазіргі жұртшылықтың да, болашақ ұрпақтың да бойына қуат қосар, денесіне күш бітірер берік бағдар. Ұлы даламыздың тағлымды тарихында ұлтымыздың мәдени-рухани болмысын айқын танытар – қазақ тілінің жаңа белесін бағындыру – ұлттық, азаматтық парызымыз әрі міндетіміз, ұлы мақсатымыз. Тіліміздің төл табиғатын сақтау, түркілік тұтастыққа ұмтылу, әлемдік ақпарат кеңістігіне енудің стратегиялық қадамы. Ұлттық тілімізді асқақтатудың айғақты амалы, қарымды қарекеті. Бұл өзгеріс – тіл саласындағы жүйесіздіктен арылудағы анық та айқын бастама.

Латын әліпбиіне көшу түйндемесі төңірегіндегі ой-талқы бұл сұрақтың өте қажет те мемлекеттік маңыздағы мәселе екенін танытуда. Орынды ой-түрткілер, пайымды пікірлер ортаға салынуда. Мемлекеттік тілді латын қарпіне көшірудің кезең-кезеңімен іске асырылатындығын, сондықтан азаматтарға оны игерудің аса қиындық тудырмайтындығын кеңінен әңгімелеп жалпы жұртшылыққа, жас жеткіншектердің санасына құюда. Ой-сананы өзгертерлік, елім деген азаматты алға тартарлық, болашаққа сәуле шашарлық еңбектің мән-мазмұнын түсінген тіл мамандары мен оқымыстылар, жазушылар мен журналистер, қаламгерлер мен зиялы қауым баспа бетінен, көгілдір экраннан пікірлерін, оңтайлы ой-түрткілерін айтуда. Талқылау ана тіліміздің, ұлттық салт-санамыздың, болашақ ұрпақтың қамын жеген нағыз мамандардың, зиялы қауымның қатысуымен жүйелі түрде жүргізілуде. Өлі де болса осы бағыттағы тиімді де тартымды шараларды қарапайым көпшілікті қатыстыра ұйымдастыру қажеттілігі байқалады.

Бүгінде әлемнің 80% елдері латын жазуы арқылы білімді игеріп, ғылыми зерттеулермен танысуда. Бұл дегеніміз – білім, ғылым, саясат пен техника, мәдениет пен өнер, спорт т.б. қатысты жазбаша ақпараттың барлығы дерлік латын графикасымен беріледі, қоғамдық өмірдегі жаңалықтардың басым бөлігі осы графиканың негізінде таралады дегенді білідерді. Демек, латын әліпбиінің біздің отанымыздың әлемдегі дамыған 30 елдің қатарына қосылу талабының орындалуы жолында маңызды роль атқаратыны сөзсіз. Латын графикасына (таңбасы) негізделген қазақ әліпбиін жасау ісінде тіліміз дыбыс жүйесіндегі төл дыбыстар мен өзге тілден енген кірме дыбыстарды жеке-жеке қарастырып, әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері мен жазу барысында туындайтын әртүрлі заңдылықтары ескеруі тиіс. Арнайы лингвист маманның ғылыми тұрғыда қарастырған зерттеу жұмыстарына, таңба-әріп-фонемажазу сырын білетін, графизация мәселесімен шұғылданып жүрген фонолог мамандардың көзқарастарына жүгінген жөн.

«Кеңестік жүйенің солақай саясаты қазақ тілі дыбыс жүйесінде жоқ орыс тілінің ё, ю, я, в, ф, х, ч, ц, ь, ъ әріптерін әліпбиімізге еріксіз енгізгені баршаға аян. Онымен қоймай, әліпбиіміз кирилл жазуына ауыстырылып, орыс тілінен және сол арқылы басқа тілден енген өзге сөздерді де орысша қалай айтылып-жазылса, қазақ тілінде де солай қолданылуы керек деген талап қойылды».[4]. Сөйтіп тіл экологиясы сол кезеңнен бастау алып, тілімізге жат дыбыс тіркестері де еш кедергісіз еніп, тіліміз шұбарланып, ұлттық бояуы мен өзіндік реңін жоғалтып, сөзіміз де құлаққа жат әуенмен «ән салғанына» үйреніп кеттік. Тіліміз шұбарланып, ұлттық бояуы мен реңкін жоғалта бастады.

Қазіргі заман — жазу заманы. Адам жазу арқылы білім алады, жазу арқылы бір-бірімен байланыс жасап, жүрген-тұрғанын, жасаған жұмыстарын да жазып отырады. Осы жазулар бүгінгі ұрпақтың орфоэпия (айталым) заңдылықтарын ұмытып, айтуы да, жазуы да орфография (жазылым) заңдылықтарымен жүруіне итермеледі. Яғни, жазылым (орфография) күшейіп, айтылымға (орфоэпияға) үстемдік ете бастаған кезең, себебі халық оқымаған кезде тіл бұзылмай келсе, жұрт сауаттанған сайын жазу ісі де белең алып, алға шықты. Сонымен бірге сөйлеу әрекеті де жазудың ықпалымен кетіп, айтылым талаптары көп ескеріле бермейтін болды. Жазудың қызметі айтуымызды дәл таңбалау болу керек еді, яғни жазуымыз біздің айтуымызға қызмет етуі керек еді. Ал іс жүзінде жағдай керісінше

болып, тілдің негізгі тіршілігі – орфоэпиясының талаптары ұмытыла бастады. Қазақ тіл білімінде қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі тіліміздің айту нормасын сақтап, қазақ тілінің артикуляциялық базасына сай айту мен жазу арасындағы ерекшеліктерге жете назар аударту, әсіресе, ғылыми қауымды алаңдататыны тіл дыбыстарының айтылу нормасы сақталмауы болып отыр.

Жазу - әрбір халықтың рухани, мәдени өсуін, даму деңгейін көрсететін әлеуметтік мәні зор құбылыс. Ол өткен мен бүгінді, бүгін мен келешекті жалғастыратын алтын көпір. Сондықтан жазу, алфавит адамзат тарихындағы құнды дүниелердің бірі ретінде ұрпақтан-ұрпаққа мирас етіп қалдыратын байлығымыз.

Қазір Ресейлік басылымдарды кириллицада орыс та, қазақ та оқитын болғандықтан, латынға өткенде ол тек орыс оқырмандарымен ғана шектеледі, әрі қазақ оқырмандары үшін ықпалдылығын жояды. Ал латынға өтудің ең басты жетістіктерінің бірі- ұлттық ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету емес пе?

Латын әліпбиіне көшу – қазақ халқының алға жылжуына, жаңа заман талабына сай өсіп-өркендеуіне, болашақта еліміздің жан-жақты дамуына үлкен үлес қосып, жемісі мен жеңісін әкелері сөзсіз. Біз латын әліпбиіне көше отырып, өркениетті елдердің қатарына қосылып, тіліміздегі дыбыстық жүйелерді нақ анықтап, қазақ тілінің жазылуы мен дыбысталу кезінде сөздер қолданысындағы артық кірме сөздерден арыламыз. Сондықтан латын әліпбиіне көшу біз үшін, болашақ үшін әлдеқайда маңыздырақ. Елімізде латын әліпбиіне көшу мәселесі соңғы жиырма жылда көтеріліп, соның он жылында қызу талқыланып келеді. «Латын әрпіне көшу – қазақ тілін дамыту мен жаңғыртудағы ішкі қажеттілік».

Қалай болғанда да, латынға көшу – ешқандай дәлелдеуді қажет етпейтін аксиома деп есептеймін, латын әліпбиімен жазуды шынайы қолдаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Байтұрсынұлы А. «Қазақ» газеті 1914 жыл. №27
2. Қазақ әліпбиі / <https://kk.wikipedia>.
3. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру/Егемен Қазақстан, 12.04.2017 ж.
4. Сәдуақас Н.Ә. Қазақ тілі фонетикасының зерттелуі.– Ақтөбе: Литера- А, 2008

ӘОЖ 822. 511. 112

<https://doi.org/10.53355/m9227-4707-1277-b>

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ МАЗМҰНЫ – Қ. БІТІБАЕВАНЫҢ ОҚИТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ НЕГІЗІ

Қожағұлова Н., Педагогика ғылымдарының магистрі
Е.Берліқожанов атындағы №11 ОМ КММ, Талдықорған қаласы

E-mail: nazym_kojagulova@mail.ru

Мақалада Қанипа Омарғалиқызы – оқыту әдістемесіне енгізген жаңалығы, әдебиетті оқытудағы инновациялық технологияларының бүгінгі жаңартылған білім мазмұнымен байланысы, тың тұжырымдары мен өзіндік бастамаларын жүзеге асырудағы еңбегінің маңызы туралы ғылыми пікір пайымдалады.

Тірек сөздер: инновация, технология, рухани байлық, реформа, көшбасшылық, жобалау, модель, шығармашылық, зертхана.

В статье рассматривается научное мнение о новизне, которую Канипа Омарғалиевна внедрила в методику преподавания, связи инновационных технологий в преподавании литературы с современным обновленным содержанием образования, значении ее труда в реализации новых концепций и инициатив.

Ключевые слова: инновации, технологии, духовное богатство, реформа, лидерство, проектирование, модель, творчество, лаборатория.

Abstract The article discusses the scientific opinion on the novelty that Kanipa Omargaliyeva introduced in the method of teaching, the connection of innovative technologies in the teaching of literature with the modern renewed content of education, the importance of her work in the implementation of new concepts and initiatives.

Key words: innovation, technology, spiritual wealth, reform, leadership, design, model, creativity, laboratory.

Қанипа Омарғалиқызы – қазақ әдебиетін оқыту әдістемесін жаңа бір ұлттық белеске бағыттаған, технологиясын дамытуға айрықша үлес қосқан, шығармашыл ғалым - әдіскер, педагог - жаңашыл ұстаз. «Құрмет» орденінің иегері, КСРО Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген мұғалімі, Қазақстан Республикасының білім беру ісінің құрметті қызметкері, Қаз.ССР ағарту ісінің үздігі, КСРО ағарту ісінің үздігі, Республикалық БЖИ және С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің, Шәкәрім атындағы Семей университетінің профессоры Қанипа Омарғалиқызы – педагогика әлеміндегі ірі құбылыс, қазақ педагогикасының ірі тұлғасына айналған ұстаз.

Ұстаздың еңбегін дер кезінде әділ төрелігін айтқан, биік бағасын берген қоғам қайраткері, Халықаралық Абай Клубының президенті, жазушы Роллан Сейсенбаев: «Қанипа – Ұлы ұстаз, Ұлы әйел. Кеңестік дәуірдің кезінде Қазақстанда бірінші болып КСРО Мемлекеттік сыйлығын алу деген – нағыз батырлық», - деп бағалаған екен.

200-ге жуық ғылыми-әдістемелік мақалалардың, 40 кітаптың, 10 естеліктің авторы Қанипа Омарғалиқызы оқулықтар мен оқу әдістемелік құралдарын, Ежелгі дәуір әдебиетінен бастап, бүгінгі күнгі әдебиетке дейінгі оқу бағдарламаларын, сонымен қатар «Әдебиетті тереңдетіп оқыту» атты үш кітап та жазды. «Әдебиетті оқытудың тиімді жолдары», «М. Әуезов шығармашылығын оқыту», «Абай шығармашылығын мектепте оқыту», «Абай және Әуезов үндестігін оқыту», «Абайды таныту», «М. Әуезов мектепте», «Әуезовті оқыту әдістемесі» атты оқу-әдістемелік еңбектері бүгінгі жаңартылған бағдарламаны ұлттық тұрғыдан байытып, дамытуға зор үлес қосар еңбектер.

Ізденімпаз ұстаз әдебиетті тереңдетіп оқытудың проблемасымен мектепте сабақ бере жүріп, ұзақ жылдар іс-тәжірибелерін әріптестерімен бөлісіп, тың тұжырымдарын, бастамаларын батыл жүзеге асырды. Әдебиет алыптары Абай мен М.Әуезовтің адамзат баласына қалдырған мәңгі асыл мұраларын тереңдетіп оқыту жолдарын іздеді. Оларды оқыту туралы Республикада тұңғыш оқу әдістемелік құралдарын, бұрын оқу бағдарламаларында кірмей жүрген хас таланттарды қазіргі кезең әдебиетінің бір топ өкілдерін арнайы зерттеп, оқулық әрі әдістемелік бағдарламалар жазды. Сондықтан, Бітібаева Қанипа Омарғалиқызын – қазақ мектептерінде әдебиетті оқытудың өрісі кең, өзгеше жүйесін қалыптастырған шын мағынасындағы ұстаз, санаулы тұлғаларымыздың бірі деп мақтаныш тұтамыз.

Парасатты педагогтың қазақ әдебиетін терең, жан-жақты тануға, оны оқыту мәселелерін өрістетуге арналған еңбектері мен жаңашыл көзқарастары әркез зиялы қауымды сүйсіндіріп келеді. Сондай еңбектерінің бірегейі - «Қазіргі кезең әдебиетін тереңдетіп оқыту» атты оқу құралы. Бұл еңбекке дейін қазіргі қазақ әдебиетін мектепте оқыту мәселесі мүлде қолға алынбаған десе де болар еді. Осы еңбегінде мектеп мұғалімдері мен оқушылары үшін өте қажетті дүниені тереңінен қозғап, әдебиетіміздің 1960 жылдарынан 2000 жылдарына дейінгі аралықтағы қазіргі қазақ әдебиетінің белді өкілдері шығармашылығын сөз етеді.

Бұл еңбекті қазіргі кезеңдегі әдебиетті мектепте оқытудың негізгі оқулықтарының бірі деп айтуға болады. Себебі өте ауқымды күрделі кезең әдебиетін үш тарауға: 1- тарау «Тарихи романдардағы халық, ел тағдыры, тұлғалы адамдары, азаттық үшін күрес»; 2 - тарау «Қазақстан,

әдебиеттегі буырқанған ғасыр, қоғамдағы жаңғырулар, рухтағы жаңарулар лебі»; 3 - тарау «Әдебиеттегі махаббат, достық, табиғат, экология проблемалары, ондағы жаңа ғасыр лебі» деп лирикалық пафоспен үлкен бөлімдерге бөліп, осы тақырып айналасында ақын-жазушылардың шығармашылығын топтастырып, әрқайсысына терең поэтикалық талдау жасайды.

Елімізде білім беру саласында болып жатқан түбегейлі өзгерістер жайын сол кездің өзінде-ақ ұстаз өте көрегендікпен айтып, ұлттық мектептердің проблемасы жайлы: «Соңғы кезде еліміздің білім беру ісінде түбірлі өзгерістер болып жатқаны түсінікті. Білім стандартының жасалуы, басқа да жүріп жатқан реформалар күрделі, қиын, қарама-қайшы белестерді ақырын-ақырын артқа тастап, алға жылжып келеді. Қай заманда, қандай реформа болсын мектептің басты тұлғасы – мұғалім. Мемлекеттік білім саясаты да осы мұғалім арқылы жүзеге аспақ. Ал бүгінгі таңда мектептің, мұғалімнің қасиетті міндеті – рухани бай, жан-жақты дамыған жеке тұлға қалыптастыру», - деп білім беру саласына қатты алаңдап, мұғалім мен оқушы тұлғасына ерекше мән береді [1, 12]. Сол кездің өзінде-ақ, бүгінгі таңда айтып жатқан Рухани жаңғырудың бір негізі - ұлттық код мәселесі Қанипа Омарғализы еңбектерінің негізгі арқауы болатын. «Рухани байлық ең алдымен әр халықтың ұлттық әдет-салты, көзқарасы, шыққан түп тамырында жататыны белгілі», [1, 24]. - деп ұстаз жан-жақты дамыған жеке тұлға қалыптастыру үшін, ең алдымен әр халық өзінің салт дәстүрі мен түп тамырын білуі қажет деп санады.

Қоғамдағы әлеуметтік мәдени өзгерістер мен дамулар, реформалар өз кезегінде мектептің оқыту үдерісіне әсер ететіні сөзсіз. Оқитын пән қаншалықты жаңа, бағалы болса да, мұғалімнің шеберлігі қандай жоғары болсын, мұғалім мен оқушының өз белсенділігін туғыза алмаса, берген білім күткен нәтиже бермейді. Оқушының тұлға ретінде қалыптасуы ұстаз бен шәкірттің талабы мен белсенділігі арқылы жүзеге асады. Сондықтан, Қ.Бітібаеваның да бүгінгі жаңа технология-ның да басты мақсаттарының бірі – баланы оқыта отырып, ой еркіндігін, белсенділігін, ізденімпаздығын қалыптастыру, өз бетінше шешім қабылдауға дағдыландыру .

Қ.Бітібаева іс тәжірибесінің басты ерекшелігі, оқушылар сабаққа өздері мақсат қойып келеді. Ол мақсаттарды ұстаз диагностика, болжам үшін пайдаланады. Оның сабақ жоспары оқушы-субъектінің еркіндігіне жол ашады, оқушының да, ұстаздың да іс әрекеті түпкілікті нәтижеге қол жеткізудің өнімді еңбегіне айналады. Бұл туралы атақты педагог өзі де былай дейді: «Мақсатым – сабақты қызу еңбекке құру: сабаққа оқушыларды тыңдаушы дәрежесінде емес, еңбек етуші, білімді өз еңбегімен алушы (білімді өз еңбегіне қарай алушы) дәрежесінде қатыстыру. Олар – пікір айтушылар, қызу айтысқа қатысушылар, көркем шығармаға деген өз көзқарасы, эстетикалық талғамы қалыптасып келе жатқан азаматтар. Сол себепті де оларды сабақта үнемі іздендіріп отыруды мақсат етемін» [1,276].

Жаңашыл ұстаз Қ.Бітібаеваның іс-тәжірибесінен ұстаздың өз ізденісінен туған оқушыларды ғылыми-зерттеу жұмысына баулу мақсатындағы билер кеңесінің отырысы, мен-зерттеушімін, пікір қорғау, кіші зертханадағы ғылыми кеңес, ұлылар үндестігі, жобалар сайысы, шешендік турнирі, консилиум, сөз жарысы, өнер жарысы, есеп беру сабақтарында осындай білім беру мен білім алудағы жаңа тәсілдер туындап жатады. Ұстаз бұл тәжірибесі жайлы да: «Ары қарай әр топ өзінің шағын сабағын жүргізеді. Оны әр топтың жетекшісі өзі жүргізеді. Әр оқушы өз пікірін өлеңнен үзінді оқи отырып, немесе сыншылар еңбегінен нақты мысалдар келтіре отырып, дәлелдейді. Бір топ екінші топқа сұрақтар қояды, толықтырады, әдеби викториналар арқылы сабақты одан әрі жандандыруға болады. Әр топ өз тапсырмасы туралы сөйлеп болған соң, сол топтың жұмысына қорытынды ретінде ғалымдар пікірінен үзінділер оқудың маңызы ерекше болып табылады. «Сын тұрғысынан ойлау ұғымы белгілі бір идеяларды қабылдай отырып, оның неге қатысты екенін зерттеу, оларды жеңіл септикалық ойларға қарсы қоя білу, салыстыра алу, сол идеяларға қарсы көзқарастармен тепе-теңдікте ұстап зерттеу»- дейді [2, 265 б.].

«Ұстаздың әдебиетті оқыту пәлсапасы ой, ойлау, ойланту мәселелерінен тұрады. Әр сабақта оқушыға ой салу, ойланту ұстаздың әдістемесінің биік жемісі. Ол әдебиетті - ғылым, өнер

пәні ретінде қарастырады. Байырғы әдістемемен оқытылып келе жатқан әдебиет пәніне жаңа бетбұрыс әкеліп, инновациялық технологиямен оқыту мәселесін қазіргі педагогика ғылымының күн тәртібіне қойды. Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесін мүлде тың арнаға бұрды» [2.36].

Бүгінгі жаңартылған бағдарламаға сәйкес бағалау критерилері де ұстаз еңбегінен айқын көрініс тапқан. «Бағалау нормативі, оған қойылатын талаптар бағдарламада да берілген. Соны басшылыққа алу керек. Бағалау міндетті түрде түсіндірмелі талдау әдісімен беріледі. Бұл, әсіресе, бала білімін ауызша талдауда іске асырылады. Шығарма, мазмұндама сияқты жазба жұмыстардың аяғында пікір беріледі. Қателері жинақталып көрсетіледі. Талдау әдісімен бағалауда оқушылар пікірімен, сыныптың пікірімен есептесіп отырғаны да жөн. Оқушы өзіне қойылатын бағаға келісе ме, оны да білудің артықтығы жоқ - Кейде оқушыларға өз білімін өзіне бағалатудың да маңызы зор-дейді [2, 265 б.] тәжірибелі ұстаз.

Қазір балаларды қабілеті, ынтасы, икеміне қарай оқыту тәжірибеге молынан енуде. Бұл - аса құптайтын мәселе. Мұғалім алдында математикадан қабілетті оқушы отырса немесе әнші, өнерпаз бала отырса, қолы шебер, ісмер бала отырса, оған кешіріммен қарап, үлгерімін жақсарту үшін, ізденген жөн. Баға - тек бала білімінің анықтаушысы емес, ол мұғалім еңбегінің де жемісі, анықтаушысы болып табылады. Қазақстанның жан-жақты дамып, көркеюі үшін талантты да қабілетті оқушыларды тауып, оларды білім беру барысында дамыту өте маңызды.

Талантты және дарынды балаларды оқыту – мұғалімдерден едәуір күрделі ойлауды, талқылауды және мұқият жоспарлауды талап етеді. Дарындылық пен қабілеттіліктерді мұғалімдер, ата-аналар, топтың басқа мүшелері немесе балалардың өздері айқындай алады. Балалардың қабілеттіліктерін, біліктілігін, әлеуетті мүмкіндіктерін көрсету үшін оларға жағдай туғызу қажет және де бұл олардың ерте жасында олар үшін өте қиынға соғуы мүмкін.

Білім беруде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану оқушыларға ғылыми ұғымдарды түсіндіруді және олардың қабылдауын, түсінуін жеңілдетуге мүмкіндік беріп, мұғалімдерге сабақ беруде көмектесетін маңызды құрал болып табылады. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуы білімді бағалау және пайдалану жүйесін де уақтылы өзгертіп отыруды талап етеді. Осыған байланысты білім беруде қолданылатын әдіс-тәсілдер, әдістемелер, технологиялар жаңартылып отырады. Ұстаз еңбектерінен сонымен қатар, «ақпараттық-технологиялық карта» деген жаңа терминді кездестіреміз. Айталық, «Әдебиетті оқытудың әдістемесі мен технологиясы» еңбегінде ұстаз С.Сейфуллин мен М.Әуезовтің шығармашылығын толық танытатын технологиялық картаны ұсынады. Аталған технологиялық карталар - барлық ұстаздарға пайдалануға ыңғайлы, тақырыпқа байланысты толық ақпараттарды қамтитын, жүйелі, ғылыми негізделген дайын дидактикалық өнім.

Қазақстан Республикасының дербес мемлекет болып әлемдік кеңістікте нығая түсуі еліміздегі білім беру саласында инновациялық технологияларды кеңінен қолдануға бағытталған бетбұрыстарды талап етіп отырғаны белгілі. Мемлекеттік тілді оқытуда жаңа технологияларды сабақта жан-жақты қолдану жаңаша оқытудың тиімді жолдарының бірі болып табылатыны сөзсіз.

Білім берудегі басқару және көшбасшылық – білім берудің кез келген жүйесіндегі тұрақты даму мен өзгерістердің сырттан енгізілуі мүмкін емес, олар нақты сыныптардағы мұғалімдердің тәжірибесі мен түсініктеріндегі өзгерістерден бастау алуы керек деген тұжырымға саяды. Бағдарламаның негізгі идеясын сыни тұрғыдан бағалау, өзгерту және тәжірибе мен білім саясатын қайта бағалау нәтижесінде мұғалімдер бастамасымен барлық деңгейлерде өзгерістердің іске асырылатынына негізделеді. Білім беру сияқты көшбасшылық та адамның тұрақты дамуына әкелетін негізгі қабілеті болып табылады.

Әр жылдары жарық көрген еңбектері, әдістемелік құралдары бүгінгі таңдағы рухани жаңғыру жолына апарар дара жол болмақ. Еңбектерінде әдебиетті тереңдетіп оқытудың инновациялық технологиясы, оқытудың өзекті мәселелері, әдебиет сабағында әдіс-тәсілдерді таңдау жолдары, әдеби талдаулардың бағыттары мен тәсілдері, әдебиеттің жанрларын оқытудың

ерекшеліктері, автор шығармаларының әр алуандығын ескере отырып оқыту керектігін баса айтады. Еңбектерінің өміршендігінің басты өлшемі тәжірибе мен ұштас болуында.

Қанипа Омарғалиқызы «Өзекті мәселені іздеудің ең оңтайлы жолы – бір нәрсені әр түрлі жағынан көре білу, дайын тұжырымдардың, өзіне де сыни көзқараспен қарау, басқа шешімін іздеу», - дейді [2]. Тереңдетіп оқыту мәселесінде «өзіндік пікірі, оқулық білімі, мұғалім түсінгі, ғалымдар еңбектері осы төртеуі қабаттасып келгенде ғана терең білім беріледі» басты өлшемі осы төрт бірлік. «Төрт құбыласы тең» болу деген халық даналығы осы төрттікті меңзеп тұрғандай. Түсінігі терең ұстаз, тұщымды ғалымдар тұжырымы, кемел оқулық, арқылы өзіндік пікірді қалыптастырса, нәтежелі жемісті терең білімнің көрсеткіші екенін айқындап берді [4].

XXI ғасыр – жаһанданған, білім мен ғылымның модернизацияланған ғасыры. Білім саласындағы жаңа ағымдар, ақпараттану саласындағы тың қозғалыстар, әлемдік білім кеңістігіне енудегі мақсаттар мен міндеттер қазіргі білім ордалары мен ұстаздар қауымынан да жаңаша ізденісті, шеберлікті талап етуде.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және азаматтық құндылықтар мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқуыдың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желіге шығу», - делінген. Яғни, ұлттық құндылығымызды сіңірген халықтық педагогикадағы тағылымдарды ұрпақ тәрбиелеудің басты көзіне айналдыру шарт. Заман талабы өзгерген сайын мұғалімдер қауымына да жүктелетін талаптар саны артып отыр. «Жаңа заманның талап етіп отырған ұстаздары қандай болу керек?» деген сауалға әр ұстаз тек білім берумен ғана емес, шығармашылық ісімен, ғылыми ізденісімен ғана жауап бере алатыны сөзсіз.

Сондықтан мұғалім өз жұмысын оқушының өздігінен білім алуына бағыттауы қажет. Оқытуда осы мүддеден шығатын жаңа технология түрлері көп. Оқушының өзіндік қабілетін қалыптастыруға және білім алуға, дайындығын жетілдіруге оңтайлы алғышарт бола алатын технологияның бірі-жаңашыл ұстаз Қанипа Бітібаеваның іс-тәжірибе негізінде құрастырған әдебиетті оқытудың инновациялық технологиясы дер едім.

Қ.Бітібаеваның әдебиетті оқытудағы инновациялық технологиялары-баланы ізденімпаздыққа, өз бетімен білімін жетілдіруге, өзінің ішкі мүмкіндіктерін тануға жетелейтін озық әдістер мен тәсілдер. Қазіргі таңда қолданыста жүрген «модель», «жоба», «бағалау парағы», «постер жасау», «миға шабуыл», «семантикалық карта» терминдері ұстаз еңбегінде, оның білім беру әдіс - тәсілдерінде бұрыннан бар екендігін еңбектерінен көре аламыз.

Ұстаздың «Ой тастау, ойланту, ойлау» технологиясы әдеби айтыс, пікірлесу, диалогиялық әңгіме, проблема шешу, іздену сияқты өнімді әдістермен қатар оқушылардың өз бетімен ізденуіне, зерттеу жұмысына негізделеді. Жобалау, модель жасау, оқушыларды өз беттерімен жаңа өнім жасауға бағыттау – ұстаз технологиясының ең негізгі алтын дінгегі. Оның барлығында оқушы жеке тұлға, дара субъект ретінде қабылданады [3,20].

Қ.Бітібаева әдебиетті «өмір сабағы, өнер сабағы, ой сабағы, ойлану сабағы» – деп білген. Ол өзінің әр сабағын кішігірім өнер туындысы дәрежесіне көтеруді мұрат еткен ұстаз. Қанипа апамыз өткір ойы, батыл пікірі, оқу тәрбие процесін жетілдіруде тың серпіні бар, шығармашылық зертханасы қалыптасқан өте іскер жаңашыл мұғалім болған. Бұл барша ұстаздар қауымының пікірі десек те болады.

«Қанипа Бітібаева – оқыту процесінде баланың рухани жан-дүниесін, ой еңбегінің күрделі процесінің заңдылықтарын, жеке адамның қалыптасу ерекшеліктерін зерттеуші ұстаз» - дейді педагог-ғалым Ф.Оразаева [6,12].

Қазақ халқының «рухани көсемі» А.Байтұрсынов: «Ең әуелі мектепке керегі білімді, педагогика мен методикадан хабардар, оқыта білетін мұғалім», «Өз алдына ел болуға өзіндік тілі, әдебиеті бар ел ғана жарай алады», «Жақсы дерлік те, жаман дерлік те бір әдіс жоқ. Олақтықтың белгісі – бір ғана әдісті болу; шеберліктің белгісі – түрлі әдісті болу; әдісті көп білуге тырысу керек; оларды өзіңе сүйенетін қолғабыс нәрсе есебінде қолдану керек»-

деген болатын. Педагогикадан оқулық жазған алаш ақыны М.Жұмабаевтың айтқан тамаша пікірі бар: «Жаратылыстың құшағында, меруерт себілген көк шатырдың астында, хош иісті жасыл кілем үстінде, күнмен бірге күліп, түнмен бірге түнеріп, желмен бірге жүгіріп, алдындағы малымен бірге өріп, сары сайран далада тұрып өсетін қазақ баласының қиялы жүйрік, өткір, терең болуға тиісті». «... Баланың атаға тартуы рас болса, сиқырлы даланың баласы–қазақ баласы қиялқұмар болуға тисті»- деп оқушы шығармашылығына бағыт-бағдар беруді ең алғаш білім мазмұнына енгізуді қолға алған болатын.

Жарты ғасырға жуық ұстаздық еңбек еткен, есімі одаққа танымал, аңыз адамға айналған Қанипа Омарғалиқызы Бітібаеваның өмір мектебі жайлы сыр шерткен соңғы жазған «Егіз өрім» атты кітабындағы өз сөзіне үңілетін болсақ: «Таңымды «мектеп» деп, түнімді «мектеп» деп жүріп өткізген 45 жылдың қалай өткенін білмей де қалдым..., Мен бала махаббатынан, оқушы сүйіспеншілігінен артық бақыт, қуанышты сезінбедім» -деп өмірін ұстаздық қызметке қалтқысыз арнаған, ұлт болашағын ойлаған алаш арыстарының аманатын арқалап, ұлт болашағы жастарымызға терең білім беру жолында аянбай тер төккен ұстаздың есімі ұлттық педагогикада алтын әріптермен жазылып қалғаны анық.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Бітібаева Қ. Әдебиет пәнін оқытудың тиімді жолдары. Мұғалімдерге арналған құрал. – Алматы: Рауан, 1990. - 199 бет.
2. Келгенбаева Б.Б. «Әдебиетті тереңдетіп оқыту» туралы сөз .Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Хабаршысы No 1.61) 2008
3. Бітібаева Қ. Әдебиетті оқыту әдістемесі мен технологиясы: Екінші басылымы. - Алматы: Мектеп 2003. - 336 бет.
4. Бітібаева Қ.О. Оқушыларды ғылыми – зерттеу жұмысына баулу жолдары. Мұғалімдерге арналған құрал. - Алматы: Рауан, 1990. - 199 бет.
5. Бітібаева Қ. Құдайбергенова Г. Мұқашева М. Әдебиетті оқытудың инновациялық технологиясы. Өскемен, 2002ж.
6. Оразбаева Ф. Ой салу - ұстаздан, ойлану – шәкірттен//Егемен Қазақстан. 2005,15. 12

УДК 37

<https://doi.org/10.53355/s2094-1395-1270-h>

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ГЕЙМИФИКАЦИИ В ОБУЧЕНИИ ПРОГРАММИРОВАНИЮ

Мамет Б.Г., магистрант 2 курса

Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы

E-mail: mbinurym@gmail.com

Бүгінгі оқушылар цифрлық технологиялардың тумалары. Олар сандық технологиямен өсті. Мұғалімдер оқу процесін оқытудың әр түрлі стилі және оқыту мен оқытуға қойылатын жаңа талаптары бар студенттерге бейімдеуге байланысты маңызды мәселелерді шешуге мәжбүр. Гамификация-бұл оқушылардың ынтасы мен белсенділігін арттыратын білім беру тәсілдері мен әдістерінің бірі. Мақалада бағдарламалауды үйрену кезінде онлайн ойындарды қолдану мәселесі қарастырылады.

Тірек сөздер: *Гамификация, сандық технологиялар, ойындар, заманауи білім, CodeCombat.*

Сегодняшние учащиеся - уроженцы цифровых технологий. Они выросли на цифровых технологиях. Учителям приходится решать важные вопросы, связанные с адаптацией учебного процесса к студентам, у которых разные стили обучения и новые требования к преподаванию и обучению. Геймификация – это один из образовательных

подходов и методов, повышающих мотивацию и вовлеченность учащихся. В статье рассматривается вопрос использования онлайн-игр при изучении программирования.

Ключевые слова: Геймификация, цифровые технологии, игры, современное образование, CodeCombat.

Today's students are natives of digital technologies. They grew up on digital technologies. Teachers have to solve important issues related to the adaptation of the educational process to students who have different learning styles and new requirements for teaching and learning. Gamification is one of the educational approaches and methods that increase the motivation and involvement of students. The article discusses the use of online games in the study of programming.

Key words: Gamification, digital technologies, games, modern education, CodeCombat.

Геймификация — это использование игрового мышления, подходов и элементов в контексте вне игровом пространстве. Использование игровой механики повышает мотивацию и обучение в формальных и неформальных условиях (GamifyingEducation.org). Различные определения перекрывают друг друга, и их можно обобщить следующим образом: Геймификация — это интеграция игровых элементов и игрового мышления в деятельность, не являющуюся игрой.

Игры имеют некоторые отличительные особенности, которые играют ключевую роль в геймификации:

- **пользователи** все участники - сотрудники или клиенты (для компаний), студенты (для учебных заведений);
- **проблемы / задачи** что пользователи выполняют и продвигаются к поставленным целям;
- **Баллы** которые накапливаются в результате выполнения задач;
- **уровни** какие пользователи проходят в зависимости от баллов;
- **значки** которые служат наградами за выполнение действий;
- **рейтинг пользователей** по своим достижениям.

Использование игровой механики улучшает способность к обучению новым навыкам на 40%. Игровые подходы приводят к более высокому уровню приверженности и мотивации пользователей к деятельности и процессов, в которых они участвуют.

Основные проблемы современного образования связаны с недостаточной вовлеченностью и мотивацией учащихся к активному участию в учебном процессе. В связи с этим преподаватели стараются использовать новые примеры и приемы, чтобы стимулировать активность студентов и мотивировать их на участие в обучении. Одним из возможных решений является поощрение усилий и достигнутых результатов наградами, что ведет к повышению мотивации к участию и активности. Это решение основано на использовании игровых элементов в процессе обучения[1].

Новое поколение студентов с изменением технологии учебная среда и ожидания меняются, учебная среда и программы корректируются в соответствии с этими требованиями. По этой причине в последние годы наблюдается значительный рост образовательных исследований по созданию альтернативных процессов в классе, направленных на улучшение процессов обучения учащихся. Не всегда возможно интегрировать новые технологии и различные методы в классную комнату из-за технических трудностей и ограниченных ресурсов. По этой причине преподаватели ищут альтернативные методы, которые они могут легко применять. Игра была одним из самых полезных, экономичных и действенных методов, которые можно использовать в образовательной среде.

Игра — это использование игровых элементов в неигровом контенте. В игре неигровые среды или контексты обеспечивают решение проблемы и повышают мотивацию людей к решению проблемы. Веселые и мотивирующие элементы, присущие играм, включены в игру. С момента ее появления в 2010 г. наблюдается значительный рост

образовательной работы с игрой, и многие исследования показали, что полезное обучение стало возможным благодаря игровым приложениям.

Известно, что элементы игры повышают внутреннюю мотивацию учащихся, особенно в играх, проводимых в учебной среде. Известно, что учителя используют на уроках игры и игровые элементы. Награды, присуждаемые учителем в классе, такие как составление рейтингов, улучшение поведения ученика, демонстрирующего положительное поведение, входят в число приложений, которые часто делаются в школах.

Учитывая, что игры по своей природе создают веселую учебную среду, во многих исследованиях игра была интегрирована в классную среду, и было изучено влияние игры на учебную среду.

Геймификация в образовании – это использование игровых механик и элементов в образовательной среде. Электронное обучение, основанное на современных ИКТ, создает благоприятные условия для реализации геймификации – процессы обработки данных учащихся и отслеживания их успеваемости автоматизированы, а программные средства могут формировать подробные отчеты.

Существует множество программ и сайтов для геймификации. Некоторые из них являются сетевыми (облачными сервисами) и не требуют установки специального программного обеспечения и обеспечивают доступ в любое время и из любого места. Среди самых популярных инструментов геймификации: Socrative, Kahoot!, FlipQuiz, Duolingo, Ribbon Hero, ClassDojo и Goalbook. BadgeOS™ и его надстройка BadgeStack — это бесплатный плагин для WordPress, который автоматически создает различные типы достижений и страницы, необходимые для настройки системы значков.

Mozilla Open Badges Project — это проект, цель которого — обеспечить идентификацию и признание приобретенных знаний и навыков учащихся за пределами классной комнаты — результатов неформального обучения. Через проект Mozilla Open Badges любой может выдавать выигрыши и отображать значки через общую техническую инфраструктуру (Mozilla Open Badges)[2].

Несмотря на то, что в последние годы наблюдается рост исследований игр, нет исследований на любом возрастном уровне, основанных на общей теоретической инфраструктуре. По этой причине видно, что необходимо увеличить количество игр, предназначенных для нового поколения учащихся начальных классов, которые больше интересуются цифровыми играми. Считается, что для учащихся младшей возрастной группы будет создана более поучительная и веселая учебная среда за счет использования игровых элементов в области, где существуют различные нагрузки, особенно обучение программированию.

Программирование является одним из основных навыков для студентов в технологических областях, связанных с информатикой. Понимание основных концепций является центральной опорой эволюции обучения. Однако при изучении этой темы было выявлено несколько проблем, и были предложены стратегии для решения этих проблем. Однако по-прежнему необходимо изучать и исследовать различные проблемы, связанные с обучением программированию. Область компьютерных наук постоянно развивается, и подходы к преподаванию/изучению программирования должны следовать этой эволюции. Следовательно, необходимо выявлять и изучать новые педагогические подходы, которые сосредотачивают учащегося на обучении и способствуют улучшению восприятия трудности, что может привести к вовлечению учащихся в процесс обучения.

Обучение информатике, особенно обучение программированию, является одной из областей, которая в силу своих особенностей требует, среди прочего, абстрактного мышления, навыков решения проблем и представляет собой постоянную проблему для преподавателей. Определить образовательные стратегии, которые помогут сосредоточить внимание студента на обучении и, следовательно, способствовать смягчению проблем удержания и отсева студентов по этим дисциплинам[3].

Тот факт, что обучение программированию — сложный и утомительный процесс, является одной из причин, по которой у людей младшей возрастной группы возникают разные

Для изучения конкретного языка программирования созданы такие известные игровые ресурсы, как JavaRush, Codecombat, Ruby Warrior и др., в которых предлагается изучить конкретный язык программирования или выбрать из списка поддерживаемых игровой платформой языков. Например, на платформе JavaRush, как понятно из названия, предлагается изучить язык программирования Java. Изучение происходит в виде онлайн-игры, где каждый уровень представляет отдельную солнечную систему на ее звездной карте. Выполняя успешно задания, космический корабль перелетает от одной звездной системы к другой. Немного, по-другому устроена онлайн-игра Ruby Warrior. Программный код здесь так же пишется в браузере, но на языке Ruby, а в качестве героя игры выступает 8-битный рыцарь, которому предстоит совершить путешествие по опасным пещерам и замкам, чтобы найти принцессу. Стиль самой игры и музыкальное сопровождение напоминает хорошо известные 8-ми битные игры (приставки). Всевозможные ловушки, опасности и препятствия, которые будут попадаться главному герою на его пути, необходимо будет преодолеть с помощью программного кода. Игра имеет различные уровни сложности, поэтому можно начать писать код, даже не имея опыта в программировании. И наконец, онлайн-игра от разработчиков CodeCombat предлагает учиться программированию, в формате игр RPG (англ. Role-Playing Game – ролевая игра). Обучение можно начинать, не имея опыта в программировании, и к тому же есть возможность выбора языка программирования. Данный ресурс предлагает изучить язык программирования Python или JavaScript, а нарастающие по сложности уровни игры, позволяют сделать это довольно интересно и легко. Пользователю предстоит выступить в роли волшебника и с помощью программного кода менять окружающий игровой компьютерный мир. Для каждого уровня ставится определенная задача – например, собрать самоцветы, которые помогут призвать юнитов (союзников) и найти выход из лабиринта.

Экспериментальная работа по моей магистерской работы проводится на базе Южно-Казахстанском педагогическом университете. В эксперименте принимают участие 30 обучающихся в возрасте от 10 до 17 лет. Успешность прохождения уровней в онлайн играх проверяется учителем, который отмечает прохождение уровней учениками в электронном журнале (Рис 1). Большинство онлайн-игр некий исполнитель должен преодолеть определенный маршрут, код которого (или алгоритм) ученики должны составить (Рис 2).

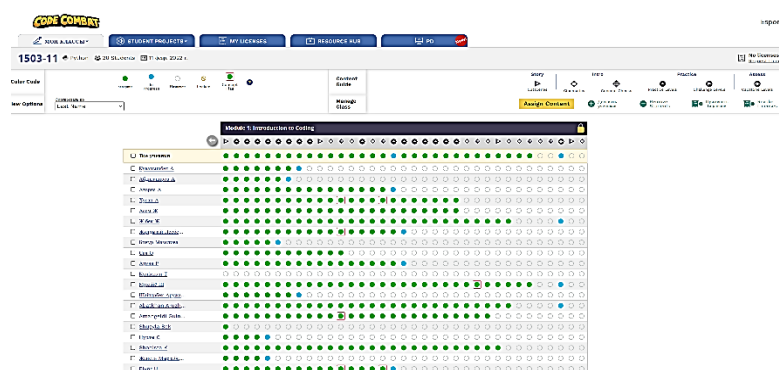

Рисунок 1. Электронный журнал

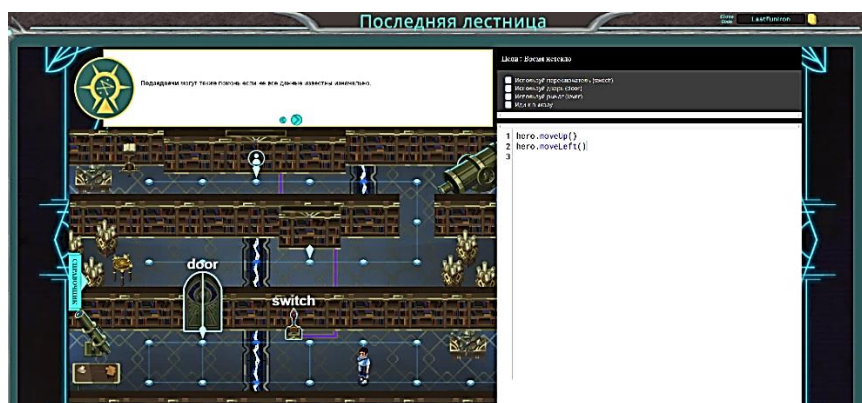

Рисунок 2. Пример задачи в CodeCombat

Умение писать программный код и составлять алгоритмы, позволяет ученикам развивать аналитическое мышление, способствует развитию логики, развивает внимательность, память, воображение, креативность. Ученики, научившись строить алгоритм, лучше начинают понимать природу и устройство мира, выстраивают логические цепочки событий и предсказывать результат. Очевидно, что раннее обучение позволяет и раньше раскрыть такие стороны личности ученика, как изобретательность и креативность, а использование онлайн-игр снимает проблему мотивации и заинтересованности. Конечно, научить писать программы для промышленных программных комплексов или систем – это достаточно сложная задача, но изучить базовые понятия и возможности – это задача, которая может быть решена с использованием онлайн-игр.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Gabriela Kiryakova , Nadezhda Angelova , Lina Yordanova. GAMIFICATION IN EDUCATION. 9th International Balkan Education and Science Conference, October 2014, Edirne, https://www.researchgate.net/publication/320234774_GAMIFICATION_IN_EDUCATION
2. Siti Azreena Mubin, Matthew Wee Ann Poh and Azrul Hazri Jantan, Gamification in Programming Language Learning: A Review and Pathway, International Journal of Advanced Research in Engineering and Technology, 11(12), 2020, pp. 1148- 1155
3. CodeCombat [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://codecombat.com/play> (дата обращения: 24.11.2017)
4. Минкин А.В., Старостин В.А. Использование онлайн-игр при изучении программирования // Интернетжурнал «Мир науки», 2018 №4, <https://mir-nauki.com/PDF/62PDMN418.pdf> (доступ свободный). Загл. с экрана. Яз. рус., англ.

ӘОЖ 541.124

<https://doi.org/10.53355/c3825-3326-9082-f>

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ МАЗМҰНЫ БОЙЫНША ГУМАНИТАРЛЫҚ БІЛІМ МЕН ТӘРБИЕ БЕРЕТІН ПӘНДЕРМЕН ОҚУШЫЛАРДЫ АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРҒА ТӘРБИЕЛЕУ

Меңғали Ә.М., 3 курс студенті

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: mengaliyeva00@bk.ru

Мақалада жаңартылған білім беру жүйесіндегі гуманитарлық білім мен тәрбие беретін пәндерді оқыту арқылы оқушыларды адамгершілік құндылықтарға тәрбиелеу

ерекшеліктері қарастырылады. Адамгершілік құндылықтарды қалыптастыру барысында әдістер мен формалардың дұрыс таңдалуы ұстазға байланыстығы көрсетілген.

Тірек сөздер: жеке тұлға, адамгершілік құндылық, жаңартылған білім беру жүйесі, гуманитарлық пәндер.

В статье рассматриваются особенности воспитания нравственных ценностей учащихся через преподавание предметов гуманитарного образования и воспитания в системе обновленного образования. Показано, что от педагога зависит правильный выбор методов и форм в процессе формирования нравственных ценностей.

Ключевые слова: личность, нравственные ценности, обновленная система образования, гуманитарные дисциплины.

The article discusses the features of the education of moral values of students through the teaching of subjects of humanitarian education and upbringing in the system of updated education. It is shown that the correct choice of methods and forms in the process of forming moral values depends on the teacher.

Key words: personality, moral values, updated education system, humanities.

Барлық заманда адамның ең бірінші адамгершілік құндылықтары жоғары бағаланған.

Адамгершілік құндылықтар жеке тұлғаның жан-жақты дамуына жауапты. Осы құндылықтар адамның жеке басын, оның басқалармен қарым-қатынасын, мінез-құлқын, оның түсінігін көрсетеді. Адамгершілік құндылықтар жан тыныштығын, тұрақтылықты, жаһандық қоғамға үйлесімділікті әкелуі мүмкін.

Осы кезеңге дейін адамгершілік құндылықтар бірнеше аспектілер бойынша зерттеліп, қарастырылған.

Адамгершілік құндылықтардың философиялық аспектісі бойынша зерттеген ғалымдар В.Брожек, Г.Гегель, О.Г.Дробницкий, А.Г.Здравосмыслов, И.А.Ильин, К.Ясперс, И.Кант, М.С.Каган, В.Н.Сагатов, В.П.Тугарин, Камю. Қарым-қатынас теориясына негізделген адамгершілік құндылықтарды тәрбиелеудің психологиялық тәсілдері Б.Г.Ананьев, Л.И.Божович, Л.С.Выготский, Н.С.Лейтес, Д.И.Фельдштейн, В.Д.Шадриков зерттеулерінде қарастырылған. Адамгершілік құндылықтарды тәрбиелеудің педагогикалық аспектісі В.И.Андреев, Е.В.Бондаревская, Н.Е.Барышников, Т.И.Власова, В.А.Караковский, Б.Т.Лихачев, З.И.Васильева, А.С.Макаренко және т.б. педагогтардың зерттеулерінде ашылған. Н.Е.Барышников, И.А.Колесникова, А.И.Селиванова, Е.Н.Степановтардың еңбектерінде оқушылардың құндылықтарын тәрбиелеудегі сынып жетекшісінің рөлі зерттелген болатын[1].

Адамгершілік тәрбие мәселесінің өзектілігі, кем дегенде, төрт позициямен байланысты:

Біріншіден, біздің қоғам тек біліммен шектелген ғана емес, сонымен қатар керемет жеке қасиеттері бар, адамгершілігі жоғары тұлғаларды дайындауды қажет етеді.

Екіншіден, қазіргі уақытта баланың ақыл-ойы мен сезімдеріне, қалыптасып келе жатқан адамгершілік құндылығына әртүрлі әсер ететін факторлар көп.

Үшіншіден, білімнің өзі моральдық тәрбиенің жоғары деңгейіне кепілдік бермейді, өйткені тәрбие-бұл адамның күнделікті мінез-құлқындағы оның басқаларға деген көзқарасын анықтайтын жеке қасиет.

Төртіншіден, моральдық біліммен қаруландыру өте маңызды, өйткені олар баланы қазіргі қоғамда бекітілген мінез-құлық нормалары туралы хабардар етіп қана қоймайды, сонымен қатар нормаларды бұзудың салдары немесе осы әрекеттің айналасындағы адамдар үшін салдары туралы түсінік береді[2].

Адамгершілік құндылықтар түсінігіне келетін болсақ, бірнеше анықтамалар бойынша түсіндіруге болады.

Құндылықтар (адамгершілік) - қоғамның моральдық қатынастарының көріністерінің бірі. Біріншіден, адамның адамгершілік мәні, қадір-қасиеті (адамдар тобы, команда) және оның іс-әрекеттері немесе қоғамдық институттардың адамгершілік сипаттамалары; екіншіден, моральдық сана саласына қатысты құндылықтар-моральдық нормалар, принциптер, идеалдар, жақсылық пен жамандық, әділеттілік, бақыт ұғымдары[3].

Адамгершілік құндылықтар дегеніміз - бұл адамға өзінің адамдық қасиеттері мен қадір-қасиеттерін жетілдіруге ұмтылатын өмір сезімін беретін мінез-құлық, сондықтан кейбір құндылықтарға немесе басқаларға байланысты өмір сүру жеке және еркін шешім болып табылады[4].

Жаңартылған білім беру бағдарламасы тәрбие бағыттарының ішіндегі рухани-адамгершілік бағыты ең бірінші орынға орналастырған. Біздің ойымызша, адамгершілік құндылық тақырыбы әрбір пәнге қатысты. Мысалға алатын болсақ, бәрімізге белгілі өзін-өзі тану, әдебиет, қазақ тілі, биология, тарих, музыка және т.б. пәндер. Бұл пәндер арқылы ұстаздар балалардың адамгершілік туралы түсінігі мен білімін молайта алады. Жаңартылған білім беру жүйесінде тек қана оқушылар ғана ізденіс үстінде болмай, сонымен қатар ұстаздар да өздерінің біліктіліктерін арттырып отырады. Жаңартылған білім беру бағдарламасының мазмұнында, болашақта бәсекеге қабілетті тұлғаны дайындау үшін барлығы қамтылған (Кесте 1).

Кесте 1

Жаңартылған білім беру бағдарламасының мазмұны

Жаңартылған білім беру мазмұны	
Құндылықтар	Практикадан теорияға
Күтілетін нәтижелер, оқу мақсаттары	Пәнаралық байланыс
Дағдыларды дамытуға көңіл бөлу	Үш тілдік саясат
Спиральды оқыту формасы	Оқыту тәсілдері: жүйелік-әрекеттік тәсіл
ҚҰНДЫЛЫҚТАР	
Патриоттылық	Ашықтық
Сыйластық	Ынтымақтастық

Жеке тұлғаны дамытуда адамгершілік құндылықтарды оқыту жеке және әлеуметтік қатынастарды, махаббатты, бейбітшілікті, өзара түсіністіктің ізгі ниетін дамытуға ықпал етуі мүмкін. Жоғары оқу орны оқытушыларының білімгерлерге құндылықтарды сіңірудегі рөлі маңызды болып отыр, өйткені білім беру әлеуметтік және моральдық құндылықтардың өркениеті үшін қуатты құрал болып табылады. Ұстаз өз мінез-құлқында ар-намыс, адалдық, қайырымдылық пен әділеттілік құндылықтарын көрсетуі тиіс. Ұстаз адалдық, ашықтық, шынайылық, зайырлы дүниетаным, ғылыми темперамент, қолбасшылықтың эмоциялық тепе-теңдігі және мейірімділік және позициялық жағымды ойлау сияқты негізгі құндылықтарға ие болуы тиіс. Ұстаз жақсы азамат болудың құқықтары мен міндеттері туралы хабардар болуды арттыруға ұмтылуы тиіс. Ұстаздың тұлғасы оқушыға терең әсер қалдырады. Оқушылар мекемеде өз ұстазымен өзара іс-қимыл жасайды және достық, бауырластық, бейбітшілік және т.б. құндылықтарды түсінеді[5].

Білім беру барысында адамгершілік құндылықтарға тәрбиелеудің біраз әдістері және өткізілу формалары бар. Және де ол әдістердің тиімді болуы тікелей ұстазға байланысты. Оқушыларға өтілген сабақ, берілген тапсырма немесе мәліметтер оларды қызықтыруы тиіс. Білім беру барысында жаңартылған білім беру жүйесі бойынша мұғалім тек бағыттаушы, ал оқушы ізденіп өзі талаптануы керек. Оқушылардың еңбегінің әділ бағалануы және де құндылықтардың дұрыс қалыптасуы, сабақ жоспарының критерийлері дұрыс қойылуына байланысты. Адамгершілік құндылықтарды қалыптастыруға тәрбиелеуге көмектесетін әдістер кестеде көрсетілген (Кесте 2).

Кесте 2

Білім беру барысында оқушылардың адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру

Мақсатты компонент	
<i>Мақсат:</i> Биологияны оқыту процесінде оқушылардың адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру	
Мазмұнды және процесстік компонент:	
<i>Міндеттері:</i> Негізгі адамгершілік құндылықтар(санаттар)білімін қалыптастыру; Құндылықтарды интернационализациялау үшін жағдай жасау; Оқушылардың өзіндік қызметін ынталандыру және ұйымдастыру; Құндылықтардың қалыптасу дәрежесін диагностикалау және одан әрі педагогикалық әсерді коррекциялау.	
Негізгі адамгершілік құндылықтарының мәні туралы білім Биологиялық білім, біліктіліктер, дағдылар Метапәндік ұғымдар Философиялық түсініктер	
Нәтижелі компонент	
<i>Әдістер</i> Әңгіме Мысал әдісі Дискуссия Ойын әдісі Проблемалық жағдайлар әдісі	<i>Формалары</i> Сабақ Факультатив(қосымша) Үйірме Интерактивті ойын Экскурсия
<i>Тұлғаның адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру критерийлері</i> - рухани-адамгершілік саладағы хабардарлықтың жоғары деңгейі; - мақсат қою мен іс-әрекеттегі адамгершіліктің жоғары дәрежесі; - тұлғаның рухани-адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуының жоғары дәрежесі.	

Қазіргі таңда жас ұрпақ қоғамның және білім беру жүйесінің өзгерісте болуына байланысты күрделі әлеуметтік жағдайда қалыптасып қана қоймай, ол құндылықтардың өзгеруімен және адамдардың гуманистік әлеуетінің төмендеуімен сипатталады. Құндылық апаты болмас үшін жас ұрпаққа барынша үздік тәрбие және білім беру ұстаздардың мақсаты. Апаттың алдын алу үшін, білім беру кеңістігінде оқушылардың адамгершілік құндылықтарын мақсатты түрде қалыптастырудың өзектілігі артып отыр. Бүгінгі таңда балалардың санасының өзгешелігіне байланысты адамгершілік құндылықтарды қалыптастыруға көмектесетін шынайы жолдар ұсынылуы тиіс. Адамгершілік құндылықтардың қалыптасуына қазіргі заманғы жағдайларға барабар тәсілдер іздестіру керек.

Оқушыларға білім беру барысында біріншіден, адамгершілік құндылық жайында түсінікті қалыптастыру керек. Оған қол жеткізу үшін жаңартылған білім беру бағдарламасында енгізілген әдіс тәсілдерді қолдану қажетті. Спиральды оқыту формасы бойынша қарапайым түсініктерден күрделі ұғымдарға өтуге болады.

Осылайша, оқушыларды адамгершілік құндылықтарға тәрбиелеу жаңартылған білім беру бағдарламасының аясында жүзеге асады деп санаймыз. Жаңартылған бағдарламаны қолдану барысындағы мұғалімдердің міндеті-оқушыларға негізгі адами нормалар мен моральдарды сіңіру, толеранттылық пен басқа мәдениеттер мен көзқарастарға құрмет қалыптастыру, жауапты, дені сау баланы тәрбиелеу.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Акутина С. (2003) Диссертация: Воспитание нравственных ценностей у старшеклассников как направление деятельности классного руководителя в условиях целостного учебно-воспитательного процесса // <https://dodiplom.ru/ready/104688>.
2. Казменко Л. (2016) Исследовательская работа на тему: "Проблемы духовно-нравственного воспитания" // (<https://infourok.ru/issledovatelskaya-rabota-na-temu-problemi-duhovno-pravstvennogo-vospitaniya-730015.html>).
3. Кон И.Г. Словарь по этике // <http://philosophy.niv.ru/doc/dictionary/ethics/index.htm>
4. ABC анықтамасындағы «Адамгершілік құндылықтардың анықтамасы». 2019 жылдың 11 шілдесінде ABC анықтамасы // <https://kk.warbletoncouncil.org/valores-morales-10606>.
5. Paul R.(2021) Moral Values for Students: A Necessary Part of the Curriculum // <https://soapboxie.com/social-issues/Teaching-Moral-Values-in-School-A-Necessary-Part-of-the-Curriculum>.

ӘОЖ 541.124

<https://doi.org/10.53355/q5587-4455-9855-w>

ЖОО-НЫҢ ОҚУ-ТӘРБИЕ ҮРДСІНДЕ БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ- ПСИХОЛОГТАРДЫҢ КӘСІБИ-ТҰЛҒАЛЫҚ ЖЕТІСТІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Мырзахметова А.А., 2 курс магистранты

Ғылыми жетекші: Наубаева Х.Т., п.ғ.д., доцент, қауымдастырылған профессор

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: m.a.ainur@mail.ru

Зерттеудің өзектілігі психологиялық-педагогикалық кадрларды даярлаудың инновациялық технологияларын іздеу қажеттілігімен байланысты. Зерттеу кәсіби өзін-өзі тану процестерін өзектендіруге бағытталған интегративті тәсілге негізделген; болашақ мамандардың даралығын дамыту; кәсіби маңызды қасиеттерді өзін-өзі жетілдіру және өзін-өзі дамыту әдістерін игеру; жеке траекторияны құру мәселелері кіріктірілген. Кәсіби және жеке жетістіктердің қалыптасу ерекшеліктерін зерттеу эмоционалды тұрақтылықты, табысты ынталандыруды, қарым-қатынас деңгейін және т.б. анықтауға бағытталған диагностикалық бағдарламаның көмегімен жүзеге асырылды. Зерттеу даралықты қалыптастыру бағытында студенттердің кәсіби және жеке жетістіктерін қалыптастырудың жолдары мен құралдарын анықтауға бағытталған. Мақалада белгілі-бір бағдарлама ұсынылған. Бағдарлама педагог-психолог үшін оқушылардың алуан түрлі қабілеттерін, олардың әмбебап құзыреттерін дамыту маңызды болатынына негізделеді. Бұл бағытта болашақ мамандар ЖОО-да оқып, тәжірибе жинақтауы тиіс екендігі айтылады. Зерттеу болашақ мамандардың кәсіби және жеке жетістіктерін қалыптастыру технологиялары туралы заманауи идеяларды тереңдетеді.

Тірек сөздер: жетістік; кәсіби-тұлғалық жетістік; болашақ педагог-психологтар; жеке білім беру траекториясы.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью поиска инновационных технологий подготовки психолого-педагогических кадров. В основе исследования лежит интегративный подход, направленный на актуализацию процессов профессионального самопознания; развитие индивидуальности будущих специалистов; овладение приемами самосовершенствования и саморазвития профессионально важных качеств; выстраивание индивидуальной траектории. Изучение особенностей формирования профессионально-личностной успешности осуществлялось с помощью диагностической программы, направленной на определение эмоциональной устойчивости, мотивации успеха, уровня

общительности и др. В исследовании приняли участие 50 студентов старших курсов факультета психологии. Исследование направлено на выявление путей и средств формирования профессионально-личностной успешности студентов в направлении решения основной задачи данного возрастного периода - становление индивидуальности. Представленная в статье программа задает ориентиры и способствует пониманию назначения профессии, целеполаганию, поддержке студенческих инициатив, выстраиванию профессиональной карьеры, развитию наставничества в вузе. Программа основывается на том, что для педагога-психолога становится важным развитие многообразных способностей учащихся, их универсальных компетенций. В этом направлении будущие специалисты должны получить опыт, обучаясь в вузе. Проведенное исследование углубляет современные представления о технологиях формирования профессионально-личностной успешности будущих специалистов.

Ключевые слова: успех; профессионально-личностная успешность; будущие педагоги-психологи; индивидуальная образовательная траектория

The relevance of the research is due to the need to search for innovative technologies for the training of psychological and pedagogical personnel. The research is based on an integrative approach aimed at updating the processes of professional self-knowledge; developing the individuality of future specialists; mastering the techniques of self-improvement and self-development of professionally important qualities; building an individual trajectory. The study of the features of the formation of professional and personal success was carried out with the help of a diagnostic program aimed at determining emotional stability, motivation for success, the level of sociability, etc. The study involved 50 senior students of the Faculty of Psychology. The research is aimed at identifying ways and means of forming professional and personal success of students in the direction of solving the main task of this age period - the formation of individuality. The program presented in the article sets guidelines and contributes to understanding the purpose of the profession, goal setting, support for student initiatives, building a professional career, and the development of mentoring at the university. The program is based on the fact that for a teacher-psychologist it becomes important to develop the diverse abilities of students, their universal competencies. In this direction, future specialists should gain experience while studying at a university. The conducted research deepens modern ideas about the technologies of formation of professional and personal success of future specialists.

Keywords: success; professional and personal success; future teachers-psychologists; individual educational trajectory.

Қазіргі қоғамда белсенді және тәуелсіз іс-қимылдарға, командада жұмыс істеуге, өзін-өзі дамытуға, өмірін ұйымдастырудың шығармашылық тәсіліне, психологиялық икемділігіне, кең бейімделу қабілетіне ие қызметкерлер сұранысқа ие. Оларды дайындау мен сүйемелдеуде педагог-психологқа ерекше рөл беріледі. Бұл мамандарға деген сұраныс оларды даярлау сапасына жоғары талаптар қояды. Педагог-психолог жұмысының ерекшелігі маманнан белгілі бір кәсіби және жеке қасиеттерді, кәсіби білімді талап етеді, оның қалыптасуы университетте оқу кезеңінде бастау алады. Қарастырылып отырған тақырып аясында кәсіби білім беру кезеңінде болашақ педагог-психологтардың кәсіби және жеке жетістіктерін қалыптастырудың жолдары мен құралдарын анықтау бойынша зерттеу теориялық және практикалық мәнге ие.

Студенттік өмір кезеңі өмірге деген өз көзқарасын анықтау мен жүзеге асырумен, адамды тағайындау туралы мәселелерді өзектендірумен, өзін-өзі жұмыспен, өз кәсібін жүзеге асырумен байланысты [1]. Жоғарыда айтылғандардың контекстінде біз болашақ психологтардың кәсіби және жеке жетістіктерін қалыптастыру келесі жағдайларда тиімді болады деген болжамға сүйенеміз: кәсіби өзін-өзі тану және өзін-өзі дамыту процестерін жаңарту; болашақ мамандардың маңызды мақсатты іске асыруы және іске асыруы; тұлғаның кәсіби маңызды қасиеттерін өзін-өзі жетілдіру және өзін-өзі дамыту әдістерін меңгеру; сонымен қатар дамудың кәсіби және жеке траекториясын құру.

Ғылыми әдебиеттерде педагог-психологтың практикалық қызметінде оның жетістігін қамтамасыз ететін жеке ерекшеліктері мәселелері қарастырылған (Н.А. Аминова [2], Б.Г. Ананьев [3], Е.А. Климов [4], Л.В. Темнова [5]), табысты өзара іс-қимылдың бірлескен қызметі зерттелген (Г.М. Андреева [6], А.В. Петровский [7], Н.Н. Обозов [8]).

Шетелдік және отандық зерттеушілер сәттілік ұғымын жетістік ұғымымен ажырамас байланыста қарастырады. Б.Ф. Зейгарник табысты адамның қалыпты дамуы ретінде талдайды, әлеуметтену процестері шындықты барабар көрсетуге әкеледі [9]. Кәсіби қызметтегі жетістік мәселесіне қатысты Б.М. Теплов сәттілік адамның жеке қабілеттеріне байланысты деп тұжырымдайды [10]. Н.В. Самокина кәсіби қызметтегі жетістік қызметкердің маңызды мақсатқа жетуінен және осы мақсатқа жетуге кедергі келтіретін жағдайларды өзгертуден көрінеді деп мәлімдейді [11]. Н.А. Лаврованың еңбектерінде кәсіби қызметтегі табысты анықтайтын жеке құрылымдардың жиынтығы анықталды: мотивтер, көзқарастар, субъективті қатынастардың иерархиялық жүйесі, бағыты, мінез-құлық және әрекет ету әдістері [12].

Кәсіби қызметтегі табыстылық (жетістік) мансаптық ілгерілеуге ықпал етеді. О.П.Цариценцеваның пікірінше, мансап – кәсіби қызметте жетістікке жетумен тығыз байланысты көп өлшемді әлеуметтік-психологиялық құбылыс [13].

С.И. Плакий атап өткендей, табысты кәсіби қызметтің негізі жеке қабілеттердің және мамандықтың талаптарының сауатты арақатынасы болып табылады [14].

Жоғарыдағы әдебиеттерді талдау одан әрі зерттеуді құру үшін маңызды бірқатар тұжырымдар жасауға мүмкіндік беріп отыр. Кәсіби және жеке жетістік – бұл жетістікке жетудің нәтижесінде немесе күтуінде көрінетін институт, ол жоғары нәтиже беретін тәсілдерді игеруді қамтиды, сонымен қатар маңызды мақсатқа қол жеткізуде және осы мақсатқа жетуге кедергі келтіретін жағдайларды жеңуде немесе өзгертуде көрінеді. Педагогтың кәсіби және жеке жетістіктердің көрсеткіштері: табысқа жету мотивациясы, эмоционалды тұрақтылық, бақылаудың ішкі локусы, өзін-өзі бағалау және қарым-қатынас дағдылары.

Болашақ педагог-психологтың тұлғасы мен даралығын дамытудың маңызды бағыттары: студенттердің өзін-өзі дамыту, өзін-өзі жетілдіру, өзін-өзі тану әдістерін игеруге саналы уәждемесі мен ұмтылысын қалыптастыру. Белгіленген міндеттерді қамтамасыз ету студенттердің жеке білім беру бағытын жобалауға ықпал етеді, ол оқушының жеке қалауы мен қажеттіліктері мен қоғамның әлеуметтік тапсырысына сәйкес білім беру процесінде жеке, зияткерлік, эмоционалды-ерік, белсенділік, шығармашылық, рухани-адамгершілік әлеуетін жүзеге асыру жолы ретінде анықталады [15]. Осы орайда, А.В. Слепухин жеке білім беру бағытының келесі компоненттерін анықтайды: мотивациялық, мақсатты, ұйымдастырушылық-педагогикалық, диагностикалық, рефлексивті [16].

Жеке білім беру бағытын іске асыру қағидаттарына мыналар жатады: даралылық қағидаты; оқытушы мен студенттің, студенттердің бір-бірімен бірлескен қызметі; субъектілік-субъектілік қатынастарды іске асыру қағидаты; өзінің даралығының, өзін-өзі тануының көріністерін ынталандыру; студенттерді психологиялық-педагогикалық қолдау, кәсіби және жеке өзін-өзі анықтау; шығармашылық әлеуетті іске асыру; студенттердің жетекші қызметіне сүйену; ғылыми-кәсіптік және оқу-кәсіптік дағдылар.

Зерттеу әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінде өткізілді. Іріктемені 50 адамнан тұратын «психологиялық-педагогикалық білім» дайындық бағытының бітіруші курс студенттері құрады. Студенттердің кәсіби-тұлғалық табыстылығының белгіленген көрсеткіштері негізінде (жетістікке жетуге ынталандыру, эмоциялық тұрақтылық, бақылаудың интернальді локусы, өзін-өзі бағалау және коммуникативтік құзыреттілік) келесі әдістерді қолдана отырып, психолог-студенттердің кәсіби-тұлғалық табыстылығының ерекшеліктерін зерделеуге бағытталған зерттеудің диагностикалық бағдарламасы қалыптастырылды: «эмоциялық орнықтылықты (тұрақтылықты) анықтау – тұрақсыздық (невротизм, үрей)» (Ю. З. Кушнер); «табысқа жету уәждемесі және сәтсіздіктерден қорқу» (А.А. Реан); «өзін-өзі бағалау шкаласы» (М. Розенберг); «тұлғаны бақылау локусын

анықтау» (Дж. Роттер); «қарым-қатынастылық деңгейін бағалау» (В.Ф. Ряховский); «Мотивациялық кәсіби қызмет» (К. Замфир) [17]. «Жетістікке апарар жол» әлеуметтік-психологиялық тренингінің элементтерімен құрастырылған бағдарлама психолог-студенттердің кәсіби-тұлғалық табыстылығын қалыптастыруға, өзіндік құндылықтар жүйесін және субъективті мағыналарды, идеалдарды, сенімдерді түсінуге; өз ресурстары мен олардың тапшылығын түсінуге; ішкі қайшылықтарды шешуге; мақсат қоюға, жоспарлау дағдыларына және қойылған мақсаттарға қол жеткізуге үйретуге; өмірлік перспективаларды құруға бағытталған. Бағдарлама проблемаларды шешудің сындарлы тәсілдерін табуға көмектеседі, жинақталған тәжірибені өз ресурстарына игеруге және айналдыруға, таңдауыңызға жауапкершілікті сезінуге, өмірдегі оқиғаларды маңыздылығы бойынша бөлу қабілетін дамытуға мүмкіндік береді. Бұдан басқа, әзірленген бағдарлама қазіргі жастардың әмбебап құзыреттерін дамытуды көздейді: креативтілік, коммуникативтілік, кооперация, сыни ойлау [18]. Бағдарламаны сәтті жүзеге асыру үшін жұмыс дәптері қолданылды, онда сабақ тақырыптары, шағын дәрістердің нұсқалары, тест материалдары ұсынылды. Бағдарламаның әрбір тақырыбы орнату алаңынан басталады, одан әрі рефлексивті сессиялар, шеберханалар, жобалау-проблемалық семинарлар, тренингтік сабақтар, арт-терапияны қолданатын сабақтар, оқыту практикумдары көзделеді.

Болашақ педагог-психологтардың кәсіби-тұлғалық табыстылығын дамыту бағдарламасын іске асырғаннан кейін анықтау және бақылау кезеңдеріндегі зерттеу нәтижелеріне салыстырмалы талдау жүргізілді.

«Эмоционалды тұрақтылықты-тұрақсыздықты (нейротизмді, алаңдаушылықты) анықтау» әдістемесі бойынша нәтижелерді талдау кезінде (Ю.З. Кушнер) айқындаушы кезеңде сыналұшылардың 55%-ында мазасыздықтың жоғары деңгейі анықталса, бақылау кезеңінде сұралғандардың 15%-ында анықталғанын көрсетті.

«Табысқа мотивация және сәтсіздіктерден қорқу» (А.А. Реан) әдістемесі бойынша айқындаушы кезеңде табысқа мотивация сыналұшылардың тек 50%-ында ғана анықталған, ал бақылау кезеңінде респонденттердің 70%-ында байқалды. Мұндай ұстаным студенттерге болашақ кәсіби қызметінде өз күштеріне сенімді, жауапты, бастамашыл және белсенді болуға, алға қойған мақсатына табандылықпен жетуге мүмкіндік береді.

«Өзін-өзі бағалау шкаласы» тесті бойынша (М.Розенберг) анықтаушы кезеңде өзін-өзі бағалау жоғары деңгейде сыналұшылардың тек 30%-ында, бақылау кезеңінде респонденттердің 65%-ында ғана анықталды.

«Тұлғаны бақылау локусын анықтау» әдістемесі (Дж. Роттер) пәндердің 70%-ында ішкі бақылау локусы басым екенін көрсетті. Сонымен қатар, бақылау кезеңінде студенттердің 30%-ында интернационалдық деңгейі бойынша баллдар санының өсуі байқалады, бұл құзыреттілікті, мақсатқа ұмтылушылықты, ынталылықты таңдау үшін маңыздылығын көрсетеді.

«Қарым-қатынас деңгейін бағалау» (В.Ф. Ряховский) тесті бойынша зерттеудің айқындаушы және бақылау кезеңдерінің нәтижелерін салыстырмалы талдау, егер айқындаушы кезеңде қалыпты тіл тапқыштық студенттердің 30%-ында байқалса, ал бақылаудағы кезеңде сұралғандардың 48%-ында байқалғанын көрсетті. Іріктеуде қарым-қатынасқа, эмпатияның көрінісіне шыдамды болған респонденттердің санының өсуі байқалды.

«Кәсіби қызметті ынталандыру» әдістемесі (К. Замфир) (А.А.Реанның модификациясы) ішкі уәждеменің сыртқы уәждемеден басым болуымен студенттер санының айқындаушы кезеңде 40%-дан бақылау кезеңінде 60%-ға дейін өсуін көрсетті. Болашақ мамандардың белсенділігі негізінен педагог-психолог қызметінің мазмұнымен, ондағы белгілі бір оң нәтижелерге, мансапқа жетуге деген ұмтылысымен негізделген.

Осылайша, болашақ педагог-психологтардың кәсіби-тұлғалық табыстылығын дамытуға бағытталған бағдарламаны іске асырғаннан кейін студенттердің едәуір бөлігі олардың кәсіби-жеке қасиеттерінің дамуына қатысты өз көрсеткіштерін жақсартты. Құрастырылған және сыналған бағдарлама өзінің тиімділігін көрсетті. Демек, ЖОО-да маңыздылығы, тиімділігі мен пайдалылығы жоғары бағдарламаларды көптеп енгізу қажет.

Зерттеудің анықтаушы кезеңінде жүргізілген диагностикалық жұмыс мазасыздықтың, эмоционалды тұрақсыздықтың жоғарылағанын көрсетті. Кейбір студенттердің сәтсіздікке деген ынтасы болды, сәтсіздіктердің себептерін сыртқы жағдайларға жатқызды. Кәсіби және жеке табысты (жетістікті) қалыптастыру үшін студенттердің эмоционалды тұрақтылық деңгейіне, өзін-өзі тану процесін белсендіруге, жетістікке жетуге ынталандыруға, бақылаудың ішкі локусына және кәсіби іс-әрекеттің ішкі мотивациясына назар аудару қажет. Демек, педагог-психологтардың кәсіби-тұлғалық табыстылығын қалыптастыруға бағытталған бағдарламаларды әзірлеп, іске асырып отыру керек, сонда үлкен нәтижеге қол жеткізіледі.

Студенттердің бағдарлама тапсырмаларын сапалы орындауына тоқталайық. Мысалы, өздерінің маңызды мақсаттарын жүзеге асыру үшін дамуы керек маңызды құзыреттердің тізімін жасау кезінде студенттердің көпшілігі өз мүмкіндіктеріне деген сенімділікті, тез шешім қабылдау қабілетін, қарым-қатынас дағдыларының болуын, жоғары нәтижелерге жетуге ынталандыруды және т.б. атап өтті. Демек, табысты адам болу үшін нәтижеге жету, мақсатқа жету және өз өмірінің рухани және материалдық компоненттерін үйлестіруге тырысу керек.

Эксперименттік бірнеше сабақтар кәсіби қызметтегі жетістік ұғымымен, студенттердің үміттері мен нақты кәсіби мүмкіндіктерін салыстырумен, сондай-ақ олардың кәсіби жоспарларын жүзеге асырудың басым жағдайларын анықтаумен байланысты болды. «Кәсіби қызметтегі менің жетістігім» сабағы студенттердің таңдаған мамандығын түсінуіне бағытталған. Студенттердің көпшілігі өздерінің таңдаған дайындық бағыты бойынша жұмыс істеуге деген ұмтылыстары мен дайындықтарын, олардың үміттері мен кәсіби мүмкіндіктерінің сәйкестігін, мансап сатысымен көтерілуге деген ұмтылыстары мен кәсіби өсу мүмкіндіктерін атап өтті. Болашақ педагог-психолог студенттер үшін ең өзекті мәселелер келесідей болды: «жетістік ұғымы және қызметтің сәттілігін анықтайтын факторлар», «менің мақсатыма кедергі жағдайлар», «менің кәсіби қызметтегі жетістігім», «шығармашылық – табыстың ажырамас бөлігі». Жаттығуларды орындау кезінде барлық студенттер іс-әрекеттің сәттілігін қамтамасыз ететін нақты олардың әрқайсысы үшін басымдықты жағдайларды анықтауға, өз мақсаттарына жету жолындағы кедергілерді жеңудің жолдарын анықтауға, шығармашылық қабілеттері мен қабілеттерін көрсетуге және, сайып келгенде, жеке «жетістік формуласын» жасауға үлкен қызығушылық танытты.

Нәтижесінде келесідей қорытынды жасауға болады: ЖОО-да белгілі-бір ұйымдастырылған, жүйелі оқу бағдарламасы бар болатын болса – болашақ педагог-психолог студенттер эмоционалды тұрақтылықтың, өзін-өзі бағалау деңгейінің, сондай-ақ қарым-қатынас деңгейінің жоғарылауын көрсететін болады. Сондай-ақ интернационалдық деңгей мен кәсіби қызметті ынталандыру көрсеткіштері артады. Белгіленген кезеңнен бақылауға дейінгі нәтижелердің оң динамикасын бақылай отырып, болашақ педагог-психологтардың кәсіби және жеке жетістіктерін дамыту бағдарламасы бойынша субъектілердің осы тобында жүргізілген жұмыс тиімділігінің жоғары деңгейі туралы қорытынды жасауға болады. Жүйелі ұйымдастырылған жаттығуларды орындау арқылы студенттер өздерінің жеке білім беру бағдарларын жобалау мүмкіндігіне ие болады. Жеке білім беру бағытын жобалау арқылы студенттердің өзін-өзі дамыту, жетілдіру, өзін-өзі жетілдіру және өзін-өзі қалыптастыру әдістерін игеруге деген саналы ынтасы мен ұмтылысын қалыптастыру үшін жағдай жасауға қол жеткізуге болады. Жеке білім беру маршрутының құндылығы – бұл әр оқушыға өз мүмкіндіктері мен қабілеттерін жедел реттелетін бағалау, шығармашылық даралықты анықтауға және қалыптастыруға, құндылық бағдарларын, өзіндік көзқарастары мен сенімдерін қалыптастыруға және дамытуға белсенді ұмтылу негізінде мүмкіндік береді.

Әрбір ЖОО-да ұйымдастырылған студенттердің кәсіби-тұлғалық табыстылығын дамыту бағдарламалары – болашақ педагог-психологтың даму бағыттарын белгілеуге, кәсіби және жеке өзін-өзі анықтау, кәсіби өзін-өзі тану және өзін-өзі дамыту процестерін өзектендіруге, студенттерді креативтілікті, даралықты, коммуникативтік және

ұйымдастырушылық қабілеттерді, командада жұмыс істеу біліктерін және т.б. дамытуға бағытталған нақты практиканы болжайтын ғылыми-зерттеу, шығармашылық, оқу-кәсіби, жобалық қызметке қосуға көмек көрсетуге бағытталуы тиіс. Біліктілікті арттыратын арнайы бағдарламалар «өзінді іздеу» мәселесін шешуге, оның ішінде болашақ мамандықта, кәсіби өзін-өзі дамытудың жеке траекториясын құруға бағытталуы қажет. Сонда нәтиже де болады.

Арнайы бағдарламаларды құрудың маңыздылығы жоғары. Бұл арқылы студенттің кәсіби және жеке дамуына да, заманауи психологиялық және педагогикалық технологияларды игеруге, үнемі өзін-өзі жетілдіру мен дамыту қажеттілігіне назар аударылады. Арнайы ұйымдастырушылық жағдайлар студенттердің субъективті белсенділігін, даралықты, өзін-өзі жобалауды және т.б. дамытуға ықпал ететін оқу-кәсіби, ғылыми-зерттеу, жобалық іс-әрекеттің формалары болып табылады. Бұл бағытта тәлімгерлік әлеуетін жеке траекторияны жобалау, жетістік жағдайын жасау мақсатында жас мамандарды кәсіби қызметке енгізу ретінде қарастыру маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Декина Е.В. Психолого-педагогические условия становления индивидуальности будущих педагогов-психологов//Антропологические перспективы психологического образования педагога: сборник научных трудов, посвященный 65-летию доктора психологических наук, профессора Е.И. Исаева. - Тула: Изд-во Тул. гос. пед. ун-та им. Л.Н. Толстого, 2017. - С. 37-55.
2. Аминов Н.А., Молоканов М.В. О компонентах специальных способностей будущих школьных психологов // Психологический журнал. - 1992. - № 4. - С. 104-111.
3. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды. Т. I. - М.: Педагогика, 1980. -230 с.
4. Климов Е.А. Психология профессионала. - М.: Издательство "Институт практической психологии", Воронеж: НПО "МОДЕК", 1996. - 400 с.
5. Темнова Л.В. Личностно-профессиональное развитие психолога в системе высшего образования: Автореферат дис. ... доктора псих наук. - М., 2001. - 44 с.
6. Андреева Г.М., Донцов А.И., Хараш А.У. Принципы исследования межличностного восприятия в условиях совместной групповой деятельности // Межличностное восприятие в группе. - М.: МГУ, 1981, 68-86.
7. Петровский В.А. Личность: феномен субъективности. - Ростов-на-Дону, 1993. -67 с.
8. Обозов Н.Н. О трехкомпонентной структуре межличностного взаимодействия // Психология межличностного познания / Под ред. А.А. Бодалева. - М., 1981. - С. 80-92.
9. Зейгарник Б.В. Теории личности в зарубежной психологии. - М.: МГУ. 2009. -128 с.
10. Теплов Б.М. Способности и одарённость // Психология индивидуальных различий. Тексты. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 2002. - 304 с.
11. Самоукина Н.В. Психология профессиональной деятельности. - СПб.: «Питер», 2003. - 352 с.
12. Лаврова Н.А. Влияние личностных особенностей на успешность профессиональной деятельности в системе «человек-человек» // Психодиагностика: области применения, проблемы, перспективы развития / Под ред. М.Ю. Карелиной. - М.: МИССО, 2003. - 195 с.
13. Цариценцева О.П. Динамика карьерных ориентаций в юношеском возрасте // Концепт. - 2012. - № 12.
14. Плаксий С.И. Мера труда. Мера потребления. - М.: Знание. - № 10. - 2007. - 63 с.
15. Фролова С.В. Индивидуальный образовательный маршрут как способ индивидуализации воспитательного процесса в вузе // Молодой ученый. - № 9 -2013.
16. Слепухин А.В. Возможности информационно-коммуникационных технологий в реализации индивидуальных образовательных маршрутов студентов педагогического вуза // Педагогическое образование в России. - №2 - 2011.
17. Психологические тесты / Под ред. А.А. Карелина: в 2 т. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. - Т.2. - 248 с.

18. Технологии работы практического психолога в профессиональной системе «человек-человек»: опыт разработки и реализации: коллективная монография / Декина Е.В., Залыгаева С.А., Куликова Т.И., Пазухина С.В., Филиппова С.А., Шалагинова К.С. - Варшава, Польша: iScience Sp. z o.o., 2018. - 159 с.

ӘОЖ 541.124

<https://doi.org/10.53355/z9914-1029-3215-t>

БОЛАШАҚ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ ДЕНЕ ҚАБІЛЕТТЕРІН БАҒАЛАУ ЖӘНЕ ОҒАН НЕГІЗДЕМЕ БЕРУ

Ноғаетова А.Т., дене шынықтыру және өнер жоғарғы мектебінің 1 курс магистранты
Мүсірбаев Т.Н., Алматы қаласындағы №20 орта мектептің дене шынықтыру мұғалімі
Ғылыми жетекші: Таубалдиева Ж., п.ғ.к., қауымдастырылғын профессор (доцент)
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: z.taubaldieva@mail.ru, mirasakzhan@mail.ru

Бұл мақалада болашақ дене шынықтыру мұғалімінің дене қабілеттерін бағалау және оған үлгілік тұрғыдан негіздеме беру қарастырылады. Денсаулықты дәріханадан сатып алуға болмайтыны көбісі түсіне бермейді, ол үшін қоршаған орта мен организм арасындағы тепе-теңдікті сақтап тұратын организмнің функционалдық резервтерін күнделікті күш салу арқылы «төлеу» керек екенін ашып береді.

Тірек сөздер: денсаулық, дәріхана, функционалдық, резервтер, адаптация т.с.

В данной статье рассматривается оценка физических способностей будущего учителя физической культуры и дать ему примерное обоснование. Не многие понимают, что здоровье нельзя купить в аптеке, для этого нужно «расплачиваться» с ежедневными усилиями функциональными резервами организма, которые поддерживают баланс между окружающей средой и организмом.

Ключевые слова: здоровье, аптека, функциональность, резервы, адаптация и т. д.

In this article, we will consider evaluating the physical abilities of a future physical education teacher and giving him a model justification. Many people do not understand that health can not be bought in a pharmacy, revealing that for this it is necessary to "pay" with daily efforts the functional reserves of the body, which maintain a balance between the environment and the body.

Key words: health, pharmacy, functionality, reserves, adaptation, etc.

Болашақ дене шынықтыру мұғалімінің дене қабілеттерін бағалау және оған үлгілік тұрғыдан негіздеме берудің маңызы зор екені белгілі.

Жеке адамның ағымдағы денсаулық деңгейін бағалау және оның өзгерістерін бақылау мәселесі тұрғындар үшін, әсіресе дене жүктемесіне немесе жоғары психоэмоционалды күйге ұшыраған адамдар үшін өте маңызды орын алады. Бұл ең алдымен күрделі жүйедегі операторларға, ұшқыштарға, ғарышкерлерге және спортшыларға қатысты. Денсаулықты дәріханадан сатып алуға болмайтыны көбісі түсіне бермейді, ол үшін қоршаған орта мен организм арасындағы тепе-теңдікті сақтап тұратын организмнің функционалдық резервтерін күнделікті күш салу арқылы «төлеу» керек. Бір немесе бірнеше іс-әрекеттің түрін ойдағыдай орындаудың шарты болып табылатын тұлғаның дара психологиялық қасиетін қабілеттіліктер деп атаймыз. Қабілеттіліктер жалпы және арнаулы болып бөлінеді. Мысалы, ойдың сапасы немесе естің сапасы сияқты психикалық қасиеттер көптеген іс-әрекетте кеңінен қолданылады. Жалпы қабілеттіліктерге тұлғаның қасиеті ретінде бақылағыштық жатады.

Сонымен қатар, жалпы қабілеттілік байқалған адамдар әртүрлі іс-әрекетпен ойдағыдай айналыса алады. Мәселен, жалпы қабілеттілікті меңгерген адамдар көп жағдайда барлық пәндерден жақсы оқиды. Арнаулы қабілеттілік қандай да белгілі бір іс-әрекетті ойдағыдай орындауға мүмкіншілік жасайды. Математикалық, техникалық, әдеби, музыкалық, бейнелеу өнері саласында және тағы басқа қабілеттілік қалыптасуы мүмкін. Қабілеттіктердің бұл екі негізгі түрінен басқа үшінші түрін — практикалық іс-әрекетке қабілеттілікті ерекше атауға болады. Бұл түріне құрастырушылық — техникалық, ұйымдастырушылық, педагогикалық қабілеттіліктер жатады. Көптеген қабілетті адамдар тек белгілі бір салада қабілеттілік танытты, мәселен, музыкада немесе математикада, немесе өнерде. Белгілі бір істі өз бетімен және ойдағыдай орындауда қабілеттіктердің қиысып келуін талант деп атайды [1].

Адам ағзасы қазіргі жағдайдағы ғылыми-техникалық даму нәтижесінде пайда болған стресстік әсерлерді (өндірістік, психоэмоционалды т.б.) бастан кешкендіктен жеке функционалдық жүйелер өзгерістерінің және басқару механизмдерінің күштенуінің қоршаған орта факторларына үздіксіз бейімделетін динамикалық жүйе ретінде қарастыру керек. Жаңа жағдайға бейімделу немесе адаптация организмнің белгілі «биосоциалды төлеммен» жұмсалатын функционалдық ресурстарының құнымен жетеді. И.В. Давыдовский «бейімделу бағасы» терминін 1962 жылы ұсынған. Адаптация ішкі және сыртқы қайшылықтар әдісі мен нәтижесі болып табылатын, өмір мен өлім, ауру мен дені сау кезінде соқтығысу мен орын ауысу кезінде қалыптастың тірі материяға тән қасиет [2]. Адаптацияның құнын төлеу организмнің резервтік мүмкіншілігіне байланысты. «Биосоциалды бюджет» шегінен шығып кеткен және организмнен жаңа талпыныстарды қажет ететін төлем бейімделу механизмдерінің бұзылуына әкеліп соғады. Сондықтан ол биоэнергетикалық жағынан тиімді де, әрі орынды. Арнайы емес бейімделу реакция процесінде ортаның тиімсіз жағдайлары кезінде организм пайдаланатын функционалдық тұрақтылықты сақтау үшін қосымша энергия саны құралады. Организмнің толық жағдайы функционалдық жүйе жұмысының нәтижесі ретінде басқару әсердің тиімділігімен, орта мен организм арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ететін қабілетімен және оның өмір сүру ортасына бейімделушілігін анықтайды. Ортамен тепе-теңдік қабілеті немесе организмнің бейімделу мүмкіншіліктері тірі жүйенің маңызды ерекшеліктерінің бірі болып табылады. Адаптация гомеостазбен бірге биологиялық объектінің функционалдық құрамы ретінде биологияның негізгі түсінігіне жатады [3].

Қан айналым жүйесінің функционалдық резерві дәстүрлі түрде функционалдық жүктеме сынамаларын қолдану арқылы анықталады. Қан айналым жүйесінің резервтік «қуаты» организмге жағымсыз әсер еткенде берік қорды құрайды және соның арқасында бастапқы функционалдық деңгей төмендейді. Организмнің ағымдағы жұмысы резервті жұмсаумен, сонымен қатар олардың толығымен байланысты. Сондықтан маңызды болып резервтің өз уақытысында мобилизациялауы ғана емес, сонымен қатар қорғаныс пен қалпына келу процесіне сәйкес стимуляция. Сол үшін де қан айналу жүйесінің функционалдық резерві жайлы сұрақты талқылағанда миокардты-гемодинамикалық гомеостазды және вегетативті гомеостазды қарастыру керек. Қабілеттілік мүмкіншілікті бағалау көп жағдайда денсаулықтың маңызды критеріі ретінде қарастырады. Baine Brian денсаулықтың жаңа концепциясын алға қоя отырып, оның динамикалық сипатын ескереді. Организмнің ортаға бейімделуі физиикалық, психикалық және әлеуметтік ресурстарға байланысты. Организмнің ортамен динамикалық тепе-теңдігі денсаулық балансын анықтайды [4]. Nanke L. денсаулықты екі аспектіде қарастырады: жеке мүшелердің қалыпты жағдайы ретінде және адамның мақсатына жетелейтін организмнің жағдайы ретінде. Екінші анықтама жаратылысы бойынша денсаулықтың қоршаған орта жағдайларына бейімделуі. Алайда, кейбір ғалымдар анықтамасына сәйкес денсаулыққа физикалық, психикалық және әлеуметтік аспектілердің әсерін кең ауқымды мағынада сынға ұшыратады. L. Nordenfelt [5] денсаулық медициналық аспектіде шектелумен және ауру критерілеріне көп көңіл бөлген жөн деп ұсынады. Бірақ қазіргі денсаулық түсінігі қорғаныс механизмі, ең алдымен сыртқы ортаның әсерінен белсенді болатын бейімделу механизмдері

мен компенсациялары жайлы түсінігін қосады. Адамның бейімделу мүмкіншілігі жоғары болған сайын аурудың пайда болу қаупі төмен болғаны. Бейімделу мүмкіншілігі оның фундаментальды құрамын көрсетеді. Ең алдымен бейімделу мүмкіншілігі – орта мен организм арасында тепе-теңдікті ұстап тұратын функционалдық резервтің қоры.

Функционалды резерв біріккен бейімделу реакцияларымен тығыз байланысқан және өзінің құрылымдық негізі бар [5] ақпараттық, энергетикалық, метаболикалық резервтен құралады. Организмнің функционалдық резерві немесе оның жеке жүйелері жайлы айтуға болмайды, Ф.З. Меерсон: «Адаптация үшін жауапты жүйенің функционалдық мүмкіншілігінің жоғарылау негізі энергиямен қамтамасыз ету, иондық транспорт, басқаруға жауапты құрылымның қуаты мен массасының жоғарылауы – жүйелік-құрылымдық орынның қалыптасу процесін дамытатын клеткалық құрылымның қатынасын өзгерту болып табылады. Сондықтан, жүйелік-құрылымдық орынның дамуы ақпараттық, энергетикалық және метаболикалық ресурстармен байланысты.

Адамның бейімделуі – human adaptation – адамның экологиясындағы негізгі түсініктердің бірі, сонымен қатар басқа да пәндерде (физиологияда, антропологияда, медициналық географияда, социологияда, этнография және т.с.с.) адамның жаңа ортаға бейімделуі – әдеттегі жүріс-тұрысынан, организмнің функциялары мен жүйелерінің өзгерісі негізіндегі күрделі әлеуметтік-биологиялық процесс [5]. Бұл екі жақты процесс: адам жаңа экологиялық жағдайға ғана емес, сондай-ақ мұны өзінің қажеттіліктеріне, тамақтану, баспана, киім кешек, транспорт, инфраструктура т.б. кіретін өмірлік қамтамасыз ету жүйесін құрайтын жағдайларға бейімдейді. Бейімделуге байланысты [6] Ресейдегі Лесгафт университетінде 20 жыл бойы зерттеу жүргізілген. Оның 4 түрін анықтаған: бірінші кезең – адаптация алды – ми қыртысында қозу процесі болады, гипофиз функциясы жоғарылайды, зат алмасу процесі ұлғаяды. Келесі саты – бейімделгендік – липидтік алмасудың ұлғаяу фазасы. Бейімделуде гормондар ерекше рөл атқарады. Спортшының жұмыс қабілеті тұрақталады және өседі. Организмге қарқынды, ұзақ уақыттағы жүктеме әсер етсе немесе демалыс жеткіліксіз болса, нейроэндокринді регуляция жұмысы бұзылады, сонымен қатар катехоламиндердің және глюкокартикоидтердің құрамы азаяды. Спортшы ағзасындағы мүшелердің қызметі бұзылады – бұл дезадаптация кезеңі. Ұзақ демалыстан кейін жүйелі жаттығуда – қайта бейімделу басталады. Бұл физиологиялық жағынан жаттығу деңгейінің төмендеуі, организмнің жеке көрсеткіш функциясының бастапқы қалыпқа келуі, өйткені компенсация процесі мен гомеостазды тұрақты ұстауы адамның жынысына, жасына және оның бастапқы функционалдық жағдайының әр түрлі өтетіндігіне байланысты.

Адамның бейімделу механизмдері әр түрлі, сондықтан адамның Жергілікті қайта құруды спортшы организміндегі жалпы өзгерістермен бірге қарастырған дұрыс. Әдетте жергілікті өзгерістер арнайы кезде көрінетін және көп мөлшерде жүктеме бар жерде орын алады. Организмге қоршаған орта факторларының үздіксіз және ұзақ қолайсыз әсерінен (климатогеографиялық, тұрмыстық-әлеуметтік, өндірістік т.б.) бейімделу мүмкіншілігі біртіндеп төмендейді. Дені сау адамнан науқас адамға айналады. Сондықтан организмнің қоршаған ортаның қолайсыз факторларына (өмір сүру ортасына, жұмыс істеу ортасына байланысты) денсаулық жағдайы деңгейін анықтауға мүмкіндік береді. Организмнің бейімделу процесінде зат алмасу тыныштық күйде энергияны өте үнемді жұмсауға және дене жүктемесі кезінде метаболизмнің жоғары қуатта жұмыс істеуіне ауысады. Мұндай ауысу биологиялық жағынан өте тиімді және физиологиялық бейімделудің жалпы механизмі болып табылады. Адамның денсаулық жағдайы соңында бейімделу резервінің қуаты және санымен анықталады. Морфофункционалды резерві жоғары болған сайын бейімделу бағасы төмен, яғни жаңа өмір сүру ортасында организм тиімді бейімделеді. Жұмыс қабілеті де, денсаулығын да сақтап қалады. Генотиптік бейімделуде организмде этникалық топта, генотипте популяцияның жаңа ұрпақтық сипаттама негізінде бекітілетін организмдегі терең морфо-физиологиялық ауытқулар болады. Аурулар мен денсаулықтың қалыпты критерилерін жасауда бейімделу түсінігі жемісті болды. В.В. Париннің [6]

анықтамасы бойынша денсаулық өз кезегінде максималды бейімделу қамтамасыз ететін организмнің оптималды жағдайы. Бейімделу мүмкіншілігінің кез келген төмендеуі және денсаулық деңгейінің төмендеуі патологияға жақын мағынада болып саналады. Сондықтан ауруды күнделікті жағдайға қалыпты физиологиялық бейімделудің бұзылуы деп қарастыруға болады. Ауру адамды белгілі жұмысты орындауға қабілетсіз не болмаса, оны орындау кезінде организмнің өмірлік маңызды параметрлерін қалыпты нормадан тыс ығыстыруы. Адамның бейімделу мүмкіншіліктері ғылыми техниканың қарқынды дамуына байланысты, адамдардың қалыпты орындарын ауыстыруына байланысты — Жердің экстремалды аймақтарын (Арктика, Антарктика, шөлдалалар, мұхиттық шельфтер, таулы аймақтар) және ғарыштық кеңістіктерді меңгеруіне байланысты өзгерді. Бұл бұрынғы контингенттердегі тұрғындардың сол немесе басқа аймақтардың жарамды не жарамсыз деген сұрақты шешуге мүмкіндік тұғызады. Ресей Федерациясы аймағында келесі типтер анықталған: 1. Экстремалды деп эффективті организмнің бейімделу жүйелерінің басым бөлігі қиын күштенумен өтеді. 2. Жайсыздық деп қиын компенсациямен жүретін организмнің бейімделу жүйелерінің көп бөлігі өте күшті кернеумен өтеді. 3. Гипожайлы деп организмнің бейімделу жүйелерінің көп бөлігі компенсация біртіндеп жүретін қатты кернеумен сипатталады. 4. Прекомфортты, организмнің бейімделу жүйелерінің көп бөлігі компенсацияның жылдам жүретін баяу кернеумен сипатталады. 5. Жайлы деп көшіп келгендердің бейімделуінің басым бөлігі жылдам әрі аурусыз өтуі. Бейімделу теориясының маңызды бөлігі — бейімделу үшін биоәлеуметтік төлем концепциясы болып табылады [6].

Организмнің бейімделу мүмкіншіліктерінің максималды күштенуін қажет ететін экстремалды жағдайда адамның бейімдеушілігі биоәлеуметтік төлемді анықтайтын бағаға жетеді. Экстремалды жағдайдағы бейімдеушіліктің жоғарғы деңгейі — бұл молекулалықтан организмдікке дейін жететін аса күштенумен сипатталатын өзіндік биоәлеуметтік мамандану. Нәтижесінде осындай күштенудің арқасында адам сол және басқа да қасиеттерді алады. Алайда ереже бойынша бұрын иеленген қасиеттерінің өзгеруін немесе жоғалту әсерінен жетеді.

Адамдардың бағытының көрінуінде және өзінің қабілеттерін жетілдіруінде әлеуметтік ортамен байланысы басым болады. Сондай-ақ құнды бағыттар еңбек, тұрмыс, бос уақытта, тұлғааралық қарым-қатынастарды анықтайды. Мысалы, конвейердегі бірқалыпты еңбек ереже бойынша жоғары білімді адамдарға жағымсыз әсер етеді, бірақ төменгі білімді және квалификациялы жұмысшыларды қанағаттандырады. Этникалық бейімделу — олардың әлеуметтік мәдени өмір сүру ортасына және табиғи аймағына этникалық топтың бейімделуі. Бұл процесті және осымен байланысты мәселелерді зерттеу этникалық экологиялық мақсатқа кіреді. Әлеуметтік мәдени бейімделуде өзіндік мәдени тіл, саясаттық, экономикалық және ортаның басқа да параметрлерімен сипатталады [7].

Ұзақ мерзімді бейімделушілікте физиологиялық факторлар міндетті түрде келесі процестермен жүреді: а) басқару механизмдерінің қайта құрылуымен б) физиологиялық резервті пайдалану мен мобилизациялау в) адамның еңбек іс-әрекетіне бейімделудің арнайы функционалдық жүйесінің қалыптасуы. Бейімделу процесінде осы үш физиологиялық реакциялар ең басты және негізгі болып табылады. Әр түрлі дене жүктемесінде әр түрлі көрсеткіштер орнайды. Сауықтыруда ең маңызды принцип — жүктеме мөлшерін біртіндеп ұлғайту. Дәлелденген зерттеуде егерде жүктемені қарқынды түрде қолдана берсе, организмдегі жағымсыз процестерге әкеліп соғады. Ал егер ол адам бұрындары жаттыққан болса, оған қысқа мерзімді жүктемелерді орындауға болады. Бейімделу процесі тек үшінші жылы жүктемемен қалыптасқан. Бейімделу потенциалының жоғарылығы организмнің және қанайналым жүйесінің функционалды қорларын және мүмкіншіліктерін анықтайтын кешенді көрсеткіш. Адам организмнің бейімделу мүмкіншілігінің критеріі ретінде А.П. Берсеневаның [6] функционалды өзгерістердің индексі арқылы есептелінеді. Бұл үшін керекті көрсеткіштер: жасы, бойы, дене салмағы, артериалдық қысым, жүрек жиырылу жиілігі. Бейімделу процесін қалыптастырудағы басты рөлді организмнің стресстік реакциялары жоғарғы реактивтілігі бар қан айналу жүйесі

анықтайды. Көптеген авторлар бойынша әр түрлі стресс жағдайларында қан айналым жүйесін организмнің толық бейімделу реакциясының индикаторы ретінде көрсеткен .

Адам организмінің бейімделу мүмкіншілігі өз алдында оның фундаментальды құрамын ұсынады. Ең алдымен бейімделу мүмкіншіліктерін орта мен организм арасындағы тепе теңдікті тұрақты сақтап отыратын функционалдық резервтердің қоры деп анықтауға болады. Функционалдық резервтердің қоры – жұмсалып тұрақты орындалып отыратын метаболикалық, энергетикалық және ақпараттық ресурстар. Осы қалыппен әрбір берілген уақытта олардың орташа деңгейінің кейбір функционалдық ресурстардың оң және теріс балансы бар. Функционалдық ресурстардың орташа деңгейі өз кезегінде уақытпен өзгереді. Осылайша функционалдық ресурстардың тәуліктік және маусымдық тербелістерді анықтауға болады. Бірақ аса маңыздысы жас аралық өзгерістер болып табылады [7].

Жастардың жұмыс және ойлау қабілетінің төмендеуі, денсаулығының нашарлауы тағы басқа жағымсыз әсерлер семестрдегі және емтихан тапсыру кезіндегі эмоционалдық стресстер, әдіс пен дағдының салауатты өмір салтында жеткіліксіздігінен, гиподинамия, дене даму әлсіздігі осының барлығы оқу процесіне бейімделуді қиындатады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Икиманова Г.К. «Емдік гимнастика». Алматы-2001.- 23-32б.
2. Мустафина Т.К.-Спорттық медицина. Оқулық- А., 1997. -32б.
3. Нұрмұхамбетұлы Ә.Н. Патология. Алматы-2007.-56б.
4. Попов С.Н. «Лечебная физическая культура», М., 1988 .-35с.
5. Өтепбергенов А.А., Нілдібаева Ж.Б. Адам физиологиясы. Алматы-2005.-32б.
6. Рогозкин В.А., Пшендин А., Шишина А. Питание спортсменов. -М.: «ФиС», 1989.-45с.
7. Ленинджер А. Основы биохимии. В 3-х т. «Мир»,1983.-42с.
8. Равич-Щебро М.И., Новиков В.В. Физическая и коллоидная химия. - М.: «Высшая школа», 1975.-75с.

ӘОЖ 376.2

<https://doi.org/10.53355/q0122-1375-9070-x>

АРНАЙЫ МЕКТЕПТЕ СӨЙЛЕУ ТІЛІНДЕ БҰЗЫЛЫСЫ БАР БАЛАЛАРҒА АҚПАРАТТЫҚ-ЛОГОПЕДИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Нурумкулова А.Н., дефектология мамандығының 4 курс студенті
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: nrmklv27@mail.ru

Мақалада қарастырылып отырған қазіргі таңдағы өзекті мәселе - арнайы мектепте сөйлеу тілінде бұзылысы бар балаларға ақпараттық - логопедиялық технологияларды қолдану. Білім беру жүйесінде бірішама өзгерістер енгізілуде. Осындай жайт арнайы білім беру мекемелерін де бей жай қалдырмады десек қателеспейміз. Дамуында ауытқуы бар балалардың сөйлеу тілін дамытуда ақпараттық логопедиялық технологиялар орасан зор мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: арнайы мектеп, ақпараттық технологиялар, логопедия, сөйлеу тілі бұзылысы, түзете-дамыту жұмыстары.

Актуальной проблемой, рассматриваемой в статье, является использование информационно - логопедических технологий в специальной школе для детей с нарушениями речи. В системе образования вносятся некоторые изменения. Очень правильно, что такой факт не оставил равнодушными и специальные образовательные учреждения. Информационные логопедические технологии в развитии речи детям с отклонениями в развитии, предоставляют огромные возможности.

Ключевые слова: специальная школа, информационные технологии, логопедия, речевые нарушения, коррекционно-развивающая работа.

The actual problem considered in the article is the use of information and speech therapy technologies in a special school for children with speech disorders. Some changes are being made in the education system. It is very correct that this fact did not leave special educational institutions indifferent. Information speech therapy technologies in the development of speech for children with developmental disabilities provide huge opportunities.

Key words: special school, information technology, speech therapy, speech disorders, correctional and developmental work.

Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 11 шілдедегі N 343 Заңы негізінде арнайы мектепте дамуында ауытқуы бар балалардың сөйлеу бұзылыстарын түзете-дамыту жұмыстары басты орынған қойылуда.

Біздің елімізде білім берудің жаңа моделіне көшуге байланысты болып жатқан өзгерістер дамуында ауытқуы бар балаларға қатысты оқу үрдісін жетілдіруге жаңа тәсілді талап етеді. Түзету педагогикасында әртүрлі сөйлеу бұзылыстары бар балаларды оқытудың нақты құралдарын жасау мәселесі өткір болып тұрғаны анық. Көптеген авторлар атап өткендей, жаңа компьютерлік технологияларды қолдану педагогикалық үдерісті онтайландыруға, сөйлеу тілінде бұзылысы бар бар балалардың оқуын жекелендіруге және кез-келген әрекеттің тиімділігін едәуір арттыруға мүмкіндік береді. Сондықтан түзету және білім беру үрдісінде сөйлеу қабілеті бұзылған балалардың даму заңдылықтары мен ерекшеліктерін ескеретін, түзету білімінің тиімділігін арттыруға, мектеп оқушыларын тәуелсіз өмірге дайындау үрдісін тездетуге мүмкіндік беретін мамандандырылған компьютерлік технологияларды қолдану мәселесі өзекті болып табылады.

Логопедия мәселесі төңірегінде теориялық негізін қалаған ғалымдарды атап айтар болсақ, Л.С. Волкова, Р.Е.Левина, Т.Б.Филичева, Г.В.Черкина, және т.б. ғалымдар сөйлеу тіліндегі түзету жұмыстарын қарастырған.

Біздің елімізде Қ.Қ.Өмірбекова, Г.Б.Ибатова, Г.С.Оразаева, Қ.Қ.Өмірбекова, Қ.Серкебаев, Г.Б.Ибатова, Г.М.Коржова, Г.М.Коржова, А.Қ.Жалмұхамедова, Г.Н.Төлебиева және т.б. ғалымдар жалпы тіл кемістігін зерттеген.

Оқу - тәрбие үрдісінде ақпараттық технологияларды қолдану жайында Ю.Ф.Гаркуша, Н.А. Черлина, Л.А. Зайцева, Т.К. Королевская, Л.В. Ковригина Е.Н.Кутепова, М.И. Лынская, Б.Б. Аккуланова Н.Исабек және т.б. ғалымдар тиімді тұстарын зерттеген.

Алайда бұл еңбектерде арнайы мектепте сөйлеу тілінде бұзылысы бар балаларға ақпараттық-логопедиялық технологияларды қолдану туралы ғылыми тұрғыда жеке мәселе ретінде зерттелмеген.

Демек, ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде көрсетілген арнайы мектепте сөйлеу тілінде бұзылысы бар балаларға логопедиялық технологияларды қолдану мәселесіне талдау жасау оның негізгі қарама-қайшылығын ашуға мүмкіндік туғызды.

Арнайы мектепте сөйлеу тілінде бұзылысы бар балаларға логопедиялық технологиялардың толықтай қолданылмауы мен осы салада теориялық және әдістемелік жолдарын зерттеу арасында және сөйлеу тіліндегі дыбыстардың бұрмалануы мен қазіргі талаптар жүйесі арасында қарама-қайшылықтар туындап отыр. Қарастырылып отырған мәселенің теориялық және практикалық тұрғыда қажетті деңгейде ғылымға негізделген бірегей логопедиялық технологиялардың, ақпараттық бағдарламалардың, әдістемелік кешендердің жоқтығы арасында көрсетілген қарама-қайшылық біздер зерттеуге алған проблеманың негізі және оны шешу жолында сөйлеу тілінде бұзылысы бар балаларға логопедиялық технологияларды қолдану, арнайы мектепте өз дәрежесінде зерттелмеуі, және осы тұрғыда баяндайтын жұмыстардың жоқтығы, оның көкейкестілігін көрсетіп, тақырыпты ғылыми-

теориялық және әдістемелік тұрғыда қажетті деңгейде қарастырылмауы зерттеу жұмысымыздың тақырыбын «Арнайы мектепте сөйлеу тілінде бұзылысы бар балаларға ақпараттық-логопедиялық технологияларды қолдану» деп таңдауымызға негіз болды.

Зерттеу мақсаты: Арнайы мектепте сөйлеу тілінде бұзылысы бар балаларға ақпараттық-логопедиялық технологияларды қолдануды теориялық және практикалық тұрғыда негіздеу.

Зерттеу нысаны: Сөйлеу тілінде бұзылысы бар бала

Зерттеу пәні: Арнайы мектепте сөйлеу тілінде бұзылысы бар балаларға ақпараттық-логопедиялық технологияларды қолдану.

Зерттеу болжамы: егер, арнайы мектепте балалардың сөйлеу тіліндегі кемістіктерін түзету ақпараттық технологиялар арқылы қолға алынса; дамуында ауытқуы бар балаларға түзете-дамыту жұмыстарын жүргізу іс-жүзінде айқындалса; педагог, логопед, тәрбиеші тарапынан түзету жұмыстары жан-жақты жүргізілсе; онда арнайы мектепте сөйлеу тілінде бұзылысы бар балаларда нәтиже болар еді, өйткені ақпараттық-логопедиялық технологиялардың тиімділігі мол.

Зерттеу жұмысының міндеттері:

- Сөйлеу тілінде бұзылысы бар балаларға ақпараттық-логопедиялық технологияларды қолданудың маңызын айқындау;
- Арнайы білім беру мекемелерінде логопед жұмысын ұйымдастыру;
- Арнайы білім беру мекемелерінде сөйлеу тілінде бұзылысы бар балаларға ақпараттық-логопедиялық технологияларды қолдану ерекшеліктерін қарастыру;
- Дамуында ауытқуы бар балаларға ақпараттық-логопедиялық технологияларды қолдану мүмкіндіктерін талдау;
- Дамуында ауытқуы бар балаларға ақпараттық-логопедиялық технологияларды қалыптастыру жолдарын қарастыру, эксперимент түрінде көрсету.

Зерттеу жұмысының теориялық және әдіснамалық негіздері:

Арнайы мектепте сөйлеу тілінде бұзылысы бар балаларға ақпараттық-логопедиялық технологияларды қолдану мәселесіне байланысты әртүрлі еңбектер. Арнайы мектепте сөйлеу тілінде бұзылысы бар балаларды түзету жайында әртүрлі ғалымдардың, педагогтардың еңбектері. Осы мәселені пайымдауға байланысты логопедиялық технологияларды қолдану логопед мамандарына ұсынылатын еңбектер.

Зерттеу базасы: Талдықорған қаласындағы «№ 13 орта мектеп (арнаулы сыныптармен)» коммуналдық мемлекеттік мекемесі.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы:

- Сөйлеу тілінде бұзылысы бар балаларға ақпараттық-логопедиялық технологияларды қолданудың маңызы айқындалды;
- Арнайы білім беру мекемелерінде логопед жұмысы ұйымдастырылды;
- Арнайы білім беру мекемелерінде сөйлеу тілінде бұзылысы бар балаларға ақпараттық-логопедиялық технологияларды қолдану ерекшеліктері қарастырылды;
- Дамуында ауытқуы бар балаларға ақпараттық-логопедиялық технологияларды қолдану мүмкіндіктері талданды;
- Дамуында ауытқуы бар балаларға ақпараттық-логопедиялық технологияларды қалыптастыру жолдарын қарастыру, эксперимент түрінде көрсетілді.

Мектеп жасына дейінгі ЖТК балаларда сөйлеудің коммуникативті функциясын қалыптастыру тақырыбында әдістемелік материалдар ұсынылады.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы: ұсынылған әдістемені арнайы білім беру мекемелерінде Арнайы мектепте сөйлеу тілінде бұзылысы бар балаларға ақпараттық-логопедиялық технологияларды қолдану кез келген логопед маманының пайдалану мүмкіндігінің болуы және зерттеу жұмысының нәтижесінде тұжырымдалған теориялық қағидалар, қорытындылар мен әдістемелік нұсқаулар мәселені тиімді шешуге әсерін тигізеді.

Баланың тілінің анық, әрбір дыбыстарды қажетінше дұрыс айтуы, толық сөйлеуі – мектепке дейінгі баланың болашақтағы табысты оқуының шарты десек артық болмасы анық.

Мектепке дейінгі жас - дұрыс сөйлеуді қалыптастыру және олардың кемшіліктерін жою үшін ең қолайлы кезең болып табылады. Дыбыс айтудың күрделі бұзылуы басқа да ауытқуларға әкеп соғады. Фонематикалық қабылдаудың бұзылуы баланың дыбысталуы бойынша жақын немесе артикуляциясы бойынша ұқсас дыбыстарды есту арқылы қабылдай алмауына жол ашады.

Қорыта келе, қазіргі әлеммен бірге балаларда өзгеруде. Осындай орын алатын жайттың бірі – баланың дамуы. Қандай бала болмасын жақсы жетістікке жетуге әбден лайық. Осы тұрғыдан алғанда арнайы мектепте сөйлеу тілінде бұзылысы бар балаларға ақпараттық-логопедиялық технологияларды қолданудың маңызы зор. Логопедия сабағында ақпараттық технологияларды мүмкіндігінше қолдану дамуында ауытқуы бар баланың толыққанды дамуына септігін тигізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы Заң. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600014235>.
2. Лынская М.И. Организация логопедической помощи с использованием компьютерных программ // Логопед в детском саду. – 2006. № 6.
3. Г.Б.Ибатова. Дыбыс айту түзетудегі дайындық кезеңіндегі логопедиялық жұмыс. Алматы 2014.
4. Тимофеева Ж. А. О способности детей с нарушением в развитии извлекать информацию из общения с героем компьютерной программы // Дефектология. 1997. - № 2. с.41-4
5. Кузьмина Е.В. Использование информационных технологий в работе учителя-логопеда общеобразовательной школы. Журнал «Логопед» №5 2008г.
6. Төребаева К.Ж., Балтымова М.Р. Логопедия негіздері. Оқу құралы. – Ақтөбе, 2011. – 248 б.

ӘОЖ 378.147

<https://doi.org/10.53355/p7380-1890-4624-q>

БІЛІМ БЕРУДЕ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ МЕН КЕМШІЛІКТЕРІ

Омарова Д.К. *А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің 2 курс студенті*
Абдимоминова Д.К. *- педагогика ғылымдарының магистрі, өнер кафедрасының аға оқытушысы, А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті*

E-mail: abdildil@mail.ru

Мақалада қашықтықтан оқыту үрдісінде ақпараттық-коммуникациялық технологиясын қолдануда көрініс табатын бірнеше технологияларға сараптамалық талдаулар жасалған.

Білім беруді ақпараттандыру процесінің күшті және әлсіз жақтары білім алушының психологиясы мен оқу үрдісінің психологиясы тұрғысынан қарастырылады. Жаңа ақпараттық технологиялар тұрғысынан дидактиканың негізгі принциптерін жүзеге асыру мүмкіндіктері ашылды. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың білім берудегі ықпалының кері салдары анықталды. Онда ақпараттандыру үдерісінің болмай қоймайтындығына байланысты оны түбегейлі зерттеу қажеттігін атап көрсетеді.

Тірек сөздер: АКТ, қашықтықтан оқыту технологиясы, мультимедиялық және аудиовизуалды оқу, кейс технологиясы.

В статье проводится анализ нескольких технологий, которые находят свое отражение в использовании информационных и коммуникационных технологий в процессе дистанционного обучения.

Рассмотрены сильные и слабые стороны процесса информатизации образования с точки зрения психологии учащихся и психологии процесса обучения. В условиях новых информационных технологий появляются возможности для реализации основных принципов дидактики. Выявлены негативные последствия влияния информационно-коммуникационных технологий в образовании. Подчеркивается необходимость тщательного изучения процесса информатизации, так как он неизбежен.

Ключевые слова: ИКТ, технологии дистанционного обучения, мультимедийное и аудиовизуальное обучение, кейс-технологии.

The article provides an expert analysis of several technologies that are reflected in the use of information and communication technologies in the process of distance learning.

The strengths and weaknesses of the process of informatization of education are considered from the point of view of the psychology of students and the psychology of the learning process. In the conditions of new information technologies, there are opportunities for the implementation of the basic principles of didactics. The negative consequences of the influence of information and communication technologies in education are revealed. The necessity of a thorough study of the informatization process is emphasized, since it is inevitable.

Keywords: ICT, distance learning technologies, multimedia and audiovisual education, case technologies.

Қазіргі заманғы білім беруді ақпараттандыру жағдайында жаңа ақпараттық технологияларды оқытушы оқу үрдісінің барлық дерлік кезеңдерінде қолдана алады: теориялық материалды дайындау кезінде, пәнді ақпараттық-әдістемелік қамтамасыз етуді құру кезінде, сабақтарға демонстрациялық материалдарды әзірлеу кезінде, студенттердің білімін тексеру кезінде, жетістіктер статистикасын жинау және талдау үшін. Бұл тізімді оқытушы педагогикалық қызметтің ерекшеліктеріне сәйкес өзгертіп, толықтыра алады.

Қашықтықтан оқыту технологиясы білім беру тәжірибесінде қашықтықтан оқыту жүйесінде енгізу үшін көрсетілген дәлелді нұсқамалар жүйесі ретінде қазіргі заманғы білім беруде жоғары оқу орындарында және жоғарғы оқу орнынан кейінгі оқытуды ұйымдастыру формасы ретінде де жиі қолданылады. А.В.Осин атап өткендей, бұл тікелей басшының білім беру мекемесінің қызметкерлерін ағымдағы аттестациядан өткізуімен байланысты, сондықтан телекоммуникацияларды пайдалана отырып, мәтіндік-графикалық форматтарда сәтті таратылатын тек жаңа ақпарат қажет [1, 21б.].

Қашықтықтан оқыту технологиясының шеңберінде келесі функциялар бөлінеді: баспалық оқу-әдістемелік әдебиеттердің нұсқасын беру, оқылатын материалдарды компьютерлік телекоммуникациялар арқылы беру, компьютерлік телекоммуникациялар арқылы пікірталастар мен семинарлар өткізу, радиостанциялар және теледидар арналарында оқу бағдарламаларын көрсету [2, 4б.].

Қашықтықтан оқыту технологиясын оқу үрдісінде оқытушының өзінің шеберлігін арттыру үшін де, сонымен қатар нақты педагогикалық жағдайды ескере отырып, өзі осы технологияны пайдалана отырып оқу сабақтарын өткізу үшін де пайдалана алады.

Бейнеконференцияларды ұйымдастыру технологиясы оқу тәжірибесінде көбірек қолданылуда, өйткені ол нақты уақыт режимінде желі арқылы деректер алмасу арқылы бір-бірінен қашықтықта орналасқан адамдармен кездесуге мүмкіндік береді.

Бейнеконференцбайланыс технологиясын оқу үрдісінде қолдану тәжірибесін зерделеу оны қолданудың әртүрлі нұсқаларын көруге мүмкіндік береді: мысалы, басқа оқу орнының оқытушысы аудиторияда қашықтан сабақ жүргізеді; денсаулығына байланысты сабаққа келе алмайтын ардагермен кездесу ұйымдастырылады; әртүрлі оқу орындарындағы әріптестердің жоба бойынша бірлескен зерттеу жұмыстары жүргізілуде, т.б. Зерттеушілер П.Ю.Дик пен Д.Т.Рудакова бейнеконференциялар бетпе-бет кездесулер мен іссапарларға арналған ресурстардың шектеулілігін ескере отырып, білім беру байланыстарын дамытудың нақты тәсілі деп санайды [3, 5б.].

Мәтіндік, мультимедиялық және аудиовизуалды оқу материалдарының жиынтықтарын (кейстерін) пайдалануға және оларды студенттердің жүйелі оқуын ұйымдастыру кезінде оларды өз бетінше оқуы үшін таратуға негізделген қашықтықтан оқыту технологиясының бір түрі ретінде түсінілетін кейс технологиясын пайдалану білім беру жүйесі үшін салыстырмалы түрде жаңа болып табылады. Дәстүрлі немесе қашықтықтан оқыту арқылы оқытушылармен кеңестер берудің де кезінде оқу-әдістемелік материалдар (кейстер) үлкен артықшылықтарға ие. Т.Б.Устинова атап өткендей кейс технологиясының көмегімен пайдаланылған оқу-әдістемелік материалдар өзінің толықтығымен және тұтастығымен ерекшеленеді. Автор қолжетімділікті, интерактивті тапсырмалардың болуын, көрнекілігін, дәрістердің дыбыстық сүйемелдеуін, осы материалдардың артықшылықтарына гиперсілтемелермен қамтамасыз етілген материалмен сызықтық емес жұмыс істеу мүмкіндігін қарастырады.

Кейс технологиясы бір жағынан оқудың жеке қарқынын ұйымдастыруға мүмкіндік берсе, екінші жағынан пәнді тереңдетіп оқытуға бағытталған.

Қарастырылған ақпараттық технологиялар шетелде де, елімізде де оқу тәжірибесінде тиімді қолданылады. Тиісті нормативтік-құқықтық базасы бар отандық білім беру жүйесі білікті құзыретті мамандарды даярлауға бағытталған. Жалпы мәдени және кәсіби құзыреттіліктерді дамыту бүгінгі таңда жаңа ақпараттық технологияларды қолданбай мүмкін емес.

Заманауи оқытушы өзінің кәсіби қызметінде әртүрлі бағдарламалық қамтамасыз етуді пайдалана алады. Ең алдымен, бұл мультимедиялық бағдарламалық өнімдер. Білім беру жүйесінде электронды анықтамалықтар, энциклопедиялар, сөздіктер кеңінен қолданылады. Осы бағдарламалық өнімдермен жұмыс істеу студенттерге бар курстарды жеке пайдалануға бейімдеу арқылы оқу материалын жақсы түсінуге көмектеседі және өз бетімен оқуға және алынған білімді өзін-өзі тексеруге мүмкіндік береді.

Сабақта электронды анықтамалықтарды, энциклопедияларды, сөздіктерді пайдалану оқытушыларға студенттердің жұмысын жарқын, қызықты етіп ұйымдастыруға, анимациялық диаграммалармен, карталармен жұмыс істеуге, бейне және фотосуреттерден оқу материалын көруге және оны бекітуге мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде білімді жүйелеу болып табылады.

Дегенменде, көптеген мультимедиялық өнімдерді пайдалану мектептерде көбірек қолданылмайды десекте болады. Мұны әрбір нақты мұғалімнің алдына қойған мақсатына және оқулық материалына уақыт өте келе өзгертулер немесе толықтырулар енгізуге байланысты қолда бар материалды баяндаудың ерікті тәртібін белгілей алмау сияқты кемшіліктің болуымен түсіндіруге болады. Сондықтан, дайын мультимедиялық өнімдерді пайдаланумен қатар, мұғалімнің өз мультимедиялық өнімдерін, мысалы, мультимедиялық презентацияларды жасай алуы маңызды болып табылады.

Оқу үрдісінде компьютерлік тестілеу бағдарламалары жиі қолданылады, өйткені оқу үрдісінің қажетті элементі студенттердің білімін бақылау болып табылады. Бақылаудың дәстүрлі түрлерінен компьютерлік тестілеуге көшу отандық білім беру жүйесін жаңғырту және компьютерлендіру тұжырымдамасына сәйкес келеді. Бақылаудың дәстүрлі түрлерімен салыстырғанда компьютерлік тестілеудің бірқатар артықшылықтары бар: нәтижелерді алудың жоғары жылдамдығы, бір уақытта көптеген студенттерді бағалау мүмкіндігі, нәтижелерді өңдеу мен ұсынудың қарапайымдылығы болып табылады.

Бүгінгі күні әртүрлі компьютерлік тестілеу бағдарламалары бар. Біздің ЖОО орнында қашықтықтан оқыту мүдді бағдарламалық оқыту өнімі болып табылады, бұл бағдарламалық оқыту жүйесінде кіріктірілген бөлімі тесттерді жылдам өңдеуге, тестілеу үрдісін тиімді басқаруға және жергілікті желі арқылы нәтижелерді жинауға мүмкіндік береді. **Moodle қашықтықтан оқыту жүйесінде** тапсырмалардың бірнеше түрімен жұмыс істейді: 1) бір таңдау (тестіленушіге бірнеше ұсынылған жауаптардың ішінен бір ғана жауап нұсқасын таңдау ұсынылады); 2) бірнеше таңдау (бірнеше ұсынылған

жауаптардың бір немесе бірнеше жауабы); 3) нұсқаларды салыстыру (салыстыруға арналған сұрақ барлық ұсынылғандардың ішінен сәйкес нұсқаның нөмірін таңдауды қамтиды); 4) мәлімдемелердің растығын немесе жалғандығын көрсету (сұрақ барлық ұсынылған нұсқалар бойынша тізімнен «иә», «жоқ» мәлімдемесін таңдауды көздейді); 5) реттілік тәртібінің көрсеткіші (тестілеушіден тізімге тапсырыс беру сұралады); 6) мәтінді қолмен енгізу (жауап ретінде мәтіндік жолды енгізуді көздейді); 7) санды қолмен енгізу (жауап ретінде санды немесе бірнеше сандарды енгізуді көздейді); 8) суретке орналастыру (сұраққа жауап беру үшін суреттегі нүктені көрсету керек, егер ол көрсетілген аймаққа түссе, жауап дұрыс; суретте бір емес, бірнеше аймақты көрсетуге болады); 9) әріптерді ауыстыру (тапсырмалардың бұл түріне жауап сөз немесе мәтін болып табылады, қажетті сөздің әріптері бөлек аймақтарда және кездейсоқ ретпен көрсетіледі) т.с.с.

Ұсынылған тест түрлерінің әрқайсысын көптеген оқу пәндері бойынша студенттердің білімін бақылау үшін тиімді пайдалануға болады. Жаттығуда аталған тапсырмалардың барлығын дерлік пайдалануға болады.

Дегенмен, компьютерлік тестілеуге арналған бағдарламалық шешімдердің болуына қарамастан, бірқатар проблемалар бар. И.А.Вылегжанина атап өткендей, компьютерлік тестілеу технологияларын оқу үдерісіне енгізу ең алдымен оқытушылардың заманауи ақпараттық-телекоммуникациялық технологиялар саласындағы компьютерлік тестілеуді жүзеге асыру үшін бағдарламалық жасақтаманы таңдаумен қатар дайындығының деңгейімен, тест материалдарының сапасымен байланысты мәселелердің қиындатуын атап өтуге болады. Осы міндеттерді кешенді шешу ғана компьютерлік тестілеуді студенттердің білімін бақылаудың жоғары тиімді құралына айналдыруға мүмкіндік береді.

Оқу үрдісінде белсенді түрде қолдануға болатын тағы бір технологиялық жетістік – интерактивті сауалнама жүйесі (кликерлер). Бұл әр студенттің сабақта оқу материалдарын қабылдауы мен түсіну деңгейін талдауға, сонымен қатар аралық және қорытынды сабақты өткізуге мүмкіндік беретін сынақтар десекте болады. Сауалнама нәтижелері маниторлық экранда сақталады және нақты уақыт режимінде көрсетіледі. Бұл технологиялық шешімді оқу үрдісінде пайдалану бірнеше бағытқа ие болуы мүмкін: оқытылатын материалдың мазмұнын түсіну үшін сауалнама жүргізу, білімді бақылаудың әртүрлі формаларын ұйымдастыру, белгілі бір тақырып, пән бойынша қалдық білімді анықтау үшін интерактивті сауалнама жүргізіледі.

Сонымен, қарастырылып отырған технологиялар, бағдарламалық қамтамасыз ету және заманауи технологиялық жетістіктер жан-жақты және жүйелі түрде қолданылған жағдайда оқу үрдісін тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Отандық білім беруді ақпараттандырудың қазіргі кезеңінің ең маңызды тенденциясы – оқу үрдісіне қатысатын әртүрлі технологияларды біріктіруге ұмтылу, бұл олардың оқу үрдісіне қолданылуына оң әсерін тигізеді.

Сондықтан қазіргі заманғы оқытушы АКТ-ның жағымды қасиеттерін ескеруі, соңғы салада білімдерін меңгеріп қана қоймай, оларды өзінің кәсіби қызметінде қолдана білуі керек. Білім берудің жаңа формалары ретінде АКТ құралдарын саналы, сауатты пайдалану арқылы бірқатар маңызды дидактикалық міндеттерді шешуге болады:

- ең алдымен оқыту үрдісін жетілдіру;
- студенттердің өз бетімен жұмыс жасау деңгейін, олардың өзіндік дайындығының тиімділігін айтарлықтай арттыру;
- студенттердің зерттеушілік, ізденіс әрекеті бағытында оқыту үдерісін белсендіру;
- білім алушының оқуға деген ынтасының қалыптасуына әсер ету;
- үздіксіз және икемді оқу үрдісін қамтамасыз ету және т.б.
- өткен материалды қайталау және бекіту үшін;
- білім алушы материалды ойын түрінде меңгеретін әртүрлі оқу жағдаяттарын құру;
- оқу материалын меңгерудің қажетті деңгейін қамтамасыз ету;
- нақты жабдықта қашықтықтан эксперименттер жүргізу;
- әртүрлі ақпарат түрлерін жеткізу және ақпаратты таңдау және жүйелеу дағдылары мен біліктіліктерін қалыптастыру үшін және т.б.

Жоғарыда ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың оқу үдерісіне оң әсері мен артықшылықтары туралы айттық. Бірақ кез келген нысан немесе құбылыс сияқты АКТ-ның да кемшілігі бар. Оларды білім берудің барлық түрлерінде пайдалану бірқатар жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін, соның ішінде:

- білім алушы студенттің физиологиялық жағдайы мен денсаулығының нашарлауы (мәліметтер іздеу кезінде компьютерге деген үйренушілікке әкеледі, бұл олардың денсаулығына әсер етеді);

- бірқатар психологиялық-педагогикалық мәселелер (сүзгіден өтпеген ақпарат психологиялық зиян келтіреді);

- студенттің сөйлеу белсенділігінің төмендеуі (бұл әсіресе ашық және қашықтан оқыту формаларына тән), соның салдарынан студентте өз ойын тұжырымдау мен жеткізуде жеткілікті тәжірибе болмайды. Соңғы психологиялық зерттеулерге сәйкес, белсенді сөйлеу тәжірибесінің ұзақ уақыт болмауы ойлау процестеріне теріс әсер етеді, соның ішінде өз ойын тәуелсіз жеткізу кезінде;

- білім беруді шектен тыс даралау нәтижесінде тапшы болып қалатын білім беру үдерісіне қатысушылар арасында жанды диалогтық қарым-қатынастың болмауы және т.б.

Сондай-ақ, АКТ қолданудың «кемшіліктері» мыналар болып табылады:

- оқытушыға қойылатын талаптардың жоғарылауы (көптеген студенттердің үйде заманауи технологиялары бар, ал кейбір едәуір жас шамалық бөлігінің АКТ саласында білімінің жеткіліксіздігі);

- студенттердің ғылыми-зерттеу әрекетіне бір басты себеп кедергі келтіреді: ол-интернетте дайын өнімді алуға мүмкіндік беретін көптеген рефераттардың болуы;

- жобалық іс-әрекет технологиясын пән мұғалімдері толықтай меңгермеген болуы мүмкін;

- білім алушылардың өздігінен білім алу технологиясы әзірленбеген;

- студенттердің де, оқытушылардың да ақпараттық мәдениетінің төмендігі;

- бірыңғай ақпараттық-әдістемелік қызметтің жеткіліксіздігі т.б.

Сонымен қатар, әрине, Интернет. Оның ақпарат көзі ретіндегі маңыздылығын асыра айтуға болмайды. Дүниежүзілік желіде әртүрлі ақпараттық ресурстарға жедел қол жеткізуді қамтамасыз ететін миллиардтаған құжаттар бар. Біз олардың кейбірінің сенімділігі мен сапасына күмәндануымыз керек. Бірақ ең бастысы, бұл ресурстарды пайдалану көбінесе, ең алдымен, студенттің оқу процесінде, оның өзіндік, зерттеушілік әрекетінде жағымсыз салдарға әкеледі. Осындай АКТ құралдарын пайдаланған кезде «күш-жігерді үнемдеу принципі» іске қосылады: егер интернет осындай бай таңдауды қамтамасыз етсе, практикалық сабаққа немесе зертханалық жұмысқа дайындалу үшін нәтижесінен өз күшіңізді және уақытыңызды ысырап ету керек; егер компьютер тінтуірін бір рет басу арқылы мәселенің дайын шешімін алуға ешқандай күш жұмсамай-ақ мүмкін болса? Хабарламалар мен рефераттар, эсселер – ақылы немесе тегін. Заманауи студент үшін бұл оқыту әдісі таныс және өте қолайлы болды. Бұл әдіс оқу үрдісінің тиімділігін арттыруға аса жақсы ықпал етпейтінін ерекше атап өтуге болады. Осындай тапқыр әрекеттердің нәтижесінде студент өз бетінше ойланып, тұжырымдап, өзіндік пікір айта алмайды; ол ақпаратпен жұмыс істеу дағдыларын дамытпайды (оны жинақтау, іріктеу және жүйелеу үрдісі). Бірақ, жоғарыдағы айтылған кемшіліктер АКТ-ны қолдануға болмайды дегенді білдірмейді.

АКТ-ны қолдану орынды, өйткені ол студенттердің белсенділігін арттыруға мүмкіндік береді, аз қамтылған отбасы барларға білім сапасын арттыруға, оқытушының кәсіби деңгейін көтеруге, барлық адамдардың тұлғааралық қарым-қатынас формаларын әртараптандыруға мүмкіндік береді. Сондай-ақ заманауи білім беруде қолданылатын АКТ құралдары оқытудың жоғары нәтижелеріне қол жеткізуге мүмкіндік береді. Жаңа технологиялар ашық және қашықтықтан оқыту жүйесінде мұғалім мен студенттің өзара әрекетін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Оқу үрдісінде әртүрлі АКТ құралдарын пайдалану оң және теріс салдарға әкелуі мүмкін. АКТ-ның білім беру үдерістеріне әсерінен ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласындағы білімді меңгеріп қана қоймай, сонымен қатар оны өзінің кәсіби қызметінде қолдана алатын заманауи оқытушының түрі қалыптасуда;

- осы жағдайда қазіргі заманғы технологиялардың мүмкіндіктерін ақпарат көзі ретінде пайдалана отырып, өз өмірін дербес компьютерсіз және бүкіл әлемдік интернет желісіне елестете алмайтын студенттің басқа түрі қалыптасып келеді.

Бірақ ақпараттық ресурстарға қолжетімділікті шектеу, даму деңгейі әртүрлі студенттердің шығармашылық және зерттеушілік әрекетіне жағдай жасау қажет.

Бір сөзбен айтқанда, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды сабақта пайдалану оның нәтижелі болуына қолайлы жағдай туғызудың бір жолы болып табылады, бұл өз кезегінде ынтымақтастық пен адами қарым-қатынасқа ықпал етеді.

Оқытудағы инновациялық тәсілді қолдану тәжірибеге бағытталған оқытудың үлкен жетістігі болып табылады және оның сапасы алынған білімнің өмір сүру сапасын жақсартуға, сонымен қатар нақты өмірде мақсатқа жетуге үлкен сұранысқа сай болуын қамтамасыз етеді.

ӘБЕБИЕТТЕР:

1. А. В. Осин Мультимедиа в образовании: контекст информатизации. [Текст] / Осин А.В., -2003,238с.

2. Христочевский С.А. Информатизация образования. [Текст] / С.А. Христочевский // Информатика и образование. –1994, № 1. С. 13-19

3. Дик П.Ю., Рудакова Д.Т. Интерактивные видеоконференции: опыт, проблемы, перспективы // Режим доступа: http://distant.ioso.ru/for%20teacher/video_conf_dik.htm.

ӘОЖ 581.4

<https://doi.org/10.53355/z8858-1778-0316-t>

AERVA LANATA (L.) JUSS. ШӨБІНІҢ ДИАГНОСТИКАЛЫҚ БЕЛГІЛЕРІН АНЫҚТАУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫ ҒЫЛЫМҒА ҚЫЗЫҚТЫРУ

Орынбай Ж.Е., магистрант, **Мамыкова Р.У.**, б.ғ.к., доцент м.а.

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университет, Шымкент қ.

E-mail: zhuldiz.orynbaeva@inbox.ru, roza.mamykova@mail.ru

Мақалада Қазақстанның оңтүстігінде өсірілген түкті эрва өсімдігінің жапырақтары мен гүлшоғырларының морфологиялық және анатомиялық құрылысын зерттеу нәтижелері берілген. Зерттеу нәтижесінде фармацевтикалық құндылығы бар шикізаттың диагностикалық маңызды белгілері анықталды. Алынған нәтижелер Қазақстан Республикасының Фармакопеясында «Түкті эрва шикізатының микроскопиясы» бабын жасауға пайдалануға болады.

Тірек сөздер: дәрілік өсімдіктер, анатомия, шикізат, микроскопия, жапырақ, гүлшоғыры.

В статье приводятся результаты по изучению морфолого-анатомического строения листьев и соцветий эрвы шерстистой, культивируемой на юге Казахстана. В результате исследования выявлены диагностически значимые признаки сырья, имеющего фармацевтическую ценность. Полученные результаты могут быть применены для создания статьи «Микроскопия сырья эрвы шерстистой» в Государственной фармакопее РК.

Ключевые слова: лекарственные растения, анатомия, сырье, микроскопия, листья, цветочные.

The article presents the results of the study of the morphological and anatomical structure of the leaves and inflorescences of the *Aerva lanata* cultivated in the south of Kazakhstan. As a result of the study, diagnostically significant signs of raw materials with pharmaceutical value were identified. The obtained results can be used to create an article "Microscopy of raw *Aerva lanata*" in the State Pharmacopoeia of the Republic of Kazakhstan. online

Key words: medicinal plants, anatomy, raw materials, microscopy, leaves, peduncle.

Қай уақытта болса да қоғамдық дамудың басты кепілі болып білім беру саласы қала бермек. Заман озған сайын ғылым мен инновациялық технология дамудың айқындаушы күшіне айнала түсуде. Оны қазір көріп те, байқап та жүрміз. Ғылымды дамыту, қандай елдің болмасын, басты мақсатына айналып отыр. Ал ғылым болса білім негізінде ғана дамиды. Сондықтан барлық елдер білім сапасын, оның ішінде, орта білім сапасын көтеруге ерекше көңіл бөлуде. Себебі, білім негізі мектепте қаланады.

Қазіргі кезеңде оқыту мен тәрбиелеудің жаңа әдістерін және педагогикалық инновациялық технологияларды, психологиялық-педагогикалық диагностиканы жоғары деңгейде игерген, бұрынғы ескі дәстүрлі әдістерден тез арада арылуға қабілетті және нақты тәжірибелік іс-әрекетте өзіндік даңғыл жол салуға икемді, шығармашыл психолог - педагог-зерттеуші, ойшыл мұғалім қажет.

Осыған байланысты дәрілік өсімдіктерді зерттеп, алынған нәтижелерін сабақ өту барысында қолдана отырып, оқушыларды ғылыми-зерттеу жұмыстарға, ғылыми жобаларға қызықтыру үлкен мәселе болып табылады.

Қазіргі кезде, фармацевтика өндірісінде дәрілік шикізаттың жетіспеушілігі күрделі мәселе болып отыр. Себебі барлық өндірістер негізінен шет елдік шикізатты пайдалануға бейімделген[1].

Түркістан облысының табиғи байлығы және ауа-райының жылылығы көптеген құнды дәрілік өсімдіктерді өсіруге мүмкіндік береді. Адам денсаулығына өте маңызы зор дәрілік өсімдік қатарына түкті эрва (пол-пола) (*Aerva lanata* (L.) Juss.) бірден –бір қажет өсімдік.

Aerva lanata (L.) Juss. (Amaranthaceae) тұқымдасына жататын экзотикалық өсімдік. Жапырақтары кезектесіп орналасқан, бұтақтары қысқа, эллипс тәрізді немесе дөңгелек, жиектері біртегіс, төменге қарай салбыраған. Гүлдері майда, түссіз 5 бөлікті, қарапайым ақшыл-жасыл немесе сұрғылт гүлқауыздарынан тұрады, жапырақты екі гүлше жауып тұрады, гүлдері тығыз орналасқан, тұқымы майда-қорапшада (1-сурет).

1-сурет. *Aerva lanata* (L.) Juss. жалпы көрінісі

Түкті эрваның құрамында көп мөлшерде кальций мен калий бар. Түкті эрва - ағзадағы тұз мөлшерін қалыпты ұстайтын реттегіш болып табылады, несеп жүргізгіштік қасиеті бар, бүйректегі тасты ерітеді. Несеп жолдарының қабынған ауруларына, қуыққа суық тигенде, простаттаға күшті емдік әсері бар. Түкті эрва залалсыз ісіктерді (фибромиом) жояды, ағзадағы қантты төмендетеді, бауыр циррозын, асқазан, ас бездерін емдейді, қанның ұйығыштығын төмендетеді және тамырларды кеңейтеді.

Дәрілік өсімдік өнімінің жалған еместігін анықтау үшін, макроскопиялық және микроскопиялық талдау пайдаланылады.

Макроскопиялық талдауды меңгеру үшін өсімдік морфологиясын білу керек, себебі онсыз өнімге толық зерттеу жүргізу мүмкін емес және жеткілікті морфологиялық сипаттама беру керек.

Микроскопиялық талдау – дәрілік өнімнің ұнтақталуының дұрыс екендігін зерттейтін әдіс. Ол өсімдіктің анатомиялық құрылымын білуді қажет ететін және мүшелердің анатомиялық құрылысын, ұлпалардың сипатын біліп, зерттеліп жатқан зерзатты, өсімдіктің анатомиялық бөлігін бір-бірінен ажырату керек.

Біздерге белгілі болғанындай, анатомиялық және морфологиялық белгілер өзгергіш болады. Белгілі бір жағдайларда олар көрініп немесе жоғалып кетеді (солып қалуы, жапырақтарының түсі, тікенектерінің шығуы, май жасайтын бездерінің саны, т.б.). Осыған байланысты арнаулы түрлердің константтық белгілерін білуіміз керек. Олар шикізаттың диагностикалық белгілерін анықтауға мүмкіндік береді [2,3].

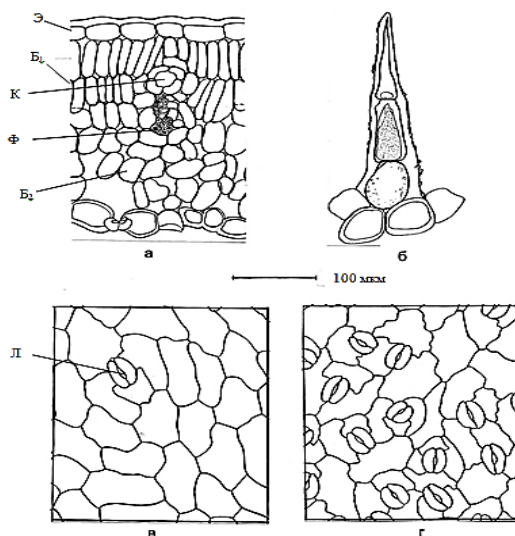
Зерттеу мақсатында түкті эрваның шикізаты шілде – тамыз айларындағы өсімдіктен 70% этил спиртіне салынып, жапырағының, сабағының, тамырының орта бөлшектері алынды. Анатомиялық кесінділер М.Н.Прозинаның әдістемесі бойынша жасалынды [4].

Түкті эрваның анатомиялық белгілері бірінші рет анықталып отыр. Жапырағы майда, ұзындығы 2 см, көлденеңі 1 см, жиектері біртұтас, жұмыртқа тәріздес үшкір, негізгі ұзынша төбесі үшкір болады. Кесіндісі қабырға тәріздес. 2-суретте жапырақтың анатомиялық құрылысы көрсетілген. Жапырақтың жоғарғы эпидермасы бір қатарлы болады және көптеген жасушалардан тұрады, олар жапырақ өсінің бойымен көлденең немесе изодиаметрлі немесе ұзартылған болып орналасады. Жасуша қабықшалары түзу сызықты, кейбір жерлерде сәл иректеу болады, сыртқы қабырғасы қалың. Лептесіктері сирек, аномоциттік және гемипарациттік, сопақша, бейтарап ретсіз орналасқан, қалқып тұрмайды. Төменгі эпидерма майда жасушалардан тұрады, изодиаметрлік және көлденең созылғыш болады, жасуша қабырғасынан иректеліп бөлініп тұрады.

Лептесіктері аномоцитті, полоцитті, гемипарацитті, қалқып тұрмайды. Эпитемальдық жасушалары тетрадр тәріздес болып, өсінен көлденең тартылып тұрады. Мезофилдері дорсивентральді. Жоғары эпидерманың астыңғы бөлігіне екі жіңішке жасуша орналасқан, олар шоқтанып тұрады. Борпылдақ паренхима 4-5 қатардан, хлорофиллді, шоқталып бөлініп тұрады (2-а сурет). Өткізгіш шоқтары майда түтікшелер мен флоэмадан, мамандырылмаған шеңберлене, су әкелетін қабықшалармен қоршалған, негізгі жүйкесі жапырақтың жоғарғы жағынан төменге қарай түседі, олар бірнеше бұрыштық колленхимадан тұрады. Тамырлары өте майда 8-10 радиалдық тізбектерден құрылған.

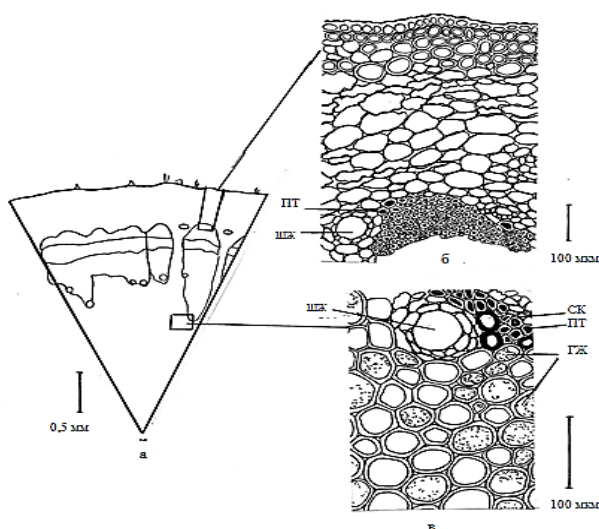
Гүл шоғыры жұмсақ, шөптесін әлсіз қабырғасы, көпжасушалы қалың қабатты бір қатарлы эпидермадан тұрады (3-сурет). 4-5 қатарлы жасушалар эпидерманың астында орналасқан, жалпақ қабырғалы колленхиматоздық болады. Төменде орналасқан, 6-8 қатарлы, жуан қабырғалы тангенс тәріздес созылып жатады. Қабығында барлығы 10-13 қатар паренхима болады (3-б сурет). Перециклді талшықтар ірі, жерлілікті біріктірілген топтар құрайды. Ағаштың қалыңдығы қабықтың қалыңдығынан кішілеу келеді. Бастапқы қсилеманың түтікшелері майда, екіншісінікі ірілеу, олар радиалдық тізбектерге орналасады. Либриформ мен ағаштың перенхимасы бірге шоқталып тұрады. Ірі шоқтар майдаларымен кезектесіп орналасқан, 2-4 қатарлы радиалдық сәулелермен айқындалып көрінеді. Радиалдық сәулелердің жоғарғы бөлігінде шайыр жолдары кездеседі. Өзегі майда шеңбер тәріздес жасушалардан тұрады. Шайыр жолдары көптеген, перимедулярлық аймақта 6 қатар жасушалармен қоршалған. Өзектің кейбір жасушалары, гидроциттік жасушаларға ұқсайды (3-в сурет).

Сонымен түкті эрваның шикізатының диагностикасынан жапырағының көп бұрышты талшықтардан және дорсивентральді мезофилінің екі қатарлы жіңішке ұзынша жасушалармен, негізгі жүйкесі жапырақтың төменгі бөлігіне орналасып, екі жағынан колленхимамен қоршалған. Сабағында перециклді талшықтардың ірі топтары байқалды, шайыр жолдары флоэма мен өзекте радиалдық сәулелерде орналасқан, перимедулярлық аймаққа тірелген өзекте гидроциттік жасушалары кездеседі.

2- сурет. *Aerva lanata* (L.) Juss. жапырағының анатомиялық құрылысы

Э – эпидермис; Б₁ – бағаналы паренхима; К – ксилема;
Ф – флоэма; Б₂ – борпылдақ паренхима; Л – лептесік
а – жапырақтың көлденең кесіндісі;
б – трихома;
в – жоғарғы эпидерма;
г – төменгі эпидерм

3- сурет. *Aerva lanata* (L.) Juss. гүл шоғырының анатомиялық құрылыс

ПТ – перециклді талшықтар; ГЖ – гидроцитті жасушалар;
ШЖ – шайыр жолдары; СК – склеренхима
а – көлденең кесіндісінің сызбасы;
б – алғашқы қабықтың тұлғасы;
в – медуллярлы аумақ және өзегінің тұлғасы
г – төменгі эпидерма

Қорыта келе, алынған нәтижелерді ғалымдар, оқытушылар, докторанттар, магистранттар, студенттер ғылыми жұмыстар жүргізгенде қосымша құрал ретінде пайдалана алады. Зерттеу нәтижелерін мектепте өсімдіктану сабағында қолдану арқылы оқушыларды ғылыми-зерттеу жұмыстарға немесе ғылыми жобаларға қызықтыруға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мамыкова, Р.У. Интродукция лекарственных растений в предгорной зоне юга Казахстана. Шымкент: Әлем. - 2018. - С.43 - 169.
2. Айдосова С.С., Мухитдинов Н.М. Первые итоги и перспективы анатомических исследований кафедры ботаники //Итоги и перспективы развития ботанической науки в Казахстане //Матер. Межд. науч. конф. – Алматы: 2002. С. 11 – 13.
3. Паршина Г.Н., Курбатова Н.В. Анатомические особенности новых лекарственных растений *Origanum Tyttanthum Gontsch* и *Marr* и *Bium vulgare L. (Lamiaceae)* //Тез.докл. II Межд.конф. по анатомии и морфо-логии растений. –Санкт-Петербург, 2002. –С.85-86.
4. Пролина М.Н. Ботаническая микротехника. - М.: Высшая школа. 1960. – 206 с.

ӘОЖ 376.1

<https://doi.org/10.53355/o0529-8803-9432-s>

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДА ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ МӘСЕЛЕСІ

Рахманбек А.Қ., Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу білім беру бағдарламасының 3 курс студенті,
Фейзулдаева С.А., Phd докторы

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: aigul.rakhmanbec@bk.ru, salta7172@mail.ru

Мақалада мектепке дейінгі балалар ұйымында инклюзивті білім беру мәселесі қарастырылған. Авторлар инклюзивті білім берудің ерекшелігін, маңызы мен қағидаларын бере отырып, дамытудың қажеттілігін атап өтеді. Сонымен қатар ерекше қажеттіліктері бар нақты балаға арналған бағдарламаны жоспарлау және жүзеге асыру бойынша кезеңдерін көрсетеді.

Тірек сөздер: мектепке дейінгі ұйым, мектепке дейінгі жас, инклюзивті білім беру.

В статье рассматривается проблема инклюзивного образования в детских дошкольных организациях. Авторы отмечают необходимость развития инклюзивного образования, придавая ему специфику, значение и принципы. А также отражает этапы планирования и реализации программы для конкретного ребенка с особыми потребностями.

Ключевые слова: дошкольная организация, дошкольный возраст, инклюзивное образование.

The article deals with the problem of inclusive education in preschool organizations. The authors note the need to develop inclusive education, giving it specifics, meaning and principles. It also reflects the stages of planning and implementing a program for a specific child with special needs.

Key words: preschool organization, preschool age, inclusive education.

Бүкіл өркениетті әлемде қоғам жалпыадамзаттық адамгершілік пен әлеуметтік әділеттілік талабына сәйкес білім беруде балаларды кемсітуге жол берілмейтінін түсінді. Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес балалардың құқықтарын қорғау саласындағы халықаралық құжаттарға сәйкес ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдар (балалар) ұғымы және жеке мүмкіндіктері ескеріле отырып, барлық білім алушылардың сапалы білім алуына тең құқықтар қағидаты енгізілді.

Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуды дамыту моделінде инклюзивті білім беру кеңістігі – әр баланың жеке қажеттіліктері ескеріліп ұйымдастырылған орта, онда барлық балалар эмоционалдық, зияткерлік және академиялық қолдауды сезінеді, әлеуметтенуге қатысады және жеке басына, тәрбиелеу мен оқытудағы қалауына қарамастан қатысатындығын атап өткен [1].

Қазіргі білім берудің заманауи басымдықтарының бірі-ерекше білім беруді қажет ететін балаларға жалпы оқу үдерісіне қосылуға мүмкіндік беретін инклюзивті білім беру ортасы. Негізгі инклюзивтік технологияларға мектепте оқыту аясында көңіл бөлінеді, себебі мектеп жасындағы балалар қарқынды әлеуметтенуден өтеді, алайда инклюзия міндеттерінің бірі-ерекше қажеттілігі бар баланы қоғамға үйлесімді қосу, бұл баланың дамуының бастапқы кезеңінде сыртқы әлеммен өзара әрекеттесуін орнатуға мүмкіндік беретін мектепке дейінгі инклюзияны дамыту қажеттілігі туындайды.

Инклюзивті білім беру-бұл оқыту мен тәрбиелеудің ерекше процесі, онда балалар физикалық, психикалық, интеллектуалдық және өзге де ерекшеліктеріне қарамастан, жалпы білім беру жүйесіне қосылады және өздерінің құрдастарымен бірге тұрғылықты жері бойынша өздерінің ерекше білім беру қажеттіліктерін ескеретін және қажетті арнайы қолдау көрсететін сол мектепке дейінгі білім беру мекемелерінде немесе жалпы білім беру мектептерінде білім алады [2]. Инклюзивті білім беруді енгізудің өзектілігі ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істейтін педагогтардың кәсіби қажеттіліктеріне байланысты.

Мектепке дейінгі жас-бұл тұлғаның қалыптасуының маңызды кезеңі, осыған байланысты қазіргі кезеңдегі мектепке дейінгі білімнің мақсаты белгілі бір білім мөлшерін қалыптастырып қана қоймай, сонымен қатар адамның негізгі қабілеттерін, оның әлеуметтік және мәдени дағдыларын, салауатты өмір салтын дамыту болып табылады.

Бірақ қолайсыз экологиялық, саяси және әлеуметтік факторлар біздің балаларымыздың физикалық, рухани, психологиялық және эмоционалды денсаулығына теріс әсер етеді. Жыл сайын дене және психикалық мүмкіндіктері шектеулі балалар саны артып келеді. Егер қалыпты дамып келе жатқан баланың ата - аналары үшін балабақша-бұл қарым-қатынас жасай алатын, басқа балалармен ойнай алатын, уақытты қызықты өткізетін, жаңа нәрсе білетін орын болса, онда мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған отбасылар үшін балабақша олардың балалары толықтай дамитын және бейімделетін, өмірге бейімделетін орын бола алады, өйткені мектепке дейінгі білім беру мекемесінде түзету-дамыту бағдарламасын құру педагогикалық әсердің әлеуметтік бағытын және мүмкіндігі шектеулі баланы әлеуметтендіруді қамтамасыз етеді.

Мектепке дейінгі инклюзияның маңыздылығы мүмкіндігі шектеулі балалар да, олардың ата-аналары да мектепте үлкен қиындықтарға кезігуінде, әлеуметтік кеңістікте бейімделуді сәтті бастауға мүмкіндік беретін тәрбиенің мектепке дейінгі кезеңі болып табылады.

Мектепке дейінгі білім берудің ерекшелігі ондағы білім мен тәрбие бір - бірімен тығыз байланысты, бұл процестер таза практикалық деңгейде ажырату мүмкін емес, сондықтан оқу кезінде инклюзивті технологияларды олардың жалпы білім және тәрбие беру бағыттарынан бастау керек.

Оқу-әдістемелік және педагогикалық-тәрбиелік іс-шаралар инклюзивті білім беру қағидаттары негізінде құрылады.

Мектепке дейінгі инклюзивті оқыту мынадай қағидаттарға негізделеді:

- Жеке тәсіл қағидаты топ балаларының әрқайсысының жеке тәрбиелік қажеттіліктерін ескере отырып, оқыту мен тәрбиелеудің нысандарын, әдістері мен құралдарын таңдауды көздейді. Баланы дамытудың жеке бағдарламалары баланың функционалдық жағдайын диагностикалауға негізделеді және нақты баланың жеке даму стратегиясын әзірлеуді көздейді. Жеке тәсіл баланың қажеттіліктеріне сырттай назар аударуды ғана көздемейді, сонымен қатар балаға өзінің даралығын іске асыруға мүмкіндік береді.

- Баланың дербес қызметін қолдау қағидаты. Инклюзивті білім берудің табысты болуының маңызды шарты баланың дербес қызметін қамтамасыз ету болып табылады. Бұл принципті іске асыру әлеуметтік белсенді тұлғаны қалыптастыру мәселесін шешеді. Өз дамуының және әлеуметтік маңызы бар қызметінің нысанасы болып табылатын адам. Белсенділік толығымен балаға қамқорлық жасайтын ересектер жағында болған кезде, оның ерекшеліктері оның мүмкіндіктерін іске асыруға мүмкіндік бермейтініне сеніп, «үйренген дәрменсіздік» қалыптасады, бала сыртқы бастаманы күткен кездегі құбылыс пассивті болып қалады.

Мектепке дейінгі балалық шақ кезеңінде оңтайлы интеграциялау үшін ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды тәрбиелеу мен оқытудың ерекше жағдайларын сақтау, олардың өмірі үшін кедергісіз ортаны ұйымдастыру қажет. Мектепке дейінгі мекемедегі тәрбие қызметі процесінде жеке және сараланған тәсілдерді икемді біріктірудің маңызы зор; бұл барлық балалардың ұжым өміріне атсалысуына көмектеседі [3].

Ерекше қажеттіліктері бар мектепке дейінгі жастағы балаларды оқытуды және олардың біліктілігін арттыруды ұйымдастыру түзеу-дамыту жұмыстарының нысандарына өзгерістер енгізуді көздейді. Балалардың көпшілігіне қозғалыс қиындықтары, еңбек қабілетінің төмендігі тән, мұның өзі білім беру қызметін өзгертуді және жоспарлауды талап етеді. Түзеу-педагогикалық жұмыстың тиімділігін арттыру шарттарының бірі баланың мүмкіндіктеріне барабар қорғаныш-педагогикалық және субъектілік-дамушы орта құру [4], яғни қызметтің барлық түрлерінің толыққанды дамуын қамтамасыз ететін жағдайлар жүйесі, жоғары психикалық функциялардың ауытқуларын түзету және баланың тұлғасын қалыптастыру болып табылады.

Мектепке дейінгі ұйымның оқу-тәрбие үдерісі балаларға күтім жасауды да, тәрбиелеу мен күтуді де, білімді, тәрбиелеу және оқыту процестерін, маңызды өмірлік дағдыларды, балалардың жеке қасиеттері мен қабілеттерін дамытуды, олардың дамудағы кемшіліктерін түзетуді көздейді. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды мектепке дейінгі тәрбие процесіне қосу, ең алдымен балалар құқығын кемсітпеу, барлық адамдарға деген теңдік қатынасты қамтамасыз ету, сонымен бірге ерекше оқыту қажеттілігі бар балаларға арнайы жағдай қалыптастыру идеологиясы жатыр. Осы уақытқа дейін педагогикалық практикада біз осы ерекшеліктерді теңестіруге үйренгенбіз, өйткені ұқсас балаларды басқару әр түрлі балаларға қарағанда оңай. Мұндай балаларды басқалармен бірлесіп тәрбиелеу проблемаларын кәсіби шешу үшін арнаулы балалардың ерекшеліктерін теңестіру мүмкін емес. Бірақ «ерекше» балаларға ерекше жағдай жасай бастасақ, басқа балаларға тең құқық принципі бұзамыз. Оны сақтау үшін барлық балалармен олардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, қалай жұмыс істеу керектігін үйрену керек.

Инклюзивтік білім беруді дамыту:

1) ерекше білім беруді қажет ететін балаларға қоғамның оң көзқарасының философиясын қалыптастыру;

2) инклюзивті білім беру процесін ғылыми және оқу-әдістемелік қолдауды жетілдіру;

3) ерекше білім беруді қажет ететін балаларды білім беру ортасына қосу процесін психологиялық-педагогикалық қолдаудың практикаға бағдарланған технологияларын қолдану тетіктерін, нысандарын, тәсілдерін әзірлеу және енгізу;

4) ерекше білім беруді қажет ететін балаларды ерте анықтау жүйесін жетілдіру және психологиялық-педагогикалық қолдауды ұйымдастыру;

5) мектепке дейінгі және мектепте білім беру деңгейлері арасында инклюзивті технологиялар сабақтастығын жүзеге асыру;

6) инклюзивті білім беруді ақпараттық-консультациялық қолдауды жүзеге асыру; қызметі инклюзивті білім беру мәселелерін шешуге байланысты ұйымдармен әлеуметтік әріптестікті дамыту (инклюзивті практиканы жүзеге асыратын мектепке дейінгі ұйымдар; инклюзивті білім беруді қолдау бойынша ресурстық орталықтар, ғылыми-зерттеу орталықтары, жоғары оқу орындары, арнайы білім беру ұйымдары, қоғамдық ұйымдар);

7) инклюзивті білім беру теориясы мен практикасының озық тәжірибесін зерделеу мақсатында шетелдік ұйымдар мен әріптестердің ынтымақтастығын тереңдету;

8) инклюзивті практиканы жүзеге асыратын мектепке дейінгі ұйымдардың қажеттілігін болжау жүйесін дамыту;

9) ерекше білім беруді қажет ететін балалар келетін топтарды қажетті білікті мамандармен қамтамасыз ету (логопед, олигофренопедагог, тифлопедагог, сурдопедагог және т.б.) арқылы қамтамасыз етіледі.

Инклюзивті білім беруді қоса алғанда, оқу жоспарлары мен бағдарламаларының икемділігін қамтамасыз ету арқылы педагогикалық процесті ғылыми негізде жетілдіру жолымен мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытудың мазмұнын өзгертуге жағдай жасау [5]. Ерекше қажеттіліктері бар нақты балаға арналған бағдарламаны жоспарлау және жүзеге асыру технологиясы келесі кезеңдерден тұрады:

1. Баланың жалпы қасиеттерін дамыту.

2. Жеке даму бағдарламасын қажет болған жағдайда жеке оқу жоспарын әзірлеу және орындау.

3. Жеке даму бағдарламасын жүзеге асыру.

4. Жеке даму бағдарламасын қарастыру, бағалау және өзгерту.

Бұл компоненттер біріктірілгенде үздіксіз және икемді процесс жасалады.

Баланың жалпы сипаттамасын жасау үшін, ең алдымен, команда құрамы анықталады. Содан кейін топ мүшелері бала туралы ақпарат жинап, оны бөліседі. Қысқаша түрде баланың жалпы сипаттамасының дамуы ерекше қажеттіліктері бар бала туралы қолдау тобында бар ақпараттың жиынтығын көрсетеді, бірінші кезектегі білім беру қажеттіліктерін көрсетеді және жеке даму бағдарламасын әзірлеуде топ үшін нұсқаулық ретінде қызмет етеді.

Тәрбиеленушінің жалпы сипаттамасы:

- бала туралы жалпы ақпарат және дамуы;

- оқу орны, психологиялық-медициналық-педагогикалық консультация мамандарының кешенді бағалау және психологиялық-педагогикалық зерделеу нәтижелерінің қысқаша тұжырымдары;

- тәрбиеленушінің қызығушылығы, оның қабілеттері туралы жалпылама мәліметтер;

- баланың әлсіз және күшті жақтарын, оның жетістіктерін нақты сипаттау;

- қолдау тобы анықтайтын басым оқыту қажеттіліктері.

Баланы тәрбиелеу, оқыту және дамытудың жеке бағдарламасын сауатты құрастыру дамуында ерекше қажеттіліктері бар баланы түзету және дамыту жұмысындағы және әлеуметтік бейімделудегі сәттіліктің маңызды компоненттерінің бірі болып табылады.

Инклюзивті білім беру – барлық тәрбиеленушілердің ерекше білім беру қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, тәрбие мен оқытуға тең қол жеткізуін қамтамасыз ететін процесс.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуды дамыту моделі
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000137>

2. Инклюзивная практика в дошкольном образовании. Под редакцией Т. В. Волосовец, Е. Н. Кутеповой. М. МОЗАИКА-СИНТЕЗ 2011

3. Верещагина Н.В. «Особый ребенок» в детском саду. – СПб: Детство-пресс, 2009

4. Методические рекомендации по организации инклюзивного образовательного процесса в детском саду. Выпуск 4. Москва. Центр «Школьная книга». 2011

5. Астапов В. М., Лебединская О. И., Шапиро Б. Ю. Теоретико-методологические аспекты подготовки специалистов социально- педагогической сферы для работы с детьми, имеющими отклонения в развитии. 1995 г.

БИОЛОГИЯ РОСТА ИНТРОДУЦЕНТОВ БОТАНИЧЕСКОГО САДА МКТУ ГОРОДА ТУРКЕСТАНА

Рахманова Н.М., магистрант, **Мамыкова Р.У.**, к.б.н., и.о.доцент
Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, г.Шымкент

E-mail: navruza.rakhmanova@bk.ru, roza.mamykova@mail.ru

В данной статье рассматривается интродукция растений в Туркестанский регион с экстремальными климатическими условиями, сроки их вегетации, интенсивность роста, отношение предоставленных растений к новым условиям среды.

Ключевые слова: интродукция, выносливость, побеги, адаптация, ксерофиты, мезоксерофиты, растения.

Бұл мақалада Түркістан өңіріне экстремальды климаттық жағдайлары бар өсімдіктерді жерсіндіру, олардың өсу мерзімдері, өсу қарқыны, берілген өсімдіктердің жаңа экологиялық жағдайларға қатынасы қарастырылады.

Тірек сөздер: Интродукция, төзімділік, өркендер, бейімделу, ксерофиттер, мезоксерофиттер, өсімдіктер.

In the article the introduction of plants into Turkestan Region with extreme climatic conditions, timing of their vegetation, the growth rate, the ratio of these plants to new environmental conditions is considered.

Key words: introduction, endurance, shoots, adaptation, xerophytes, mesoxerophytes, plants.

Туркестанский регион занимает среднюю ареал Арало-Сырдарьинского бассейна и располагаться в зоны турано-казахского типа климата, где больше атмосферных осадков выпадает в первой половине периода вегетации по сопоставлению со второй. В обратной зависимости находится отношение дней с относительной сыростью атмосферы ниже 30°C.

Средний максимум температуры воздуха во второй половине вегетации выше, чем в первой.

Особенность в том, что данный тип климата возможно охарактеризовать как чрезвычайный (по отношению к жизнедеятельности растений) во второй половине вегетации.

Интродуцированные растения причисляются к 59 родам, 29 семействам. Анализ эксперимента интродукции древесных растений разрешил установить, что в критериях Туркестанского ареала лучше адаптировались виды из Восточной Азии, Крыма, Кавказа и Средиземноморья, обладающие исторические и флорогенетические остались те всеобщие черты, которые обусловлены генотипом. Это касается, прежде всего, феноритма растений, цветения и созревания плодов и т.д.

По средним многолетним данным, фаза распускания почек, общепринятая за начало вегетации, проходит со второй декады февраля по первую декаду апреля. По срокам начала вегетации декоративные древесные растения разбиты нами на три группы:

- ☐ ранораспускающиеся – до 10 марта,
- ☐ среднераспускающиеся – с 15 по 30 марта,
- ☐ позднераспускающиеся – после 1 апреля.

Наиболее ранним началом роста отличаются *Salix babylonica* L. *Salix argyrea* E. Wolf, *Morus alba* L., раскрывание почек начинается с третьей декады февраля. В группу среднераскрывающихся деревьев входят *Betula pendula* Roth, *Styphnolobium japonicum* L. Schott, *Ulmus campestris* L., *Celtis caucasica* Willd., *Acer tataricum* L., *Acer semenovii* Regel. et Herd, *Tilia cordata* Mill, *Crataegus altaica* L., *Crataegus turkestanica* Pojark. *amygdalus cammunis* L. Распускание почек у них отмечено в конце второй декады марта. Вегетация заканчивается во второй декаде октября, продолжительность вегетационного периода составляет 220 дней.

В третью категорию позднераспускающихся растений входят *Ulmus laciniata* (Trautv) Mayr, *Populus alba* L. , *Fraxinus lanceolata* Borkh, *Fraxinus excelsior* L. , *Quercus robur* L. , и др. Раскрытие почек случается в начале третьей декады марта вегетационного периода 190–200 дней. Установлено, что отношение растений к новым условиям среды, их реакция на эти условия происходят в ритме роста и развития. Древесные и кустарниковые растения в силу особенности их жизненной формы сильнее восприимчивы к неблагоприятным воздействиям внешней среды, нежели травянистые. Особенно это касается растений, произрастающим в участках с резко проявленной сезонностью климата. Вся надземная часть растений – ствол, ветви, почки и листья – в течение этого года подвергается данным воздействиям.

В условиях Туркестана ростовые процессы у интродуцентов в онтогенезе растений происходят по-разному. Годичный прирост главного побега в ювенильном периоде декоративных деревьев первой три группы проходит медленно. Это связано, по-видимому, с ростом их корневой системы. После посадки через 4 года годичный прирост заметно возрастает. При этом энергия их роста зависит от биологических особенностей видов растений.

Так, после посадки через 6 лет годичный прирост главного побега у *Betula pendula* Roth. – достигает 80 см, *Robinia pseudoacacia* L. – 140 см, у *Catalpa speciosa* (Warder et Barney) – 125 см, *Populus diversifolia* Shrenk – 102 см, *Quercus robur* L. – 28 см.

В коллекционном питомнике хвойных растений ботанического сада благополучно произрастают 2 вида сосны, 3 вида ели, 3 вида можжевельника, 6 форм туи западной и 2 формы биоты восточной. Общее количество хвойных пород – 1350 экземпляров. В условиях Туркестана рост хвойных растений наступает в первой половине марта при среднегодовой температуре воздуха 25°C. наибольший прирост у сосны, можжевельника и туи западной отмечен в период с 20 апреля – 10 июля.

Таблица 1

Рост хвойных растений в Туркестанском Ботаническом саду

Название вида и формы	Годичный прирост (см)	Диаметр кроны (см)	Высота растения (м)
<i>Juniperus virginiana</i> L.	33,5	373	4,4
<i>Juniperus communis</i> L	28,0	258	3,7
<i>Juniperus sabina</i> L	28,0	240	2,9
<i>Thuja occidentalis</i> L. aureo – spicata Beissn	16,2	129	1,6
<i>Thuja occidentalis</i> L. fastigiata Beissn.	24,6	110	2,9
<i>Thuja occidentalis</i> L. plicata Mast	29,4	180	2,4
<i>Thuja occidentalis</i> L. elegantissima Oud	28,1	150	2,2
<i>Thuja occidentalis</i> L. cristata Carr.	37,5	205	2,9
<i>Thuja occidentalis</i> L. ellwangeriana Beissn.	26,0	130	1,7
<i>Biota orientalis</i> Endl. Filiformis stricta Hornibr	44,5	205	3,4
<i>Pinus sylvestris</i> L. 5,0 0,9	32,9	210	4,2
<i>Pinus pallasiana</i> D.Don	22,4	170	2,5
<i>Picea pungens</i> Engelm.	5,0	60	1,2
<i>Picea schrenkiana</i> Fsch et Mey	5,0	130	0,9

Из данных таблицы видно, что наиболее быстрым ростом обладают *Biota orientalis* Endl., *Filiformis stricta* Hornibr., *Thuja occidentalis* L. *cristata* Carr., *Thuja occidentalis* L. *fastigiata* Beissn., *Thuja occidentalis* L. *ellwangeriana* Beissn., а также *Juniperus communis* L., *Pinus pallasiana* D.Don., *Pinus sylvestris* L., *Juniperus virginiana* L.

Годичный прирост главного побега у этих групп составляет 22,4–29,4 см, высота растений – 2,2–2,9 м, диаметр кроны – 170–258 см (табл. 1). Высота растений у ели *Picea pungens* Engelm. В местных условиях достигает 1,2 м, диаметр кроны – 60 см, а у *Picea schrenkiana* Fsch et Mey соответственно 0,9 м и 103 см. Годичный прирост ели незначительный, составляет около 5 см.

Для оценки приняты следующие показатели: степень вызревания побегов, жарозасухоустойчивость, сохранение габитуса, побегообразовательная способность, регулярность прироста побегов, способность к генеративному развитию и доступные способы размножения испытываемых растений в районе интродукции.

Общий комплекс всех этих показателей и составляет экологический потенциал растения при интродукции. Для каждого из них установлена своя числовая оценка (балл). Наиболее высокая жизнеспособность растений Естественные и математические науки в современном мире www.sibac.info № 4 (39), 2016 г. 60 оценивается 100 баллами. Она складывается из наивысших оценок по всем показателям, а именно: жарозасухоустойчивость – 25 баллов, зимостойкость – 20 баллов, рост в высоту – 20, побегообразовательная способность – 5, генеративная способность – 25 и сохранение формы роста – 5 баллов. Распределение интродуцентов по группам жизнеспособности приведено в таблице 2. По данным многолетних визуальных наблюдений установлено, что количество вполне жарозасухоустойчивых декоративных растений составляет 36 экз. (40 %), достаточно жарозасухоустойчивых – 23 (25,6 %), умеренно жарозасухоустойчивых – 16 (17,8 %), недостаточно жарозасухоустойчивых – 15 (16,7 %). Основная масса интродуцентов в местных условиях оказалась зимостойкой – 93,3 %. По энергии роста в высоту количество быстрорастущих интродуцентов составило – 13,4 %, среднерастущих – 52,2, умеренно растущих – 25,6 и медленно растущих – 8,9 %. Сохранение формы роста достигает 82,2 %.

Таблица 2

Оценка перспективности древесных и кустарниковых растений

Значение индекса	Индекс	Сумма баллов	Дерево	Кустарники	Всего
Вполне перспективные	I	191-100	21	12	33
Перспективные	II	76-90	9	21	30
Менее перспективные	III	61-75	10	4	14
Малоперспективные	IV	41-60	4	2	6
Неперспективные	V	21-40	1	2	3
Абсолютно непригодные	VI	5-20	-	-	-

Группа 1 – вполне перспективные интродуценты насчитывает 33 вида, получивших оценку свыше 90 баллов. Это в основном жарозасухоустойчивые, зимостойкие, быстрорастущие виды, образующие семена хорошего качества и сохраняющие декоративность (*Catalpa speciosa* (Warder et Barney), *Robinia pseudoacacia* L., *Populus diversifolia* Schrenk., *Populus pruinosa* Schrenk., *Ulmus laciniata* (Trautv) Mayr, *Ulmus laevis* Pall, *Ulmus campestris* L., *Acer tataricum* L., *Acer semenovii* Regel. *Biota orientalis* Endl. *Juniperus virginiana* L. *Juniperus communis* L.) виды рода.

Группа рода II – перспективные растения состоят из 30 видов, из которых 9 деревья, 21 – кустарники

Таким образом, все растения второй группы имеют высокую и среднюю побегообразовательную способность и дают ежегодный прирост основных побегов, нормально цветут и дают полноценные плоды. Группа III – менее перспективные, имеет 14 видов интродуцентов: 10 деревьев и 4 кустарника. В эту группу входят интродуценты с разными показателями жизнеспособности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Байтулин И.О., Проскуряков М.А., Чекалин С.В. Системно-экологический подход к интродукции растений в Казахстане. – Алма-Ата: Наука. 1992. – Ч. I. – 100 с.
2. Быков Б.А. Вводный очерк флоры и растительности Казахстана // Растительный покров Казахстана. Алматы: Наука. 1966. – Т. 1. С. 3–36.
3. Методика фенологический наблюдений в Ботанических садах СССР // Бюл.ГБС. 1979. – Вып. 113 – С. 3–8

УДК 376.112.4

<https://doi.org/10.53355/a0347-1237-5679-c>

ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДА ҰСАҚ МОТОРИКАНЫ ДАМУҒА ҮШІН НЕЙРОГИМНАСТИКАНЫ ҚОЛДАНУ

Садық А.Н., магистрант

Жакипбекова С.С., PhD, аға оқытушы

КазҰПУ, Педагогика және психология факультеті, Алматы қаласы

E-mail: musicaika@mail.ru

Бұл мақалада нейрогимнастиканың психикалық дамуы тежелген балалардағы бұзылуларды (ұсақ моторика, жалпы моторика) жеңуге және түзетуге қалай ықпал ететіндігі туралы айтылады. Психикалық дамуы тежелген балалардың жиі нейрогимнастиканы жүргізу арқылы екі қолмен және аяқпен үлкен үйлестік қозғалыстарды қалыптастыруға, қолдар мен аяқтарды үйлестіруді дамытуға болатындығы жазылған. Ұсақ моториканы дамытуда нейрожаттығы жинағы жазылды.

Тірек сөздер: Нейрогимнастика, ұсақ моторика, кинезиология

В этой статье рассказывается о том, как нейрогимнастика способствует преодолению и коррекции нарушений у детей с задержкой психического развития (мелкая моторика, общая моторика). Написано, что у детей с задержкой психического развития часто путем проведения нейрогимнастики можно формировать большие координационные движения двумя руками и ногами, развивать координацию рук и ног. Для развития мелкой моторики был написан сборник нейрогимнастики.

Ключевые слова: Нейрогимнастика, мелкая моторика, кинезиология

This article describes how neurohymnastics helps to overcome and correct disorders in children with mental retardation (fine motor skills, general motor skills). It is written that in children with mental retardation, it is often possible to form large coordination movements with both hands and feet by conducting neurohymnastics, to develop hand-foot coordination. For the development of fine motor skills, a collection of neurohymnastics was written.

Keywords: Neurohymnastics, fine motor skills, kinesiology

Нейрогимнастика - моторлы нейрпсихологиялық түзетудің (немесе сенсоримоторлық түзетудің) танымал атауы. Бұл әртүрлі неврологиялық аурулары мен

синдромдары бар балаларға көмек көрсетудің дәрілік емес түрі. Мысалға атап айтқанда: психикалық дамуы тежелген балалар, назар жетіспеушілігі және гиперактивтіліктің бұзылуы бар балалар, аутистік спектрдің бұзылысы, алалия, дизартрия және тағы басқалары.

Нейрогимнастика сонымен қатар нейротипиялық балаларға жалпы психофизикалық даму үшін пайдалы, ол мидың қалыпты жұмысын қалпына келтіру үшін баланың әртүрлі бұзылыстарын түзетуге бағытталған.

Білім беру кинезиологиясының әдісі (ми гимнастикасы) тек мүмкіндігі шектеулі балалардың дамуын түзету үшін ғана емес, сонымен қатар қалыпты дамып келе жатқан балаларда, дарындылыққа дейін жоғары психикалық функцияларды дамыту үшін қолданылады. Арнайы таңдалған жаттығулардың көмегімен дене оң және сол жақ жарты шарлардың жұмысын үйлестіреді және дене мен ақыл-ойдың өзара әрекеттесуін дамытады.

Ұсақ моторикасының қалыптаспаған балаларда, әдетте, басқа да бұзылулар байқалады – психикалық функциялар саласында, эмоционалды-сауық саласында, мотор және басқа салаларда, бұл тұтастай алғанда орталық жүйке жүйесінің бұзылуының белгілі бір дәрежесін көрсетеді. Көптеген жағдайларда мидың белгілі бір функцияларының жетілмегендігі, оның жетілуінің дисармониясы, интеркостальды өзара әрекеттесудің бұзылуы анықталады [1].

Мидың бірлігі жүйке талшықтары жүйесімен тығыз байланысты екі жарты шардың әрекетінен тұрады. Интерполярлы өзара әрекеттесуді дамыту интеллектті дамытудың негізі болып табылады. Жалпы моторлық үйлестіруді дамытуға, екі қолмен және аяқпен үлкен үйлестік қозғалыстарды қалыптастыруға, қолдар мен аяқтарды үйлестіруді дамытуға және т. б. бағытталған арнайы нейро ("кинезиологиялық") жаттығулар кешенінің көмегімен өзара әрекеттесуді дамытуға болады. Бұл жаттығулар жаңа нейрондық байланыстарды құруға және интеллект дамуының негізі болып табылатын интерполярлы әрекеттесуді жақсартуға мүмкіндік береді [3].

Нейрогимнастикалық жаттығулар жарты шарлардың жұмысын синхрондайды, стресске төзімділікті арттырады, ақыл-ой белсенділігін жақсартады, есте сақтауды жақсартады, зейіннің тұрақтылығын арттырады, ұсақ және үлкен моториканы дамытады, оқу мен жазу процесін жеңілдетеді, кеңістіктік көріністерді қалыптастыруға ықпал етеді, шаршауды азайтады, ерікті зейінді жақсартады. Білім беру кинезиологиясының негізін қалаушылар-американдық оқытушылар Пол Деннисон және Гейл Деннисон. 1990 жылдардың басында осы бағыт аясында олар "ми гимнастикасы" бағдарламасын жасады. Бұрын ол жалпы білім беретін мектептерде зият ауытқушылығы бар балалармен жұмыс істеген. Өзінің әдіснамасымен ол кез-келген баланы ми жарты шарларының бір уақытта жұмысын орнатуға көмектесетін болса, ойлау және танымдық процеске қосуға болатындығын дәлелдеді. Пол Деннисон мен Гейл Деннисонның зерттеуінде интерполярлы байланыстардың қалыптасуы қыздарда – 7 жасқа дейін, ұлдарда – 8 – 8,5 жасқа дейін жүретінін анықтады [2].

Мен өз жұмысымда нейропсихологиялық жаттығуларды қолданамын (нейро ойындар) - бұл дәрі-дәрмектерді қолданбай, балаларға бірнеше бұзылуларға көмектесетін тиімді әдіс. Моторлы функция дамуының дұрыс жетілмеуі кезінде саусақ қимылының және қол білегінің икемсіздігі; қимылдар және координация нақты емес екендігі байқалады. Бұл көбіне келесі әрекеттер кезінде қатты байқалады: қол еңбегі, сурет салу, жапсыру, ұсақ бөлшектермен жұмыс (мозайка, құрастырғыш, пазлдар), сонымен қатар тұрмыстық әрекеттерді орындауда: бауларды байлау, шашты өру, түймені қадау және т.б. [4].

Жарты шарлардың қызметі деректерді бірінен екіншісіне беретін корпус каллосумы (жүйке талшықтары жүйесі) үйлестіреді. Егер осы элементпен қандай да бір проблема туындаса, жарты шар өзара байланыссыз жұмыс істейді, олардың бірі – жетекші – негізгі жүктемені алады, екіншісін бұғаттайды. Бұл кеңістіктік бағдарланудың бұзылуына, сондай-ақ бір жарты шардың белсенді қолданылатындығына тежесе, екіншісі дамуын тоқтатады.

Кинезиологиялық жаттығулар тек ақыл-ой қабілеттері мен физикалық денсаулықты дамытуға ғана емес, баланың жасырын қабілеттерін анықтауға және дамытуға және оның миының мүмкіндіктерін кеңейтуге, ми қыртысының әртүрлі бөліктерін белсендіруге мүмкіндік

береді, бұл психиканың әртүрлі аймақтарындағы проблемаларды түзетуге көмектеседі. Мүмкіндігі шектеулі балалардың психологиялық сипаттамаларының қатарына тез сарқылу, дамудың баяу қарқыны, төмен өнімділік және ерікті реттеу жатады. "Нейрогимнастика" көмегімен мүмкіндігі шектеулі балаларды оқытудың тиімділігін арттыруға болады. [5].

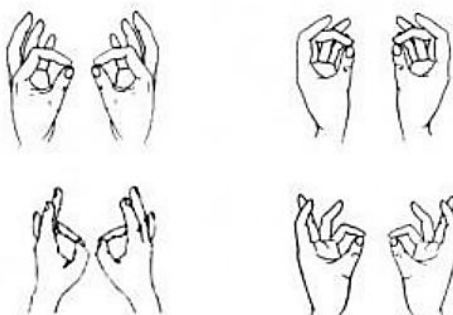
Ми гимнастикасының үш блогы

	Блок	Мақсат
I	Ми қыртысының тонусын арттыратын жаттығулар (тыныс алу жаттығулары, биологиялық белсенді нүктелерді уқалау.)	Ми қыртысының энергиясын арттыру.
II	Ақпаратты қабылдау және өңдеу мүмкіндіктерін жақсартатын жаттығулар (аяқ-қолдардың бұлшықеттің қозғалыстары)	Екі жарты шарлардың синхронның бұзылуына байланысты мидың функционалды асимметриясын қалпына келтіру.
III	Әрекетті бақылау мен реттеуді жақсартатын жаттығулар (қозғалыс түріндегі жаттығулар)	Мидың фронтальды және оксипитальды бөліктері арасындағы байланысты қалпына келтіру, адамның оң және сол өрісі арасындағы тепе-теңдікті орнату, эмоционалды стрессті жеңілдету.

Нейрогимнастикалық жаттығулар жинағы

А. Л. Сиротюк "мектеп жасына дейінгі балалардың ақыл-ойының дамуын түзету" әдістемелік әзірлемелеріне сәйкес жаттығулар құрастырылған және үлкен мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс істеуге арналған жинақтар.

1. Сақина. Саусақтарды кезекпен және мүмкіндігінше тезірек бір-біріне тигіземіз, саусағыңызды сақинаға ұқсатып, бірінші сұқ саусақты бас бармаққа тигіземіз, одан ортаңғы саусаққа және ары қаратай солай жалғастырамыз. Жаттығуды бас бармақтан бастап болған соң, кішкентай саусақтан кері ретімен жүреміз. (1-сурет) [7].

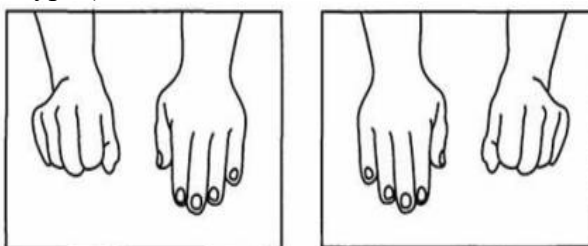

(1-сурет)

2. "Жұдырықтар-алақандар"

Алақандарды үстелге қойып, алақандарды жұдырыққа ырғақты түрде қысып, ашамыз.

- бір қол-жұдырық, екіншісі-алақан, екі қолдың қимылын бір уақытта өзгертеміз - бірінші-алақан болса екінші жұдырық, ырғақты түрде бір уақытта позицияларды өзгертіп, автоматизмге әкеліңіз (2-сурет).

(2-сурет)

3. Екі қолмен сурет салу

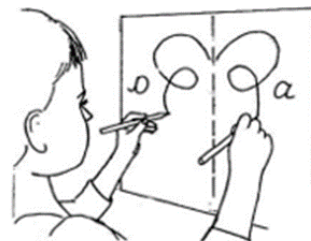
Сурет салу тәсілдері:

- парақтың ортасынан, шетіне дейін түзу сызық сызу;
- парақтың шетінен, ортасына дейін түзу сызық сызу;
- толқынды сызықтар салу, сызықты парақтың

ортасынан шетіне дейін сызу.

- толқынды сызықтар салу, сызықты парақтың шетінен ортасына дейін сызу.

- фигураларды (шеңберлер, квадраттар, үшбұрыштар) салу. (3-сурет).

3-сурет

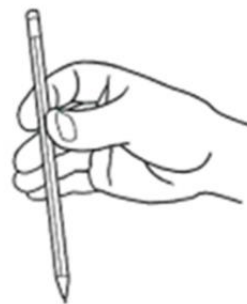
4. Қарындаш жаттығулары

Үстелге 5-10 қарындаш қойылады. Қарындаштарды алақанға уыстап жинаймыз.

- а) оң қолмен;
- б) сол қолмен;
- в) екеуі де бір уақытта.

Содан кейін үстелге қарындаштарды бір-бірілеп қоямыз:

- а) оң қолмен;
- б) сол қолмен;
- в) екі қолмен бір уақытта.

4-сурет

Тәжірибе аралығында көрсеткендей, әр жаттығуды орындау үшін сізге екі-үш күндей уақыт талап етіледі. Алдымен бұл мүмкін емес сияқты, бірақ содан кейін интерполярылы байланыстар үйлестіріліп дамиды және сіз осы жаттығуларды. [8].

Қорытындылай келе, ұсынылған жаттығуларды үнемі орындау оқуды түзетуге, ақыл-ойдың дамуына оң әсер етеді және балалардың физикалық, психикалық, эмоционалды денсаулығы мен әлеуметтік бейімделуін жақсартады, ұсақ моториканы дамытатады, ерікті бақылау қабілетін арттырады, бұл өз кезегінде психикалық дамуы тежелген балалардың дамуындағы кемшіліктерді түзетуге ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Семаго Н.Я. Методика формирования пространственных представлений у детей дошкольного и младшего школьного возраста. М.: Айрис, 2007.
2. Деннисон П. И., Деннисон Г. Гимнастика мозга [Электронный ресурс]: Просто в непростом.рф – Режим доступа: <http://tao-online.net/gimnastika-mozga/>
3. Семенович А.В. Введение в нейропсихологию детского возраста. М.: Генезис, 2008.
4. Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Хабаршысы, «Арнайы педагогика» сериясы №1(56) 2019 ж. /Макина Л.К. Курбанова Б.У. «Графо-моторлық дағдыларының ерекшеліктері»
5. Использование метода кинезиологии в работе с дошкольниками / Е. И. Стальская, Ю. С. Корнеева, Е. Г. Ромицына // Северная Двина. - 2009. – 3 (май-июнь).
6. Методическое пособие «Комплекс кинезиологических игр и упражнений для детей дошкольного возраста» Составитель: Учитель-логопед Дмитриева Т.И. ИФК Метелина И.В.
7. Семенович А. В. Нейропсихологическая диагностика и коррекция в детском возрасте: Учебное пособие для высших учебных заведений. – М., 2002.
8. Трясорукова Т.П. «Развитие межполушарного взаимодействия у детей: нейродинамическая гимнастика» Пол и Гейл Деннисон «Гимнастика мозга». Книга для учителей и родителей.

МИКРОБАЛДЫРЛАРДЫҢ ӨСУІНЕ ЖӘНЕ МАЙҚЫШҚЫЛДЫҚ ҚҰРАМЫНА ӨСІРУ ЖАҒДАЙЛАРЫНЫҢ ӘСЕРІ

Саиппазаров У. Ш., магистрант

Утегенова Г., PhD

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университет, Шымкент қ.

E-mail: mr.utkir_8888@mail.ru, gulzhakhan_utege@mail.ru

Мақалада Қазақстанның әртүрлі суқоймаларынан бөліп алынған және зертханалық жағдайда тұрақты белсенді өсуімен ерекшеленген микробалдырлардың 16 штамының липидтік фракциясы майқышқылдық құрамының салыстырмалы талдауы көрсетілген. Жасыл микробалдырлардың үш түрі (*Oocystis rhomboideus*, *Chlorococcum infusionum*, *Dictyochlorella globosa*) және диатомды балдырлардың 3 түрі (*Synedra* sp., *Nitzshia* sp., *Pleurosigma attenuatum*) липидтердің жоғары мөлшерімен сипатталады және полиқанықпаған май қышқылдарының көзі ретінде зерттеу үшін болашағы зор деп есептеледі.

Тірек сөздер: жасыл микробалдырлар, диатомды балдырлар, липидтер, май қышқылдары, полиқанықпаған май қышқылдары.

В статье приведен анализ липидного состава микроводорослей, сравнительный анализ жирнокислотного состава общей липидной фракции 16 штаммов микроводорослей, выделенных из различных водоемов Казахстана, для оценки их практического применения. Установлено, что три вида зеленых микроводорослей (*Oocystis rhomboideus*, *Chlorococcum infusionum*, *Dictyochlorella globosa*) и 3 вида диатомей (*Synedra* sp., *Nitzshia* sp., *Pleurosigma attenuatum*) отличались повышенным содержанием общих липидов и полиненасыщенных жирных кислот, поэтому рекомендуются для дальнейших исследований.

Ключевые слова: зеленые микроводоросли, диатомовые микроводоросли, липиды, жирные кислоты, полиненасыщенные жирные кислоты.

Analysis of microalgae lipids isolated from basin of Kazakhstan, to assess the prospects of practical use It was analyzed of fatty acid composition of 16 strains of microalgae lipid fractions isolated from different basins of Kazakhstan and characterized by stable active growth in the laboratory. Three species of green microalgae (*Oocystis rhomboideus*, *Chlorococcum infusionum*, *Dictyochlorella globosa*) and three species of diatoms (*Synedra* sp., *Nitzshia* sp., *Pleurosigma attenuatum*) are characterized by a high content of lipids and are promising for further study as a source of polyunsaturated fatty acids.

Key words: green microalgae, diatoms, lipids, fatty acids, polyunsaturated fatty acids.

Микробалдырлар метаболизмінің ерекшелігіне байланысты биотехнологияның маңызды объектілерінің бірі болып табылады. Тіршілік ету барысында балдырлар әртүрлі биологиялық белсенді заттарды синтездейді және жинақтайды. Мұндай заттардың көптегені, негізінде, витаминдер, липидтер, белоктар, көмірсулар – маңызды тағамдық және фармакологиялық өнімдер. Көптеген балдырлардың липидтері биологиялық белсенділікке ие – микробқа қарсы, вирусқа қарсы, қабынуға қарсы, антиоксиданттар. Балдырлар липидтері адам ағзасы үшін бағалы полиқанықпаған май қышқылдарының көзі ретінде қызығушылық туғызады [1].

Микробалдырлардың құрылымдық-функционалдық ерекшеліктері және энергетикалық потенциалын белгілейтін липидтер микробалдырлар негізін құрайды. Культивирлеудің белгілі бір жағдайларында микробалдырлардың кейбір түрлері құрғақ массасына есептегенде 80%-ға

дейін липид жинақтай алады. Бұл көрсеткіш көптеген майлы дәнді-дақылдар құрамындағы липид мөлшерінен жоғары. Липидтер құрамындағы полиқанықпаған май қышқылдары және олардың өнімдері физиологиялық белсенділікке ие, сүтқоректілер үшін ауыстырылмайтын болып табылады және тек микробалдырларда синтезделеді.

Липидтердің май қышқылдық құрамы көптеген микробалдырлар түрлерінде анықталған, әсіресе әртүрлі микробалдырлар түрлері мен класс өкілдері қаныққан, моноенді және полиенді май қышқылдық құрамы бойынша ажыратылады [2].

Осыған байланысты және микробалдырлар биомассасын өндірістік көлемде өндіру мақсатымен липидтік құрамды зерттеу көптеген зерттеушілер назарын тартады. Жергілікті климаттық жағдайларға жақсы бейімделген, қосылыстардың үлкен көлемін өндіруге қабілетті, биотехнологиялық қызығушылықты туғызатын, тұрақты және тез өсетін жоғары өнімділікке ие микробалдырлар штамдарын іздеу өзекті міндеттердің бірі.

Зерттеу материалдары және әдістері Зерттеу объектілері Қазақстанның әртүрлі суқоймаларынан бөліп алынған және әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Экология проблемалары институтындағы бірклеткалы балдырлар коллекциясында сақталатын микробалдырлар культуралары болып табылады.

Зерттеу жұмысында пайдаланылған микробалдырлар түрлері: Жасыл микробалдырлар: *Oocystis rhomboideus*, *Selenastrum gracilis*, *Nautococcopsis constricta*, *Scenedesmus acutiformis*, *Chlorococcum infusionum*, *Dictyochlorella globosa*, *Chlorella* sp., *Cladophora globulina*, *Chlorococcum* sp. Диатомды микробалдырлар: *Pinnularia* sp., *Pleurosigma attenuatum*, *Nitzschia* sp., *Navicula* sp., *Achanthes hauckiana*, *Synedra* sp., *Fragillaria* sp. Бірге болатын бактериялардан балдырларды тазартуға цефазолин, стрептомицин, пенициллин, гентамицин, линкомицин және меркацин қолданылды. Тәжірибе үшін алынған культуралар 16 сағаттық фотопериодта, жинақтаушы режимде өсірілді. Ерітінді бетіндегі жарық қарқындылығы 8 кЛк болды. Органың температурасы +20-25°C аралығында ауытқыды. Қоректік орта ретінде Фитцджеральд ортасы пайдаланылды [3].

Тәжірибе соңында культуралардың құрғақ массасы, тәжірибе алынатын күні 750 нм (жасыл микробалдырлар) және 420 нм (диатомды микробалдырлар) толқын ұзындығында культураның оптикалық тығыздығы анықталды. Оптикалық тығыздық бірлігін абсолюттік құрғақ масса өлшеміне (АҚМ) ауыстыру үшін $k = 0,78 \text{ г} \cdot \text{л}^{-1} \cdot \text{бірлік.опт. тығызд.}^{-1}$ коэффициенті, яғни $АСВ = k \cdot D$ қолданылды. Микробалдырлар клеткаларынан липидтерді экстракциялау модифицирленген М. Кейтс әдісімен іске асырылды. Балдырлар клеткалары кептірілді, содан кейін ферменттерді салмағы 0,1-0,2 г. сынамаларда 15 минут бойы +80°C температурада изопропил спиртпен алдынала дезактивтендірді. Сынамалар хлороформметанол (1:1) қоспасымен гомогенизделді. Жалпы липидтер бейтарап, глико-және фосфолипидтерге силикагельдегі бағаналы хроматография әдісімен ажыратылды. Газ хроматографияны жасау үшін май қышқылдарының этил эфирлері пайдаланылды [4,5].

Май қышқылдарының эфирлерін хроматографиялық ажырату GC-2010 Plus (Shimadzu Жапония) газ хроматографында жүргізілді. Буландырғыш температурасы +250°C, детектордікі +250°C, бағаналардікі +90°C болды. Бағдарламалау 5°C /мин 240 дейін, изотерма 40 мин. Хроматограммаларды өңдеу – GC Solution [4].

Зерттеу нәтижелері және оларды талдау

Зерттеуге зертханалық жағдайда тұрақты белсенді өсуімен ерекшеленген альгологиялық таза 9 жасыл және 7 диатомды микробалдырлар алынды. Олар Қазақстан суқоймаларынан алынған су үлгілерінен бөліп алынды. Микробалдыр штамдарының аксеникалық культураларын алу үшін антибиотиктердің бірнеше түрі (цефазолин, стрептомицин, пенициллин, гентамицин, линкомицин, меркацин) пайдаланылды. Антибиотиктердің эффективті концентрациясы әрбір штам үшін тандап алынды. Биомассаны жинақтап алу үшін балдырлар бірдей жағдайларда люминостапта 14 тәулік бойы өсірілді. Бұл уақыт бастапқы стационарлы өсу фазасына сәйкес (1 сурет). Содан кейін жасыл және диатомды микробалдырлар культураларының жалпы липидтік құрамы анықталынды

1-Сурет. Зертханалық жағдайда балдырларды өсіру

Тәжірибе арқылы диатомды микробалдырлардың үш түрі (*Oocystis rhomboideus*, *Chlorococum infusionum*, *Dictyochlorella globosa*) және жасыл микробалдырлардың үш түрі (*Synedra* sp., *Nitzshia* sp., *Pleurosigma attenuatum*) липидтердің жоғары мөлшерімен (құрғақ массасына есептегенде 20%-дан астам) ерекшеленетіндігі анықталды.

Кейінгі талдауларға алынған микробалдырлар липидтік фракциясының ішіндегі маңыздылары – фосфолипидтер мен гликолипидтер мембраналардың негізгі компоненттері, сондай-ақ бейтарап резервтік липидтерде май қышқылдары жинақталады. Бұл май қышқылдары клеткалық бөліну процестерін, мембрандық статус және басқа метаболиттік алмасуларды энергетикалық қамтамасыз ету үшін қажет. Микробалдырлардың липидтік фракцияларындағы функционалды маңыздылары екі немесе одан да көп байланыстары бар полиқанқыпаған май қышқылдары болып табылады. Сондықтан талдауға алынған культуралардағы липидтердің жеке топтары анықталды.

Dictyochlorella globosa, *Nautococcospora constricta*, *Selenastrum gracilis* және микробалдырлардың басқа түрлерінің клетка культураларынан экстракцияланған липидтерден жеке кластарды ажырату үшін силикагельдегі бағаналы хроматография әдісі пайдаланылды. Әртүрлі ерітінділердің көмегімен бейтарап липидтердің, фосфо - және гликолипидтердің фракциялары алынды. Зерттелген барлық микробалдырлардың липидтерінде басым бөлігі бейтарап липидтер, содан кейін мөлшері жағынан гликолипидтер фракциялары, ал ең төменгі пайыздық көрсеткіш фосфолипидтер үлесінде болды. Жалпы липидтер мөлшерінің көптігімен сипатталатын диатомды балдырлардың клеткаларында бейтарап липидтер: гликолипидтер: фосфолипидтер арақатынасы *Nitzshia* sp.-да 39:8:1, *Synedra* sp.-да 23:4:1, *Pleurosigma attenuatum* – 10:10:1 болды. Жалпы липидтерінің мөлшері жоғары жасыл балдырлардың үш түрі үшін бұл арақатынас 17:2:1 (*O. rhomboideus*), 14,6:0,6:1 (*D. globosa*) және 12:5:1 (*C. infusionum*) көрсетті. Жалпы липидтерінің мөлшері жоғары 6 микробалдырлардың 3-еуінде, сондай-ақ *Scenedesmus acutiformis* культурасында биомассадағы жалпы липидтердің мөлшері 16 г/100 г құрғақ салмағына деп белгіленді. Майқышқылдық құрамының талдауы газ хроматография әдісімен анықталды. фракциясында май қышқылдарының басым бөлігі қанықпаған қышқылдар екенін көрсетеді. Олардың үлесіне жалпы май қышқылдарынан 64% (*O. rhomboideus*, *Synedra* sp.), 59% (*S. acutiformis*) және 51% (*Ch. infusionum*) тиеді. Түрлер жалпы липидтер фракциясында берілген моно- және полиенді май қышқылдарының практикалық қолданылуын бағалау үшін Қазақстан суқоймаларынан бөліп алынған микробалдырлар арақатынасы бойынша ажыратылады.

Мысалы, *O. rhomboideus* түрінде басым бөлігі полиенді қышқылдар, ал басқа түрлерінде – моноенді май қышқылдары. *S. acutiformis*, *Ch. infusionum*, *Synedra* sp.

түрлерінің бейтарап липидтер фракциясында полиенді май қышқылдары көп (қанықпаған май қышқылдарының 70-75 %). Осы балдырлардың липидтерінің қалған фракцияларында моноенді май қышқылдары басым кездеседі.

Алынған нәтижелер тәжірибеге алынған культуралар қанықпаған май қышқылдарының көзі ретінде кейінгі зерттеулер үшін болашағы бар екендігін көрсетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Hempel F., Bozarth A.S., Lindenkamp N., Klingl A., Zauner S., Maier U.G. Microalgae as bioreactors for bioplastic production // Microbial Cell Factories. – 2011. – No.10. – P.81-102
2. P. 594-610. 4 Pahl S.L., Lewis D.M., Chen F., King K.D. Growth dynamics and the proximate biochemical composition and fatty acid profile of the heterotrophically grown diatom *Cyclotella cryptica* // Journal of Applied Phycology. – 2010. – No. 22. – P.165-171
3. Сиренко Л.А., Сакевич А.И., Осипов Л.Ф. Методы физиолого-биохимического исследования водорослей в гидробиологической практике. – Киев: Наукова думка, 1975. – 245 с.
4. Егоров Н.С. Основы учения об антибиотиках. – М.: МГУ-Наука, 2004. – 525 с.
5. Тренкеншу Р.П., Геворгиз Р.Г., Боровков А.Б. Основы промышленного культивирования Дуналиеллы солоноводной (*Dunaliella salina* Teod.). – Севастополь : ЭКОСИ – Гидрофизика, 2005. – 103 с.
6. Куксис А. Липиды. В кн. Хроматография. Практическое приложение метода / под ред. Э. Хефтмана. – М., 1986. – Ч.1. – С. 130.

ӘОЖ 373.3

<https://doi.org/10.53355/e5659-1412-3222-m>

САБАҚТАН ТЫС ЖҰМЫСТАР АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУДЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Салгараева Г.И., педагогика және психология магистрі, аға оқытушы
Кунаева Ж.П., Орныхан Б., бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі
мамандығының 4 курс студенттері

Қазақ Ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ.

E-mail: salgaraeva78@mail.ru

Мақалада бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік дағдысын дамытуда сабақтан тыс жұмыстардың маңыздылығы мен оны педагогикалық жағдайларда тиімді ұйымдастырылуы қарастырылады.

Тірек сөздер: әлеуметтік дағды, әлеуметтік даму, сабақтан тыс жұмыс, білім беру, тәрбиелеу.

В статье рассматривается значение внеурочной деятельности в развитии социальных навыков младших школьников и ее эффективная организация в педагогических условиях

Ключевые слова: социальные навыки, социальное развитие, внеурочная деятельность, образование, воспитание.

The article examines the importance of extracurricular activities in the development of social skills of younger schoolchildren and its effective organization in pedagogical conditions

Key words: social skills, social development, extracurricular activities, education, upbringing.

Қазіргі қоғамда өмірдің барлық салалары, әсіресе соның ішінде білім беру жүйесіне қатысты инновациялық үдерістер терең өзгеріске ұшырауда. Бүгінгі қоғам сұранысы өзінің

және қоғамның мәселелерін шеше алатын, өзіндік қабілеттері айқын бейнеленген белсенді, дербес, көшбасшы, шығармашыл тұлғаны тәрбиелеу болып отыр. Бұндай әлеуметтік тапсырыс жеке тұлғаның өзін көрсете білудің, өздігінен кемелденудің, табысты әлеуметтенудің негізі ретінде бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік дағдысын қалыптастыру және оны дамыту мәселесіне аса көңіл бөлуді талап етеді

Қазақстан Республикасының бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында бастауыш мектеп жасындағы балалардың тиімді зияткерлік және әлеуметтік дамуын қамтамасыз етуге арналған жаңа педагогикалық құралдарды іздеудің қажеттілігі айтылды. Балаларды отбасылық, мәдени, ұлттық дәстүрлер мен нормалармен таныстыру арқылы оларды әлеуметтендіру үдерісіне ерекше назар аудару тиіс [1].

Білім беру стандарты бастауыш сынып оқушыларын қазіргі жағдайға әлеуметтендіруді, сондай-ақ қоғамның заманауи талаптарын ескере отырып, олардың үйлесімді жан-жақты дамуын қамтамасыз етуге арналған педагогикалық әдістер мен құралдарды жаңартуды қамтиды.

Оқушылармен сабақтан тыс жүргізілетін тәрбие жұмыстары мұғалімнің сабақ үстінде жүзеге асыратын тәрбие жұмысын толықтырады және тереңдетеді, сонымен қатар балалардың таланттары мен қабілеттерін неғұрлым толық ашуға, олардың бір нәрсеге қызығушылығы мен ынтасын оятуға зор үлесін қосады. Оқушылардың бос уақытын дұрыс ұйымдастыру олардың адамгершілік мінез құлыққа жаттығуын ұйымдастырудың формасы болып табылады [2].

Бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік дамуын зерттеу қажеттілігі өзекті, бүгінгі таңда мектептегі білім беру әртүрлі бағыттарда қарқынды дамып келе жатқанын атап өткен жөн: кіші мектеп оқушысының жеке басына және оның бірегейлігіне, сонымен қатар бастамашылдығын, тәуелсіздігі мен жауапкершілігін, әлеуетті қабілеттері мен мүмкіндіктерін дамытуға қызығушылық артып келеді; жас оқушыға дамып келе жатқан тұлға ретінде сапалы жаңа талаптар қойылады, ол өз игілігі мен Отанының өркендеуі үшін одан әрі өмір сүруге қабілетті. Бастауыш мектеп жасында баланың жеке басының негізгі қасиеттері қалыптасады. Сондықтан бастауыш білім беру барысы балалардың зияткерлік және әлеуметтік дағдысының дамуы, ықтимал ауытқуларды уақтылы түзеу, мәдени және отбасылық дәстүрлермен, сондай-ақ жалпыадамзаттық құндылықтармен таныстыру, отбасымен өзара әрекеттесуді ұйымдастыру тұрғысынан өте маңызды.

Оқушының жеке басын қалыптастыруға, оның мінез-құлқын түзету мен әлеуметтік дағдыларын дамытуға көбінесе сабақтан тыс жұмыстар ықпал етеді.

Сабақтан тыс іс-шаралар білім беру мен тәрбиелеудің жалпы жүйесінің маңызды элементі, ол жұмыс істеу ерекшелігіне байланысты бірқатар ерекшеліктерге ие, атап айтсақ: динамикалық, икемділік, мобильділік, өзгергіштік, қол жетімділік және т. б. [3, 132-бет]

Сабақтан тыс білім беру және тәрбиелеу үздіксіз процесс болып табылады, өйткені ол белгілі бір басталу және аяқталу кезеңдерімен шектелмейді, біртіндеп бір кезеңнен екінші кезеңге ауысып, барған сайын күрделеніп сараланып отырады. Бірінші кезеңде сабақтан тыс іс-шаралар ең алдымен, оқушылардың шығармашылық белсенділігі үшін қолайлы жағдайлар жасауға бағытталады, олардың әлеуметтенуі дамыған сайын, мұндай іс-шаралар балалардың шығармашылық жұмыс үдерісінде ынтымақтастығын қамтамасыз етуге, содан кейін тәуелсіз шығармашылық белсенділікке бағытталады, сол арқылы жеке тұлғаның өзін-өзі тану қажеттілігі қанағаттандырылып, әлемді одан әрі шығармашылық қабылдауға деген ұмтылысы дамиды.

Сабақтан тыс педагогикалық жұмыстың білім беруден ерекшелігі, ол балаларға қиын әлеуметтік-мәдени жағдайларда дұрыс шешім қабылдауға көмектесетін мамандандырылған әдістер мен технологияларды қолданады [4, 144-бет].

ҚР Білім беру стандартына сәйкес мектептегі сабақтан тыс тәрбие жұмыс және білім беру іс-әрекеті тұлғалық дамудың келесі бағыттары бойынша жүзеге асырылады:

- 1) жалпы мәдени;
- 2) рухани-адамгершілік;
- 3) әлеуметтік;

- 4) зияткерлік;
- 5) спорттық-сауықтыру [1].

Сабақтан тыс жұмыс түрін таңдағанда, оның оқу-тәрбиелік мәнін мақсат, міндет, функция тұрғысынан бағалау керек.

Сабақтан тыс жаппай жұмыс түрлері мұғалімге ұжым арқылы әр оқушыға жанама әсер етуге мүмкіндік береді. Олар басқаларды түсіну, топта өзара әрекеттесу, ересектермен және құрдастарымен ынтымақтастық дағдыларын дамытуды қамтамасыз етеді.

Сабақтан тыс жеке жұмыстармен қатар үйірмелер (топтық) ерекшеленеді, онда сабақтан тыс жұмыстың жаппай нысандары біріктіріледі.

Сабақтан тыс үйірмелік (топтық) іс-шаралар ғылымның, техниканың, спорттың, өнердің белгілі бір салаларында оқушылардың қызығушылықтары мен шығармашылық қабілеттерін анықтауға және дамытуға, олардың бағдарламалық материалды білуін тереңдетуге, жаңа ақпарат алуға, икемділік пен дағдыларды қалыптастыруға мүмкіндік береді [5, 74-бет].

Сабақтан тыс жұмыстардың нәтижелерін келесі деңгейлер түрінде ұсынуға болады [1]:

- 1) Әлеуметтік білім алу;

2) жанашырлықтың әлеуметтік тәжірибесін алу және негізгі жалпыадамзаттық құндылықтарға көзқарасын қалыптастыру, отбасы, Отан, табиғат, әлем, білім, еңбек және мәдениет сияқты негізгі мәдени және адамгершілік ұғымдарды меңгеру, сондай-ақ қоршаған әлемге құндылық қатынасын қалыптастыру;

- 3) тиісті мінез-құлық жағдайын таңдау тәжірибесін алу.

ҚР Білім беру стандартына сәйкес Мектептегі сабақтан тыс іс-шаралар үйірмелер мен секциялардағы әртүрлі сабақтар, экскурсиялар және мектеп мұғалімдері мен қосымша білім беру мекемелерінің басшылығымен жүзеге асырылатын сабақтан тыс шаралар арқылы жүзеге асырылуы мүмкін.

Жоғарыда айтылғандардан Білім беру стандартына сәйкес мектептегі сабақтан тыс іс-шаралар жеке тұлғаны бірнеше бағыт бойынша дамытуға бағдарланған деп қорытынды жасауға болады. Мұндайғы зерттеу бағыттарының маңыздысының бірі әлеуметтік жағын қарастырайық, себебі онсыз басқа іс-әрекет түрлері жүзеге асырыла алмайды. Біз әлеуметтік даму қандай да бір дәрежеде сабақтан тыс жұмыстардың барлық түрлеріне қатысты екенін дәлелдеген зерттеушілердің көпшілігінің пікірін қолдаймыз. Мысалы, секциялар, спорттық үйірмелер немесе жарыстар түрінде жүзеге асырылатын спорттық-сауықтыру іс-шаралары басқа қатысушыларға жанашырлық пен бір-біріне жолдастық қолдау көрсетуге бағыттайды, сонымен қатар өзара көмектесу, басқалар үшін қуана білу және жарыстардан қуаныш алу дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді, ал жеңілген жағдайда ренжімей "бастысы жеңіс емес, қатысу" деген ұранды басшылыққа алу көзделеді [1].

Қазіргі уақытта мектептің негізгі міндеттерінің бірі "білім беруде білім алушылардың белгілі бір білімді игеруіне ғана емес, сонымен бірге оның жеке басының дамуына да бағдарлау" мақсат етіледі, яғни оның шығармашылық әлеуеті, бастамашылдығы және өмірге деген белсенді көзқарасы болып табылады, яғни мектептен шыға сала, қазіргі қоғам талабына сай, адам толыққанды азамат, үйлесімді дамыған тұлға, "азаматтық қоғам құндылықтарының тасымалдаушысы" болуы керек [1].

П. И. Пидкасистыйдің айтуынша, оқу іс-әрекеті кезінде әрдайым көріне бермейтін оқушының жеке ерекшеліктері мен қабілеттерін сыныптан тыс және сабақтан тыс жұмыстарда жан-жақты ашуға және оны көрсетуге ықпал етеді. Сыныптан тыс жұмыстардың әр түріне ену арқылы бала өзіндік жеке тәжірибені, практикалық дағдыларын мен іскерлігін байыта алады [6, 137 б.].

З.Н. Васильева сыныптан тыс жұмыстардың төмендегідей түрлерін ажыратады:

- *дәстүрлі*: ауызша журнал, сынып сағаты, этикалық әңгіме;
- *пікірталас*: пікірталас, жобаны қорғау, шешілген және шешілмеген құпиялар кеші;
- *ұлттық-салттық*: Ұлттық мерекелер, жиындар, халықтық көңілді ойындар;
- *стандартты емес*: танцевальный ринг, поэтикалық кросс [7 с. 134].

Сыныптан тыс жұмыстардың әлеуметтік бағыты туралы айтатын болсақ, жұмыстың бұл түрі көбінесе баланың адамгершілікке бағдарлануын қамтамасыз етеді, яғни жақсылық пен жамандық, әділеттілік пен әділетсіздік сияқты негізгі адамгершілік категорияларды білуді ғана емес, сонымен қатар баланың эмоционалды бағалауын оның басқаларға, отбасына, жалпы әлемге деген көзқарасын қалыптастыруға ықпал ететінін атап өткен жөн.

Сабақтан тыс іс-әрекетте бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік дамуын педагогикалық қолдаудың тиімді жұмыс істеуі келесі ұйымдастырушылық және педагогикалық жағдайлармен қамтамасыз етілуі мүмкін:

1) балалардың қоғамға үйлесімді енуін қамтамасыз етуге арналған әлеуметтік дамудың жеке схемаларын жасау;

2) балалардың өзіне және басқаларға деген оң көзқарасын дамытатын рефлексивті әрекетті дамыту;

3) бастауыш мектеп педагогтарының осы мәселелер жөніндегі кәсіби сауаттылығы мен құзыреттілігін дамыту.

Жоғарыда аталған ұйымдастырушылық және педагогикалық жағдайларды толығырақ қарастырайық.

Бірінші жағдай бойынша, балалардың қоғамға үйлесімді кіруін қамтамасыз етуге арналған әлеуметтік дағдыны дамытудың жеке жобаларын құру. Бастауыш мектептің білім беру процесін модернизациялау қазіргі қоғамның талаптарына сәйкес келетін және қабылданған нормативтік құжаттарға сәйкес келетін білім беруді дараландырудың жеке әдістеріне көшуді қамтиды.

Педагогикадағы жобалау бойынша балалар мен мұғалімдердің алдағы бірлескен іс-әрекетінің негізгі компоненттерін дамыту түсініледі. Жобалау мұғалімнің іс-әрекетіндегі маңызды сәті болып табылады, өйткені ол алдағы іс-әрекеттің нұсқасын жасауға және күтілетін нәтижелерді бағалауға мүмкіндік береді. Педагогикалық іс-әрекетті жобалау – бұл келесі кезеңдерді қамтитын көп компонентті үдеріс:

1) дидактикалық бірлікті таңдауды қамтитын модельдеу, міндеттер мен мақсаттарды анықтау;

2) жобалаудың өзі, атап айтқанда педагогикалық процестің тиімді моделін құру;

3) құрастыру, яғни шындыққа жақын құрылымды білдіретін педагогикалық іс-әрекеттің егжей-тегжейлі моделін құру.

Білім беру бағыты түрінде жүзеге асырылатын баланың әлеуметтік дамуының жеке сызбасын жобалаудың маңыздылығы келесідей:

1) оқушының мақсат қою қабілеті;

2) белгілі бір іс-әрекеттің маңыздылығын түсіну;

3) өз жұмысының нәтижелерін алдын ала болжау (рефлексия);

4) ұжымда міндеттерді бірлесіп шешу; ;

5) оқушының жеке ерекшеліктерін ескере отырып, жұмыстың оңтайлы құралдарын, әдістері мен нысандарын таңдау;

6) өз іс-әрекетін бағалау және қажет болған кезде оны түзету арқылы жүзеге асырылады.

Жеке білім беру бағыты қазіргі мектептегі баланың қажеттіліктері мен мүмкіндіктеріне барынша жақын, бұл өзара әрекеттесудің әртүрлі педагогикалық жағдайларын біріктіруге мүмкіндік береді. Бұл баланың әлеуметтік дағдысын дамытудағы жеке мақсатты бағдарларды қалыптастыруға бағытталған бағдарламалық материалды игеру дәрежесін, деңгейін және сапасын едәуір арттырады, ал педагогикалық жобалау бастауыш мектептегі оқу үдерісін оңтайландыруға, балалар мен мұғалімдердің бірлескен іс-әрекетінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Екінші ұйымдастырушылық және педагогикалық жағдай – бұл балалардың рефлексивті әрекетін дамыту, бұл оларға басқа адамдарға және өздеріне жағымды қарауға көмектеседі.

Кіші мектеп жаста рефлексия дамыту үшін балаға өзінің даралығын сезіну, кейбір бірегейлігі мен өзінің бағыттылық мүмкіндіктерін ұсынатын алғышарттар қалыптастыру жүзеге асады. Рефлексияның әлеуметтік және жеке тәжірибелерді қалыптастыруда сапа мен

іскерліктерді, өзін-өзі бақылау мен білімді бақылауды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретінін нақтылау қажет.

Балалардың рефлексия қабілеттерін дамыту қажеттілігі Білім беру стандарты бойынша негізделеді, онда ол шешетін негізгі міндеттер көрсетілген: бастауыш мектеп жасындағы оқушының жауапкершілігін, тәуелсіздігі мен бастамасын дамыту, мектепте толық білім алуға ықпал ететін білім беру іс-әрекетінің білімі, дағдылары мен іскерліктерін қалыптастыру. Тиісінше, бастауыш сынып оқушыларында басқарылатын және мағыналы мінез-құлықты дамытуға үлкен мән беріледі. Рефлексия балаға болашақ іс-әрекеттер туралы ойлануға, өз жұмысын құрдастарының тәжірибесімен салыстыруға мүмкіндік береді, бұл "Мен бейнесінің" қалыптасуы басталатын бастауыш мектеп жасындағы бала үшін өте маңызды. Оқушының барабар "Мен бейнесінің" әлеуметтік даму үдерісі барысында, оның сәтті әлеуметтену әрекеттесуіне, ұжымдағы мәртебесін анықтауына, өз мүмкіндіктерін бағалауына, басқа адамдармен қарым-қатынасты табысты құруға және қарым-қатынас барысында жеке қасиеттерін жақсартуға ықпал етеді.

Кіші оқушының әлеуметтік даму процесінің тиімділігі рефлексивті қабілеттер мен рефлексивті белсенділіктің даму ерекшеліктеріне байланысты:

1) рефлексия түрлерінің әртүрлілігі (мысалы, ауызша, балалар шығармашылығының өнімдері және т. б.);

2) бастауыш сынып оқушыларын оларға не болып жатқанын және не істеп жатқанын түсінуге үйрету қажеттілігі (іс-әрекеттің немесе жағдайдың реттілігін талқылау, өз әрекетін бағалау және көңіл-күйдің графикалық бейнесі);

3) бір-бірінің іс-әрекетін белгілі бір уақыт бойы бақылау, бір-бірінің және ересек адамның сұрақтарына жауап беру;

4) сезімдерін вербальды және вербальды емес сипаттау, сезімдер рефлексиясы (мысалы, балалардың қызығушылықтарын, көңіл-күйін білдіру, суреттер, музыка және басқа да құралдарды ассоциациялар арқылы тәжірибеде білдіру).

Сонымен, осы ережелерді қорытындылай келе, бастауыш мектеп жасындағы баланың әлеуметтік дамуындағы рефлексивті әрекетін баланың өзіндік "ішкі диалогын" дамытуға сүйене отырып, әр түрлі балалар іс-әрекетінде өзін тану арқылы әлемнің (әлеуметтік қатынастар әлемі және объективті әлем) бейнесін терең түсінудің ұзақ үдерісі ретінде қарастыруға болатындығын атап өткен жөн, оның негізі мектеп жасына дейінгі баланың жақын ортасының құндылықтарын қабылдау болып табылады. Сондықтан да мұғалімдер өздерінің кәсіби құзыреттіліктерін арттырып, оқытудың ең қолайлы құралдарын, әдістері мен формаларын таңдау арқылы білім беру процесін оңтайландыруы керек.

Үшінші ұйымдастырушылық-педагогикалық жағдай – педагогтардың кәсіби құзыреттілігін арттыру. Балалардың әлеуметтік дамуын әдістемелік қолдау мәселесін сәтті шешу үшін бастауыш сынып мұғалімі кәсіби құзыреттіліктің белгілі бір деңгейіне ие болуы керек. ҚР білім беру стандартында кадр жағдайларына белгілі бір талаптар қояды, бұл біздің зерттеліп отырған мәселеміздің өзектілігін анықтайды және оның маңыздылығын арттырады.

Зерттеу мәселесін зерделеу жағдайында бастауыш мектеп педагогтерінің кәсіби құзыреттілігін арттыру бастауыш сынып оқушыларының белсенділігін ынталандыру тәсілдерін қолдану арқылы білім беру процесін жоспарлау және сабақтан тыс іс-әрекетте педагогикалық сүйемелдеу қабілетінен; балаларда адамгершілік-моральдық қасиеттерді қалыптастырудан; өз іс-әрекетінің нәтижелеріне қызығушылық атмосферасын құрудан; әрбір балада патриотизм мен азаматтықты, еңбекке деген құндылық қатынасын тәрбиелеуден тұратын болады.

Мұғалім бастауыш сынып оқушыларын әр түрлі іс-әрекетте педагогикалық бағалау әдістерін игеруі керек, бастауыш мектептің білім беру процесін ұйымдастырудың құралдарын, әдістері мен формаларын таңдаудың орындылығын басшылыққа алуы керек.

Сабақтан тыс жұмыстар бастауыш сынып оқушысының әлеуметтік дағдысының дамуында үлкен мүмкіндікке ие. Оқу сабақтарынан тыс жүзеге асырылатын

шығармашылық белсенділік балалардың қызығушылығын, өзін-өзі тануға және өз таланттарын ашуға деген ұмтылысын тудырады. Кіші мектеп оқушылары мұғалімнің жетекшілігімен барлық іс-шараларға қатысуға дайын тұрады. Міндетті оқу іс-әрекетінен айырмашылығы, сыныптан тыс жұмыстар ерікті негізде құрылады. Сабақтан тыс жұмыстар қатаң реттіліктің болмауымен ерекшеленеді, олар сабақтан тыс уақытта, көбінесе таныс оқу бөлмелерінен тыс, мектеп сабағының қатаң анықталған формасынан өзгеше еркін түрде өткізіледі. Сабақтан тыс жұмыстардың еркін формасы, оның көп бағыттылығы және шығармашылық әлеуеті бастауыш мектеп жасындағы балалардың әлеуметтік және адамгершілік тәрбиесін тиімді жүзеге асыруға ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты, Астана, 2018 ж., 31.10.2018 № 604.
2. С.Қалиұлы. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. Алматы, 2003.
3. Е.Ю.Рябова, Внеурочная деятельность как средство развития личности младших школьников [Текст] / Е.Ю. Рябова // Перспективы развития научных исследований : сб. тр. науч. конф. – Нефтекамск : Мир науки, 2016. – С.131-134.
4. З.И. Смородинова, Развитие социальной компетентности младшего школьника [Текст] / З.И. Смородинова // Научный альманах. – 71 4. Калинина, Е.А. Развитие социального опыта во внеурочной деятельности младших школьников [Текст] / Е.А. Калинина // Наука и социум : сб. тр. науч. конф. – Новосибирск : СИПСР, 2017. – С.73-75.
5. П. И. Пидкасистый. Самостоятельная деятельность учащихся: Дидактический анализ процесса и структуры воспроизведения и творчества / П. И. Пидкасистый . — М. : Педагогика, 1972 . — 183 с.
6. Л.А. Родионова. Социально-коммуникативное развитие младших школьников как одно из приоритетных направлений образования детей [Текст] / Л.А. Родионова, С.В. Пазухина. // Аспекты и тенденции педагогической науки : материалы III Междунар. науч. конф. Санкт-Петербург, декабрь 2017 г. – СПб. : Свое издательство, 2017. – С.63-65.

ӘОЖ 37.012

<https://doi.org/10.53355/p8066-5070-2618-b>

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ОҚУ МЕН ОҚЫТУДА ЗАМАНАУИ САНДЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Сапабекова Д.Қ., «Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі» мамандығының 4-курс студенті

Оспанбекова М.Н., философия докторы (PhD)

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты, Арқалық қ.

E-mail: Meirgul1976@mail.ru, Sapabekova00@bk.ru

Мақалада Қазақстан Республикасының білім беру саласын дамытуға арналған мемлекеттік нормативтік-құқықтық құжаттар негізге алынып, қарастырылып отырған мәселелерге бойынша жазылған ғылыми еңбектерге талдау жасалған. Бастауыш сыныпта оқу мен оқытуда заманауи сандық технологияларды қолдану мәселесі қарастырылған.

Тірек сөздер: сандық технология, бастауыш білім беру, жаңартылған білім беру бағдарламасы.

В статье проанализированы научные работы по рассматриваемым вопросам на основе государственного регулирования развития образования в Республике Казахстан. Рассмотрено использование современных цифровых технологий в преподавании и обучении в начальной школе.

Ключевые слова: цифровые технологии, начальное образование, обновленная образовательная программа.

The article analyzes scientific works on the issues under consideration on the basis of state regulation of the development of education in the Republic of Kazakhstan. The use of modern digital technologies in teaching and learning in elementary school is considered.

Key words: digital technologies, primary education, updated educational program.

Қазіргі білім беру жүйесінде басты талап ақпараттық коммуникациялық технологиялардың көмегімен білім беру жүйесіне өзгеріс енгізу. Сандық білім беру ресурстары білім беру мазмұнын анықтайтын электрондық оқыту жүйесі компоненттерінің бірі болып табылады. Білім берудің жоғары сапасын қамтамасыз ету үшін, оқу процесінде өскелең ұрпақтың сандық білім беру ресурстарын белсенді қолдануы жаңартылған білім беру бағдарламасының өзекті мәселелерінің бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтармен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» - деп көрсетілген [1].

«Цифрлы Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының адами капиталды дамыту бағытында: 3-4 сыныптарда оқуда және күнделікті өмірде ақпараттық технологияларды тиімді пайдалану үшін заманауи ақпараттық технологиялармен жұмыс істеудің жалпы базалық білімдерін қалыптастыратын «Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар» пәні енгізіледі, – деп көрсетілген және ол пән қазіргі білім беру процесінде қолданыста бар [2].

Осы мақсатта сандық білім беру ресурстары жаңартылған білім беру бағдарламасына сәйкес нақты оқу тақырыптарына арналған дидактикалық материалдар болып табылады. Бағдарламадағы оқушылардың тыңдалым, айтылым, оқылым және жазылым дағдыларын дамытуға бағытталған оқу мақсаттары да осы сандық білім беру ресурстарын жүзеге асыратын ақпараттық-коммуникациялық технологиялар көмегімен жүзеге асырылады. Елімізде 2018-2022 жылға арналған «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы жүзеге асырылуда. Бағдарламаның негізгі міндеттерінің бірі орта, техникалық, кәсіби, жоғары білім беруде цифрлық сауаттылықты арттыруға бағытталған.

Ғылымда «цифрландыру» ұғымына берілетін анықтамалар қызмет салаларының мазмұнына қарай әртүрлі түсіндіріледі. «Цифрландыру» ұғымы көбінесе қызметтің ерекшеліктеріне (экономистер, менеджерлер, IT мамандары, білім берушілер мен білім алушылар және т.б.) сәйкес мағыналық өзгерістерге ұшырайды. Терминнің мағынасын дұрыс пайдалану үшін «цифрландыру» ұғымын басқа да ұғымдармен, мысалы, «цифрлық білім», «цифрлық оқыту», «цифрлық білім беру ортасы» сияқты түсініктермен тығыз байланыстыру қажет. «Цифрлық білім» термині әдетте, әртүрлі білім беру контекстінде компьютерлік құралдар мен ақпараттық технологияларды қолдану деген ұғымда қолданылып жүр.

Қазіргі кезде сандық білім беру құралдары білім беруші мен білім алушының шығармашылықпен жұмыс жасауына мүмкіндік туғызып отыр. Оқу мен оқытуда бейнефильм, мультимедиялық презентация, анимациялық суреттер және т.б. көрнекілік құралдар кеңінен қолданылады.

Сандық білім беру ресурсының мазмұнына ақпарат алу блогы, яғни ғылыми мақалалар, мәтіндер, оқулықтағы мәтіндерден үзінді, иллюстрациялар, анимациялар және тағы да басқа мультимедиялық құрылымдар, мультимедиялық презентациялар жатады. Сонымен қатар виртуалды галерея (видеофрагменттер, анимация, шынайы иллюстрациялық суреттер, дыбыстық объектілер) мен виртуалды зертханалар (интерактивті модельдер, интерактивті анимациялар, виртуалды зертхана) енеді.

Білім беру процесіндегі сандық құралдар – білім беру процесін басқару, оқу процесін ұйымдастыру, оқу материалын ұсыну, кәсіби іс-әрекеттерді тіркеу, жетістіктерді сандық форматта есепке алуға арналған бағдарламалық өнімдер.

Оқу мен оқытуда қолданылатын сандық білім беру ресурстарына анықтамалық материалдар (графиктер және диаграммалар) мен дереккөздерден алынатын ақпараттар (ғылыми деректер, сілтемелер, терминдер, анықтамалар сөздігі, т.с.с.).

Қазіргі кезде еліміздегі білім саласының әртүрлі деңгейлерінде сандық білім беру процесі бастауыш мектептен университетке дейін жүйелі түрде жолға қойылған. Орта мектепке арналған сандық құралдар ретінде жұмыс істейтін kundelik.kz порталында мектеп мұғалімдері журналдарын электронды түрде толтырады, ата-аналар балаларының оқу жетістіктерін, сабақ кестесін, күнделікті үй тапсырмасы туралы ақпаратты күнделікті бақылап отырады. Порталға кіру мобильдік құралдар арқылы да қол жетімді деңгейде жасалған.

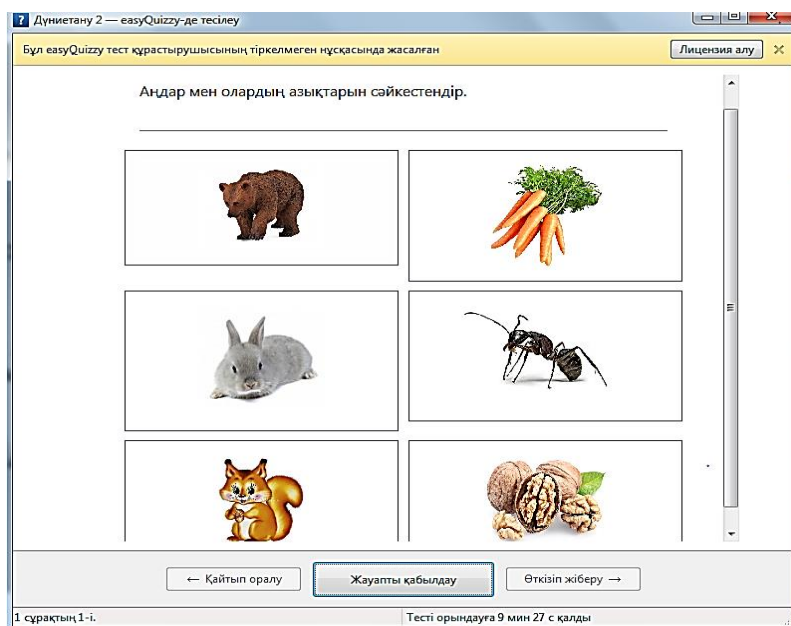
Бастауыш сыныптарда сандық білім беру ресурстары арқылы жүзеге асатын материалдар диалог, әңгімелер, қысқа қойылым және қысқа метражды фильмдер, тестік тапсырмалар түрінде де көрініс табады. Мысалы, «Пирамида», «Стоп кадр» стратегиялары да сандық білім беру ресурстарын қолдануға негізделген. «Стоп кадр» стратегиясы арқылы оқу материалдарының мазмұнын ашатын кез келген ертегі, фильмдерді монтаждау арқылы оқушыларға үзінділер көрсетіледі. Ары қарай не болуы мүмкін екендігін оқушылар болжайды. Сыныпта, топта талқылаулар жасау арқылы, өзін өзі дамытады, жетілдіреді, бағыттайды, бағалайды. «Пирамида» стратегиясы негізінде оқушыларға аудио үнтаспадан мәтін тыңдатылып, стратегия мазмұнына құрылған қадамдар бойынша іздену жұмыстарын жүргізуге, сол арқылы мәтіндегі негізі ойды түсініп, ой қорыту жасауға үйретеді.

Мысалы, 2-сыныптың «Қазақ тілі» оқулығының оқыту әдістемесінде «Стоп-кадр» стратегиясын сабақта қолдану әдістемесі қысқа мерзімді жоспарда төмендегідей үлгіде берілген (сурет-1) [3].

4 минут	2.2.4.1 (МК; Ө; Қ) Мәтіннің тақырыбымен негізгі ойды анықтай алу білігін бағалау. 37-жаттығу. Мәтін аудио үнтаспадан тыңдатылады. Мәтін кім жайында айтылғанын анықтайды. Қожа туралы тағы не білетінін айтады. Мәтінге ат қояды. Қожаның өмірбаянын өздеріне жалғастыртады.	Оқулық Аудио үнтаспа «Атамұра», 2017. 26-сабақ
6 минут	(МК; Ұ; Қ) Бөліктерге бөлінген фильмнен үзінді көру. Өр бөліктен кейін берілген сұрақтарға өз көзқарастарын білдіру. «Стоп кадр» стратегиясы бойынша оқушылардың сыни ойлауын, оқу рефлексиясын дамыту мақсатында, https://www.youtube.com сайтынан алынған «Менің атым Қожа» фильмнен үзінді көрсетіледі. Фильмді 5 бөлікке бөліп 1-2 минуттық монтаж жасалады. Алдымен оқушылар фильмнен үзінді көреді. Ары қарай әр үзіндіден кейін берілген сұрақтарға жауап береді. Сұрақтар: 1. Қай фильмнен үзінді? Кімнің шығармасы? 2. Қожа қандай бала? 3. Қожа қандай қателік жасады? 4. Қожаға қандай үкім шығарды? 5. Қожа алдына қандай мақсат қойды?	https://www.youtube.com «Менің атым Қожа» фильмі

Сурет 1–Қысқа мерзімді жоспар. «Стоп-кадр» стратегиясының сабақта қолдану әдістемесі

Бастауыш сыныптарда тестік тапсырмаларды да сандық білім беру ресурстары негізінде жүзеге асырған тиімді тәсілдердің бірі болып табылады. Оны сандық білім беру ресурстары арқылы оқу сабақтарында қолдану уақытты үнемдеп, оқушылардың сабақтан игерген білімдерінің деңгейіне бақылау жасауына ықпал етеді. Бастауыш мектептегі сандық білім беру ресурстары арқылы жүзеге асырылатын тест түрлеріне: баламалы, дұрыс тізбекті орнату, сәйкестендіру және дұрыс жауабын таңдау тестерін жатқызуға болады. Бұл тапсырмаларды «easyQuizzу» тест құрастырушыларының үлгісімен жүзеге асыру өте тиімді. 2-суретте мысал ретінде сәйкестендіру тестінің үлгісі берілген.

Сурет 2 – Сәйкестендіру тесті

Қорыта келе, оқу мен оқытуда сандық білім беру ресурстарына бағытталған әдіс-тәсілдерді оқушылардың физиологиялық, психологиялық, педагогикалық ерекшеліктерін ескере отырып іріктей алуға үйренуіміз керек. Ал, сандық білім беру ресурстары негізінде оқушылардың оқу сапасын дамытуда төмендегідей мүмкіндіктерге қол жеткізуге болады:

- түрлі ақпараттық, бейнелік, дыбыстық, нұсқаулық үлгіде берілген жаттығулар мен тапсырмалар және дереккөздермен жұмыс жасау арқылы оқушының білімі жан-жақты жетіледі;
- өздігінен жұмыс жасауға ұсынылған тапсырмалар мен жаттығуларды орындау арқылы ойлау, есте сақтау, өз іс әрекетіне талдау, ой қорытынды жасау, баға беру сынды сапалық қасиеттері дамиды;
- өз ойын сызба, сурет, кескіндеме, кесте, графиктік модельдер түрінде жеткізе алады;
- оқушылардың білім деңгейін анықтауға бағытталған түрлі деңгейдегі тест тапсырмаларын орындау арқылы оқушы өзінің игерген білімін тексереді.

Ойымызды қорыта келе, оқу мен оқыту процесінде дидактикалық талаптарға сәйкес сандық білім ресурстарын жүзеге асыруда оқушылардың жеке және жас жас ерекшеліктерін ескере отырып, қолданылатын ресурстарды оқу бағдарламасы мен оқулықтың мазмұнына сай іріктеп, оқытудың заманауи формаларына негіздеп, оқытуды интерактивтілік және мультимедиялық тұрғыдан қамтамасыз етіп, оқытуды саралау және даралау мүмкіндігін қамтамасыз етіп, олардың пән бойынша алған білім, білік, дағдылары негізінде мәселелерді шешуде өмірлік тәжірибе қалыптастырға бағытталған оқыту түрлерін ұсыну керек. Сонымен қатар, топтық және жұптық, жеке жұмыс формаларын ұйымдастырып, оқулықта берілген білім мазмұнын ашатын және толықтыратын шынайы ақпараттарға сүйеніп, әдістемелік тұрғыдан оқу мақсаттарына сай болғанда ғана қолдану қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. 27.07.2007ж., №319-III ҚРЗ. Астана. Ақорда. <http://online.zakon.kz>.
2. «Цифрлы Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы. ҚР Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы №827 қаулысы. [Электрондық ресурс] кіру режимі: <http://adilet.zan.kz/>
3. Қазақ тілі. Оқыту әдістемесі. 1-бөлім. Жалпы білім беретін мектептің 2-сынып мұғалімдеріне арналған. ҚР Білім және ғылым министрлігі ұсынған /Ә.Е.Жұмабаева, М.Н.Оспанбекова. – Алматы: «Атамұра», 2017. – 176 б.

ПӘНДІК-ТІЛДІК КІРІКТІРІП ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ОҚЫТУ ҮДЕРІСІНДЕ ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Сатыпалды Р.Б.

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ.,

E-mail: rakhat.06@mail.ru

Мақалада пәндік-тілдік кіріктіріп оқыту технологиясын (CLIL) оқыту үдерісінде қолдану мүмкіндіктері (пәнаралық байланыс орнату, тілдік іс-әрекеттің төрт түрін дамыту және т.б.) мен ерекшеліктері (артықшылықтар мен кемшіліктері) қарастырылған. Сонымен қатар, CLIL технологиясын қолдану шарттары сипатталған.

Тірек сөздер: пәндік-тілдік кіріктіріп оқыту технологиясы (CLIL), оқу үдерісі, шетел тілі, мақсатты тіл, пәнаралық байланыс.

В статье рассмотрены возможности (установка межпредметной связи, развитие всех четырех видов речевой деятельности и т.д.) и особенности (преимущества и недостатки) применения технологии предметно-языкового интегрированного обучения в процессе обучения. А также, описаны условия применения технологии CLIL.

Ключевые слова: технология предметно-языкового интегрированного обучения (CLIL), процесс обучения, иностранный язык, целевой язык, межпредметная связь.

The article considers the possibilities (establishment of interdisciplinary communication, development of all four types of speech activity, etc.) and features (advantages and disadvantages) of applying Content and language integrated learning in the learning process. And also, the conditions for using CLIL technology are described.

Key words: Content and language integrated learning (CLIL), learning process, foreign language, target language, interdisciplinary communication.

Пәндік-тілдік кіріктіріп оқыту (CLIL - content and language integrated learning) дегеніміз тілдік емес оқу пәнін (мысалы, математика, физика, информатика және т.б.) екінші (үшінші/төртінші), яғни ана тілінен өзге тіл арқылы оқытуға негізделген технология. Пәндік-тілдік кіріктіріп оқыту жағдайында оқу пәні басты назарда болады, ал шетел тілі сол пәнді оқытуда қолданылатын құрал қызметін атқарады. Негізінен, CLIL білім алушылардың пән бойынша білімі мен дағдыларын, сонымен қатар тілдік дағдыларын жетілдіруге бағытталады. Тіл пән мазмұнын меңгеру үшін қажет құрал қызметін атқарса, пәннің мазмұны сол тілді игеру үшін қажетті ресурс болып табылады. Яғни, тіл мен пән мазмұны бір-бірімен тығыз байланысты болып табылады. Пән мазмұны, өз кезегінде, пәнді қай тілде оқыту керектігін, білім алушылардың қандай танымдық дағдыларын қалыптастыру және дамыту қажеттілігін, сонымен қатар, қандай мәдени түсінік қалыптастыру керектігін анықтайды.

Жалпы, CLIL сөзі қолданысқа 1994 жылдары ғана енгеніне қарамастан, бұл жаңа технология емес. Пәндік-тілдік кіріктіріп оқыту технологиясының негізгі идеялары ерте кездерден бастау алады. Кейбір ғалымдар, тіпті, аталған технология идеясының 5000 жыл бұрын пайда болғанын алға тартады. Ежелгі Аккадтықтар өздерін Шурмерлер басып алғаннан кейін шумер тілін білім алу тілі ретінде қолданған. Осы сияқты басқа да көптеген мысалдар келтіруге болады [1].

Кіріктіріп оқыту (CLIL) дегенде ең алдымен сабақтарда пәнаралық байланыстарды қалыптастыруды қарастыру маңызды екені ескеріледі, яғни CLIL технологиясы шетел тілін басқа пәндерді оқытудың қажетті құралы ретінде қарастырылады. Егер дәстүрлі сабақ білім алушыларды біліммен қаруландыруға және негізінен түсіндіру-көрнекілік жұмыстарын

жүргізу арқылы құрылатын жалпы білім беру міндеттерін шешуге бағытталған болса, ал кіріктірілген сабақтар оқытудың түрлі әдістерінің және құралдарының үйлесуі негізінде құрылып, сонымен қатар ғылыми-жаратылыстану бағыты пәндері мен ағылшын тілі пәнінің көптеген міндеттерін шешуге ықпал етеді. Кіріктіру барысында түсіндіру-көрнекілік, іздеу, зерттеу әдістері, пікірталас, білімнің түрлі дереккөздері, теледидар бағдарламалары, кино үзінділері, мультимедиа курстары, интернет-технологиялары, оқыту мен бақылаудың басқа да техникалық құралдары қолданылады. Сонымен қатар, жеке, топтық, жұптық, ұжымдық жұмыс түрлері кеңінен қолданылады. Мұндай сабақтарда танымдық міндеттер жүзеге асырылып, білім алушылардың шығармашылық әлеуетін жүзеге асыруға көп мүмкіндік беріліп, жағдай жасалады.

Тіл мен пәнді кіріктіріп оқытудың тағы бір ұтымды тұсы - тілдік іс-әрекеттің төрт түрін де (тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым) меңгеруге бағытталған. Ғылыми-жаратылыстану бағытындағы пәндерді оқыту контекстінде Қазақстандағы мақсатты тіл – ағылшын тілі болып саналатынын ескере келсек, кіріктіріп оқытуда негізгі орынды ағылшын тілі сабақтары алады, яғни қандай пәндерді болмасын кіріктіре оқыту барысында ағылшын тілі маңызды болып саналады. Тілді үйрену кез келген пән саласы арқылы жүргізіледі деген ұғымды ескерсек, CLIL шетел тілі сабағы емес, шетел тілінде өтетін пән сабағы, яғни кәсіби бағытталған шетел тілі/ ағылшын тілі [2].

Оқу пәндерінің бірігуі төмендегі шарттарға байланысты:

- зерттеу нысандарына сәйкес келуі немесе өзара жақын болуы;
- кіріктірілген оқу пәндерінде зерттеу әдістерінің бірегейлігі немесе ұқсастығы;
- кіріктірілген оқу пәндерінің жалпы заңдылық, жалпы теориялық тұжырым негізінде құрылуы.

Кіріктірілген сабақ барысында орындалатын тапсырмалар. Кіріктірілген сабақ дәстүрлі тәсілдер аясында жүзеге асыру қиын бірқатар міндеттерді шешуге мүмкіндік береді:

- сабақтың стандартты емес формасына байланысты оқу әрекетінің мотивациясын арттыру (бұл әдеттен тыс, бұл қызықты білдіреді);
- әртүрлі пәндік салаларда қолданылатын ұғымдарды қарастыру;
- ақыл-ой операцияларымен мақсатты жұмысты ұйымдастыру: салыстыру, жалпылау, жіктеу, талдау, синтездеу және т.б.;
- пәнаралық байланыстарды және олардың әртүрлі есептерді шешуде қолданылуын көрсету;
- материалды бір-бірімен органикалық байланыстыру;
- сабақты балаларға шамадан тыс жүктемей өткізу.

Кіріктірілген оқытудың негізгі принциптеріне мыналарды жатқызуға болады [3]:

- ол әрбір баланың жеке ерекшеліктерін дамытады;
- мектеп, мұғалімдер, тар мамандар және ата-аналар арасындағы тығыз қарым-қатынасқа жағдай жасайды;
- балаларға әртүрлі балаларға құрметпен қарауға және басқаларды ренжітпей айырмашылықтарды қабылдауға көмектесетін нақты мәдениетті үйретеді;
- әрбір бала өзінің құндылығын және барлық тапсырмаларды жеңу қабілетін сезінетін қолдау кеңістігін жасайды.

Кіріктірілген оқытудың артықшылықтары:

- әр баланың жеке қабілетін дамыту;
- мүмкіндігі шектеулі балалардың қоғамға табысты араласуына көмектесу;
- мәселелерде оқшауланбау мүмкіндігі;
- эмпатияны және басқа адамдарға көмектесу қабілетін дамыту;
- толерантты мәдениетті қалыптастыру.

Кіріктірілген оқытудың кемшіліктері:

- мүмкіндігі шектеулі бала көбінесе тым көп көңіл бөлуді және уақытты қажет етеді, оны мұғалім әрқашан бере алмайды;

- қарапайым балаларға назар аудармау олардың оқу үлгеріміне әсер етуі мүмкін;
- басқа студенттер тарапынан қорқыту қаупі;
- қажетті мамандарды дайындау қиын;
- бүкіл білім беру жүйесін қайта құру қажет.

Оқытудың интеграциялық технологиясы оқушылардың жаңа материалды меңгеру деңгейін анықтауға және білімдегі олқылықтарды жылдам анықтауға мүмкіндік береді. Нәтижесінде сабақ – модульдер бойынша жұмыс көлемі артады, өзін-өзі бақылау және өзін-өзі бағалау дағдылары пайда болады, оқу жұмысын ұйымдастыру жақсарады, топшада жұппен жұмыс істеуге үйренеді, бағалауды жинақтайды. артады. Сыныптан тыс оқу сабақтарында интеграциялық технологияны қолдану ең үлкен нәтиже береді. Мұндай сабақтар студенттерді дәстүрлі сабақтарға қарағанда көбірек қызықтырады. Блоктар бойынша тақырыптардың өтуі мен меңгерілуін салыстыру үшін оларды үнемі пысықтап, толықтырып отыру қажет. Сондай-ақ мониторинг және диагностика жүргізу, жеке бақылау парақтарын жасау, содан кейін тақырыптар мен бақылау жұмыстарының өту нәтижелерін дәстүрлімен салыстыру қажет. Бұл жұмыстың нәтижесі мынадай: жұмыс көлемі артады, өзін-өзі бақылау және өзін-өзі бағалау дағдылары пайда болады, оқу жұмысын ұйымдастыру жақсарады, көбінесе жұптық жұмыс жасайды, бағалаудың жинақталуы артады. Одан әрі интеграциялық технологияларды қолданатын сабақтар және сыныптан тыс оқу сабақтарында модульдік технологияны қолдану оқытудың жаңа әдістерінің теориялық негіздерін толықтырып, байытады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Marsh, D., Marsland, B. (eds). 1999. Learning with Languages. A professional Development Programme for Introducing Content and Language Integrated Learning. Finland: University of Jyväskylä, 30–48.
2. Биманова Г. , Бахманова Г. Информатиканы оқытуда пәнаралық байланысты жүзеге асырудың теориялық негіздері // Информатика негіздері. – Алматы, 2010. – №3(51). – Б. 2-3.
3. Roiha, A. S. (2014). Teachers' views on differentiation in content and language integrated learning (CLIL): Perceptions, practices and challenges. Language and Education, 28(1), 1-18.

ӘОЖ 373.1

<https://doi.org/10.53355/c8026-2642-0711-p>

ОҚУШЫЛАРДЫҢ СЫНИ ЖӘНЕ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ОЙЛАУЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Сергазынова Д.

Ғылыми жетекшісі: Унгарбаева Ш.У. п.ғ.к.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: Shnar09_76@mail.ru, Dianasergazinova@mail.ru

Мақалада оқушылардың сыни және шығармашылық ойлауын қалыптастыру мәселелері қарастырылған. Сыни ойлау мен шығармашылық ойлаудың қалыптасу кезеңдері, шығармашылық белсенділікті дамыту механизмдері көрсетілген.

Тірек сөздер: Ойлау, шығармашылық ойлау, сыни ойлау.

В статье рассмотрены проблемы формирования критического и творческого мышления учащихся. Определены этапы формирования критического мышления и творческого мышления, механизмы развития творческой активности.

Ключевые слова: Мышление, творческое мышление, критическое мышление.

The article deals with the formation of students' critical and creative thinking. The sons of oilau men shygarmashylyk oylaudyn kalyptasu kezenderi, shygarmashylyk belsendilikтин mechanismderi k rsetilgen.

Key words: *Thinking, creative thinking, critical thinking.*

Бүгінгі таңда педагогика ғылымында сыни тұрғыдан ойлап, әрекет етуге қабілетті шығармашыл тұлға тәрбиелеуге байланысты қоғамның қойған міндеттерін жүзеге асыруда күрделі өзгерістер орын алуда. Сондықтан қазіргі жағдайда жас ұрпақтың шығармашылық қабілеттерін дамыту мәселесі ерекше өзекті болып табылады. Сыни тұрғыдан ойлау дегеніміз не? Сыни тұрғыдан ойлау – идеялар мен ақпарат легінің өзара әрекеттесуінің табиғи тәсілі. Бұл оқушыға ақпаратты қатаң бақылауға мүмкіндік беретін белсенді үрдіс. Ақпараттар легін ой елегінен өткізіп, біріктіру, қайта құру, дұрыс пайдалану қабілеті интерпретацияда сыни тұрғыдан ойлау сындарлы және шығармашылықтың белгісі болып табылады. Басқа адамдардың пайымдауларындағы кемшіліктерді анықтауға бағытталған сыни тұрғыдан ойлау мәселесін біржақты ашу болып көрінеді. Шығармашылық ойлау іргелі жаңа білімнің ашылуымен, өзіндік идеялардың қалыптасуымен байланысты. Жаңа шығармашылық идеялардың ұрпағы сыннан, сыртқы және ішкі тыйымдардан таза болуы керек, ал бұл идеяларды сыни талдап, бағалау өзіне және басқаларға сыни қарауды талап етеді, өз идеяларын асыра бағалауға жол бермейді. Тәжірибеде, атап айтқанда педагогикалық, осы түрлердің әрқайсысының артықшылықтарын біріктіру әрекеттері бар. Ойлау үдерісін басқарудың белгілі әдістерінде, мысалы, «миға шабуыл» тәсілін қолдануда әртүрлі стандартты емес жағдайларда, өзіндік, тиімді шешімдерді негіздеу жеткілікті. Тәжірибеде қолданылатын технологиялар шығармашылық қабілетін арттыруға ынталандырып, өзара тәжірибе алмасу негізінде жұмыс істеуге бейімділігін қалыптастырады, соның нәтижесінде тұлғаның дамуы интеллектуалдық қабілеттері өзгеріске ұшырайды.

Шығармашылық – кез- келген тұлғаның қасиеті құрылымының құрамдас бөлігі.

Шығармашыл ойлау- жаңалықтар ашуға, түбегейлі жаңа нәтижелерге қол жеткізетін ой қызметі. Шығармашылық ойлаудың нәтижесі – белгілі бір мәселені шешудегі өзіндік жаңа идея немесе өзін жетілдіру. Бірақ шығармашылық өздігінен дамымайды, яғни оқыту үрдісінде шығармашылық әрекетке бейімдеу барысында қалыптасып, дамиды.

Инновациялық оқыту мен тәрбиелеудің озық тәжірибесін оқу-тәрбие үрдісіне қарқынды енгізу оқушының шығармашылық бейімділігін жүйелі жүзеге асыруға әкеледі. Ойлау әрекеті кез-келген басқа әрекеттер сияқты әрқашан адамның қандай да бір қажеттіліктерінен туындайды. Егер қажеттілік болмаса, онда логикалық ойлау белсенділігі болмайды. Психология ғылымындағы ойлау түрлері мен оның дамуын ажыратуға байланысты жасалған зерттеу нәтижелері төмендегідей:

- тәжірибе – әрекетті ойлау – нақты заттармен тікелей байланыса, ой қызметін орындау түрі;

- көрнекі-бейнелі ойлау – елестер мен психика өрнектерін арқау еткен ойлау түрі;

- сөздік – логикалы немесе сөздік – рәмізді ойлау – абстракт түсініктерді пайдалану және жалпыланған заңдылықтарды ашумен байланысты ойлау түрі[1].

Психологияда зерттелетін ойлау мотивтері екі түрге бөлінеді: арнайы когнитивтік және бейспецификалық. Бірінші жағдайда ақыл-ой әрекетінің мотивтері мен қозғаушы күштері танымдық қажеттіліктер (қызығу, білімге құштарлық, т.б.) көрінетін қызығулар мен мотивтер болып табылады.

Екінші жағдайда ойлау таза танымдық қызығушылықтардың емес, азды-көпті сыртқы себептердің әсерінен басталады. Мысалы, мектеп оқушысы сабаққа дайындалудағы танымдық іс-әрекеті мәселені шешу, білім алу, жаңалық ашуға деген құштарлықтан емес, тек жолдастарынан қалып қою мен қорыққандықтан т.б. болады. Бірақ ойлаудың бастапқы мотиві қандай болса да, ол жүзеге асырылған сайын, дұрыс танымдық мотивтер әрекет ете бастайды. Оқушылар үлкендер мәжбүрлегенде ғана сабақ оқуға отырады, бірақ оқу

үрдісінде оның не істейтініне, оқығанына, шешетініне таза танымдық қызығушылықтары да қалыптасады. Осылайша, адам белгілі бір қажеттіліктердің әсерінен ойлана бастайды және оның психикалық әрекеті барысында барған сайын тереңірек және күшті танымдық қажеттіліктер туындап, дамиды[2].

Танымдық үрдісте сыни және шығармашылық ойлауды үйлестіруге келетін болсақ, бір түрдің басым болуы қажетті нәтижеге әкелмейтінін ескеру қажет. Осылайша, сыни тенденциясы тым айқын адам өзі жасай алса да, сынға басты назар аударады. Керісінше, сыни ойлаудан сындарлы, шығармашылық ойлауы басым болған адам өз пайымдаулары мен бағалауларында кемшіліктерді жиі көре алмайды. Бұл жағдайдан шығудың жолы – баланың бала кезінен сыни және шығармашылық ойлауын дамыта отырып, кез-келген психикалық әрекетте олардың тепе-теңдікте болуын, бір-бірін сүйемелдеуін және мезгіл алмастыруын қадағалау. Егер адам өз ойын білдірсе, оның өзі оны бірден сыни тұрғыдан түсінуі керек. Негізінде, жаңа ойды басқа біреу айтқан болса, оны сынаумен бірге өз ойыңызды да ұсыну қажет. Көптеген адамдардың өмірінде олардың шығармашылық өнімділігін арттыру үшін шығармашылық және сыни ойлаудың ақылға қонымды үйлесімі қажет.

Сыни және шығармашылық ойлаудың қалыптасу кезеңдерін анықтайтын болсақ, кейбір ұқсастықтарды табуға болады. Мысалы, сыни тұрғыдан ойлауға тәрбиелеу оқушылар тақырып бойынша білім алып, болжам жасап, жалпы болашақ жұмысының мақсатын анықтайтын сынақ кезеңінен басталады. Содан кейін түсіну кезеңі келеді, онда оқушыларға мәтін арқылы ақпарат беріледі және білімнің мағыналы болуы үшін идеяларды немесе жаңа ақпаратты өз түсінігімен байланыстыруы күтіледі. Сыни тұрғыдан ойлаудың негізгі даму нәтижесі олардың түсінгендерін өз идеяларын ұсынуда қарастыру болып табылады. Шығармашылық белсенділікті дамыту механизмі үш кезеңнен тұрады:

- идея, болжамның тууы;
- осы құбылысты түсіндіру үшін әртүрлі гипотезаларды, соның ішінде ең фантастикалық гипотезаларды құру;
- сана деңгейінде орын алатын ең орынды түсіндірмелерді сыни талдау және іріктеу.

Сонымен, сыни және шығармашылық ойлауды қалыптастыру кезеңдерінің бірізділігі мен сабақтастығы оқушылардың білімін жүйелі түрде қалыптастыруды, өз бетінше ой-өрісін дамытуды қамтамасыз етеді. Т.Эдисон «Өркениеттің ең маңызды міндеті – адамды ойлауға үйрету» деп тұжырым жасаған[3]. Бүгінгі таңда жас ұрпаққа жаңа технологияларды қолдану, басқалармен бірлесіп жұмыс істеу, ақпарат және пікір алмасу, жаңа идеяларға ашықтық, шығармашылық пен тапқырлық, жаңа жағдайда өмір сүре білуге тәрбиелеу қажет. Оқушылардың сыни, сындарлы ойлау тәжірибесін қалыптастыруда жаңа технологияларын оқыту үрдісіне қарқынды енгізу қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Педагогикалық сөздік.// Ред. В.И.Загвязинский. – Мәскеу: Академия, 2008 ж.
2. Брушлинский, А.В. Ойлау және проблемалық оқыту психологиясы. – М.: Білім, 2003. – 96 б.
3. Гальперин П.Я. Психикалық әрекеттердің кезең-кезеңімен қалыптасуы туралы ойлау психологиясы: - Мәскеу, 1986 ж.

КӨПМӘДЕНИЕТТІ БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫНДА БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТҰЛҒААРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Смагулова Н. Т., I курс магистранты

Ғылыми жетекші: Капенова А. А., қауымдастырылған профессор (доцент), п.ғ.к.,

I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті

E-mail: Smagulova-555@mail.ru

Бұл мақалада көпмәдениетті білім беру ортасында бастауыш сынып оқушыларының тұлғааралық қарым-қатынасын қалыптастыру турасында сөз болады. Тұлғааралық қарым-қатынасты қалыптастыруға ықпал ететін факторлар, оның оқушыларға әсері туралы айтылып, талданады. Толеранттылыққа баулудың пайдасы айтылады және не үшін тұлғааралық қарым-қатынасты бастауыш сыныбынан-ақ қалыптастыру қажет деген сұраққа жауап ізделді. Түрлі ұлт өкілдері өмір сүретін елімізде көпмәдениетті білім беру ортасының болуы да заңдылықты. Сондай ортаға бейімделу жолдарын түсіндіре отырып, оқушыларға өзге ұлт өкілдерінің ұлттық құндылықтарын, мәдениетін құрметтеуді үйрету қарастырылды.

Тірек сөздер: бастауыш білім беру, көпмәдениетті білім беру, тұлғааралық қарым-қатынас, көптілділік.

В данной статье рассматривается формирование межличностных отношений учащихся начальных классов в поликультурной образовательной среде. Обсуждаются и анализируются факторы, способствующие формированию межличностных отношений, их влияние на учащихся. Были изучены преимущества привития толерантности и вопрос о том, почему межличностные отношения должны формироваться с самых ранних классов. Естественно, что наша страна, где проживают люди разных национальностей, имеет поликультурную образовательную среду. Объясняя, как приспособиться к такой среде, студентов учили уважать национальные ценности и культуру других национальностей.

Ключевые слова: начальное образование, поликультурное образование, межличностное общение, полиязычие.

This article discusses the formation of interpersonal relations among primary school students in a multicultural educational environment. The factors contributing to the formation of interpersonal relationships, their impact on students are discussed and analyzed. The benefits of instilling tolerance and the question of why interpersonal relationships should be formed from the earliest grades were explored. Naturally, our country, where people of different nationalities live, has a multicultural educational environment. Explaining how to adapt to such an environment, students were taught to respect the national values and culture of other nationalities.

Key words: primary education, multicultural education, interpersonal communication, multilingualism.

Еліміздің әлеуметтік-экономикалық жүйесінде орын алып жатқан өзгерістер, этностар арасындағы қарым-қатынас жағдайының күрделенуі, технологиялық ақпарат көлемінің артуы, бәрі-бәрі – көпмәдениетті ортада өмір сүруге қабілетті, толерантты тұлғаны қажет етеді. Ондай тұлға қалай пайда болады? Адамзатты қоршаған ортада болып жатқан өзгерістерге бейімдеп, оны шындайтын, білім, білік, дағдысын қалыптастыратын, даму жолында түрлі әрекеттерді сыннан өткізетін әлеуметтік институт, ол – білім жүйесі.

Бүгінгі таңда елімізде боп жатқан көптеген өзгерістер қатарында білім беру жүйесіне де заман талабына сай қарқынды түрде түрлі өзгерістер енуде. Соған орай жаңартылған оқу мазмұнында оқыту үдерісін тың идеялармен байыту, оқыту-тәрбиелеу жұмыстарын жаңа мазмұнда жасақтау – болашақ керек ететін міндеттер қатарында тұр. Білімді, тәрбиелі, бәсекеге қабілетті ұрпақ тәрбиелеп шығару – әлемдік өркениетте өзіндік орны бар егеменді еліміздің ертеңі үшін аса маңызды процесс. Әрине, мұндай жауапкершілігі мол жұмыс – бүгінде әр сабағын жаңаша ұйымдастырып, қашан да ізденісте жүретін ұлы ұстаздардың еншісінде. Өйткені, білім беру жүйесіндегі күнде орын алып жатқан өзгеріс соны талап етеді. Оқыту үдерісінде оқушыларды оқытуда жаңа әдіс-тәсілдерді пайдалану және тек қана білім беріп қана қоймай, білім беру процесінде көп тілді меңгерген, көпмәдениетті тұлғаны тәрбиелеу, қалыптастыру жаңа заманның өзекті мәселесі болып табылады.

Білім беру жүйесінің оқыту процесінде, әсіресе бастауыш сыныптарының білім мазмұнын жаңартуда оқушының жеке тұлғалылығын қалыптастыру, сонымен қатар оқытудың жаңа құзіреттіліктеріне басымдық беру сынды өзгерістер енгізудің қажеттілігі жоғары. Себебі, бүгінгі талаптарға сәйкес білім, білік, дағдыны игеру оқушының құзіреттіліктері үшін жеткіліксіз.

Көп тілді меңгерген, көпмәдениетті тұлға, ол – өзінің туған жерінің, елінің салт-дәстүрін, мәдениетін, әдебиетін білетін, қадір тұтатын, мақтан ететін және өзге мемлекет халықтарының мәдениетіне де құрметпен қарай алатын, біздің елімізде өмір сүріп жатқан түрлі ұлт өкілдерімен тату-тәтті өмір сүре алатын, бір сөзбен айтқанда толерантты азамат.

Көпмәдениетті білім —бұл өскелең ұрпақты көпұлтты және көп мәдениетті орта жағдайында өмірге дайындау идеяларына негізделген білім. Мұндай білімнің мақсаты-адамдармен қарым-қатынас жасау және ынтымақтастық жасау қабілетін қалыптастыру.

Көпмәдениетті білім берудің мақсаты-көпұлтты және көпмәдениетті ортада белсенді және тиімді өмір сүруге қабілетті, басқа мәдениеттерді түсінуге және құрметтеуді, әртүрлі ұлт адамдарымен бейбітшілік пен келісімде өмір сүру қабілетіне ие адамды қалыптастыру.

Қазақстан Республикасы көп ұлтты мемлекет болғандықтан да, көпмәдениетті білім беру барысында оқушыларға түрлі ұлт өкілдері арасындағы тұлғааралық қарым-қатынасты үйрету, толеранттылыққа баулу – бастауыш сатысынан басталуы тиіс. «Тәрбие тал бесіктен басталады» - деп қазақ айтпақшы көпмәдениетті білім беру ортасындағы тұлғааралық қарым-қатынас тілін оқушы бастауыш сыныбында жүріп-ақ үйреніп, санасына сіңіргені әсте дұрыс. Заманның талап еткеніне қарай оқушы бойына өзге ұлт өкілдерімен жақсы қарым-қатынаста болу дағдысын қалыптастыру – ұстаз міндетінің бірі.

Осы орайда бастауыш сынып оқушыларының тұлғааралық қарым-қатынасын қалыптастыру үшін қандай іс-әрекеттер атқару керек, қарым-қатынасты дамытуда түрлі коммуникативтік тапсырмалардың пайдасы қандай деген сұрақтар туындайды. Ендеше, «Қазақстандықтардың өскелең ұрпағы кем дегенде үш тілді білуі тиіс, олар: қазақ, орыс, ағылшын тілдері» - деп елбасы айтқандай, оқушыларға көптілділікті меңгерту – көпмәдениетті білім беру ортасында оқушылар арасындағы тұлғааралық қарым-қатынасты қалыптастырудың бірден бір төте жолы.

Әрине, бұл оқыту процесі ұстаздың шеберлігін аса қажет ететіні рас. Бастауыш сынып оқытушылары тілді игертуде оқушы өз ойын еркін жеткізе алатындай дәрежеге жеткізуі керек. Сонымен бірге оқушының бойына қарым-қатынастық біліктілікті, дағдыны қалыптастыруы керек. Яғни, ұстаз өз мақсатына қарай емес, оқушының үйрену дағдысына қарай икемделіп жұмыс атқаруы тиіс.

Жоғарыда атап өткен қарым-қатынастық құзіреттілікті оқушыға игерту үшін ұстаз мынадай біліктілікті меңгеруі керек:

- Қандай ортада болмасын өзіне аяқ асты қойылған сұраққа мүдірмей, сауатты түрде жауап беру;

- Пікір алмасуда өзінің сөз байлығын барынша, оның ішінде әдеби сөздерді, яғни көркемдегіш сөздерді қолдана алу;

- Пікір алмасып отырған ортада кез келген айтылған ойды тосылмай жалғастырып кете білу;
- Кез келген тұлғааралық қатынасты бағалау, сынай білу сынды біліктіліктер.

Аталған біліктіліктерді меңгере отырып, оқушы бойына тұлғааралық қатынасты қалыптастырушы ұстаз оң нәтижеге қол жеткізетіні анық. Сонымен қатар, көпмәдениетті білім беру ортасындағы бастауыш сынып оқушыларының тұлғааралық қарым-қатынасын қалыптастыруда әсер ететін фактор – көптілділік екенін естен шығармай, оқушыларға тіл үйрету арқылы тұлғааралық қарым-қатынасты қалыптастыра алады.

Көпмәдениетті тұлға қалыптастыруда:

- Жан-жақты дамыған, қазақы салт-дәстүрді бойына сіңірген, ұлттық құндылықтар мен өзге ел мәдениеттері негізінде дамыған тұлға тәрбиелеу;
- Оқушыларды дамыған өркениет пен көпұлтты мемлекетіміздің өмір жағдайына икемдеу;
- Көптілділікті үйрету арқылы білім жүйесінің дәрежесін арттыру, зиялы, белсенді ұрпақ қалыптастыру сияқты мақсат жолында жұмыстар атқарылуы керек. Сол арқылы білім, білік, дағды құзыреттіліктерінен бөлек тұлғааралық қарым-қатынасты қалыптастыру құзыреттілігінің нәтижесінде көптілділікті меңгеру арқылы қалыптасқан көпмәдениетті тұлға өзге ұлт өкілдерімен қарым-қатынас орната білетін, өзіндік ойы бар, дербес тұлға атанады.

Бастауыш сыныптарына өзге тілдерді үйрету әлі ерте, олар бірінші өз ана тілдерін оқып үйренуі керек деген пікірмен келісе отыра, дүние жүзі халықтарының мәдениет ерекшеліктерін, олардың әдет-ғұрпын, мәдениетін, тұрмыс-салтын, тарихын білудегі білімсіздік дегеннің де алдын алуымыз керек екенін алға тартқым келеді. Көпұлтты мемлекетте өмір сүретіндіктен толеранттылықты біз оқушы бойына кішкене кезінен бастап-ақ сіңіруіміз керек. Өйткені, көпмәдениеттілік ешбір адамда туа бітті қалыптаспайды, тәрбие мен білім беру арқылы жүйеленіп, қалыпқа түседі.

Көпмәдениетті білім беру көптілділікпен тығыз байланысты, ол өз кезегінде ұлттардың мәдениетін ескерусіз қалдырмайды және өзара ынтымақтастыққа баулиды.

Сол үшін де мектеп табалдырығынан енді аттаған бастауыш сынып оқушыларына бірінші жылдары тілді үйретпесек те, өзге ұлт өкілдерінің мәдениетін, салт-дәстүрін үйрете отырып, өзге ұлт өкілдеріне сыйластықпен қарауды санасына сіңіру сияқты тұлғааралық қарым-қатынасты қалыптастырудың алғашқы қадамдарынан бастауымыз керек. Себебі, сол жастағы балалардың мінез-құлқы, алғашқы көзқарастары белсенді түрде қалыптасады, яғни бастауыш сынып оқушыларына тәрбие беру оңайырақ және ыңғайлы болады. Тәуелсіз мемлекетте өмір сүріп жатқан түрлі ұлт өкілдерінің құндылықтарына, мәдениетіне, тұрмыс-тіршілігіне құрметпен қарауға тәрбиелеп, сол арқылы жеке тұлға боп қалыптасуына ықпал жасау – ұстаз алдындағы борыш.

Қорыта келгенде соңғы уақытта ұлтаралық этиканы тәрбиелеу мәселесі мемлекеттік және халықаралық деңгейдегі бұқаралық ақпарат құралдарында кеңінен жариялана бастады. Бұл оқушылардың, студенттердің басқа ұлт өкілдеріне қатысты дұшпандық қарсыластықтары, төзімсіздік жағдайлары. Бұл жағдайда ашық зорлық-зомбылық пен қанды қақтығыстарға әкелетін ұлтаралық қақтығыстар жиі кездеседі. Көптеген сарапшылардың пікірінше, бұл адамдарда төзімділік деңгейінің төмендеуі, қарым-қатынастардағы қаттылық, өз ұстанымын сыпайы және сауатты түрде көрсете алмау ең маңызды аспектілері болып табылады. Сол себепті басты назар бастауыш мектеп жасында жасалуы керек, дәл осы кезеңде адам сауатты болудың жолдары мен тәсілдерін үйренеді, ересектер әлеміне бейімделу басталады. Бұл жаста баланың дүниетанымдық бейнесі және ол сіңіретін барлық нәрсе қалыптасады, болашақта оның өмірлік ұстанымы мен тәсілдері анықталады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Н.Ә. Назарбаев. «Қазақстан – 2050». «Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты». Қазақстан Халқына жолдауы. Астана: Ақорда, 2012 ж.
2. Рысқұлбекова А.Д. Бастауыш сынып оқушыларына арналған оқу-тапсырмалар жинағы. Әдістемелік көмекші құрал.

3. Митусова О.А. Мәдениетаралық коммуникация контекстіндегі тілдік білім. // Гуманитарлық және әлеуметтік-экономикалық ғылымдар, №3. 2006 ж. 121-124 бб.

4. Амельков, А.А. Психологическая диагностика межличностного взаимодействия / А.А. Амельков. – Мозырь: Содействие, 2014. – 108 с.

5. Абрамова Г.С. Психологическое консультирование: Теория и опыт: Учебное пособие для студ. Высш. Педагогических учебных заведений – М.: Изд. Центр «Академия», 2011, 240 с.

УДК 663.542.547.458.65

<https://doi.org/10.53355/y8208-3688-7316-r>

HELIANTNUS TUBEROSUS ГҮЛІНІҢ ҚҰРАМЫНДАҒЫ АМИНҚЫШҚЫЛДАРЫН ЖӘНЕ ОРГАНИКАЛЫҚ ЕРІТКІШТЕРДЕГІ ЭКСТРАКТЫСЫН ФИЗИКА-ХИМИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРМЕН ЗЕРТТЕУ

Сулейменова А., 11-сынып оқушысы

Найманғазы А. магистр химических наук., Азимбаева Г.Е., кандидат химических наук

Қазақ ұлттық Аграрлық университеті., Қазақ мемлекеттік Қыздар педагогикалық университеті, «М.Мәметова атындағы орта мектебі» КММ, Алматы, ҚР

E-mail: AISARA_NAIMANGAZY@mail.ru

Бұл мақалада HELIANTNUS TUBEROSUS гүлінің құрамындағы аминқышқылдары «Карло-Эрба-4200» (Италия- АҚШ) газды-сұйықтық хроматографында анықталды. Нәтижесінде 20 аминқышқылдары бар екені анықталды. Олар: глутамат, аспаратат, аланин, пролин, аргинин, лейцин, серин, изолейцин, тирозин, лизин, глицин. Сонмен қатар хлороформ, бензол, ацетон, гексан сияқты органикалық еріткіштердегі экстрактылары УК – «Evolution 600» спектрінде анықталды. Оның негізгі компоненттер құрамын: каротиноидтар (А дәруменін) және а- хлорофилл құрайды.

Тірек сөздер: БАЗ- биологиялық активті заттар, УК- ультракүлгін спектроскопия, А-интенсивтілігі, нм- толқын ұзындығы.

В статье определено аминокислот состава цветков HELIANTNUS TUBEROSUS из Ташкентской и Алматинской области. В результате исследований определено, что в цветке HELIANTNUS TUBEROSUS 20 аминокислот. Большое содержание аминокислот: глутамата, аспаратата, аланина, пролина, аргинина, лейцина, серина, изолейцина, тирозина, лизина, глицина в его составе. В экстрактах цветков HELIANTNUS TUBEROSUS (хлороформ, бензол, ацетон, гексан) методом УФ спектроскопии установлено, что основными компонентами экстрактов являются каротиноиды (витамин А).

Ключевые слова: БАЗ - биологически активные вещества, УФ - ультрафиолетовая спектроскопия, а-интенсивность, нм-длина волны.

The article defined amino acid composition of flowers HELIANTNUS TUBEROSUS of Tashkent and Almaty region. The studies determined that the flower HELIANTNUS TUBEROSUS 20 amino acids. The high content of amino acids glutamate asparatata, alanine, proline, arginine, leucine, serine, isoleucine, tyrosine, lysine, glycine, in its composition. In extracts of flowers HELIANTNUS TUBEROSUS (chloroform, benzene, acetone, hexane) by UV spectroscopy revealed that the major components of the extract are the carotenoids (vitamin A).

Keywords: BAS - biologically active substances, UV - ultraviolet spectroscopy, a-intensity, nm-wavelength.

БАЗ- табиғаттың тартуы өсімдіктерден алынатын бағалы қосылыстардың бірі, олар өсімдіктерден табиғи және синтездеу жолымен алынады. Биологиялық белсенді заттарды

бөлу мақсатында қызығушылық тудырып отырған тұқымдастың бірі – күрделігүлдер тұқымдасы. Бұл тұқымдастың өкілдері мәдени және жабайы түрде өседі, өзіндік құны мен практикалық маңызы жағынан қол жетімді өсімдіктердің қатарына жатады. ҚР дәрілік өсімдіктерге бай өлке. Қазіргі таңда дәрілік өнімдерді өсімдіктерден алу маңызды. Себебі, экологиялық қауіпсіз шикізаттардан алынатын дәрілік препараттар, биологиялық активті заттар арнайы табиғи тағам өнімдерінде, фармацевтикада, медицинада, тұрмыстық химияда, ауыл- шаруашылығында аса кең көлемдегі қолданысқа ие, дәл осындай құнды шикізат көзі *HELIANTHUS TUBEROSUS* (топинамбур) [1].

Қазіргі уақытта *HELIANTHUS TUBEROSUS*- дың әр түрлі фармакологиялық, биологиялық, физиологиялық белсенділіктері жан-жақты зерттеулерден өтуде. Дегенмен бұл өсімдікті химиялық құрамы толыққанды зерттелген өсімдіктердің қатарына жатқызуға болмайды, сол себепті *HELIANTHUS TUBEROSUS* өсімдігі ХХІ-ғасыр дәрілік өсімдігі болып табылады [2].

Зерттеудің мақсаты: *HELIANTHUS TUBEROSUS* гүлінің құрамындағы амин қышқылдарының мөлшерін және *HELIANTHUS TUBEROSUS* гүлінің органикалық еріткіштердегі экстрактыларын УФ- спектрінде зерттеу.

Зерттеудің нысаны ретінде Ташкент және Алматы облыстарының елді мекенінен жиналып алынған *HELIANTHUS TUBEROSUS* гүлі алынды.

Экстрагент ретінде: хлороформ, бензол, ацетон, гексан сияқты органикалық еріткіштер қолданылды.

Кесте 1

***HELIANTHUS TUBEROSUS* гүлінің құрамындағы аминқышқылдарының мөлшері**

Амин қышқылдарының атауы	Аланин	Глицин	Лейцин	Изолейц	Валин	Глютама	Треонин	Пролин	Метионин	Серин	Аспарага	Цистин	Оксипро	Фенилал	Тирозин	Гистидин	Орнитин	Аргинин	Лизин	Триптоф
Алматы (мг/100 кг)	1550	502	813	546	408	2015	422	1248	220	910	1754	102	6	625	596	480	6	612	440	225
Ташкент (мг/100 кг)	1675	544	883	578	450	2194	448	1295	298	978	1820	121	7	652	685	503	7	638	462	244

HELIANTHUS TUBEROSUS гүлінің құрамындағы аминқышқылдарының мөлшері «Карло-Эрба-4200» (Италия- АҚШ), газды- сұйықтық хроматографында жүргізілді.

1-кестедегі мәліметтерде көрсетілгендей аминқышқылдарының ең көп мөлшерде кездесетін түрі- глютамаат. Глютамаат Алматы *HELIANTHUS TUBEROSUS* гүлінде 2015 мг/100кг, ал Ташкент *HELIANTHUS TUBEROSUS* гүлінде 2194 мг/100кг мөлшерде кездесетінін көруімізге болады.

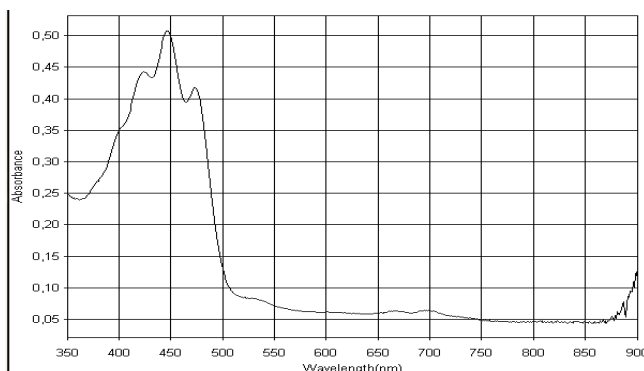
Аминқышқылдарының адам ағзасында алатын орны ерекше. Мысалы, аминқышқылдарының ішінде ең алғаш өндірілген — глютамин. Глютамин қышқылы тамақ өнеркәсібінде азық-түлікке қосылады, оның сапасын жақсартады. Глютамин қышқылын медицинада нервтік ауруларды емдеуге де қолданады [3].

Ал лизинді қосқанда нанның құнарлылығы артады. Лизинді көп мөлшерде — бактериум аэрогенес, бактериум протеус, спора түзушілерден — бациллус субтилис, ашытқы саңырауқұлақтарынан — торула утилистен өндіреді. Егер де ультракүлгін сәулемен әсер етсе микрококкус глютамикус едәуір мөлшерде лизин түзе алады. Қазір бұдан өнеркәсіптік жолмен лизин өндіру қолға алынды. Лизинді қазіргі кезде Жапонияда, Америка Құрама Штаттарында және басқа да елдерде жылына ондаған мың тоннадай мөлшерде өндіреді.

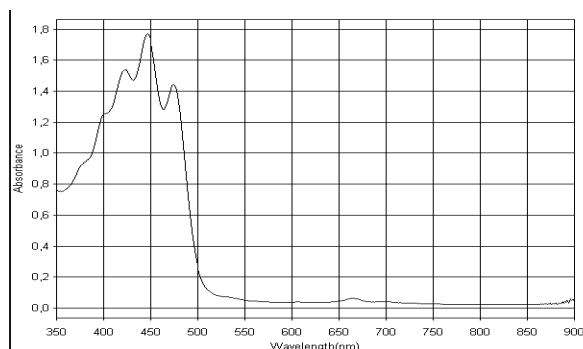
Аргининнің әсерімен ағзадағы кальций алмасуы үшін жауап беретін қалқанша маңы бездерінің қызметі жақсарады [4].

HELIANTHUS TUBEROSUS гүлінің хлороформ, бензол, ацетон, гексан сияқты органикалық еріткіштердегі экстрактылары УФ – «Evolution 600» спектрінде анықталды. Нәтижелері 1- 8 суреттерде және 2- кестеде көрсетілген.

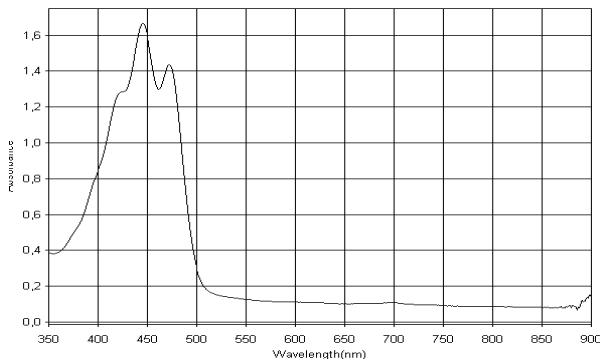
Ультракүлгін спектрлері (УК)

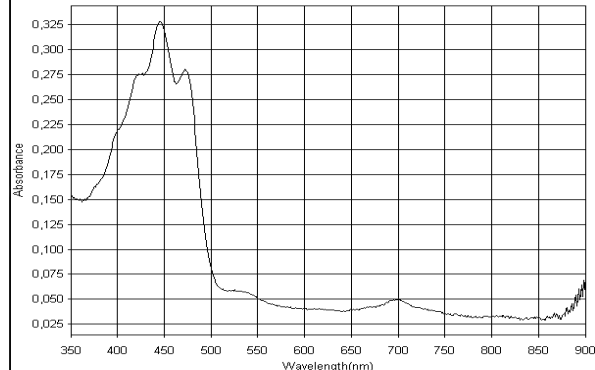
Сурет 1. Алматы *HELIANTHUS TUBEROSUS* гүлінің ацетондағы спектрі

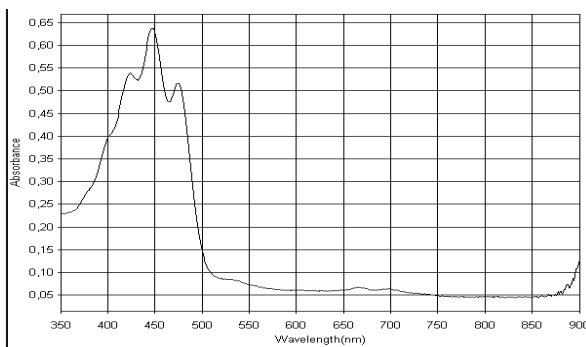
Сурет 2. Ташкент *HELIANTHUS TUBEROSUS* гүлінің ацетондағы спектрі

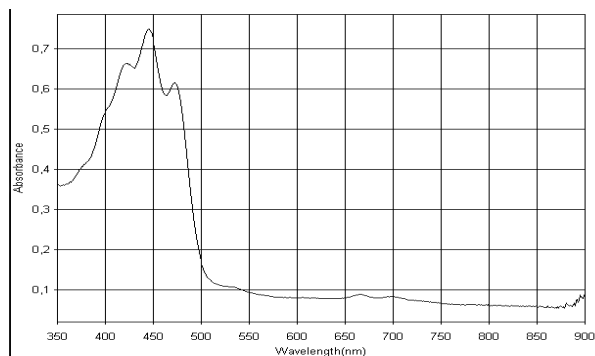
Сурет 3. Алматы *HELIANTHUS TUBEROSUS* гүлінің гександағы спектрі

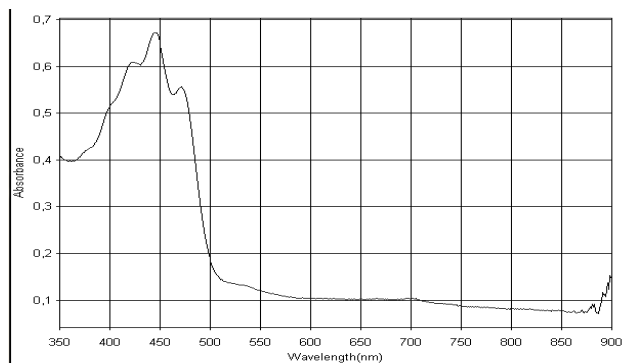
Сурет 4. Ташкент *HELIANTHUS TUBEROSUS* гүлінің гександағы спектрі

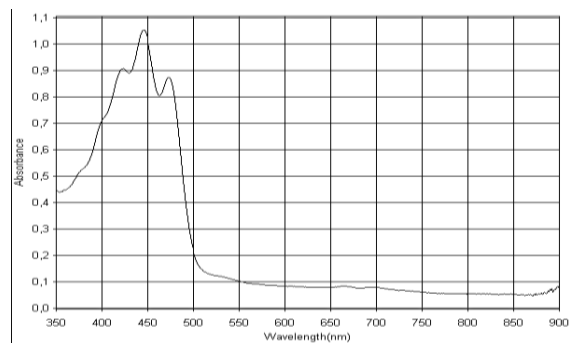
Сурет 5. Алматы *HELIANTHUS TUBEROSUS* гүлінің хлороформдағы спектрі

Сурет 6. Ташкент *HELIANTHUS TUBEROSUS* гүлінің хлороформдағы спектрі

Сурет 7. Алматы *HELIANTHUS TUBEROSUS* гүлінің бензолдағы спектрі

Сурет 8. Ташкент *HELIANTHUS TUBEROSUS* гүлінің бензолдағы спектрі

Кесте 2

Ультракүлгін спектрлерінің мәліметтері

Үлгінің атауы	Толқын ұзындығы, нм	Интенсивтілігі, А	Қосылыстың түрі
1	2	3	4
Ташкент <i>HELIANTHUS TUBEROSUS</i> гүлінің-хлороформадағы спектрі	375	0,402	
	401	0,544	
	422	0,664	
	445	0,749	Каротиноидтар
	473	0,615	Каротиноидтар
	536	0,105	
	667	0,087	а- хлорофилл
	700	0,083	
Ташкент <i>HELIANTHUS TUBEROSUS</i> гүлінің-бензолдағы спектрі	375	0,510	
	400	0,708	
	424	0,908	
	445	1,053	Каротиноидтар
	474	0,874	Каротиноидтар
	534	0,118	
	667	0,085	а-хлорофилл
Ташкент <i>HELIANTHUS TUBEROSUS</i> гүлінің-гександағы спектрі	378	0,165	
	398	0,215	
	423	0,276	
	446	0,329	Каротиноидтар
	472	0,280	Каротиноидтар
	539	0,057	
	665	0,041	а-хлорофилл
	679	0,050	
Ташкент <i>HELIANTHUS TUBEROSUS</i> гүлінің-ацетондағы спектрі	378	0,931	
	400	1,251	
	423	1,539	
	447	1,773	Каротиноидтар
	475	1,443	Каротиноидтар
	665	0,064	

Алматы <i>HELIANTNUS TUBEROSUS</i> гүлінің-хлороформдағы спектрі	400	0,396	
	425	0,538	
	445	0,638	Каротиноидтар
	475	0,516	Каротиноидтар
	535	0,082	
	665	0,068	а- хлорофилл
	698	0,064	
Алматы <i>HELIANTNUS TUBEROSUS</i> гүлінің-бензолдағы спектрі	378	0,422	
	400	0,514	
	424	0,610	
	445	0,673	Каротиноидтар
	472	0,557	Каротиноидтар
	535	0,131	
	700	0,104	
Алматы <i>HELIANTNUS TUBEROSUS</i> гүлінің-гександағы спектрі	423	1,282	
	446	1,667	Каротиноидтар
	473	1,437	Каротиноидтар
Алматы <i>HELIANTNUS TUBEROSUS</i> гүлінің-ацетондағы спектрі	402	0,354	Каротиноидтар
	442	0,444	Каротиноидтар
	447	0,508	Каротиноидтар
	473	0,418	Каротиноидтар
	535	0,081	
	667	0,064	а- хлорофилл
	698	0,064	

2-кестеден көріп отырғанымыздай негізгі компоненттер құрамын: а- хлорофилл және каротиноидтарды (А дәруменін) құрайды.

Алматы *HELIANTNUS TUBEROSUS* гүлінің хлороформдағы толқын ұзындығы 445- 475 нм, интенсивтілігі 0,638- 0,516 А, ал Ташкент *HELIANTNUS TUBEROSUS* гүлінде хлороформдағы толқын ұзындығы 445- 475 нм, интенсивтілігі 0,749- 0,615 А аралығы каротиноидқа сәйкес келеді.

Алматы *HELIANTNUS TUBEROSUS* гүлінің бензолдағы толқын ұзындығы 445- 472 нм, интенсивтілігі 0,673- 0,557 А, Ташкент *HELIANTNUS TUBEROSUS* гүлінің бензолдағы толқын ұзындығы 445- 474 нм, интенсивтілігі 1,053- 0,874 А аралығы каротиноидты көрсетеді.

Алматы *HELIANTNUS TUBEROSUS* гүлінің гександағы толқын ұзындығы 446- 473 нм, интенсивтілігі 1,667- 1,437 А аралығында болса, Ташкент *HELIANTNUS TUBEROSUS* гүлінің гександағы толқын ұзындығы 446- 472 нм, интенсивтілігі 0,329- 0,280 А аралығында болады.

Алматы *HELIANTNUS TUBEROSUS* гүлінің ацетондағы толқын ұзындығы 447-473 нм, интенсивтілігі 0,508- 0,418 А, Ташкент *HELIANTNUS TUBEROSUS* гүлінің ацетондағы толқын ұзындығы 447-475 нм, интенсивтілігі 1,773- 1,443 А аралығы а- хлорофиллге сәйкес келеді. Ташкент *HELIANTNUS TUBEROSUS* гүлінің хлороформдағы толқын ұзындығы 667 нм, интенсивтілігі 0,083 А, Алматы *HELIANTNUS TUBEROSUS* гүлінің хлороформдағы толқын ұзындығы 665 нм, интенсивтілігі 0,068 А аралығы а- хлорофиллді көрсетеді.

Каротиноидтар – өсімдіктердің ұлпаларында, көптеген саңырауқұлақтарда, бактерияларда және балдырларда кездесетін, сары түстен қызыл түске дейінгі пигменттер; терпен қатарының өте қанықпаған көмірсулар тобына жатады [5].

Каротиннің грек альфавитінің әріптерімен белгілейтін 5 изомері белгілі. Оның бәрі биологиялық белсенді. Кейбір каротиноидтар (α -, β – және γ – каротиндер, криптоксантин және т.б.) А дәруменінің негіздері болып табылады. Каротиноидтардың өзіндік белгісі

болып қос байланыстарының көп мөлшерде кездесуі болып саналады. Ол каротиноидтарды полиендер тобына біріктіреді. Каротиноидтар майларда және липоидтарда ерігіш, сондықтан оларды липохромдар деп атайды [6].

HELIANTHUS TUBEROSUS гүліндегі биологиялық активті зат аминқышқылдары мен каротиноидтардың адам ағзасында алатын орны ерекше. Мысалы, белок молекуласындағы маңызды аминқышқылдарының бірі аргинин ісіктердің, соның ішінде қатерлі ісіктердің өсуін баяулатады. Бүйректегі азоттық алмасудың қалдық заттарын шығарып тазарту қызметін арттыруда да қолданылады. Ағзаның А дәруменіне мұқтаждығы табиғи каротиндердің есебінен айтарлықтай дәрежеде қамтамасыз етіледі. Каротиндерді тағамдарды және мал азықтарын дәрумендеу кезінде, терінің зақымдануын емдеуде және тағамның бояғыш заты ретінде пайдаланады. Топинамбур гүліндегі биологиялық активті заттар аминқышқылдары мен каротиноидтардың тамақ өнеркәсібінде, медицинада түрлі ауруларды емдеуде, фармацевтиканың дамуына отандық өнім ретінде ерекше маңызға ие.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ягодка В.С. Лекарственные растения в дерматологии и косметологии. -М, 2008.-98 с.
2. Налеев О.Н., Каржаубаев Е.К. Топинамбур. – Алматы: Апейрон, 2006. –219 с.
3. Ж.Сағындықов. “Топинамбур өсімдігі және оның емдік қасиеттері”. Алматы. 1999. 4-19 –б.
4. Емелина Т.Н. Комплексная переработка вегетативной части топинамбура с получением продуктов микробного синтеза. Диссертация на соискание ученой степени к.т.н. Красноярск-2003. -15-18-с.
5. Дорофеева Л.А., Ким Н.Ю., Рязанова Т.В., Чупрова Н.А. Исследования вегетативной части топинамбура. Оптимизация процесса получения экстрактов из вегетативной части топинамбура // Химия растительного сырья.-1998. -№2. -53 -57 – с.
6. Екутеч. Р.И. Разработка технологии получения инулина и пищевых волокон из клубней топинамбура. Автореферат. Краснодар-2010. -11-17-с.

ӘОЖ 37.015

<https://doi.org/10.53355/g4600-7972-8377-a>

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ ЖАЛПЫ ТІЛ КЕМІСТІГІ БАР БАЛАЛАРДА СӨЙЛЕУДІҢ КОММУНИКАТИВТІ ФУНКЦИЯСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Тагенова Г.С., дефектология мамандығы 4 курс студенті
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: gtagenova@bk.ru

Мақалада қарастырылып отырған қазіргі жаһандану заманында өзекті мәселеге айналып отырған - мектеп жасына дейінгі жалпы тіл кемістігі бар балаларда сөйлеудің коммуникативті функциясын қалыптастыру. Баланың тілінің анық, әрбір дыбыстарды қажетінше дұрыс айтуы, толық сөйлеуі – мектепке дейінгі баланың болашақтағы табысты оқуының шарты десек артық болмасы анық. Мектепке дейінгі жас - дұрыс сөйлеуді қалыптастыру және олардың кемшіліктерін жою үшін ең қолайлы кезең болып табылады. Дыбыс айтудың күрделі бұзылуы басқа да ауытқуларға әкеп соғады.

Тірек сөздер: мектеп жасына дейінгі бала, коммуникативті функция, түзету, сөйлеу тілі бұзылысы, технология.

В статье рассматривается проблема формирования коммуникативной функции речи у детей с общим речевым дефектом в дошкольном возрасте, ставшая актуальной в

современное время глобализации. Ясное, правильное произношение каждого звука, полноценная речь ребенка - это условие для успешного будущего обучения дошкольника. Дошкольный возраст - наиболее благоприятный период для формирования правильной речи и устранения их недостатков. Сложные нарушения звукопроизношения приводят и к другим отклонениям.

Ключевые слова: дети дошкольного возраста, коммуникативная функция, коррекция, речевые нарушения, технология.

The article deals with the problem of the formation of the communicative function of speech in children with a common speech defect in preschool age, which has become relevant in modern times of globalization. A clear, correct pronunciation of each sound, a full-fledged speech of a child is a condition for the successful future education of a preschooler. Preschool age is the most favorable period for the formation of correct speech and the elimination of their shortcomings. Complex violations of sound reproduction lead to other deviations.

Key words: preschool children, communicative function, correction, speech disorders, technology.

Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне инклюзивті білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2021 жылғы 26 маусымдағы № 56-VII ҚРЗ бұйрығы негізінде мектеп жасына дейінгі балаларда сөйлеудің коммуникативті функциясын қалыптастыру қолға алынуда [1].

Қазіргі білім беру жүйесінде өзгерістердің орын алуы баршамызға белгілі жайт. Мектеп бағдарламасында берілген тапсырмалардың күрт қиындауына байланысты білім алушылар арасында қиындықтар туындап отыр. Осының бір айғағы ретінде техниканың күрт дамуы балалардың сөйлеу тілінің дамуына кедері келтіруде. Балалар арасында қарым-қатынастың дұрыс болмауы, сөздік қорының шектеулігі, ата-ана тарапынан баламен тікелей қарым-қатынасқа түспеу, ата-аналарың жұмыс бастылығының соңы балалардың жалпы тіл кемістігіне әкеліп соғуда. Баланың мектепке толықтай дайын болуын қамтамасыз ету үшін осы проблемалардың алдын алуды мектеп жасына дейінгі кезеңнен бастап жіті бақылауға алу қажет.

Мектеп жасындағы балалар жайында Е.А. Стребелева, А.Л. Венгер, Е.А.Екжанова, Г.В. Фаина А.Б. Елькеева, және т.б. ғалымдар мектеп жасына дейінгі балалардың әрекетін зерттеген [2].

Логопедия мәселесі төңірегінде теориялық негізін қалаған ғалымдарды атап айтар болсақ, Л.С. Волкова, Р.Е.Левина, Т.Б.Филичева, Г.В.Черкина, және т.б. ғалымдар сөйлеу тіліндегі түзету жұмыстарын қарастырған [3].

Біздің елімізде Қ.Қ.Өмірбекова, Г.Б.Ибатова, Г.С.Оразаева, Қ.Қ.Өмірбекова, Қ.Серкебаев, Г.Б.Ибатова, Г.М.Коржова, Г.М.Коржова, А.Қ.Жалмұхамедова, Г.Н.Төлебиева және т.б. ғалымдар жалпы тіл кемістігін зерттеген [4].

Алайда бұл еңбектерде мектеп жасына дейінгі жалпы тіл кемістігі бар балаларда сөйлеудің коммуникативті функциясын қалыптастыру туралы ғылыми тұрғыда жеке мәселе ретінде зерттелмеген.

Демек, ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде көрсетілген мектеп жасына дейінгі балаларда сөйлеудің коммуникативті функциясы мәселесіне талдау жасау оның негізгі қарама-қайшылығын ашуға мүмкіндік туғызды.

Мектеп жасына дейінгі жалпы тіл кемістігі бар балаларда сөйлеудің коммуникативті функциясының болмауы мен осы салада теориялық және әдістемелік жолдарын зерттеу арасында және сөздік қорының шектелуі мен қазіргі талаптар жүйесі арасында қарама-қайшылықтар туындап отыр. Қарастырылып отырған мәселенің теориялық және практикалық тұрғыда қажетті деңгейде ғылымға негізделген бірегей тұжырымдама, бағдарламалардың, әдістемелік кешендердің жоқтығы арасында көрсетілген қарама-қайшылық біздер зерттеуге алған проблеманың негізі және оны шешу жолында сөйлеудің коммуникативті функциясын қалыптастыру, мектеп жасына дейінгі жалпы тіл кемістігі бар

балаларда өз дәрежесінде зерттелмеуі, мектеп жасына дейінгі жалпы тіл кемістігі бар балаларда сөйлеудің коммуникативті функциясын қалыптастыруды баяндайтын жұмыстардың жоқтығы, оның көкейкестілігін көрсетіп, тақырыпты ғылыми-теориялық және әдістемелік тұрғыда қажетті деңгейде қарастырылмауы зерттеу жұмысымыздың тақырыбын «Мектеп жасына дейінгі ЖТК балаларда сөйлеудің коммуникативті функциясын қалыптастыру» деп таңдауымызға негіз болды.

Зерттеу мақсаты: Мектеп жасына дейінгі ЖТК балаларда сөйлеудің коммуникативті функциясын қалыптастыруды теориялық және практикалық тұрғыда негіздеу.

Зерттеу нысаны: Жалпы тіл кемістігі бар бала

Зерттеу пәні: Мектеп жасына дейінгі ЖТК балаларда сөйлеудің коммуникативті функциясын қалыптастыру

Зерттеу болжамы: егер, мектепке дейінгі мекемелерде балалардың сөйлеу тіліндегі кемістіктерін түзету толықтай қолға алынса; жалпы тіл кемістіктері бар балаларға түзетедамыту жұмыстарын жүргізу іс-жүзінде айқындалса; мамандар тарапынан түзету жұмыстары жан-жақты жүргізілсе, ата-ана тарапынан кері байланыс жасалса; онда мектеп жасына дейінгі жалпы тіл кемістіктері бар балаларда сөйлеудің коммуникативті функциясы қалыптасады.

Зерттеу жұмысының міндеттері:

- Мектеп жасына дейінгі жалпы тіл кемістігіне сипаттау;
- Сөйлеудегі коммуникативті функциясының мәні айқындау;
- Жалпы тіл кемістігі бар балаларда сөйлеудің коммуникативті функциясын қалыптастырудың ерекшеліктерін қарастыру;
- Жалпы тіл кемістігі бар балаларда сөйлеудің коммуникативті функциясын қалыптастыру жолдарын талдау;
- Мектеп жасына дейінгі жалпы тіл кемістігі бар балаларда сөйлеудің коммуникативті функциясын қалыптастыру әдістерін эксперимент түрінде көрсету.

Зерттеу жұмысының теориялық және әдіснамалық негіздері:

Мектеп жасына дейінгі ЖТК балаларда сөйлеудің коммуникативті функциясын қалыптастыру мәселесіне байланысты әртүрлі еңбектер. Мектепке дейінгі тіл кемістігі бар балаларды түзету жайында әртүрлі ғалымдардың, педагогтардың еңбектері. Осы мәселені пайымдауға байланысты тіл кемістігі бар балаларды ойын түрінде түзетедамыта байланысты логопед мамандарына ұсынылатын еңбектер [5].

Зерттеу базасы: «Алматы облысы білім басқармасының Талдықорған қаласы бойынша білім бөлімі» мемлекеттік мекемесінің «№14 «Айбөбек» бөбекжай-бақшасы» мемлекеттік коммуналдық қазыналық кәсіпорны.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы:

- Мектеп жасына дейінгі жалпы тіл кемістігі сипатталды;
- Сөйлеудегі коммуникативті функциясының мәні айқындалды;
- Жалпы тіл кемістігі бар балаларда сөйлеудің коммуникативті функциясын қалыптастырудың ерекшеліктері қарастырылды;
- Жалпы тіл кемістігі бар балаларда сөйлеудің коммуникативті функциясын қалыптастыру жолдары талданды;
- Мектеп жасына дейінгі жалпы тіл кемістігі бар балаларда сөйлеудің коммуникативті функциясын қалыптастыру әдістерін эксперимент түрінде көрсетілді.

Мектеп жасына дейінгі ЖТК балаларда сөйлеудің коммуникативті функциясын қалыптастыру тақырыбында әдістемелік материалдар ұсынылады.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы: ұсынылған әдістемені пайдаланып балабақшада мектеп жасына дейінгі ЖТК балаларда сөйлеудің коммуникативті функциясын қалыптастыру кез келген логопед маманының пайдалану мүмкіндігінің болуы және зерттеу жұмысының нәтижесінде тұжырымдалған теориялық қағидалар, қорытындылар мен әдістемелік нұсқаулар мәселені тиімді шешуге әсерін тигізеді [6].

Қорыта келе, мектеп жасына дейінгі жалпы тіл кемістігі бар балаларда сөйлеудің коммуникативті функциясын қалыптастыру өзекті мәселе болып отыр. «Тіл – халықтың ұлы байлығы». Тыңдаушы адамға тіл, әрине, сөзі арқылы қол жеткізіледі. Жасынан бастап балаларда тіл де, ойлау да дамиды. Алайда, тілі енді шыққан балалардың сөйлеген сөздері өзгелер үшін түсініксіз болады. Кейбір ата-аналар баланың бұрыс сөйлегенін қызық көріп, түзетуге көп мән бере бермейді. Бұл дұрыс емес жайт. Баланың сөзі ересектер мен отбасы мүшелерінің қарым-қатынасына байланысты дамиды. Баланың қозғалысы неғұрлым белсенді болса, сөйлеу тілі де соғұрлым қарқындылық танытады. Бірақ, осы құбылысқа ата-ана, орта дайын болса игі еді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне инклюзивті білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы ҚР Заңы 26.06.2021 ж. №56-VII ҚРЗ бұйрығы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600014235>.
2. Стребелева Е.А. Специальная дошкольная педагогика / Е.А. Стребелева. — М.: Academia, 2017. — 576 с.
3. Г.Б.Ибатова. Дыбыс айту түзетудегі дайындық кезеңіндегі логопедиялық жұмыс. Алматы 2014.
4. Қ.Қ.Өмірбекова, С.Ж.Өмірбекова. Фонетикасы, фонематикасы толық дамымаған балаларды оқыту және тәрбиелеу. Алматы 2004.
5. Төребаева К.Ж., Балтымова М.Р. Логопедия негіздері. Оқу құралы. — Ақтөбе, 2011. — 248 б.
6. Тихомирова О. В. Методика обучения и воспитания в области дошкольного образования: учебник и практикум для академического бакалавриата / О. В. Тихомирова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юрайт, 2018. — 155 с.

ӘОЖ 37.015

<https://doi.org/10.53355/n4798-3966-9763-y>

ЖАСӨСПІРІМДЕРДЕ КЕЗДЕСЕТІН ДЕПРЕССИЯ, МАЗАСЫЗДЫҚ ЖӘНЕ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ БҰЗЫЛЫСТАРЫ

Торғаева Н.Қ.

Ғылыми жетекші: Унгарбаева Ш.У., п.ғ.к.

I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті КЕ АҚ, Талдықорған қ.

E-mail: shnar09_76@mail.ru; nazerke.torgaeva@mail.ru

Мақалада жасөспірімдік шақта жиі кездесетін депрессия, мазасыздық және мінез-құлықтың бұзылыстары мәселесінің психологиялық аспектілері көрсетілген.

Тірек сөздер: депрессия, мінез-құлық, психикалық денсаулық, эмоционалдық бұзылу.

В статье рассматриваются психологические аспекты наиболее распространенных проблем, депрессии, тревоги и поведенческих расстройств в подростковом возрасте.

Ключевые слова: депрессия, поведение, психическое здоровье, эмоциональное расстройство.

The article deals with the psychological aspects of the most common problems, depression, anxiety and behavioral disorders in adolescence.

Key words: depression, behavior, mental health, emotional disorders

Психикалық бұзылулар әлемдегі 10-19 жас аралығындағы әрбір жетінші адамда байқалады, олар жаһандық тұрғыдан қарағанда осы жас тобындағы түрлі аурулардан зардап

шегушілердің 13%-ын құрайды. Депрессия, мазасыздық және мінез-құлық бұзылыстары жасөспірімдер арасындағы аурушандық пен мүгедектіктің негізгі себептерінің бірі болып табылады. Өз-өзіне қол жұмсау-15-19 жас аралығындағы жасөспірімдердің өлімінің бірден бір себебі. Жасөспірімдік шақтағы психикалық денсаулықтың бұзылу мәселелеріне қарсы тиісті шара қолданбау, ересек жаста да, физикалық және психикалық денсаулыққа да теріс әсер ететін және толыққанды өмір сүруге арналған мүмкіндіктерді шектейтін салдарға әкелуі мүмкін.

Әлемде әрбір алтыншы адам 10-19 жас аралығындағы топқа кіреді. Жасөспірімдік кезең-тұлғаның қалыптасуының ерекше, айқындалушы кезеңі. Физикалық, эмоционалдық және әлеуметтік өзгерістер, соның ішінде кедейлікте өмір сүру, зорлық-зомбылық жасөспірімдердің психикалық денсаулық мәселелеріне кері әсерін тигізуі мүмкін. Жасөспірімдерді қиыншылықтардан қорғау, әлеуметтік-эмоционалды дағдылар мен психологиялық жәрдемдесу және психикалық денсаулықты сақтау қызметтеріне қолжетімділікті қамтамасыз ету олардың жасөспірімдік және ересек жастағы денсаулығы мен әл-ауқаты үшін өте маңызды. Дүние жүзінде 10-19 жас аралығындағы әрбір жетінші жасөспірім (14%) психикалық бұзылулардан зардап шегеді (1), бірақ көп жағдайда бұл мәселе жабулы, қарастырылмаған, емделмеген күйінде қалады. Психикалық денсаулығында ауытқулар бар жасөспірімдер әлеуметтік оқшаулануға, кемсітушілікке, стигмаға (көмек сұрауға дайындығын шектеу), оқудағы қиындықтарға, мінез-құлықтағы өзгерістерге, денсаулығының нашарлауына және адам құқықтарын бұзуға бейім келеді.

Жасөспірімдік шақта психикалық денсаулықты анықтайтын факторлар. Жасөспірімдік шақ-психикалық саулық үшін маңызды әлеуметтік және эмоционалдық дағдыларды дамытудың маңызды кезеңі. Бұндай дағдыларға ұйқы режимін бірқалыпты ұстау, тұрақты физикалық белсенділік, қиын жағдайлардан шығу, проблемаларды шешу және тұлғааралық қарым-қатынасты дамыту мен эмоционалды тұрғыда өзін-өзі бақылау кіреді. Ең маңыздысы-отбасында, мектепте, жалпы қоғамда қолдау көрсететін сенімді ортасының болуы.

Жасөспірімнің психикалық денсаулығына бірнеше факторлар әсер етеді. Жасөспірімдерге қауіп төндіретін факторлардың артуы, олардың психикалық денсаулығына кері әсерін тигізеді. Атап айтқанда, қолайсыз факторларға ұшырау, құрдастарымен бірдей болуға ұмтылу және өзін айналадағы адамдармен салыстырып, өзіндік «Менін» қалыптастыра алмау жасөспірімдік кезеңде стресс деңгейін жоғарылатады. Бұқаралық ақпарат құралдары және гендерлік нормалардың әсері жасөспірімнің болашаққа деген ұмтылыстары немесе идеялары арасындағы сәйкессіздікті күшейтуі мүмкін. Психикалық денсаулықтың басқа маңызды факторлары отбасындағы жағдай және құрдастарымен қарым-қатынасы болып табылады. Психикалық денсаулық үшін қауіпті болып табылған факторлар: зорлық-зомбылық (әсіресе, жыныстық зорлық-зомбылық пен құрдастарының кемсітуі), ата-ананың қаталдығы және әлеуметтік-экономикалық проблемалар. Кейбір жасөспірімдер өмір сүру жағдайларына, стигмаға, кемсітуге, әлеуметтік оқшаулануға немесе тиісті күтімнің болмауына байланысты психикалық денсаулық проблемаларына ұшырайды. Бұл санатқа қауіпті жағдайларда өмір сүретін жасөспірімдер, созылмалы аурулары, аутизм спектрінің бұзылуы, ақыл-ой кемістігі және басқа да неврологиялық бұзылулары бар жасөспірімдер, ерте немесе мәжбүрлі түрде некеге тұрған жасөспірімдер, жүкті, ерте ата-ана болған жасөспірімдер, ата-ана қамқорлығынсыз қалғандар мен жетімдер кіреді.

Жасөспірімдік шақта эмоционалдық бұзылулар жиі кездеседі. Осы жастағы ең жиі кездесетін эмоционалды бұзылу-үрей болып табылады. Ол дүрбелең немесе шамадан тыс алаңдаушылықтан көрінеді. Мазасыздық, үрейлену 10-14 жас аралығындағы жасөспірімдердің 3,6%-ында және 15-19 жас аралығындағы жасөспірімдердің 4,6%-ында дамиды. Депрессия 10-14 жас аралығындағы жасөспірімдердің 1,1%-ында, 15-19 жас аралығындағы жасөспірімдердің 2,8%-ында кездеседі. Депрессия мен мазасыздықтың бір-біріне ұқсас белгілері бар, мысалы, тез және күтпеген кезде көңіл-күйдің өзгерісі.

Мазасыздық пен депрессия мектепке бару қарқынының төмендеуіне, сабақ үлгерімінің нашарлауына, жалғыздық сезімінің күшеюіне, тіпті өзіне-өзі қол жұмсауға әкелуі мүмкін.

Мінез-құлық бұзылыстары кіші жастағы жасөспірімдерде жиі кездеседі. 10-14 жас аралығындағы жасөспірімдердің 3,1%-ында және 15-19 жас аралығындағы жасөспірімдердің 2,4%-ында зейінді шоғырландыру қиындығымен, шамадан тыс белсенділікпен, ойланбай әрекет етумен сипатталатын зейін тапшылығы мен гиперактивтіліктің бұзылуы кездеседі (1). Мінез-құлықтың бұзылуы 10-14 жас аралығындағы жасөспірімдердің 3,6%-ында, 15-19 жастағы жасөспірімдердің 2,4%-ында кездеседі (1). Мінез-құлық бұзылыстары жасөспірімдердің оқуына теріс әсер етуі мүмкін, ал жүріс-тұрыс бұзылыстары жағымсыз мінез-құлыққа әкеледі.

Жасөспірімдік шақтағытамақтану бұзылыстары. Анорексия секілді тамақтану бұзылыстары әдетте, жасөспірімдік және ерте жастық шақта басталады. Тамақтану бұзылыстары-әдеттегі нормадан көп тамақтанумен немесе керісінше, нормадан аз тамақтанумен сипатталатын бұзылыс, ол көбінесе адамның дене салмағы мен сыртқы келбеті жайлы алаңдаушылығымен бірге жүреді. Анорексия көп жағдайда медициналық асқынуларды, мезгілсіз өлімді тудырады және басқа психикалық бұзылуларға қарағанда бұл бұзылудан өлім-жітім статистикасы жоғары деңгейде.

Жасөспірімдік шақтағыпсихотикалық бұзылулар. Психотикалық белгілермен сипатталатын бұзылыстар көбіне жасөспірімдік шақта немесе ерте есейген кезде пайда болады. Оның симптомдары галлюцинация мен сандырақтау болып табылады. Психотикалық бұзылыс жағдайында жасөспірімнің күнделікті өмірі, білім алу қабілеті айтарлықтай нашарлайды. Көп жағдайда психотикалық бұзылулар стигматизацияға және адам құқықтарының бұзылуларына әкеледі.

Жасөспірімдік шақтағыөзін-өзі өлтіру немесе өзіне зиян келтіру. Өзіне-өзі қол жұмсау 15-19 жас аралығындағы жасөспірімдердің өлімінің бірден бір себебі болып табылады (2). Суицидке жетелейтін факторларға шектен тыс ішімдік тұтыну, балалық шақтағы зорлық-зомбылық, көмекке жүгінудегі, көмек алудағы кедергілер және өзіне зиян келтіруге болатын құралдардың қолжетімділігі жатады. БАҚ және кез келген ақпарат құралдары суицидтің алдын алу шараларын күшейтуге немесе керісінше әлсіретуге маңызды рөл атқарады.

Жасөспірімдік шақтағымінез-құлықтың тәуекелді формасы. Тәуекелді мінез-құлық формасы басқа бұзылыстар секілді көбінесе жасөспірімдік шақта көрініс табады. Мінез-құлық бұзылыстарының бұл түрі жасөспірімнің психикалық және физикалық жағдайы үшін қауіпті және ауыр зардаптарға алып келуі мүмкін. 2016 жылы 15-19 жас аралығындағы жасөспірімдер арасында ішімдікке тәуелділік 13,6%-ды құрады, бұл әсіресе жас жігіттер үшін қауіпті болды (3). Темекі мен каннабисті қолдану да алаңдатады. Көптеген ересек темекі шегушілер шылымды алғаш 18 жасқа дейінгі кезеңде тұтынып көрген. Каннабис-жастар арасында ең жиі қолданылатын есірткі болып табылады. 2018 жылы 15-16 жастағы жасөспірімдердің шамамен 4,7%-ы есірткі қолданған (4). Зорлық-зомбылық жасау-оқу үлгерімінің нашарлауын, жарақат алу, заңсыз әрекеттерге бару немесе өлім ықтималдығын арттыратын қауіпті мінез-құлық. 2019 жылы адамдар арасындағы зорлық-зомбылық жасөспірімдердің өлімінің басты себептерінің бірі ретінде танылды (5).

Жасөспірімдік шақтағыпсихикалық денсаулықты нығайту және алдын алу шаралары. Психикалық денсаулықты нығайту және алдын алу шаралары адамның өз эмоцияларын басқаруына, қиын жағдайлармен және қолайсыз факторлармен күресу үшін төзімділікті дамытуға, сонымен қатар, әлеуметтік ортасын жақсартуға бағытталады. Бұл бағдарламалар денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер, электронды медиа, білім беру мекемелері сияқты түрлі платформалар арқылы жасөспірімдерге жеткізілуі керек. Психикалық денсаулығында проблемалары бар жасөспірімдердің денсаулықтарына көңіл бөлу аса маңызды. Жасөспірімдерге шамадан тыс дәрі-дәрмек тағайындаудан, фармокологиялық емес әдістерді қолданудан аулақ болу және балалардың құқықтарын сақтау жасөспірімдердің психикалық денсаулығын сақтау саласының негізгі қағидалары. Бұл қағидалар БҰҰ-ның Бала құқығын қорғау конвенциясы және адам құқықтары туралы басқа да құжаттармен сәйкес жасалған.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы жасөспірімдерге қажетті медициналық көмек көрсету үшін үкіметке түрлі стратегиялар, бағдарламалар мен құралдар әзірлейді. Мысалы, ДДҰ мен ЮНИСЕФ бірлесіп, жасөспірімдердің психикалық денсаулығына байланысты «Жасөспірімнің өркендеуіне жәрдемдесу» бағдарламасын жүзеге асыруда. Бағдарлама жастардың психикалық денсаулығын нығайтуға, психикалық бұзылулардың алдын алуға бағытталған. Сонымен қатар, жасөспірімдердің психикалық және физикалық денсаулығына теріс әсер ететін есірткі мен ішімдікті пайдалану секілді өзіне зиян келтіретін әрекеттердің алдын алуға да арналған. ДДҰ балалар мен жасөспірімдердің психикалық және мінез-құлық бұзылыстары үшін модуль әзірледі. Сонымен қатар, ДДҰ жас жеткіншектердің эмоционалдық күйлерін, психикалық денсаулықтарын сақтау бойынша нұсқаулықтарды әзірлеп, сынақтан өткізуде.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының Шығыс Жерорта теңізі бойынша аймақтық кеңсесі білім беру ұйымдарында психикалық денсаулықтың маңыздылығын түсіну, оқушылардың психикалық денсаулығын нығайту, қорғау және қалпына келтіру стратегияларын жүзеге асыруға басшылық жасау үшін педагогтарға психикалық денсаулық бойынша оқыту жинақтарын әзірледі. Жинаққа психикалық сауықтыру жұмыстары туралы оқу құралдары мен материалдар кіреді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Institute of health Metrics and Evaluation. GlobalHealthDataExchange (GHDx).
2. WHOGlobalHealthEstimates 2000–2019.
3. Доклад о положении с употреблением алкоголя и его влиянии на здоровье в мире, 2018 г. (на английском языке).
4. Доклад о положении с употреблением наркотиков в мире, 2020 г. (на английском языке).
5. 2019 Global Health Estimates (GHE), WHO, 2020.

ӘОЖ 378.24

<https://doi.org/10.53355/u9577-9733-0969-w>

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДА СТРЕССТІҢ АЛДЫН АЛУ ЖӘНЕ ТҮЗЕТУ ЖҰМЫСТАРЫ

Төлегенова Б.Е., студент

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қаласы

E-mail: bibigul.tolegenova.01@mail.ru

Бұл мақалада мектеп жасына дейінгі балалардағы үрей, қорқыныш (стресс) мәселесі қарастырылған. Мақалада жалпы балалардың психологиясы мен тәрбиесі, мінез – құлықтары мен тұлғалық дамуы, отбасылық арақатынастары зерттеуге алынған. Сонымен қатар, балалардың бойындағы үрей мен қорқыныш (стресс) мәселесіне байланысты жан – жақты талдау жасалынған. Әрбір баланың дамуына, жоғары, жақсы деңгейде қалыптасуына ата – анасының, қоғамдық ортасының тигізетін ықпалы өте зор.

Тірек сөздер: балалар, стресс, психология, мінез – құлық, тәрбие, ата – ана.

В данной статье рассматривается проблема тревожности, страха (стресса) у детей дошкольного возраста. В статье исследуется психология и воспитание детей в целом, их поведение и личностное развитие, семейные взаимоотношения. Кроме того, проведен всесторонний анализ проблем тревожности и страха (стресса) у детей. Влияние родителей, общественной среды каждого ребенка на его развитие, становление на высоком, хорошем уровне очень велико.

Ключевые слова: дети, стресс, психология, поведение, воспитание, родитель.

This article deals with the problem of anxiety , fear (stress) in preschool children. The article examines the psychology and upbringing of children in general, their behavior and personal development, and family relationships. In addition, a comprehensive analysis of the problem of anxiety and fear (stress) in children was carried out. The influence of parents and the public environment on the development, formation of each child at a high, good level is very great.

Keywords: children, stress, psychology, behavior, education, parentin

Қазіргі уақытта баланы мектепке дайындау, тәрбиесіне назар аудару, мінез – құлқын, психологиясын бақылау заманымыздың көкейкесті мәселелерінің бірі болып отыр.

Стресс – бұл заманауи заманның нағыз жазасы. Теріс эмоциялар тек ересектерге ғана емес, балаларға да тиеді. Бірақ егер ересектер стресстің себебін дұрыс мойындай алса және оны жойса, онда балалар мұндай мәселені өз бетімен шеше алмайды. Балалардағы стресс – жинақтаушы қасиетіне ие, бұл әртүрлі жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін – дамудың артта қалуы, невроздар, энурездер және мектептегі проблемалар.

Балада психологиялық стресстің бар болуын келесі белгілер меңзейді:

- Эмоционалдық тұрақсыздық – лезде жылап жіберу, ашуланшақтық, өкпелегіштік, мазасыздық, іс-қимылдардағы сенімсіздік, әрекеттегі тиянақсыздық, қыңырлық, қорқыныштар.

- Вегетативті тұрақсыздық – негізінен бет терісінің лезде қызаруы немесе бозаруы, «тамақтағы кептеліс», артериялық қысымның ауытқуы (көбінесе оның төмендеуі жағына қарай), жоғары тершеңдік, тамырдың бірқалыпсыз соғуы, атмосфералық қысымның ауытқуы кезіндегі нашар жағдайы.

- Ұйқының бұзылуы: ұйықтай алмау, сергек ояну немесе өте қатты ұйқы, таңертең оянғаннан кейін теріс мінез – құлықтары

- Зат алмасудың бұзылуы, нейродермит, тәбеттің нашар болуы, дене салмағының төмендеуі, ағзаның иістерге, дәрілерге, шаңға және кейбір тағамдық заттарға жөтел мен қышыма түріндегі аурушаң қатты реакциялар беруі.

- Жиі суық тию, әсіресе жүйке, стресстік факторлардың әсерімен анық байланыс болғанда.

- Психомоторлық бұзылулар: кекештену, энурез – түнгі және күндізгі зәр ұстамау, энкопрез үлкен дәрет ұстамау, жүйке жүйесіне байланысты дірілдер (еріксіз, жиі және біртегіс қайталанатын бет бұлшық еттерінің тартылуы), жыпылықтау, мұрнын тарту, ауыздың ашылуы, еріннің, жақтың тартылуы, "кх-кх" сияқты дыбыстармен, шашалып қалумен, жөтелумен, ауыр күрсінуден, кекештенуді еске салатын үзік сөйлеумен сипатталатын артикуляциялық және тыныс алу бұлшық етінің қысқаруы түрінде болуы мүмкін. Мұндай бұзылушылықтар баламен жиі түсінілмейді және байқалмайды және әдетте жыл мезгіліне, шаршауға, жүйке күйзелісіне байланысты болады.

- Жүйкелік реакциялар – психожарақаттаушы факторлардың әсеріне жауап ретіндегі қысқа мерзімді уайымдаулар – мектепке дейінгі мекемеге барудың алғашқы кезінде жоғары қозғыштық немесе тежелу, мекемеде қалдыру кезіндегі жабырқаулық күйі, аурудың немесе физикалық кемістіктің болуына байланысты ауыр уайымдар.

- Патологиялық әдеттер – тұрақты онанизм (мастурбация), саусақты үнемі сору, тырнақты кеміру.

Мұндай қиын кезеңдерде бала туған-туыстары мен жақындары тарапынан өзіне деген кішіпейіл және нәзік қарым-қатынасты, ал кейде мамандардың: дәрігерлер мен психологтардың қатысуын талап етеді.

Ата-аналардан кейде ұлын немесе қызын тәрбиелеудің кейбір қағидаларын қайта қарау, бұл қағидаларды пәрменді және балалардың қабылдауы үшін мүмкіндігінше «айқын» емес ету керек; кейбір жағдайларда балалар әлемімен өзінің эмоциялық қарым-қатынасын қайта құру қажет; мүмкін, балаға өзінің барлық сұлулығымен және қарама-қайшылыққа толылығымен таныс болып жатқан қоршаған әлемге жеңілірек бейімделуге мүмкіндік беру үшін өзінің балалық шақтарын айқын еске түсіру қажет де шығар. Көп жағдайларда балалардағы қорқыныш пен алаңдаушылық пен стресс жасына байланысты өзгереді немесе жоғалады.

Балалардың мазасыздық белгілері:

- Мінез-құлқынның немесе темпераментіңіздің өзгеруі – сіздің балаңыздың стрессті және алаңдаушылық сезімін сезінуін көрсететін жалпы жалаулар. Кейбір жалпы белгілерге мыналар жатады:

- Асқазанның ауырсынуы немесе бас аурулары
- Ұйқының бұзылуы немесе қиындықтарды шоғырландыру
- Қызығушылығы, қысқа құмарлығы немесе қалыңдығы сияқты мінез-құлықтың өзгеруі

Кейде ата-аналарға баласының күйзеліске ұшырағанын байқау оңай емес немесе қарапайым емес. Алайда, ата-аналарға баласының стресстік өмірін жүзеге асыруға көмектесетін бірқатар белгілер бар. Балаларда белгілер балалардағыдай емес. Жастар өйткені олардың жас ерекшеліктеріне қарай әр түрлі болады. Ең бастысы, баланың кейбір белгілермен ауыратындығын байқап, стрессті мүмкіндігінше шешуге тырысыңыз.

5 жасқа дейінгі балалардағы стресс - егер бала 5 жасқа толмаған болса және күйзеліске ұшыраса, ол келесі белгілердің кез-келгенін көрсетуі мүмкін:

Бала әдеттегіден гөрі тітіркенгіш келеді үнемі және барлық нәрсеге ашуланады; сізде дұрыс ұйықтауда үлкен проблемалар бар; түнгі қорқынышты және түнгі қорқынышты сезіну сіз үшін қалыпты жағда; Баланың дамуында белгілі бір артта қалушылық бар. Мүмкін, ол қайтадан сиып кетеді немесе тілге қатысты белгілі бір қиындықтарға тап болады. Балада тамақ проблемалары болады оның тәбеті әрең.

5 жастан асқан балалардағы белгілер - 5 жастан асқан балалар жағдайында стресс басқа жолдармен көрінеді: күйзелген бала көңіл-күйдің күрт өзгеруіне ұшырайды апатия немесе ашулану сияқты сезімдерді бастан кешіру; күйзелген баланың мінез-құлқы ең қолайлы бола бермейді. Ол әдеттегідей достарымен немесе бауырларымен төбелесіп, ата-аналарының алдында бүлік шығарады; ол ештеңеге қызығушылық танытпайды; тамақтану проблемалары да жиі кездеседі; ұйықтар алдында стресс баланы күн сайын дерлік армандайды, бұл сізге ұйықтап кетуге және сіздің денеңізге қажетті сағаттарды алуға мүмкіндік бермейді. Стресс кішкентай баланың денсаулығына байланысты белгілі бір проблемаларға душар етеді бас ауруы, асқазан проблемалары және ауыз бен тіске байланысты жағдайлар

Ата-аналар не істеуі керек?

Балада жоғарыда сипатталған белгілер болған жағдайда, Ата-аналардың баласын осындай стрессті қалай жеңетінін білетін маманға апаруы өте маңызды. Сонымен қатар, ата-ананың міндеті – кішкентайға аталған стресстен арылуға көмектесетін бірнеше кеңестерді орындау:

- Кішкентай дұрыс демалуы керек және ұйқы проблемасы жоқ.
- Баланың тамақтануы ең көп болуы керек мүмкіндігінше сау және теңдестірілген.
- Бала спортпен жүйелі түрде айналысуы керек.
- Ата-аналар мен балалар арасындағы жақсы қарым-қатынас артық болмайтын кезде маңызды. Олар туралы алаңдап, олардың көңіл-күйін және проблемалары бар-жоғын сұраған жақсы. Балаларға уақыт бөлу оларға ата-аналарының сүйіспеншілігі мен түсінігін сезінуге көмектеседі.

Балалық шақ стрессінің жалпы себептері - Балалардағы қорқыныш пен стресстің көзі әрбір ортада өзекті мәселе, отбасының өзгеруі немесе досымен қақтығыс сияқты сыртқы болуы мүмкін. Баланың сезімін және қысымын, мысалы, мектепте жақсы қарым-қатынас жасауды немесе құрдастарымен араласқанды сезіну мүмкін. Балалардың стресстік себептері:

- Отбасындағы үлкен өзгерістер. Балалардағы күйзелістерге әкеп соғуы мүмкін негізгі өмірлік өзгерістер: ажырасу, отбасында қайтыс болу, қозғалысы, тіпті жаңа туысқаның туылуы. Бұл сейсмикалық ауысулар сынып оқушысының дүниесін тастай алады және оны төмендетеді. Негізгі өмірдің өзгеруі балаңыздың қауіпсіздік сезімін бұзуы және оны шатастырып, алаңдатып жіберуі мүмкін. Мысалы, жаңа туысқан бала балаға қауіп

төндіріп, қызғанышты сезінуі мүмкін. Отбасында, әсіресе ата-әжесі немесе балаға жақын адамның қайтыс болуы, шатасуы мен қайғы-қасіретін, сондай-ақ алаңдаушылық пен стрессті тудыруы мүмкін.

- Өте толтырылған кестелер. Егер сіздің балаңыз үнемі бір іс-әрекеттен екінші адамға жүгіріп жүрсе, ол, әсіресе, ол бір сәтте өзін-өзі тыныштандыруға мұқтаж бала тәрбиелесе, ерекше сезінуі мүмкін.

- Өзіндік қысым. Көптеген балалар мектепте жақсы жұмыс істеуді қалайтын-дықтарына алаңдайды. Олар басқа балалармен араласып, ұнатқысы келуі мүмкін. Өзіңіз жасаған қысым, әсіресе, қателесуден немесе бір нәрседе жақсы болмаудан қорқатын балаларда жиі кездеседі.

- Әр ортадағы мәселелерден туындаған стресс. Балалар мектепті бітіргенде, қобалжылар немесе күлкілер мәселе бола алады. Бала қорқытуға болмайтын күнде де, балаларға ұнайтын және танымал бола алатын қысым стрессті тудыруы мүмкін. Кіші сынып оқушылары үшін бөліну алаңдаушылығы жалпы проблема болуы мүмкін.

- Қорқынышты жаңалықтар оқиғасы. Табиғи апаттар, терроризм және зорлық-зомбылық туралы жаңалықтар мен телевизиялық бейнелерді бейнелеп, балалардың көңіл-күйін тудыруы мүмкін. Балалар қорқынышты жаңалықтар туралы естігенде және естігенде, олар өздеріне немесе олардың сүйетін адамдарына қандай да бір жаман нәрсе болуы мүмкін деп алаңдатуы мүмкін.

- Қорқынышты фильм немесе кітап. Қиял-ғажайып әңгімелер балалардағы қиындықты немесе алаңдаушылықты тудыруы мүмкін. Балаларға көбінесе кинофильмдерден немесе кітаптан үзінділерден қорқынышты, зорлық-зомбылықты немесе үрейлі көріністер әсер етеді. Кейбір балалар кейбір БАҚ-тарға қарағанда біршама сезімтал бола алады – бір балаға қорқыныш не ызалану басқаларға әсер етпеуі мүмкін – балаңызды насихаттау, зорлық-зомбылықты шектеу, тиісті фильмдер, кітаптар, бейне ойындар және басқа да медиа.

Ата – аналар барынша өз балаларының балалық шақтарын көбірек мән беріп, жақсы тәрбие мен өнеге беру арқылы жылдан – жылға жақсы жолға жетелеуге үлес қосуы тиіс. Сонда ғана болашақта әр сөзі ұтымды, болашаққа деген құштарлығы жоғары, еңбекке бейім, өмір сүруге деген махаббаты толасып тұрған ұрпақтарымыз біршама көбейіп, қуантатын болады.

Қорытындылай келсем, міне, қаншама қарапайым дүниелер біздегі ұрпақтарға бала кезінен қалай әсер ететінін білдік. Әрбір бүлдіршіннің тағдыры мен өмір жолының қалыптасуына, жақсы жолға түсуіне, теріс іс – әрекеттерге жоламауына тікелей ортасының, соның ішінде, ата – анасының алатын рөлі өте маңызды. Сол себепті де қазіргі заманда, бүлдіршіндерімізге теріс жол мен зиянды әрекеттерден қарағанда, жақсы тәрбие мен өнеге беруге, тура жолға бағыттауға, болашақта жақсы маман болып, көптеген жетістіктерге қол жеткізулеріне барлығымыз атсалысуымыз қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. С.Д.Атабаева; А.Ж.Бейсенова – Стресс физиологиясы
2. Марвин Маршалл-стресссіз тәрбие
3. Роберт Саполски - стресс психологиясы

ӨЗІН-ӨЗІ БАҒАЛАУДЫҢ ӘРТҮРЛІ ТҮРЛЕРІМЕН ЕРЕСЕК МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІ DAҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Тұрарбек С.М., Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің 2 курс магистранты
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

E-mail: Turarbek_saltanat@mail.ru

Әлеуметтік-мәдени жағдай, нормативтік құжаттардың талаптары, қазіргі балалардың даму ерекшеліктері жас ұрпақтың коммуникативті дағдыларын қалыптастыру мәселесін өзекті етеді. Өзін-өзі бағалау жеке тұлғаның өзін-өзі тануының құрамдас бөлігі ретінде адамның басқа адамдармен қарым-қатынасының бағыты мен ерекшеліктерін анықтайтындығы атап өтілді. Ересек мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативті дағдыларын баланың қарым-қатынасқа дайын болуын анықтайтын білімге, дағдыларға, мотивтерге байланысты коммуникативті әрекеттерді орындау әдісі ретінде анықтау ұсынылады. Мақаланың мақсаты-қарастырылып отырған мәселе бойынша педагогикалық тәжірибені тарату. Өзін-өзі бағалаудың әртүрлі түрлері бар балалардың коммуникативті дағдыларын зерттеу нәтижелері ұсынылған және талданған. Ересек мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативтік дағдыларын қалыптастыруға бағытталған ішінара білім беру бағдарламасын жобалау және іске асыру тәжірибесі жинақталған. Қызметтің нәтижелілігін растайтын деректер келтірілген; одан әрі зерттеулердің перспективалары айқындалған.

Тірек сөздер: қарым-қатынас дағдылары, ересек мектеп жасына дейінгі балалар, өзін-өзі бағалау, мектепке дейінгі білім беру, ішінара білім беру бағдарламасы, ойын әрекеті.

Социокультурная ситуация, требования нормативных документов, особенности развития современных детей актуализируют проблему формирования коммуникативных навыков у подрастающего поколения. Отмечается, что самооценка как составная часть самосознания личности определяет направленность и особенности взаимоотношений человека с другими людьми. Коммуникативные навыки старших дошкольников рекомендуется определять как способ выполнения коммуникативных действий в зависимости от знаний, умений, мотивов, определяющих готовность ребенка к общению. Цель статьи-распространение педагогического опыта по рассматриваемой проблеме. Представлены и проанализированы результаты исследования коммуникативных навыков детей с различными формами самооценки. Накоплен опыт проектирования и реализации парциальной образовательной программы, направленной на формирование коммуникативных навыков у старших дошкольников. Приведены данные, подтверждающие результативность деятельности; определены перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: коммуникативные навыки, взрослые дошкольники, самооценка, дошкольное образование, частично образовательная программа, игровая деятельность.

The socio-cultural situation, the requirements of regulatory documents, the peculiarities of the development of modern children actualize the problem of the formation of communication skills in the younger generation. It is noted that self-esteem as an integral part of a person's self-consciousness determines the orientation and features of a person's relationship with other people. It is recommended to define the communication skills of older preschoolers as a way of performing communicative actions, depending on the knowledge, skills, motives that determine the readiness of the child to communicate. The purpose of the article is to disseminate pedagogical experience on the problem under consideration. The results of the study of the communicative skills of children

with various forms of self-esteem are presented and analyzed. Experience has been accumulated in designing and implementing a partial educational program aimed at developing communication skills in older preschoolers. The data confirming the effectiveness of the activity are presented; prospects for further research are determined.

Key words: *communication skills, adult preschoolers, self-esteem, preschool education, partially educational program, play activity.*

Қазіргі қоғамда әртүрлі коммуникативті жағдайларды сәтті шешуге қабілетті тұлғаны қалыптастыру мәселесі мектепке дейінгі білім берудің мемлекеттік білім беру стандарттарының ережелеріне сәйкес өзекті болып табылады. Нормативтік құжаттардың талаптары жалпы қабылданған нормалар мен құндылықтарды игеру, қарым-қатынасты дамыту және құрдастарымен бірлескен іс-әрекеттің әр түрлі түрлерін жүзеге асыруға дайын болу үшін мақсатты іс-әрекетті қамтитын жас ұрпақтың әлеуметтік-коммуникативті дамуын қажет етеді. Алайда, қазіргі уақытта адами қарым-қатынастың жетіспеушілігі, айналадағы адамдармен қарым-қатынаста қиындықтар көбейіп келеді, бұл шешілмейтін қақтығыс жағдайларының көбеюіне әкеледі. Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының қазіргі түлектері мектепке зияткерлік дайындығының жоғары деңгейіне ие, коммуникативті дайындықтың жеткіліксіздігімен ерекшеленеді. Соңғы жылдардағы деректер ересек мектеп жасына дейінгі балалардың қарым-қатынас жасау, ересектермен және құрдастарымен сындарлы өзара әрекеттесу қабілетінің жеткіліксіздігін көрсетеді, бұл өз кезегінде мектепке бейімделудің теріс сипатын анықтайды, мектепке бейімделудің ықтимал себептерінің бірі болып табылады [1].

Өзін-өзі бағалау, жеке тұлғаның өзін-өзі тануының құрамдас бөлігі ретінде, адамның басқа адамдармен қарым-қатынасының бағыты мен ерекшеліктерін анықтайды. Құрдастарымен жеткіліксіз қарым-қатынаста болған бала олармен қарым-қатынас жасай алмауына байланысты қабылданбауы мүмкін; өзін-өзі бағалаудың төмендеуіне әкелетін бас тарту сезімі бар [2]. Өзін-өзі бағалауы жоғары балалар іс-әрекетке дайын, бірақ өз іс-әрекеттерін құрдастарымен үйлестіруге, ережелерге сәйкес ойнауға дайын емес; осыған байланысты жанжал туындауы мүмкін. 6-7 жастағы мектеп жасына дейінгі балалар үшін тұлғааралық қарым-қатынас өте маңызды, бала өз іс-әрекеттерін бағалай алады, сонымен қатар оларды басқалармен салыстыра алады.

Осы мәселенің аспектілері қарастырылған және автор негізделетін соңғы зерттеулер мен жарияланымдарды талдау; жалпы мәселенің бұрын шешілмеген бөліктерін бөліп көрсету психологиялық-педагогикалық ғылымның ережелері жұмыстың теориялық-әдіснамалық негізін құрады:

- адам әлеуметтенуінің әртүрлі аспектілерін зерттеу (Л.С.Выготский [3], А.Н.Леонтьев [4], Д. Б. Эльконин [5])

- коммуникативтік дағдыларды анықтау (М. В. Ермолаева, М. И. Лисина, Е.О.Смирнова) – жеке тұлғаның өзін-өзі тануының қажетті компоненті ретінде өзін-өзі бағалау туралы идеялар (Л. С. Выготский, Л. И. Божович, И. С. Кон).

Біздің зерттеуімізде ересек мектеп жасына дейінгі баланың коммуникативті дағдылары арқылы баланың қарым-қатынасқа дайындығын анықтайтын білімге, дағдыларға, мотивтерге байланысты коммуникативті әрекеттерді орындау тәсілдерін түсінеміз. Ересек мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативті дағдыларын қалыптастыру екі жақты процесс барысында жүреді, оның ішінде баланың қоғамдағы өзара әрекеттесу тәжірибесін алуы және әртүрлі іс-әрекеттерді жүзеге асыруға байланысты әлеуметтік қатынастар кешенін белсенді түрде көбейту.

С. Л. Рубинштейн атап өткендей, тәрбиешінің баланың жеке іс-әрекеті процесін ескерместен білім мен мораль нормаларын қалыптастыру әрекеттері мектеп жасына дейінгі баланың жеке қасиеттерін дамыту негіздерін бұзады [6]. Осыған байланысты, ересек мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативті қабілеттері әртүрлі іс-шаралар процесінде қалыптасатынын атап өткен жөн: ойын, танымдық, бейнелеу, пәндік іс-шаралар, еңбек,

қарым-қатынас, маңызды мәселелерді шешу үшін әлеуметтік серіктестерді тарта отырып бірлескен іс-шаралар. Бұл іс-әрекеттерді жүзеге асыру ересек мектеп жасына дейінгі балаларда өздері туралы, басқа адамдар туралы, жалпы әлем туралы белгілі бір білім шеңберін қалыптастыруға ықпал етеді.

Ересек мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативті дағдыларын қалыптастыру отбасы, балабақша, қосымша білім беру ұйымдары сияқты әлеуметтік институттардың әсерінен, сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдарының әсерінен болады. Білімнен басқа, ойын және басқа да іс-әрекеттерді жүзеге асыру барысында бала эмпатияны, жанашырлықты, жәрдемдесуді қалыптастыруға ықпал ететін адами қарым-қатынастар кешенін игереді; қоғамға сәтті бейімделуге мүмкіндік беретін қарым-қатынас мотивтері мен әлеуметтік дағдылар.

Коммуникативті дағдыларды қалыптастыруға ықпал ететін алғашқы балалар қоғамы - балабақша тобы, онда жаңа әлеуметтік рөлдерді игеру жүзеге асырылады, балалармен қарым-қатынас қалыптасады. Ересек мектепке дейінгі жаста ересектермен қатар әр түрлі өзара әрекеттесуді ұйымдастыратын құрдастар ерекше мәнге ие болады, оның барысында өз позициясы көрінеді, өзін басқалармен салыстырады, басқа адамның іс-әрекетінің дұрыстығына күмән туады. Т. А. Репинаның пікірінше, мектеп жасына дейінгі жеке тәрбиеленушілерде ғана өзін-өзі теріс бағалау байқалады [7]. Егер қарым-қатынас жеткіліксіз болса, онда өзін бағалау қабілеті аз дамиды. Бала өзінің кемшіліктерін көре алмайды және өзіне, мінез-құлқына бір нәрсені өзгерте алмайды. Тек қарым-қатынаста ол өзінің оң және теріс жақтарын түсініп, өзін-өзі бағалауды өзгерте алады, ересектердің ізгі ниеті бұған ықпал етеді.

Осыған орай ерттеудің мақсаты: Өзін-өзі бағалаудың әртүрлі түрлері бар ересек мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативті дағдыларын қалыптастыру ерекшеліктерін анықтау.

Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер шешілді:

- «ересек мектеп жасына дейінгі баланың коммуникативтік дағдылары» ұғымының мазмұнын нақтылау;

- зерттелетін феноменді қалыптастыруға бағытталған сабақтар бағдарламасын әзірлеу;
- қызмет нәтижелерін талдау

Алынған ғылыми нәтижелерді толық негіздей отырып, зерттеудің негізгі материалын баяндау. Өзін-өзі бағалаудың әр түрлі түрлері бар мектепке дейінгі жастағы балалардың коммуникативті дағдыларын қалыптастыру эксперименті Алматы қаласындағы мектепке дейінгі білім беру ұйымының негізінде жүргізілді. Экспериментке 30 ересек мектеп жасына дейінгі балалар қатысты. Жұмыстың бастапқы кезеңінде өзін-өзі бағалауды зерттеу әдістерін қолдану жоғары өзін-өзі бағалаудың үстемдігін анықтауға мүмкіндік берді.

Эксперименттік топтағы ересек мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативті дағдыларын зерттеу үшін Е. О. Смирнова, В. М. Холмогорова схемасына сәйкес бақылау әдісі енгізілді. Бақылау барысында балалардың қаншалықты белсенді, құрдастарының әсеріне сезімтал екендігі, басым эмоционалды фон ескерілді. Әр бала үшін жеке хаттама жасалды, онда бағалау критерийлерінің ауырлығына байланысты ұпайлар қойылды. Осы негізде ересек мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативті дағдыларын қалыптастыру туралы тұжырымдар жасалды.

Бақылау балалардың еркін іс-әрекетінде және режимдік сәттерде жүргізілді. Эксперименттік топта біз ересек мектеп жасына дейінгі балалардың 60%-ы коммуникативті дағдылардың қалыптасуының орташа деңгейімен сипатталатындығын көрдік, бұл әдетте өзін-өзі жоғары бағалаумен байланысты. Олар негізгі рөлдерді қабылдауға дайын, бастаманы өз қолдарына алады, бірақ құрдастарының ұсыныстарына сирек жауап береді, құрдастарымен қарым-қатынаста кейбір қиындықтарға тап болады. Балалардың тек 33%-ында қарым-қатынас дағдыларының жоғары деңгейі байқалады, ол құрдастарымен және ересектермен әр түрлі іс-шараларға белсенді сындарлы қатысумен көрінеді. Ересек мектеп жасына дейінгі балалардың бұл тобында жеткілікті және жоғары өзін-өзі бағалаудың болуы

байқалады. Коммуникативтік дағдыларды қалыптастырудың төмен деңгейі мектеп жасына дейінгі балалардың 7% -ында анықталған, олар төмен және жеткілікті, бірақ төмен, өзін-өзі бағалауға жақын. Балалар жалғыз ойнайды, құрдастарының ойынын бақылайды, ойын және білім беру іс-әрекетінде белсенділік танытпайды.

Ересек мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативті дағдыларын қалыптастыру үшін ішінара білім беру бағдарламасы жасалып, жүзеге асырылды. Бағдарламаның мазмұны мектеп жасына дейінгі (6-7 жас) балалардың жас ерекшеліктерін ескеруді көздейді. Ересек мектеп жасына дейінгі балаларда сөйлеудің әртүрлі формалары, өзін-өзі талдау қабілеттері белсенді дамиды, соның ішінде өзін басқа біреудің орнына қоюға байланысты. Өзгелермен және ересектермен салыстыру қабілеті, өз іс-әрекеттерін дәлірек түсіну, басқалармен бағалау жүзеге асырылады.

Үлкен мектеп жасына дейінгі балалармен ішінара білім беру бағдарламасының мазмұнын жүзеге асыру кезінде:

- сюжеттік ойындар,
- дидактикалық ойындар,
- үстел ойындары,
- қимыл-қозғалыс ойындары,
- театрландырылған ойындар,
- педагогикалық жағдаяттар,
- әңгімелер, викториналар, конкурстар.

Оқушылардың коммуникативті дағдыларын қалыптастыруға бағытталған ойындар кешенін қолдану кезінде жұмыста шартты түрде келесі кезеңдер анықталды:

1. Мотивация: сабақтың мазмұнына қызығушылық тудырады; топта сенім микроклиматын құру, жеке балалардың сәттілік сезімін қалыптастыру. Сенімді атмосфераны қалыптастыру басқа кезеңдерді жүзеге асырудың қажетті негізі болды, ересек мектеп жасына дейінгі балалардың мотивациясын арттыруға ықпал етті.

2. Таным: балаларда жеке тұлға, басқа адамдар, қоғамдағы мінез-құлық нормалары туралы идеяларды қалыптастыру. Ақпаратты игеру балалардың қоршаған ортамен қарым-қатынасындағы білімі мен тәжірибесін ескере отырып жүргізілді.

3. Ынтымақтастық: қабылдау негізінде коммуникативті дағдыларды қалыптастыру, іс-әрекетке саналы көзқарас, өз ерекшеліктері/басқа адамдардың ерекшеліктері туралы идеялар, коммуникативті іс-әрекеттің анықталған әдістері.

4. Талдау: сабақ барысында өз іс-әрекеттерін, іс-әрекеттерін, себептерін талдау дағдыларын қалыптастыру; жалпы қабылданған құндылықтармен, құрдастар мен ересектердің іс-әрекеттерімен байланысы.

Ойын әрекетін жүзеге асыра отырып, балалар кейіпкерлердің жағымды және жағымсыз қасиеттерін көруді үйренді; ойын серіктестеріне сену; белгілі бір ойында қарастырылған ережелерді сақтау. Ойын басқалармен қарым-қатынас жасау тәжірибесін алуға көмектесті, ал болашақта кез-келген ортаға жақсы бейімделуге көмектесті. Әрбір жаңа ойында бала өзіне және басқаларға құрметпен қарауға мүмкіндік беретін басқаларға қамқорлық жасау дағдыларын қалыптастырды; тәуелсіз шешімдер қабылдау, өзін және кейіпкерлерін талдау және бағалау қабілеттерін қалыптастыру; өзін-өзі реттеу дағдылары.

Ішінара білім беру бағдарламасын жүзеге асыру процесінде кейбір әдістердің мысалдары келтірілген. «Суреттегі кім?» ойынын жүргізу кезінде шеңберде отырған балаларға суреттері төмен түсіп, бір-бірімен кезекпен сәлемдесу керек екенін түсіндірді. Ол үшін бала шеңбердің ортасына шығып, кез-келген фотосуретті алды, содан кейін фотода бейнеленген адамды тауып, үш жолдың бірімен амандасты: қолын сілкіп; қолын бұлғап; «Қайырлы таң» деп. Бала алдымен сәлемдесуге кез-келген жолмен жауап берді, содан кейін шеңбердің ортасына шығып, фотосуретті таңдады. Сәлемдесу ойыны шеңберде бірде-бір фотосурет қалмайынша жалғасты. Ойын, ең алдымен, балалардың топта әрі қарай өзара әрекеттесуін ұйымдастыруға деген көзқарасына ықпал етті.

Коммуникативтік дағдыларды қалыптастыруға бағытталған үстел ойындарын өткізу тәжірибесі қызықты болды. Сонымен, «сәттілік мұнарасын» ойнап, үлкен мектеп жасына дейінгі балалар мұнараның түбінен оны құрайтын ағаш блоктар жиынтығынан шығарып, мұнара мүмкіндігінше ұзақ тұрып, мүмкіндігінше жоғары болатындай етіп жылжытылды. Жоспарды жүзеге асыру қиын болды, бірақ ойыннан кейін әр қатысушы баланың тактикасы мен стратегиясын талдау келіссөздер, өзара бақылау, өзара көмек және бірлескен іс-қимыл құралдарын ұтымды пайдалану қабілетін қалыптастыруға ықпал етті.

Ішінара білім беру бағдарламасын жүзеге асыру кезінде заманауи мультфильмдерді қарау және талқылау жүзеге асырылды, ал көрнекі материалдар мен мұғалімнің сөзі біріктірілді. Мультфильмдермен жұмыс белгілі бір мәселені көрсететін кіріспе сөзден басталды, содан кейін мультфильм көрсетілді, талқылау жүргізілді, тұжырымдар жасалды. Бұл іс-әрекетті жүзеге асыру балалардың адами қарым-қатынас мүмкіндіктері туралы идеяларын кеңейтуге, қоршаған әлемге бағалау қатынасын қалыптастыруға және тұтастай алғанда, оң/теріс мысалдар негізінде үлкен мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативті дағдыларын жетілдіруге ықпал етті.

Үлкен мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативті дағдыларын қалыптастыру кезінде өзін-өзі бағалаудың әр түрлі түрлері бар үлкен мектеп жасына дейінгі балалардың іс-әрекеттеріне қатысу маңызды болды. Сабақ барысында балалар тобында әртүрлі жағымсыз құбылыстардың пайда болуы атап өтілді: агрессивтілік, мазасыздық, оқшаулау, соның ішінде оқушылардың өзін-өзі бағалауы. Алайда, зерттелетін құбылыстың одан әрі қалыптасуы өзін және басқа адамдарды барабар бағалай отырып, құрдастарымен және ересектермен сындарлы қарым-қатынасты дамыту мүмкіндігін көрсетті.

Ересек мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативті дағдыларын зерттеу үшін эксперименттік жұмыстың нәтижелері бойынша Е. О. Смирнова, В. М. Холмогорова схемасына сәйкес бақылау әдісі жүзеге асырылды. Бақылау Режимдік сәттерде, ойын және еркін іс-әрекетте жүргізілді. Бақылау әдісін қолдану барысында келесі нәтижелер алынды: балалардың жартысынан көбі (60%) коммуникативтік дағдыларды қалыптастырудың жоғары деңгейіне ие. Оқушылардың жартысынан азы коммуникативтік дағдыларды қалыптастырудың орташа деңгейімен сипатталады (40%). Коммуникативті дағдылардың қалыптасуының төмен деңгейі анықталған жоқ, бұл мектеп жасына дейінгі ересек балалардың жоқтығын, белсенділік танытпайтынын, құрдастарынан кейін жалғыз немесе пассивті ойнайтынын; басқалардың ұсыныстарына жауап бермейтінін; басым теріс эмоционалды фонмен атап өтуге мүмкіндік береді. Өзін-өзі бағалауды зерттеу нәтижелерінің динамикасы да оң болды.

Зерттеу қорытындылары және осы бағытты одан әрі зерттеу перспективалары. Осылайша, өзін-өзі бағалаудың әртүрлі түрлері бар ересек мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативті дағдыларын қалыптастырудың кейбір ерекшеліктері анықталды. Келтірілген зерттеу нәтижелері қалыптастыру коммуникативті дағдыларды мектепке дейінгі ересек жастағы балаларды актуализирующие қаралып жатқан проблема болып табылады. Өзін-өзі бағалаудың әртүрлі түрлері бар ересек мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативті дағдыларын қалыптастыруға бағытталған ішінара білім беру бағдарламасын жобалау және іске асыру қажеттілігі көрсетілген. Зерттелетін құбылысты қалыптастыру үшін маңызды әдістер ұсынылған. Оқушылардың ойын әрекетін ұйымдастыруға ерекше мән беріледі. Қорытынды нәтижелер өзін-өзі бағалаудың әртүрлі түрлері бар балалардың коммуникативті дағдыларын қалыптастырудың оң динамикасын көрсетеді. Жүргізілген жұмыс қорытындысы бойынша мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының педагогтеріне білім беру бағдарламасы сабақтарының конспекттері, әдістемелік ұсынымдар дайындалды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Матвеева М. Г. Коммуникативная компетентность как социальная одаренность детей дошкольного возраста // Образование и саморазвитие. 2013. № 1(35). Б.77-82.

2. Чувашова Н.Я. Развитие коммуникативных способностей у детей старшего дошкольного возраста // <http://elar.uspu.ru/bitstream/uspu/2318/1/liv-2014-1-53.pdf>
3. Выготский Л.С. Детская психология. М.: Просвещение, 2015. 432 б.
4. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения. М.: Книга по Требованию, 2012. 392 б.
5. Эльконин Д.Б. Психология игры. М.: Книга по Требованию, 2012. 228 б.
6. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание / С.Л. Рубинштейн. СПб.: Питер, 2017.
7. Репина Т.А. Общение детей в детском саду и семье. М.: Просвещение, 2016. 144б.

ӘОЖ 14.23.17

<https://doi.org/10.53355/x1875-5138-1670-x>

БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫН АҒЫЛШЫН ТІЛІНЕ ОҚЫТУДА САНАЛЫЛЫҚ ПРИНЦИПІН НЕГІЗГЕ АЛА ОТЫРЫП ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Урина А. С., педагогика және психология мамандығының магистранты

Ғылыми жетекші: Абишев Н.А., п.ғ.д., профессор

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: sunny.urina@mail.ru

Мақалада ағылшын тілі пәнін бастауыш сыныптарда оқыту барысында оқытудың саналылық принципін негізге ала отырып оқушылардың функционалдық сауаттылықтарын арттыруға бағытталған тапсырмалар ұсыну ерекшеліктері қарастырылған.

Тірек сөздер: *бастауыш сынып, функционалды сауаттылық, саналылық, дағды, өмірмен байланытыру, әлеуметтік қарым-қатынас.*

В статье рассматриваются особенности задания, нацеленных на развитие функциональной грамотности на уроках английского языка, основанная на сознательной деятельности учащихся начальной школы. При обучении английскому языку особое внимание уделяется формированию и развитию коммуникативных способностей - навыков свободного общения и практического применения английского языка. Под функциональной грамотностью понимают способность человека использовать навыки чтения и письма в условиях его взаимодействия с социумом. В данной статье приведены примеры заданий, ведущих к формированию функциональной грамотности на уроках английского языка

Ключевые слова: *начальные классы, функциональная грамотность, сознательность, навыки, использовать знания в жизни, социальные отношения.*

The article discusses the features of tasks aimed at instilling functional literacy skills in English lessons based on the principle of consciousness. When teaching English, special attention is paid to the formation and development of communication skills - the skills of free communication and the practical use of the English language. Functional literacy is understood as the ability of a person to use reading and writing skills in the context of interaction with society. This article provides examples of tasks leading to the formation of functional literacy in English lessons.

Key words: *primary school, functional literacy, consciousness, skills, use knowledge in life, social relations.*

Сапалы білім беру үшін мұғалім оқушылардың белсенді әрекетіне негізделген танымдық үдерісін шебер ұйымдастырып, басқаруы тиіс. Ағылшын тілін оқыту барысында да оқытудың негізгі заңдылықтарын ескеру – нәтижелі білім берудің алғышарты. Оқыту принциптерін оқытуға қойылатын негізгі талаптарды анықтайтын жағдайлар деп қарастыруға болады. Педагогикада 40-тан астам оқыту принциптері бар деп қарастырады.

Алайда, олардың өзара байланысы тығыз болғандықтан әр автор әртүрлі классификация ұсынады. Сонымен, жалпылама тұрғыдан негізгі дидактикалық принциптер жүйесі ғылымилық, саналылық пен белсенділік, көрнекілік, жүйелілік пен бірізділік, беріктілік, тиімділік және теория мен тәжірибенің байланыстылығы деп қарастырылады. Соңғы аталған принцип оқушылардың алған білімдерін өмірде қолдануға бағытталады.

Бүгінгі білім беру саласының басты талаптарының бірі-бастауыш мектеп жасынан бастап функционалдық сауаттылық дағдысын дамыту. А. Леонтьевтің пайымдауынша – “Функционалды сауатты адам – өзінің өмір бойы алған білімі, дағдысы мен шеберлігін барынша кең ауқымда өмірдің түрлі жағдайларында, қарым –қатынаста, әлеуметтік қатынаста қолдана білетін – адам”.

Ағылшын тілі сабағында оқушылар алған білімін мектеп қабырғасынан тыс жерде қолдану дағдысын дамытуға бағытталған тапсырмалар ұсыну оқушылардың сөздік қорының кеңеюіне, есте сақтау қабілетінің артуына және жалпы дүниетанымының артуына ықпалы зор. Дегенмен сабақ барысында өмірмен байланысты сөз үйрету үшін оқушылардың жас ерекшеліктерін ескеру маңызды. Балалармен жайбырақат әңгіме барысында айтылған сөздер, мысалдар және оқушылардың өздерінің өмірлік тәжірибиесіне сүйенген немесе алынған мәліметтер жаңа білімді меңгеруде өте құнды.[1,55б.]

Тілді жақсы меңгеру үшін бастауыш сыныптарда тыңдалым, айтылым, оқылым және жазылым дағдыларының негізін берік қалыптастыру қажет. 1-сыныптарда тыңдалым дағдысы мен айтылым дағдысын дамытуға бағытталған тапсырмалар ұсынуға басымдық беріледі. Оқушыларда жағымды эмоциялар тудыратындай ойындар, ерекше суреттер және басқа да аудио-визуалды ақпараттар жиірек қолданылуы, мұғалімнің өз тарапынан тек ағылшын тілінде сөйлеп, таныс емес сөздерді таныстыру барысында ым-ишараны тиімді қолдануы оқушылардың тілдік орта жасаудың оңтайлы жолы болып табылады. Бұндағы негізгі мақсат ағылшын тілінің фонетикалық ерекшеліктеріне оқушылардың назарын аудару. Кейбір дыбыстардың қазақ тіліндегі дыбыстармен ұқсастығына көңіл аудару айтылым дағдысының негізі мықты қалануына өз септігін тигізеді сөзсіз. Фонетикалық ойындар, Бастауыш сыныпта ағылшын тілінен қарапайым сөйлемдер құру, сұрақ қою, қойылған сұрақтарды түсініп сұрақтарға жауап беру Қарапайым сөйлем құрау тапсырмасын бермес бұрын, тақырып бойынша сөздерді таныстырып, олардың оқушы санасында заттар немесе басқа да құбылыстардың атауларына ұқсастығына оқушылардың назарын аударып отыру сол сөзді терең түсініп, оңай есте сақтау әдісі бола алады. Оқылым дағдысы 2-сыныптарда сөздерді оқу, қарапайым қысқа сөйлемдер құру, сұрақтар қою және рөлдік ойындар арқылы іске асырылады. Сонымен қатар, шағын жоба жасау және де CLIL(Content Language Integrated Learning) тапсырмаларын орындайды. CLIL әдісі бойынша ағылшын тілінде жүргізу метапәндік байланыстарды қамтамасыз етеді және жаңа білім беру стандарты принциптерін дамытуда практикалық нәтижелерге жетуге мүмкіндік береді, атап айтсақ, мәдени хабардарлығын, интернационализациялау, тілдік құзыретін дамытады, тек оқуға ғана даярлығын емес, сонымен қатар жаңа білімін өмірде қолдана білуге және сәйкесінше өмірлік дәлелдемесін көтеруге, табысқа мақсатталған, сайып келгенде, басты мақсатқа қол жеткізуге – болашақ түлектердің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруға, олардың ұтқырлығы мен тез өзгертін өмірлік жағдайларға бейімделу қабілетін арттыруға әкеледі. [2, 63-79б.]

3-сыныптардағы ағылшын тілі сабақтарында оқушылардың тыңдау, оқу, жазу, сөйлеу дағдыларын дамыту жүзеге асып отырады. Дегенмен де оқушылардың тыңдап түсінуіне, сөйлеуіне көбірек назар аударылады, өйткені бұл жаста балалардың көбі есту, көру арқылы есте сақтайды. Айтылған сөздерді суреттермен байланыстырып, реттілігін анықтауға берілген практикалық тапсырмалар ұсынылады. Осылайша сөздердің оқушының санасында бейнесі қалыптасып, есте сақталынады. Активті сөздік қоры бола бастайды.

4-сыныптарда ағылшын тілін үйрету барысында көбінесе әндерді, рөлдік ойындарды жиі қолдану — тілдік қарым-қатынас құралы ретінде жаңа сөздер мен сөз тіркестерінен құрап

үйренуге, оқушының сөздік қорының көбеюіне ықпал етеді. Ән, өлең тыңдау кезінде таныс лексика оқушы есінде тез жатталады. Шет тілінде ән айтып үйрену барысында оқушы дыбыстарды дұрыс атап үйренеді, сөйлемге дұрыс екпін қояды. Әнмен жұмыс барысында, рөлдерге бөліп оқығанда оқушының көңіл күйі көтеріліп, тілге деген қызығушылығы арта түседі.

Оқушылардың жас ерекшеліктерін есепке ала отырып жоба әдісін ағылшын тілі пәні сабақтарында қолдану арқылы айтылым, тыңдалым, жазылым және оқылым дағдыларын бірден дамытуға қолайлы. Жоба тақырыбын анықтау оқушылардың өз қызығушылығына орай педагогтің көмегімен тақырып таңдайды, жоспар құрады, зерттейді, ата-анасының немесе мұғалімнің көмегімен әдебиет оқып, талдайды, жоспар арқылы жобаны жүзеге асырады. Бастауыш мектеп қабырғасынан бастап ғылыми жұмыспен шұғылданып, зерттей білуге үйренеді. Сонымен қатар, оқушыда шыдамдылық, жүйелі жұмыс дағдысы пайда болып, өзіндік іздену дағдысы қалыптаса бастайды. Ағылшын тілінде теориялық алған білімді бала практикалық жүзінде өмірде қолдануға үйренеді.

Жаңа сөздерді қайталау кезінде оқушының сөздерді дұрыс айтуына, қолдануына көбірек көңіл бөлуіміз керек. Егер өткен тақырыптар бойынша меңгерілген жаңа сөздер мезгіл-мезгіл қайталатып отырса, жадыда ұзақ мезгіл сақталынады. Себебі, осындай қайталау кезінде қателіктерді елемеу оқушының шатасуына әкелуі мүмкін. Алынған ақпарат барған сайын дәл және толық болғанша, қайталау процессі еске түсіруді жақсартады. Алайда, егер естеліктер толық емес немесе дұрыс болмаса (оқығаны қалпына келтіру әрекеттері кезінде туындаған кедергі салдарынан), біздің есімізде бастапқыда болған нәрсе болмауы мүмкін. [3, 42 б.]

Жаңартылған бағдарлама мәнмәтіні ағылшын тілі сабақтарының басым бөлігі тек ағылшын тілінде, яғни ешқандай аудармасыз мұғалімнің айтқан сөзін түсінуге дағдыландыруға негізделініп отыр. Бұл Г. Пальмер негізін қалап кеткен Тура әдістің негізгі ерекшелігі мынадай:

- 1) Шет тілін оқытудың негізгі бағыты – тәжірибелік, яғни, бірінші орынға ағылшын тілінде сөйлеу қойылуы;
- 2) Тілді үйрету ісінде аударманың өте аз мөлшерде, керісінше, ауызша – жазбаша жаттығулардың көп қолдануы;
- 3) грамматиканы оқытуда индуктивтік әдістің қолдануы (грамматикалық әдісте грамматикалық ереже бірінші беріліп, жаттығулар орындалады, ал бұл әдісте әуелі жаттығулар оындалып, содан кейін грамматикалық тұжырым жасалады).
- 4) Айтуды үйренуге үлкен көңіл бөлінеді.
- 5) Мәтіндердің мазмұнына, әсіресе, тақырыпқа байланысты мәтіндер құрасытыруға назар аударылады.

Бұл әдістің тура әдіс деп аталуының себебі – шет тілін оқытуда, шет тілімен меңгерілетін түсініктің арасындағы байланыстың тура болып, өзге тілде басымдық берілмеуінде. [4, 483.]

Бастауыш мектеп оқушыларының ағылшын тілі сабақтарында функционалдық сауаттылығын қалыптастыру қазіргі таңда оқыту жүйесіне қойылып отырған әлеуметтік сұраныс талаптарымен сай келуде. Оқушының функционалдық сауаттылығын қалыптастыру біртұтас әдістемелік жүйенің жасалуын талап етеді. Ол білім берудің мақсатынан бастап оқытудың түпкі нәтижесіне дейінгі аралықтағы компоненттердің бірлігі арқылы жүзеге асады. Сондықтан мақсатқа қол жеткізудің басты құралы саналатын білім мазмұны оқушының функционалдық сауаттылығына негізделіп, сынып сайын күрделендіріліп отыру керек.

Ағылшын тілі сабақтарында бастауыш мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын қалыптастыруда қатысымдық, рөлдік ойын, дара тұлғаға бағдарланған оқыту және сұрақ-жауап әдістері арқылы жүзеге асатын жағдаяттық тапсырмалар, рөлдік ойындар, сұқбаттық тапсырмалар, құзыреттіліктерді қалыптастыратын тапсырмалар арқылы кешенді жүргізудің тиімділігі жоғары болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Burns, A. 2003 Reading practices: From outside to inside the classroom. TESOL Journal 12 (3), 18-23
2. Баддели, А., Эйзенк, М. В., & Андерсон, М.С. (2010). Жад. Альянс
3. Harmer J. How to teach English. An introduction to the practice of English language teaching /J. Harmer// Edinburg: Gate Longman.-2000.-P.198.
4. Dorn L. J., and C. Soffos 2005. Teaching for deep comprehension: A reading workshop approach. Portland, ME: Stenhouse

УДК 371.225

<https://doi.org/10.53355/p4200-5103-0121-v>

БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМІНІҢ БАСҚАРУШЫЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Чинарбаева К. Т., I курс магистранты

Ғылыми жетекші: Капенова А. А., қауымдастырылған профессор (доцент), п.ғ.к.,
I. Жансүгіров атындағы Жетісу Университеті, Талдықорған қаласы

E-mail: kamshat_191094@mail.ru

Қазіргі таңда бұл тақырып қоғамның өзекті мәселелерінің біріне арналған, өйткені қарқынды дамып келе жатқан әлем педагогикалық кадрларды даярлауға сапалы жаңа талаптар қойып отыр. Маманнан жоғары кәсібилік пен құзыреттілік, ұтқырлық, кәсіби бейімделу қабілеті, өзін-өзі үнемі жетілдіріп отыру талап етіледі. Қазақстандық педагогикалық білім беруді реформалаудың мақсаты оның тиімді және қарқынды жұмыс істеу механизмін құру болып табылады. Бұл мақалада болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің басқарушылық құзіреттілігі сипатталып, негізгі қызметі жайлы айтылады. Бастауыш сынып мұғалімінің басқарушылық құзыреттілік деңгейлері көрсетіліп, осы ұғымның анықтамалары сараланып, мазмұны ашылады. Мұғалімнің кәсіби құзіреттілігінің компоненттеріне тоқталады. Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін кәсіби құзіреттілікке баули отырып қазіргі таңдағы маңызға ие болып тұрған басқарушылық құзіреттілігінің қалыптастыру жолдары сөз етіледі.

Тірек сөздер: құзыреттілік, мұғалімнің басқарушылық құзыреттілігі, бастауыш сынып мұғалімінің басқарушылық құзыреттілік құрылымы, мұғалімнің кәсіби маңызды қасиеттері, мұғалімнің тұлғалық қасиеттері.

Сегодня этой теме посвящена одна из самых актуальных проблем общества, так как стремительно развивающийся мир предъявляет новые качественные требования к подготовке учителей. От специалиста требуется высокий профессионализм и компетентность, мобильность, способность к профессиональной адаптации, постоянное самосовершенствование. Целью реформирования казахстанского педагогического образования является создание механизма его эффективной и интенсивной работы. В данной статье описаны управленческие компетенции будущих учителей начальных классов и описаны их основные направления деятельности. Указаны уровни управленческой компетентности учителя начальных классов, проанализированы определения этого понятия и раскрыто содержание. Акцентируется внимание на компонентах профессиональной компетентности педагога. Будут рассмотрены пути формирования актуальных сегодня управленческих компетенций, привлекающих к профессиональной компетентности будущих учителей начальных классов.

Ключевые слова: компетентность, управленческая компетентность учителя, структура управленческой компетентности учителя начальных классов, важные профессиональные качества учителя, личностные качества учителя.

Today, one of the most urgent problems of society is devoted to this topic, as the rapidly developing world makes new qualitative requirements for teacher training. A specialist is required to have high professionalism and competence, mobility, the ability to adapt professionally, and continuous self-improvement. The goal of reforming Kazakhstani teacher education is to create a mechanism for its effective and intensive work. This article describes the managerial competencies of future primary school teachers and describes their main areas of activity. The levels of managerial competence of a primary school teacher are indicated, the definitions of this concept are analyzed and the content is disclosed. The attention is focused on the components of the teacher's professional competence. The ways of forming managerial competencies that are relevant today, attracting future primary school teachers to the professional competence, will be considered.

Key words: competence, managerial competence of a teacher, structure of managerial competence of a primary school teacher, important professional qualities of a teacher, personal qualities of a teacher.

Мектеп – келешекте ел мен жер басқарар, халқының мерейін өсіріп, мәртебесін биіктетер қасиетті ұя. Осы орайда, мектептің тірегі мен жүрегі білімі мен білігі жоғары маман – мұғалім. Мұғалім ұрпақты оқыту мен тәрбиелеу барысында кәсіби құзыреттіліктерге ие болуы маңызды. Білім берудің мақсаты ретінде 2015 жылғы тұжырымдамада «... терең білім мен кәсіби дағдылар негізінде еркін бағдарлай білуге, өзін-өзі іске асыруға, өзін-өзі дамытуға және өз бетінше дұрыс, адамгершілік тұрғысынан шешім қабылдауға қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру» деп көрсетілген[1,3]. Бұл міндетті тек кәсіби білімі жетік, құзіретті, бәсекеге қабілетті ұстаздар ғана атқара алады. Мұғалім қаншалықты білімді болса, құзыреттілік аясына кең болмақ. Ресей ғалымы Н.Кузьминаның көзқарасы бойынша «Құзіреттілік – педагогтің басқа бір адамның дамуына негіз болатын білімділігі мен абыройы». Демек, бүгінгі күннің мұғалімі өзіне қажетті кәсіби құзіреттіліктерге ие болуы керек. Мұғалімнің «кәсіби құзыреттілігі» түсінігінің қазіргі қолданылып жүрген анықтамаларын талдай отырып, келесідей ортақ белгілерді бөліп көрсетуге болады:

- теориялық білімнің, тәжірибелік дағдының және басқарушылық дағдының бірлігі;
- тәжірибеде немесе ғылыми қызметте жеткілікті жоғары деңгейде әлеуметтік-педагогикалық функцияларды орындауға ықпал ететін жеке тұлғаның қасиеттері[2,17].

Мектеп мұғалімінің кәсіби құзіреттілігін қалыптастырудың шарттары:

1. Әдістемелік құзыреттілік-оқудың әр түрлі әдістерімен қарулануы, дидактикалық әдістерді білуі, оларды оқу барысында білім мен дағдыны меңгерту барысында қолдана білуі;
2. Зерттеушілік құзыреттілік – оқыту мен тәрбиелеудің заңдылықтары, құрылымы туралы жаңа білімді жасау үшін педагогикалық құбылысты, актілерді оқып үйренудің ғылыми әдістерімен қарулану;
3. Басқарушылық құзыреттілік – өз қызметі мен оқушы қызметін басқару тәсілімен, әдісімен қарулану;
4. Ақпараттық құзыреттілік–қазіргі ақпараттық технологиямен қарулану, қажеттісін пайдалану;
5. Коммуникативтік құзыреттілік – өзінің кәсібилігін үздіксіз жетілдіру, жеке және қоғамдық өмірді дамыту[3,45].

Осы құзыреттіліктер ішіндегі басқарушылық құзыреттілік – болашақ бастауыш мұғалімдерінің бойында қалыптасуы үшін көптеген іскерлік пен дағдыны, білім мен білікті меңгеру қажет. Оқушының өмірдегі маңызды білім саласының бөлігі – бастауыш білімді құрайды. Дәл осы бастауыш мектепте білімнің негізі қалана бастайды. Басқарушылық құзыреттілігі мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл оның қызметінің барлық құрамдас бөліктеріне (мақсаттарына, принциптеріне, технологияларына және т.б.) сәйкес оқушыларды тиімді басқаруды ұйымдастыру үшін қажетті ішкі ресурстарының жүйесі[4,78].

Басқарушылық құзыреттілігі, өз кезегінде, білім беруді басқару саласындағы теориялық және практикалық компоненттердің жиынтығы, атап айтқанда:

- заманауи педагогикалық технологияларды, оның ішінде басқарушылық технологияларды білу және қолдана білу;
- жоғары кәсіби деңгейде оқу пәндерін оқыту әдістемесін меңгеру;
- өзінің кәсіби іс-әрекетін, білім алушылардың іс-әрекетін жоспарлау, модельдеу, болжау және басқару қабілеті;
- оқу процесінде басқару функцияларын жүзеге асыру мүмкіндігі.

Бұл дағдылар мен білік мұғалімнің қызметінің кәсіби құзыреттілігін арттыруға мүмкіндік береді. Сондықтан мұғалім басқарушылық құзыреттілігін дамыту жұмыстарын жетілдіру қажет[5,56].

Болашақ бастауыш сынып мұғалімінің басқарушылық құзыреттілігінің құрылымдық құрамдас бөліктері ашылды: функционалдық және тұлғалық. Функционалдық басқару құзыреті бастауыш сынып мұғалімі басқару функцияларын жүзеге асыру процесінде көрсететін нақты дағдыларды қамтиды. Басқару дағдылары мұғалімнің атқаратын басқарушылық функцияларына қарай ажыратылады: аналитикалық, мақсатты, болжамдық, ұйымдастырушылық және реттеушілік.

Болашақ бастауыш сынып мұғалімінің тұлғалық басқарушылық құзыреттілігі жеке тұлғаның негізгі қасиеттері және оның табысты кәсіби қызметінің маңызды факторы болып табылатын басқарушылық қасиеттерінен тұрады: элеуметтік интеллект, коммуникативті дағдылар, ұйымдастырушылық қабілеттер, ерік-жігер, субъективті бақылау деңгейі, жеке тұлғаның кәсіби бағдары.

Болашақ бастауыш сынып мұғалімі басқарушылық құзыреттілігін қалыптастыру барысында білу керек:

- басқарушылық құзыреттілік педагог-менеджердің кәсіби қызметінің тиімділігін анықтау мәселесінде тірекке айналуы тиіс;
- басқару технологияларын жетік меңгеру және білім менеджментін білу қажет;
- мұғалім-менеджер ғана оқушылардың оқуы мен жалпы дамуының оң үрдісін қамтамасыз ете алады;
- мұғалімнің оқу-тәрбие процесін басқару технологияларын әзірлеуімен қатар білім беру ұйымын басқарудың жалпы жүйесінде өзгерістер хабардар болуы қажет;
- Оқушылардың білімін, іскерлігін және дағдысын анықтау, бақылау және бағалау[7,39].

Қорыта келе, болашақ мұғалімдердің теориялық және тәжірибелік кәсіби дайындығы барысында басқарушылық құзыреттілікті дамыту мәселесін зерттеу ерекше назар аударуды қажет етеді.

Біріншіден, басқарушылық құзыреттілік педагог-менеджердің кәсіби қызметінің тиімділігін анықтаудың құрамдас бөлігі болып табылады;

Екіншіден, мұғалімнің өзінің кәсіби іс-әрекетінің мақсаты мен міндетін анықтап, жаңартып отырады;

Үшіншіден, басқарушылық қызмет оқу процесінің барлық субъектілерінің мәселелерін есепке алуға мүмкіндік береді.

Төртіншіден, менеджмент – білім беру ұйымын басқарудың жалпы жүйесінде жоспарлауға, болжауға, шешімдер қабылдауға және басқару қызметін көрсетуге мүмкіндік беретін корпоративтік құбылыс.

Бастауыш мұғалімнің басқарушылық құзыреттілікке ие болуы білімнің жоғарғы деңгейін қамтамасыз етуге, болжамды және диагностикалық мақсатқа жоспарланған мерзімде және алдын ала белгіленген ресурстық шығындармен қол жеткізуге мүмкіндік береді. Мақсатты білім беру – тұлға дамуын жүзеге асыратын мәселе. Ал осы жаңа білім беру - жеке тұлғаның жан-жақты дамуына әкелетін бірден-бір жол. Оқушының білім сапасына, олардың білімді игеруге деген қызығушылығы мен ынтасын ояту, оқушының білім алу барысындағы қызметін дұрыс ұйымдастыра басқару – әрбір басқарушылық құзыреттілікке ие бастауыш сынып мұғалімінің міндеті.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасы 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы. Егемен Қазақстан, 2010.
2. Галеева Н.Л. Бас мұғалім мен мұғалім оқу үдерісінің сапасын басқару субъектілері ретінде. [Электрондық ресурс]
3. Қоджаспирова Г.М. Педагогика. – М.: Юрайт, 2015. – 719 б.
4. Абдуллина, О.А. Студенттердің педагогикалық тәжірибесі: пед. студенттеріне арналған оқу құралы. ин-тов / О.А.Абдуллина. - 2-бас., қайта қаралған. және қосымша - М.: Білім, 1989. - 175 б.
5. Адольф, В.А. Қазіргі мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі / В.А.Адольф. - Красноярск: РИО ҚМПУ, 1997. - 310 б.
6. Конаржевский Ю. А. Менеджмент и внутришкольное управление. – М.: Владос, -354 с.
7. Кенжебеков Б.Т. Университет студенттерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың теориясы мен практикасы. (монография). – Астана, 2001. – 275 б.

ӘОЖ 37.012

<https://doi.org/10.53355/w9914-4598-8417-f>

БІЛІМгерлерді оқытудағы халықтық тәлім-тәрбиенің алатын орны

Шакарим Н.Ш., п.ғ.к., оқытушы- дәріскері, **Бокенова Г.Ж.,** оқытушы
П.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті. 2 №22 орта мектебі, Талдықорған қ.

«Ел болам десең, бесігіңді түзе»

М.О.Әуезов

Ұсынылған мақалада болашақ ұрпақты тәрбиелеуде ұлттық мектептеріміздің, колледждеріміздің, университеттеріміздің күн тәртібінде тұрған көкейкесті проблемаларды қозғауы мен құнды. Зерттеулер мен ой-толғандарда халқымыздың кәусар қайнары – салт-дәстүріміз, әдет-ғұрыптарымыз, ауыз әдебітіміз, имандылықпен адамгершілік қасиеттеріміз дәріптеліп, сол құндылықтарды жас мамандар бойына сіңіру жолдары қарастырылады.

Тірек-сөздер: білім тәрбие, мәдениет, отбасы, отан, еңбек, білім, жер, президент, рухани құндылық, адамгершілік, қасиет, эстетикалық, этикалық, философиялы, ұлттық рух, патриотизм.

Предлагаемая статья затрагивает актуальные проблемы, стоящие на повестке дня наших национальных школ, колледжей, университетов в воспитании будущих поколений. В исследованиях и размышлениях рассматриваются традиции, обычаи, устная литература, нравственные качества нашего народа и пути привития этих ценностей молодым специалистам.

Ключевые слова: образование воспитание, культура, семья, Родина, труд, образование, земля, президент, духовные ценности, нравственность, добродетель, эстетические, этические, философские, национальный дух, патриотизм.

The presented article is valuable and touches on topical issues of education of future generations, which are on the agenda of our domestic schools, colleges and universities. Research and reflection promote the origins of our people-our traditions, customs, oral traditions, morality and consider ways to instill these values to young professionals.

Key words: education, culture, family, Homeland, labor, education, land, president, spiritual value, morality, virtue, aesthetic, ethical, philosophical, national spirit, patriotism.

«Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие берілуі керек. Тәрбиесіз білімді адам – адамзаттың қас жауы», - деп ғұлама ғалым Әл-Фараби айтқандай, білім мен тәрбие – егіз, екеуі қатар жүруі керек.

Білім бере тәрбиелеу құрылымын дамыту әртүрлі бағыттарда: адам, отбасы, Отан, еңбек, білім, мәдениет, жер, шығармашылық сияқты жалпы адамдық құндылықтарға орай іске асырылады.

«Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасында» «...білім берудің тиімді жұмыс істейтін Қазақстандық жүйесі қалыптасып, қазіргі әлемде Қазақстанның лайықты орын алынуына мүмкіндік беретін оқыту мен кадрларды даярлаудың сапалық білім деңгейіне қол жеткізетін болады» деп атап көрсетілген. Яғни «жаңа» қоғамға «жаңа» сапалы адам керек. Мұндай адамды қалыптастыру – қазіргі заманғы білім беру жүйесінің алдында тұрған басты міндет. Әрбір жеке тұлғаның, бүкіл халықтың, бүкіл қоғамның тағдыры оқытушы еңбегінің нәтижесіне тікелей байланысты. Оқытушы өз қызметін шығармашылық бағытта ұйымдастыра білуі үшін ең алдымен өз қызметінің мәнін түсіне алуы – басты шарт.

Оқытушы қызметінің негізгі мәні – оқушыны оқыту, тәрбиелеу, дамыту ғана емес, өз үрдістерді басқаруды шығармашылықпен ұйымдастыра білу. Президенттің 2005 жылы 18 ақпандағы Қазақстан халқына Жолдауындағы: ХХІ ғасырда білімін дамыта алмаған елдің тығырыққа тірелері анық» деген сөзі әрбір оқытушыны ойлантуы тиіс. Өйткені мұғалім еңбегінің бүгінгі нәтижесі қандай болса, елдің, қоғамның ертеңі, болашағы сондай болмақ.

Қазіргі кезде білім алушылардың санасында адамзаттық, рухани құндылықтар мен жоғары адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру, олардың даралық ерекшеліктерін танып, дұрыс бағытта дамыту, қоғам өмірін демократияландыру барысында жаңа азаматты қазақтың ұлттық мәдениеті арқылы қалыптастыру мәселесінің көкейкестілігі күннен-күнге артып отыр.

Шындық пен халық өмірінің болмысын, табиғат сұлулығын, оның құбылыстарын айшықты образдар арқылы суреттейтін және сол арқылы оқушылардың әсемдікті, тарихи-әлеуметтік құбылыстарды, туған халқының өткені мен бүгінгі дүниетанымдық белгілерін танып білуіне, сонымен бірге өткен ұрпақ қалдырған рухани - мәдениетін игеруге ықпал ететін көркемдік білім мен тәрбие құралы – қазақ мәдениетінің құндылықтары ұлт мәдениетінің құндылықтарын игеру барысындағы көркемдік іс - әрекеттердің айқындалуы, сол іс - әрекеттер арқылы шығармашылық ойдың кеңеюі, әдеби шығармаларды қабылдау барысында әсерлену сезімінің оянуы, көркемдік танымның, талғамның қалыптасуы адамның жастық шағынан бастап, оның жас кезеңдеріне сәйкес мақсатты түрде жүргізіп отыратын педагогикалық үрдістегі үзіліссіз көркемдік білім берудің жүйесі арқылы жүзеге асырылады.

«Өнер алды – қызыл тіл» деп ойлы да саналы сөзді сап алтынға бағалаған ата – бабаларымыз, тіл өнерін – халықтың сәбилік шағынан жер қойнына кіргенге дейінгі адам өмірінің айнасы, халықтың мәдениеті мен ақыл – ойының алтын қоймасы санаған. Қазақтың тарихи құндылықтарын құрайтын: ертегі, аңыз - әңгімелерінде, айтыс өнерінде, терме – толғауларында, бесік жырларында, мақал – мәтелдерінде, ел тағдыры, келер ұрпақ қамы, бостандық, адамгершілік, ар - ождан мәселелері жан – жақта сөз болып, сол арқылы көпшілікке, жастарды имандылық, өнегелі – эстетикалық тәлім – тәрбиеге баулу көзделген.

Ақын – жыраулар туындыларындағы қазақтың дүниетанымдық ақыл – ой өрісінің, философиялық пікірлерінің тереңдігі туралы ақын Ә.Тәжібаев былай дейді: «Асан Қайғы, Қазтуған, Шалкиіз, Бұхаралар айтқан толғаулардан бізге жеткен терең ойлардың толқынында жүзгендей сезінеміз. Кейде жақыннан, кейде ишаратпен алысқа меңзеулер, әлде қайда біз біле бермейтін арнаулы сөздерден жаралады да, өмір, тарих, қоғам, адам жөнінде ғажайып топшылаулар, толғау – түюлер айтады». «Ақылдың көзі – аталы сөз» деп асыл сөзбен ұтымды да ақылды ойдың қоғамындағы тәрбиелік мәніне ертеден ерекше назар аударған бабаларымыз сол асыл сөзді ұрпағының ақыл – ойын, адамгершілік – имандылық қасиеттерін тәрбиелеудің, эстетикалық талғамын дамытудың құралы етіп келген. Ақыл – ой, ұзақ жылдар қоршаған орта болмысын қабылдау тәжірибесінен, көру, білу, жүрекпен сезіну арқылы алған әсерді үнемі ой

елегінен өткізіп, сарапқа сала отыру және ол түйінді өмір – тіршілікке қолдану мәселесі қазақ тәлім – тәрбиесінің бірден – бір басты мақсаты болғаны сөзсіз. «Білімдіден шыққан сөз – талаптыға болсын кез» деген тілек осыған сай айтылса керек.

Ақыл – ойдың қадір – қасиетін бағалай білген, көпті көрген қариялар, данышпан ақсақалдар, ұрпақ тәрбиесінде сол қасиетті дарытуға ұмтылған. «Алтын шірімейді, ақыл арымайды», «Ақыл азбайды, білім тозбайды», «Ақыл – дария, алсаң да таусылмас», «Ақылды адам батпан – ақ, ақылсыз адам сасқалақ», т.с.с. ақыл – ойдың адам өміріндегі мәніне байланысты мақал – мәтелдер мен қанатты сөздер жеткілікті. Кемеңгер ұлы адамдар қалдырған әдеби, философиялық, этикалық мұралардан Қазақстан жерін мекендеген ертедегі халықтар мен қазақ халқының ұрпақ тәрбиесіндегі ақыл – ой тәрбиесінің маңызды орында болғанын танып білеміз. Мысалы, Ж.Баласағұнның «Құтты білік» еңбегінде:

Ақыл қайда болса, ұлылық толады;

Білім кімде болса, сол білікті болады;

Ақылды болса, пайдасын ер көп көрер.

«Тобықтай түйін тоқсан ауыз толғамды шешеді» деген толғауы осыған дәлел.

Бұл мәндегі, ақыл – ой тәлімі туралы толғаулар Асан Қайғы, Бұхар, Махамбет, Базар, Майлықожа, Дулат еңбектерінің мазмұнында тұнып тұр. Бүгінгі күні мақаламен айтылып жүрген Майлықожаның «Жақсы адам қартайса» атты толғауының негізгі мазмұны ақыл – ой мен адамгершілік – имандылық қасиетке тәрбиелеуге бағытталған.

Адамгершілік – имандылық тәлімі – қазақ отбасындағы тәрбиелік қағидалардың бірі. «Үлкенге құрмет, кішіге ізет» деген қағидадан бастау алатын адамгершілік тәрбиенің мазмұн – мәні – жас ұрпақты қоғамдық, әлеуметтік қатынастарға дайындау және енгізу. Ұрпағын адамгершілікке, имандылыққа, ізгілікке баулу мәселесі халық педагогикасының асыл арнасы мақал – мәтелдерге айтылған: «Жауға жаныңды берсең де, жолдасыңды берме», «Алдыңа келсе, атаңның құнын кеш», «Ашу – дұшпан, ақыл дос; ақылыңа ақыл қос», т.с.с. асыл сөздерде көрініс береді. Терең ойды топшылап өткен Асан Қайғы жастарды туған жер, өскен ел, ағайын – жұрт қадірін бағалауға, халық қамын ойлауды адамгершіліктің үлкен парызы екенін түсінуге шақырады. Ол: «Атаңның ғана баласы болма, адамзаттың баласы, ұрпағы бол, көпке қызмет ет, халық қамын ойлар азамат бол» деген ұлағаттықты насихаттайды.

Адамгершілік тәлімі туралы Абайдай аса шыншылдықпен толық қамтып әдеби бейнелеген ғұламаны табу қиын. Ақыл – ой, адамгершілік, еңбек, тән тәрбиесі, эстетикалық талғам, отбасының тәрбие мәселелері, ерік пен жігерлі мінезді, зиялылық, халықтық мұратқа сай сезімдерді қалыптастыру – Абай поэзиясы мен қарасөздеріндегі тәлімдік идеялардың басты өзегі. Абайдың тұжырымдауынша, баланы жастайынан көркемдікке баулуды үлкендер неғұрлым ертерек ойластыруы қажет, өйткені бесіктегі нәрестенің өзі ананың әлдіі, құлағына жеткен ән – күйдің әуезді үні арқылы әсемдіктен хабардар болып жатады. Абайдың:

Туғанда дүние есігін ашады өлең,

Өлеңмен жер қойнына кірер денең.

Өмірдегі қызығың бәрі өлеңмен,

Ойласаңшы бос қақпай елең – селең деген өлең жолдары - өнердің адам өміріндегі қасиеті мен тәлімдік мәнін түсінуге шақыру. Келер ұрпақты шыдамдылыққа, төзімділікке, қажырлылыққа тәрбиелеуде шешендер мен ақындардың ел ағасы болған адамдарға арнаған толғаулардың тәлімдік маңызы зор.

Ер азаматтың ерлігін, елін сүюшілік сияқты адамгершілік ұлы қасиеттерін қастерлеу, халыққа мағлұм ету, сол арқылы оның өнегелі істерін ел – жұртқа, ағайын – туысқа, арттағы жас ұрпаққа үлгі - өнеге етіп ұсыну – қазақ тәлімінің маңызды бір көрінісі. Бұл алдымен халықтың «Елі үшін туып, елі үшін өлген ердің» ерлігін дәріптеуін білдірсе, екіншіден, жастарға, келешек ұрпаққа оның ерлік ісін үлгі - өнеге етіп ұсыну, сол арқылы «Ат тұяғын тай басар», «Елдің қамын ер жоқтар» деп тағы да халық қамын жейтін «Елі үшін еңіреген ер» тәрбиелеуді армандаған халық «Қобыланды батыр», «Алпамыс батыр», «Қамбар батыр», «Ер Тарғын» сияқты көптеген батырлық дастандарын дүниеге әкелді. Халық мақал

– мәтелдерінде де осы идея өзекті орын алады. Мысалы: «Батыр туса – елдің ырысы, жауын жауса - жердің ырысы», «Болат қайнауда шынығады, батыр майданда шынығады», «Елін сүйген ер болар», «Ерлік білекте емес, жүректе» деген мақал – мәтелдер, халық үшін күресетін, ел қамын жеген, елінің ар намысын қорғай білген Бөгенбай, Қабанбай, Наурызбай, Баян, Махамбет, Бауыржан, т.б. батырлардай ұлтжанды азаматты тәрбиелеу мұқтаждығын дәріптейді. Адамдар арасындағы ыстық қатынасты, махаббатты, сүйіспеншілікті жырлаған лирикалық – махаббат дастандарында кейіпкерлердің сымбат сұлулығын, мінез – құлқын, рухани тазалығын, табиғат пен адамдарды қоршаған орта әсемдігін суреттеген әсем сөздермен жастардың сұлулық, әсемдік туралы түсініктерін эстетикалық тұрғыда қалыптастырып, тәрбиелеуді көздейді.

Қазақ халқының рухани – эстетикалық мәдениеті ертеректе қазақ даласында болған М.Поло, Генрих, Клапорт, Паллас, Вамбери, Вульсон, Янушкевич, Радлов, т.б. сияқты шетелдіктерді де таңдандырып келгенін ғалым С.Қалиев «Еуропа ғалымдары қазақ халқының мәдениеті туралы» кітабында деректі материалдар негізінде көрсеткен. Солардың бірі дат ғалымы Э.С.Вульфсон: «...тап қазақтардай бүкіл өмірінде әнді қастерлеп өтетін халықты табудың өзі неғайбыл...» десе, орыс ғалымы В.Радлов: «ойды бейнелеп беруі, ашық, айқын, өткір айта білуі жағынан қырғыздарды (қазақтарды) Батыс Азияның француздары деуге болады... Қырғыздар (қазақтар) нақтылы сөйлеуді бар өнердің алды деп біледі. Сондықтан олардың поэзиясы дамудың жоғары сатысына жеткен...» деп ағынан жарылады.

Халықтың педагогиканы зерттеуші ғалым – педагог С.Қалиев ұрпақ тәрбиесіндегі «...ежелден қалыптасқан халқымыздың жақсы дәстүрлері мен тағылымдарын, парасаттылығы мен көрегендігін, мәдениет тарихын, ойшылдары мен ағартушыларының қалдырған рухани мұраларын оқып үйренбей тұрып, келер ұрпаққа дұрыс тәлім – тәрбие беру мүмкін емес» деп тұжырымдайды. Сонымен бірге, ғалымдарымыз (Қ.Жарықбаев , С.Қалиев, Ә.Табылдиев, С.Ұзақбаева, Қ.Бөлеев, т.б.), қазақтың халық педагогикасының асыл арнасы: салт – сана , әдет – ғұрып, ұлттық өнер мен ауыз әдебиеті үлгілерінен тағлым айты, мұра қалдырып кеткен орта ғасыр ғұламалары Әл – Фараби, А.Иассауи, Ю.Баласағұн, М.Қашқари, А.Иүгнеки, Қ.Жалайыри, 16 - 19 ғғ. өмір сүрген ақын – жазушылардың, сондай – ақ 19 - ғасырдың екінші жартысында өмір сүрген қазақтың демократ – ағартушылары Ш.Уалихановтың, Ы.Алтынсариннің, А.Құнанбаевтың педагогикалық ой - пікірлерін оқып үйрену, жинақтаған ілімді заман талабына сай екшей отырып, қазіргі студент жастарға ұлттық тәрбие беруде мақсатты пайдалану әрбір ұстазға міндет екенін айтады. Өйткені ол мұралар мен ой – пікірлерден, тәжірибелерден халқымыздың мыңдаған жылдар бойы жинақтаған ұрпақ тәрбиелеудегі данышпандығын, мұраттарын көреміз және танып білеміз.

Колледждегі қоғамдық пәндердің, студенттерге көркемдік білім негіздері арқылы оқушыларды ұлттық рухани мәдениет құндылықтарымен қуаныштарын, оларды имандылық – адамгершілік, эстетикалық тәрбиеге баулитын «тұғырлы» сатысы деп білуіміз керек. Сондықтан қоғамдық пәндердің мәндік, мазмұндық ерекшеліктеріне қарай студенттерге, туған халқының рухани, мәдени құндылықтарын игертуге мүмкіндік беретін сабақтар тақырыбын, мазмұнын дайындау әрбір мұғалімнің педагогикалық, шығармашылық міндетіне айналуы шарт деп санаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Жарықбаев Қ. Қалиев С. Қазақ білім тәрбиесі . Алматы: «Санат» 1995ж.
2. Табылдиев Ә. Қазақ этнопедагогикасы Алматы: «Санат» 2001ж.
3. Қалиев С. «XV- XIX ғғ. ақын жыраулар поэзиясындағы педагогикалық ой – пікірлер». – Алматы: Рауан , 1990.
4. «Қазақ халқының тәлім – тәрбие тарихынан». Оқу құралы / Құрастырған Жарықбаев Қ., Қалиев С.- А.: Кітап, 1992.
5. «Қазақтың тәлімдік ой – пікірлер антологиясы» . 1-2том./Құрастырған Жарықбаев Қ., Қалиев С.- А.: Рауан ,1994,1998.

6. Қалиев С. «Европа ғалымдары қазақ халқының мәдениеті туралы».- А.: Рауан, 1992.
7. Ғабдуллин М. «Қазақ халқының ауыз әдебиеті». – Алматы: Мектеп, 1976.
8. Ұзақбаева С. «Тамыры терең тәрбие»- Алматы, 1995.
9. Аманова Ғ. «Халықтық педагогика-даналық мектебі»-Алматы, 2012.

ӘОЖ 37.014

<https://doi.org/10.53355/r7409-0365-3884-x>

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЫН ЖАҢАРТЫЛҒАН МАЗМҰНДАҒЫ ОҚУЛЫҚТАР НЕГІЗІНДЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Шакирова Ж.Д., «Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі» мамандығының 4-курс студенті
Оспанбекова М.Н., PhD, Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институтының доценті

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты, Арқалық қ.

E-mail: Meirgul1976@mail.ru, zhazira.shakirova@mail.ru

Мақалада Қазақстан Республикасының білім беру саласын дамытуға арналған мемлекеттік нормативтік-құқықтық құжаттар негізге алынып, қарастырылып отырған мәселелерге бойынша жазылған ғылыми еңбектерге талдау жасалған. Оқушылардың ұлттық құндылық бағдарын жаңартылған мазмұндағы оқулықтар негізінде қалыптастыру мәселесі қарастырылған.

Тірек сөздер: Дүниетану, ұлттық құндылық, бастауыш сынып, жаңартылған білім беру бағдарламасы.

В статье проанализированы научные работы по рассматриваемым вопросам на основе государственного регулирования развития образования в Республике Казахстан. Рассмотрен вопрос формирования национальных ценностей учащихся на основе обновленных учебников.

Ключевые слова: познание мира, национальные ценности, начальная школа, обновленная образовательная программа.

The article analyzes scientific works on the issues under consideration on the basis of state regulation of the development of education in the Republic of Kazakhstan. The issue of formation of national values of students on the basis of updated textbooks is considered.

Key words: knowledge of the world, national values, primary school, updated educational program.

Еліміздегі әлеуметтік-экономикалық мәселелер білім беру мәні мен оның түпкі нәтижесін қайта қарауды қажет етуде. Қазіргі таңда білімділік, шығармашылық ізденіске қабілеттілік сынды тұлғалық сапалары қалыптасқан жеке тұлға тәрбиелеп қалыптастыру еліміздегі саясаттың, мәдени дамудың түпкі негізіне айналып отырған уақыттағы қажеттіліктен туындап отырғаны бәрімізге аян.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында: «Халықтың ғасырлар бойы жинақтап, іріктеп алған озық тәжірибесі мен ізгі қасиеттерін жас ұрпақтың бойына сіңіріп, баланың қоршаған ортадағы қарым – қатынасын, дүниетанымын, өмірге деген көзқарасын және соған сай мінез-құлқын қалыптастыру керек», - деген. Осы айтылған Тұжырымдамада: «...Тәрбиенің негізгі мақсаты – дені сау, ұлттық сана-сезімі оянған, рухани ойлау дәрежесі биік, мәдениетті, парасаты, ар-ожданы бар, еңбекқор, іскер, бойында басқада игі қасиеттер қалыптасқан адамды тәрбиелеу» делінген [1].

Қазақстан Республикасының 2020-2025 жылдарға арналған білім беруді дамытудың Мемлекеттік бағдарламасына да оқушылардың ұлттық құндылық бағдарын қалыптастыру мәселесіне басымдылық берілген. [2].

Қазақстан Республикасында орта білім мазмұнын жаңарту шеңберінде 2016 жылы әзірленген бастауыш сыныптардағы «Дүниетану» пәндері бойынша білім беру бағдарламасында: «Жеке тұлғалық қасиеттердің кең ауқымды дағдылармен бірлесе дамытылуы білім берудің «қазақстандық патриотизм мен азаматтық жауапкершілік», «құрмет», «ынтымақтастық», «еңбек пен шығармашылық», «ашықтық», «өмір бойы білім алуды» сияқты білім берудің басты құндылықтарды білім алушыларға дарыту негізі болып табылады. Бұл құндылықтарды білім алушының тәртібі мен күнделікті іс-әрекеттерін ынталандыратын тұрақты тұлғалық бағдары болуы тиіс», - деп көрсетілген [3].

Осы бағдарламада оқушылардың ұлттық құндылық бағдарын «Дүниетану» оқу пәні аясында қалыптастыруға бағытталған оқытудың мақсаты мен міндеттері: Қазақстанның және бүкіл әлемнің тарихи және қазіргі оқиғалары, олардың себептері, өзгерістері, сабақтастығы, ұқсастықтары мен айырмашылықтары туралы білім қалыптастырады; өз халқының және өзге халықтардың мәдениетін, дәстүрін сыйлай білу, ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтарды құрметтеу сезімін қалыптастырады; білім алушылардың қазіргі қазақстандық қоғамға тән ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар жүйесіне дағдыландыру – деп нақты айқындалған[3].

Бұдан шығатын қорытынды ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар жеке адамның рухани және күш-қуат мүмкіндіктерін дамытуға, адамгершілік пен салауатты өмір салтын берік негіздерін қалыптастыруға негізделеді.

Жалпы ғылымда «құндылық», «ұлттық құндылық» мәселелері ғылыми еңбектерде жан-жақты қарастырылып, талдаулар жасалған. Қ.Жарықбаевтың пайымдауынша, құндылық тұлға іс-әрекетінің барлық түрінде маңыздылығы, пайдалылығы, қажеттілігі арқылы көрініп отырады да іс-әрекетін, мақсат-мұраттарын, себеп-салдарын анықтап, олардың іске асуына ықпал етеді және жеке тұлғаны қалыптастыруға тигізетін әсері де мол болады [4].

Г.Аңламасованың «Мектеп оқушыларын адамгершілік құндылықтар негізінде әлеуметтендіру» тақырыбындағы ғылыми еңбегінде ұлттық рухани-адамгершілік құндылықтардың оқушыны әлеуметтендіруге тигізетін әсеріне жан-жақты талдау жасалған. Ғалым халқымыздың болмысына тән ізгілік, ар-ұят, имандылық, отбасы татулығы секілді өмірлік мәні бар құндылықтардың әрбір жеке адамның бойынан табылуына ерекше көңіл бөледі [5].

Ғалым Н.Мұхамединованың пайымдауынша, ұлттық құндылық белгілі бір ұлтқа тән, адам болмысындағы, қарым-қатынасындағы адами құндылықтың, ұлылықтың жетілген бейнесі [6].

Біздің пайымдауымызша, ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген, азаматтық ұстанымы бар жеке тұлғаны тәрбиелеу оқу мен оқытуда жүзеге асырылатын процестерде орын алады. Сонымен қатар жаңартылған білім беру бағдарламасы аясында әзірленген оқулықтарда оқушылардың ұлттық құндылық бағдарын дамытуға бағытталған.

Біз көтеріліп отырған мәселе негізінде жаңартылған білім беру бағдарламасы аясында әзірленген «Дүниетану» оқулығына әдістемелік тұрғыдан талдау жасай отырып, пәнді оқыудың мақсат-міндеттеріне сәйкес оқушылардың ұлттық құндылық бағдарын қалыптастыруға арналған оқу материалдары жүйелі, бірізділікпен, өзара сабақтастықпен берілгенін айқындадық.

Оқулықта оқушылардың ұлттық құндылығын бағдарын, тәрбиелік әлеуетін дамытуда «Менің туған өлкем» тақырыбындағы оқу материалдарының мазмұны табиғатқа және қоршаған ортаға деген сүйіспеншілікті, әсемдікті сезіндіруге жетелеп, еңбексүйгіштік және еңбек адамына деген құрмет сезімдерін қалыптастыруға бағытталған.

«Отбасы өмірі», «Менің отбасым» тақырыбындағы бөлімдерде отбасылық дәстүрлерді құрметтеу, отбасы мүшелерінің қамқорлық арақатынасын, үлкендерге құрмет

және кішіге қамқор болу, мейірімділік пен өзара көмекке, жалпы қабылданған мінез-құлық ережелері мен нормаларын сақтауға бағытталады. Яғни, «Отбасы – ең қымбат байлығың» ретінде нақтыланған.

Отанға және туған өлкеге деген сүйіспеншілік пен құрмет сезімдерін тәрбиелейтін оқу материалдары қазақстандық қоғам және мемлекет мүдделерімен, Қазақстанның тарихымен, мәдени, әлеуметтік-экономикалық және ғылыми-технологиялық дамуымен, елдің рухани және табиғи байлықтарымен, Қазақстанның қала және ауыл тұрғындарының әлеуметтік-мәдени өмірімен, салт-дәстүр және ауыз әдебиетімен байланыста берілген.

Мысалы оқулықтағы «Менің ататегім» тақырыбына берілген оқу материалдары жүйеленіп, оқушының жас ескенлігін ескере отырып нақты берілген. Оқулықта «Ата-ана», «ататек» ұғымдарының мәнін ашатын ақпарат беріп, туыстық қарым-қатынас туралы түсініктерін сюжетті суреттердің көмегімен жүзеге асырады. Ұлттық құндылығымыз ата-әжені, ата-анаыны құрметтеу, туыстар арасындағы сыйластыққа бағытталған тапсырмалар топтық, жұптық жұмыс түрлерімен сұхбаттасу, пікір алмасу әдістері арқылы ұсынылып отырған [7].

Бұдан шығатын қорытынды оқулық мазмұны тәжірибеге бағдарланған. Игерілген білімді өмірде қолдануға бағыттайтын оқу материалдары оқу-танымдық қызметте, оқушының берілген ақпараттарды бақылап, салыстыруға, теориялық игерген білімдерін тәжірибемен байланыста қарастыра келе, дағдылар мен икемділіктерді қалыптастыруға ден қойылған.

Оқушылардың ұлттық құндылығын бағдарын қалыптастыруда білім алушылардың материалдарды зерделеуге және пайдалануға бағытталған тапсырмалар жоғары деңгейде қамтылған. Оқулықта оқушылардың зерттеу дағдыларын дамытуда «Бақылап көр», «Зерттеу жүргізіп көр», «Талқыла, әңгімеле», танымын кеңейтуде «Сен білесің бе?» айдарларымен берілген шартты белгілері бар тапсырмалар ұсынылған. Сонымен қатар білім алушылардың тұрғылықты жері бойынша материалдарды зерделеуге және пайдалануға бағытталған тапсырмалар мазмұны іздену жұмыстарын жүргізуге негіз болады. Оқушылардың жобалау-эксперименттік жұмыстары зерттеу тапсырмаларын орындау барысында жүзеге асырылған. Демек, бұл бағытта берілген тапсырмалар оқушылардың ұлттық құндылығын бағдарына қалыптастыруға толықтай негіз бола алады.

Қорыт келе біз, оқу мазмұнын анықтайтын пәндік бағдарламалар мен оқулықтарға талдау жасау негізінде оқу мен оқытуда оқушылардың ұлттық құндылық бағдарын қалыптастыру мәселесін үйлесімділікпен, бірзділікпен жүзеге асыру бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби біліктілігі мен шеберлігі де байланысты деп ой түйдік.

Бастауыш сыныпта оқу мен оқытуда оқушылардың ұлттық құндылық бағдарын қалыптастыру сабақ құрылымының мазмұнымен айқындалады. Белгілі бір пән аясында игерілетін білімдер оқушылардың танымдық әрекетін қалыптастыра отырып, олардың бойындағы ұлттық құндылықтар қатарының артуына ықпал етеді. Ұлттық құндылық бағдар – тұлғаның оқу мен оқытуда игерген білімдерімен өмірлік тәжірибесімен бекітілген тұлғаның ішкі құрылымының маңызды бөлігі болып табылады. Оқу процесінде оқушылардың ұлттық құндылық бағдарын қалыптастыру үшін оның жас ерекшелігін, психикалық жағдайын ескеру керек.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. 27.07.2007ж., №319-III ҚРЗ. Астана. Ақорда. <http://online.zakon.kz>.
2. «Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Президентінің 2016 жылғы 1наурыздағы №205 Жарлығы. <http://edu.gov.kz>.
3. Қазақстан Республикасында орта білім мазмұнын жаңарту шеңберінде бастауыш сыныптардағы «Дүниетану» пәндері бойынша білім беру бағдарламасы. 2016ж.
4. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясы. Алматы: Рауан, 1994- 1т.320б.

5. Аңламасова Г.А. Мектеп оқушыларын адамгершілік құндылықтар негізінде әлеуметтендіру: пед. ғыл. канд...дисс.-Алматы, 2005. – 159б.

6. Мұхамединова Н.А. Жиырмасыншы ғасырдың басындағы қазақ зиялыларының мұраларындағы ұлттық құндылықтар негізінде оқушыларды отансүйгіштікке тәрбиелеу: пед.ғыл.канд... автореф.-Алматы, 2006. – 27б.

7. Дүниетану. Жалпы білім беретін мектептің 2-сыныбына арналған оқулық// Тұрмашева Б.Қ. ... –Алматы: Атамұра, 2017. – 112 б.

ӘОЖ 159.9

<https://doi.org/10.53355/e5428-2424-6378-a>

ЖАСӨСПІРІМДЕРДЕ АГРЕССИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ПАЙДА БОЛУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Шатырбаева Ш.А.

Ғылыми жетекші: Унгарбаева Ш.У., п.ғ.к.

Ілияс Жансүгіров атындағы Жетісу Университеті, Талдықорған қ.

E-mail: shshatyrbayeva@mail.ru, shnar09_76@mail.ru

Мақалада жасөспірімдердің агрессиялық мінез-құлқының ерекшеліктері мәселесі қарастырылған.

Тірек сөздер: жасөспірімдер, агрессия, агрессивті мінез-құлық, агрессивті жасөспірімдер.

В статье рассматриваются особенности агрессивного поведения подростков.

Ключевые слова: подростки, агрессия, агрессивное поведение, агрессивные подростки.

The article discusses the features of aggressive behavior of adolescents.

Key words: teenagers, aggression, aggressive behavior, aggressive teenagers.

Қазіргі қоғамда агрессивті мінез - құлықты басқару және баланың агрессивтілігінің көрінісін бақылау мәселесі кез-келген жас кезеңінде әр түрлі мамандардың-психологтардың, психиатрлардың, әлеуметтанушылардың, мұғалімдердің назарын аударады. Адамның жеке құрылымындағы агрессивтілік мінез - құлықтың әртүрлі формаларын қалыптастырудың алғышарты болып табылады. Олар: конструктивті, әлеуметтік позитивті, просоциалды немесе керісінше-деструктивті, іс-әрекетке асоциалды және қоғамға қарсы сипат береді[1]. Қазіргі ғылыми мәліметтерде агрессивті жасөспірім, ең алдымен, қалыпты тұқым қуалаушылықпен сипатталатын қарапайым бала болып көрінеді, ал тәрбие жұмысындағы кемшіліктердің, қоршаған ортадағы қиындықтардың әсерінен агрессивтіліктің белгілері пайда болады. Жасөспірімнің агрессивтілігінің дамуына оның темпераментінің табиғи ерекшеліктері де әсер етеді. Мысалы, темперамент, ашуланшақтық, өзін ұстай алмау және арандату жағдайлары сияқты мінез-құлық қасиеттерін қалыптастыруға ықпал ететін эмоциялардың қозғыштығы мен күші болып табылады. Көптеген зерттеулер отбасында және мектепте білім беру желісінің балалардағы агрессивтіліктің пайда болуына әсерін анықтауға бағытталған. Осы зерттеулердің негізінде Бандура мен Уолтере (Bandura A., Walters R., 1959) жүргізген сауалнама мен өмірлік бақылау нәтижелері, егер аналар балаларының агрессивті әрекеттеріне немқұрайлы қараса және тіпті оларды байқамайтындай әрекеттер жасаса, онда балалар одан да агрессивті болады деген пікір айтады[2]. Ал, (Eron Z., Walder Z., Torgo R., Zefkourtz M., 1963) еңбектерінде, өте қатаң жазаға ұшыраған балалар жолдастарына қарағанда агрессивті болатынын көрсетілген. Сонымен қатар, (Scars M., Maccoby E., Zevin H., 1957). еңбегінде агрессивті мінез-құлық үшін изикалық жазалар балалардың қатыгездігін, агрессивтілігін арттыратындығы көрсетілген.

Ғалым Л.М.Зюбин өз зерттеулерінде қиын жасөспірімдердің мінез-құлқының бұзылуына әкелетін үш себепті атап көрсетеді. Олар:

- жалпы психикалық дамудың болмауы (бірақ патология емес!), бұл мінез-құлықтың дұрыс өзін-өзі талдауына және оның салдарын болжауға кедергі келтіреді;
- ойлаудың дербестігінің жеткіліксіздігі, сондықтан үлкен болжам мен сәйкестік;
- танымдық белсенділіктің төмендігі, рухани қажеттіліктердің сарқылуы мен тұрақсыздығы [3]. Алайда, көбінесе дамудағы мұндай ауытқулар қауіп факторларының тобын құрайды, олармен адам өмір бойы қалыпты өмір сүре алады, мінез-құлқымен ешқандай проблемалар болмайды, бірақ ол үшін объективті немесе субъективті қиын өмірлік жағдайларда өзекті бола алады. Мұндай жағдайлар әдетте тәуекел жағдайлары деп аталады. Олар девиантты мінез-құлық себептерінің екінші тобын құрайды.

Тәуекел жағдайлары-бұл әр түрлі сипаттағы факторлардың жиынтығы, олардың адамға ұзақ мерзімді теріс әсері адамның бейімделу механизмдерінің шамадан тыс жүктелуіне әкеледі, нәтижесінде мінез-құлық бұзылыстары болуы мүмкін. Бұл әлеуметтік факторлар (мысалы, балалар үйіндегі тәрбие), психологиялық (баланы ата-аналармен жүйелі түрде ұрып-соғу), биологиялық (үнемі тамақтанбау, аштық) және т. б. болуы мүмкін. Ашып қарастыратын болсақ:

Біріншіден отбасында, әлеуметтену институты ретінде, қауіп-қатер шарттары:

- тұтастай алғанда отбасының асоциалды сипаты немесе оның жеке мүшелерінің асоциалды мінез – құлқы (мысалы, ата – аналардың қоғамға қарсы өмір салты, алкогольді жүйелі пайдалану және т.б.);
- отбасы құрылымы (мысалы, отбасында әкенің болмауы, бұл баланың жеке маңызды адаммен эмоционалды байланыс қажеттілігін толық қанағаттандыруға мүмкіндік бермейді);
- отбасылық тәрбиенің дұрыс емес түрлерінде көрінетін отбасының функционалды сәтсіздігі. Атап айтқанда, гиперпротекция немесе суперконтроль түріндегі білім баланың мінез – құлқындағы босату реакциясының пайда болуына әкеледі-үлкендерге белсенді бағынбау, үйден қашу және т. б.

Екіншіден мектепке келесі қауіп-қатер жағдайлары:

- оқушылардың мектепшілік мінез-құлық ережелерін формальды сақтауын бақылау және жеке педагогикалық жалған билікті авторитарлық қамтамасыз ету бойынша іс-әрекетімен балаға жеке тұлғаға бағытталған көзқарасты ауыстыруда көрінетін мұғалімнің функционалды сәйкессіздігі;
- бала үшін зерттелетін материалдың субъективті күрделілігі, нәтижесінде ол өзін-өзі растау және өзін-өзі дамыту тәсілі ретінде оқуға деген қызығушылығын жоғалтады;
- баланың сынып ұжымымен және оның жеке өкілдерімен тұлғааралық қарым-қатынасының әлеуметтік-психологиялық қиындықтары (қақтығыстар, бойкоттар, мазақ ету және т.б.). Нәтижесінде бала командадан шығарылады және нәтижесінде толық білім ала алмайды.

Үшіншіден мектептен тыс мекемелер мен институттарда мінез-құлықтың бұзылуының себебі баланың мұғаліммен қақтығысуы немесе мектептен тыс мекеменің баланың қажеттіліктеріне қанағаттанбауы болуы мүмкін (ол гитарада ойнауды үйренуге келді, ол Баян сыныбына және т.б. анықталды). Нәтижесі баланың немесе жасөспірімнің мектептен тыс мекемелерден әлеуметтену саласы ретінде бас тартуы болуы мүмкін («Мен ол жаққа бармаймын, онда ештеңе жоқ...»).

Төртіншіден бейресми қарым-қатынас саласында (мектептен тыс құрдастар тобы) мінез-құлықтағы ауытқулардың себебі топ қызметінің асоциалды бағыты, топқа қосылғысы келетін жасөспірім үшін міндетті болып табылатын қатынастар мен талаптардың топшілік нормаларының асоциалды сипаты болуы мүмкін (сіз біздің біреуіміз болғыңыз келсе, темекі шегуіңіз керек және басқалар сияқты алкогольді ішу керек және т.б.)[3].

Зерттеуші И.А. Невский ғылымға «мінез - құлықтағы ауытқу механизмі» терминін енгізіп, бір жағынан адамның әлеуметтік – психологиялық жағдайын, екінші жағынан

мінез-құлықтағы ауытқу дәрежесін сипаттайтын төрт кезеңін анықтаған. Бұл мәселені тереңірек зерттеуде бұл тетік О.А. Селиванова бойынша, келесі кезеңдерді қамтиды.

1 кезең. Адамның жаңа, ерекше әлеуметтік жағдайларға бейімделуі, онда өмірдің алдыңғы кезеңінде қалыптасқан әдеттегі мінез-құлық әдістері (қарым-қатынас, рөл және т.б.) тиімділігін жоғалтады, ал оның мінез-құлық арсеналындағы жаңалары әлі дамымаған. Бірінші кезеңде девиантты мінез-құлық таза түрінде көрінбейді, оның кейбір белгілері ғана анықталуы мүмкін: бағынбау, бас тарту, кейбір әлеуметтік талаптардың орындалмауы (отбасылар, мектептер, топтар). Адам өзінің мінез-құлқын өзінің идеяларына, әлеуметтік құндылықтары мен көзқарастарына сәйкес келетін қалыпты деп қабылдайды. Мұнда әлеуметтік-педагогикалық көмектің екі аспектісі бар. Ол, біріншіден, тәрбиелік әсерді түзетуге (мұғалімдерге, ата-аналарға көмек), екіншіден, девианттың нақты тұлғасына бағытталуы керек және өзгертілген тәрбие қызметінің сипатына ие болуы керек. Табысты жұмыс істеген кезде әлеуметтік болжам оң болуы мүмкін, әйтпесе екі нәтиже болмайды, кей жағдайда адам өзі проблемаларды шешеді немесе адамның мінез-құлығы нашарлап, агрессиясы басым болады.

2 кезең. Адамның тұрақсыздануы, қоршаған ортамен жеке және эмоционалды маңызды байланыстарды қалпына келтірудің тиімсіз әрекеттерімен сипатталады. Әрекеттің тиімсіздігі, бір жағынан, әлеуметтік-психологиялық сарқылуға және өз күшіне деген сенімсіздіктің пайда болуына, екінші жағынан, адамның мінез – құлықтың әлеуметтік теріс формаларына жүгінуіне негіз болатын қоршаған ортаны тітіркендірудің және қабылдамаудың өсуіне әкеледі.

3 кезең. Адам үшін психологиялық төзімсіз жағдайдың болуымен және осы жағдайдан әлеуметтік оң жолмен қалай шығу керектігін білмейтіндігімен сипатталатын агрессия. Бұл кезеңде адамның мінез-құлқы өзінің дәйектілігі мен логикасын жоғалтады, нашар болжанады, көбінесе импульсивті, аффективті сипатқа ие[4]. Мұндай жағдайлар: ересектердің қамқорлығынан тәуелсіздікке көшу, әдеттегі мектептегі оқуды әлеуметтік қызметтің басқа түрлеріне ауыстыру, сондай - ақ дененің қарқынды гормоналды қайта құрылуы жасөспірімді қоршаған ортаның теріс әсеріне алып келеді.

Э. Шпрангер өзінің «Жасөспірім кезіндегі мәдени-психологиялық» (14 жастан 18 жасқа дейін) тұжырымдамасында жасөспірім тұлғасының дамуының үш түрін сипаттайды. Бірінші түрдегі даму қарқынды және дағдарыстың ішінде, жасөспірімнің екінші рет өзін – өзі жігерлендіріп қолға алуымен оны жүзеге асырудағы қорытындысы болып, жаңа «Мен»-нің қалыптасуы. Екінші түрдегі дамуы жасөспірімнің негізгі, баяу және біртіндеп өзгеруін, өзінің жеке басындағы терең күйзелістер мен өзгерістерді қамтиды. Дамудың үшінші түрі өзін-өзі тәрбиелеудің белсенді және саналы процесін, жасөспірімде өзін-өзі бақылау мен өзін-өзі тәрбиелеу арқылы мүмкін болатын ішкі уайымдар мен дағдарыстарды өз бетінше жеңу жолын қамтиды[5].

Бұл жастағы негізгі психологиялық неоплазмалар Э. Шпрангердің «меннің» ашылуына байланысты, рефлексияның пайда болуын, жасөспірімнің өзінің жеке басын білуін қарастырды. Бұл кезеңдегі бала теріс қабылдауға өте сезімтал, бұл оны агрессивті өзін-өзі қорғауға немесе пассивті меланхолияға итермелейді. Қарқынды өсу, дененің жетілуі, психологиялық өзгерістер - мұның бәрі жасөспірімнің функционалды жағдайларына әсер етеді - белсенділіктің жоғарылауы, энергияның едәуір өсуі, бұл шаршаудың жоғарылауына, өнімділіктің төмендеуіне әкеледі. Бұл уақытта балалар арасындағы, сондай-ақ балалар мен ересектер, оның ішінде ата-аналар арасындағы реніштер, жанжалдар бұрынғыға қарағанда қатал түрде жүреді. Қазіргі уақытта балалар көбінесе ересектерге қатысты агрессияны немесе сезімталдықты көрсетеді. Егер ата-аналар мен отбасының мүшелері жасөспірімнің ересек мүмкіндіктерін ескерсе, оған құрметпен және сеніммен қараса, оған оқу және басқа да іс-әрекеттегі қиындықтарды жеңуге, жолдастарымен қарым-қатынас орнатуға көмектессе, онда олар жасөспірімнің жеке басының дамуына қолайлы жағдай жасайды. Бұл кезең отбасының жасөспірімге қатынасына байланысты. Ата-аналар балалардың өзара сыйластық пен теңдікке

тәуелділіктен қарым-қатынасын қайта құруы керек, өйткені осы кезеңде ересек адамның сезімі дамиды, ол жасөспірімнің өзіне, адамдарға және әлемге деген жаңа өмірлік ұстанымын білдіреді; оның әлеуметтік белсенділігінің бағыты мен мазмұнын, жаңа ұмтылыстар мен тәжірибелер жүйесін анықтайды. Ересек адамның агрессиясы құрдастарының да, ересектердің де оған ересек адам ретінде қарағысы келетіндігінде көрінеді. Қарым-қатынаста, атап айтқанда, бұл жасөспірімнің онымен тең дәрежеде сөйлесу талабынан көрінеді. Агрессияның түрлерін анықтау барысында әр түрлі пікірлер қалыптасып, көптеген зерттеулер жүргізілген. Осы зерттеулердің нәтижесінде агрессияның келесідей түрлері анықталған:

Стихиялық агрессия – бұл басқалардың қиындықтарын байқап, адамның бастан кешіретін сезімдері (подсознание) қуанышы. Мұндай адам айналасындағы адамдарға өз қателіктерін көрсетуге ұялмайды. Бұл өздігінен пайда болатын, көңіл-күйді басқаларға білдіріп, ашуландырып, көңіл – күйлерін түсіргісі келмейді келмейді.

Реактивті агрессия – бұл адамдарға сенімсіздік, олар ренішті кешірмейді және ұзақ уақыт есте қалады. Сонымен қатар, балаларда, ересектер сияқты, агрессияның екі түрі бар:

- бұзылмайтын агрессивтілік, яғни тілекті қанағаттандыру механизмі, мақсатқа жету және бейімделу қабілеті; ол баланы қоршаған әлемде бәсекелестікке, өз құқықтары мен мүдделерін қорғауға итермелейді;

- өшпеділік деструктивтілік – бұл зиянды және өшпенділік мінез-құлық қана емес, сонымен бірге оны ренжіту және одан ләззат алу; мұндай мінез-құлықтың нәтижесі әдетте қақтығыстар, жеке қасиеттер ретінде агрессивтілікті қалыптастыру және баланың бейімделу қабілетінің төмендеуі болып табылады. Осылайша, балалардың агрессивтілігі жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқының қалыптасуына әкелетін фактор деп айтуға болады. Диагностикалық зерттеу көрсеткендей, шамадан тыс агрессивтілік-бұл жасөспірімдердің дамуындағы әдеттегі ауытқу (зерттелген балалардың 68%-ы агрессивтіліктің әртүрлі көріністерін көрсетті). Жасөспірімдердің агрессивтілігінің бағыты (басқаларға, өздеріне - АВТО-агрессия) және формада (физикалық, ауызша, жанама) ерекшеленеді. Мұндай жасөспірімдерде табысқа жету үшін тұрақты мотивацияны және ерікті қасиеттерді қалыптастыру проблемалары бар. Сондай-ақ, кең әлеуметтік байланыстарға қатысты өзін-өзі бағалаудың төмендігі байқалады. Көбінесе мұндай балалардың мінез-құлқы агрессиялық сипатқа ие.

Құқық бұзушы жасөспірімдерге жеке қасиеттердің келесі белгілері тән: ауызша, физикалық агрессия негізінен жоғары адамдарға қатысты күшейтілген қорғаныспен, сондай-ақ, әдетте, мұғалімдер мен ата-аналарға агрессия мен қорғаныс үшін көрінбейтін жоғары алаңдаушылықпен біріктіріледі. Жасөспірімдердің агрессиясының көрінісі отбасындағы қақтығыстар, қалаған нәрседен айыру, баланың қалыптасып келе жатқан «Менін» ескермеудің салдарынан болуы мүмкін. Жасөспірімдердің агрессивтілігінің көрінісі-ішкі эмоционалдық проблеманың белгісі, психологиялық қорғаудың жеткіліксіз әдістерінің бірі. Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын түзетудің ең күшті құралдарының бірі психологиялық дайындық. Соңғы жылдары әлеуметтік-психологиялық тренинг жас кезеңдерінен бастап, өмірдің геронтологиялық кезеңімен аяқталатын жас кезеңдерін қамтитын адам тәжірибесінің әртүрлі салаларында қолданыла бастады. Бұл тренинг салыстырмалы түрде қысқа уақыт ішінде маңызды дағдылар мен қабілеттерді қарқынды қалыптастырумен дамыту мәселесін шешуге, сондай-ақ орынсыз мінез-құлықты түзетуге мүмкіндік беретіндігімен түсіндіріледі.

Жасөспірімдермен девиантты мінез-құлықтың алдын-алу бойынша түзету жұмыстары бірқатар ерекшеліктерге ие:

- бастапқы кезеңде топтық жұмыс нысандары көрсетілмейді, жеке жұмыс тиімдірек болады;
- басынан бастап, параллель түрде отбасымен жұмыс бастау керек;
- «өзін-өзі ұстау» қажеттілігі туралы жалпы әңгімелер мүлдем тиімсіз;

- жасөспірімнің мінез-құлқы мен қабілеттерінің ерекшеліктеріне негізделген мүдделер шеңберін қалыптастыруға ерекше назар аудару керек, уақытты бос өткізуді барынша азайтуға тырысу керек;

- агрессивті баламен жоғары реңктерде сөйлесуге болмайды, осылайша оны агрессивті импульстарды күшейтуге итермелейді;

- баланың ашулану және өз энергиясын әртүрлі жолмен тастау құқығын мойындау өте маңызды;

- мұндай жасөспірімге агрессияны жеңілдететін жаттығуларды үйрету керек;

- ынтымақтастық қағидаттарына тәрбиелеу агрессивтіліктің алдын алудың басты шарты болып табылады[6].

Осылайша, кәмелетке толмағандардың агрессивті мінез-құлқының алдын-алу әлеуметтік маңызды ғана емес, сонымен бірге психологиялық қажетті факторға айналады. Тәрбиелік-профилактикалық қызмет тек жасөспірімдерге тікелей қолданылатын жеке ықпал ету және түзету шараларымен шектелмейді. Әлеуметтік сауықтыру және әлеуметтік - педагогикалық түзету жасөспірімдердің әлеуметтік бейімделуіне себеп болатын қолайсыз ортаны қажет етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Долгова В.И., Иванова Л.В., Банщикова А.И. Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқының психологиялық ерекшеліктері // «Тұжырымдама» ғылыми-әдістемелік электронды журнал. - 2015. - Т. 31. - С. 11–15.

2. Бандура А., Уолтер Р. Жасөспірімдік агрессия. Тәрбие мен отбасылық қарым-қатынастардың әсерін зерттеу. – М.: Сәуір баспасөзі, «ЭКСМО-пресс» баспасы, 1999. – 512б.

3. Абраменко В.И. Жасөспірімдердің мінез-құлық даму заңдылықтары және оның қалыптасу жағдайлары. - диссертация авторефераты. ... Психология ғылымдарының докторлары. Ғылымдар. - Л.М.Зюбин., 1986 ж.

4. Селиванова О.А. Кәмелетке толмағандардың мінез-құлқындағы ауытқулардың негізгі себептері // Жалпы. ред. В.И.Загвязинский, О.А.Селиванова. М., 2012. - .238–244б.

5. Шпрангер Э.Жастық жас психологиясы. Psychologie des Jugendalters // «Жастар педологиясы». - М.-Л.: Әдебиет, 1931 ж.

6. Бадмаев С.А. Мектеп оқушыларының девиантты мінез-құлқын психологиялық түзету. - М.: Шебер, 1999. 10. Баярд Р.Т., Баярд Д. Сіздің беймаза жасөспірім. - М.: Отбасы және мектеп, 1995 ж.

ӘОЖ 378.147

<https://doi.org/10.53355/b0009-8760-2632-c>

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДІҢ ЖАСӨСПІРІМДЕРГЕ ӘСЕРІ

Шерихан А.Ж., Қазақ Ұлттық қыздар педагогикалық университетінің 3 курс студенті,

Сангилбаева А.О., психология ғылымдарының магистрі

Қазақ Ұлттық қыздар педагогикалық университеті

E-mail: altynai.sherihan@bk.ru, sangilbaeva@gmail.com

Әлеуметтік желідегі белсенділіктің артуынан психологиялық жағдайлар, стресс, суицидтік ойларға күн сайын итермелеуде. Көптеген ғалымдардың зерттеуінше әлеуметтік желі психологиялық күйзеліске, дұрыс көңіл бөлмегендіктен белсенділіктің төмендегенін айтады. Twitter, Instagram, YouTube, Facebook, ВКонтакте тб. әлеуметтік желілерден жасөспірімдер өзіне мүлдем қажетсіз жарнамаларды көру арқылы небір зиянды әрекеттерге баруда, әлеуметтік желілерге деген тәуелділіктері артуда.

Тірек сөздер: әлеуметтік желілер, жасөспірімдер, денсаулық, мінез-құлық, желілерді пайдалану қарқыны, онлайн, тәуелділік.

Повышенная активность в социальных сетях ежедневно приводит к некоторому расстройству психологических процессов, стрессам, суицидальным мыслям. В социальных сетях, таких как Twitter, Instagram, YouTube, Facebook, ВКонтакте, подростки все больше и больше увлекаются социальными сетями, просматривая ненужную им рекламу, что в свою очередь может дезориентировать и быть причиной искажения морально нравственных норм.

Ключевые слова: социальные сети, подростки, здоровье, поведение, онлайн, зависимость

Increased activity in social networks can cause problems of psychological processes, stress, suicidal thoughts. In social networks such as Twitter, Instagram, YouTube, Facebook, VKontakte, teenagers are becoming more and more addicted to viewing unnecessary ads, which in turn can be disorienting and cause a distortion of moral standards.

Key words: social networks, teenagers, health, behavior, online, addiction.

Қазіргі қоғам - жаңа ақпараттық технологиялардың қоғамы және ХХІ ғасырдың бұл ағымы - қоғам дамуының жаңа дәрежесіне жеткізді. Ақпарат алмасу, қарым-қатынас орнату, жұмыс іздеу, білім алу мүмкіндігі және тағы басқа іс-әрекеттер шынайы әлемге қарағанда виртуалды әлемде жүзеге асатын болды. Интернет жастардың ең сенімді құралдардың біріне айналды. Қазірдің өзінде әлем халқының 57 пайызы бетпе-бет тілдесуден гөрі, интернет арқылы, дәлірек айтқанда, әлеуметтік желі арқылы «әңгімелеседі».

✓ Ал сіз интернетте ұзақ отырғанды жақсы көресіз бе?

✓ Таңертең тұра салысымен ноутбүгіңізді қосып поштаңызды тексеремісіз?

Бұл сұраққа Назарбаев Университет және басқа оқыту мекеме студенттері ойланбастан "ия" деп жауап берді. Себебі, студенттердің әлеуметтік өмір жаңалықтары ғаламтор арқылы жүзеге асады. Күн сайын жастардың жүзбе-жүз сөйлесуі азайып, әлеуметтік жүйе қолданысы, керісінше, артып келеді. Ғаламтор жүйесінің дамуына 10 жыл ғана болса да, қазірдің өзінде ғаламтор қолданбайтын жастарды табу қиын [1].

Қазіргі кезде әлеуметтік желілер Instagram, Tiktok, YouTube, Facebook және тағы басқалар кең таралған. Статистика бойынша, Қазақстандық интернет қолданушылардың саны көбейіп жатыр, әсіресе жастардың арасында әлеуметтік желіні күнделікті тексергені белгілі. Бұл деректер ата-аналарды мазалап қана қоймай, психолог дәрігерлердің, мұғалімдердің де ойын қауіптендіреді. Себеі, бұл жастардың қоғамдық, психологиялық дамуына әсер етеді. Сонымен қатар, ғаламтор адамның физикалық денсаулығына ықпал береді. Мысалы, 15 жасар жасөспірім күніне 4 сағат экран алдында отырса, физикалық күшке тек шамамен 1 сағат қана уақыт бөлінеді.

Әлеуметтік желі бос уақыттың көп бөлігін алатынына көз жеткіздік. Әлеуметтік желі көзбе-көз қарым-қатынасты ығыстырып қана қоймай, әуестікті де алмастырды. Әрине, ғаламтордың жақсы жақтары өте көп: үнемді байланыс құралы, аудио және видеоның қол жетімділігі, ақпарат іздеу және алмасу мүмкіндігі және тағы басқа жақсы артықшылықтары бар. Бірақ, ол жастарды қоғамнан оқшауландырады, яғни жақындармен қарым-қатынас үзіледі, сенімсіздік пайда болады, алтын уақытын текке жұмсайды және сколиоз, арқа және нерв жүйесі сияқты ауруларға шалдығады [2].

Әлеуметтік желіге тәуелділік белгілерін қарастырайық:

- себепсіз поштаны қайта-қайта тексеру;
- ғаламторға қажетсіз кіре беру;
- жақын адамдардың компьютер алдында көп отырасын деген айыптаулары;
- уақыт өлшемінің жоғалтуы;
- желідегі қарым-қатынастың басымдылығы;
- міндеттерді ой елегіне алмау; кездесулерді, тамақ ішу уақытын, күнделікті режимнің бұзылуы;
- тәуелділіктің барын жоққа шығаруы;
- ашушандық көрсету, көңіл-күйдің болмауы, шаршау белгілерінің болуы.

Егер бұл белгілер сізге сай болса, онда сізде тәуелділіктің болғаны. Енді, бұл тәуелділіктен қалай айырылуға болады деген сұрақ туындайды. Алдымен, салауатты өмір салтына, жүзбе-жүз қарым-қатынасқа деген қызығушылықты ояту керек, яғни шынайы өмірге қайтып келу деген мағынаны береді.

Қазіргі өскелең ұрпақты «желіге тәуелді ұрпақ» деп жиі айтады. Көптеген балалар интернет пен әлеуметтік желілерге қол жеткізе алады және оларды ойын үшін, достарымен, отбасымен және бейтаныс адамдармен қарым-қатынас жасау үшін, оқуға, ақпарат іздеу үшін, ойын-сауық үшін пайдаланады. Интернет пен әлеуметтік желілер жас ұрпаққа дұрыс әсер етуі де, кері әсер етуі де мүмкін. Электрондық коммуникация құралдарын пайдаланудың тиімді жағы қарым-қатынас жасап, қолдауды түйсінуді мүмкін, достықты сезініп, әлеуметтік құзыретті қалыптастырып, хабардарлықты арттыруы мүмкін және басқа да аспектілердің болуы мүмкін. Әлеуметтік желілерді артық пайдалану ұйқысыздыққа әкеліп, мазасыздандырады, агрессивті мінез-құлық пайда болып, басқа да проблемалардың пайда болу мүмкіндігін тудырады. Сонымен қатар, жасөспірімдердің түрлі медиа желілерге кіруі кибербуллинг деп аталатын интернет арқылы ізіне түс, қорқыту қаупін арттырады». Бұл сала жете зерттелмегендіктен, ҚДСҰО ғалымдары жастар өміріндегі ЭКҚ рөлін түсінуге тырысады. Орталық Қазақстанның барлық өңірінде 11-15 жас аралығындағы қазақстандық оқушылар арасында жүргізген «Мектеп жасындағы балалардың денсаулыққа қатысты мінез-құлқы» (Health behavior in school aged children, HBSC) деген сауалнамада онлайн желілерді пайдалану қарқыны, әлеуметтік желілерді «проблемалы» пайдалану белгілері және онлайн байланыстың басымдығы зерттелді [3].

11-15 жас аралығындағы балалар мен жасөспірімдердің 30%-ы достарымен, отбасымен, таныстарымен және Интернет арқылы таныс болған адамдармен қарым-қатынас жасау үшін әлеуметтік желілерді жиі пайдаланады. Әлеуметтік желілерді жиі пайдаланушылар саны 15 жасқа қарай ұлғаюда, 11 жастағылар арасында 24% -дан 15 жастағылар арасында 37% -ға дейін артып отыр. Алайда балалар арасында әлеуметтік желілерді «проблемалы» пайдаланушылар аз, бар болғаны - 7%. Әлеуметтік медиа құралдарын қолдануды ғана белгілеген; әлеуметтік желілерге аз уақыт бөлінгеніне наразы болған; басқа істермен (спортпен, хоббиімен) айналасудан гөрі әлеуметтік медиа құралдарын таңдаған; медиа құралдарын қолдануға байланысты басқалармен үнемі дауласатын адам әлеуметтік желілерді проблемалы пайдаланушы деп есептелді. Бұл көрсеткіш салыстырмалы түрде жоғары емес, дегенмен ол артуы мүмкін, сондықтан шара қолданып, қадағалау қажет. Балалардың үштен біріне (33%) өз құпиялары, ішкі сезімдері, өздерін толғандырып жүрген нәрселер туралы бетпе-бет кездесіп айтқаннан гөрі, интернет арқылы айтқан жеңілірек. Олар өздерінің ішкі сезімдерін, күйзелістерін білдіру үшін бетпе-бет әңгімелесуден гөрі, өзара онлайн араласуды/әңгімелесуді дұрыс көреді [4].

✓ Мұның себебі неде?

Зерттеушілердің пікірінше, әлеуметтік құзыреті төмен және адамдармен тіл табыса білмеу, үрейлену, ұяңдық, жалғыздық кейбір интернет пайдаланушыларының интернет кеңістігінде кездестірген достарымен онлайн әңгімелесуге итермелейді. Онлайн әңгімелесу жасөспірімдер үшін интернет белгісіз немесе аз білетін адамдармен әңгімелесу мақсатында қолданылмаған кезде емес, негізінен бірін-бірі бұрыннан білетін достармен қолданылған кезде пайдалы болады. Әлеуметтік медиа құралдарының және интернет әсеріне қатысты факторларды ары қарай зерттеу талап етіледі, өйткені «онлайн белсенділік» жасөспірімдердің өмірімен және денсаулығымен тығыз байланысты. Осыған байланысты денсаулық сақтау саласының мамандарын, мұғалімдерді, жасөспірімдерді және олардың ата-анасын әлеуметтік желілерді қауіпсіз қолдануға үйреткен дұрыс. Оларға әлеуметтік желілерді шамадан тыс қолдануды қалай реттеу керек екендігі туралы ақпарат беру және балаларға өздерінің құрдастарымен позитивті және жауапты өзара онлайн әңгімелесуге үйрету қажет. Ақпараттандырылған және «дені сау» интернет пайдаланушы болуына көмектесу керек. Сондай-ақ олардың коммуникативтік қабілетін дамытып, жеке байланысын және достығын қолдаған жөн [4,5].

Қоғамда әлеуметтік желінің кеңінен өріс алды. Өз кезегінде жастарға кері әсерін беруде. Олар өз өмірін виртуалды байланыссыз елестете алмай, барлық бос уақыттарын әлеуметтік желіде өткізуде. Өздерімен қатарлас құрдастарымен қарым – қатынастары үзіліп, жастар тұйық болып кетті. Себебі оларға шынайы өмірден қарағанда, виртуалды өмір қызығырақ болып кеткен. Соның салдарынан шынайы өмірден алшақтап кетті. Тіпті шынайы өмірге деген құлшыныстары жоғалып кеткен. Небір қажетсіз іс – әрекеттерді қарауда, зиянды әрекеттерге барып жатыр. Осының барлығының нәтижесінде жастардың денсаулығына, психологиясына өз зардабын тигізіп отыр. Жастардың ой – өрісінің дұрыс дамып, есте сақтау қабілеті төмендеп, үлгілі тұлға болып қалыптасуына үлкен зиянын тигізіп жатыр. Әлеуметтік желінің қаншалықты зиян екенін әрбір жастар түсінуі қажет.

Ақпараттық әлеуметтенуда психопатологияның басты қаупі көбіне желіде жасөспірімдердің бақылаусыз қалуы, қажет емес ақпараттардың ақыл – ойына яғни, психикалық денсаулығына кері әсері бар. Осылайша зерттеу жұмысына канадалық жасөспірімдердің қатысуымен психологиялық ауру мен интернетте өткізген уақыт 16,9% психикалық жағдайының төмендеуіне, 26,4% психологиялық көмекке мұқтаждар, 23,4% жоғары деңгейде бастан өткерген стресстер, 12,5% өз – өзіне қол жұмсау туралы ойлағандар екенін анықтады. Әлеуметтік желідегі белсенділіктің артуынан психологиялық жағдайлар, стресс, суицидтік ойларға күн сайын итермелеуде [5].

Көптеген ғалымдардың зерттеуінше әлеуметтік желі психологиялық күйзеліске, дұрыс көңіл бөлмегендіктен белсенділіктің төмендегенін айтады. Twitter, Instagram, YouTube, Facebook, ВКонтакте секілді әлеуметтік желілерден жасөспірімдер өзіне мүлдем қажетсіз жарнамаларды көру арқылы небір зиянды әрекеттерге баруда, әлеуметтік желілерге деген тәуелділіктері артуда. Осының барлығы жасөспірімдік кезеңде дұрыс ойлап, дұрыс дамуына кері әсер етіп, керісінше агрессия тудыруда, тіпті кейбір жағдайда әлеуметтік желі қорқынышты психологиялық ауытқуларға әкеліп соғады. Венгрлік ғалымдардың зерттеуі бойынша, әр венгрлік мектептердегі жасөспірімдерден алынған психологиялық сұрақтардың нәтижесінде олардың өзін – өзі бағалау және күйзелістік ауытқулары қаншалықты екені анықталды. Соның нәтижесінде жасөспірімдердің 4,5% әлеуметтік желіге тәуелділік деңгейде болып шықты. Қазіргі таңда жасөспірімдердің шынайы өмірге деген қызығушылығы азайып, шынайы өмірдегі проблемалардан алшақтауда, керісінше әлеуметтік желідегі белсенділігін арттыруға шыдамдылық танытып, желіні аптасына 30 сағаттан көп қолдануда, өзін – өзі бағалау деңгейі төмендеп, керісінше күйзелістік деңгейі артуда. К. М. Кеннеди, И. Бьюкен, Д. Ж. Пауэлл және тағы да басқа британдық авторлардың 42 мақаланы толығымен зерттеуінде жасөспірімдердің психологиясы мен физиологиялық денсаулығын нығайтатын, алкагольдан және темекіден арылуда қиналғандарға психологиялық қолдау көрсететін желіде бірнеше топтар бар екені анықталды. Алайда, сонымен қатар әлеуметтік желіде керісінше психологиялық ауытқулар тудыратын топтар да жетерлік. Сол себептен де мейлінше желіге аз кіріп, аз пайдаланған дұрыс [1].

Әлеуметтік желінің кесірінен девиантты мінез – құлықтың дискуссивті түрі ішкі немесе сыртқы агрессия арқылы көріне бастайды. Жасөспірімдер осы психологиялық ауытқу салдарынан бұзақылыққа, зорлық- зомбылыққа, тіпті суицидке баруы мүмкін. Көзге түрлі елес, галлюцинация, иллюзия көрініп, аффективті идеялар түсе бастайды. Әлеуметтік желіге кірерде, кіргенде жасөспірімдердің ата – аналары үнемі бақылауда ұстап отыруы тиіс. Психологиялық ауытқуы асқынып кеткен жасөспірімдердің міндетті түрде арнайы психологтарға сүйенгені жөн. Олар міндетті түрде өз-өзіне деген сенімділікті арттыруға, мінез – құлықтың түзеліп қалпына келуіне көмектеседі. Сондықтан қандай да бір психологияңызда ауытқу байқалғанда бірден жүгіну қажет.

Әлеуметтік желілердің пайдасы неде? Ең алдымен, бұрын танымайтын, білмейтін адамдармен араласып танысуға, пікір алмасуға және өз пікірлестеріңді табуға жәрдемдеседі. Кез-келген сәтте танысыңмен байланысқа шығып, тегін пікір алмасып, хал-жағдай сұрасуыңа, соңғы жаңалықтармен бөлісуіңе мүмкіндік бар. Әлеуметтік желі арқылы

соңғы жаңалықтар мен оқиғалардан әрдайым хабардар болып отырасың. Жәй хабардар болып қоймай, сол оқиғаға қатысты адамдардың пікірлерімен де танысуға мүмкіндік болады. Әлеуметтік желіден түрлі көңіл көтеретін музыкалар мен әндер, фильмдер, суреттер, мақалалар табасың және бәрі тегін. Оған қоса, білім беретін деректі фильмдер мен кітаптар, лекциялар мен мақалаларды да қалағаныңша тауып оқуға болады. Сонымен бірге, өз бизнесіңді дамытуға, сатып алушы клиенттерді тартуға да мүмкіндік жасалған. Егер сіз шығармашылықпен айналысатын болсаңыз, кітаптарыңызды әлеуметтік желіні пайдаланушыларға ұсынып, сатып алушы оқырмандар табуыңызға болады. Әлеуметтік желінің залалы таяқтың екі ұшы болатыны сияқты, әлеуметтік желілердің залалы да жетерлік. Ол, тіптен пайдасынан көбірек болып жатады. Сондықтан, әр адам әлеуметтік желіні пайдаланбас бұрын оның пайдасы мен залалын таразылап алғаны дұрыс. Әлеуметтік желі ең алдымен, адамның алтын уақытын жейді. Уақыт – Алланың адамға берген ең үлкен байлығы және баға жетпес құндылығы. Жоғалтқан уақытты ешқандай жолмен қайтара алмайсыз. Әлеуметтік желіде күн сайын жеті-сегіз, тіпті одан да көп сағаттап отыратындар алтын уақыттарын жоғалтып жатқандар [6].

Екінші залалы – әлеуметтік желі адамды белсенді емес тұтынушыға, яғни көк жалқауға айналдырады. Әрине, әлеуметтік желіні адамдар әртүрлі мақсатта пайдалануына болады, оның ішінде жаңа нәрселерді жасап, соны жұртқы ұсынуға да мүмкіндік бар. Дегенмен, оны тұтынушылардың көбі жаңаны жасағаннан гөрі, ұсынылып жатқан ақпараттарды тұтынғанды жөн санайды. Әлеуметтік желі ақырсында адамды тәуелді етеді. Араққа, есірткіге тәуелді болған сияқты, адамдар көп ұзамай әлеуметтік желіге де тәуелділікке түседі. Енді олар күндіз-түні компьютерде отырып, әлеуметтік желіге қараудан жалықпайтын болады. Бүгінгі күні, әсіресе жасөспірімдер арасында әлеуметтік желіге тәуелділік белең алып барады. Әлеуметтік желі адамды бақытсыз етеді. Иә, әлеуметтік желіге байланған адам үшін бақыт деген жұрттың өзі ұсынған ақпаратқа немесе суретке лайк басып, сүйсінуі болып саналады. Олар өзгелерді тамсандыру үшін, тіпті өмірлеріне қатер төндіріп биік үйлердің төбесінде, жүріп келе жатқан пойыз көрінісі аясында суретке түсуге ұмтылып жүріп, мерт болып немесе жарақат алып жатады. Жұрт лайк баспаса, ол үшін нағыз үлкен бақытсыздық болып табылады. Сондай-ақ, әлеуметтік желі адамдарды жақындарымен, таныс-достарымен тірілей байланыс жасауына кедергі келтіреді. Жәй кедергі келтірсе жарайды ғой, олардың еркін алып, айналасындағылармен қарым-қатынастарын үзуге еріксіз мәжбүрлейді. Әлеуметтік желінің қызығына түскен адам туыстарын да, отбасын да, тамыр-таныстарын да естен шығарады. Күніне сағаттап интернетте отырып, айналасындағы дүниені ұмытатын, адамдармен қарым-қатынасын үзетін, әлеуметтік желіге тәуелді болған пенде ақыр-соңында денсаулығын жоғалтып, түрлі ауруларға шалдығады. Бар уақыты мен күш-қуатын, қабілет-қарымын интернетте сағаттап отыруға жұмсайтын ондайлар күнделікті өмірдегі отбасы, еңбек ұжымы, жалпы қоғам алдындағы міндеттерін ұмытып, содан қолайсыз жағдайларға тап болады және тұрмыста да ауыртпалықтарға ұшырайды.

Әлеуметтік желіні пайдаланған сайын, соғұрлым оның сыртқы келбетіне деген сенімсіздігі артып, өзін-өзі бағалауы төмендейді. Әлеуметтік желіні кеңінен қолдану екі нәрсеге әкеліп соғады бірі, эмоционалды денсаулыққа кері әсер етеді, ал екіншісі өзін-өзі дұрыс бағалай алмауының құрбаны болып жатыр. Осылайша әлеуметтік желінің жасөспірімдердің психологиясының белсенді түрде төмендеуіне әкеліп соғады деп қорытындылауға болады. Әрбір жасөспірім әлеуметтік желіге кіргенде тек өзіне қажетті ақпаратты ғана алып, белгілі бір уақытта ғана қолданып, уақытын үнемді түрде өзінің ой-өрісін, білімін, көптеген өнермен айналысып өзінің басқа да қырларын, көптеген қабілеттерін дамытқаны дұрыс деп білемін [5].

Қорытындылай келе, бүгінгі мақаламда әлеуметтік желінің қазіргі таңда жасөспірімдердің психологиясына қаншалықты кері әсерін тигізіп жатқанын байқадым. Жасөспірімдерді қалай шынайы әлемнен алыстатып жатқанын, күрделі күйзеліске ұшыратып, агрессия тудырып жатқанын білдім. Зерттеу жұмысымда басқаларға бірі білсе бірі білмейтін

жасөспірімдердің психологиясына әлеуметтік желінің зиянын ашып түсіндіре алдым деп ойлаймын. Дегенмен бұл мақаламнан кейін әлеуметтік желінің пайдасы мүлдем жоқ деген сөз емес. Тек, желіге кіргенде өзімізге қажетті деген дүниені ғана алып, қалған уақытымызды пайдалы істермен айналысуға, ой – өрісімізді кеңейтіп, өмірге деген құлшынысымызды нығайтып, шынайы өмірімізді жақсартып, дамытуға жұмсауға жөн [7].

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Насимов, М. О. Қоғам өміріндегі әлеуметтік желілердің рөлі / М. О. Насимов, Б. Ж. Паридинова. // Молодой ученый. — 2015. — № 7.2 (87.2). — С. 26-28.
2. Әлеуметтік желілерді күніне 5,6 миллион қазақстандық пайдаланады // [Электрондық ресурс]. – <http://www.baq.kz/news/18917> .
3. Плешаков В.А. Виртуальная социализация как современный аспект квазисоциализации личности // Проблемы педагогического образования. Сборник научных статей. Вып. 21. – М., 2005. – С. 48-49.
4. «Информатика негіздері» оқу құралы / Жапарова, Гүлжамал Әлкенқызы, - Алматы : Экономика, 2006.
5. Салихова А. Оқушылардың шығармашылығын дамыту.//Ғылыми-әдістемелік журнал, №5-2009 ж. - 49 бет.
6. "Әлеуметтік желі — Barinbil.kz" <https://barinbil.kz/sizge-kerek-my-yyr-derek/kerekderek/e-zdik-ylymi-zhoba-leumettik-zheli>
7. https://www.inform.kz/kz/zhasospirimderdin-aleumettik-zhelini-paydalanuyna-tyyym-salu-kerek-pe-zertteu_a3615901.

МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ CONTENT

Баймырзаев Қ. М. ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО	3
Bondar M.V. STRUCTURAL AND CONTENT MODEL OF FORMATION OF PSYCHOLOGICAL STABILITY OF STUDENTS IN EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL ACTIVITIES	4
Sapargaliyeva A.Zh., Shayakhmet A., Berkinbayeva K. PROFESSIONAL TRAINING OF THE TEACHER-PSYCHOLOGIST IN THE PROCESS OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGE CULTURE	7
Sapargaliyeva A.Zh, Topanbay A., Zhidebayeva L. PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCE OF FUTURE EDUCATIONAL PSYCHOLOGISTS	11
Абдурасулова У.А., Мамыкова Р.У. БІЛІМ ЖҮЙЕСІНІҢ ЖАҢАРУЫ ЖАҒДАЙЫНДА LESSON STUDY ӘДІСІН БІЛІМ САПАСЫН ЖОҒАРЫЛАТУ ТЕТІГІ РЕТІНДЕ ҚАРАСТЫРУ	15
Абжанова М.С., Айтуганова К.А., Жумадилова Г.А., Жарыскызы А. ИСТОРИЯ ПОЯВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ МНЕМОТЕХНИКИ, ЭФФЕКТИВНОГО МЕТОДА ЗАПОМИНАНИЯ ИНФОРМАЦИИ	17
Абишев Н.А., Аипова Д.Ж. КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІҢ ДАМУЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫ МЕН МАЗМҰНЫ	22
Абишев Н.А., Асланқызы Н. ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ АГРЕССИИ У ПОДРОСТКОВ	27
Азанбекова Г.Т., Казиева А. ЗЕРДЕ БҰЗЫЛЫСТАРЫ БАР БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СӨЗДІК ҚОРЫН ДАМУЫҒА АРНАЛҒАН ОЙЫНДАР МЕН ЖАТТЫҒУЛАР	30
Азанбекова Г.Т., Идришова А. ЗЕРДЕ БҰЗЫЛЫСТАРЫ БАР БАЛАЛАРДЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУ	34
Азанбекова Г.Т., Армияқызы Б. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРМЕН ҚОЛДАНАТЫН ЛОГОПЕДИЯЛЫҚ ӘДІСТЕР	37
Акинбекова Ж.В., Мамыкова Р.У. КҮРДЕЛІГҮЛДІЛЕР ТҰҚЫМДАСЫНА ЖАТАТЫН ДӘРІЛІК ӨСІМДІКТЕРДІ ЖЕРСІНДІРУ	41

Ақсамбай Қ.Е. ӘДЕБИЕТТІК ОҚУ САБАҚТАРЫНДА ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ ҮЛГІЛЕРІН ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ	44
Аскарбаева Т.С. АУТИЗМ БАЛАЛАРДЫ ӨЛЕУМЕТТЕНДІРУДЕ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ	47
Ауесханова М. МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА ПЕДАГОГТЕРДІҢ КӘСІБИ ҰСТАНЫМЫН ДАМУ	52
Базарбекова Р.Ж. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН МӘТІН ҚҰРЫП ЖАЗУҒА ҮЙРЕТУ ТӘСІЛДЕРІ	56
Байдильдинов Т.Ж., Бағышбек А.Б. НАШАР ЕСТІТІН КІШІ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ОЙЛАУЫН АРТ-ТЕРАПИЯ АРҚЫЛЫ ДАМУДЫҢ МАҢЫЗЫ	61
Байдильдинов Т.Ж., Қарақойшиева А.А. НАШАР ЕСТІТІН МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ КООРДИНАЦИЯСЫН МУЗЫКАЛЫҚ-ЫРҒАҚ АРҚЫЛЫ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	68
Байтақ Ж., Рыспаев И., Сембай А., Зияда Р. БАЛАЛАРДЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМУДА ТАНЫМДЫҚ ҚАСИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ	72
Бақыт Ж., Ибрагим А., Ергешова Х. ШЕТ ТІЛІН ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДАҒЫ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	77
Балтабек І.Б., Ногаева А.Т. ЖАСТАРҒА ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	82
Бейбітова М.Е., Чебекова Д.А. СӨЙЛЕУ ТІЛІНДЕ БҰЗЫЛЫСЫ БАР БАЛАНЫ ЛОГОПЕД МАМАНМЕН СҮЙЕМЕЛДЕУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ	88
Бесенова Р.Б., Есмолда Е.Қ. МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДА ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУ ТЕЖЕЛІСІ БАР БАЛАЛАРҒА ТҮЗЕТУ ЖҰМЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ	93
Галиева А.Н., Ахметжанова Е.Қ. МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДАРДА ЛОГОПЕДТІҢ КӘСІБИ ІС-ӘРЕКЕТІ	97

Галиева А. Н., Софина М. С. ОСОБЕННОСТИ ДЕТЕЙ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ (ЗПР) В ПЕРИОД ОБУЧЕНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ	101
Даулетканова М.Е. ДИЗАРТРИЯСЫ БАР 5-6 ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ АУЫЗША СӨЙЛЕУ ТІЛІН ТҮЗЕТУ ШАРАЛАРЫ	104
Джолдасова А.А. БОЛАШАҚ ЖАСТАРДА ТОЛЕРАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕСІНЕ ТАЛДАУ	110
Есмолда Е.Қ., Ерлан Н.Е. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУ ТЕЖЕЛУІ БАР БАЛАМЕН ДИЗАРТРИЯ МЕН СӨЙЛЕУДІҢ ЖАЛПЫ ДАМУЫАУ БОЙЫНША ТҮЗЕТУ-ДАМУ ТҰЖЫМАРЫ	113
Жакипбекова С. С., Аллахвердиева З. А. КОМПОНЕНТЫ САМООРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ	117
Жакипбекова С.С., Асанова А.Қ. ЖЕҢІЛ ЗИЯТЫ ЗАҚЫМДАЛҒАН БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ГРАФОМОТОРИКАСЫН ТЕКСЕРУГЕ АРНАЛҒАН ЖҰМЫС ТҮРЛЕРІ	121
Жакипбекова С.С., Әбубәкірова А.Ә. ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ КОНСИЛИУМНЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ	124
Жакипбекова С.С., Ормахан Б.Н. ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЛОГОПЕД МАМАННЫҢ ИНТЕГРАЦИЯ ҚЫЗМЕТІ ЖӘНЕ ІСКЕ АСЫРУ ФОРМАЛАРЫ	129
Жиенбаева Н.Б., Қырғызбай А.С. ЕСТУ ҚАБІЛЕТІ БҰЗЫЛҒАН ЖАСӨСПІРІМ БАЛАЛАРДА ҚАРЫМ- ҚАТЫНАСТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	134
Ильяс Е.И. ЗЕРДЕ БҰЗЫЛЫСЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ ЖАЗБАША СӨЙЛЕУ ТІЛІН ДАМУ ТҰЖЫМАРЫ	137
Калиева Ж.Т., Досымбекова Н.С. БІЛІМ АЛУДА ЕРЕКШЕ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУ МЕН ТӨРБИЕЛЕУДЕ МЕКТЕП ПЕН ОТБАСЫНЫҢ БІРЛЕСКЕН ЖҰМЫСЫ	140
Касымбекова М.А. КӨРКЕМ ЕҢБЕК ПӘНІН ОҚЫТУДАҒЫ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ҚАТЫНАСТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДАҒЫ ДИДАКТИКАЛЫҚ ШАРТТАРДЫҢ БАҒЫТТАУШЫ ҚЫЗМЕТІ	144

Кошакаева А.А. ПЕДАГОГТЕРДІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМУ ТАЛАБЫ	147
Қалымбек Ф. ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ АУТОДЕСТРУКТИВТІ МІНЕЗ – ҚҰЛЫҚТАРЫН АЛДЫН АЛУ	151
Қожағұлова М.Қ. ЛАТЫН ӘЛПБИІНЕ КӨШУ – ЖАҒАҢДАНУ ТАЛАБЫ	155
Қожағұлова Н. ЖАҒАРТЫЛҒАН БІЛІМ МАЗМҰНЫ – Қ.БІТІБАЕВАНЫҢ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ НЕГІЗІ	159
Мамет Б.Ғ. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ГЕЙМИФИКАЦИИ В ОБУЧЕНИИ ПРОГРАММИРОВАНИЮ	164
Меңғали Ә.М. ЖАҒАРТЫЛҒАН БІЛІМ МАЗМҰНЫ БОЙЫНША ГУМАНИТАРЛЫҚ БІЛІМ МЕН ТӘРБИЕ БЕРЕТІН ПӘНДЕРМЕН ОҚУШЫЛАРДЫ АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРҒА ТӘРБИЕЛЕУ	168
Мырзахметова А.А. ЖОО-НЫҢ ОҚУ-ТӘРБИЕ ҮРДСІНДЕ БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ- ПСИХОЛОГТАРДЫҢ КӘСІБИ-ТҰЛҒАЛЫҚ ЖЕТІСТІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ	172
Ноғаева А.Т., Мусірбаев Т.Н. БОЛАШАҚ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ ДЕНЕ ҚАБІЛЕТТЕРІН БАҒАЛАУ ЖӘНЕ ОҒАН НЕГІЗДЕМЕ БЕРУ	178
Нурумқұлова А.Н. АРНАЙЫ МЕКТЕПТЕ СӨЙЛЕУ ТІЛІНДЕ БҰЗЫЛЫСЫ БАР БАЛАЛАРҒА АҚПАРАТТЫҚ-ЛОГОПЕДИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ	182
Омарова Д.К., Абдимоминова Д.К. БІЛІМ БЕРУДЕ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ МЕН КЕМШІЛІКТЕРІ	185
Орынбай Ж.Е., Мамыкова Р.У. AERVA LANATA (L.) JUSS. ШӨБІНІҢ ДИАГНОСТИКАЛЫҚ БЕЛГІЛЕРІН АНЫҚТАУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫ ҒЫЛЫМҒА ҚЫЗЫҚТЫРУ	190
Рахманбек А.Қ., Фейзулдаева С.А. МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДА ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ МӘСЕЛЕСІ	194
Рахманова Н.М., Мамыкова Р.У. БИОЛОГИЯ РОСТА ИНТРОДУЦЕНТОВ БОТАНИЧЕСКОГО САДА МКТУ ГОРОДА ТУРКЕСТАНА	198

Садық А.Н., Жакипбекова С.С. ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДА ҰСАҚ МОТОРИКАНЫ ДАМУЫҒА ҮШІН НЕЙРОГИМНАСТИКАНЫ ҚОЛДАНУ	201
Саиппазаров У. Ш., Утегенова Г. МИКРОБАЛДЫРЛАРДЫҢ ӨСУІНЕ ЖӘНЕ МАЙҚЫШҚЫЛДЫҚ ҚҰРАМЫНА ӨСІРУ ЖАҒДАЙЛАРЫНЫҢ ӘСЕРІ	205
Салғараева Г.И., Кунаева Ж.П., Орныхан Б. САБАҚТАН ТЫС ЖҰМЫСТАР АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУЫДЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ	208
Сапабекова Д.Қ., Оспанбекова М.Н. БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ОҚУ МЕН ОҚЫТУДА ЗАМАНАУИ САНДЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ	213
Сатыпалды Р.Б. ПӘНДІК-ТІЛДІК КІРІКТІРІП ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ОҚЫТУ ҮДЕРІСІНДЕ ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	217
Сергазынова Д. ОҚУШЫЛАРДЫҢ СЫНИ ЖӘНЕ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ОЙЛАУЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	219
Смагулова Н. Т. КӨПМӘДЕНИЕТТІ БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫНДА БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТҮЛҒААРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	222
Сүлейменова А., Найманғазы А., Азимбаева Г.Е. HELIANTHUS TUBEROSUS ГҮЛІНІҢ ҚҰРАМЫНДАҒЫ АМИНҚЫШҚЫЛДАРЫН ЖӘНЕ ОРГАНИКАЛЫҚ ЕРІТКІШТЕРДЕГІ ЭКСТРАКТЫСЫН ФИЗИКА-ХИМИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРМЕН ЗЕРТТЕУ	225
Тагенова Г.С. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ ЖАЛПЫ ТІЛ КЕМІСТІГІ БАР БАЛАЛАРДА СӨЙЛЕУДІҢ КОММУНИКАТИВТІ ФУНКЦИЯСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	230
Торғаева Н.Қ. ЖАСӨСПІРІМДЕРДЕ КЕЗДЕСЕТІН ДЕПРЕССИЯ, МАЗАСЫЗДЫҚ ЖӘНЕ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ БҰЗЫЛЫСТАРЫ	233
Төлегенова Б.Е. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДА СТРЕССТІҢ АЛДЫН АЛУ ЖӘНЕ ТҮЗЕТУ ЖҰМЫСТАРЫ	236

Тұрарбек С.М. ӨЗІН-ӨЗІ БАҒАЛАУДЫҢ ӘРТҮРЛІ ТҮРЛЕРІМЕН ЕРЕСЕК МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	240
Урина А. С., БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫН АҒЫЛШЫН ТІЛІНЕ ОҚЫТУДА САНАЛЫЛЫҚ ПРИНЦИПІН НЕГІЗГЕ АЛА ОТЫРЫП ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ	245
Чинарбаева К. Т. БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМІНІҢ БАСҚАРУШЫЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	248
Шакарим Н.Ш., Бокенова Г.Ж. БІЛІМгерлерді оқытудағы халықтық тәлім-тәрбиенің АЛАТЫН ОРНЫ	251
Шакирова Ж.Д., Оспанбекова М.Н. ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЫН ЖАҢАРТЫЛҒАН МАЗМҰНДАҒЫ ОҚУЛЫҚТАР НЕГІЗІНДЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУ	255
Шатырбаева Ш.А. ЖАСӨСПІРІМДЕРДЕ АГРЕССИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ПАЙДА БОЛУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	258
Шерихан А.Ж., Сангилбаева А.О. ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДІҢ ЖАСӨСПІРІМДЕРГЕ ӘСЕРІ	262

**«ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА ПЕДАГОГТЕРДІҢ КӘСІБИ
ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІНІҢ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІ»**
Республикалық ғылыми-тәжірибелік (онлайн) конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ
Республиканской научно-практической онлайн-конференции
**«ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ
ПЕДАГОГОВ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ»**

MATERIALS
of the Republican scientific and practical online conference
**«THEORY AND PRACTICE OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF
TEACHERS IN THE CONDITIONS OF MODERN EDUCATION »**

Компьютерлік қалыптаушы – Жепенова Г.М.
Мұқабының дизайні – Каримова Т.Б.

(Тапсырыс беруші файлынан басылды)

Басуға қол қойылды 25.03.2022 ж.
Өріп түрі «Times New Roman». Қалыбы 60x84/8. SvetoCopy қағазы
Таралымы 20 дана. Ш.т.б. 34.25. Тапсырыс № 00419
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Имидждік саясат орталығы
040009, Талдықорған, Жансүгіров көшесі, 187а

(Распечатано с файла заказчика)

Подписано в печать 25.03.2022 г.
Гарнитура «Times New Roman». Формат 60x84/8. Бумага SvetoCopy.
Тираж 20 экз. У.п.л. 34.25. Заказ № 00419
Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Центр имиджевой политики
040009, Талдыкорган, ұл. Жансугурова, 187а